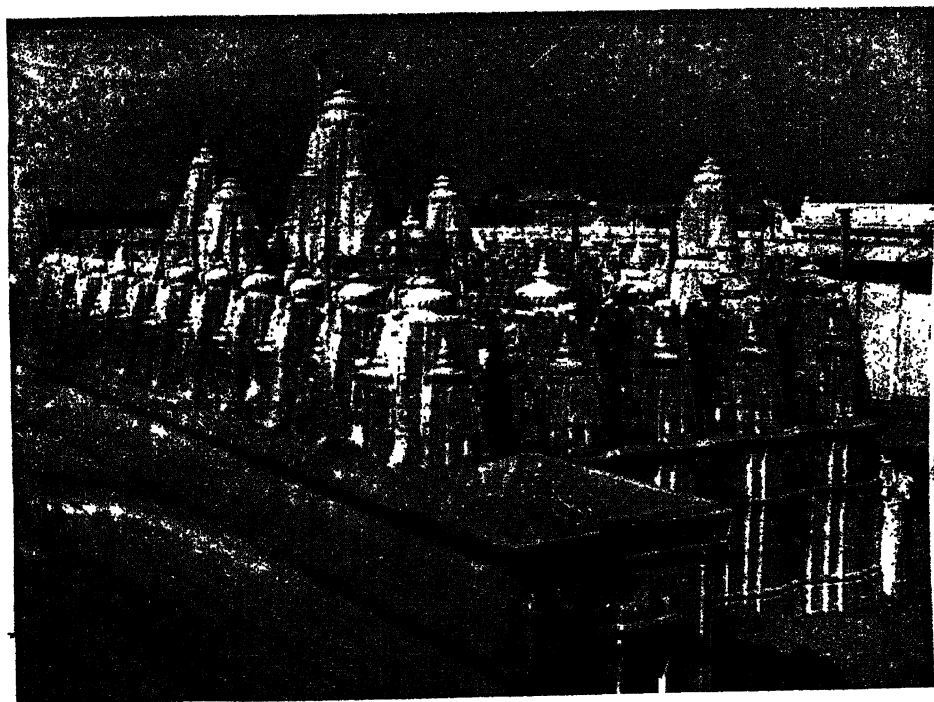

ક્રમાંક ૧ ❖ ત્રીશાહ ચીમનલાલ ગોડખદાર ❖ ક્રમાંક - ૮૧

જે રાંખેશ્વર મહાતીર્થનું વિવિધ શિખરોથી શાભતું મુરખ્ય જિનમંદિર ૫૭

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८ ॥ विक्रम सं. १९९८ : वारनि. सं. २४९८ : ६२२२ : १९४२ ॥ क्रमांक
अंक १ ॥ आ.सो. शु.दि ६ : शु.रु.वा.२ : आ.क.टो.प.२ १५ ॥ ८५

विषय — दर्शन

१ श्री महावीर स्तवनम्	: पू. सु. म. श्री. कान्तिमागरजी	: १
२ श्री सिद्धयन्त्रिणी सार्विकी आराधना :	पू. सु. म. श्री. धुरंधरविजयल	: ३
३ ज्ञेयसंकेत	: श्री सोराभास भविष्यत् नवाम	: ६
४ इच्छा जैनानां भानगी पुस्तकालयो :	श्री भीमल दीरल छेडा	: १४
५ क्षुद्रकमुनिनी शिक्षा (कथा)	: पू. सु. म. श्री. सुशीलविजयल	: १९
६ शास्त्रविश्लेषित छंदमें एक पारसी पद्य :	डॉ. बनारसीदासजी जैन	: २२
७ श्री लक्ष्मीभर स्तोत्र	: पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयल	: २५
८ जैनधर्मी वीरानां पराक्रम	: श्री. मोहनलाल दीपचंद चोक्सी	: ३८
९ चितोडना डिहवाभाना जैन अग्रगण्य :	पू. सु. म. श्री. न्यायविजयल	: ३९
१० कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके		
विषयमें नया प्रकाश	: श्री. अग्रवन्दजी नाहडा	: ४१
११ श्री महावीर जयान्तीनी कुरुरे रत्न :	श्री. दीपचंदल नंग	: ४९
१२ आभार		: ४८
१३ आहंमुं वर्ष	: तन्त्रीरथानेथी	: ४६
१४ श्री जैन सत्य प्रकाश (कविला)	: पू. सु. म. श्री. कान्तिमागरजी	: ४०००० साभे

सौजन्य—आ अंक उपर छपायेल यित्र पू. सु. म. श्री. जयंतविजयल लिखित
'शमेश्वर महातीर्थ' पुस्तकना प्रकाशक श्री विजयधर्मसूर जैन ग्रंथभागा-डि.जैनना
सौजन्यथी भजेल छे.

सूचना—आ मासिक अत्रेले भडिनानी पहरमी तारीजे प्रगट थाय छे.
तेथी सरनामाना इरकारना अजर पारमी तारीजे समितिना कार्यावधे
पहोयाउवा.

लवाजम—वार्षिक—ये इपिया : फूटके आलु अंक—त्राय आना

मुद्रक : नरेशचम ह. पंड्या; प्रकाशक : श्रीमनलाल जोषणादास शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगलार्पनी वाडी, धीकटा रोड, अमदावाद,
मद्रासस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, भीमपुर रोड, अमदावाद

श्रीजैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८

कृमांक ८५

अंक १

श्रीअभयदेवसूरिनिर्मितं श्रीमहावीरस्तवनम्

संग्राहकः—

पूज्य मुनिमहाराज श्री कान्तिसागरजी, साहित्यालंकार.
जइज्जा समणे भयवं, महावीरे जिणुत्तमे ।
लोगनाहे सयंबुद्धे, लोगंतियविबोहिण ॥१॥
वच्छरं दिन्नदाणोहे, संपूरियजणासए ।
नाणत्तयसमाउत्ते, पुत्ते सिद्धत्थराइणो ॥२॥
चिच्चा रजं च रटं च, पुरं अंतेउरं तहा ।
निक्खमिच्चा अगाराओ, पन्वइए अणगारियं ॥३॥
परीसहाणं नो भीए, भेरवाणं खमाखमे ।
पंचहा समिए गुत्ते, बंभयारी अकिंचण ॥४॥
निम्ममे निरहंकारे, अकोहे माणवजिए ।
अमाए लोभविमुक्के, पसंते छिन्नबंधणे ॥५॥
पुक्खरं वा अलेवे य, संखो इव निरंजणे ।
जीवे वा अपडिग्घाए, गयणं व निरासए ॥६॥
वाउ व्व अप्पडिबद्धे, कुम्भो वा गुत्तइंदिए ।
विप्पमुक्के विहंगु व्व, खगिसिंशु एगमे ॥७॥
भारंहे वा अप्पमत्ते अ, वसहे वा जायथामए ।
कुंजरो इव सोंडीरे, सीहो वा दुद्धरिस्सहे ॥८॥
सायरो इव गंभीरे, चंदो वा सोमलेसए ।
सूरो वा दित्ततेयल्ले, हेमं वा जाइरूवए ॥९॥
सव्वसहे धरिच्चि व्व, सारयंबु व्व सच्छए ।
सुद्धु हुयहुयास व्व, जलमाणे य तेयसा ॥१०॥

જોઈએ. કાઈ પણ કાર્ય આરંભ્યું એટલે તે સિદ્ધ થયે જ છોડવું, એવો ગુણ તેમાંથી કેળવવો જોઈએ. અંશે અંશે પણ સિદ્ધ તરફ લક્ષ્ય રહેશે, તો સમ્પૂર્ણ સિદ્ધ થવાશે. સિદ્ધો લાલ વર્ણુ છે. જ્યારે માણસ સુખમાં મુકાય છે ત્યારે તેના શરીર અને વદન ઉપર લાલિમા તરી આવે છે. તો સમ્પૂર્ણ સુખમાં મગ્નગૂલ સિદ્ધોને લાલ કહેવામાં આવે તો તેમાં શું ? સિદ્ધો કર્મકાળને અગ્નિમાં પ્રજ્વળી મુકત થયા છે. અગ્નિનો લાલ વર્ણુ હોવાને કારણે સિદ્ધોનો વર્ણુ લાલ છે. તેવા પ્રકારની લાલિમા મેળવવા માટે સિદ્ધપદનું આરાધન લાલ વર્ણુ કરાય છે. સિદ્ધના આઠ ગુણ છે માટે આઠ આઠ વસ્તુથી સિદ્ધપદને આરાધવામાં આવે છે.

૩. આચાર્યપદ—આચાર્યતે—સેવ્યતે ઇતિ આચાર્યઃ—‘જે સેવાય તે આચાર્ય કહેવાય છે.’ આચાર્યપદ આરાધતાં, હું સેવક થવા નથી સમર્થો પણ સેવ્યપદ મેળવવા યોગ્ય છું એ ભાવના કેળવવી જોઈએ. સેવા સિવાય સેવ્યપદ મળતું નથી માટે સેવા એવી જોઈએ કે જે અવિચલ સેવ્યપદને પ્રાપ્ત કરાવે. આચાર્ય સુવર્ણુ જેવા છે. જેમ સુવર્ણુ સર્વને પ્રિય છે, અને સૌને આકર્ષે છે, તેમ આચાર્ય સર્વને પ્રિય હોય છે. આચાર્યના આકર્ષણથી ધણા તેમને સેવે છે. જૈનશાસનમાં આચાર્ય રાગસ્વરૂપ છે. રાગ વિવિધ સુવર્ણુલંકારોથી વિભૂષિત થઈ સુવર્ણુના સિંહાસન પર બિરાજ્યા હોય ત્યારે તેમનું દૃશ્ય સુવર્ણુમય ભાસે છે. સ્વસ્વરૂપ જિનેશ્વર ભગવાન અને ચન્દ્રસમાન કેવળી ભગવાનના અભાવમાં—વિરહમાં આચાર્ય મહારાજ દીપની જેમ શાસનને પ્રકાશિત કરે છે. દીપશિખા પીળી હોય છે. આ પ્રમાણે સુવર્ણુ જેવા, સુવર્ણુમય ને દીપસદૃશ હોવાને કારણે આચાર્યનો વર્ણુ પીળો છે. અને તે ગુણો મેળવવા માટે આચાર્યપદ પીળા વર્ણુ આરાધાય છે. આચાર્યના ગુણો ૩૬ છે માટે ૩૬ વસ્તુઓથી તે પદ આરાધાય છે.

૪. ઉપાધ્યાયપદ—જેમની સમીપે અધ્યયન થાય તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. ઉપાધ્યાય મૂર્તિજ્ઞાન જેવા દીપતા હોય છે. બણવા—બણાવવામાં તત્ક્લીન ઉપાધ્યાય વિજ્ઞાનના અવતાર સ્વરૂપ દેખાય છે. તે પદ આરાધતાં જ્ઞાનમય થવાની ભાવના કેળવવી જોઈએ. શિષ્યોને પાઠ આપવામાં એકરસ થયેલા ઉપાધ્યાય લીલાછમ ઉપવન જેવા શોભે છે. ઉપાધ્યાયની વાદી હંમેશ લીલી હોય છે. ઉપાધ્યાયજીનું હૃદય જ્ઞાન અને રસથી ભરપૂર હોય છે. તેમાંથી ધણા જ્ઞાનાંકુરો પ્રકટે છે. તેમની પ્રજ્ઞા નીલમ મણિની માફક સર્વત્ર પ્રસરે છે. આથી ઉપાધ્યાય લીલા વર્ણુ છે ને તે ગુણો મેળવવા માટે લીલાવર્ણુ તે પદ આરાધાય છે. ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણો છે, માટે ૨૫ વસ્તુઓથી તે આરાધાય છે.

૫. સાધુપદ—શિવમાર્ગને જોઓ સીધે છે, તેઓ સાધુ કહેવાય છે. સાધુપદ આરાધતાં શિવપન્થમાં ચડવાની ભાવના કેળવવી જોઈએ. આચાર્યપદરૂપ સુવર્ણુની પરીક્ષા સાધુધર્મરૂપ કસોટીથી થાય છે. સાધુધર્મરૂપ કસોટીમાંથી પસાર થયા વગરનું આચાર્યપદરૂપ સુવર્ણુ કિંમત વગરનું ગણાય છે. કસોટી સ્થામ હોય છે. સાધુઓ જૈન શાસનમાં સૈનિક તુલ્ય છે. સૈનિક જેમ લોહનું અખતર વગેરે પહેરીને સજ્જ રહે તેમ સાધુઓ પણ સજ્જ રહે છે. અખતર સ્થામવર્ણુનું હોય છે. સાધુઓને શરીર આદિની શુદ્ધિ—મેલ, વગેરે દૂર કરવા નિષિદ્ધ છે. તપશ્ચર્યા—વિનય—વેદ્યાવચ્ચ—વગેરેમાં તત્પર

રહેવાનું હોય છે તેથી તેમના દેહ સ્થાન હોય છે. કત્યાદિ કારણે સાધુઓનાં સ્થાન વણ છે, અને તે ગુણો કેળવવા માટે સાધુપદ સ્થાન વર્ણે આરાધાય છે સાધુના ૨૭ ગુણો છે, માટે તે ૫૬ ૨૭ વસ્તુઓથી આરાધાય છે.

૬. દર્શનપદ—દર્શન શુદ્ધ શ્રદ્ધાન રૂપ છે. એકનિષ્ઠા કેળવવાનો ઉદ્દેશ દર્શન પદની આરાધનામાં છે. “એ સંશ્ચિતાલ્લિજગદોશ્વરનાથમેકં, કસ્તાન્નિવારયતિ સંચરતો ચથેષ્ટમ” ॥ “એક જ સ્વામીને આશ્રયીને જે રહે છે, તેને યથેચ્છ વિચરવામાં કાંઈ બાધા કરી શકતું નથી.” એકનિષ્ઠ અટકાયત વગર સર્વત્ર વિદુરી શકે છે. દર્શન-શ્રદ્ધા સર્વ ઉન્નતિનું બીજ છે. બીજ સ્વેત હોવાને કારણે દર્શનપદ સ્વેત છે, ને સ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. દર્શનના ૬૭ ભેદ છે, તેથી ૬૭ વસ્તુઓથી તે આરાધાય છે.

૭. જ્ઞાનપદ—જ્ઞાન પ્રકાશરૂપ છે. પ્રકાશસ્વરૂપ થવાની ભાવના જ્ઞાનપદની આરાધના કેળવે છે. બીજના વિકાસ માટે પ્રકાશ-હવા-જલ વગેરેની જરૂર હોય છે. તે સર્વ સ્વેત છે, માટે જ્ઞાનપદ સ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. જ્ઞાનના ભેદ ૫૧ છે તેથી ૫૧ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૮. ચારિત્રપદ—ચારિત્ર નિયમિત જીવન અને સદાચાર શિખવે છે. બીજ, સંરક્ષણ માટે વાડની જરૂર છે, તેમ દર્શનના રક્ષણ માટે ઇંટ ચૂનાની મજબૂત વાડન કામ ચારિત્ર કરે છે. માટે ચારિત્ર સ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. તેના ૭૦ ભેદ છે તેથી ૭૦ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૯. તપપદ—તપ દુષ્ટ તત્ત્વોનો નાશ કરે છે અને વૃત્તિ ઉપર કાબૂ મેળવવાની કેળવણી આપે છે. ધાન્ય સાતું ઉત્પન્ન કરવાને માટે અગ્નિ આદિથી ક્ષેત્રમાં ખરાબ તત્ત્વો નાશ કરાય છે. તેમ આત્મામાં બીજનો વિકાસ કરવાને તપઅગ્નિ દુષ્ટ તત્ત્વો આળી નાખી આત્માને શુદ્ધ બનાવે છે માટે તે સ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. તપના ૫૦ ભેદ છે તેથી ૫૦ વસ્તુઓથી તેની આરાધના કરવામાં આવે છે.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને તપ એ છેલ્લા ચારે ગુણો છે. તે સ્વયં ઉજ્જવળ છે ને આત્માને ઉજ્જવળ બનાવે છે માટે તેમની આરાધના ઉજ્જવળ વર્ણે કરાય છે.

આત્મારૂપી ક્ષેત્રને તપરૂપ અગ્નિથી શુદ્ધ કરી, ચારિત્રરૂપ વાડથી રક્ષિત કરી, જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશમાં દર્શનરૂપ બીજ વાવ્યું છે. તેમાં સાધુધર્મરૂપ સ્થાન મેઘ વર્ષે, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ લીલા અંકુરે પ્રથમે, આચાર્યરૂપ પીળાં પુષ્પો આવે, અરિહન્ટરૂપ સફેદ-પ્રાથમિક ફળ આવે, ને પરિપક્વ-લાલ-સિદ્ધ સ્વરૂપ અન્તિમ ફળ પ્રાપ્ત થાય-આ કર્મના પણુ તે તે પદના તે તે વર્ણને સમજાવે છે. અથવા સાધુધર્મરૂપી કૃષ્ણ ભૂમિમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને તપરૂપી સ્વેત બીજ વાવ્યાં છે ને તેને સદ્ભાવનારૂપી જલથી સિંચી અંકુર, પુષ્પ, પ્રથમ ફળ ને પરિપક્વ ફળગણું કરાય છે તે પણુ વર્ણની રચનાને બતાવે છે. આમ નવ-પદની આરાધનાના વર્ણોમાં અનેક સારા સારા ભાવો સમાયા છે.

નવપદની આરાધનની સમજણ માટે તેનું યંત્ર અહીં આપવામાં આવે છે:—

ક્રમ.	નામ.	વર્ણ.	ગુણ.	કાઉ-લોગ.	સાથી-યા	ખમા-સમણ.	પ્રદ-ક્ષિણ.	નવકાર-વાણી.	ખાવાની-ચીજ.
૧	અરિહનપદ	શુક્લ	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૨૦	ચોખા
૨	સિદ્ધપદ	લાલ	૮	૮	૮	૮	૮	„	ધઉં
૩	આચાર્યપદ	પીળો	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	„	ચણા
૪	ઉપાધ્યાયપદ	લીલો	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	„	મગ
૫	સાધુપદ	શ્યામ	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	„	અડદ
૬	દર્શનપદ	શુક્લ	૬૭	૬૭	૬૭	૬૭	૬૭	„	ચોખા
૭	સાનપદ	શુક્લ	૫૧	૫૧	૫૧	૫૧	૫૧	„	„
૮	ચારિત્રપદ	શુક્લ	૭૦	૭૦	૭૦	૭૦	૭૦	„	„
૯	તપપદ	શુક્લ	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	„	„

અવશ્ય કરવાની ક્રિયાઓ:—નવ દિવસ બ્રહ્મચર્ય^૧ પાળવું. જૂમિ પર સંથારો કરવો. એ ટંક પ્રતિક્રમણ કરવું. સવાર સાંજ પડિલેહણ. ત્રણ ટંક દેવવંદન. નવ દેરાસર દર્શન. નવ ચૈત્યવંદન. જોડા વગેરે ન પહેરવા. બની શકે તેટલું સાવલ વ્યાપારોથી દૂર રહેવું.

નવ પાપનિહાનથી^૧ જયવા માટે, નવ જીવસ્થાનકથી^૨ છૂટવા અર્થે, નવ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ^૩ કેળવવાને કારણે, નવ દ્વારવાળા અશુચિ દેહથી મુક્ત થવાને માટે અને નવનવ (નવીન) ઉન્નતિ-વિકાસ મેળવવા માટે નવપદનું આરાધન કરવું જોઈએ. તેનું આરાધન કરતાં નવનિધિ મળે છે. નવનો અંક અખંડ છે. નવ સંખ્યાને ગમે તેટલે ગુણીએ અને જે ગુણાકાર આવે તેનો સરવાળો કરવામાં આવે તો નવ થાય છે. એ પ્રમાણે નવપદ પણ અખંડ ને અવિચળ છે. તેનો આરાધક પણ અખંડ આરાધન કરી, અખંડ અવ્યાખાધ અને એકરૂપ અને એ જ અભિલાષા !

૧. નવ પાપનિહાનો—પરભવમાં—૧ રાજ થઈ, ૨ શેઠ થઈ, ૩ સ્ત્રી થઈ, ૪ પુરુષ થઈ, ૫ પરપ્રવીચાર-સ્વર્ગીય ભોગો મળે, ૬ સ્વપ્રવીચાર-સ્વર્ગીય-સ્વાધીન ભોગો મળે, ૭ અપ્રવીચાર-વિષયભોગ વગરનું સ્વર્ગ મળે, ૮ ઉત્તમ આવક યાદ, ૯ ચારિત્ર મળે માટે દરિદ્ર થઈ.

૨. નવ જીવસ્થાન—૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપૃકાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વવરૂપતિકાય, ૬ ક્ષીન્દ્રિય, ૭ ત્રીન્દ્રિય, ૮ ચતુરિન્દ્રિય, ૯ પંચેન્દ્રિય.

૩. બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિ—૧ સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક રહેતા હોય તે સ્થાનકમાં ન રહેવું, ૨ સ્ત્રી આદિની કથા ન કરવી, ૩ સ્ત્રી સાથે એક આસન પર ન બેસવું, ૪ સ્ત્રીનાં નેત્રાદિક અવયવો જોવાં નહિ, ૫ ભીંતને આંતરે રહીને સ્ત્રીના કામ-ભોગાદિક શબ્દો સાંભળવા નહિ, ૬ પૂર્વાવસ્થામાં કરેલ કામક્રીડાને યાદ ન કરવી, ૭ મૃત, મધુ, મલ મગેરેનો આહાર ન કરવો, ૮ અતિ-હૃદયપ્રાંત આહાર ન કરવો, ૯ સરીરની શોભા-વિભૂષા ન કરવી.

જૈન સ્થાપત્ય અને જ્ઞાનલાંકારોથી સમૃદ્ધ, રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક:—શ્રીયુત સારાલાઈ મણિલાલ નવાખ; અમદાવાદ.

૨૧. ત્રુજ્ય, ગિરનાર, આણુ, તારંગા વગેરે ગુજરાતનાં જૈન તીર્થો જેવી રીતે ગુજરાતી પ્રજાની જાણમાં અત્યાર અગાઉ આવેલાં છે, તેવી રીતે રાજપુતાનાનાં જૈન તીર્થો લગભગ ગુજરાતની જૈન પ્રજામાં અજ્ઞાત છે તેમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે.

રાજપુતાનામાં પણ કેટલાંક સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ ઉચ્ચ કોટીનાં જૈન તીર્થો આવેલાં છે. તે બધાં તીર્થોનો પરિચય નહિ આપતાં, માત્ર જૈસલમેર તીર્થનો જ પરિચય આ લેખમાં આપવાનું મેં યોગ્ય ધાર્યું છે.

જૈસલમેર જવાના રસ્તાઓ

જૈસલમેર તીર્થનો પરિચય આપતાં પહેલાં, જૈસલમેર જવાના રસ્તાઓનો પ્રથમ પરિચય આપવો ઠીક થઈ પડશે. જૈસલમેર જવા માટે મુખ્ય ત્રણ રસ્તાઓ છે:—

(૧) બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેની મીટરગેજ લાઇનના બાડમેર સ્ટેશનથી મોટર રસ્તો છે; જે રસ્તો જૈસલમેર જનાર મુસાફરોને સુપરિચિત છે. બાડમેર સ્ટેશન મારવાડના લુણી જંકશનથી સિંધ-હૈદરાબાદ જતી બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેની મીટરગેજ લાઇનનું સ્ટેશન છે. બાડમેરથી જૈસલમેર જવા માટે મોટર હંમેશાં નિયમિત મળે છે. બાડમેરથી જૈસલમેરની કાચી ખાડા ટેકરાવાળી સડક છે અને જૈસલમેર બાડમેરથી ૧૧૦ માઈલ દૂર આવેલું છે. આ મોટર, રસ્તામાં પણ, જુદાં જુદાં ગામોએ પેસેન્જરો તથા સામાન ઉતારવા ચક્કવવા ખોટી થાય છે અને એકંદરે રસ્તામાં ખાસ બીજો અકસ્માત ન થાય તો લગભગ બાર કલાકે બાડમેરથી જૈસલમેર પહોંચાડે છે. બાડમેરમાં પાંચ જૈન દેરાસરો છે.

(૨) મારવાડ રાજ્યની જોધપુર સ્ટેટ રેલ્વેના પોકરણ સ્ટેશનથી બીજો એક મોટર રસ્તો છે. પોકરણ સ્ટેશન જવા માટે હંમેશાં જોધપુર સ્ટેશનથી રાતના ૧૦-૨૫ વાગે એક ટ્રેઈન ઉપડે છે; આ ટ્રેઈન સવારના લગભગ ૮-૩૦ વાગે પોકરણ પહોંચી જાય છે. સ્ટેશનની સામે જ જૈસલમેર મોટર સર્વિસની ઓફિસ છે. અહિંયાં નિયમિત મોટર મળતી નથી, પરંતુ જે અમાઉથી જૈસલમેર મોટર સર્વિસના મેનેજરને લિખિત ખબર આપવામાં આવે અને ઓછામાં ઓછા આઠ પેસેન્જરો હોય તો મોટર તરત મળી શકે છે, બહુ બહુ તો એકાદ દિવસ મોટરની રાહ જેવી પડે છે. પોકરણમાં જૈનોની વસ્તી બિલકુલ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે, કારણ કે માત્ર એક જ જૈનનું ઘર છે. તે પણ કોઈ વખત હાજર હોય અને ન પણ હોય. પોકરણમાં શિખરચંધી દેરાસરો ત્રણ છે. દેરાસરની નજીક જ ઉપાશ્રય છે અને તેનો ઉપયોગ ધર્મશાળા તથા ઉપાશ્રય તરફ કરવામાં આવે છે. પોકરણથી જૈસલમેર માત્ર ૭૦ માઈલ દૂર થાય છે. સડક અહીંની પણ પાકી તો ખાસ નથી જ, છતાં પણ બાડમેરની સડકની સરખામણીમાં તો ઘણી જ

સારી ક્ષી શકાય. જૈસલમેર જવા માટે સૌથી ટૂંકા અને સારા રસ્તા તો આ જ છે. ખાડમેર તથા પોકરણ અને રસ્તે જૈસલમેર જવા માટે જૈસલમેર મોટર સર્વિસ તરફથી મોટરો આવે છે અને અને રસ્તે મોટર લાડું પેસેન્જર દીઠ ૪-૦-૦ ચાર રૂપિયા લેવામાં આવે છે. આઠ વર્ષની ઉપરના બાળકની આખી ટીકીટ લેવામાં આવે છે અને પેસેન્જર દીઠ માત્ર ૫ (પાંચ) શેર અંગાલી વળન મફત લઈ જવા દેવામાં આવે છે.

(૩) જૈસલમેર જવાનો ત્રીજો રસ્તો જોધપુરથી છે. જોધપુર રેલ્વે સ્ટેશનની નજીક માં જ ગણેશમલજી મુતાની ધર્મશાલાની પાસે એમ. બી. વાસ મોટર સર્વિસની ઓફિસ આવેલી છે. આ ઓફિસ તરફથી ચાલુ વર્ષના ફેબ્રુઆરી માસથી જોધપુર જૈસલમેર જવાની મોટર સર્વિસ ચાલુ કરવામાં આવેલી છે. આ રસ્તાની સડક, ઉપરના અને રસ્તાઓ કરતાં પણ ખરાબ છે. વળી જોધપુરથી જૈસલમેર જવાનો રસ્તો પણ સૌથી લંબાણુ અને કંટાળાભર્યો છે. આ રસ્તે ૧૭૦ માઈલ જૈસલમેર આવેલું છે. રસ્તામાં રાત રોકાવું પડે છે; એટલે કે આજનો બેઠેલો માણસ બીજો દિવસે અને કેટલીક વખત તો ત્રીજો દિવસે પણ જૈસલમેર પહોંચે છે. જોધપુરથી જૈસલમેરનું મોટરલાડું પેસેન્જર દીઠ ૬-૦-૦ છ રૂપિયા લેવામાં આવે છે. જોધપુર તથા જોધપુરની આજુબાજુ નાનાં મોટાં ૨૦ દેરાસરો આવેલાં છે. વળી જોધપુરથી જૈસલમેર જતાં રસ્તામાં નીચે મુજબ જૈન દેરાસરોવાળાં ગામો પણ આવે છે. જોધપુરથી ૪૨ માઈલ દૂર બાલેસર આવેલું છે. જોધપુરથી ૨૬ માઈલ દૂર આગોલાઈ આવેલું છે. જોધપુરથી શેરગઢ ૬૩ માઈલ દૂર આવેલું છે. વળી ડોંગરી તથા દેવીકાટમાં પણ જૈન દેરાસર છે. આ ત્રીજા રસ્તાની મોટર સર્વિસ પેટ્રોલના અભાવે ૧-૫-૪૨ થી અંધ થઈ છે. આ સર્વિસ માત્ર શેરગઢ સુધી જ જાય છે.

આ પ્રમાણેના ત્રણ રસ્તાઓ પૈકી પોકરણથી જૈસલમેર જવાનો રસ્તો જરા ખર્ચમાં વધુ છે, પરંતુ ઓછા કંટાળાભર્યો અને સુલભ છે. સારો ડ્રાઇવર હોય તો સાડાત્રણ કલાકમાં સહેલાઈથી મોટર પહોંચી જાય છે.

તાર-ટપાલનું સાધન

જૈસલમેરમાં ટપાલની વહેંચણી હંમેશાં થતી નથી, દર ત્રીજો દિવસે ટપાલની વહેંચણી થાય છે અને દર ત્રીજો દિવસે ટપાલ નીકળે છે. વળી તારની પણ ખાસ સગવડ નથી. છતાં પણ જૈસલમેરથી પોકરણ ટેલીફોન લાઇન હોવાથી કાંઈ વાંધો આવતો નથી. ઇલેક્ટ્રીક અને રેડિયોની સગવડ છે. ખાવાપીવાની વસ્તુઓ ઘણી જ મોંઘી મળે છે અને કેટલીક વખત સારી પણ મળતી નથી. વળી મોટા ભાગે ચૈત્ર શુદ્ધ પૂર્ણિમા પછી તો પાણીની પણ તંગાશ પડે છે; આથી ખાસ પાણીની અગવડ આસો મદિનાથી ચૈત્રી પૂર્ણિમા સુધી પડતી નથી.

જૈનોની વસ્તી

એક વખત જૈસલમેરમાં જૈનોની વસ્તી સેંકડોની સંખ્યામાં હતી. આજ માત્ર ૭૦ માણસની વસ્તી છે, તેમાં મરદો તો માત્ર ૨૫-૩૦ ની સંખ્યામાં છે.

ધર્મશાળા

શહેરની મધ્યમાં જ પટવાઓની કલાપૂર્ણ હવેલીઓની નજીકમાં જ એક ધર્મશાળા

નવી બંધાય છે. આ ધર્મશાળામાં જ જૈસલમેર, અમરસાગર તથા લોદ્રવાળ તીર્થનો વહીવટ કરનાર પેઢીની ઓફિસ આવેલી છે. પેઢીનું નામ શ્રી જૈન સ્વેતાંબર પાર્શ્વનાથ મંડાર છે.

શહેરનાં દેરાસરો

જૈસલમેર શહેરમાં, તેના કિલ્લાની માફક, આઠ નાનાં મોટાં જિનમંદિરો આવેલાં છે, જેમાંથી એ દેરાસરો શિખરબંધી તથા બીજાં છ ધર દેરાસરો છે, જે નીચેના સ્થળોએ આવેલાં છે :—

(૧) કાઠારી પાડામાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીનું શિખરબંધી દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરમાં બીજા ત્રણ ગભારામાં બુદ્ધ બુદ્ધ મૂળનાયકો પણ છે. નીચેના ભાગમાં શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી તથા શ્રીસીમંધર સ્વામી તથા મેડા ઉપર ગોડી પાર્શ્વનાથજી તથા શ્રી સંકટ હરાપાર્શ્વનાથજી મૂળનાયક તરીકે ધિરાજમાન છે. જૈસલમેર શહેરના દેરાસરોમાં મોટામાં મોટું આ જ દેરાસર છે. અને તપાગચ્છવાળાઓએ બંધાવેલું દેરાસર પણ આ એક જ છે.

(૨) આચાર્યગચ્છના ઉપાશ્રયમાં શ્રી વિમલનાથજીનું દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શ્રીયુત પ્યારેલાલજી જન્દાણી કરે છે.

(૩) પટવોંકી હવેલીમાં શેઠ હિંમતરામજી બાફળાએ બંધાવેલું ધરદેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ આઈદાનજી બાફળા કરે છે.

(૪) પટવોંકી હવેલીમાં શેઠ અખયસિંહજીએ બંધાવેલું ધરદેરાસર આવેલું હતું, તે હાલ જોઈમલજી સેવક પટવોંકી હવેલીની પાસેની બીજી હવેલીમાં રહે છે, ત્યાં ત્રીજો માળ લઈ જવામાં આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ વિજયસિંહજી કરે છે.

(૫) લૈયાપાડામાં શેઠ ચાંદમલજીની હવેલીમાં ત્રીજો માળે ધરદેરાસર આવેલું છે. દેરાસરનો વહીવટ શેઠ સીરેમલજી બાફળા કરે છે.

(૬) મહેતા પાડામાં શેઠ રામસિંહજી સુતાનું ધર દેરાસર, તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજો માળે આવેલું છે, તેનો વહીવટ શેઠ રામસિંહજી સુતા પોતે જ કરે છે.

(૭) મહેતા પાડામાં શેઠ ધનરાજજી સુતાનું ધરદેરાસર, તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજો માળે આવેલું છે. તેનો વહીવટ બાઈ લાલુબાઈ કરે છે.

(૮) થીર શાહની હવેલીમાં બીજો માળે શેઠ થીર શાહનું ધરદેરાસર આવેલું છે. જેનો વહીવટ શેઠ જવાહરમલજી બાલુસાલી કરે છે.

કિલ્લામાંનાં જિનમંદિરો

જૈસલમેરનાં જિનમંદિરોનું વિસ્તૃત વિવેચન આ જ લેખમાં આગળ આપવામાં આવેલું છે. જૈસલમેરના કિલ્લામાં, જૈસલમેર શહેરની જેમ, આઠ શિખરબંધી દેરાસરો આવેલાં છે :—

(૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજી ભગવાનનું, (૨) શ્રી શીતલનાથજી ભગવાનનું, (૩) શ્રી સંભવનાથજી ભગવાનનું, (૪) શ્રી અષ્ટાપદજીનું, (૫) શ્રી શાંતિનાથજીનું, (૬) શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું, (૭) શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું અને (૮) શ્રી મહાવીર સ્વામીજીનું દેરાસર. કિલ્લામાંના જિનમંદિરોનો વહીવટ

આ આઠ દેરાસરોનો વહીવટ જૈસલમેરના રહેવાસી આ ચાર ગૃહસ્થો હાલમાં કરે છે:

(૧) શ્રીયુત પ્યારેલાલજી જન્દાણી, (૨) શેઠ આઈદાનજી બાફળા, (૩) શેઠ કૃતસિંહજી સુતા અને (૪) શેઠ રામસિંહજી સુતા.

દેરાસરમાં પ્રતિમાજીની સંખ્યાના પ્રમાણમાં માત્ર ૧૧ પૂજારીઓથી કામ લેવામાં આવે છે, તેથી દરેકદરેક પ્રતિમાજીને પ્રક્ષાલ તથા પૂજા પણ પૂરી થતી નથી. વળી તેમાં પૂજારીઓનો પણ દોષ નથી. કારણકે પૂજારીઓને માસિક માત્ર ચારથી પાંચ રૂપિયા પગાર આપવામાં આવે છે, તેમાં જે વળી એ-ત્રણ પૂજારીને તો માસિક અઢી રૂપિયા જ પગાર આપવામાં આવે છે. જો આ મંદિરોનો વહીવટ શેક આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી અથવા કોઈ જારી સંસ્થાના હાથમાં હોય તો આ તીર્થ ઘણું આઆદીમાં આવે એવું છે. હું તો ઇચ્છું છું કે જૈસલમેરના હાલના વહીવટદારો કે જૈઓના આપ-દાદાઓએ જ આ કલાપૂર્ણ જિનમંદિરોનાં સર્જન કરાવ્યાં છે, તેઓ જાતે જ પોતાના શહેર તથા તીર્થની આઆદી માટે શેક આણંદજી કલ્યાણજી જે બારતની સુવિખ્યાત પેઠી જેવી સંસ્થાને આ તીર્થનો વહીવટ સોંપે તો તેઓ પણ મોટી જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાય.

જૈસલમેરના કિલ્લામાંનાં જિનમંદિરો

જૈસલમેરના કિલ્લાપરનાં આઠ ઉપરોક્ત મંદિરો પૈકીનાં સાત મંદિરો તો સાથે સાથે આવેલાં છે અને એક મંદિર જે મહાવીર સ્વામીના મંદિરના નામથી પ્રસિદ્ધ તે અલગ આવેલું છે.

કિલ્લાનાં પ્રવેશદ્વારો

જૈસલમેરનો કિલ્લો જૈસલમેર રાજ્યની જકાત ઓપ્રીસની પાસે અને શહેરની મધ્યમાં જ આવેલો છે. કિલ્લામાં દાખલ થતાં જ અખંધ પોળ નામનો પહેલો દરવાજો આવે છે. અમે આ દરવાજામાં દાખલ થયા ત્યારે દરવાજાની બહારની બંને બાજુએ એકેક જૂની તોપ પડેલી હતી. દરવાજામાં દાખલ થતાં જમણી બાજુએ ત્રણ તોપો તથા ડાબી બાજુએ એક તોપ કિલ્લાની દિવાલોની નજીકમાં છે. થોડાક પગલાં દૂર જઈએ એટલે સૂરજ પોળ નામનો બીજો દરવાજો આવે છે. આ દરવાજાની અંદરના ભાગમાં ડાબી બાજુના ઊંચા એટલા પર ઉઘાડી બંદુક ચોવીસે કલાક પહેરેગીર પહેરે ભરે છે. આ દરવાજામાં દાખલ થઈએ કે તરત જ થોડે દૂર જ હવામહેલના કોતરકામવાળા અરખાઓ પ્રવાસીઓની નજરે પડે છે. સૂરજપોળથી થોડે દૂર જતાં ગણેશપોળ નામનો ત્રીજો દરવાજો આવે છે અને આ ત્રીજા દરવાજામાં દાખલ થઈને આગળ વધતાં થોડે દૂર હવાપોળ નામનો ચોથો દરવાજો દેખાય છે. આ દરવાજાની અંદરના ભાગમાં ચોકી-દારોને ખેસવા માટે ઊંચા એટલા બનાવેલા છે, જે ચોકીદારો વિના સૂતા લાગે છે.

જિનમંદિરોનો માર્ગ અને સ્થળ

હવા પોળના દરવાજામાં પેસતાં જ દસ-પંદર પગલાં દૂર જઈએ એટલે કિલ્લાપરનાં સાત જિનમંદિરોએ જવા માટે જમણા હાથ તરફ એક સાંકડો રસ્તો આવે છે. આ સાંકડા રસ્તામાંથી પસાર થતાં થોડે દૂર ડાબા હાથ તરફ બીજો એક નાનો સાંકડો રસ્તો આવે છે અને તે સાંકડા રસ્તામાં દસ પગલાં જ દૂર જઈએ એટલે જમણા હાથ તરફના એક ખચકામાં જૈસલમેરનાં પીળા પથ્થરથી બનેલા ગગનચુંબી જિનમંદિરો જૈસલમેરના જાતકાલીન જૈનોની ધર્મશ્રદ્ધા, સ્થાપત્યપ્રિયતા અને ધનપ્રચુરતાના જીવતા જાગતા પુરાવાઓ આપતાં બેઠેલાં છે. આ સાત મંદિરોનો સમૂહ જોતાં જ જાણે આપણે તીર્થોધિસૂજ શ્રી શત્રુંજયની એકાદ ટૂંકમાં જ જાણે આવ્યા ન હોઈએ તેવો ભાસ થાય છે.

આ સાત મંદિરો પૈકી ખાંચાની સામેના ભાગમાં જૈનોના આઠમા તીર્થંકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું ત્રણ મળલાનું દેરાસર પ્રથમ નજરે પડે છે. આ ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીના દેરાસરની બરાબર પાસે જમણી બાજુએ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવ પ્રભુનું જિનમંદિર આવેલું છે. ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના મંદિરના ડાબી બાજુએ જિનમંદિરમાં આવેલા તીર્થંકર દેવની મૂર્તિઓની પૂજા કરવા માટે યાત્રાળુઓ માટે ઠંડા તથા જના પાણીની બારે મહિના સગવડ રાખવામાં આવે છે. શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના જિનમંદિરની જરા પાછળના ભાગમાં અને ડાબી બાજુના રસ્તા તરફના ખાંચામાં આગળ વધીએ એટલે ડાબા હાથ તરફ એ મળલાનું એક જિનમંદિર આવેલું છે. આ જિનમંદિરના નીચેના ભાગમાં શ્રી અષ્ટાપદજીનું દેરાસર આવેલું છે અને ઉપરના ભાગમાં સોળમા તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું દેરાસર આવેલું છે. ખાંચાની જમણી બાજુએ શ્રીપાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર આવેલું છે. શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરના અંદરના ભાગમાં જમણી બાજુએ તથા ડાબી બાજુએ એકેક બારી છે અને આ બારીમાંથી જ અનુક્રમે ત્રાજા તીર્થંકર ભગવાન શ્રીસંભવનાથજીનું તથા દશમા તીર્થંકર શ્રીશીતલનાથજીના નામથી યોગખાતું એકેક જિનમંદિર આવેલું છે.

આ પ્રમાણે કિલ્લા પરનાં જિનમંદિરો પૈકીનાં સાત જિનમંદિરો તો એક જ સમૂહમાં આવેલાં છે, બ્યારે આઠમું ઉપરોક્ત હવાપોળમાં પેસતાં જમણા હાથ તરફના મોટા રસ્તે જરા આગળ વધતાં જમણા હાથ તરફ એક રસ્તો આવે છે, તે રસ્તે ત્રીસેક મક્કનો વડાબા પછી ડાબા હાથ તરફ નીચી બાંધણીએ બાંધેલું શ્રીમહાવીરસ્વામી પ્રભુનું જિનમંદિર આવેલું છે.

જૈન તથા જૈનેતર વિદ્વાનોમાં જૈસલમેરના જંડારોની જોટલી ખ્યાતિ છે, તેમાંની સોમા ભાગની ખ્યાતિ પણ જૈસલમેરના આ સ્થાપત્યાત્મક સર્જનોની નથી. પરંતુ આ સ્થાપત્યાત્મક સર્જનોની જગતને યોગબાણુ આપવાનું જૈસલમેરના પ્રવાસે તથા યાત્રાએ આવેલા સેંકડો વિદ્વાનો તેમજ યાત્રાળુઓમાંથી કોઈતે પણ કેમ સ્વચ્છું નહિ હોય તેની કાંઈ મને સમજણ પડતી નથી.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી ચાલતા “જૈન ડીરકટરી” વિભાગના કામકાજ માટે મારે આ તીર્થંકર મુલાકાત ચાલુ વર્ષના ફાગણ માસમાં લેવી પડી હતી. અને તે વખતે આ સ્થાપત્યસર્જનોનું નિરીક્ષણ કરવાનો અદાર દિવસનો સમય મને મળ્યો હતો. તે દરમિયાન આ અડે જિનમંદિરોનાં સ્થાપત્યસર્જનોનું કલાતત્ત્વ જે મારી જાણમાં આવ્યું તે બધાંની નોંધ મારી હાથરીમાં જે મેં કરેલી તે વાચકોની જાણ ખાતર અહીં રજુ કરું છું, અને ઇચ્છું છું કે શત્રુંજય, ગિરનાર તથા આણુ વગેરે નજીક નજીકનાં જૈન તીર્થોની યાત્રાઓનો દર વર્ષે લાલ લેનાર જૈન બધુઓ વધારે નહિ તો જિંદગીમાં એક યા બેતાર આવાં દૂર દૂરનાં તીર્થોની યાત્રાનો લાલ લાખને પુણ્યોપાર્જન કરવા અને આવાં કલાત્મક સ્થાપત્યસર્જનોવાળાં જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર તથા તેને સાચવવાના ખર્ચમાં પોતાનો યથાશક્તિ ફાળો આપવા જરૂર કદિમલ્લ થશે.

કચ્છી જૈનોનાં ખાનગી પુસ્તકાલયો

લેખક—શ્રીચુત શાહ ખીમજી હીરજી છેડા, મુંબઈ

૯૬

આપણે સામાન્યપણે વિચાર કરીશું તો જાણશે કે પુસ્તકાલય આપણને અનેક રીતે સહાયકતા નીવડે છે. પુસ્તકાલયનું સંસ્કૃતિ-મૂલ્ય અદ્ય નથી. પુસ્તક-શાળા મનુષ્યની શુદ્ધિ અને શક્તિને ખીલવે છે, તેના ડહાપણના ભંડારમાં ઉમેરો કરે છે, તેનું જ્ઞાન વિસ્તૃત બનાવે છે, અને તેને રસિકતા અને સંસ્કારિતા અર્પે છે. ચિત્રની જેમ પુસ્તકો આનંદ અને ગમ્મત પૂરાં પાડે છે, અને એક વડીલની પેઠે ઉપદેશ આપે છે. પુસ્તકનું વાચન, સુખ અને શાંતિ બક્ષે છે; ખરેખર, પુસ્તકવાચનનો આનંદ અકથ્ય છે.

જેમ પુસ્તકોનું વાચન શુદ્ધિને ખીલવે છે તેમ ચારિત્ર્યને ઘડે છે. પુસ્તકો દ્વારા આપણને વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન અને અનેક પ્રકારની માહિતીઓ પ્રાપ્ત છે. મુસાફરી કરવી હોય અગર દેશ-દેશાંતરની હકીકત જાણવી હોય, વ્યાપાર શોજગારના આંકડા જોવા હોય અગર હુન્નર ઉદ્યોગથી વાકેફ થવું હોય, કે કોઈ નવીન શોધ કરવી હોય તો તેની સઘળી હકીકતો પુસ્તકો દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જેમ આપણે હજારો બેંક લાખો રૂપિયાનાં ધરેણાં આદિનો સંગ્રહ કરી આનંદ માનીએ છીએ, તેમ પાશ્ચાત્ય લોકો લાખો રૂપિયા ખર્ચી પોતાનાં ખાનગી પુસ્તકાલયો બનાવે છે. રશિયાની સરકારે ચારસો વરસના જૂના આઘબિલની હસ્તલિખિત પ્રતિ એક લાખ પૌંડ (પંદર લાખ રૂપિયા) ખર્ચી ખરીદ કરી હતી. અત્રે હિંદુસ્તાનમાં પણ એક રાજ્યના ખાનગી પુસ્તકાલયમાંથી હસ્તલિખિત સચિત્ર “ભોસ્તોન” નામક પુસ્તકની ઓટીશ મ્યુઝીયમે સાડાત્રણ લાખ રૂપિયામાં માગણી કરી હતી, પરંતુ તે સ્વીકારાઈ ન હતી. આ શું સૂચવે છે? જ્ઞાન મેળવવા માટે કેટલી બધી આકાંક્ષા અને કેટલો બધો શોખ ! ખરેખર જ્ઞાનની બલિહારી છે. અસ્તુ ! હવે આપણે મૂળ વિષય ઉપર આવીશું.

આપણી જૈન કોમના લિન્ન લિન્ન પેટા વિભાગો છે. વર્તમાન કચ્છી દશા ઓશ-વાળ કોમ સમૃદ્ધ છે અને ફળવણીનું રહસ્ય કંઈકે સમજી રહી છે. એ કોમનો ઇતિહાસ લખવા બેસીએ તો બહુ લંબાણ થાય, તેથી અહીં વાચકોને તેનો થોડો પરિચય આપીશ.

કચ્છી દશા ઓશવાળ કોમના આઠ પુરુષ પ્રાતઃસ્મરણીય શેઠ નરસી નાથા ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં જ્યારે પહેલ વહેલા મુંબઈ આવ્યા ત્યારે મુંબઈની વસ્તિ માછીમારો સિવાય થોડાક હિંદુઓ અને પારસીઓની હતી. ત્યારબાદ મુંબઈમાં તે જ્ઞાતિનું થોડું થોડું આવાગમન થયું. આપણી જૈન કોમમાં શેઠ ત્રેમચંદ રામચંદ લાખોની સખાવત કરી અમર નામ કરી ગયા છે. તેમજ શેઠ કેસવજી નાથકે પણ લાખોની સખાવત કરી છે. ઇષ્ટન લાખ રૂપિયા તો જૈન તીર્થોમાં ખર્ચાવાના આંકડા મળે છે. પૂર્વે જ્યારે એ કોમની જોહજલાલી હતી ત્યારે સોનું તોલાઓ લેખે નહીં પણ રતલોના હિસાબે ખરીદ કરાતું હતું. હજી વર્તમાનમાં પણ હજારો તોલા સોનું ધરાવનારાં ઘણાં કુટુંબો એ જ્ઞાતિમાં છે.

એ જ્ઞાતિના શેઠ નરસી નાથાની જૂનામાં જૂની ચેરીટી કે જેને આજે લગભગ સો વરસ ઘઈ ગયાં હશે. તે ચેરીટી વાર્ષિક રૂપિયા ખરચી પંદર હજાર સાર્વજનિક દાન ખાતે ખરચી રહી છે. એ સો વરસનો દાનનો હિસાબ ગણુવા બેસીએ તો લાખો રૂપિયા ધવા જાય છે. અજર્યા ૭૦ વર્ષ ઉપર ત્રીદાયતમાં ઓફિસ ખોલનાર એ કામના શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુ હતા. આખી આપણી જૈન કામમાં પહેલ વહેલા સર નાઈટ થનાર એ જ કામના શેઠ વસનજી ત્રીકમજી હતા. આપણી આખી જૈન કામમાં પહેલ વહેલા મુંબઈ મ્યુનિસિપાલિટીના કારપોરેટર થનાર એ જ કામના શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુ હતા. અનેક મીલોના અને ખેન્ડોના કાયરેક્ટર બનનાર એ જ કામના શેઠ નરસી કેશવજી નાયક હતા. મુંબઈના સ્મોલ્ક્રાફ્ટ કોર્ટના ન્યાયાસન પર બિરાજનાર, મુંબઈના જજ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થનાર એ જ કામના લખમશી હીરજી ચૈસરી હતા. એ કામ વર્તમાનમાં સોલીસિટરો, દાકતરો, વકીલો અને અનેક ઐન્યુએટો ધરાવે છે.

જેમ કચ્છી દશા ઓસવાળ કામ દરેક કાર્યમાં ભાગ લેતી આવી છે, તેમ સાહિત્યમાં પણ એ કામે ઓછા હિસ્સો આપ્યો નથી. પૂર્વે જ્યારે મુદ્રણકળા પ્રકાશમાં આવી ન હતી ત્યારે એ જ કામના શેઠ ભીમસી રતનસીએ અનેક લઘીઆઓ બેસાડી લાખો રૂપિયા ખરચી જૈન સિદ્ધાંતોનો ઉદ્ધાર કરાવી અનેક જૈન ગ્રંથો ઉતારાવ્યા હતા. એ જ કામના ગચ્છાભિમાની શેઠ માણેક ચાંપસીએ અંચલ ગચ્છનાં અનેક પુસ્તકોના ઉતારા કરાવ્યા હતા. એ જ કામના શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકની સેવા જૈન કામથી અગણી નથી. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે જૈન સાહિત્ય મુદ્રિત કરવામાં જે સેવા બજાવી છે તેથી ખરેખર જૈન કામ ખૂણી ગણાય, કારણકે તે સમયમાં મુદ્રિત પુસ્તકોના અભાવથી લોકોને ધર્મ-શાસ્ત્ર અને પ્રકરણો જાણવામાં બહુ જ કઠિનતા પડતી હતી. તેવા સમયમાં શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે પુષ્કળ રૂપિયા ખરચી યતિઓ પાસેથી હસ્ત લિખિત શાસ્ત્રો ખરીદ કર્યાં હતાં. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના જાણુ હોવા સાથે અનેક આચાર્યો અને શ્રીપૂજોના પરિચયી હતા, જેથી પુસ્તકોનું સંશોધન કરી આપણી કામ ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે.

કચ્છી દશા ઓસવાળ જ્ઞાતિનાં ખાનગી પુસ્તકાલયોનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુનું પુસ્તકાલય કાંઈ સંસ્થાને ભેટ અપાઈ ગયું. સર વસનજી ત્રીકમજીની લાયબ્રેરી કાંઈ સંસ્થાને અપાઈ ગઈ. શેઠ હીરજી શેલાભાઈની ખાનગી લાયબ્રેરી પાલીતાણા ખાતે વીરબાઈ જૈન પાઠશાળાને ભેટ અપાઈ ગઈ. શ્રી કાનજી માસ્તરની ખાનગી લાયબ્રેરી પોતાના પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે શ્રી કચ્છ નદીઆ આલાત્રમને ભેટ અપાઈ ગઈ. શ્રી ગોવિંદજી હરસીની ખાનગી લાયબ્રેરી મુમ્બઈ ગીરગામ ચંદ્રપ્રભુના દેરાસરને ભેટ અપાઈ ગઈ છે. શ્રી શિવજી દેવસીની ખાનગી લાયબ્રેરી મહડા ખાતે હોવી જોઈએ. પૂર્વે શેઠ હીરજી હંસરાજ, પાશુ પરબત, વાલજી હીરજી, કુંવરજી મુજર, શેલાભાઈ લીલાધર આદિ અનેક ગૃહસ્થો પાસે ખાનગી પુસ્તકાલયો હતાં. અત્યારે પણ એ કામ સારાં જેવાં ખાનગી પુસ્તકાલયો ધરાવે છે. તેનો આજો પરિચય આ લેખમાં કરાવીશું.

આ પુસ્તકાલયોમાં એ કામના શ્રી વર્ધમાન રામજી હંસાણીનું ખાનગી પુસ્તકાલય નમુનેદાર અને મૂલ્યવાન સાહિત્યના ખજાનારૂપ હોવાથી વાચકોને પ્રથમ તેનો પરિચય આપીશું.

શ્રી. વર્ધમાન રામજી હંસાણીનું પુસ્તકાલય

વર્ધમાન રામજીના આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિન્દી, ગુજરાતી, અરાડી, અંગ્રેજી, આદિ બિન્ન બિન્ન ભાષાના સાહિત્યના વિશિષ્ટ ગ્રંથો છે. વળી મુદ્રિત ગ્રંથોની સચિત્ર નકલો છે, તેમ હસ્તલિખિત ગ્રંથોની પણ અમુક પ્રતિઓ સચિત્ર છે. થોડા દહાડા ઉપર ‘શૃંગારતિલક’ ની સચિત્ર હસ્તલિખિત નકલ એક અમેરિકને રૂપિયા સાળ હજારમાં ખરીદીલી, તેનું જ સચિત્ર ‘શૃંગારતિલક’ આ સંગ્રહાલયમાં જોવામાં આવે છે.

આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં ખીજા સાહિત્ય સાથે જૈન સાહિત્ય પણ ખૂબ ચીવટ અને હોંશથી સંગ્રહ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં પણ અત્યંત ગમ્મતની કૃતિઓ વિશેષ છે. મેરુતુંગ-સ્થવિરાવલી આદિ ઐતિહાસિક ગ્રંથો છે. કચ્છી સાહિત્ય ખીચોખીચ ભરેલું છે. કચ્છ નૃપતિઓએ જૈનાચાર્યો અને યતિઓ પ્રત્યે જે ભાવ બતાવ્યો છે તે ખરેખર ચમત્કારને નમસ્કારરૂપ છે. સત્તરમા શતકમાં થયેલા કચ્છના રાવ શ્રી ભોજરાજજી કે જે વિદ્યાવિલાસી હતા, તેના નામથી જૈનાચાર્યો વ્યાકરણ ગ્રંથ બનાવ્યો છે, તેની હસ્તલિખિત નકલ આ સંગ્રહમાં મોબુદ છે, કે જે “ભોજન્યવ્યાકરણ” ના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. તેના જેવો વ્યાકરણ વિષયક કાવ્યબદ્ધ ગ્રંથ વિરલ હશે.

શ્રી વર્ધમાન હંસાણીના આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં જેમ સૂત્ર સિદ્ધાંતના ગ્રંથો છે, તેમ કર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથોનો પણ સારો સંગ્રહ છે. દ્વાત્રિંસિકાઓ, તીર્થંકરાદિનાં ચરિત્રો, વ્યાકરણ, ન્યાય આદિના ગ્રંથોની પણ સારી સંખ્યા છે. જૈન મેઘદૂતની કૃતિઓ, જૈન નાટકો, જૈન પાદપૂર્તિઓ, અનેક ચમત્કારિક અને યમકાદિ વિચિત્ર ગ્રંથો ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. મહાકાવ્યો તથા ગદ્ય-પદ્યાત્મક ગ્રંથોની પણ સારી સંખ્યા છે. જેમ સમયસુંદરની ‘અષ્ટલક્ષી’ વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચે છે તેમ “નમો અંરિહંતાણું” ના ૧૧૦ અર્થનો વિશિષ્ટ ગ્રંથ કે જે અત્યંત્ય છે તે અહીં છે. તે સિવાય યંત્ર, જંત્રાદિ, નિમિત્ત, જ્યોતિષ આદિ ભવિષ્ય બતાવનારા ગ્રંથો પણ છે. વળી જૈન સાહિત્યના સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથોની જેમ ગુજરાતી રાસ રાસાઓ પણ સારી સંખ્યામાં છે. આપણા જૈનોનાં વિવિધ ક્રિયાકાંડો, ઉપધાનાદિ અનેક તપોના ગ્રંથો, પૂજાઓ, સ્તવનો ઐતિહાસિક નવલકથાઓ આદિ તેમજ માસિક, ત્રિમાસિકાની ફાઇલો તથા દિવાળીના વિશેષ અકાનો સારો જેવો સંગ્રહ છે.

જેમ ઉપર જૈન સાહિત્યનું વર્ણન કર્યું તેમ જૈનેતર પણ અનેક સંસ્કૃત મહાકાવ્ય આદિ ગદ્ય-પદ્યાત્મક ગ્રંથો હોવા ઉપરાંત કલા, વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, કાયદા કાનુન, નીતીશાસ્ત્ર, ભૂગોળ, ખગોળ, પ્રવાસ આદિના ગ્રંથો તો ખાસ જેવા જેવા છે. કારણ કે વર્ધમાન રામજીને જેમ સાહિત્યનો શોખ છે તેમ પ્રવાસનો પણ ઘણો શોખ છે. હિંદુસ્તાનનો કોઈ ખૂણો એવો નહીં હોય કે જ્યાં વર્ધમાન રામજી ન ગયા હોય; કાશ્મીરથી કમ્પાકુમારી અને કલકત્તાથી કરાંચી વચ્ચે હિંદુસ્તાનનાં દરેક મોટાં શહેરોમાં તેઓ ફર્યા છે. જેથી પ્રવાસના ગ્રંથોનો મોટો સંગ્રહ હોય એમાં નવાઈ નથી. વળી રાજકીય, ભાષાત્મક તથા વૈજ્ઞાનિક વિજ્ઞાનના ગ્રંથોનો સંગ્રહ પણ સારામાં સારો છે.

શ્રી. વર્ધમાન રામજી સાહિત્ય અને મુસાફરીના શોખીન છે. તેમ ધાર્મિક શ્રદ્ધા પણ તેમની રંગરંગમાં ભરી છે. પોતાના ગામ કચ્છ નદીઆમાં જૈન દેરાસરની શતાબ્દિ બેજવવા માટે જ્યારે અઠાઈ એવજીવ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે તેઓએ અઠાઈનાં દર્શન કરવા મુંબઈથી વિમાનદ્વારા મુસાફરી કરી કચ્છ જઈ શ્રીચંદ્રપ્રભુ મહારાજની પૂજા કરી હતી, પાછા વીમાનદ્વારા મુંબઈ આવ્યા હતા. એટલું જ નહીં પણ નવલખાનો ગળ પૂર્ણ કરવા ઉપરાંત વર્તમાને પણ નવપદની ઓળી ચલાવે છે.

આ પુસ્તકાલયમાં હિંદી સાહિત્યના ગ્રંથો જોઈશું તો કાશી નાગરી પ્રચારણી સભાનાં પુસ્તકો ઉપરાંત ઉત્તરખંડના યોગી મહાત્માઓના ‘ખટસટનિરૂપણ’ આદિ સચિત્ર ગ્રંથો છે, કે જે અલ્પ થા ફુલ્લ છે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પુસ્તકોનાં અવતરણ જ મળતાં નથી. ચીની મુસાફરો સંગયુન અને કાઈયાન, જે ચૌદસો વરસ પર મુસાફરી કરવા હિંદુસ્તાનમાં આવેલા તેમની મુસાફરીના તે સમયના વર્ણન આદિના ગ્રંથો, કે જેનાં ગુજરાતી અવતરણ મારા જોવામાં નથી આવ્યાં, એ અપૂર્વ હિંદી ગ્રંથોનો સંગ્રહ અહીં છે.

મરાઠી સાહિત્ય પ્રત્યે નજર નાખીશું તો અમૂલ્ય અને અપૂર્વ ગ્રંથોનો સંગ્રહ નિકાળીશું. દક્ષિણ પ્રદેશના ઇતિહાસ ઉપરાંત દિવ્ય નગરોનાં વર્ણનો કે ઇતિહાસના સચિત્ર ગ્રંથો, હેમકુટનાં વર્ણનો વગેરે ખાસ જોવા જેવાં છે.

અંગ્રેજી સાહિત્યમાં જોઈશું તો ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની યારલીના ફાઇલો તથા વ્યાપારી હાયરીઓ, ફેટલોગો, ગેઝીટીયરો અને આરચોલોજીકલ સર્વેના ગ્રંથો ખાસ જોવા જેવા છે. “રેમ્બલ્સ રીકલેક્શન ઓફ ઇન્ડિયન ઓફીસર” (Rambles Recollection an Indian Officer) સચિત્ર કે જે આજથી સો વરસ પર છપાયેલ છે; અને જેની નકલ આજે મળવી પણ ફુલ્લ છે, તેનાં વોલ્યુમો પણ આ સંગ્રહાલયમાં છે. (આજી)

શુદ્ધક મુનિની ભિક્ષા

લેખક :—પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી, જાણી.

ગુગનયુગી દેવાદયો, વૈભવશાળી રાજમહેલો, મનોહર હવેલીઓ, વિશાળ રાજમાર્ગો, સુંદર ઉપવનો, શાંત આશ્રમો, અને નિર્મળ જળાશયોથી સુશોભિત ગિરિપુષ્પનામે નગર હતું. નગરનાં પ્રજાજનો ધન-ધાન્યાદિથી અતિ સમૃદ્ધ હતાં. અનેક ગોકુળોથી સભર એ નગરમાં દુધ, દહીં, ઘીની કશી કમી ન હતી. મેવામીકાઈ અને ફળ-ફુલાદિ પણ ઢગલાખંધ વેચાતાં. ગિરિપુષ્પનાં ખજાનોમાં જાણે હજારો સોદાગરોનો મેળો ભરાતો. સંતપુરુષો, મહાત્માઓ, મુનિઓના પુનીત પગલાં અવારનવાર નગરને પાવન કરતા.

એક સમયે સિંહ નામના જૈનાચાર્ય પોતાના પરિવાર સહિત અહીં પધાર્યા. આચાર્ય મહારાજે થોડા દિવસની નગરમાં સ્થિરતા કરી. એક દિવસ ખૌરસી વ્યતીત થયા બાદ કેટલાક તરુણ સાધુઓ, સાથે જેસી પરસ્પર વાર્તાલાપ કરતા હતા. તે વખતે

તેમનામાંનો એક તરુણ સાધુ બોલ્યો : “આજે આપણામાંથી કોઈ સેવૈયા મોદક લાવી સહુને વપરાવશે?” ત્યારે એક ગુણચન્દ્ર નામના હુલ્લક (બાલ) સાધુએ કહ્યું : “જરૂર, હું સેવૈયા મોદક લાવી સહુને વપરાવીશ.” પુનઃ તે તરુણ સાધુએ પૂછ્યું કે—ધી, ગોળ સહિત સેવૈયા મોદક મળશે કે તે વિના મળશે?” જવાબમાં હુલ્લક મુનિએ જણાવ્યું કે—જેવી તમારી ઇચ્છા હશે તેવા મળશે.” સર્વેને આશ્ચર્ય થયું કે આ હુલ્લક સાધુ બોલે છે તે પ્રમાણે કરશે કે કેમ? એટલે તેઓ હુલ્લક મુનિને કહેવા લાગ્યા કે—“હે હુલ્લક! આજે તમારી કસોટી છે, હાં, જરાએ પાછી પાની ન કરતા, બરોબર લખિંદ ફેરવજો!” હુલ્લક મુનિ નતમસ્તકે બોલ્યા : “પૂજ્યો! આપનો આશીર્વાદ જોઈએ. બસ!”

ગોચરીનો સમય થતાં હુલ્લક મુનિએ ઝોળી-પાતરાં લીધાં અને સેવૈયા મોદક લેવાને ઉપડ્યા. જતાં જતાં લાગ્યથોગે જે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો તે જ ઘરમાં સેવૈયા મોદકનો થાળ તેમણે જોયો. ધરધણિઆણી સુલોચના પાસે મોદકની માંગણી કરી. પણ સુલોચનાએ આપવાની ના પાડી. એટલે હુલ્લક મુનિને કોપ ચઢ્યો. ધરધણિઆણી સુલોચનાને સંભળાવી દીધું કે—“યાદ રાખજે, હું પણ બાલ સાધુ છું. એ સેવૈયા મોદક લઉં ત્યારે જ ખરો!” આ બાબુ સુલોચના પણ હઠવાદે ચઢી : “હું એક પણ મોદક નહીં આપું, એટલું જ નહીં પણ જો એ મોદક તું ગ્રહણ કરે તો મારું નાક કાપી નાખું.” જાણે બાળક અને સ્ત્રી હૈં સામસામા મોરચા માંડ્યા.

હવે આ મોદક કેવી રીતે લેવા એ વિચારમાં ને વિચારમાં હુલ્લક મુનિ ઘરમાંથી નીકળી બહાર આવ્યા. આબુઆબુમાં રહેતા લોકોને પૂછ્યું : “આ ઘર કોનું છે?” લોકોએ કહ્યું : “એ ઘર વિષ્ણુમિત્રનું છે.” પુનઃ હુલ્લક મુનિએ પૂછ્યું : “અત્યારે તે ક્યાં હશે?” જવાબમાં જણાવાયું કે “બહુ” કરીને અત્યારે તે સભામાં ગયો લાગે છે.” એટલે હુલ્લક મુનિ પહોંચ્યા સભામાં. સભાના સભ્યોને પૂછ્યું : “ભાઈઓ! તમારામાં વિષ્ણુમિત્ર કોણ છે? મારે તેમની પાસેથી કાંઈક ચાચવું છે.” આ શબ્દો સાંભળતાં જ એકદમ સૌ હસી પડ્યા. અને હુલ્લક મુનિને કહેવા લાગ્યા : “હે સાધુ! એ તો મહાકૃપણ છે ચમડી ટૂટે પણ દમડી ન ટૂટે એવો એનો લોભ છે. અરે! પોતે આપવું તો દૂર રહ્યું, પણ અન્યને આપતાં દેખે તોપણ તેનું મુખ તરત જ મલિન થઈ જાય. અરે! એનું જીવન તો સાંભળ્યું હોય તોય પાપ લાગે એવું છે. એ મહાવ્યભિચારી, સ્ત્રીલપટ અને સાતે વ્યસનમાં પૂરો છે. અરે, પોતાની ભગિની પણ એની જાળમાંથી છૂટી નથી. આવા અધમ પાસે તમે ક્યાં ચાચવા આવ્યા, તમારે જે કાંઈ ચાચવું હોય તે અમારી પાસે ચાચી લ્યો.”

સભામાં એકલા વિષ્ણુમિત્રથી આ સહન ન થયું. પણ કરે શું? પક્ષમાં કોઈ નહીં. મનમાં ખૂબ ચીડાયો. આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. શરીર ધ્રુજવા માંડ્યું. તેને માથાથી પગ સુધી ખાઈ ગઈ. તેને થયું : “અરેરે, મારું પોગળ ખુલી ગયું. હવે હું શું કરું?” જાણે ભાવીનો પ્રેયો હોય એમ એને એક વિચાર સ્પર્શ આવ્યો : “ચાલ, હું એ સાધુ પાસે જઈ. અને મારાં અપકૃત્યો પર અંધારપછેડો ઢાંકવા એ સાધુને જે જોઈએ તે આપું, જેથી મારી નિંદા અટકી જાય.” વિચાર સ્ફુરતાં તરત જ તે એકદમ હુલ્લક મુનિ પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો : “હે સાધુ! તમે જોને શોધો છો તે જ હું વિષ્ણુમિત્ર છું. તમારે જે ચાચવું હોય તે ચાચો, હું ખુશીથી તે આપીશ. આ નિંદા કરતાં લોકો તરફ

જેશો નહીં. શુદ્ધક મુનિ પણ સમયજ્ઞ હોવાથી તેમણે વિષ્ણુમિત્રને કહ્યું : ‘જો તું સ્ત્રીને અધીન ગણાયેલા ‘૭ પુરુષો પૈકી એકે ન હોય તો હું તારી પાસે યાચના કરું.’” શુદ્ધક મુનિનું આ અર્થસૂચક વચન સાંભળી સભામાં એકેલા સર્વેએ પૂછ્યું : “એ સ્ત્રીઅધીન ‘૭ પુરુષો કયા ? તે સમગ્રજો, જેથી વિષ્ણુમિત્ર એમાંનો છે કે નહીં તેની ખબર પડે?” શુદ્ધક મુનિએ છાતીમાં પેસી જન્ય તેવા એક પછી એક ‘૭ દૃષ્ટાંતો સંભળાવ્યાં —

(૧) **શ્વેતાંગુલિકનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને જ વશ પડ્યો. સ્ત્રીએ જાણે વશીકરણ ન કર્યું હોય તેમ તે પોતાની સ્ત્રીને જ દેખ્યા કરે, એટલું જ નહીં પણ સ્ત્રી જેમ હુકમ કરે તેમ તે કર્યા કરે. પોતાને કરવા લાયક કામ પણ એ સ્ત્રી તેના પતિ પાસે જ કરાવે. અને પોતાની બહેનપણીઓ પાસે જઈને પોતાની હેંશિયારી બતાવે : ‘સાંભળો ? રાંધવું, પાણી ભરવું, કપડાં ધોવાં, વાસણ માંજવા, ઝાડુ કાઢવું, બધુંય કામ મેં મારા ધણી પાસે કરાવ્યું. આવી રીતે તો હું અનેક વખત એમની પાસે કામ કરાવું છું.” એક વખતે પતિ પ્રભાતે પથારીમાંથી ઊઠીને પોતાની પત્નીને કહેવા લાગ્યો : “હે પ્રિયે ! આજ તો મને બહુ જ ભૂખ લાગી છે, માટે તું જલદી ભોજન કરી આપ.” ત્યારે પેલી સ્ત્રી કહેવા લાગી : “મને તો આળસ થાય છે. હું તો હમણું કંઈએ નથી ઊઠતી. જાઓ, જઈને ચૂકામાંથી રાખ કાઢી, ચૂલો સળગાવો. રસોઈ તૈયાર કરો. અને રસોઈ તૈયાર થઈ જન્ય એટલે મને બોલાવજો, એટલે હું આવીને તમને પીરસીશ.” બિચારો સ્ત્રીને વશ પડેલો એટલે કરે શું ? આમને આમ કેટલીયે વખત તેની સ્ત્રી તેને પજવતી, અને સર્વ કામ કરાવતી. ચૂકામાંથી વારંવાર રાખ કાઢવામાં આવતી હોવાથી તેની આંગળીઓ એટલી બધી શ્વેત થઈ ગઈ કે લોકોએ તેનું **શ્વેતાંગુલિક** સંકેદ (આંગળીવાળો) એવું નામ પાડી દીધું.

(૨) **બકોડાચીનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં કોઈ પુરુષ પોતાની પત્નીના સુખ-દર્શનનો જ લાલચ હતો. કોઈ વખત જો એનું સુખ બિલકુલ જોવામાં ન આવે તો છેવટે છબીમાંથી પણ જોઈ આનંદ માનતો. તે એનો તાબેદાર એટલો બધો થઈ ગયેલો કે જે કહે તે કાર્ય કરવાને સદા મશગુલ રહેતો. એક વખતે પત્નીએ ઢાંગ કરીને કહ્યું : “હવે તો મને પાણી લાવતાં આળસ થાય છે. માટે તમે હંમેશાં તળાવે જઈને પાણી ભરી આવજો.” પેલો તો તેણીનાં વચનને દેવતાનાં વચન સરખાં માનીને કહેવા લાગ્યો : “હે પ્રિયે ! જેની તું આજ્ઞા કરોશ તે પ્રમાણે કરવાને હું તૈયાર છું.” દિવસે પાણી ભરવા જતાં ભાઈને શરમ આવે અને કોઈ જોઈ જન્ય તો આખરુના કાંકરા થઈ જન્ય. એટલે તે ભયથી રાત્રીને પાછલે પહોરે ઊઠીને રોજ તળાવેથી પાણી ભરી લાવે. આમ કરતાં કરતાં કેટલોક વખત બીતીત થઈ ગયો. હંમેશાં રાત્રીના પાછલા પહોરે તળાવે પાણી ભરવા જવા આવવાથી, તેનાં પગલાંના સંચારથી, રસ્તામાં કોઈને બોલો થઈ જવાથી, તળાવમાં જળથી ધડો ભરતાં થતા ભુફભુફ શબ્દથી, ત્યાં તળાવના તીર પર રહેલાં વૃક્ષો ઉપર સૂઈ ગયેલાં પક્ષીઓ જાગી જઈ ઊઠીને ઊડી જવા લાગ્યા. આ વૃત્તાંત ગામલોકોને જાણ થતાં લોકોએ તેનું નામ **બકોડાચી** એટલે બક પક્ષીઓને ઉડાડનાર એવું પાડ્યું.

(૩) **તીર્થસ્નાયીનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને એટલો બધો વશ થઈ ગયેલો કે સ્ત્રી જેમ કહે તે પ્રમાણે કરે. સ્ત્રી ગમે તેટલો એને ધમકાવે,

ગાજો આપે, મારે મારે, બધું કામ કરાવે છતાંય એને જ ગંખ્યા કરે. અરે કર્મરાજ ! શું તારી બલિહારી છે ! જેમ સ્ત્રી નચાવે તેમ તે નાચ્યા કરે. એક વખતે તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું : “અત્યારે મારે સ્નાન કરવું છે. તું પાણી લઈ આવ.” ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું : “પહેલું આ કામ કરો. આ આંખળાને પથરા ઉપર વાટો. પછી આ જૂનું પંચીયું પહેરી અંગે તેલનું મર્દન કરી દ્યો. અને આ ઘડો લઈ તળાવે જાઓ. ત્યાં સ્નાન કરો આ ઘડો ભરીને લાવજો. હું તો કંઈ પાણી આણી આપતી નથી.” બિચારો તેણીને આધીન પડેલો એટલે ફરે શું ? સ્નાન કરવાનું પડતું મૂકી પહેલાં આમળાં પથરા ઉપર વાટી સ્ત્રીને આપ્યાં. પછી અંગે તેલનું મર્દન કરી, હાથમાં ઘડો ગ્રહણ કરી ગયો તળાવે. ત્યાં જઈ સ્નાન કરી પાણીથી ઘડો ભરી ઘેર આવી સ્ત્રીને આપ્યો. આ રીતે હસ્તેશાં તે કરવા લાગ્યો, એટલે સૌએ હાસ્યમાં તેનું તીર્થસ્નાયી એવું નામ સ્થાપ્યું.

(૪) કિંકરનું દૃષ્ટાંત—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીના સ્પર્શનો ખૂબ જ લંપટ હતો. જાણે મનુષ્ય અવતાર એને માટે જ ધારણ કર્યો હોય એમ દિવસ અને રાતનો ઘણો વખત સ્ત્રીની સેવામાં જ પસાર થતો. એની આજ્ઞા એ જ એનો ધર્મ. હસ્તેશાં પ્રાતઃકાળે જીડીને હાથ બેડીને કહેતો : “હે પ્રાણુવલ્લભે ! આજે શી આજ્ઞા છે આ “સેવકને ?” ત્યારે તે કહેતી : “જાઓ તળાવેથી પાણી ભરી આવો.” પાણી ભરી આવી પાછો પૂછે : “હવે શી આજ્ઞા છે ?” ત્યારે તે કહે : આ ડાંગર સાફ કરો ખાંડીને મારી પાસે લાવો, પછી રસોઈ કરજો.” આ રીતે એક નોકરની જેમ “હવે શું કરું” “કિં કરોમિ” એમ પૂછી નવું નવું કામ કર્યું જતો. આ રીતે સ્ત્રીની પાસે જઈ વારંવાર ‘કિં કરોમિ’ ? ‘કિં કરોમિ’ ? (હું શું કરું ?) એમ બોલવાથી લોકોએ તેનું કિંકર નામ પાડ્યું.

(૫) ગૃધ્રરિખીનું દૃષ્ટાંત—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીનો એટલો બધો તામેદાર બની ગયેલો કે શેઠ જેમ નોકરને હુકમ કરે તેમ એ સ્ત્રી પણ પોતાના ઘણી ઉપર હુકમ ચલાવે. એ કહે કે અહીં જ બેસ ! તો બિચારાની બિલકુલે ઇચ્છા ન હોય છતાં બેસી રહેવું પડે. એકદા તેણે પોતાની સ્ત્રી પાસે ભોજન માગ્યું. ત્યારે તેની સ્ત્રીએ કહ્યું : “થાળી, વાડકા અને લોટો લઇને મારી પાસે આવો ! આજ્ઞા થતાં જ ત્રણે વસ્તુ લઈ રસોડામાં પોતાની સ્ત્રી પાસે પહોંચ્યો. સ્ત્રીએ ભોજન પીરસીને કહ્યું : “જાઓ અહીંથી બહાર બેસીને ખાઈ દ્યો, મ્હારી પાસે નહીં.” એમ સ્ત્રીનો હુકમ થતાં તે બહાર બેસી ખાવા માંડ્યો. ખાતાં ખાતાં ખૂટી પડ્યું એટલે ફર પોતાની સ્ત્રી પાસે ભોજન માગ્યું ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું : “જીડીને થાળી લઈ અહીં આવો.” થાળી લઈ રસોડામાં આવ્યો. એટલે સ્ત્રીએ પીરસ્યું. અને કહ્યું : “જાઓ ત્યાં બેસીને ખાઈ દ્યો.” બહાર જઈ ખાઈ લીધું. પછી જાશ માગી એટલે સ્ત્રીએ કહ્યું : “અહીં આવી લઈ જાઓ.” એટલે ગૃધ્ર પંખીની પેઠે રિખતો ઉત્કંઠાને લીધે થાળી લઇને આવ્યો, અને જાશ લીધી. લોકોએ એ નેત્રું એટલે તેનું હાસ્યમાં ગૃધ્રરિખી (ગૃધ્ર પક્ષીની જેમ રીખે) એવું નામ પાડ્યું.

(૬) હુદનશનું દૃષ્ટાંત—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીનું સુખદર્શન કરવામાં એટલો બધો લુબ્ધ બનેલો કે—જેમ ભ્રમર કમલના ફુલમાં તસ્લિલ થઈ જાય, તેમ—આખો દિવસ ને રાત ઘેરને ઘેર રહે. અને સ્ત્રી કહે તેમ જ કરે. તેની પત્નીએ એક પુત્રસ્તનને જન્મ આપ્યો. બાલક એટલે પાલણમાં જ મળ-મૂત્ર કરતો, અને પાલણું તથા વસ્ત્ર બગાડી મૂકતો. તેને સાફ કરવા માટે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને કહેતી : “જાઓ,

નળાવે જઈને આ અધું ધોઈને આવો.” આ પ્રમાણે સ્ત્રીનો હુકમ થતાં પહેલું એ કામ કરી આવતો. આમ ઘણી વખત નળાવે જતાં આવતાં જોઈને લોકોએ કહ્યું કે—તને બાળકના હાન એટલે મળભૂત્રાદિ સાફ કરવાનું જ આવડે છે ! બિચારો શરમાઈ જઈને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપી શક્યો નહીં. ત્યારે લોકોએ તેનું હૃદયનાં એવું નામ પાડ્યું.

શુદ્ધક મુનિએ કહેલાં ઉપરોક્ત છયે કથાનકા સાંભળીને સભાના લોકો ખડખડ હસી પડ્યા, અને કહેવા લાગ્યા: “હે શુદ્ધક મુનિજી ! તમે જે છએ દષ્ટાંતો પ્રતિપાદન કર્યાં છે તે યથાર્થ છે. વિષ્ણુમિત્ર પણ એમાંનો જ છે. સ્ત્રીને પરવશ થયેલો છે.” આ સાંભળી વિષ્ણુમિત્ર કહેવા લાગ્યો: “હે મુનિવર, એ જમાંથી એકમાં મારો સમાવેશ થતો નથી. હું સ્ત્રીને પરવશ નથી. આપને જે યાચવું હોય તે ખુશીથી યાચો. તે આપવાને હું તૈયાર છું. ત્યારે શુદ્ધક મુનિએ કહ્યું— “હે વિષ્ણુમિત્ર ! એક વસ્તુ મારે યાચવી છે. ઘી ગોળ સહિત, માટું મોટામાં મોટું પાત્ર ભરાઈ જાય તેટલા, સેવેલા મોદક મને આપ ! ” વિષ્ણુમિત્રે કહ્યું: “ચાલો મહારાજ, મ્હારે ઘેર પધારો. તમારે ઘી ગોળ સહિત જેટલા સેવેલા જોઈએ તેટલા આપીશ.” એમ કહી વિષ્ણુમિત્ર શુદ્ધક મુનિને સાથે લઈ સભાનો ત્યાગ કરી ઘર ભણી ચાલ્યો. ઘર પચાસેક પગલાં દૂર રહ્યું ત્યારે શુદ્ધક મુનિએ વિષ્ણુમિત્રને કહ્યું: “પહેલાં હું તારે ઘેર જઈ આવ્યો છું. તારી સ્ત્રી પાસે ઘી ગોળ સહિત સેવેલાની યાચના કરી, પણ તેણે આપ્યા નહીં અને મારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું એક દાણો પણ તને આપું નહીં. માટે પહેલાં ઘરમાં જઈ એનો બહોબલ કર ! પછી મને બોલાવ.” આ પ્રમાણે શુદ્ધકનું નિવેદન સાંભળી શુદ્ધક મુનિને ઘર આગળ બેસા રાખી તે ઘરમાં ગયો. ઘરમાં જઈ સ્ત્રીને પૂછ્યું: “હે પ્રિયે ! આજે ઘી ગોળ ભેળવી સેવ્યા મોદક બનાવ્યા છે કે ?” સ્ત્રીએ કહ્યું: “હા, થાળ ભરી બનાવ્યા છે.” તેણે પૂછ્યું: “ચાલ બતાવ, ક્યાં મૂક્યો છે ?” સ્ત્રીએ તે બતાવ્યો એટલે વિષ્ણુમિત્રે ગોળ લાવવાના બહાને સ્ત્રીને બીજે માળ ચઢાવી દીધી. અને ત્યાંથી નિસરણી લઈ લીધી. પછી દાર પાસે ઉભેલા શુદ્ધક મુનિને ઘરમાં બોલાવ્યા. અને એમનું મોટામાં મોટું પાત્ર ઘી ગોળ સહિત સેવેલા મોદકથી ભરવા માંડ્યું. એટલામાં બીજે માળે ચઢાવેલી સ્ત્રી ગોળ લઈ ઉતરવાના સ્થાને આવી, પણ નિસરણી દેખી નહીં ત્યારે આમ તેમ જોવા માંડ્યું. ત્યાં તો પેલા શુદ્ધક મુનિને સેવ વહોરાવતા પોતાના ધણીને જોયા. એટલામાં તો એકદમ ક્રોધાયમાન થઈ ગઈ. તેનું મોટું શ્યામ થઈ ગયું અને ખુમાણુમ કરી મૂકી: “અરે ! એને એ ન આપતા. એ એના માટે નથી બનાવ્યા. એ તો મહાધૂર્ત છે, મહાઅભિમાની છે.” આ બાજુ શુદ્ધક મુનિ સેવ વહોરતાં વહોરતાં ઉપર દષ્ટિ કરતા જાય છે અને નાક ઉપર આંગળી રાખી પેલી સ્ત્રીને કહેતા જાય છે. જો તે ન આપી તો તારું નાક કાપીને લીધી. એટલામાં પાત્ર ભરાઈ ગયું એટલે શુદ્ધક મુનિ ચાલતા થયા. અને સ્વસ્થાને પહોંચી ગયા. સેવેલાથી સર્વને તૃપ્ત કરી દીધા. અને શુદ્ધક એ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યા તે વૃત્તાંત જાણી ચકિત થયા. આ બાજુ મુનિને ભિક્ષા વહોરાવવાથી જાણે વિષ્ણુમિત્રનો આત્મા જાગી ઊઠ્યો. તેને પોતાની પરાધીન અને પતિત અવસ્થાનું ભાન થયું હોય તેમ એણે જિનેશ્વર ભગવાંતનો ધર્મ સ્વીકાર્યો. અને ગુરૂ મહારાજના સંસર્ગથી છેવટે સંસારનો ત્યાગ કરી, કુટુંબ છૂટીલા, ધન દોલતને તિલાંજલી દઈ સાધુપણ અંગીકાર કરી સ્વર્ગ લોકમાં ગયો. ત્યાંથી કાળાંતરે મુક્તિમાં જશે. પારકાનું અભિમાન તોડનાર શુદ્ધક મુનિ પણ અભિમાન તજી સંયમનું શુદ્ધ પાલન કરી કઠિન કર્મને તોડી શિવપુરમાં પહોંચશે.

शार्दूलविक्रीडित छन्द में एक पारसी पद्य

लेखक—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी लैन, M. A., Ph. D.

दोस्ती प्वांद तुरा न बासय कुया हामा चुनीं द्रोग् हसि,

चीजे आमद पेसि तो दिलसुरा वूदी चुनीं काम्बरः ।

तं वाला रहमाण बासइ चिरा दोस्ती निसस्ती इरा,

अल्लाहि तुरा सलामु बुजिरुक् रोजी मरा मे दिहि ॥

[अर्थ—हे स्वामिन् ! तेरा किसी में विशेष अनुराग नहीं है—यह सब झूठ है । जो कोई तेरे सामने भक्तिभावसे आता है, चाहे वह किकंर ही हो, हे वीतराग ! तू उस पर क्यों अनुराग करता है ? इसी लिये हे अल्लाह ! तुझे नमस्कार हो । मुझे भी महती विभूति दे ।]

यह पद्य महुं० विक्रमसिंहरचित “ पारसी भाषानुशासन ”^१ के मङ्गलाचरण का दूसरा^२ श्लोक है । यह ग्रन्थ पारसी भाषा का कोश है जिसमें एक हजार के लगभग पारसी शब्दों के संस्कृत पर्याय दिये हैं । अम्बाला भंडार की प्रति के आठ पन्ने हैं जो १०। इंच लंबे और ४। इंच चौड़े हैं । प्रत्येक पृष्ठ पर १५ पंक्तियां हैं और प्रत्येक पंक्तिमें ५० के लगभग अक्षर हैं । लिपिकार ने लिपिसंवत् आदि कुछ नहीं दिया । देखने में यह प्रति दो अढ़ाई सौ बरस से कम पुरानी न होगी ।

पारसी भाषानुशासन का उल्लेख न तो “ जैन ग्रन्थावली ” में है और न ही मोहनलाल दलीचंद देसाईकृत “ जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास ” में है । प्रस्तुत लेखक ने इस कोश का परिचय “ वूलनर ” स्मारक ग्रन्थ^३ में प्रकाशित किया था जिसे पढ़कर गायकवाड ओरियंटल इन्स्टिट्यूट के डायरेक्टर साहिबने यह प्रति मंगवा कर अपनी लाइब्रेरी के लिये इस के फोटोग्राफ बनवा लिये । इससे पाठक इस कोष तथा इस प्रति के महत्त्व का अनुमान लगा सकते हैं ।

(१) इसकी एक प्रति अम्बाला शहर के श्वेताम्बर भण्डार में विद्यमान है, देखिये
A Catalogue of manuscripts in the Panjab Jain Bhandars,
Panjab University, Lahore. 1939. Item No. 1649.

(२) पहला श्लोक संस्कृत प्राकृत मिश्रित है । यथा—
यद्गौरयुतिवेहसुन्दररदज्योत्स्नाजलौघे मुदा
दट्ठूणासणसेयपंकयमिणं नूणं सरं माणसं । (महाराष्टी)
एयं चित्तिय झत्ति एस करदे ण्हाणमि हंसो मदि (शौरसेनी)
सा पक्खालदु भालदी भयवदी जङ्गणलित्तं मणं ॥ (सागवी)

(३) Woolner Commemoration Volume. Lahore, 1940. pp. 119-22

इस कोश के रचायिता का नाम महं० विक्रमसिंह है जो मदनपाल का पुत्र और ठकुर जागज का पौत्र था । जागज तो प्राग्वाट वंश में चन्द्र के समान था । यह बड़ा यशस्वी और धर्मात्मा था । मदनपाल अपनी दयालुता और नीति के लिये प्रसिद्ध था । स्वयं विक्रमसिंह आनन्दसूरि का अनन्य भक्त था । पारसी भाषा का शुद्ध प्रयोग सीख कर विक्रमसिंह ने इस कोश की रचना की । इसका परिमाण ३६० ग्रन्थ है^४ । खेद है कि विक्रमसिंहने अपना या कोश रचने का समय नहीं बतलाया । आनन्दसूरि का उल्लेख भी इस काल-निर्धारण में सहायता नहीं कर सकता, क्योंकि आनन्दसूरि नाम के कई आचार्य हो चुके हैं और इन आनन्दसूरि की गुरुपरम्परा नहीं बनलाई गई । अलवत्ता प्रथम प्रकरण के श्लोक २६ में अणहिल्लपाटक का पारसी पर्याय “निहरवलो” दिया है । इससे अनुमान होता है कि विक्रमसिंह अणहिल्लपाटक या पाटण का रहने वाला था ।^५ इसके नाम के साथ लगी उपाधि महं०=महंतो (गुजराती में “महेतो”) भी इसी बात की सूचक है कि वह गुजराती था ।

यह कोश पांच प्रकरणों में विभक्त है । (१) जाति प्रकरण, (२) द्रव्य प्रकरण, (३) गुण प्रकरण, (४) क्रिया प्रकरण और (५) सामान्य प्रकरण जिनमें क्रमसे १११, ६९, १५, ३१ और ३५ श्लोक हैं ।

इस प्रकार के पारसी-संस्कृत कोशों की संख्या बहुत अल्प है, अतः प्रस्तुत कोश का बड़ा महत्व है । परन्तु आश्चर्य इस बात का है कि जिस प्रकार की भाषा में उपर्युक्त पद्य लिख गया है, वह प्रचलित साहित्यिक फारसी से बहुत भिन्न है । यद्यपि देवनागरी लिपि तथा संस्कृत छन्द में लिखे जाने के

(४) कोश के अन्त में प्रशस्ति इस प्रकार है—

इति महं० विक्रमसिंहविरचिते पारसीभाषानुशासने सामान्यप्रकरणं पञ्चमं समाप्तम् ।

प्राग्वाटवंशगगनाङ्गणपूर्णचन्द्रः, सद्धर्मबुद्धिरिह ठकुरजागजोस्ति ।

तच्चन्दनो मदनपाल इति प्रसिद्धः, सौजन्यनीतिविनयादिगुणैकगेहः ॥१॥

आनन्दसूरिपदपद्मयुगैकभृङ्गस्तत्पुनरेष ननु विक्रमसिंहनामा ।

आम्नायशुद्धमवबुध्य स पारसीकभाषानुशासनमिदं रचयांचकार ॥२॥

प्रत्यक्षरगणनातः शतानि त्रीण्यनुष्टुभाम् । षष्ठ्यधिकानि विज्ञेयं प्रमाणं तस्य निश्चितम् ॥३॥

(५) वसुध्वरा दुनीए स्याद् पत्तनं सहर स्मृतम् ।

ग्रामो दिहस्तथा देश उलालु परिकीर्तितः ॥२५॥

तस्मिन् निहरवलो श्रीमदणहिल्लपाटकम् ।

लोकः कस्तथा प्रोक्तो बुधखाना सुरालयः ॥२६॥ (प्रकरण २)

कारण और लिपिकार की अनभिज्ञता के कारण थोड़ा बहुत भेद हो जाना अनिवार्य है, परन्तु यहां तो यह दशा है कि यदि इस पद्यकी संस्कृत वृत्ति न होती तो इसका सामान्य अर्थ करना भी कठिन था । इसी भांति कोश के अन्दर आये हुए बहुतसे पारसी शब्दों के लिखित रूप अपने प्रचलित साहित्यिक रूपों से भिन्न हैं । संभव है कि इस पद्य तथा कोश की भाषा फारसी की कोई प्रान्तीय बोली हो । इस कोश के विशेष अनुशीलन से इस बात का कुछ पता लग सकता है कि जिस समय और जिस प्रान्त में यह कोश रचा गया, उस समय और उस प्रान्त में फारसी का उच्चारण कैसा था ।

लिपिकारने पारसी के विशिष्ट वर्णों के उच्चारण को प्रकट करने की चेष्टा की है ।—जैसे—खे, फे को प्रगट करने के लिये ‘क’, ‘प’ के पूर्व जिह्वा-मूलीय और उपध्मानीय के चिह्न लगाये हैं । कभी कभी ‘खे’ के लिये ‘क’, ‘ख’, ‘ष’ भी प्रयुक्त किया है । इसी प्रकार ‘फे’ के लिये ‘फ’ का प्रयोग हुआ है । ‘जे’ को ‘ज’ या ‘य’ से, दाद (ज्वाद) को ‘द’ से और ‘से’ (थे) को ‘थ’ से प्रगट किया है । विचित्र बात यह है कि ‘ते’ के लिये प्रायः ‘थ’ आता है यद्यपि भारत में फारसी ‘ते’ का उच्चारण भारतीय ‘त’ के समान है ।^६

इस प्रति के अन्त में प्रस्तुत पारसी पद्य की संस्कृत टीका भी मिलती है । इसमें ‘रहमाण’ शब्द की व्युत्पत्ति उल्लेखनीय है । वास्तव में ‘रहमाण’ अरबी भाषा का शब्द है परन्तु टीकाकारने इसे संस्कृत रूप मान इस प्रकार व्युत्पत्ति की है—

रहमाणशब्दस्य कृता व्युत्पत्तिर्यथा—रह त्यागे इति चौरादिको विकलोनन्तो धातुः । रहयति रागद्वेषकामक्रोधादिकान् परित्यजतीत्येवं शक्त इति विप्रहे शक्ति-वयस्ताच्छील्य इति शानङ् आन्मोन्तः आने इति मोन्तः । रषृवर्णेभ्यो नोर्णेत्यादिना णत्वमिति रहमाणः । कोर्थः ? रागद्वेषविनिर्मुक्तः श्रीमान् वीतरागो रहमाणः । नान्यः कश्चित् । तस्य संबोधनं रहमाण ।

जैन विद्या भवन, कृष्णनगर, लाहौर. ५-१०-४२

- (६) लेखक के एक सहाय्यपक मराको (आफ्रिका) के रहनेवाले हैं और अरबी बोलते हैं, उनके बोलने में अरबी ‘ते’ का उच्चारण भारतीय ‘थ’ से मिलता है । वे “तरतीब” को “थरथीब” कहते हैं । इसी प्रकार और शब्दों में जब वे ‘ते’ बोलते हैं तो ‘थ’ सुनाई देता है ।

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર

લેખક:-પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી, વઢવાણકે-૫

સાહિત્યકારો સાહિત્ય સર્જનમાં ક્યારેક સંખ્યાને પણ પ્રધાનતા આપે છે અને કાંઈકવાર તો તે જ સંખ્યાના નામથી ગ્રંથને પણ જાહેર કરે છે. આ રીતે નીચેની સંખ્યાને સાહિત્યમાં વિશેષ આદર મળેલ છે.

ચોક, અષ્ટક, ષોડશક, વીશી, ચોવીશી, પચ્ચીશી, બત્રીશી, ચાલીશા, ચુમ્માલીશા પંશદશક-પચ્ચાસા, સીતરી, શતક, અષ્ટોત્તરી, બારસા, અને સહસ્ત્રી વગેરે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કલ્યાણુમંદિર સ્તોત્ર અને ભક્તામર સ્તોત્ર એ બન્ને ચુમ્માલીશ ચુમ્માલીશ શ્લોકમાં ગુંથાએલ ઉચ્ચ કોટિનાં સ્તોત્રો છે. આ બન્નેમાં વૃત્ત, શ્લોક સંખ્યા, વિષયદર્શન, વિશદતા અને રચનાશૈલીમાં ઘણું સામ્ય છે. જૈન સમાજમાં આ સ્તોત્રોનું નિત્ય પઠન-પાઠન થાય છે.

શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી. સિદ્ધસેન દિવાકર કે જેઓ જૈન ન્યાયવાક્યમયના આદિ પ્રણેતા અને **અનુસિદ્ધસેન કવચ**: એ ઉક્તિ પ્રમાણે મહાન કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેઓએ કલ્યાણુમંદિર સ્તોત્ર બનાવ્યું છે. અને તેને જ દીવાદાંડી બનાવી શ્વેતામ્બર વનવાસી ગચ્છીય આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ ભક્તામર સ્તોત્રનું સંદર્ભન કરેલ છે.

હવે આપણે આ ભક્તામર સ્તોત્ર માટે કંઈક વિચાર કરીએ.

એકવાર મથૂરપંડિતને તેની પુત્રીએ શ્રાપ આપી કાઢ્યો બનાવ્યો, એટલે તે પંડિતે સૂર્યની સ્તુતિ કરી અને તેથી પોતાના કાઠનો વિનાશ કરી પુનર્જીવન મેળવ્યું. એ જ રીતે તેના જમાઈ બાણ પંડિતના હાથ પગ કાપી નાખી રાજા હર્ષદેવે તેને વ્યંગ બનાવ્યો હતો. એટલે તે પંડિતે પણ ચંડિકાદેવીની સ્તુતિ કરી તેના દ્વારા હાથ પગ મેળવ્યા અને દિવ્ય કાંતિ પ્રાપ્ત કરી. આથી રાજાએ તે બન્નેની તારીફ કરી, અને જગતમાં આ બન્ને જેવો ત્રીજો કોઈ પ્રભાવશાળી પુરુષ નથી એમ તે બોલવા લાગ્યો. આ જ વખતે બ્રહ્મક્ષત્રીય ધનદેવ શેઠના પુત્ર કે જેણે પ્રથમ દ્વિગમ્બરીય દીક્ષા લીધી હતી અને પછી વિશેષ વિવેક પ્રાપ્ત થતાં શ્વેતામ્બર દીક્ષા લીધી હતી^૧ તે શ્વેતામ્બર આચાર્ય માનતુંગસૂરિ તે નગરમાં વિદ્યમાન હતા.

રાજા હર્ષદેવે તે આચાર્યને સત્કારપૂર્વક રાજસભામાં બોલાવી વિનંતિ કરી કે— “પૃથ્વી પર બ્રાહ્મણો મહાપ્રતાપી છે! એકે સૂર્યને આરાધીને પોતાનો રોગ કાઢ્યો અને બીજાએ ચંડિકાની સેવા વડે હાથ પગ મેળવ્યા. તો હું મુનિવર! જો તમારામાં કોઈ અદ્ભુત શક્તિ હોય તો કૈંક ચમત્કાર બતાવો.” આ સમયે આચાર્યે જાહેર કયું કે— “અમારે અમારી શક્તિ રાજાને રીઝવવામાં નહીં, કિન્તુ ધર્મપ્રચારમાં જ વાપરવી જોઈએ”.

રાજાએ તો તરત જ રાજપુરુષો પાસે લોહાની ૪૪ સાંકળો વતી આચાર્યશ્રીને બંધાવ્યા, અને અધારિયા ઝોરકામાં પૂરી તેના દરવાજે મજબુત લોખંડી તાણું માર્યું.

આ અવસરે આચાર્ય માનતુંગસૂરિ એકાગ્ર મન કરી ‘**ભક્તામર**’ શબ્દથી આરંભીને નવાં નવાં કાવ્યો વડે ભગવાન આદિનાથની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તેઓ કાવ્ય

૧ આ. શ્રી. સમન્તભદ્રસૂરિ આ. શ્રી. માનતુંગસૂરિ અને આ. શ્રી જીવદેવસૂરિ એમ ઘણા આચાર્યોએ પ્રથમ દ્વિગમ્બર દીક્ષાનો અને પછી શ્વેતામ્બર દીક્ષાનો સ્વીકાર કરેલ છે.

બોલતા હતા તેમ તેમ પ્રત્યેક શ્લોકે એકેક સાંકળ કડાક દઈને તુટતી હતી. એમ ૪૪ કાવ્યો બોલી રહેતાં ૪૪ સાંકળો તૂટી ગઈ, તાળું તૂટી ગયું, દરવાજા ઊધડી ગયા અને આચાર્ય મહારાજ મુકત થઈ તરત બહાર આવ્યા. રાજા આ ચમત્કારથી આશ્ચર્ય પામ્યો અને સૂરિજના મુખે ધર્મ સાંભળી પરમ જૈન બન્યો.

વળી ક્રાઈ-આચાર્ય શ્રી. માનતુંગસૂરિજને ઉન્માદનો રોગ થયો હતો તે સમયે તેઓશ્રીએ ધરણેન્દ્ર પાસેથી ૧૮ અક્ષરનો મંત્ર મેળવી પ્રાકૃત ભાષામાં નમિઊણથી પ્રારંભ થતું મહાભયહર સ્તોત્ર બનાવ્યું અને તેના વડે નીરોગતા પ્રાપ્ત કરી-એમ કહે છે.

આ રીતે આચાર્ય મનતુંગસૂરિજએ ભગવાન શ્રી આદિનાથની સ્તુતિ રૂપ સંસ્કૃત ભાષામાં ભકતામર સ્તોત્ર અને ભગવાન પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ રૂપ પ્રાકૃત ભાષામાં નમિઊણ સ્તોત્ર બનાવેલ છે. ભકતામર સ્તોત્ર એવું સરસ કાવ્ય છે કે-તેના એકેક ચરણને લઈ તેની પાદપૂર્તિ કરનારાં પણ બહુ કાવ્યો બની ચૂક્યાં છે. આ સિવાય આ સ્તોત્ર પર ટીકાઓ યંત્ર મંત્ર અને ઋદ્ધિ એમ અનેક વિંધ સર્જનો સર્જાયાં છે.

આ કાવ્યમાં શરૂથી જ ૪૪ શ્લોક છે. વિક્રમની બારમી સદીમાં ૪૪ શ્લોક હતા એમ તટકાલીન ઉલ્લેખો મળે છે અને આજે પણ તેમાં ૪૪ શ્લોકો છે.

અહીં એક વાત નોંધવા જેવી છે કે-દિગમ્બરો આ સ્તોત્રના ૪૮ શ્લોક માને છે. માટે તે તરફ પણ દૃષ્ટિપાત કરી લઈએ.

સ્તુતિકારો તીર્થંકરની સ્તુતિઓમાં તીર્થંકરના બાહ્ય વૈભવનું વર્ણન કરવું હોય ત્યારે મોટે ભાગે ૩૪ અતિશયો પૈકીના ક્રાઈએક, વધુ કે દરેક અતિશયો વડે તીર્થંકરનું વર્ણન કરે છે. જેમાં અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પવર્ષા, દિવ્ય ખ્વનિ, ચામર, સિંહાસન, ભામંડલ, દુંદુભિ, અને છત્ર એ આઠ પ્રાતિહાર્યોના સમાવેશ થાય છે. આ આઠ પ્રાતિહાર્યોમાં અશોક, ચામર સિંહાસન અને છત્ર એ ચાર નિકટવર્તી વિભૂતિ છે અને બાકીના ચાર પ્રાતિહાર્યો દૂરવર્તી વિભૂતિ છે. સ્તુતિ કરનારાઓમાંના ક્રાઈ ૧ પ્રાતિહાર્ય વડે, ક્રાઈ નિકટના ૪ પ્રાતિહાર્યો વડે, ક્રાઈ ૮ પ્રાતિહાર્યો વડે અને ક્રાઈ ઇચ્છા પ્રમાણે ૨, ૩, ૫, ૬, ૭ પ્રાતિહાર્યો વડે તીર્થંકરનું વર્ણન કરે છે. જેમકે—

આચાર્ય સમંતભદ્રસૂરિજએ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિમાં પદ્યપ્રભુના કમળ અતિશયનું (શ્લો. ૨૬), ધર્મનાથના ધર્મચક્ર અતિશયનું (શ્લો. ૭૯) અને અરનાથની અર્ધમાગધી વાણીનું (શ્લો. ૯૭) વર્ણન કરેલ છે. એમ દરેક રચાને તીર્થંકરના એકેક વૈભવનું અને અનંતનાથની સ્તુતિમાં માત્ર પ્રાતિહાર્યનું (શ્લો. ૭૩) સૂચન કરેલ છે.

આ જ સૂરિજએ પોતાના પટ્ટધર આચાર્ય દેવસૂરિને અનુલક્ષીને બનાવેલ દેવાગમ સ્તોત્રમાં દેવાગમ-નમોયાન-ચામરાદિ-વિભૂતયઃ વડે સમવસરણ કમળવિહાર અને ચામર વગેરે અતિશયોને તીર્થંકરની બાહ્ય વિભૂતિ બતાવેલ છે.

આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્રમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના અનુક્રમે ૮ પ્રાતિહાર્ય, ૩ ગઢ અને દેવ-માલા રૂપ વૈભવનું કવન કરેલ છે. (શ્લો. ૧૬ થી ૨૮).

બીજા આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજએ ભકતામર-સ્તોત્રમાં ભગવાન આદિનાથની અનુક્રમે વગરના અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર અને છત્ર એ નિકટવર્તી ૪ પ્રાતિહાર્ય ૩ અને ૪ પૈકીના માત્ર ૧ કમલવિહાર એમ પાંચ વિભૂતિનું વર્ણન કરેલ છે. શેષ દૂરવર્તી ૪

પ્રાતિહાર્યો કે દરેક અતિશયોનું વર્ણન કરેલ નથી. (શ્લોક ૨૮ થી ૩૨).

આ ઉપરથી એ નક્કી છે કે સ્તુતિકારો અમુક વસ્તુઓનું વર્ણન કરે જ કરે, એવું બંધન નથી. આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ ભક્તામર સ્તોત્રમાં આઠે પ્રાતિહાર્ય વર્ણવ્યા નથી. અને જે ૪ પ્રાતિહાર્યો વર્ણવ્યા છે તેમાં પણ અનુક્રમ સાચવ્યો નથી. એ રીતે આ આચાર્યનું આ સ્વતંત્ર વર્ણન છે—સાહજિક મૌલિક સર્જન છે.

પરંતુ દિગમ્બરો આ અશોકવૃક્ષ વગેરે પ્રાતિહાર્યોને ૩૪ અતિશયથી ભિન્ન વિભૂતિ માને છે. એટલે તેઓને એમ લાગ્યું કે ભક્તામર સ્તોત્રમાં પણ કલ્યાણમંદિરની જેમ આઠે પ્રાતિહાર્યોનું વર્ણન જરૂરી છે, માટે તેને સંગત થાય તેવા વસંત-તિલકાવૃત્તમાં શેષ ચાર પ્રાતિહાર્યોને દર્શાવનારાં કાવ્યો નવાં બનાવીને પણ તેમાં જોડી દેવાં. બસ, તેઓની આ ઈચ્છાનુસાર અનેક કવિઓએ પ્રયત્ન આદર્યો અને તેના પરિણામે ચાર ચાર શ્લોકવાળા પાઠો તૈયાર થયા, જે પૈકીના એ પાઠો અત્યારે દિગમ્બર સમાજમાં પ્રચલિત છે, જે અક્ષરશઃ નીચે પ્રમાણે છે—

૧-દિગમ્બર માન્ય ભક્તામર સ્તોત્રમાં પાછળથી વધારેલો પ્રથમ પાઠ—

ગમ્ભીરતારરવપૂરિતદિગ્વિભાગઘૈલોક્યલોકશુભસંગમભૂતિદક્ષઃ ॥

સદ્ધર્મરાજજયઘોષણઘોષકઃ સન્ ત્વે દુન્દુભિર્ધ્વનતિ તે યશસઃ પ્રવાદી ॥૩૨॥

મન્દારસુન્દરનમેરુસુપારિજાત-સન્તાનકાદિકુસુમોત્કરવૃષ્ટિરુદ્ધઃ ॥

ગન્ધોદબિન્દુશુભમંદમરુતપ્રયાતા દિવ્યા દિવઃ પતતિ તે ત્રયસાં તતિર્વા ॥૩૩॥

શુભમતપ્રમાથલયભૂરિચિમા વિમોસ્તે લોકત્રયે શ્રુતિમતાં શ્રુતિમાક્ષિપન્તી ॥

પ્રોષદ્દિવાકરનિરન્તરધૂરિસંઘ્યા દીપ્ત્યા જયત્યપિ નિશામપિ સોમસૌમ્યામ્ ॥૩૪॥

સ્વર્ગાપર્ણગર્ગમર્ગવિમાર્ગેષ્ટઃ સદ્ધર્મતત્ત્વકથનૈકપદુચ્છિલોક્યાઃ ॥

દિવ્યધ્વનિર્ભવતિ તે વિશદાર્થસર્વ-ભાષા સ્વભાવપરિણામગુણૈઃ પ્રયોજ્યઃ ॥૩૫॥

૨-દિગમ્બરમાન્ય ભક્તામરસ્તોત્રમાં પરિવર્ધિત દ્વિતીય પાઠ —

નાતઃપરં પરમ...વચોભિધેયો લોકમયે(?)ડપિ સકલાર્થવિદસ્તિ સાર્વઃ ॥

ઉચ્ચૈરિતીવ ભવતઃ પરિઘોષયન્ત-સ્તે દુર્ગમીરસુરદુન્દુભયઃ સમાધામ્ ॥૩૬॥

વૃષ્ટિર્દિવઃ સુમનસાં પરિતઃ પપાત પ્રીતિપ્રદા સુમનસાં ચ મધુવ્રતાનામ્ ॥

રાજીવ સા સુમનસા સુકુમારસારા સામોદસમ્પદમદાઞ્જિનઃ તે સુદૃશ્યઃ ॥૩૭॥

પુષ્પા મનુષ્યસહસામપિ કોટિસંઘ્યા-ભાજાં પ્રભાઃ પ્રસરમન્થહયા બહન્તિ ॥

અન્તસ્તમઃ પટલભેદમશક્તિહીનં જૈનો તનુશ્રુતિરશેષતમોડપિ હન્તિ ॥૩૮॥

દેવઃ ત્વદીયસકલામલકેવલાય વોધાતિગાધનિરુપપ્લવરત્નરાશોઃ ॥

ઘોષઃ સ પથ્થ ઇતિ સજ્જનતાનુમેતે ગમ્ભીરભારભરિતં તથ દિવ્યઘોષઃ ॥૩૯॥

આ બન્ને પાઠોમાં માત્ર દૂરવર્તિ ૪ અતિશયોનું વર્ણન છે અને તેને કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રના વર્ણનની જેમ અનુક્રમે ન ગોઠવતાં ૩૧મા શ્લોકની પાછળ ગોઠવી દીધેલ છે. પરંતુ આ બન્ને પરિવર્ધિત પાઠો ભક્તામર સ્તોત્રનાં અસલી કાવ્યો સાથે સરખાવતાં બિલકુલ નીરસ, અમૌલિક અને કામચલાઉ તરીકે તરી આવે છે.

દિગમ્બર પં. અણતકુમારજી જૈન શાસ્ત્રી તો બીજા પાઠ માટે સાફ લખે છે કે—
હાનકી કવિતાશૈલી મી ભક્તામર સ્તોત્રકી કવિતાશૈલી કે સાથ જોડ

નહોં જ્ઞાતી । (અનેકાંત, વ. ૨, કિં ૧, પૃ ૭૧).

આ બન્ને પાઠો મૂળસંઘ દ્રાવીડસંઘ ઇત્યાદિ સંઘભેદના કારણે કે બીજા કયા કારણે સુરક્ષિત રહ્યા ? તેનો આપણે નિર્ણય કરી શકીએ તેમ નથી. એટલે કયો પાઠ કયા દિગમ્બર સંઘને માન્ય છે તે પણ નક્કી કહી શકાય તેમ નથી. ગમે તેમ હોય, પરંતુ પ્રસ્તુત પાઠો દિગમ્બર સમાજની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરી શક્યા છે, એ તો સાચી જ વસ્તુ છે.

વળી કેટલાએક દિગમ્બર મહાનુભાવો તો આ બન્નેય પાઠોને આ. શ્રી માનતુંગ સૂરિની જ કૃતિ માની ભક્તામર સ્તોત્રના બાવન શ્લોક હોવાનું જાહેર કરે છે. પરંતુ આપણે તો આ બન્ને પાઠો માટે પંડિતજીની “આ શ્લોકોની કવિતાશૈલી શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની કવિતાશૈલી સાથે મેળ ખાતી નથી” એ જ પંક્તિનું પુનરાવર્તન કરીએ તો તે અસ્થાને નથી. દિગમ્બરો ભક્તામરમાં ૪૮ કે ૫૨ શ્લોક કેમ માને છે ? તેનો આ સપ્રમાણુ ઇતિહાસ છે.

ભારતવિક વસ્તુ એ છે કે—સ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિએ ૪૪ સાંકળો તોડવા માટે આ ભક્તામર સ્તોત્રની રચના કરેલ છે. અને તેમાં ૪૪ શ્લોક છે.

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક:—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી
(ગતાંકથી ચાલુ)

બચ્છાવતોની ચડતી-પડતી (૪): મંત્રી કરમચંદ

બાદશાહ અકબર, જૈનધર્મી નહોતો છતાં જૈનધર્મ પ્રત્યેનું એનું વલણ એક પ્રશંસક કરતાં અતિ ઘણું હતું. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પ્રત્યે તેને બહુ માન પ્રગટ્યું હોવાથી, એમાંના કેટલાક તેણે અપનાવ્યા હતા. બાદશાહને જૈનધર્મના શિક્ષણપ્રતિ વાળવાનો સૌપ્રથમ પ્રયાસ શ્રી. વિજયહીરસૂરિનો નોંધાયો છે. સન ૧૫૮૨ માં આ પ્રાભાવિક આચાર્યના સમાગમથી એનાં બીજાંરોપણ થયાં. મહાત્મા હીરવિજયસૂરિમાં રહેલી ચમત્કારી હિપદેશશક્તિએ સમ્રાટના હૃદયમાં ઊંડું આસન પ્રાપ્ત કર્યું અને ધીમે ધીમે એની અસર ત્યાર પછીના સમ્રાટના ત્રિચારોમાં તેમજ આચારમાં અર્થાત્ રાજ્યને પ્રબંધ કરવાની કાર્યવાહીમાં સ્પષ્ટપણે દૃષ્ટિગોચર થવા માંડી. મી. સ્મીથ (આંગ્લ લેખક) કહે છે કે ‘સન ૧૫૮૨ પછીના સમ્રાટના દરેક પગલામાં જૈનધર્મનાં તત્ત્વો પ્રતિ એની ઢળતી વલણ ખાસ તરી આવે છે.’ અને આ વાત ખરેખર સાચી છે.

અકબરના દરબારનો મશહૂર લેખક અબુલ ફઝલ શ્રી. હીરાવિજયસૂરિને અને તેમના શિષ્યોને પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ આઈ-ને-અકબરી (Ain-i-Akbari) માં ખાસ વર્ણવે છે અને પોતાના પિતાને ચેતાંબર જૈનો સાથે જે સંબંધ બંધાયો હતો એ બાદશાહ જહાંગીરે પણ ચાલુ રાખ્યો હતો એમ જણાવે છે. અકબરશા જૈન ગુરુઓને ખાસ ચાહતો હતો, વખાણતો હતો અને બહુમાન આપતો હતો. એમાં શ્રી. હીરવિજયસૂરિ ઉપરાંત મળી આવતાં નામોમાં, શ્રી વિજયસેનસૂરિ, શાન્તિચંદ્ર, બાનુચંદ્ર, સિદ્ધિચંદ્ર અને પદ્મચંદ્ર આદિનાં નામો મુખ્ય છે.

સન ૧૫૯૨ માં મંત્રી કરમચંદની સૂચનાથી જિનચંદ્રસૂરિજીને ખંભાતથી આદશાહે તેડાવ્યા અને લાહોર મુકામે પ્રથમ મુલાકાત કરી. એ વેળાએ આચાર્યશ્રીને જાણે તેવી રીતે માન આપવામાં આયુ હતું. એ વેળા આચાર્યશ્રીની સાથે માનસિંહ, વેશહર્ષ (Veshharsa), પરમાનંદ અને સમય-સુંદર નામના મુનિઓ હતા. અકબર શાહની ઇચ્છાને માન આપી, શ્રી જિનચંદ્રસૂરિએ પોતાની પાટે માનસિંહને સ્થાપ્યા અર્થાત્ જાહેર કર્યા. એ વેળા તેમનું નામ જિનસિંહસૂરિ રાખવામાં આવ્યું. એ પ્રસંગે મંત્રી કરમચંદે પોતાના તરફથી મોટો સમારંભ ગોઠવ્યો. બહુ ધામધુમથી પદવીદાન અંગેનાં વિધિવિધાન થયાં. એ દરેકમાં સમ્રાટ અકબરે ઉમળકા ભેર ભાગ લીધો હતો. આ વૃતાન્ત જહાંગીરનામા યાને Memoirs of Jehangir માંથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ સંબંધી વિસ્તૃત નોંધ સમયસુંદરના લખાણમાંથી મળી આવે છે. જ્યારે અકબરની રજા લઇ સૂરિ મહારાજે વિહાર કર્યો ત્યારે આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિને પૂર્વે જેમ હોરવિજયસૂરિને જગદ્ગુરોને ઇલકાળ આદશાહે આપ્યો હતો તેમ, યુગપ્રધાનનો ઇલકાળ આપ્યો અને આ પ્રસંગની સ્મૃતિરૂપે ખંભાતના અખાતમાં માછલાં પકડવાની મનાઈ કરી તેમજ અશાઽ માસના આઠ દિવસમાં પ્રાણીવધની બંધી ફરમાવી.

A Sanskrit inscription of unusual length dated Vik. Sam. 1651-2 (A. D. 1594-95) which adorns the walls of the temple of Parsvanatha at Pattan describes the visit of the Suri to the Imperial Court and praises Akbar for his generosity.

ઉપરના ટાંક મહાશયના શબ્દો પોતાની સમ્યાચ પુરવાર કરવા કેટલીક તોટ ધરાવે છે જેમાં નીચેની મુખ્ય છે.

Buhler E P. Ind. Vol 321; V. C. Smith Akbar PP 166-168; Kriparasakosa, Ed. Jinavijayji; jagad-guru-kavya.

ટૂંકમાં કહેવાનું એટલુંજ કે સમ્રાટ સાથે જૈન ગુરુઓના મેળાપ એ કાઈ નથી તો અતિશયોકિતની વસ્તુ કિંવાં નથી તો કાઈ જોડી કહાડેલી બાબત; એ પાછળ ઇતિહાસનું સમળ સામર્થ્ય છે. અકબરશા સન ૧૬૦૫માં મૃત્યુ પામ્યો અને આદશાહના મૃત્યુ પછી કરમચંદ મંત્રી પણ લાંબુ જીવી શક્યા નથી. જ્યારે નવા આદશાહને નમન કરવા રાયસિંગે દિલ્હીની મુલાકાત લીધી ત્યારે કરમચંદ મંત્રી પોતાના આવાસમાં મૃત્યુ બિછાને પડ્યા હતા. એ વેળા રાયસિંગ મંત્રીના મકાને ખબર પૂછવા આવેલા અને ઉપરથી તો પૂર્ણ લાગણી બતાવી જાણે દેખાવ જ એવો કર્યો કે પોતે ગઈ શુભરી સાવ વીસરી ગયા છે ! કહેવત છે કે ‘દગલબાજ ફના નમે’ એ વાત રાયસિંગના સંબંધમાં પાછળ જે બનાવ બન્યો એ જોતાં અક્ષરશઃ સાચી પડી.

આ વેળા મંત્રીશ્વરના પુત્રો ભાગચંદ અને લક્ષ્મીચંદ હાજર હતા. ખીકાનેર નરેશના વર્તનથી અને મીઠાશબરી વાતચિતથી તેઓ એટલા બધા ભોળવાઈ ગયા કે તરત જ બોલી ઠંઠ્યા: “પિતાશ્રી, જુઓ આપણા મહારાજાની આપણા પર કેવી માયાળુતા ને દેલસોજી છે ! બિછાના વશ પડેલ આજીવી પિતાએ એ વેળા તો માત્ર કરડી નજર કરી

પુત્રો સામે જોયું. પણ જ્યારે અંતકાળ ચક્ષુ સામે ડોકીયા કરતોં ભાળ્યો ત્યારે વૃદ્ધ મંત્રી કરમચંદ્રે પુત્રોને નજીક બોલાવી, નિમ્ન શબ્દો ભાર મૂકીને કહ્યા.

“દિકરાઓ, તમે હજુ ભોળા છો. રાજ્ય ખટપટની શેત્રંજ કેવી વિચિત્ર અને વિલક્ષણ છે એનો અનુભવ તમેને નથી થયો ! એ પર દાવ માંડવામાં પૂરી સાવચેતીની જરૂર છે. રાજવીની આ લાગણી એ તો ઉછીના લીધેલા દાગીના જેવી છે. એને મગરના આંસુ (crocodile tears) ની ઉપમા આપી શકાય. એના ચક્ષુની આર્દ્રતા જોઈ રખે તમે ભરમાઈ જતા અને ખીકાનેર પાછા ફરવાની હા પાડતા. એ આર્દ્રતા પાછળ કીન્નાખેરીની રતાશ છુપાયેલી પડી છે. રાજા મને આ રીતે કીર્તિભયું મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરતો નિરખી હૃદયમાં વ્યથા અનુભવે છે. એના ચહેરા પરના ભાવોથી હું એ વાત નિશ્ચયપણે વાંચી શકું છું. મારા પર જે વેર એ વાળી ન શક્યો તેનો બદલો તમેને શિકાર બનાવી લેવા માંગે છે ! માટે એ કાળા ને ડાંસિલા નાગથી સાવચેત રહેજો.”

મંત્રીશ્વર આ શબ્દો સંભળાવી થોડા કલાકમાં જ પરલોકના પથે સીધાવી ગયા.

ખીકાનેર નરેશ બચ્ચાવત કુટુંબ ઉપર આવી પડેલ આ સંકટમાં એક નજીકના સ્નેહીની માફક ભાગ લેજો અને એક કરતાં વધુવાર ઉભય બંધુઓને દિલ્હીનો ત્યાગ કરી ખીકાનેર આવવાનો આગ્રહ કર્યો. મરણ પથારી પરથી પિતાએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો પુત્રોના કાનમાં હજુ તાજ રમતા હોવાથી રાયસિંગનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો.

રાયસિંગને પોતાની યુક્તિ આમ નિષ્ફળ જવાથી ઘણું માહું લાગ્યું. આમ છતાં કાંઈપી હિસાબે વેર લેવાની જે વૃત્તિને જન્મ આપ્યો હતો તે સાવ નિર્મૂળ ન બનવા દીધી. ‘કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે’ એ અથવા તો ‘આશા અમર છે’ એ ઉક્તિને યાદ કરી વેરનો પ્રતિશોધ કરવાનો કાંઈ ને કાંઈ દિન જરૂર યોગ સાંપડશે એપી દઢ આશા ધારણ કરી તે સમયની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો !

પણ માનવીના ધાર્યા મનોરથો ઓછા જ સંપૂર્ણપણે ફળે છે ! એ સામે વિઘાતાની નાગી તરવાર લટકતી જ હોય છે ! એક કવિએ સાચું જ ગાયું છે કે,

“માણસ ધારે હું કંટું, કરનવાલો કાય; આરંબ્યા અધવચ રહે, દૈવ કરે સો હોય.”

એમ રાયસિંગજીની આશા અફળ જ રહી. સન ૧૬૧૧માં એ સખત માંદગીમાં પટકાયો અને એમાંથી ઉઠવા પામ્યો જ નહીં. જ્યારે એને લાગ્યું કે આ લયંકર માંદગી એનો જીવ લેવાની જ છે ત્યારે એણે પોતાના પુત્ર સુરસિંગને પથારી પાસે બોલાવી જે શબ્દો સંભળાવ્યા તે આ હતા—‘દિકરા, હું અધૂરી આશાએ પરલોક સીધાવું છું, પણ મારી તને અંતિમ સૂચના એટલી જ છે કે તારે કરમચંદ્ર અચ્ચાવતના છોકરાઓને ખીકાનેરમાં પાછા લાવી તેમના પિતાએ જે પાપ કર્યું છે તે બદલ તેમને શિક્ષા કરવી; અર્થાત્ કરમચંદ્ર સામેના મારા કીનાતુ વેર લેવું.”

ટાંક મહાશય લખે છે કે:—With these words, the Raja expired, અર્થાત્ આટલું કહીને રાયસિંગે પ્રાણ તજ્યા. એ શિખામણ કેવી રીતે પાળવામાં આવી તે હવે પછી જોઈશું.

(ચાલુ)

ચિત્તોડના કિલ્લામાંના જૈન અવશેષો

લેખક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. ન્યાયવિજયજી

આમ તો મેવાડ એક રીતે જૈન ભૂમિ છે. આજે પણ મેવાડમાં લગભગ ત્રણ હજાર જૈન મંદિરો છે. કોઇ ગામ એવું હોય જ હશે કે જ્યાં પાંચ દશ ઓસવાલ જૈનોનાં ઘર હોય અને ત્યાં જિનમંદિર ન હોય. આચાર્ય શ્રી. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના સમયે ચિત્તોડમાં મહાન જૈન આચાર્ય, વિદ્વાન મુનિ પુંગવો અને વિદ્વાન જૈન શ્રમણીઓ વિચરી જિનવાણીની ઉદ્દેશણ કરી રહ્યા હતા. ત્યારપછી પણ અનેક સુવિહિત આચાર્યો આ ભૂમિને પોતાનાં ચરણક્રમ્ભોથી પુનીત બનાવી છે.

સુપ્રસિદ્ધ ૪૯ કલ્યાણક પ્રણેતા શ્રી જિનવલ્લભસૂરિજી અહીં પધાર્યા ત્યારે ચિત્તોડમાં જૈનધર્મની પૂરેપૂરી જાહેજલાલી હતી. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનું છટું કલ્યાણક મનાવવાની તેમની મનોભાવનાએ અહીં જ મૂર્તરૂપ લીધેલું અને તેનો ઉત્સવ મનાવવા જિનમંદિરમાં જતાં તેમને ના પાડવામાં આવી ત્યારે તેમણે અહીં વિધિમંદિરની સ્થાપના કરાવી હતી. આ આચાર્ય સંબંધી વિશેષ માટે જુઓ બાપુ પૂરણચંદ્રજી નાહાર સંપાદિત “ખરતરગચ્છ પદાવલી સંગ્રહ”. આ સિવાય અનેક જૈનાચાર્યો અહીં પધાર્યા છે.

પરંતુ સમસ્ત મેવાડમાં જૈનધર્મને વિસ્તૃત રૂપ આપવાનું માન મહાતપસ્વી શ્રી જગજ્યેષ્ઠસૂરિજીને ધટે છે. મેવાડાધિપતિ-રાણાએ તેમને મહાતપાહીરલાતું માનવંતું બિરુદ આપી તેમના ઉપદેશથી અહિંસાનું અમૃતપાન કર્યું હતું. ત્યારપછી તો જ્યાં જ્યાં મેવાડ રાજ્યનો કિલ્લાનો પાયો પડે ત્યાં ત્યાં જૈનમંદિર બનતાં આવ્યાં છે. તેમના શિષ્ય દેવેન્દ્રસૂરિજીને પણ આ રાણાઓ બહુ જ આદરમાન આપતા હતા. ત્યારપછી સોમસુંદરસૂરિ આદિ અનેક આચાર્યો પધાર્યા તેમજ પંદર, સોલ અને સત્તરમી સદીના તપગચ્છ ખરતરગચ્છના સાધુઓ અહીં વિચર્યાં છે અને પ્રજાને ધર્મામૃતનું પાન કરાવ્યું છે.

અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીના સમયથી મુસલમાનોની ચિત્તોડ ઉપર રાહુના જેવી ફૂર દૃષ્ટિ પડી અને ચિત્તોડનું પતન થયું. મોગલાઇ જમાનામાં અકબર, જહાંગીર, શાહજહાં આદિના સમયે પણ ચિત્તોડ વિદેશીઓની દૃષ્ટિમાં જ રહ્યું છે. આ મુસલમાની સમયમાં અનેક જિનમંદિરો બન્યાં અને ધ્વસ્ત થયાં, જૈનોની વસ્તી ઘટી, સાધુઓના વિહાર પણ ઓછા થયા. ચિત્તોડ પણ ઓછા થતા ગયા. આના પરિણામે મેવાડમાં અને ખાસ કરીને ચિત્તોડમાં મંદિરના સંભાળનારા ઓછા થતા ગયા. ચિત્તોડમાંનાં જિનમંદિરો મુસલમાની જમાનામાં ધ્વસ્ત થયાં. એ ધ્વસ્ત જિનમંદિરોમાં ઝાડ, અને ઘાસ ઊગ્યાં અને પરિણામે મંદિરો વિનાશના મુખમાં જવાની તૈયારીમાં હતાં ત્યાં તીર્થોદ્ધારક પુણ્યશાલી આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજ અહીં પાધાર્યા અને તેમની દૃષ્ટિ અહીંના જિનમંદિરો તરફ ગઈ. તેમણે ઉપદેશ આપી અહીંના ધ્વસ્ત જિનમંદિરના જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત કરાવી છે.

વિ. સં, ૧૯૯૭ માં અમારું શ્રી કેસરીયાજીની યાત્રાર્થે જવાનું થતાં ચિત્તોડ જવાનું થયું અને થોડા સમયમાં જ જોયું તેનો થોડો પરિચય અહીં આપું છું.

ગઠ ઉપર-રામપોલની અંદર થઇને જતાં અમે એક જિનમંદિર જોયું. મંદિર ખંડિત છે. અંદર મૂર્તિ નથી; બહાર ડોરણી મુંદર છે. આ મંદિર ૧૫૦૫ (૪) માં બન્યું છે. અંદર લેખ છે પરંતુ સમયાભાવે લેખ ઉતારી તે ન શક્યા. પરંતુ ખરતરગચ્છીય આચાર્ય શ્રી જિનસેનસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. “અષ્ટાપદાવતાર શ્રી શાન્તિનાથ જિનપ્રાસાદ” તે લેખમાં ઉલ્લેખ છે.

અહીંથી આગળ જતાં સત્યાવીશ દેવરી જિનમંદિર આવ્યું. ત્યારે એ મંદિરના જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલુ હતું. મંદિર બહુ જ ભવ્ય અને વિશાલ છે; આ મંદિર આવન જિનાત્રયનું હશે એમ દેખાય છે. મંદિરમાં મૂર્તિ વગેરે નથી. થોડાં પરિકર અને થોડી મૂર્તિઓ છે. પરિકરમાં નીચે મુજબ લેખ છે.—

[૧]—કાર્તિકશુદ્ધિ ૧૪ ચૈત્રગચ્છ રોહણાચલચિંતામણી.....સા. માણિભદ્ર સા. નેમિશ્યાં સહ સૈવળીકાં બેઢાજિતાયાઃ (૨) *સં. રાજાન શ્રી ભુવનચંદ્ર-સૂરિશિષ્યસ્ય વિદ્વત્તયા સુહૃત્તયા ચ રંજિત શ્રી ગુર્જરરાજ શ્રી મેદપાટપ્રમુ પ્રભૃતિ ક્ષિતિપતિમાનિતસ્ય શ્રી. (૩) × × લઘુપુત્રદેવાસહિતેન સ્વપિતુરાત્મીય-પ્રથમપુત્રસ્ય વર્મનસિંહસ્ય પુણયાય પૂર્વપ્રતિષ્ઠત શ્રી સીમંધરસ્વામી શ્રી ગુર્ગંધરસ્વામિ × × આગળ વંચાતું નથી.

ભાવાર્થ—લેખમાં સંવત નથી વંચાયો. ચૈત્રવાલ ગચ્છના પ્રતાપી આચાર્ય શ્રી ભુવનચંદ્રસૂરિ શિષ્ય; કે જેમણે ગુર્જરેશ્વરને પ્રતિભોધ આપી રંજિત કર્યા હતા; મેદપાટ (મેવાડ)ના મહારાણા પણ જેમને બહુ માન આપતા હતા; તેમના ઉપદેશથી વર્મનસિંહે સીમંધરસ્વામી અને યુગમંધરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આ લેખ પથર પર છે.

[૨]—બીજો લેખ એક ખંડિત સફેદ મૂર્તિ પર છે. મૂર્તિ બહુ ખંડિત છે. માત્ર ગાદી—પગનો ભાગ જ બાકી છે. સં. ૧૪૬૮માં પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. માત્ર સંવત વંચાયો છે. મૂર્તિને લગોટ સાફ દેખાય છે. શ્વેતાંબર મૂર્તિ છે.

[૩]—× × × સંવત્ ૧૬૧૩ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૫ ઉકેશવંશે મં० ગોત્રે મં તોલાપુત્ર દેવાલ. રાજા મ. × × × × રાજ્યપ્રાસાદ તત્પુત્ર મં કું × × × કારિત પ્રતિ० ખરતરગચ્છે શ્રીજિનભદ્રસૂરિભિઃ ।

ભાવાર્થ—સંવત ૧૫૧૩માં ઓસવાલ વંશમાં ભં. (ભંડારી) ગોત્રના તોલા તેના પુત્ર દેવા અને રાજાએ મૂર્તિ કરાવી અને પ્રતિષ્ઠા ખરતરગચ્છીય શ્રીજિનભદ્રસૂરિજીએ કરાવી છે.

[૪]—સંવત્ ૧૬૦૫ વર્ષે પોષ શુદ્ધિ ૧૫ શ્રીઉપકે. સંતાનોય × × × × × × કરવાપુત્ર ધના + × × પંકિત નથી વંચાતી—છેલ્લો પંકિતમાં—પ્રતિ મં શ્રીસોમસુંદરસૂરિ” આટલું વંચાય છે.

ભાવાર્થ—સં. ૧૫૦૫ માં ઉપકેશવંશીય કરવાના પુત્ર ધનાએ મૂર્તિ ભરાવી છે અને ભદ્રારક શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

એક પરિકર પરનો લેખ — આ પરિકરની મોટી મૂર્તિ અમે શ્રી મહાવીરસ્વામીના મંદિરની પાસે ઘિરાજમાન શ્રી કર્માશાના મંદિરમાં એક સ્થાન પર જોઇ. તેના પર લેખ

આ રીતે કૌંસ () માં આપેલ અંક મૂળ લેખની તે તે લીટીને સૂચવે છે.

નીચે પ્રમાણે છે.

[૬]-સં ૧૬૧૦ (૭) શ્રી યશોભદ્રસૂરિસંતાનોય ” ચાર લીંટીનો લેખ છે, પણ અરાખર વંચાતો નથી.

[૬]-સં. ૧૬૩૬ વર્ષે પોષ આગળ નથી વંચાતું.

આ સત્યાવીશ દેવરીનું મંદિર વિશાલ છે. જમીનમાં હજી ખીજી દેરીઓનાં ચિહ્ન દેખાય છે. મંદિરમાં ઝાડ ઊગવાથી આખા મંદિરનો નાશ થયો છે. જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય સારી રીતે ચાલે છે. અહીંથી અમે સુપ્રસિદ્ધ કૃષ્ણલક્ષ્મી પીરાંબાઈનાં મંદિરમાં ગયા. આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર સદ્ગત મહારાણા શ્રી. કૃતેહસિંહજીએ કરાવ્યો છે. આ મંદિર ખુબ જ ભવ્ય અને વિશાલ છે. ડાબા આમલસારાની સુંદર ગોદવણી છે. શિખર ઉપરના ભાગમાં એક મંગલચૈત્ય છે તેમાં ડાબી અને જમણી બન્ને બાજુ એક x x x દેવ છે. તેના ઉપર છાજલીમાં સુંદર જિનમૂર્તિ છે અને તેના ઉપર તોરણમાં ખીજી નાની જિનમૂર્તિ છે. આ નાની નાની જિનમૂર્તિઓ મનોહર અને લગોટથી વિભૂષિત છે. આ જ મીરાંબાઈના મંદિરના ચોકમાં જમણી બાજુના મંદિરની પાછળની દિવાલમાં પાપાણની પંચતીર્થાની મૂર્તિ છે. સુંદર કારીગરીવાળી આ મૂર્તિ શ્વેતાંબરી છે અને પરમ દર્શનીય છે.

અહીંથી અમે આગળ વધી મોકલરાણાના મંદિરમાં-જેનું ખીજું નામ સમિધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે ત્યાં ગયા. આ મંદિરની રચના માટે આ પ્રમાણે જુદા જુદા મતો પ્રવર્તે છે.

(૧) કોઈ કહે છે કે મહારાણા કુંભાએ પોતાના પિતા (મહારાણા મોકલજી) ના સ્મરણાર્થે બ્રહ્માનું મંદિર બનાવ્યું છે.

(૨) કોઈ એમ કહે છે કે મહારાણા લાખાજીએ આ મંદિર બનાવ્યું, અને અકેશ્વર (બ્રહ્મા)જીના નામ પર ભેટ કરેલું છે.

(૩) બીજા કોઈ કહે છે કે આ મંદિર સમિધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે, અને મહારાણા મોકલદેવે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

(૪) રાયબહાદુર પંડિત ગૌરીશંકર એઝાજી લખે છે કે આ મંદિર સમિધેશ્વર મહાદેવનું છે અને ૧૪૮૫માં મહારાણા મોકલદેવે આનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

આ મંદિરમાં બે મોટા શિલાલેખો છે: એક લેખ વિ. સં. ૧૨૦૭નો છે. યद्यપિ સમયાભાવે અમે લેખ નથી લઈ શક્યા, પરંતુ લેખનો સાર એક ભાષ્યે જણાવ્યો છે તેમ વિ. સં. ૧૨૦૭માં (ઇ. સ. ૧૬૫૦)માં પરમપ્રતાપી ગુર્જરેશ્વર મહારાજ કુમારપાલ અજમેરના ચૌહાણ રાજા આનારાજને પરાસ્ત કરી ચિતોડ જોવા આવ્યા હતા તે સમયે તેમણે આ મંદિર બનાવરાવ્યું છે.

ખીજા લેખ પ્રમાણે માલવાના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્યાનુરાગી રાજા ભોજે આ મંદિર બનાવ્યું છે અને વિ. સં. ૧૪૮૫માં મહારાણા મોકલદેવે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

આ મંદિરનો પણ ઉદયપુર રાજ્યે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. મેં આ મંદિર માટે આટલી વિગત આપી છે તે સકારણ છે; મંદિરની પાછળના ભાગમાં મહત્વની જૈન મૂર્તિઓ છે.

મૂલ મંદિરમાં મહાદેવની વિશાલ મૂર્તિ છે. બાહ્યમાં પાર્વતીજી છે. બીજી બાજુ ગણેશજી અથવા કોઈ ગણુની મૂર્તિ છે. સાથે બતાવવા આવનાર ભાઈ કહે આ ચતુર્મુખ મૂર્તિ છે. ત્રણ મુખ દેખાય છે. રંગમંડપમાં ઉપર્યુક્ત બે શિલા લેખો છે. જમણી બાજુ ૧૪૮૫ નો લેખ છે; ડાબી બાજુ ૧૨૦૭ નો લેખ છે. લેખ સુંદર સુલલિત સંસ્કૃત પદ્યમય છે. મંદિરની બહાર ડાબી બાજુની દિવાલમાં બે સુંદર જિનમૂર્તિઓ છે. એક પ્રભુમૂર્તિ તો અભિષેક થાય છે તે પ્રસંગની છે. દેવો હાથમાં અભિષેકના કલશ લઈને બેસા છે અને અભિષેક થાય છે. એ જ દિવાલમાં આગળ જતાં જૈન સાધુની સુંદર મૂર્તિ છે. સાધુજીના જમણા હાથમાં મુહપત્તિ^૧ છે; ડાબા હાથમાં શાસ્ત્ર છે. સામે ઇવણી છે—સ્થાપનાચાચ જ રાખવાનું સ્થાન છે. પછી સામે સાધુ બેઠા છે. તેમની પાછળ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ છે. આગળ જતાં એક બીજી જૈનાચાર્યની મૂર્તિ છે. જેમના જમણા હાથમાં મુહપત્તિ છે. ઇવણી છે, સામે ઉપદેશ શ્રવણ કરતાં રાજવી બેઠા છે. નામ છે પણ વંચાતું નથી. સાધન અને સમય બન્નેના અભાવે અમે ચોક્કસાઈથી નિરીક્ષણ ન કરી શક્યા, લેખાદિનું વાચન બરાબર ન થઈ શક્યું. આગળ કમ વધે છે: એ રાજા જે ઉત્સવ-વાર્ષિકાદિ પૂર્વક-ગુરુ વંદના-કરવા આવે તે બતાવેલ છે. આગળ ઉપર પદ્માસનસ્થ માથે મુકુટાદિથી સહિત ઇન્દ્રરાજ જિનેશ્વર પ્રભુને ખોળામાં લઈને બેઠા છે, દેવો અભિષેક કરે છે. એવી સુંદર મૂર્તિ છે. આખું સ્થાન જોતાં એમ લાગ્યું કે તીર્થંકર દેવનાં પાંચે કલ્યાણકના ભાવ સુંદર રીતે બતાવેલા છે. મંદિરની નીચેથી ગણુતાં કણિયલ—ગ્રાસ, ગજથળ, અને નરથળ છે, તેમાં ઉપર્યુક્ત મૂર્તિઓ છે.

આથી આમળ વધતાં પુનઃ એક સાધુજીની મૂર્તિ જોઈ. હાથમાં (બગલમાં) ઓઘો અને એક હાથમાં મુહપત્તિ છે. આ મૂર્તિ જોઈને એક અજ્ઞેન બંધુએ પણ કહ્યું કે “તમારામાં ઢુંઢિયા ધર્મ તો નવો જ નીકળ્યો લાગે છે. પહેલાં જૈન સાધુ મોઢું આપો દિવસ બાંધી નહોતા રાખતા; એમ આ સાધુમૂર્તિ કહે છે.” અમે કહ્યું—“બરાબર છે.”

આ મંદિર અમે બહુ જ બારીકાઈથી જોયું. જૈનધર્મના પરમ માનનીય અને પૂજનીય શ્રી. તીર્થંકર દેવો સાધુઓ ને શ્રાવકાની મૂર્તિઓ જોઈ. અમને ક્ષણભર આશ્ચર્ય થયું. ભકતારામાં મીરાંબાઈના મંદિરમાં પણ અમે જૈન મૂર્તિઓ જોઈ. આ બધું જોતાં એમ લાગ્યું કે આગળના સમયમાં આપસમાં કેટલો પ્રેમ, સ્નેહ અને ઉદારતા હશે તે અહીંથી આપણે શીખવાનું છે.

અહીંથી સામે સતીઓના મંદિરનો દરવાજો છે. તેમાં એક સુંદર સુલલિત સંસ્કૃત

૧. આ ચિત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે કે જૈન સાધુઓ હાથમાં જ મુહપત્તિ રાખતા હતા, અને નહીં કે મોઢા ઉપર બાંધતા હતા. આપણે ઇચ્છીએ કે સ્થાનકમાર્ગી ભાઈઓ આવા ઐતિહાસિક પ્રમાણને બરાબર સમજી સત્ય સ્વીકારે.

શ્લોકબદ્ધ લેખ છે. ૬૧ શ્લોક છે. સં. ૧૩૩૧ માં અષાઢ સુદિ ૧૩, પુષ્ય નક્ષત્રમાં આ લેખ લખાયેલ છે. લેખ ખોદનાર 'સન્નજન' છે.

ગોમુખ કુંડ ઉપરનું જૈનમંદિર—આ જૈનમંદિરને સુકોશલ સાધુજીની ગુફા કહેવામાં આવે છે. કુંડ ઉપર જતાં પ્રથમ ઉપરના ભાગમાં તો ધર્મશાળા જેવું છે. પગથિયાં ગતરીને નીચે જતાં જૈનમંદિર આવે છે. તેમાં આ રીતે મૂર્તિ છે. વચમાં આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. જમણીઆણુ કીર્તિધર મુનિ છે; તેમની જમણી આણુ પ્રાકૃતમાં લેખ છે. ડાબી આણુ સુકોશલ સાધુધ્યાન મગ્ન છે. તેમની ડાબી આણુ તેમની માતા વ્યાઘ્રીનો જીવ ઉપસર્ગ કરે છે.

પ્રાકૃતમાં લેખ | કીર્તિધર ઋષિ | પ્રભુમૂર્તિ | સુકોશલ ઋષિ | માતૃજીવ વ્યાઘ્રી. આ બધે નામ કોતરેલાં છે. પ્રાકૃત લેખ છે તે અમે થોડો ક્ષીણ છે. તેમાં શરૂઆતમાં ॥ ૬ ઈ હીં અર્હ નમઃ સ્વાહા ॥ લખ્યું છે. આ એક જ પત્થરમાં ત્રણ લીપીના લેખ છે. મૂલનાયકજી-પ્રભુજી ઉપર કનડી અક્ષરોમાં લેખ છે. જમણી આણુના પ્રાકૃત લેખની લીપી અને મરોડ જુદી જાતના છે, જ્યારે નીચે સંસ્કૃત લેખની લીપી અને મરોડમાં ફેર છે. ન માલુમ આવું ત્રિવિધ કાર્ય કેમ થયું હશે? નીચેના સંસ્કૃત લેખમાં વિ. સં. ૧૪૦૮ ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનભદ્રસૂરિ નામ વંચાય છે. સમયાભાવે અમે આખો લેખ ઉતારી ન શક્યા.

આ જ મંદિરમાં એક ૧૧૧૪ના આદિનાથના જિનખિંપના પરિકરને લેખ છે. લેખ નીચે પ્રમાણે છે, જે પૂરો સમગ્રતો નથી.

॥ સંવત્ ॥ ૧૪ વર્ષે માર્ગ શુદ્ધિ ૩ શ્રી ચૈત્રપુરીય ગચ્છે શ્રી વુઢાગણિ મનુપુરમહાદુર્ગ શ્રી ગુહિલપુત્ર વિ x x (૨) હાર શ્રો વઢાદેવ આદિજિન વામાંગ દક્ષિણાભિમુખદ્વાર ગુફાયાં કલિં શ્રુતિદેવીનાં ચતુ x x x (૩) હાનાં ચતુર્ણી-વિનાયકાનાં પાદુકાવટિત સહસાકાર સહિતા શ્રીદેવિ ચિત્તોઢરી મૂર્તિ x x (૪) શ્રી ચતુર્ગચ્છીય મહાપ્રભાવક શ્રી આન્નદેવસૂરિભિઃ x x શ્રી સા સામાસુ. સા. હરપાલેન (૫) શ્રેયસે પુણયો પાર્જના x । વ્યધિયતે ।

લેખમાંનો 'ખડાદેવ' શબ્દ ખૂબ ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. સંવતમાં પણ બરાબર સમજ નથી પડતી. ખાસ તો આદિ જિનનું નામ છે. લતુગચ્છીય આન્નદેવસૂરિજી અને હરપાલે કરાવ્યાનું જણાય છે. (ચાલુ)

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪''x૧૦'' સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઇ : સોનેરી
ઝોર્ડર : મૂલ્ય-ચારે આના (૮પાલ ખર્ચનો દોઢ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके विषयमें नया प्रकाश

लेखक:- श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा, बीकानेर

जैन स्तोत्र-साहित्य बहुत ही विशाल एवं महत्त्वपूर्ण है। कई स्तोत्रोंकी विविध विशेषताओंने उसमें चार चांद लगा दिये हैं। जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग १ के परिशिष्टमें स्व. पू. सु. श्री. अमरविजयजीके शिष्य मुनि श्री. चतुरविजयजीने जैन स्तोत्र-साहित्यकी विस्तृत सूची प्रकाशित की है। उसके अतिरिक्त सैंकड़ो अन्य स्तोत्र हमारे अवलोकनमें आये हैं एवं यत्र तत्र प्रचुर प्रमाणमें पाये जाते हैं। इस लघु लेखमें कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके सम्बन्धमें नवीन प्रकाश डाला जाता है। आशा है साहित्यसेवी विद्वानोंको वह उपयोगी प्रतीत होगा।

१ जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग १ में प्रकाशित जैन स्तोत्रोंकी सूचीमें निम्नोक्त स्तोत्रोंके कर्ताके नाम नहीं हैं, पर हमारे संग्रहकी उपलब्ध प्रतियोंमें उनके नाम पाये जाते हैं। अतः उनके कर्ताके नाम दिये जाते हैं—

A “ श्री पार्श्वनाथ तमहं ” कर्ता श्री जिनकुशलसूरि ।

B “ आदौ नेमिजिनं नौमि ” कर्ता श्री. जिनदत्तसूरिशिष्य उपाध्याय जयतिलक ।

C “ श्रेयो दधानं ” पार्श्वनाथस्तव, गाथा १७ (‘ संसारदावा ’की पाद-पूर्तिरूप) इस स्तोत्रके कर्ता के विषयमें अन्तमें इस प्रकार उल्लेख किया है— “ इति श्रीमंडपाचलमंडन श्री पार्श्वनाथस्तोत्रं कृतं खर-तरगच्छीय श्री सिद्धान्तरुचिमहोपाध्यायैः ” ।

D “ ऋषभजिन ! भवन्तं ” अपूर्णकी नोंध है। उसकी पूर्ण प्रति हमारे संग्रहमें है। उसके रचयिता खरतरगच्छीय जयसागर उपाध्याय हैं।

२ निम्नोक्त दो स्तोत्रोंके रचयिताओंके नाम प्रसिद्ध नामोंसे भिन्न पाये जाते हैं—

A जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग २ में मंत्रादि गर्भित पार्श्वनाथ स्तोत्र छपा है जिसके रचयिता पूर्णकलश हैं। बीकानेर भंडारमें इस स्तोत्रकी तीन प्रतियां देखनेमें आईं जिनमें इसके रचयिता श्री जिनदत्तसूरि बतलाये हैं। अतः प्राचीन प्रतियोंकी खोज कर कर्ताका निर्णय करना आवश्यक है।

B “ श्री जैन सत्य प्रकाश ” मासिकपत्रके वर्ष ५, अंक १२ में “ उवसग्ग-इर स्तोत्रकी पादपूर्ति ” स्तोत्र मैंने प्रकाशित किया है। उसकी

અન્ય પ્રતિ અમી અવલોકનમેં આઈ । અન્ય ગાથા પૂર્વ પ્રકાશિતસે ?
ભિન્ન નિમ્ન પ્રકારકો પાઈ જાતીહે—

“ સિરિમહાબાહુરહ્યસ્સ, જિણપહસુરિહિં મસપહાવા ।

સંથવણસ્સ સમગ્ગસ્સ વિહિય વિબુધાણયપયસ્સ ॥ ૨૨ ॥

અતઃ હસ ગાથાસે ડસકે રચયિતા શ્રી જિનપ્રમસુરિ વિવિત હોતે હેં ।

હસ પ્રકાર યથામતિ કતિપય જૈન સ્તોત્રોંકે રચયિતાઓંકે વિષયમેં પ્રકાશ
ઢાલનેકા પ્રયત્ન કિયા ગયા હૈ । આશા હૈ અન્ય વિદ્વાન મી હસી પ્રકાર
વિશેષ જ્ઞાતવ્ય પ્રગટ કરતે રહેંગે ।

૧ પૂર્વપ્રકાશિતમેં અન્ય ગાથા હસ પ્રકાર હૈ—

ઉવજ્ઞાય ‘હરિસકલ્લોલ’ સીસેગં મહાબાહુરહ્યસ્સ । સંથવણસ્સ સમસ્સા વિહિયા બુહાણ ય પસસ્સા ॥ ૨૨ ॥

શ્રી મહાવીરજયન્તીની જાહેર રજા

પ્રેષક—શ્રીયુત શાહ હીરાચંદ્ર જૈન

મંત્રી શ્રી મહાવીર જૈન સભા, માંડવલા (મારવાડ)

નીચેનાં દેશી રાજ્યોમાં શ્રી મહાવીરજયન્તી—ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૩ નો દિવસ જાહેર તહેવાર
તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને તે દિવસે આખા રાજ્યમાં રજા રાખવાની જાહેરાત
કરવામાં આવી છે.

અકલકોટ	છોટાઉદૈપુર	પન્ના
અલીરાજપુર	ધરમપુર	પ્રતાપગઢ
આવાગઢ	કુંગરપુર	રતલામ
ઔધ	ધાર	સમધર
બડવાની	ઇડર	સૈલાના
બાધાટ	જયપુર	સાયલા
બનેડા	ઝાલરાપાટન	ટોંક
વાંસવાડા	જાંદ	વીરપુર
ભરતપુર	જૂનાગઢ	બાધવાન
ભોપાલ	કરૌલી	બબાણા
ભોર	કોટા	વાવ
બીલખા	કોટલાપુર	કોઠ
બીકાનેર	મૂળી	રાજકોટ
બૂંદી	નરસિંહગઢ	સીતામઢ
ચૂડા	ઓરછા	

આશા છે આ જ રીતે અન્ય દેશી રાજ્યોમાં પણ મહાવીર જયન્તીને જાહેર તહેવાર
તરીકે સ્વીકારવામાં આવશે અને જાહેર રજા પાળવામાં આવશે.

આભાર

શ્રી પર્યુષણ પર્વ પ્રસંગે અમે કરેલ વિનંતીથી નીચેના સંઘ તથા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી અમને નીચે મુજબ મદદ મળી છે.

૨૫) શેઠ શ્રી જીલાખીદાસ નાનચંદ, ખંભાત (વાર્ષિક)

૧૧) પૂ. પ્ર. મ. શ્રી. ચંદ્રવિજયજીના સદ્ગૃહસ્થથી શ્રી સંઘ, ધાનેરા.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. માણેકસાગરસૂરિજીના સદ્ગૃહસ્થથી શ્રી હરજી જૈનશાળા, જામનગર.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજીના સદ્ગૃહસ્થથી શ્રી સંઘ, પટ્ટી (પંજાબ).

૧૧) પૂ. પં. મ. શ્રી. પ્રભાવિજયજીના સદ્ગૃહસ્થથી શ્રી સંઘ, નડીયાદ.

૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી ચતુરવિજયજીના સદ્ગૃહસ્થથી શ્રી સંઘ, જંબુસર.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયભદ્રસૂરિજીના સદ્ગૃહસ્થથી શ્રી સંઘ નવાડીસા.

૫૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજીના સદ્ગૃહસ્થથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી, વઢવાણ કેમ્પ.

૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજીના સદ્ગૃહસ્થથી શ્રી સંઘ, અહમદનગર.

પૂ. પં. મ. શ્રી. કીર્તિમુનિજી મહારાજના સદ્ગૃહસ્થથી વેરાવળ-

માંથી મળેલ મદદ—

૫૧) શેઠ શ્રી હરિદાસ સૌભાગ્યચંદ.

૧૧) શેઠ શ્રી સુંદરજી કલ્યાણજી ખુશાલભાઈ (પાંચ વર્ષ માટે).

૧૧) શેઠ શ્રી હંસરાજ વસનજી (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૧) શેઠ શ્રી હરખચંદ કપૂરચંદ માસ્તર (પાંચ વર્ષ માટે).

આ સૌ પૂજ્યોનો અને સદ્ગૃહસ્થોનો અમે આભાર માનોએ છીએ.

અને અન્ય પૂજ્ય મુનિમહારાજો પણ આ રીતે સમિતિને સહાયતા કરવાનો શ્રી સંઘને અને સદ્ગૃહસ્થોને ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરે એવી વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતિ છે.

આઠમું વર્ષ

[તંત્રીસ્થાનેથી]

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ધીમે ધીમે પોતાની મજલમાં આગળ વધતું જાય છે.

વિ. સં. ૧૯૯૦ માં શ્રી રાજનગરના આંગણે અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન મળ્યું, તે વેળા મુનિસમ્મેલને એક ઠરાવ કરી (ઠરાવ ૧૦ મો) શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિની સ્થાપના કરી. સમિતિએ પોતાના કાર્યને માટે વિ. સં. ૧૯૯૧ માં ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ માસિકની શરૂઆત કરી. એ માસિકનાં સાત વર્ષ પૂરાં થઈ આ અંકે આઠમું વર્ષ શરૂ થાય છે.

ગત સાત વર્ષ દરમિયાન પોતાની કામગીરી બબલવતાં બબલવતાં ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ સમસ્ત શ્રીસંઘનાં બે મમતા અને સહકાર પ્રાપ્ત કર્યાં છે તે માટે અમે અતિ હર્ષ અનુભવીએ છીએ. અને એ માટે અમે, અમને વગર સંકેચે લેખો મોકલનાર પરમ પૂજ્ય મુનિવર્યો તથા અન્ય વિકાનોનો અને ઉદાર દિલે આર્થિક સહાયતા કરનાર સહૃદયોનો આભાર માનીએ છીએ.

ગયા વર્ષની મુખ્ય ઘટના તે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો ત્રીજો વિશેષાંક દીપોત્સવી અંક છે. આ અંક પ્રથમના બે વિશેષાંકો કરતાં વિશેષ સમૃદ્ધ હોઈ સૌએ એની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે. અમારી તો ઇચ્છા છે કે દર વર્ષે આવો એક વિશેષાંક પ્રગટ કરી શકીએ; પણ અમારી સ્થિતિ જોતાં, દીપોત્સવી અંક માટે અમને જેમ શેઠ શ્રી જમનાભાઈ ભગુભાઈ તરફથી શ્રીમતી શેઠાણી માણેક બેન દ્વારા સારી જેવી મદદ મળી હતી, તેવી મદદ મળે તો જ આવા વિશેષાંકો પ્રગટ કરી શકીએ એમ છે. આ માટે અવસરે યોગ્ય મદદ કરવા અમે સૌને વિનવીએ છીએ.

અમારી આર્થિક સ્થિતિ તો, પ્રબળ ભાવનાથી ભરેલા પણ કમજોર શરીરવાળા યાત્રી જેવી છે. આવો યાત્રી જેમ રોજ ગિરિ-રાજની યાત્રાએ જાય, સાંજે થાકી જાય અને નવી સવારે ભાવનાનો

પ્રેર્યો નવું જોમ મેળવી ફરી યાત્રા કરે તેમ અમે પણ એક વર્ષના ખર્ચ પૂરતી પણ આર્થિક સગવડના અભાવમાં જ નવા વર્ષની શરૂઆત કરીએ છીએ, અને મુશ્કેલીભરી સ્થિતિમાં વર્ષ પૂરું કરીને શ્રીસંઘની મમતાના બળે નવા વર્ષમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. આ માટે અમારે અકળાવાની જરૂર નથી; જે શ્રી સંઘે આટલી મમતા પૂર્વક ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ને અપનાવ્યું છે તે અવસરે એની જરૂર સંભાળ રાખશે એટલો અમને વિશ્વાસ છે.

અત્યારે ખરી મુશ્કેલી કાગળના ભાવની છે. મૂળ ભાવ કરતાં અત્યારે ચારથી પાંચ ગણા ભાવ વધી ગયા છે. અને છતાંય ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ પહેલાંના લવાજમ (માત્ર બે રૂપિયા)માં જ અને પહેલાંના જેટલાં જ પૃષ્ઠોમાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિએ ગ્રાહકોને વધુ ગ્રાહકો બનાવી આપવાની અને સહાયકોને વધુ સહાય આપવાની અમારી વિનંતી સમયસરની અને વ્યાજબી છે, એમ અમને લાગે છે. આશા છે આ તરફ સૌ અવશ્ય ધ્યાન આપશે.

માસિકને સમૃદ્ધ બનાવવા સંબંધી અમારી ઇચ્છા ઘણી ઊંચી છે. આ સાત વર્ષના અનુભવે અમે જોયું છે કે આપણે ત્યાં સારા સારા લેખો લખીને જનતાની અને વિકાનોની પણ જિજ્ઞાસા-વૃત્તિને પોષી શકે એવાં વિકાનોની ખામી નથી. જરૂર છે માત્ર તેઓની પાસે પહોંચવાની અને તેઓને વારંવાર વિનંતી કરીને તેમની લેખિનીને લેખો લખવામાં પ્રવાહિત કરવાની ! શ્રી સંઘમાં સૌ કોઈની પાસે લેખો આપવાની વિનમ્ર માગણી કરવાનું અને સૌ કોઈ જરા પણ સંકોચ વગર લેખો મોકલવા પ્રેરાય એવું અહોભાગ્ય આ સમિતિને સાંપડ્યું છે, અને એના બળે અમે અમારાથી બનતો પ્રયત્ન કરીને સૌની પાસેથી લેખો મેળવીએ છીએ. પણ માસિકનું ૪૦ પૃષ્ઠ જેટલું અતિ મર્યાદિત કદ અમારા આ પ્રયત્નને પણ મર્યાદિત બનાવી દે છે. આ માટે તો દર મહિને ૧૦૦-૧૨૫ પૃષ્ઠનું દળદાર અને સચિત્ર માસિક પ્રગટ કરવા જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તો જ સંતોષ થઈ શકે.

આશા રાખીએ કે શાસનદેવની કૃપાથી અને ચતુર્વિધ શ્રી સંઘના સહકારથી આવો અવસર જલદી સાંપડે, અને ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ વધુ સેવા કરવા શક્તિમાન બને !

વર્ષ : ક્રમાંક : અંક :

વર્ષ ૮
No. 2

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८ ॥ विक्रम सं. १९६६ : वारनि. सं. २४९६ : छत्तीसग १६४२ ॥ क्रमांक
अंक २ ॥ कार्तिक शुद्ध ८ : २५ वार : नवम्बर १५ ॥ ८६

विषय — दर्शन

- १ श्रीसाधारण जिन स्तवनम् : पू. आ. म. विजयक्षमाभद्रमुरिजी : ४१
- २ ભરેલા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિનું સ્તવન : શ્રી. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા : ૪૨
- ૩ શ્રીફલવર્દિ પાર્શ્વનાથજીનો જન્મ : શ્રી. સારાભાઈ મ. નવાળ : ૪૭
- ૪ પ્રતિજ્ઞા-પાઠન (૬થા) : પૂ. મુ. મ. શ્રી. સુશીલવિજયજી : ૪૯
- ૫ સામગ્રાચીય સાધુઓની ઉપસ્થાપના-દિનાવર્તી : પૂ. પં. મ. શ્રી. કલ્યાણવિજયજી ગણિ : ૫૪
- ૬ પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારનો પ્રભાવ આજે : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભદ્રકર્ણવિજયજી : ૬૧
- ૭ પ્રત્યન-પ્રશ્નમાલા : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસરિજી : ૬૫
- ૮ અરિહંત-‘ચૈત્ય’ શબ્દનો અર્થ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિક્રમવિજયજી : ૬૭
- ૯ જૈનધર્મી પીરોનાં પરાક્રમ : શ્રી. મોદનલાલ દીપચંદ્ર ચોકસી : ૭૦
- ૧૦ આભાર અને વિનંતી : : ૭૨ની સામે

સૂચના—આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.
તેથી સરનામાના ફેરફારના ખર્ચ જારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે
પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક—એ રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક—ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. ચંડ્યા; પ્રકાશક : ગ્રીષ્મલાલ મોડળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય કોશિમ્બાર્મની ચાલી, વીસેડા રોડ, અમદાવાદ,
ગુજરાત : સુભાષ ટ્રિ-ટરી, મોરંગપુર રોડ, અમદાવાદ

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्रीजैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८

कंभांक ८६

अंक २

(संभवतः श्रीमुनिसुन्दरसूरिविरचितम्)

साधारणजिन-स्तवम्

संग्राहक—

पूज्य आचार्य महाराज श्री विजयक्षमाभद्रसूरिजी
जय श्रीजिन ! कल्याणवल्लीपल्लवनाम्बुद ! ।
मुनीन्द्रहृदयाम्भोजविलासवरषट्पदः ॥ १ ॥
तव नाथ ! पदद्वन्द्वसपर्यारसिका जनाः ।
सर्वसम्पत्सुखश्रीभिर्विलसन्ति सदोदयाः ॥ २ ॥
नृलोके चक्रिताद्यायाः सुरलोके चेन्द्रतादयः ।
शिवेऽनन्तसुखाद्यास्ताः तव भक्तिवशाः श्रियः ॥ ३ ॥
सर्वश्रियः श्रियां मूलं दधद्धर्म समग्रवित् ।
योगक्षमंको नाथ ! त्वमेव जगतामसि ॥ ४ ॥
त्वमेव शरणं बन्धुः त्वमेव मम देवता ।
तन्मां पाहि भवान् तात ! कुरु श्रेयः सुखास्पदम् ॥ ५ ॥
स्तुतिमिति तनुते जिनेन्द्र ! यस्ते
मघवमहामुनिसुन्दरस्तुतांहे ।
स भवतु(ति) गुणसम्पदा समस्ते
फलमिति तद्वितराचिरान्मम ॥ ६ ॥

इति श्रीसाधारणजिनस्तवनं सम्पूर्णं प्राप । श्रीः श्रीः श्रीः ।

(येक प्राचीन हस्तलिखित-पानामांथी उद्धृत)

મુનિ ભાવરત્નકૃત ભટ્ટેવા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિનું સ્તવન

સંપાદક—શ્રી ભાગીલાલ જ. સારંગરા, બી. એ. એન.સી.

વિક્રમના અરાઢમાં શતકના ઉત્તરાર્ધમાં થઇ ગયેલા જૈન કવિ ભાવરત્ને સં. ૧૭૭૦ માં રચેલું ચાલુસ્માના ભટ્ટેવા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિ વિષેનું સ્તવન જૈન ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી ગ્રંથાધારી સંપાદિત કરીને અહીં આપ્યું છે. અલબત્ત, તેમાં આપેલી કેટલીક વિગતો અન્ય ઐતિહાસિક સાધનો સાથે મુકાબલો કરતાં એમ ને એમ સ્વીકારવા જોવી લાગતી નથી, તો પણ બીજે કયાંથી મળતી નથી એવી કેટલીક વસ્તુઓ પણ એમાંથી મળે છે, એ રીતે મને પ્રસ્તુત કાવ્ય નોંધપાત્ર લાગ્યું છે.

પહેલાં એક પંક્તિ દેશીની અને પછી એક કડી હરિગીતની એ પ્રમાણે ૧૧ દેશીની પંક્તિઓ અને ૧૧ હરિગીતની કડીઓમાં આ કાવ્ય લખાયું છે. એમાં વર્ણવેલી વિગતોનું તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં પહેલાં એનો ટૂંક સાર જોઈ લઈએ. કવિ કહે છે—

“શ્રુતધરો કહે છે કે ઇડર પાસેના ભાટુઅર ગામમાં સુરચંદ નામે એક ગરીબ વાણિયો રહેતો હતો. તેના ઘરમાં કાંઈ પુણ્યના યોગે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રગટ થતાં લક્ષ્મીની રેલમહેલ થઈ રહી. કેટલાક વખત પછી ઇડરના રાજાએ આ વાત જાણતાં શેઠ પાસે આ પ્રતિમાની માગણી કરી અને ન આપવામાં આવે તો બળજબરીથી લેવાની ધમકી આપી. આથી શેઠે એ પ્રતિમા ગામને ગોંદરે એક પંડિતના ખેતરમાં છાતેમાને ઢાંટી દીધી. પ્રતિમા નહીં મળતાં રાજાએ શેઠનું ઘર લુંટી લીધું. બીજા બાળુ પાટણ પાસે આવેલા ચંદ્રાવતી^૧ ગામમાં રવિચંદ નામે એક ગરીબ પણ પુણ્યબુદ્ધિ વણિક રહેતો અને મીઠું મરચું હીંગ વેચીને પેટ ભરતો હતો. એને એકવાર યક્ષે સ્વપ્નામાં આવી ભાટુઅર ગામના ગોંદરે આવેલા ખેતરમાંથી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા લઈ આવવાનું કહ્યું. સવારે ઊઠીને વહેલ જોડીને શેઠ એ મૂર્તિ લઈ આવ્યો. એક દિવસ સ્વપ્નામાં ફરી યક્ષે કહ્યું કે પાર્શ્વનાથનું મંદિર બંધાવ. અને શેઠને કેટલુંક ટૂંપું ધન અતાવ્યું. આ ધનમાંથી રવિચંદ શેઠે મંદિર બંધાવ્યું અને સં. ૧૫૩૫ ની અખાત્રીએ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.”

આ વૃત્તાંતમાં આપેલા ચમત્કાર ઇત્યાદિ વિષે મૌન ધારણ કરીએ તો પણ કેટલીક વિગતોના ઐતિહાસિક મૂલ્યનો સ્વીકાર કરવો પડશે. કાવ્યની છેલ્લી કડીમાં કતાં પોતે જ કહે છે કે:

“જીરણ તંવનો સંબંધ લેઈ સંક્ષેપઈ મઠં ગ્રંથયો”

અર્થાત્ પ્રાચીન સ્તવન ઉપરથી તેણે આ વૃત્તાંત સંક્ષેપમાં આપ્યો છે.

ચાલુસ્મામાં હાલ ભટ્ટેવા પાર્શ્વનાથનું મંદિર છે તેનો જીણોદ્ધાર સં. ૧૮૭૨માં કરવામાં આવ્યો હતો. એટલે એ પહેલાં જૂનું મંદિર હતું એમ માનવાને સંપૂર્ણ કારણ છે. લગભગ પંદર-સોળ વર્ષ ઉપર પાયા ખોદતાં તેમાંથી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ નીકળી હતી અને

૧. હાલ ભટ્ટેવા પાર્શ્વનાથ ચાલુસ્મામાં છે તે તેમજ અન્ય સાધનમાંની હકીકત ધ્યાનમાં લેતાં ‘ચંદ્રાવતી’ વડે કતાંને ‘ચાલુસ્મા’ જ હોય છે, એમાં શંકા નથી. આખું પાત્રનું ચંદ્રાવતી પાટણથી થયું દૂર છે તેમજ અહીં કતાંને ભાગ્યે જ હોઈ શકે.

તે માટે નવું નાનું મંદિર કરીને સ્થાપના કરવામાં આવી છે. અત્યારે બહાર ગામથી થળું જોતાં ચાણુસ્માના ‘ભટેવા’નાં દર્શન કરવા માટે આવે છે. ‘ભટેવા પાર્શ્વનાથ’ એનું નામ પાડવાનો ખુલાસો મુનિ ભાવરતના કાવ્યમાંથી મળી રહે છે, કેમકે ઇંડર પાસેના ભાટુઅર ગામમાંથી એ મૂર્તિ જડી હતી.

પરંતુ ચાણુસ્મામાં ભટેવા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠાનું વર્ષ ભાવરતને સં. ૧૫૩૫ આપ્યું છે તેમાં શંકા કરવાનું કારણ મળે છે; મુનિ શ્રી જ્યોતવિજયજીએ ‘જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ’માં વીશા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના એક પ્રાચીન કુલની વંશાવળી હપાવી છે. એ વંશાવળી વહીવંચાના ચોપડા ઉપરથી લખાયેલી હોય એમ જણાય છે, અને તેથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વધુ વિશ્વાસપાત્ર છે. એમાં સિનમાલનિવાસી વીશા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શેઠ તોડાના વંશની લગભગ ૫૦ પેઢીઓનો અને ૩૩ પેટા શાખાઓનો વૃતાંત આપેલો છે; અને તે સં. ૭૯૫થી શરૂ થઈ લગભગ સં. ૧૬૦૦ સુધીની એટલે આડસો વર્ષની છે. એમાં એક સ્થળે લખ્યું છે (શતાબ્દી ગ્રંથ પૃ. ૨૦૭)–

પૂર્વિ વદ્ધિમાન મોરે જયતા ઉચ્છલી ચાહળમામિં વાસ્તવ્યઃ માયરામાંહી તત્ત્વ શ્રીમદ્દેવા શ્રી-પાર્શ્વનાથચૈત્યં કાસપિતં મં. ૧૨૩૫. વર્ષે શ્રીઅંબલગચ્છે શ્રીઅજિતસિંહમૂર્તિગણમુપદેશને પ્રતિષ્ઠિતમ

અર્થાત્ વર્ધમાનના ભાઈ જ્યોતનાએ (નરેલી ગામમાંથી) ઉચ્છાળે ભરીને પોતાના સાસુ-રાના ગામ ચાણુસ્મામાં વાસ કર્યો, ત્યાં તેણે શ્રી ભટેવા પાર્શ્વનાથનું મંદિર બંધાવ્યું અને અંબલગચ્છીય અજિતસિંહમૂર્તિના ઉપદેશથી સં. ૧૩૩૫માં તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. મને પોતાને આ વંશાવળીમાં આપેલી સાલ વધારે વિશ્વાસપાત્ર લાગે છે, કારણ કે એનો આધાર વહીવંચાની નોંધ છે. વળી અંબલગચ્છીય અજિતસિંહમૂર્તિના આચાર્યપદનું વર્ષ સં. ૧૩૧૪ અને સ્વર્ગવાસનું વર્ષ સં. ૧૩૫૯ છે, એટલે પણ વંશાવળીમાં આપેલી સાલ સાથે તે સુસંગત છે. વળી વંશાવળીમાંની નોંધમાંથી ‘ભટેવા’ એ નામ વિશે કંઈ ખુલાસો મળતો નથી, અને ભટેવા પાર્શ્વનાથનું ચૈત્ય કરાવ્યું, એમ મોઘમ લખ્યું છે, તે ઉપરથી હું અનુમાન કરું છું કે સં. ૧૩૩૫માં ભટેવા પાર્શ્વનાથના મૂળ ચૈત્યનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હશે, જ્યારે ઇંડર પાસેના ભાટુઅર ગામમાંથી પાર્શ્વનાથની–‘ભટેવા’ની–મૂર્તિ વધારે પ્રાચીન કાળમાં ચાણુસ્મા લાવવામાં આવી હશે. ભાવરતનું કાવ્ય એ પ્રાચીનતર પ્રસંગતો ઉલ્લેખ કરતું જોઈએ. અલબત્ત, એથી એમાં આપેલાં નામો ઐતિહાસિક છે, એમ માનવાનું સાહસ હું નહીં કરું. ભાવરતને સં. ૧૫૩૫નું વર્ષ આપ્યું છે, તે સં. ૧૩૩૫ પછીના કોઈ જીર્ણોદ્ધારનું હોય અને વધારે વિશ્વસનીય ઐતિહાસિક વિગતોના અભાવે તેમણે એ વર્ષને આ રીતે પોતાની કૃતિમાં ગોઠવી દીધું હોય. અથવા એમ જો ન માતીએ તો ‘જરણુ તવ’ (પ્રાચીન સ્તવન)ના સં. ૧૩૩૫ને સ્થાને કાં તો ‘જરણુ તવ’ની નકલ કરનાર લેખિકાની કે કવિની ભૂલથી સં. ૧૫૩૫ થઈ ગયું હશે, એમ અનુમાન કરતું જોઈએ.

ગમે તેમ, પણ એક પ્રાચીન તીર્થસ્થાન વિષે આ સ્તવનમાંથી ભલે થોડીક પણ ઉપયોગી માહિતી મળે છે. ભટેવા પાર્શ્વનાથ વિશે કવિ એક જુદું જ સ્તવન લખવા પ્રેરાય છે, તે પણ એ તીર્થનું માહાત્મ્ય સૂચવે છે. જૈન ઇતિહાસ ઉપરાંત ચાણુસ્માના સ્થાનિક ઇતિહાસ માટે પણ અવસ્તુ જાણવા જેવી ગણાય.

હવે કવિ વિષે–સ્તવનના અંત ભાગમાં કહેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે કે

ભાવરત્ન પૂર્ણિમા ગચ્છના મહિમપ્રભસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં. ૧૭૬૯માં ચાણુસ્મા પાસેના રૂપપુર ગામમાં ‘હરિઅળા માછીનો રાસ,’ સં. ૧૭૯૭માં પાટણમાં ‘સુભદ્રાસતીરાસ,’ સં. ૧૭૯૯ માં પાટણમાં ‘શુદ્ધિવિમલાસતીરાસ,’ સં. ૧૭૫૬માં ‘ઝાંઝરિયા મુનિની સન્ન્યાય’ તથા સં. ૧૮૦૦ માં ‘અંબડરાસ’ રચ્યા છે. આ ઉપરાંત ‘નવવાડ સન્ન્યાય,’ ‘અખ્યાતમથુધ’ તથા ‘આષાઢભૂતિસ્તવન’ એ તેમની નાની કૃતિઓ છે.^૨

આજ ભાવરત્ન પછીથી ભાવપ્રભસૂરિ થયા. તેમણે યશોવિજયજીકૃત ‘પ્રતિમાશતક’ ઉપર સંસ્કૃત ટીકા સં. ૧૭૯૩ના માઘ સુદ અષ્ટમીને ગુરુવારે પૂર્ણ કરી છે. તેમાંની પ્રશસ્તિ પણ ‘હરિઅળારાસ’માં આપી તેજ પ્રમાણે લગભગ છે. વિશેષમાં શ્રીમાળી વીરવંશી રામકૃષ્ણથી થયેલ જયતરીના પુત્ર તેજસી ત્રિલોકે વ્રાણું દ્રવ્ય ખર્ચી સૂરિપદ જેને અપાવ્યું છે એવા ભાવપ્રભસૂરિએ આ વૃત્તિ પૂર્ણ કરી, એમ જણાવ્યું છે.^૩

વળી આ ભાવરત્ન અથવા ભાવપ્રભસૂરિએ કાલિદાસકૃત ‘નયોતિર્વિદાભરણુ’ ઉપર ‘સુખજોષિકા’ નામની સંસ્કૃત ટીકા પાટણમાં દંદેરવાડામાં પૂર્ણિમા ગચ્છના ઉપાશ્રયમાં રહીને લખી છે. એમના પિતાનું નામ માંડણુ અને માતાનું નામ આદલા (?) હતું, એમ એ ટીકાની પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાય છે. ભાવરત્ન સંસ્કૃત ભાષાના પણ સારા વિદ્વાન હતા, એમ આ ઉપરથી પુરવાર થાય છે.

પાટણમાં દંદેરવાડામાં આજે પણ પૂર્ણિમા ગચ્છના શ્રીપૂજ્યની એક છે.

ભાવરત્નકૃત ભટેવા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિ વિષેના આ ઉપયોગી ઐતિહાસિક કાવ્યની એક પાનાની હસ્તલિખિત પ્રત મને અગીઆરેક વર્ષ પર પાટણમાં સદ્ગત પૂ. પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજ પાસેથી મળી હતી. તે ઉપરથી તા. ૧૧-૬-૧૯૩૧ને રોજ મેં કરેલી નકલ ઉપરથી આ સંપાદન કર્યું છે. પ્રતની પુષ્પિકામાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે મુનિ ભાવરત્નના પાનાના હસ્તાક્ષરમાં જ આ કાવ્ય લખાવ્યું હોય તેની વાચના, પુષ્પિકાનો જ શબ્દ વાપરીને કરીએ તો ગ્રેસ્તર છે—અરક સંપૂર્ણ અંશે વિશ્વસનીય છે. કાવ્ય સં. ૧૭૭૦ કાર્તિક સુદ ૬ને સુધવારના દિવસે પાટણમાં રચાયું છે, એટલે પ્રત પણ એ જ દિવસે લખાઈ હોવી જોઈએ, એમ માનવામાં વાંધો નથી.

મૂળ કાવ્ય

॥ ૧૦ ॥ શ્રીગુરુમ્યો નમઃ ॥ ૧૦ ॥ નમઃ ॥

(સુણિ સુણિ કંતા રે સીખ સોહામણી એ દેશી)

ધંદ્રધનુષ આકારધં અક્ષરધં, મધ્ય લલાટ પ્રભા છંધં વિસ્તરધં

(ત્રુટક)

સુવિસ્તરધં તસ તેજ મહિમા હૃદય કમલ માહધં ધરી,

ગાયત્ર્યું જિન પાસ ભટેવઉ, જસુ કીરતિ જગિ સંચરી;

કલા કાલિ એહ મૂરતિ હધં આદિ ન નાંણીધં,

ઘણે દેવે પૂજ પ્રતિમા, તિણધં જીર્ણ વખાણીધં. ૧

૨. જૈન ગુર્જર કવિઓ, ભાગ ૨ પૃ ૫૦૩-૬

૩. જૈન ગુર્જર કવિઓ, ભાગ ૨ પૃ ૫૦૪-૧૦

(દેશી)

ઈમ ગીતારથ વાણીપરંપરા, સુણઈ ભાષઈ જે વૃદ્ધ શ્રુતધરા

(ત્રુટક)

શ્રુતધરા ભાષઈ દેશ ઈંડર ભાટુઅર એક ગામ છઈ,
તિહા વસઈ સુરચંદ સેકું જાણો, દાલિદ્રનું તે ઠામ છઈ;
તસુ કોઈક કાલઈ, પુણ્ય યોગઈ, પ્રતિમા ઘરિં પરગટ થઈ,
ઘણી લાછિલીલા સેઠ પામ્યો, દલિદ્ર દશા ફરિં ગઈ. ૨

(દેશી)

ઘણા દિવસ પ્રતિમા તસુ ઘરિ રહી, રાય ઈંડરિયે તે પ્રવૃત્તિ લહી.

(ત્રુટક)

લહી પ્રવૃત્તિ પાસ કેરી, સેઠનઈ ચરમુખ કહઈ,
'મુઝ આપિ પ્રતિમા પાસ કેરી, જે ઘરિ તુઝ પરતો વહઈ?'
સેઠ કહઈ, 'એ કિંમ આપું? જીવ સમાણી જે અછઈ.'
તવ ભૂપ ભાખઈ, 'બલઈ લેચું.' સુણી સેઠ ડર્યો પછઈ. ૩

(દેશી)

ધસમસ સેઠિ રે પ્રતિમા લય ઘણઈ, ક્ષેત્રઈ ભંડારી રે રામ પટિલ તણઈ.

(ત્રુટક)

સુહડ લેઈ તવ ભૂપ આવ્યો, નિરખઈ, પ્રતિમા નવિ જડી,
કોધઈ કરી તસુ ગેહ લૂટયું, બહુ મતા હાથઈ ચડી;
તે ક્ષેત્ર માંહઈ ધાન્ય બહુ લઈ કોટંગિક સુખી થયો,
જુઓ પાસ વસિયા પુણ્ય બહુ લઈ, ઘર તણો ખૂડો ગયો. ૪

(દેશી)

પાટણ નયરનઈ પાસઈ ચંદ્રાવતી, રલિચંદ વ્યવહારી તિહાં શુભમતી.

(ત્રુટક)

શુભમતિ પણિ નિઃસ્વ જાણો, ધન પાખઈ મોટિમ કરી ?
હિંગ તેલ મીઠું મરિચ વેચઈ, પેટ ભરઈ ઈમ કસમસી;
જક્ષરાજ તુઠો સુપન આવી, કહઈ, સુણિ રવિચંદ એ,
તુઝ ભાગ્ય ફલીઈ, દુખ ટલીઈ, કારજ કરિ અવિલંબ એ. ૫

(દેશી)

ભાટુઅર ગામનઈ ગાંદરઈ જાણીઈ, રામ પટિલનું ક્ષેત્ર વખાણીઈ.

(ત્રુટક)

તે માહઈ છઈ પાસ મૂરતિ, તિહાં તું વહિલો આવજે;
નયણે દેખાડું તુઝનઈ હું, પૂજ પ્રણમી ભાવજે.
પરભાતિ જાણ્યો સેઠ, સુપનું સાચું જાણી સંચર્યો

એક વહિલ લેઈ, કોઈ ન બાણુઈ, તિણિ થાનકિ જઈ ઊતર્યો. ૬
(દેશી)

તરુતલઈ પ્રતિમા રે હીડી સોહામણી, પૂજી પ્રણમી રે ભગતિ કરી ઘણી.
(ચૂટક)

વહિલ માહિ પાસ મૂરતિ લેઈ નગર નિજ આવીઓ,
'ઘણુ સુખદાઈ હસ્યઈ' તુઝનઈ,' જક્ષઈ' ઇમ સમઝાવિઓ.
સંપત્તિ સાડુ સેવ કરતો; એક દિન જક્ષ સુપનાંતરિ,
'પ્રાસાદ પાસ જિણુદ કેરો કરાવીઈ ઊલટ ભરઈ.' ૭
(દેશી)

સેઠ પયંપઈ રે, 'કિમ હુઈ ધન વિના ?' તવ જક્ષ ભાખઈ રે, 'સુણુ તું એકમના.
(ચૂટક)

સુઝ કેડિ આવો, ધન દેખાડું.' વેઝઈ' ધન નિરખાવિઈ;
મન આશ પૂજી, સેઠ હરખ્યો, પાસ ભુવન મંડાવિઈ.
ભલો રંગમંડપ, ઉત્તંગ તોરણ, પખાસણુ સુપરિં જડ્યાં,
નાટિક કરંતી પૂતલી બહુ ચંદ્રવદન અનોપમ ઘડ્યાં. ૮
(દેશી)

દંડ ધન લહિકંતી ઉપરિં, કલસ ચડાયો સુહુરતઈ' શુભપરિં.
(ચૂટક)

શુભ પરિં શ્રીપાસ થાખ્યા ચૈત્યઈ' ઉચ્છવ અતિ ઘણુઈ,
પન્નર પાંત્રીસઈ' આખાત્રીજઈ, રમ્ય વાજિત્ર રણુઝણુઈ;
પુહવીમાં સુપ્રતાપ પ્રસર્યો, સંઘ આવહી ઊલટી,
કરઈ પાત્ર ભુગતિં, ભાવ ભગતિં મોટા હુખ જાઈ મટી. ૯
(દેશી)

બ્યવહારીનાં રે પાંચ સઈ ગાડલાં, ભારઈ ભરીયાં ચલાવઈ ઉતાવલાં.
(ચૂટક)

ચૈત્ય આગલિ નીસર્યા, પ્રભુ પાસનઈ' ભેટયાં નહી;
જક્ષરાજ કોખ્યો, શકટ થંભ્યાં, સુરવર કહઈ સુણિયો સહી,
'યાત્ર કર્યા વિણુ કીમ જાઓ ? આશાતના જિનની કરી,'
તવ ભેટ લેઈ પુરુષ આવ્યા, પાસ જિણુદ આગલિ ધરી. ૧૦
(દેશી)

પાસ ભટેવડ નામ તિણિં થયું, યુણુ ગાતાં સુઝ હુખડું સવિ ગયું.
(ચૂટક)

ગયું હુખ સવિ જગત્રય કેડું, મહિમા મહીઅલ વિસ્તર્યો,
જીરણુ તવનો સંખંધ લેઈ સંક્ષેપઈ મઈ ઊધર્યો;

અચ્ચસેન નરપતિ, માતવામા ખોલઈ લાડ જિંભુઈ લડયાં,
તેહ નંદન સ્તવીયો, સુખ ઠવીયો, શત્રુ શિર સંકટ પડયાં. ૧૧
(દેશી)

સખંતસતર સીતેરુ ભલો, કાર્તિક માસનો શુકલ પક્ષ ઉજવો.
(વૃત્ત)

કર્મવાટી છઠ્ઠિ બુધ દિન, પ્રધાન શાખા સોહચે.
પુનિમ ગચ્છ સિરિ મહિમપ્રભસૂરિ કીર્તિકાંતિ સોહચે,
તસુ ચરણસેવક ભાવરતનઈ પાસ પ્રેમઈ ગાઈઓ,
પત્નપુરમાંહિ ઘણુઈ ઊચ્છાહિ, ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ સુખ પાઈઓ. ૧૨

इति श्रीमदेवापार्श्वनाथस्याव्यक्ति स्तवनं सम्पूर्णम् ॥ ध्यास्तु कल्याणमस्तु । मुनि भावरत्नेन
लिपिकृतं श्रेयस्तरम् ॥

નાનું વાઘછપડ, કટવાપોળ, અમદાવાદ. તા. ૧૪-૧૦-૪૨

શ્રી ફલવર્ધિપાર્શ્વનાથજીનો છંદ

સંગ્રાહક:-શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ, અમદાવાદ.

॥ દોહો ॥

- પ્રભાપૂરણ પ્રણમીયે, અરિગંજણ અરિહંત;
સાચો સાહિબ તું સહી, ભયભંજણ ભગવંત. ૧.
- વામાનંદન વંદીએ, દોલતિ(ત)નો દાતાર;
કીકીથી કુંજર કરે, સેવકને સાધાર. ૨.
- શ્રી ફલવર્ધિ મોટો ધણી, એકલમદલ અખીહ;
ભવ ભય ભાવહિ(કે)ભંજવા, તું સાફલો સિહ. ૩.
- પાયકમલ તુજ પ્રણમતાં, અધિક વધે આણુંદ;
હાદો મોટો, દેવતા, વંદે સુરનરવૃંદ. ૪.

॥ મોતીદામ છંદ ॥

- કેતે તુજ વંદે નરના વૃંદ, કેતે તુજ સેવા સારે ઈંદ;
કેતે તું અધિક દીયે આણુંદ, કેતે તું ફરિ(ર) ગમાવેં દંદ. ૫.
- કેતે તું દીએ અપૂતાં પૂત, કેતે તું સાધેં સઘલા સૂત;
કેતે તું આણુ મહીયલ મેહ, કેતે તું નવલા ધારે નેહ. ૬.
- કેતે તું ફરિ હરેં હાલિદ, કેતે તું સોહે સારદ ચંદ;
કેતે તું પરતો પૂરણહાર, કેતે તું અડવડિયાં આધાર. ૭.
- કેતે તું ભાજે ભાવઠભૂખ, કેતે તું દાટઈ સગ(ધ)લા ફૂખ. ૮.
- કેતે તુજ નમતાં નવનીધ હોય, કેતે તુજ આસ(શ)કરે સહુ કોય;
કેતે તું કુસ(શ)લ કરે કલ્યાણ, કેતે તું દોલત દીએ દીવાંણ. ૯.

કેતે તું મેર સમો ભૂમિ મન્ન, કેતે તુજ લોક કહે ધન્ન ધન્ન;
 કેતે તું બાલક જેમ બરન, કેતે તું આપેં પરિવલ અન્ન. ૧૦.
 કેતે તું રાંકાને કરે રાઉ(વ), કેતે તું સેવ્યા દે સ્ત્રીરપાઉ(વ);
 કેતે તું જોડિ(ડે) લોગિ(ગ) સંજોગ, કેતે તું સર્વ ગમાડે સોગ. ૧૧.
 કેતે તું પીમુન કરે પેંમાલ, કેતે તું સમયો કરે સગાલ;
 કેતે તું ચિંતા કરે ચકચૂર, કેતે તું વિધ્ન વિડા(દા)રે દૂર. ૧૨.
 કેતે તું આપે અવી(વિ)રલ વાંણ, કેતે તુજ ઇચ્છા એહી અહિનાંણ;
 કેતે તું સઘલેહી સિરદાર, કેતે તુજ કોઈ ન લોપે કાર. ૧૩.
 કેતે તું સોહે મોટો સાધ, કેતે તું આગમ ગુણે અગાધ;
 કેતે તું સંસ(શ)ય ભાજે સર્વ, કેતે તું ગાલે દુશ્મન ગર્વ. ૧૪.
 અનંતિ અનંતિ અનંતિ અનંતિ, ભલેં ભેટયો શ્રીભગવંત;
 સુખ દાયક સાચો તોરો સાથ, જ્યો પરમેસર પારસનાથ. ૧૫.
 અલખ અલખ અલખ અલખ, સદા તું સેવકને પરતપ્ય(ક્ષ);
 અધિક અધિક દીયેં આણુંદ, જ્યો ફલવર્ધિપાસ જિણુંદ. ૧૬.
 અપાર અપાર અપાર અપાર, અનાથ નરાંને તું આધાર;
 અગમ્ય અગમ્ય અગમ્ય અગમ્ય, ધરું એક સાચો તોરો ધર્મ. ૧૭.
 ચિહ્નું દિસિ અટવીમાંહિ અબીહ, જિહાં વિચરે સખલા સિંહ;
 તિહાં તું સેવકને નિસ્તારિ(રે); કૃપા કરી મેહલેં પેલે પાર. ૧૮.
 જીહાં જીહાં સમરે સેવક જેહ, તી(તિ)હાં તું ઇચ્છા પૂરેં એહ;
 વદુ એમ અતુલિ કેતા તુજ બિરુદ, મોટો તું પારસનાથ મરદ. ૧૯.
 અલા(લા) તું એકલમલ(લ) અબીહ, ન લોપેં કોઈ તોરી લીહ;
 મયા હવે મોસું કરો મહારાજ, પરતપ્ય(ક્ષ) ઇચ્છા પૂરો આજ. ૨૦.

॥ કલશ ॥

ઇચ્છા પૂરો આજ, સુપરે સેવકને સંધારો;
 જિનવર પાસ જિણુંદ, સદા હું સેવક ધારો. ૨૧.
 કલ્પવૃક્ષથી અધિક, કૃપા મો ઉપર કીજે;
 શ્રી અશ્વસેન સુતને, ઘણી તુજ દોલત દીજે. ૨૨.
 શ્રી ખરતરગચ્છ સુપસાઉલેં, સાર એ(હિ?) મજસ ઉચરેં;
 ફલવૃધિ રાય મોટો ઘણી, સેવકને સાંનિધ કરે. ૨૩.

“ ઇતિ ફલવર્ધિ પાર્શ્વનાથ છંદ ”

પ્રસ્તુત છંદ એક પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગુટકામાંથી મળી આવેલ છે. તે ઉપયોગી સમજીને અહીં આપ્યો છે. આ છંદના કળાશની છેલ્લી કડીના બીજા ચરણમાં ‘એમજસ’ શબ્દ આપ્યો છે તેને ‘હેમજસ’ એમ ઉઠેલીએ તો આ છંદના રચયિતા ખરતર ગચ્છીય સુત હેમજસ ગણી શકાય.

પ્રતિજ્ઞા-પાલન

લેખક:-પૂજ્ય સુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી

પૃથ્વીના બૃષણરૂપ, વિરાટ દેશને વિષે દેવલોકની સ્પર્ધા કરતું અને પ્રાણીમાત્રને આનંદ પમાડતું એવું પેદાશપુર નામનું નગર હતું. ત્યાં પરમપ્રતાપી મહાપરાક્રમી શ્રી શ્રીચૂળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજા સદાચારી હોવાથી પ્રજા પણ સદાચારી હતી. રાજાનો પ્રજા પર એટલો અધો દાખ હતો કે આખા રાજ્યમાં કોઈ પણ પ્રાણી જુગાર, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન ઇત્યાદિ કોઈ પણ દુર્ચસનનું સેવન ન કરી શકે. રાજાને એ બાબતનો એટલો અધો અણગમો હતો કે તેને બીજા પડતાંની સથે જ એ મનુષ્યને સખ્ત શિક્ષા કરતો અને વખત આવે તેને દેશનિકાલ પણ કરી દેતો. પોતાના કુટુંબ પરિવારની પણ પરવા કરે તેવો ન હતો. ખુદ રાજરાણીઓ પણ તેનાથી ચરચર ધ્રુજતી, અને ખુબ જ મર્યાદામાં રહેતી. આની ગુપ્ત તપાસ કરવા ગુપ્તચરો રાજાની આજ્ઞાથી નગરમાં ચારેતરફ ધ્યાન રાખતા હતા.

આ રાજાને પુષ્પચૂળ નામે પુત્ર અને પુષ્પચૂળા નામે પુત્રી હતી. યૌવન-અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતાં રાજકુમારનાં યોગ્ય રાજકન્યા સાથે લગ્ન થયાં. અમુક સમય વીત્યા બાદ રાજકુમાર વંકચૂળ કર્મસંયોગે એવી ખરાબ સોયને ચડી ગયો કે એવો એક પણ દિવસ આલી ન જાય કે વંકચૂળ ખાનગીમાં જુગાર ન રમ્યો હોય. આ બાબતની ગુપ્તચરોને પણ ખબર પડી, પણ રાજકુમાર એટલે કરે શું? રાજાને આ બાબતથી વક્રિ કરવાની પણ કોઈની હિમ્મત ચાલતી નહિ, રખેને નોકરીમાંથી અરતરફ થવું પડે! ધીરે ધીરે આ વાત નગરમાં પણ પ્રસરવા માંડી. નગરવાસીઓએ આ પ્રમાણે રાજકુમારની વાંકી ચાલને લીધે તેને પુષ્પચૂળને બદલે વંકચૂળ નામથી સંબોધવા લાગ્યા.

પણ એક વખત રાજકુમાર રાજાના ઝપાટામાં આવી ગયો. રાજકુમારની અયોગ્ય વર્તણૂક દેખીને રાજાને ઘણું દુઃખ થયું. રાજાએ પોતાના પુત્રની પરવા કર્યા વિના કે પુત્રના મોહમાં ફસાયા વિના, એકદમ નગર છોડીને ચાલ્યા જવાનો તેને હુકમ કરી દીધો. જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે-વૈરી, વડવાનલ, બ્યાધિ, વાદ, અને બસન આ પાંચે વકાર જો વૃદ્ધિ પામે તો મહા અનર્થકર્તા થાય છે. વળી છુત (જુગાર) બસન એ તો સર્વ આપત્તિનું ધામ છે, એટલું જ નહીં પણ તેના પ્રભાવથી સુખુદ્ધિ પણ દુર્ધુદ્ધિ થઈ જાય છે અને કુલને કલંક લગાડે છે. એ બસન બદારે બસનને ખેંચી લાવે છે. આ છુતથી જ નજા જેવા રાજાને રાજ્ય છોડવું પડ્યું, રાણીનો વિયોગ થયો, અને સર્વ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ ચાલી ગઈ. છુતથી મહાબલિષ્ઠ પાત્ર પાડવાને પણ સ્વદેશ છોડવો પડ્યો, જંગલમાં બટકવું પડ્યું, અને મહાદુઃખો સહન કરવાં પડ્યાં. વંકચૂળની પણ છુતથી જ ગતિ થઈ.

વંકચૂળ પણ સ્વસ્ત્રી અને સ્વલગિની પુષ્પચૂળાને સાથે લઈ દેશાન્તર રવાના થઈ ગયો. અને ચાલતો ચાલતો જીલહીઓના નૃત્યથી અલંકૃત એવી એક પરિલને વિષે પહોંચ્યો. કર્મસંયોગે પક્ષિપતિ મૃત્યુ પામેલો હોવાથી પક્ષીવાળાઓએ તેનો સત્કાર કરી

ને પક્ષિપતિ તરીકે ત્યાં રાખ્યો. એક તો સ્વયં ખરાબ હતો જ એમાં ચોરી કરવામાં શહેર એવા પલ્લિવાળાઓની સોજત થઈ એટલે તો ‘કડવા તુંગડાનું’ શાક અને ઉપરથી મામસનો વધાર’ જેવું થયું. એમાંય પાછો સહુનો ઉપરી અન્યો એટલે તો પૂછ્યું જ શું ? મહારે લક્ષણે પૂરો. અસ હવે તો ગામેગામ અને દેશેદેશ ચોરીઓ કરવી, હુંડકાંટો કરવી, ત્રીઓની ઈજ્જતો હુંડવી, બુગટાં રમવાં, એ જ એનું કામ થઈ પડ્યું. થોડો સમય જતાં વંકચૂળ તો ભડવીર ચોર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. ભલા ભલા રાજા મહારાજોના ભંડારો જોતજોતામાં હુંડી લાવે ! આમ થોડો સમય જતાં તો પુષ્કળ દ્રવ્ય તેણે એકઠું કર્યું. આ જોઈ પલ્લિવાળાઓ પણ ખુશ થઈ ગયા અને એની વાહવાહ મોલવા લાગ્યા.

એટલામાં વર્ષાઋતુનો સમય આવ્યો. મયૂરો દહુકાર કરવા લાગ્યા. જોતજોતામાં આખું આકાશ કાળા ભમ્મર જેવા વાદળાંઓથી ઘેરાઈ ગયું. સૂર્ય અદશ્ય થઈ ગયો. વિજળીના ચમકારા થવા લાગ્યા. આકાશ ગર્જવા લાગ્યું. વરસાદ જોરજોરથી વરસવા લાગ્યો. મેઘરાજાએ તળાવો, નદીઓ, સરોવરો, કુવાઓમાં ભરતી કરવા માંડી. પૃથ્વી પાણીથી રૈલમછેલમ થવા લાગી. આ બાબુ આચાર્ય મહારાજ જ્ઞાનતુંગસુરિ પરિવાર સહિત વિહાર કરતા વરસાદથી ભીંજાએલા પલ્લિ લગી આવી પહોંચ્યા. હવે આચાર્ય મહારાજે આગળ વિહાર કરવો મોકુફ રાખ્યો. પલ્લિપતિ વંકચૂળ પાસે ચોમાસુ રહેવા માટે વસતીની યાચના કરી. ત્યારે પલ્લિપતિએ કહ્યું કે—“જો તમે અહીં રહીને કોઈને ઉપદેશ ન આપવાની કબુલાત કરતા હો. તો ખુશીથી રહો. અમારી રજા છે.” આચાર્ય મહારાજે ભાવી સારું જાણીને તે વાત કબુલ રાખી. બાદ વંકચૂળે આપેલ વસતીમાં આચાર્ય મહારાજ સપરિવાર રહેવા માંડ્યા. આચાર્યદ્વિએ સ્વાધ્યાય ધ્યાન તીવ્ર તપશ્ચર્યા વગેરેમાં ચાતુર્માસ પસાર કર્યું. બાદમાં સર્વ વસતી વંકચૂળને ભાગીવીને કહ્યું કે હવે અમે અહીંથી અન્યત્ર વિહાર કરશું. પક્ષિપતિ વંકચૂળ પણ પોતાના પરિવાર સાથે આચાર્ય આદિને વળાવા સાથે ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં પક્ષિપતિનો સીમાડો પૂરો થયો એટલે પક્ષિપતિને આચાર્ય મહારાજે પૂછ્યું કે “આ હલ કોની છે ?” પલ્લિપતિએ કહ્યું કે “મારી નથી”. ત્યારે આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે “હે પલ્લિપતિ ! અમે અમારા સ્થાનમાં રહીને નિરંતર સ્વાધ્યાય-અધ્યયનાદિમાં તત્પર રહી ચાર મહીના પૂરા કર્યા, તેના બદલામાં તમે કોઈક આત્મહિત કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરો ! તેનાથી તમને ઘણું લાભ થશે. પ્રતિજ્ઞા-નિયમ એ સમસ્ત લક્ષ્મીના સાંકળ વગરના બંધન રૂપ અને ભૂત-પિશાચાદીનો વગર અક્ષરનો રક્ષામંત્ર છે.” તે સાંભળીને પલ્લિપતિ વંકચૂળે આચાર્ય મહારાજને પ્રતિજ્ઞા આપવાનું કહ્યું. સમયસર આચાર્ય ભગવંતે તેને ચાર પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરાવી:—

(૧) કોઈ દિવસ અજાણ્યાં ફળ ખાવાં નહીં.

(૨) કોઈની ઉપર પ્રહાર કરતાં પહેલાં સાત પગલાં પાછાં હટ્યા બાદ પ્રહાર કરવો.

(૩) રાજાની રાણી પ્રીતિવાળી હોય છતાં કોઈ પણ ભોગે ઇચ્છવી નહીં.

(૪) કાગડાનું માંસ કોઈ પણ દિવસ ખાવું નહીં.

આચાર્ય મહારાજ આગળ ચાલતા થયા. પ્રણામ કરી પલ્લિપતિ વંકચૂળ પણ પાછો વળી પલ્લિએ આવી પહોંચ્યો.

વંકચૂળ પણ ગમે તેવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય, છવ જોખમમાં આવી જાય, છતાં પણ જરાય પાછી પાની કર્યા વિના પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન કરતો હતો. એમ કરતાં એકેક પ્રતિજ્ઞાની કસોટિ કેવી રીતે થઈ અને તેમાંથી વંકચૂળ કેવી રીતે પસાર થયો અને તેનાથી તેને કેટલો બધો ફાયદો થયો તે આપણે જોઈએ.

પહેલી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એક સમયે એક મોટું ગામ લૂંટીને પાછા ફરતા તે માર્ગમાં બૂકો પડ્યો. આમનેમ ભટકતાં ભટકતા તેને ત્રણ ત્રણ લાંઘણ પસાર થઈ, બૂખ અને તરસ પુષ્કળ લાગી છે, આત્મા અંદરથી તણપાપડ થઈ રહ્યો છે, શરીર અસ્વસ્થ બની ગયું છે. એવામાં ચોર સેવકોએ કાંઈ સ્થળે ફળ દીકાં ફળ પણ જોનારને આનંદ ઉપજાવે તેવાં હતાં. બહારથી તે ખુલસુરત ભાસતાં હતાં, પણ અંદરથી તો વિવિધ કિંપાકતા ફળ હતાં. બુખથી પીડિત એવા સર્વે ત્યાં ગયા. વંકચૂળે પૂછ્યું કે—“આ ફળનું નામ શું છે ?” ત્યારે ચોર સેવકોએ કહ્યું કે “નામની અમને ખબર નથી, પણ દેખાય છે ઘણાં મનોહર” વંકચૂળે કહ્યું કે “ભાઈઓ ! એવાં અનુભવાં ફળ ન ખાવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે મારે હું તો નહીં ખાઉં. તમે પણ તેને ન ખાશો.” પણ નિવારણ કરવા છતાં તેઓ માન્યા નહીં. ફળ તોડીને ખાધાં. ખાતાં તો બહુ મીઠાં લાગ્યાં પણ જ્યાં વિપતો વેગ વ્યાપ્યો કે પ્રાણ દેહ છોડી પરલોક સીધાગ્યો. વંકચૂળે વિચાર્યું કે આ તો બધા મૃત્યુને શરણ થયા. જરૂર વિવિધ હોવાં જોઈએ. એકસો ત્યાંથી નીકળી સ્વસ્થાને આવ્યો. મધ્યરાત્રીએ વિચારવા લાગ્યો કે—અહો ! ગુરુમહારાજે અનુભવા ફળનો નિયમ કરાવ્યો તો હું તેમાંથી અચી ગયો. નહીંતર હું પણ મરણને શરણ થાત. આ પ્રથમ પ્રતિજ્ઞામાં સફળ થવાથી વંકચૂળની શ્રદ્ધા દૃઢ બની અને ગુરુમહારાજનો પરમ ઉપકાર માનવા લાગ્યો.

બીજી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એક વખતે વંકચૂળ બહાર ગયેલો. આ બાળુ તેના વૈરી રાજાના નાટકવાળાઓ આવી પહોંચ્યા. તેના મહેલ પાસે નાટક કરવાની શરૂઆત કરી. મહેલમાંથી વંકચૂળને બોલાવા લાગ્યા. ત્યારે તેની ભગિનીએ વિચાર્યું કે જો આ લોકોને ખબર પડશે કે વંકચૂળ અહીં નથી, તો નિઃશંકય એમનો રાજા જો આપણો વૈરી છે તે આવી આખા ગામનો નાશ કરશે. એમ વિચારી સમયત પુષ્પચૂળાએ સ્ત્રીનો વેષ કાઢી નાખી. પોતાના ભાઈ વંકચૂળનો વેશ ધારી સજ્જ થઈ, વંકચૂળ જ છે એમ ભાન કરાવતી, બહાર આવીને યોગ્ય સ્થાને બેઠી. નાટક પૂરું થયા બાદ દાન આપી મહેલમાં આવી એકદમ એના એ જ વસ્ત્રે પોતાની ભોળાઈ સાથે પલંગમાં સૂઈ ગઈ. નાટકવાળાઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. રાત્રિનો ઘણો સમય વ્યતીત થઈ ગયો. એટલામાં બહાર ગયેલો વંકચૂળ પાછો આવ્યો. મહેલમાં દાખલ થઈ સૂવાના ઓરડામાં ગયો ત્યાં તો પલંગમાં પોતાની સ્ત્રી સાથે કાંઈ પુરુષને સૂતો જોયો. જોતાંની સાથે જ ક્રોધથી ઉભરાઈ ગયો. આંખો લાલચોલ થઈ ગઈ. અરે, આ દુષ્ટ ચંડાલ કાણ છે ? એને હું મારી નાખું. એમ વિચારી હાથમાં તરવાર લીધી અને બંનેને મારવાને મટે જ્યાં ઉગામ્યું ત્યાં તો એકદમ પ્રતિજ્ઞા સાંભરી આવી.

તરત જ સાત પગલાં પાછો હડયો. આ બાણુ પુરુષ વૈશમાં સુતેલી પોતાની પુષ્પચૂળા બહેન એકદમ તરવારના પ્રદારના પડખાથી જાગી ગઇ. જાગતાં જ પોતાના બાઇને જોઈ, “પ્રહારો લાઇ વંકચૂળ ધણું છવો” એમ કહી ડાબી થઈ. એટલે વંકચૂળે તેણીને પ્રણામ પૂર્વક પુરુષના વૈશનું કારણ પૂછ્યું. બહેને બાઇને સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. બાઇનો ક્રોધ સાંત પડ્યો. તરવાર હાથમાંથી છોડી દીધી અને હર્ષધૈર્યો થઈ ગુરૂએ આપેલી પ્રતિજ્ઞાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. અહો ! તે ગુરૂમહારાજ નિઃશંક્ય મહાત્માની હતા. જે મને આ પ્રતિજ્ઞા ન કરાવી હોત તો આજ મારા હાથે સ્વભગિની અને સ્ત્રીનો ઘાત થાત.

ત્રીજી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એક સમયે વંકચૂળ રાત્રિએ ચોરી કરવા કામ વણિકને ઘેર ગયો. ત્યાં આપ દીકરો નામા સંજયી તકરારમાં પડ્યા હતા, અને ઊંચા સ્વરથી બોલતા હતા. વંકચૂળે વિચાર્યું કે આપણે અહીં નહીં ફાવીએ. એટલે ત્યાંથી નીકળી વૈશ્યાને ઘેર ગયો. ત્યાં પણ વૈશ્યા કાંઈ ગોઠવ્યા સાથે ભોગ ભોગવતી હતી. એટલે ત્યાંથી પાછો ફર્યો. અને વિચારવા લાગ્યો કે આજ સારા શુકન થયાં નથી લાગતાં, ત્યાં ત્યાંથી પાછા જ ફરવું પડે છે. એમ વિચાર કરતાં કરતાં તે પહોંચ્યો રાજમહેલે. પાછળના ભાગમાંથી રાજમહેલની ભીંત ફાડીને અંતઃપુરમાં ગયો. રાણી કાંઈક જાગતી અને કાંઈક નિદ્રા લેતી સંધ્યામાં પડેલી હતી. અચાનક વંકચૂળને હાથ તેને અંગે લાગી ગયો. કામલ સ્પર્શથી એકદમ રાણી જાગી ગઈ અને સ્વરૂપવાન વંકચૂળને દેખી રાણીની મનોભાવના પલટાણી. કામદેવે જોર અજમાવ્યું. રાણીની રોગરગમાં કામ ઉદ્દીપન થયો. રાણી વંકચૂળને વિનંતિ કરવા લાગી પણ વંકચૂળને ગુરૂમહારાજે કરાવેલી પ્રતિજ્ઞા સાંભરી આવી. તરત જ રાણીને જણાવી દીધું કે ‘તું તો મારી માતા સમાન છે.’ રાણીએ કીધું “અલ્યા માની જા ! નહીંતર તારું આવી અનશે.” છતાં વંકચૂળ પ્રતિજ્ઞાથી લેશ માત્ર ડગ્યો નહીં. ત્યારે રાણીએ એકદમ ઢોંગ કરી તેના પર ખેડું આળ ચલાવવા માટે શુભાશુભ કરી મૂકી. ‘અરેરે, આ કાંઈ બદમાસ હરામખોર મારી લાજ લૂંટવા આવ્યો છે.’ રાણીનો પોકાર સાંભળતાં જ રાજ-સેવકો ત્યાં દોડી આવ્યા. અને વંકચૂળને પકડી બાંધી લીધો અને પ્રભાતમાં સેવકોએ રાજ સમક્ષ ખેડો કર્યો અને રાત્રિના વૃત્તાંતથી રાજને વાકેફ કર્યો. પણ ખુદ રાજએ જ રાત્રિમાં ભીંતની પાછળ રહીને નજરે જ બધું નીહાળ્યું હોવાથી. વંકચૂળને શિક્ષા નહીં કરતાં તેના સહગુણથી રંજિત થઈ રાજએ તેને પોતાનો સામંત બનાવ્યો અને રાણીનું પાપ છુપાવી દીધું, જાણે પોતે કશું જાણુતો જ નથી ! વંકચૂળ રાજના ઉપદેશથી ચોરીનો ધંધો છોડી દઈને સન્માર્ગે પ્રવર્તવા લાગ્યો. સારાનો સંસર્ગ થતાં સૌ સારા વાનાં જ થાય.

ચોથી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એકદમ રાજએ વંકચૂળને કાંઈ મહાન શત્રુને છંતવા માટે મોકલ્યો. જીત મેળવીને વંકચૂળ પાછો આવ્યો. પણ તેને ઘણા પ્રહારો લાગ્યાથી દુઃખી થતો ઘેર આવી પલંગે સૂઈ ગયો. વૈકોને બોલાવ્યા. વૈકોએ ઉપચાર શરૂ કર્યા. પણ પ્રહારની વેદનાથી બીજા રોગો ઉત્પન્ન થયા, પણ મૂળ વેદના મટી નહીં. વૈકોનું ઔષધ ઉત્કટ પડવા માંડ્યું. અને દિવસે દિવસે તેનું શરીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું. હવે તો તેને ચોરી પણ ગમતી ન હતી.

વેદનાનો કંઈ પર ન હતો. રાગ્નએ પણ એનો રોગ મટાડવાને આખા નગરમાં પટલ વગડાવ્યો કે ‘જે આ વંકચૂળને જીવાડશે તેને રાગ્ન યથેચ્છ દાન આપશે.’ આ સાંભળી એક પુરાણુ વૈંઙ આવી ઔષધ ખતાવ્યું કે ‘કાગડાના માંસનું લક્ષણ કરો.’ વંકચૂળને ગુરુમહારાજે આપેલી પ્રતિજ્ઞા સાંભરી આવી. તેણે કહ્યું: “વૈદ્યરાજ ! ભલે મારો પ્રાણ ચાલ્યો જાય, પણ મારાથી એ લક્ષણ નહીં થઈ શકે.” વૈંઙ તો આ સાંભળીને આવો જ બની ગયો. પછી વંકચૂળને સમજાવવા માટે રાગ્નએ ધર્મકર્મમાં જાણ એવા નેના મિત્ર શુદ્ધ શ્રાવક જિનદાસ શ્રેષ્ઠીને તેડવા માણસ મોકલ્યું. રાગ્નના માણસે ખબર આપી કે તરત જ જિનદાસ શ્રેષ્ઠી ત્યાં આવ્યા, અને પોતાના મિત્રને કહ્યું કે “હે મિત્ર શરીર મુખ છે કે ?” વંકચૂળે કહ્યું કે “હે ધર્મબંધો ! હે પ્રિયમિત્ર ! તું ભલે આવ્યો. મારું શરીર અસ્વસ્થ છે. કારણ કે આ શરીર રોગનું ઘર છે. આ જીવિત છે તે કર્મને આધીન છે. હે મિત્ર ! આરાધના કરાવવી તે નારે આધીન છે. માટે તને જેમ ઉચિત લાગે તેમ મને ધર્મપરાયણ બનાવ.” જિનદાસ પણ તેની પરીક્ષા કરવા ખાતર બોલ્યો કે—“તમારા આરોગ્ય અર્થે આ કાગડા માંસનું ઔષધ ગ્રહણ કરો”. તે સાંભળતાંની સાથે જ સાહસિકમાં શ્રેષ્ઠ એવો વંકચૂળ ક્રોધપૂર્વક બોલ્યો કે “શું બોલ્યા તમે ? ભલે આ દેહ પડી જતો, જીવિત કંઈ આવી રહે તો પણ શું ? હું મારી પ્રતિજ્ઞાનું ખંડન કદાપિ કરીશ નહીં. ભલે મૃત્યુ પશ્ચિમ ઉગે ! ભલે મેરુ ચલિત થાય ! ભલે સમુદ્ર માઝા મૂકે ! ભલે આલ ટૂટી પડે ! પણ મારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ નહીં જ થાય. જીવ કાલે જતો હોય તો ભલે આજ જાય. તેની મને પરવા નથી. મારો પરભવ કેમ સુધરે એ જ હું તો ઝંખી રહ્યો છું.”

આ પ્રમાણે મરણની અંતિમ દશામાં પણ પોતાના મિત્ર વંકચૂળને દૃઢ જોઈ, જિનદાસ શ્રેષ્ઠીએ તેને ચાર શરણું અંગીકાર કરાવી મહામંગલકારી નમસ્કારાદિ મંત્રો સંભળાવ્યા. સર્વ જીવની સાથે ખમતખામણું કરાવ્યાં. અને વંકચૂળનો પ્રાણ પંખી નમસ્કાર મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરતો આ દેહ છોડી પરલોકમાં સિધાવી ગયો. અને અંતિમ શુભ આરાધનાથી તે આરમા અચ્યુત દેવલોકે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો.

ધન્ય હો એ વંકચૂળને કે જેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનું નિરૂપ રીતે પાલન કર્યું.

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪”x૧૦” સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઇ : સોનેરી

બોર્ડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

सागरगच्छाय साधुआकी उपस्थापना—दिनावली

संग्राहक व सम्पादक—पूज्य पंन्यासजी महागज श्रो कल्याणविजयजी गणो.

जैन पुस्तक—भण्डारोंमें विचित्र प्रकारकी ऐतिहासिक सामग्री भरी पड़ी है यह बात अब सर्वविदित हो चुकी है। आप पुराने भण्डारोंकी ग्रन्थसूचियां देख कर ही संतुष्ट न हूयिये, उनके त्रुटक ग्रन्थ और रद्दी समझे जानेवाले लिखित पत्रसंग्रहका भी सूक्ष्म दृष्टिसे निरीक्षण करें, आपको उनमेंसे कई उपयोगी चीजोंका पता लगेगा। विशेष करके ऐतिहासिक घटनावर्णिकां, वैद्यकके बहुमूल्य नुस्खे और ज्योतिषके सुगम तथा चुटकुले बहुमूल्य आम्नाय हाथ लगेंगे जिनका पढ़कर आपका चित्त फडक उठेगा।

हमने अपने अन्वेषणमें अनेक बहुमूल्य चीज प्राप्त की हैं। जो इन विषयोंमें रुचि रखनेवाले विद्वानोंके लिये पर्याप्त रूपसे उपयोगी हो सकती हैं

‘सागरगच्छाय साधुओंकी उपस्थापना—दिनावली’ का पन्ना जिसका यहां परिचय दिया जा रहा है, हमें इसी प्रकारके रद्दी पत्रोंको टटोलते हुये हाथ लगा था।

यह पत्र १९×५। ईंच लम्बा चौड़ा है। इस लम्बे पत्रमें कुल १५८ पंक्तियां हैं और १२५ सवासौ साधुओंकी उपस्थापना (बड़ी दीक्षा) होनेकी संवत् मितियां हैं। किसकी उपस्थापना किसके हाथसे हुई इसका क्वचित् निर्देश हुआ है, सर्वत्र नहीं। इससे यह मात्तम होता है कि जहां उपस्थापना करनेवालेका नामालेख नहीं है, वे सब उपस्थापनायें तत्कालीन गच्छाति आचार्यके हाथसे हुई होगी। उपस्थापना लेनेवाले साधुके नामके पहले बहुधा उसके गुरुका नाम भी लिख दिया है, इससे यह भी सुगमतासे जाना जा सकता है कि कौन साधु किसका शिष्य था।

जहां उपस्थापना दी गई है कहीं कहीं उन गांवका भी नामनिर्देश किया गया है, इसी तरह क्वचित् उपस्थापना करनेके समयका भी सूचन किया गया है।

वर्तमान समयमें बहुधा वर्षाकालको छांडकर दिनके पूर्वभागमें उपस्थापना कराते हैं, परन्तु इस पत्रस्थित सूचीसे ज्ञात होता है कि उस समय आश्विन शुक्ल १० को और इसके बाद वर्षाकालमें भी और अपराह्णमें भी उपस्थापना दी जाती थी।

आजकल दीक्षा, प्रतिष्ठा आदिके मुहूर्तोंमें मंगलवारको सर्वथा त्याज्य गिनते हैं जैसाकि ज्योतिष शास्त्रमें लिखा है, परन्तु इस उपस्थापनावलीको देखनेसे जाना जाता है कि उस समय मंगलवारको भी उपस्थापना दे देते थे।

प्रस्तुत पत्र किसी एक ही वर्षमें नहीं लिखा गया । प्रारम्भके 'शीर्षक लेख' में संवत् १६९८ का निर्देश है और यह उपस्थापना-घटनावली तत्कालीन सागर-गच्छीय आचार्य श्रीवृद्धिसागरसूरिजीके राज्यमें लिखे जानेका सूचन है । परन्तु इस लेखमें संवत् १७३६ तककी उपस्थापनाओंका एक ही लिपिमें निरूपण है अतः यह लेख संवत् १७३६ के वर्षमें लिखा जाना प्रमाणित होता है । प्रारम्भमें जो संवत् १६९८ लिखा है उसका यह तात्पर्य हो सकता है कि इस सालमें आचार्य श्री वृद्धिसागर गच्छपति बने हों और १७३६ तक गच्छपति रहे हों जिससे आपके गच्छनायकत्वकालमें दी गई उपस्थापनाओंकी दिनावली आपके राज्यमें लिखे जानेका उल्लेख किया गया हो । कुछ भी हो पर इतना तो निर्विवाद सिद्ध है कि इनमें अधिकांश उपस्थापनायें श्री वृद्धिसागरसूरिजीके सत्तासमयमें हुई थीं, क्योंकि इनके प्राग्वर्ती आचार्य श्रीराजसागरसूरिजी जो सागरगच्छके आद्य प्रवर्तक थे संभवतः इस समयके पहले परलोकवासी हो चुके थे ।

संवत् १७३७ से संवत् १७४२ तककी उपस्थापनाओंकी सूची दूसरे व्यक्तिके हाथकी लिखी हुई है और संवत् १७४२ से १७४४ तककी घटनावलीकी लिपि तो इसी व्यक्तिके हाथकी है पर कलम स्याही बदल गई है ।

इसके आगेकी लिपि तीसरे व्यक्तिके हाथकी है जिसने १७५६ तककी उपस्थापना-दिनावली लिखी है । इस तीसरे आदमीके लिखे हुए लेख विभागमें कुछ संवत् मितियाँ अस्तव्यस्त भी लिखी हुई दृष्टिगोचर होती हैं । एकंदर इस पत्रमें संवत् १६९४ से लेकर संवत् १७५६ पर्यन्त के ६३ वर्षोंमें सागरगच्छके जिन जिन साधुओंकी उपस्थापनायें हुई थीं उन सबकी दिनावली इस पत्रमें दी हुई है ।

पत्रमें जिन साधुओंकी उपस्थापनाका उल्लेख किया गया है उनके अधिकांश नाम 'सागरान्त' हैं । हां, कुछ नाम भिन्न प्रकारके भी हैं । इन भिन्न नामवाले साधु सागरगच्छके न होते हुए भी सागरगच्छीय आचार्यकी आज्ञामें रहनेवाले होंगे ।

पत्रके तीसरे लेख विभागमें कुछ उन साधुओंकी उपस्थापनाकी भी यादी है जो श्रीविजयप्रभसूरिजीके आज्ञावर्ती थे ।

यह उपस्थापनादिनावलीका पत्र प्राचीन ढंगसे चलती लिपिमें लिखा हुआ है । मात्र ३-४ जगह फकरे जुड़े पाड़े गये हैं, परन्तु हमने सुगमताके लिये प्रत्येक फकरा जुड़ा पाड़कर उसके पहले (१-१) इस प्रकारके कोष्ठकोंमें उपस्थापना और उपस्थापना लेनेवाले साधुओंकी संख्या बतानेवाले क्रमांक लिख दिये हैं ।

उपस्थापना—दिनावलि प्रायः शुद्ध संस्कृतमें लिखी गई है अतः हमने अपनी तरफसे इसमें कोई फेरफार नहीं किया । जैसा पुराने पत्रमें लिखा है वैसा ही यहां लिख दिया है ।

आहोर (मारवाड)
ता. ७-१०-१९४२

}

कल्याणविजय

सागरगच्छीय साधु-उपस्थापना-दिनावली

॥ ६ ॥ श्रीपार्श्वनाथाय नमः ॥ भट्टारकश्रीराजसागरसूरिगुरुभ्यो नमः ॥

॥ संवत् १६९८ वर्षे । शाके १५६४ प्रवर्तमाने । चैत्रमासादारभ्य सकल-साधूनामुपस्थापनादिनानि लिख्यते ॥ श्रीवृद्धिसागरसूरिराज्ये ॥

(१।१) संवत् १६९८ । शाके १५६४ । कार्तिक वदि २ दिने प्रभातसमये । मु. कल्याणसागरस्य उपस्थापना ॥

(२।२) ॥ सं. १६९४ । शा. १५६० प्र. वै. शु. ३ दिने । पं. तिलकसत्क मु. जससागरस्योपस्थापना ॥

(३।३) सं. १६९५ । शा. १५६१ । माघ शु. ३ दिने । मु. हेम-सागरस्योपस्थापना । प्रभाते ॥

(४।४-५-६) सं. १७०५ वर्षे । शा. १५७१ । वैशा. शु. १४ दिने । मु. बुद्धिसागर । मु. कृपासौभाग्य । मु. चतुरसागराणामुपस्थापना ॥

(५।७-८-९-१०) सं. १७०५ । शा. १५७१ । द्वितीयाषाढ शु. ८ दिने । मु. क्षेमसागर । मु. हितसागर । मु. नयसागर । मु. कान्ति-सागराणामुपस्थापना ॥

(६।११-१२-१३) सं. १७०६ । शा. १५७२ प्र. । माघ शु. ८ दिने प्रभाते । मु. अमरविमल । मु. मानविमल । पं. हर्षसागरसत्क मु. अमरसागराणामुपस्थापना प्रभाते ॥

(७।१४-१५) सं. १७०६ वर्षे शा. १५७२ प्र. माघ शु. ८ दिने । मु. हेमसौभाग्य । मु. मेघसौभाग्ययोरुपस्थापना प्रभाते ।

(८।१६) सं. १६९८ । शाके १५६४ प्र. ज्येष्ठ शु. ७ दिने पं. सौभाग्य-सागरसत्क मु. कमलसागरस्योपस्थापना ॥

(९।१७) सं. १७०६ । शा. १५७२ फागुण शु. ४ दिने पं. विनीत-सागरसत्क मु. धीरसागर उपस्थापना ॥

(१०।१८) सं. १७०७ । शा. १५७३ । माघ व. १४ दिने । उ. रत्न-
सागर ग. सत्क नरसागर उपस्थापना ॥

(११।१९-२०) सं. १७०८ । शा. १५७४ माघ व. १३ बुधे प्रातः
पं. तिलकसागरसत्क मु. सुविधिसागररूपसागरयोरुपस्थापना शेषपुरे ॥

(१२।२१-२२) सं. १७०९ । शा. १५७५ । आषाढ शु. ८ दिने संध्यायां
मु. कातिसौभाग्य । ऋ. नाहनजी । उपस्थापना । पं. श्रीतिलकसागरगणिभिः कृता ॥

(१३।२३) सं. १७१० । शा. १५१६ । ज्येष्ठ व. ४ शनौ । रूपसागरदीक्षा ॥

(१४।२४-२५) सं. १७१७ । शा. १५८३ ज्येष्ठ शु. ११ दिने । पं.
विनीतसागरसत्क मु. रंगसागर । ग. भावसत्क मु. साधुसागरयोरुपस्थापना ॥

(१५।२६) सं. १७१८ । शा. १५८३ । कार्तिक शु. १३ दिने । सरपेज-
मव्ये । मु. सुंदरसौभाग्यस्योपस्थापना ॥

(१६।२७) माघ शु. ७ दिने पं. हेमसागरसत्क मु. उदयसागरस्योपस्थापना ॥

(१७।२८) माघ व. १ दिने मु. जयसागरस्योपस्थापना ॥

(१८।२९) फागुण शु. ३ भौमे पं. । हींगसत्क मु. कपूरसागरस्योपस्थापना ॥

(१९।३०-३१) सं. १७१८ वर्षे शा. १५८४ । वैशाख व. १० शनौ
मु. मेरुसागर । मु. वीरसागरयोरुपस्थापना ॥

(२०।३२-३३-३४-३५-३६-३७) ज्येष्ठ शु. ४ रवौ । पं. विनीतसत्क ।
मु. ऋद्धिसागर । पं. विद्यासत्क मु. धीरसौभाग्य पं. भाणसत्क मानसागर । पं.
कनकसत्क लालसागर पं. चतुरसौभाग्यसत्क सं. दीपसौभाग्य । ग. विनयसौभाग्यसत्क
मु. विनीतसौभाग्यानामुपस्थापना ॥

(२१।३८) आषाढ शु. १३ बुधे संध्यायां पं. सूरसागरसत्क मु. केसरसागर-
स्योपस्थापना ॥

(२२।३९) अश्विन शु. १० दिने श्रीपूज्यजीसत्क मु. दयासागरस्योपस्थापना ॥

(२३।४०) सं. १७१९ । शा. १५८५ ज्येष्ठ शु. २ दिने । पं. भाणसत्क
मु. रूपसागरस्योपस्थापना ॥ सं. १७२८ पुनरपि ॥

(२४।४१) सं. १७२० । शा. १५८५ फागुण शु. ३ दिने उ. श्रीरत्नसत्क ।
मु. महीसागरस्योपस्थापना प्रभाते ॥

(२५।४२) फा. शु. १० दिने । ऋ. देवजी ॥

(२६।४३) सं. १७२० । शा. १५८६ वैशाख शु. ८ दिने पं० विनयसा-
सत्क मु० हंससागरस्योपस्थापना ॥

(२७।४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०) वैशाख व० ६ दिने । प्रभात-

समये । मु० मत्तिसागर । इंद्रसागर । ललितसागर । हीरसागर । चतुरसागर ।
लाभविमल । रत्नविमलानामुपस्थापना ॥

(२८।५१) आषाढ शु० ६ दिने पं० अमृतसत्क मु० सुखसागरस्वोपस्थापना ॥

(२९।५२) कार्तिक व० २ दिने मु० लाभसौभाग्योपस्थापना ॥

(३०।५३-५४) ऋ. वरधा । मु. कपूरसौभाग्ययोः का. व. द्वितीयायां उपस्थापना ॥

(३१।५५) सं. १७२२ । शा. १५८८ वैशा. शुदि ४ संध्यायां मु. मोहनसागर उपस्थापना ।

(३२।५६) वै. शु. ५ दिने पं. हेमसागरसत्क मु. गंगासागरोपस्थापना ॥

(३३।५७-५८) सं. १७२१ व. शा. १५८७ ज्ये. शु. २ दिने पं. कुंवर
सत्क मुनि लावण्य । लीलसागरयोरुपस्थापना ॥

(३४।५९-६०) आषाढ शु. ३ दिने । उ. रत्नसत्क मु. इन्द्रसागरललित-
सागरयोरुपस्थापना ॥

(३५।६१) कार्तिक शु० १६ दिने पं. धीरसत्क मु. अमरसागरोपस्थापना ॥

(३६।६२) सं. १७२२ । शा. १५८८ । का. व. २ दिने । उ० श्री. विनीत-
सागरसत्क मु० प्रेमसागरस्योपस्थापना ॥

(३७।६३-६४-७०) सं. १७१३ व. शा. १५८९ । वैशा. शु. ४
शनौ० । राजनगरे पं. प्रीतिसागरशिष्य मु. चतुरसागर । रूपसागर । ऋषभसागर-
प्रमुखाणामष्टानामुपस्थापना उ. लक्ष्मीविजयगणिभिः कृता ॥

(३८।७१) सं. १७२५ शा. १५९१ मार्गशीर्ष शु. १२ दिने मु. विशेष-
सागरस्योपस्थापना ॥

(३९।७२) सं. १७२८ । शा. १५९४ पं. भाग्यसत्क मु. हेमसागरोपस्थापना ॥

(४०।७३) सं. १७३० । शा. १५९६ आषाढ शु. ९ बुधे मुनि नित्यसौभाग्य-
स्योपस्थापना ॥

(४१।७४-७५) संवत् १७३२ । शाके १५९८ । आषा० शु. २ शनौ
मु० केसरसागर मु० आयुर्वेदसागरयोरुपस्थापना । श्री राधनपुरनगरे ।

(४२।७६) संवत् १७३६ वर्षे शाके सोल २ प्रवर्तमाने मार्गसिर शु ३ रवौ
प्रातःसमष्टये मु. कि (की) तिसागर उपस्थापना श्रीदर्भावतिनगरे कृता । शुभं भवतु ॥

(४३।७७) सं. १७३७ वर्षे । शाके १६०३ प्रव० का० व० ३ द्वितीया
शुक्रौ । मु. हंससागरस्योपस्थापना कृता । श्री वटपदनगरे ॥

(४४।७८-८६) सं. १७३८ वर्षे । शा० १६०४ प्र. द्वितीय चैत्रसित
४ चतुर्थी शनौ । मु. कपूरसागर । मु. शामसागर । मु. निधिसागर । मु.
वीरसौभाग्य । मु. भाणसौभाग्य । मु. पुन्यसागर । मु. देवसौभाग्य । मु. शान्ति-

सौभाग्य । मु. विवेकसौभाग्यानामुपस्थापना विहिता प्रभान्तमये श्री आदिमन्दावाद-
नगरे श्रीपूज्यैः ॥ श्रीरस्तु ॥

(४५।८७) संवत् १७४१ वर्षे आ. १६०७ प्रवर्तमाने का० व० ५ दिने
ऋ० डाहाद्वस्योपस्थापना कृता श्री राजनगरे श्रीपूज्यैः ॥

(४६।८८-८९) संवत् १७४१ वर्षे आके १६०७ प्रवर्तमाने माघ वदि
१३ दिने मुनि आणंदसागर मुनि रविसागरयोरुपस्थापना कृता श्रीराजनगरे श्रीपूज्यैः ॥

(४७।९०) श्रीस्तंभतीर्थे मुनि रत्नविजयस्योपस्थापना कृता फाल्गुनसितद्वितीयादिने ॥

(४८।९१-९२-९३-९४) संवत् १७४२ वर्षे आके १६०८ प्रवर्तमाने
वैशाख शुदि ६ वार रवौ पं. मानसागरसत्क भाणसागर पं. भाग्यसागरसत्क गंगसागर
पं. जिनसागरसत्क जीतसागर पं. जिनसागरसत्क विवेकसागराणामुपस्थापना कृता
उ० श्रीद्वन्द्वसौभाग्यगणिभिः श्रीराजनगरे ॥

(४९।९५) संवत् १७४२ वर्षे आके १६०८ प्रवर्तमाने आ. शुदि १०
दिने पं. धीरसागरगणिसत्क मु. डुंगरसागरस्योपस्थापना कृता पत्तनमल्ये ॥

(५०।९६-९७) संवत् १७४३ वर्षे आके १६०९ प्रवर्तमाने ज्येष्ठ वदि ३
गुरौ पं. गंगसागरसत्क ऋ. मेघा मु. भाग्यसागरयोरुपस्थापना कृता श्रीष्ट[?]जपुंगे
श्रीपूज्यैः प्रभातसमये ॥

(५१।९८-९९) संवत् १७४४ वर्षे आके १६०९ प्रवर्तमाने आसो शुदि
१० दिने गुरुवारे पं. अमरसौभाग्य ग. सत्क मुनि हर्षसौभाग्य पं. मेघसौभाग्यसत्क
मुनि हीरसौभाग्यस्योपस्थापना कृता महीशानक राधनपुरे ॥

(५२।१००) संवत् १७४४ वर्षे आके १६१० प्रवर्तमाने रत्नसागर ग०
सत्क मु० रंगसागरस्योपस्थापना कृता कार्तिक वदि ८ अष्टमी दिने कालपुरे उ.
कांतिसागरगणिना ॥

(५३।१०१) संवत् १७४४ प्रवर्तमाने आके १६१० प्रवर्तमाने पौष वदि ५
दिने पं. सूरसागरग. सत्क मु. प्रीतिसागरस्योपस्थापना कृता संध्यायां श्रीपूज्यैः राजपुरे ॥

(५४।१०२-१०३) संवत् १७४२ आके १५८८ वर्षे चैत्र वदि अष्टमी
दिने सोमवासरे प्रथमप्रहरे श्रीविजयप्रभसूरिविजयिनी श्रीराजनगरे पं. श्री सौभाग्य-
विजय ग. ना मु. हितविजयतेजविजययोरुपस्थापना कृता ॥

(५५।१०४) संवत् १७४५ वर्षे फागुण शुदि ३ दिने उपस्थापना कृता । पं. श्री
सौभाग्यविजयगणिभिः कृता राजनगरे प. विवेकविजयगणिभिः शिष्य मु. रामविजयस्य कृता ॥

(५६।१०५) वर्षेऽक्षनेत्रर्षिविधुप्रभाते माघस्य शुक्ले दशमी तिथौ च ॥ उपस्थितिः
प्रीतिमतीहिताख्यकवेः शिशोज्ञानमुनेः प्रगेऽभूत् ॥

(५७।१०६-१०७-१०८) संवत् १७४५ वर्षे ज्येष्ठ शुदि ४ दिने प्रथम-
प्रहरे शाके १६१२ (१६१०) प्रवर्तमाने राजनगरे श्रीपूज्यपार्श्वे उ. श्री बुद्धिसागर
ग.भिः कृता उपस्थापना मु. महिमासागर पं. सुखसागर ग. सत्क मु. रामविजय
ग. मु. हर्षविजयस्य पं. भाणसागर पं. सत्क. ऋ. केशव एषां त्रयाणां सार्द्धं
श्रीपूज्यैः स्वयमुपस्थापना कृता ।

(५८।१०९) संवत् १७४९ वर्षे आ. शु. १२ उपस्थापना ॥

(५९।११०) संवत् १७४८ वर्षे शाके १६१४ प्रवर्तमाने आसाढ शुदि १२
बुधे पं. दयासागरसत्क मु. चतुरसागरस्योपस्थापना कृता दर्भावतिनगरे पाश्चात्यप्रहरे
पं. दयासागर ग. कृता ॥

(६०।१११) संवत् १७४९ वर्षे शाके १६१५ प्रवर्तमाने वैशा. शु. ५
रवौ पं. मेरविजयसत्क मु. रत्नविजयसत्क(सत्क) मु. दयाविजयस्योपस्थापना कृता
पाटणनगरे भ. लक्ष्मीसागरसूरिभिः पश्चात्प्रहरे ॥

(६१।११२-११३) सं. १७५१ वर्षे शाके १६१७ प्र. ज्येष्ठ व. १०
प्रथमप्रहरे मु. महिमासागरस्य उपस्थापना कृता उ. श्रीसुंदरसौभाग्यगणिसत्क मु.
सुमतिसौभाग्यस्य उपस्थापना कृता शेषपुरे उ. श्रीसुंदरसौभाग्यगणिभिः ॥

(६२।११४) संव. १७५२ वर्षे शाके १६१८ प्रवर्तमाने वैशाख सुदि ३
शुके प्रथमप्रहरे मु. इंद्रसागरस्योपस्थापना कृता श्रीराजनगरे भ. लक्ष्मीसागरसूरिभिः ॥

(६३।११५) संवत् १७२२ वर्षे फागु. व. ७ दिने शनिवार पं. सुखचंद्र
ग. शि. पं. प्रमोदचंद्र ग. उपस्थापना कृता द्विय. प्र. राजनगरम. पं. सौभाग्यविजय.... ॥

(६४।११६) संवत् १७२२ वर्षे वैशाखवदि ६ दिने शनिवार श्रीसीरोहीमध्ये
मु. सुमतिविजयस्य उपस्थापना कृता पं. रामविजयगणिभिः ॥

(६५।११७) सं. १७५४ वर्षे शाके १६२० प्रवर्तमाने द्वि. जे. सु. ३ बुधे मु.

(६६।११८) संव. १७४२ वर्षे मु. कुशलविजयस्य उपस्थापना कृ.... ॥

(६७।११९) संवत् १७५३ वर्षे शाके १८ प्रवर्तमाने मागसिर वदि १
रवौ मु. कुशलसागरस्योपस्थापना कृता भ. श्री लक्ष्मीसागरसूरिभिः रविपुरे प्रथमप्रहरे ॥

(६८।१२०) सौभाग्यस्योपस्थापना कृता वटपद्रमध्ये उ. श्रीसुंदरसौभाग्यगणिभिः ॥

(६९।१२१) सं. २३ पं. केशवसागरयो(स्य) उपस्थापना कृता प्रभाते ॥

(७०।१२२) संवत् १७५३ आ. ५४ वर्षे प्रथम आ. शु. २ पं. सुमति-
विजयसत्क मु. उद्योतविजयस्य उपस्थापना कृता मोतामध्ये ॥

(७१।१२३-१२४-१२५) संवत् १७५६ वर्षे शा. १६२२ प्रवर्तमाने
वै. सु. २ बुधे मु. विवेकसागर प्रमोदसागर धीरसागराणामुपस्थापना कृता ॥

પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારનો પ્રભાવ આજે છે કે નહિ ?

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી, અહમદનગર.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો કઠિન છે. શાસ્ત્રોમાં પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારનો મહિમા ઘણો મોટો વર્ણવ્યો છે. એને સર્વમંત્રરત્નોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન કહ્યું છે. એને સર્વ શાસ્ત્રોની આદિમાં ઉચ્ચારણ કરવાનું ફરમાન ક્યું છે. એના એકેક અક્ષરના ઉચ્ચારણમાં અનંત કર્મો અને તેના રસનો ઘાત થાય છે, એમ ફરમાવ્યું છે. સર્વ કાળના અને સર્વ ક્ષેત્રના સર્વ પરમર્ષિઓ અને મહર્ષિઓને પ્રણામરૂપ હોવાથી એ મહામંગલ સ્વરૂપ છે, એમ જોરશોરથી પ્રતિપાદન ક્યું છે. પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કૃતિને આ લોક અને પરલોકમાં અનેક પ્રકારના વાંછિતો પૂરા પાડનાર તરીકે વર્ણવેલ છે. અર્થને આપનાર પણ તે જ છે. કામને આપનાર પણ તે જ છે. અને આશયને આપનાર પણ તે જ છે. અભિરતિ અને આનંદને આપનાર પણ એને જ માનેલ છે. પરલોકમાં સિદ્ધિગમન અથવા દેવલોકગમન, અથવા શુભ કુળમાં આગમન અથવા ઔષિલાભનું કારણ પણ એને જ કહેલ છે. સર્વ સુખનો પ્રયોજક અને સુર્વ દુઃખનો ઘાતક પણ પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર છે, એમ તે તે સ્થળોએ સાફ શબ્દોમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યું છે. તો પછી આજે એથી વિપરીત કેમ ? એ પ્રશ્ન સહેજે ઉત્પન્ન થાય છે. એનો ઉત્તર પણ ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી આદિ સૂરિપુંગવોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આપેલો છે. ‘યોગમિન્દુ’ નામના ગ્રન્થરત્નમાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

“અક્ષરદ્વયમચેતત્, શ્રૂયમાણં વિધાનતઃ । ગીતં પાપક્ષયાયોચ્ચૈઃ, યોગસિદ્ધૈર્મહાત્મભિઃ ॥૧॥

સિદ્ધયોગી એવા તીર્થંકર ગણધરાદિ મહાપુરુષોએ ‘યોગ’ એવા એ અક્ષર પણ વિધાનપૂર્વક સાંભળનાર આત્માને અત્યંત પાપના ક્ષય માટે થાય છે, એમ ફરમાવેલ છે.

એ જ શ્લોકની સ્વોપપ્ત ટીકામાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

“અક્ષરદ્વયમપિ કિં પુનઃ પદ્મનમસ્કારાદીન્યનેકાન્યક્ષરણોત્થાપિ શબ્દાર્થઃ । એતન્ ‘યોગઃ’ ઇતિ શબ્દલક્ષણં શ્રૂયમાણમકર્ણમાનમ્ । તથાવિચાર્યાંસનવચ્ચેષ્ઠપિ, ‘વિધાનતો’ વિધાનેન, શ્રદ્ધાસંવેગાદિશુદ્ધભાવોહાસકરકુહ્મલયોજનાદિલક્ષણેન । ગીતમુક્તં પાપક્ષયાય, મિથ્યાત્વમોહાઘકુશલકર્મનિર્મૂલનાયોચ્ચૈરત્યર્થમ્ । કૈર્ગીતમિત્યાહ ‘યોગસિદ્ધૈઃ’ યોગઃ સિદ્ધો નિષ્પન્નો યેષાં તે તથા, તૈર્જિનગણધરાદિભિઃ ‘મહાત્મભિઃ’ પ્રવક્તૃભવૈરિતિ ॥ ”

‘એ એક્ષર પણ’ પંચનમસ્કારાદિ અનેક અક્ષરો માટે તો કહેવું જ શું ? ‘યોગ’ એવા એ અક્ષર સાંભળતાં, તેવા પ્રકારના અર્થનું જ્ઞાન ન હોય તો પણ, વિધાનપૂર્વક ‘શ્રદ્ધા સંવેગાદિભાવોહાસકરકુહ્મલયોજનાદિલક્ષણેન’ મિથ્યાત્વમોહની-યાદી અશુભ કર્મના અત્યંત નિર્મૂલન માટે થાય છે, એમ નિષ્પન્ન યોગી એવા શ્રી જિન ગણધરાદિ પ્રશસ્ત સ્વભાવવાળા મહાત્મપુરુષોએ ફરમાવેલ છે.

ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ મહારાજનું ઉપરોક્ત નિરૂપણ ફરમાવે છે કે શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિનમસ્કારાદિ અનેક અક્ષરો નહિ કિન્તુ શ્રી જિનવચનાનુસારી ‘યોગ’ એવા એ અક્ષરનું શ્રવણ પણ અત્યંત પાપક્ષય માટે થાય છે. શરત એટલી જ કે તે વિધાનપૂર્વક હોવું જોઈએ. અને વિધાન એટલે શ્રદ્ધા સંવેગાદિ માનસિક ભાવ અને કરકુહ્મલયોજનાદિ

શારીરિક વ્યાપાર, ઉપવ્રજણથી શુદ્ધ ઉચ્ચારણ આદિ ભાગિક ક્રિયા, તથા પ્રકારના અવગમના વિના કાયિક, વાયિક અને માનસિક શુદ્ધ ભાવોદ્ભાસપૂર્વક શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારાદિ અશરેણુ શ્રવણ પણુ અતિ ક્ષિપ્ર પાપોના ક્ષયનું ઉચ્ચ કારણ માનેણું છે, તો પછી તથા પ્રકારના અવગમ સહિત, શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ શબ્દોચ્ચારપૂર્વક તેનું ઉચ્ચારણ અથવા મનન અને ચિન્તન અને નિદિધ્યાસનાદિ અત્યંત અશુભ કર્મોના ક્ષયનું મહાન કારણ અને, તેમાં પૂછવું જ શું ?

આજે પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર કળીશૂત ન થતો હોય કે તેનો પ્રભાવ પ્રતીનિગોચર ન બનતો હોય, તેમાં કારણ તેના અર્થનું અજ્ઞાન છે કે શ્રદ્ધા સંવેગાદિનો અભાવ છે ? એનો નિશ્ચય ઉપરોક્ત નિરૂપણમાંથી મળી આવે છે. તથા પ્રકારના ક્ષયોપશમના અભાવ અર્થનો અવગમ યોગ્ય વધતો હોઈ શકે છે, પરંતુ તે તેટલો આધક નથી જેટલો આધક વિધાનનો અભાવ-શ્રદ્ધા સંવેગાદિ ભાવોદ્ભાસનો અભાવ છે. ક્ષયોપશમના યોગે અર્થો-વગમ અધિક પણ હોય, છતાં જો વિધાન પ્રત્યે એદરકાર હોય, તો તે કળપ્રાપ્તિથી એનશીય રહે છે. સામાન્ય અર્થબોધવાનું પણ વિધાન પ્રત્યે કાળજીવાળો આત્મા પાપક્ષ્યાદિ ઉચ્ચ કળોનો ભોક્તા બની શકે છે.

આજે નવકારને ગણનારા અર્થજ્ઞાનહીનપણે તેને ગણે છે, માટે તેના કળથી વંચિત રહે છે, એમ કહેવા કરતાં શ્રદ્ધાસંવેગશૂન્યપણે તેને ગણે છે, માટે જ કળથી વંચિત રહે છે, એમ કહેવું એ શાસ્ત્રદષ્ટિએ વધારે અનુકૂળ છે. શ્રદ્ધા ‘તથેતિ પ્રવચનઃ’ ‘આ તેમ જ છે’ એવો વિશ્વાસ અથવા ‘આ જ પરમાર્થ છે’ એવી શુદ્ધિ અને સંવેગ ‘મોક્ષાભિલાષા’ અથવા ‘આ જ આરાધન કરવા યોગ્ય છે’ એવું જ્ઞાન. ભાવોદ્ભાસ માટે આ ગતિનાં શ્રદ્ધા અને સંવેગની પરમ આવશ્યકતા છે. ત્યાંસુધી ‘પંચપરમેષ્ઠિનમસ્ક્રિયા એ જ પરમાર્થ છે,’ એવી શુદ્ધિ ન થાય અને દુઃખ અને તેના કારણભૂત પાપથી રહિત બનવા માટે એ જ એક પરમ સાધન છે, એવું આંતરિક જ્ઞાન ન થાય, ત્યાંસુધી—“અરિહંત એ આર ગુણ સહિત છે અને સિદ્ધ એ આઠ ગુણ સહિત છે; આઠ પ્રતિહાર્ય અને ચાર મૂલાતિશય મળીને આર ગુણ ગણાય છે; અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ આઠ પ્રતિહાર્યોનાં નામ છે; અપાયાપગમતિશય, જ્ઞાનાતિશય ઇત્યાદિ ચાર મૂલ અતિશયો કહેવાય છે; આઠ કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધપરમાત્માને આઠ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે; આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ (૧૫૮), સત્તામાં (૧૪૮), અંધમાં (૧૨૦), ઉદયમાં (૧૨૨), ઉદીરણમાં (૧૨૨) હોય છે; અંધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તા એ ચારે પ્રકારે કર્મથી રહિત હોય તે સિદ્ધ કહેવાય છે”—અગર આથી મળે પાંચ પરમેષ્ઠી અને તેમના ગુણો સંજયી સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જ્ઞાન ધરાવનાર આત્મ પણુ જો તે પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને સંવેગથી શૂન્ય છે તો કળપ્રાપ્તિનો સર્વથા અનં-વિષ્કંભ છે. તથા પ્રકારના ક્ષયોપશમાદિ સામગ્રીના અભાવે “અરિહંત પરમાત્મા એ મોક્ષપરમાત્મા હિપદેશક છે; સિદ્ધપરમાત્મા એ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલા છે; મોક્ષ એ અનંત સુખનું ક્ષેત્ર છે, જ-મમરણાદિ કે ભૂખતૃષ્ણાદિ પીડાઓનું ત્યાં નામનિશ્ચય નથી; દુઃખનું સ્થાન આરે ગતિરૂપ સંસાર છે; આગિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી તે ભરપૂર છે; નવકારથી એ સંસારપરિભ્રમણ મટે નહિ ત્યાંસુધી દુઃખનો અંત આવે નહિ. અરિહંત પરમાત્માઓએ કેવળજ્ઞાનથી તેને જીત્યું છે; પોતે સ્વચ્છુપાર્થથી

કર્મરહિત બન્યા છે; બીજાઓને કર્મરહિત બનવાનો માર્ગ અતાવી ગયા છે; એ માર્ગે ચાલનાર પૂર્વે દુઃખરહિત બન્યા છે, આજે પણ દુઃખરહિત બને છે; અનંત સુખના ભોક્તા પણ તેઓ જ થયા છે અને થાય છે; એ માર્ગની શ્રદ્ધાના અભાવે જ જીવો ચારે ગતિમાં દુઃખ અનુભવી રહ્યા છે; દુઃખનાશ અને સુખપ્રાપ્તિનો પારમાર્થિક ઉપાય અસ્તિત્વે જ રચ્યો ગયો શકે છે; બીજાઓ તેમના કહેવાથી જ ગળણી શકે છે, અસ્તિત્વ કે સર્વજન બન્યા સિવાય જેઓ સુખપ્રાપ્તિનો માર્ગ અતાવે છે તેઓ અર્ધજન નથી. તેના અપૂર્ણ જ્ઞાનીના અતાવેલા માર્ગે ચાલવામાં અશ્રેય છે; સંપૂર્ણ જ્ઞાનીએ અતાવેલા માર્ગે ચાલવામાં જ શ્રેય છે; જ્ઞાનીએ અતાવેલા માર્ગે કષ્ટપૂર્ણ જોય તોપણ આદરણીય છે; અજ્ઞાની અગર અધુરા જ્ઞાનીઓએ અતાવેલા માર્ગે સુખાળો જોય તોપણ અનાદરણીય છે; સમસ્ત દુઃખનો જેમાં સદાકાળે માટે અંત છે એવા મોક્ષને મેળવવા માટેનો માર્ગ સુખાળો હોઈ શકે જ નહિ, અધિક કષ્ટથી ગયવા માટે અસ્પ કષ્ટ એ કષ્ટ ગણાય જ નહિ; સંસારનાં ક્ષણિક સુખો પણ કષ્ટ વિના મળી શકતાં નથી તો મોક્ષના અનંત સુખો વિના કષ્ટ અગર ખાતાં પીતાં મળી જાય એમ માનવું એ આશ્ચર્ય છે” — એટલું જેઓ જાણે છે, શ્રદ્ધા અને સંવેગ ભરપૂર વિચારો જેના અંતરમાં સ્થાપિત બનીને બેઠેલા છે તે આત્માઓ જ પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયાના યથાર્થ ફળના ઉપભોક્તા બની શકે છે.

અર્થજ્ઞાન મળ્યા પછી શ્રદ્ધા સંવેગની શી જરૂર ? એમ કહેનાર તત્ત્વને સમજ્યો જ નથી. અર્થજ્ઞાનની સાથે શ્રદ્ધા સંવેગ ઇત્યાદિ જ્યાંસુધી ન મળે ત્યાંસુધી તે ક્રિયા ભાવ ક્રિયા બની શકતી નથી. શાસ્ત્રકારોએ ‘ભાવ’ને જ સર્વત્ર ફળદાયી માન્યો છે. ‘ભાવ’ ઉપયોગ રચ્ય છે, ઉપયોગ વિનાની અર્થજ્ઞાન સહિત અને શુદ્ધ ક્રિયાને પણ શાસ્ત્રકારોએ દ્રવ્ય ક્રિયા કહેલી છે. ‘અનુપયોગો દ્રવ્યમિતિ વચનાત્ ।’ ‘અનુપયોગ એ જ દ્રવ્ય છે,’ એમ શાસ્ત્રોત્ કરમાન છે. ઉપયોગવાળાની અશુદ્ધ અગર અર્થજ્ઞાનહીન ક્રિયા પણ ભાવક્રિયાનું કારણ બની શકે છે. એથી વિપરીત ઉપયોગશૂન્યની શુદ્ધ અને અર્થજ્ઞાનવાળી ક્રિયા પણ ભાવક્રિયા કે તેનું સાક્ષાત્ કારણ બની શકતી નથી.

ઉપયોગની આટલી પ્રધાનતા જેમ ધર્મક્રિયામાં છે તેમ પ્રત્યેક સારી નરસી ક્રિયામાં છે. અનુપયોગે થયેલો અપરાધ સંસારમાં કે સરકારમાં પણ સુખ્ય અપરાધ ગણાતો નથી તેમ વિના ઉપયોગે થયેલું સારું કાર્ય પણ સંસારમાં સારું કે પ્રશંસનીય ગણાતું નથી. ઇતર દર્શનકારોએ પણ કહ્યું છે કે:—‘મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધમોક્ષયો: ’ ‘મનુષ્યોનું મન એ જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે.’ મન જેમાં લગતું નથી, એ ક્રિયા જેમ મોક્ષનો હેતુ થતી નથી, તેમ બન્ધનો હેતુ પણ થતી નથી.

મનશૂન્યપણે કે ઉપયોગશૂન્યપણે થતી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયા પણ, તેનું સારું અને યથાર્થ ફળ કેમ આપી શકે ? એ ક્રિયાની સાથે મનને મેળવવા માટે અર્થ-જ્ઞાનની જોટલી જરૂર છે, તેથી કેમ ગુણી અધિક જરૂર શ્રદ્ધા અને સંવેગની છે. શ્રદ્ધા અને સંવેગવાળા તથા પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયા પ્રત્યે ભક્તિ અને આદરવાળા પુણ્યવંત જીવો અત્યસ્પ અર્થજ્ઞાનને ધારણ કરવા છતાં તેનાથી જે ફાયદો આજે અગર કોઈ પણ કાળે ઉઠાવી શકે છે તે ફળ શ્રદ્ધા સંવેગ ભક્તિ અને આદરાદિથી શૂન્ય મોટા તત્ત્વવેત્તા અને પડિતાગ્રણી તરીકે લેખાતાઓ પણ મેળવી શકે તેમ નથી.

પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કયાનો પ્રભાવ એ રીતે અત્યંત ભારી હોવા છતાં પણ તેના ફળથી વંચિત રહી જવાનું મુખ્ય કારણ કાઈ હોય તો તે અદ્વાહીનતાદિ છે. અદ્વાહીન આત્માના હાથમાં આવેલો નવકારરૂપી ચિન્તામણિ નિષ્કળ ગય અગર નુકસાન કરનારો થાય તો તેમાં દોષ નવકાર કે તેના પ્રભાવનો છે, એમ કેમ કહી શકાય ? અનધિકારી આત્માઓને સારી પણ ચીજ આપવાની પરોપકારરત સત્પુરુષો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ના પાટે છે. પરોપકારી ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ જ એક સ્થળે ફરમાવે છે કે—

‘ નૈતદ્વિદસ્ત્વયોગ્યેભ્યો દદત્યેનં તથાપિ તુ । હરિમદ્દ્વં પ્રાહ, નૈતેભ્યં દેય આદરાત્ ॥ ૧ ॥ ’

ઉત્તમ વસ્તુના માહાત્મ્યને જાણનારા સત્પુરુષો અયોગ્યને ઉત્તમ વસ્તુ આપતા જ નથી. તોપણ ‘હરિભદ્ર’ આદરપૂર્વક જણાવે છે કે—કૃપા કરીને ઉત્તમ વસ્તુ અયોગ્યને આપતા નહિ.

કારણ કે ઉત્તમ વસ્તુની કરેલી સ્વરૂપ પણ અવજ્ઞા મોટા અનર્થને માટે થાય છે. એ અનર્થથી બચવાને માટે જ મારું આ કથન છે. નહિ કે મને કાંઈના પ્રત્યે માત્સર્ય છે. યોગ્ય અને અધિકારી આત્માઓને તો તે પ્રયત્ન પૂર્વક આપવી જોઈએ. પરંતુ તેમાં પણ વિધિ જાળવવાની અત્યંત જરૂર છે. અયોગ્ય વિધિએ ગ્રહણ કરનાર યોગ્ય આત્માને ઉત્તમ વસ્તુ પણ એકાએક ફળીભૂત થતી નથી. નુકસાન કરનારી પણ થઈ પડે છે.

પ્રપંચમપરમેષ્ઠિનમસ્કારના સાચા અધિકારી અદ્વાસંવેગાદિ ગુણોથી વિભૂષિત પુરુષરત્નો છે, પછી તે સાધુ હો, સાધ્વી હો, શ્રાવક હો, શ્રાવિકા હો કે ભદ્રક પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ હો. ઉપધાનાદિ તપ કરવા પૂર્વક, શ્રી મહાનિશીથાદિ સૂત્રોના યોગોદ્ઘન કરનાર સંયમી, શુદ્ધ ચારિત્રના ખપી અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ-વિધાન પ્રત્યે પરિપૂર્ણ આદર ધરાવનારા નિર્ઝન્ય મુનિરાજના મુખથી ગ્રહણ કરેલો નવકાર એ જ વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરેલો ગણાય છે.

એ રીતે વિધિ પૂર્વક અગર વિધિ પ્રત્યે સંપૂર્ણ આદર ધારણ કરી, અવસર મળ્યે એ વિધિને સત્યાપિત કરવાની ધારણા રાખી ગ્રહણ કરવાવાળો આત્મા, નવકારદ્વારા યથેષ્ટ ફળ ન મેળવી શકે એ અને જ નહિ.

આજના વિપત્તિકાળમાં મંગળ માટે, વિધ્નવિનાશ માટે, ચારે બાજુ અને દશે દિશાએથી મોઢું ફાડીને ડોકીયાં કરી રહેલાં દુઃખરૂપી પિશાચોના મુખની અંદર ક્ષુદ્ર જન્તુની જેમ પીસાતાં બચી જવા માટે શું કાંઈ પ્રયત્ન સાધનની જરૂર નથી ? પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે, સ્ત્રી-પુરુષ માટે, બાલક-બાલિકા સર્વને માટે એવા સાધનની અનિવાર્ય જરૂર છે. અને એવું પ્રયત્ન સાધન, અમોઘ સાધન, સર્વ ભયોની સામે આત્માને સુરક્ષિત બનાવનાર અને સર્વને એક સરખું ઉપયોગી થઈ પડે તેવું સાધન શ્રીપંચપરમેષ્ઠિનમસ્કયાથી ચઢીયાતું બીજું કયું છે ? હોય તો તેને અપનાવવાની જરૂર છે. ન હોય તો ધુમાડામાં બાચકા ભરવાની જરૂર નથી. મધ્ય દરિયામાં ડુબતી વેળા તણખલાને વળગે બચી શકાતું નથી,

દુઃખસાગરમાં ડુબતી દુનિયાને બચાવી લેવા અને સુરક્ષિત સ્થળે પહોંચાડી દેવ. શ્રી નવકાર સમાન બીજું કાંઈ ‘Life boat’ જીવનનાવ નથી. નાવ પણ તેમાં બેસનારને જ બચાવે છે, બીજાને નહિ. તેમ નવકાર પણ તેના આરાધકને બચાવે, અનારાધક કે વિરાધકને ન બચાવે એમાં કોનો દોષ ? શ્રીનવકારનો નહિ જ.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક-પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિય

(ક્રમાંક ૮૪ થી ચાલુ)

૮૭ પ્રશ્ન—ચૌદ વિદ્યાનાં નામ કયાં કયાં ?

ઉત્તર—૧ શિક્ષા, ૨ કલ્પ, ૩ વ્યાકરણ, ૪ જાંદ, ૫ ન્યોતિ:શાસ્ત્ર, ૬ નિરૂક્તિ, ૭ ઋગ્વેદ, ૮ યજુર્વેદ, ૯ સામવેદ, ૧૦ અથર્વવેદ, ૧૧ મીમાંસા, ૧૨ આન્વીક્ષિકા, ૧૩ ધર્મશાસ્ત્ર, ૧૪ પુરાણ. શ્રી ઇંદ્રમુનિ વગેરે બ્રાહ્મણો એ ચૌદે વિદ્યાના જાણકાર હતા, જતાં એ જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ વિનાનું હોવાથી સમ્યક્ જ્ઞાન ન કહેવાય. શ્રી આર્ય રક્ષિત-સૂરિય મહારાજ પણ ચૌદ વિદ્યાના પારંગમી હતા. એમ પરિશિષ્ટપર્વમાં શ્રી હુમયંદ્રસૂરિય મહારાજે જણાવ્યું છે. ચૌદ વિદ્યાનાં નામ અભિધાનચિંતામણિમાં જણાવ્યાં છે. ૮૭.

૮૮ પ્રશ્ન—ખીજ અથોમાં ૧૮ વિદ્યાઓ જણાવી છે. તે કઈ કઈ સમજવી ?

ઉત્તર—ઉપરના ૮૭મા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ૧૪ વિદ્યાઓ જણાવી છે તેમાં ચાર ઉપવેદનાં નામ આ પ્રમાણે જણાવ્યાં-૧ આયુર્વેદ, ૨ ધનુર્વેદ, ૩ ગાંધર્વ, ૪ અર્થશાસ્ત્ર. આ બિના વિષ્ણુપુરાણદિમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૮૮.

૮૯. પ્રશ્ન—ચૌદ વિદ્યામાં પહેલી વિદ્યાનું નામ શિક્ષા જણાવ્યું છે, તે શિક્ષા એટલે શું ?

ઉત્તર—જે અથ અક્ષરોના આમ્નાય (પરંપરા) ને જણાવે તે શિક્ષા કહેવાય. ૮૯

૯૦ પ્રશ્ન—કલ્પ એટલે શું ?

ઉત્તર—જે અથ યજ્ઞાદિના વિધિને જણાવે તે કલ્પ કહેવાય. ૯૦

૯૧ પ્રશ્ન—વ્યાકરણ એટલે શું ?

ઉત્તર—જે શબ્દોના સ્વરૂપને જણાવે તે વ્યાકરણ કહેવાય. આનું ખીજું નામ ‘શબ્દશાસ્ત્ર’ કહેવાય છે. ભાષાશુદ્ધિને માટે અને સંસ્કૃત ગદ્ય પદ્ય અથોના રહસ્યને જાણવાને માટે વ્યાકરણશાસ્ત્રનો અભ્યાસાદિ દ્વારા જરૂર પરિચય કરવો જોઈએ. વ્યાકરણના જ્ઞાનથી ખીજ મહાવ્રતના રક્ષણનો પણ લાભ મળે છે. શ્રી. અનુયોગ દ્વારમુલ સૂત્રમાં પણ તદ્વિત, સમાસાદિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. તે રીતે પ્રશ્નવ્યાકરણ નામના દશમાં અંગમાં પણ કહ્યું છે કે, વ્યાકરણનું જ્ઞાન સંયમની સાધનામાં અપૂર્વ મદદગાર છે. ૯૧

૯૨ પ્રશ્ન—જાંદ એટલે શું ?

ઉત્તર—જે અથ પદ્યરચનાનું સ્વરૂપ જણાવે તે જાંદાઅથ કહેવાય. ૯૨

૯૩ પ્રશ્ન—ન્યોતિ:શાસ્ત્ર એટલે શું ?

ઉત્તર—જે અથ બ્રહ્માદિના સ્વરૂપાદિને જણાવે તે ન્યોતિ:શાસ્ત્ર કહેવાય. ૯૩

૯૪. પ્રશ્ન—નિરૂક્તિ એટલે શું ?

ઉત્તર—જે અથ વર્ણગિમાદિ સ્વરૂપે શબ્દનું વર્ણન કરે તે નિરૂક્તિ કહેવાય. આ રીતે વેદનાં શિક્ષાદિ ૬ અંગોની વ્યાખ્યા સંક્ષેપમાં જણાવી દીધી. ૯૪.

૯૫. પ્રશ્ન—મીમાંસા એટલે શું ?

ઉત્તર—મીમાંસાશાસ્ત્રના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે જણાવ્યા : ૧ પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા. પૂર્વ મીમાંસા. કર્મકાંડની બિના જણાવી છે, તે ઉત્તર મીમાંસામાં બ્રહ્મ-સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે. ૯૫.

૯૬. પ્રશ્ન—આન્વીક્ષિકી એટલે શું ?

ઉત્તર—શ્રીગૌતમઋષિ વગેરેએ બનાવેલા, તર્કના સ્વરૂપને જણાવનારા ન્યાય શાસ્ત્રોનો સમુદાય તે આન્વીક્ષિકી કહેવાય. ૯૬.

૯૭. પ્રશ્ન—૧૪ વિદ્યામાં ધર્મશાસ્ત્ર ગણાવ્યું છે. ધર્મશાસ્ત્ર એટલે શું ?

ઉત્તર—ધર્મશાસ્ત્ર એટલે મનુષ્યવિ વગેરેએ બનાવેલ જે સ્મૃતિશાસ્ત્ર. ૯૭

૯૮. પ્રશ્ન—અહાર પુરાણનાં નામ કયાં કયાં ?

ઉત્તર—૧ અક્ષપુરાણ, ૨ પદ્મપુરાણ, ૩ વિષ્ણુપુરાણ, ૪ વાસુપુરાણ, ૫ ભાગવત પુરાણ, ૬ નારદપુરાણ, ૭ માર્કંડેયપુરાણ, ૮ આગ્નયપુરાણ, ૯ ભવિષ્યપુરાણ, ૧૦ અક્ષવિવર્તપુરાણ, ૧૧ ક્ષિંગપુરાણ, ૧૨ વરાહપુરાણ, ૧૩ સ્કંદપુરાણ, ૧૪ વામનપુરાણ, ૧૫ મત્સ્યપુરાણ, ૧૬ કૃર્મપુરાણ, ૧૭ ગરુડપુરાણ અને ૧૮ અક્ષાંડપુરાણ. આ રીતે ૧૮ પુરાણનાં નામો શ્રીકલ્પસૂત્રની દીપિકામાં જણાવ્યાં છે. ૯૮.

૯૯ પ્રશ્ન—કયાં કયાં કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે ?

ઉત્તર—નવ કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે તે આ પ્રમાણે જાણવાં : ૧ એક આસને ઘણીવાર બેસી રહેવાથી અથવા હ્રદ ઉપરાંત આહાર કરવાથી રોગ થાય. ૨ પોતાની પ્રકૃતિને પ્રતિકૂલ વિષમ આસને બેસતાં અથવા અહિતકારી આહારાદિ કરતાં અથવા અજીર્ણ જતાં ભોજન કરવાથી રોગ થાય. ૩ ઘણો ટાઇમ નિદ્રા લેતાં રોગ થાય. ૪ ઘણું જંગવાથી રોગ થાય. ૫ ઠંડા (મલ) ની બાધા રોકતાં રોગ થાય. ૬ પેશાબની બાધા રોકતાં રોગ થાય. ૭ ગત્ત ઉપરાંત ચાલતાં અથવા બહુ જ વેગમાં ચાલતાં રોગ થાય. ૮ ટાઇમ-કટાઇમ ભોજન કરવાથી અથવા પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ભોજન કરતાં રોગ થાય. અને ૯ ઇન્દ્રિયોના પ્રક્રાપને લઇને રોગ થાય એટલે શબ્દાદિ ભોગનાં સાધનોની સેવના કરવાથી અથવા વિશેષ ભોગનુભવને લઇને શરીરમાં ભયંકર ક્ષય વગેરે રોગ પ્રકટે છે. આ રીતે નવ કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ સમજીને ધર્માનુરાગિ ભવ્ય જીવોએ તે નવ કારણોથી અલગ રહીને પરમ ઉલ્લાસથી શ્રીજિનધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને માનવ-જન્મ સફલ કરવો. વિશેષ બિના-શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રવૃત્તિ, શ્રાવકધર્મજગરિકાદિમાં જણાવી છે.

૧૦૦-પ્રશ્ન—મૂત્રની અને ઝાડાની બાધા ઘણો ટાઇમ રોકતાં કયો રોગ થાય ?

ઉત્તર—મૂત્રને ઘણો ટાઇમ રોકતાં આંખમાં દરદ ને ઝાડાની બાધા રોકતાં અચાનક મરણ વગેરે રોગ થાય. વિશેષ બિના શ્રીઆવનિર્ધુક્તિમાં જણાવી છે. ૧૦૦.

૧૦૧ પ્રશ્ન—બીજા વૈદ્યકના ગ્રંથોમાં રોગોનાં ૬ કારણો કહ્યાં છે, તે કયાં કયાં ?

ઉત્તર—૧ ઘણું પાણી પીવું. ૨ વિષમ એટલે ખાડા-ખડિયાવાળી જગ્યાએ સૂવું, બેસવું વગેરે કરવું અથવા પ્રકૃતિને બગાડે તેવો આહાર કરવો. અહીં રોગસી આહાર તથા તામસી આહાર પણ ગ્રહણ કરવો, ૩ દિવસે વિના કારણે વધારે ડાંઘવું. ૪ રાતે વિના કારણે વધારે જાગવું. ૫ પેશાબની બાધા રોકવી. ૬ ઝાડાની બાધા રોકવી. ૧૦૧.

૧૦૨ પ્રશ્ન—વૈદ્યકશાસ્ત્રોમાં વૈદ્યના ૧૫ ગુણો કહ્યા છે, તે કયા કયા ?

ઉત્તર—૧. કાલ એટલે અવસરને પારખવો. ૨ મીઠી વાણી. ૩ સ્વભાવમાં શાંતિ ૪ બદારથી શરીરાદિમાં ઓખખાશ, ને અંદરથી પવિત્ર એટલે જેનું દિલ ઓખખું હોય. ૫. વૈદ્યકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ સહિત અનુભવ. ૬ વૈર્ય. ૭ ધર્મપરાયણતા. ૮ રોગનું નિદાન

करवाभा (गुप्त कारणु शोधनाभा) इतिवारी. ६ अग्नो प्रयोग (आतु स्थिति) पात्रपात्राभा कुशलपणु. १० संतोप. ११ दया. १२ भरणु पथारीति सुतोका दरहीने आश्वासन आपवु. १३ दरहीना भरणु समयने गणुवो. १४ सत्यवचनादि गुणोने धारणु करवा. १५ रागनी दवा नक्षी धरीने रागनो धराणु करवाभा सावधानी. आ पंदर गुणोने धारणु करनार वैद्य उत्तम गणुय छे. भीन्न इटलाओके अशेभां दूकभां पांय गुणो पणु नखाव्या छे ते आ प्रमाणु-१ आयुर्वेदो अभ्यास. २ रागना निदानादिनुं ज्ञान. ३ जेने हेमतां ग्रैम उपजे. ४ धार्मिक दृष्टिओ अने व्यावहारिक दृष्टिओ लाभ तरङ्ग लक्ष्य राखवुं, ओटसे दवा करतां द्रष्टु इकाणु अर्थनी प्राप्ति, द्रष्टु इकाणु यशःश्रीतिनी लाभ, द्रष्टु इकाणु धर्मनी प्राप्ति ओटसे दरहीनी स्थिति नग्नने श्री वगेरे लेवी-आ हकीकतने गणुवी. ५ अकारणी अने अंदरणी असन्नता. जे आ पांय गुणोने धारणु करे ते वैद्य कहेवाय. उत्तम वैद्योओ १ अराय पोशाक, २ कठोर प्रकृति (स्वभाव), ३ अभिमान, ४ न्यां धन मणे त्यां नयानो स्वभाव, ५ भोधाव्या विना दरहीना घेर नवुं-आ पांय दोषोने त्याग करवो नैद्यो. वैद्यकनो धर्मा मुनिवशे न न करी शके, पाणु आतु समुदायना रक्षणादि तरङ्ग लक्ष्य राखने परम गीतार्थ श्री आचार्यादि महापुरुषोओ आयुर्वेदना अनुभवो नदर थवुं नैद्यो. आवा आवा अनेके मुद्दाओने लक्ष्यभां लहने पूज्य श्री गणुधर हेवाओ 'आरमा प्राणुवाय' नामना पूर्वभां आयुर्वेद (चिकित्साप्रक्रिया)नी अपूर्ण अने स्पष्ट गिना नखावी हनी. तेमज श्री स्थानांगसूत्रना नवभा अध्ययन वगेरे शास्त्रोभां रागनां नव कारणो वगेरे गिना नखावी छे. पूज्य श्री सिद्धर्षिगणु महाराजओ पणु श्री उपमितिभवप्रपंचा कथाभां वैद्यकनी दूक गिना नखावी छे. द्रव्य वैद्य अथवा द्रव्य वैद्यकनो अनुभव आ लवभां थोडा अशे धर्माशानादिभां महदगार होध शके, पणु लवोभवभां अपूर्व सुभने हेनार तथा नन्मादिनी उपाधिने तो टाडवाने समर्थ लाववैद्य अने लाववैद्यकनो अनुभव छे. १०२. (आतु)

“अरिहन्त-चैत्य” शब्दका अर्थ

[एक विचारणा]

लेखक

पू. आ. म. श्री. विजयमलच्चिसुरीश्वरजीशिष्य

पूज्य मुनिमहाराज श्री. विक्रमविजयजी

“स्थानकवासी जैन” पत्रके ता. १९-१०-४१ के लेखमें प्रत्यालोचक सैलाना निवासी रतनलाल डोसी लिखते हैं कि-“ठाणाङ्ग वृत्ति तथा बृहत्-कल्पभाष्यके स्पष्ट प्रमाण आंखें खोलकर पुनः देख ले” इत्यादि। इस विषयमें जानना चाहिये कि बृहत्कल्प में भी ‘चैत्य’ शब्दका अर्थ ‘अर्हद्व्यप्रतिमायां देवविम्बे’ इस प्रकार किया गया है और स्थानांगमें

भी टीकाकारोंने 'चैत्य' शब्दका अर्थ 'साधु' किया ही नहीं है। जहां "कल्लाणं मंगलं चेइयं" इत्यादि वाक्य उपलब्ध हैं वहां पर भी चैत्य शब्दका साधु अर्थ नहीं है, क्योंकि इसी वाक्यमें पृथक् भ्रमणपद गृहीत है, इसलिये चैत्य शब्दका अर्थ साधु करे तो पौनरुक्त्य दोष आ जायगा। मालूम पड़ता है ऐसी अपार्थ कल्पनासे ही सद्बस्तुमें भी मूर्तिविरोधियोंकी बुद्धि मलिन हो जाती है। वहां तो चैत्य शब्द प्रतिमावाची ही है। साधुको सर्वकल्याणस्वरूप सर्वमंगलस्वरूप सर्वसेव्य भगवत्समृति स्वरूपसे वर्णन किया गया है। बौद्धोंके यहां कुछ भी हो परन्तु अमरसिंह बौद्ध है और उसने अमरकोषमें चैत्य शब्दका अर्थ कहते हुए चैत्यमायतन तुल्ये ऐसा बतलाया है और ज्ञानके पर्यायोंको बतलाते हुए चैत्य शब्दका उपादान नहीं किया है। अगर उनको चैत्य शब्दसे बुद्धि अभिप्रेत होती तो पर्याय रूपसे जरूर रखते। ऐसे ही मुनिके पर्यायोंमें भी चैत्य शब्द नहीं है।

[पृ. २३] यक्षको चैत्य न कहा और [प. पृ. ३३] गौणतासे भले ही यक्षके चैत्य भी लिये जाय तो कोई हरकत नहीं। इन दो वाक्यों में मन्दबुद्धिकी दृष्टिमें बदतोव्याघात दोष दिखलाई देता है, न कि चतुरबुद्धिवालेको। 'उपचारसे चैत्य' शब्दसे 'यक्ष' कहा जाता है ऐसा अगर सूरिजीका अभिप्राय हो तब बदतोव्याघात हो सके परन्तु पूर्व वाक्य यक्षाश्रित है उत्तर वाक्य यक्षायतनसंभवाश्रित है तो किसी प्रकारसे बदतोव्याघात है ही नहीं, और हमारे टीकाकारने भी चैत्य संज्ञाशब्दत्वात् देवताप्रतिविम्बे प्रसिद्धं ततः तदाश्रयभूतं यद् देवताया गुहं तदप्युपचारात् चैत्यं तच्च इह व्यंतरायतनं ब्रह्मव्यं इत्यादि रूपसे यक्षायतनको उपचारसे ही चैत्य कहा है।

"अन्यतीर्थिकपरिगृहीतअरिहंतचैत्यानि" ऐसी पंक्ति है। इस पंक्तिका अर्थ—"जैनत्वसे अष्ट होकर अजैन बन जाना। अन्य तीर्थके सिद्धान्तको अपना लेना"—यह मुख्य अर्थ है ऐसा प्रत्यालोचक लिखते हैं। वे शब्दार्थसे अनभिज्ञ हैं अतः मुख्य अर्थकी उपेक्षा कर अर्थानलब्ध अर्थको मुख्य बनाते हैं। अन्यतीर्थिकेन परिगृहीतानि-अन्यतीर्थिकपरिगृहीतानि, इसके सिवा दूसरा कोई समास नहीं हो सकता है, तो अन्यतीर्थिक है कर्ता, कर्म है चैत्यानि, तो 'अन्यतीर्थिकसे परिगृहीत अर्हदचैत्य' ही शब्दार्थ होता है। असतिबाधके इस अर्थको छोड़कर अन्य अर्थकी स्वकपोलकल्पना स्वमुखप्रेक्षि जनोंके लिये ही मान्य हो सकती है, न कि शास्त्रमर्यादावेत्ताओंके लिये। एवं च अर्थ तो इसका "अन्यतीर्थिकपरिगृहीतत्वोपलक्षितार्हदचैत्य" अथवा "अन्यतीर्थिकपरिगृहीत अर्हदचैत्यत्वविशिष्टव्यक्ति" अथवा "अन्यतीर्थिकपरिगृहीतार्हदचैत्यत्वोपलक्षितव्यक्ति" किं वा "अन्य तीर्थिकपरिगृहीतत्वविशिष्टार्हदचैत्य" इस प्रकार लब्ध अर्थको आर्थिक कह सकते हैं। इन चार अर्थों में दो अप्रसिद्ध हैं, एक संदनीय है और एक निवेधनीय है। निवेधनीय

पक्ष ही स्वरिप्रोक्त है, तुम्हारा अर्थ कपोलकल्पित ही है। अर्थापत्तिको पूर्व लेखमें दोषरूपसे तुमने कहा है। उस अर्थापत्तिके सिवा तुम्हारा मुख्य अर्थ उक्त शब्दोंसे किसी प्रकार नहीं निकल सकता, अतः तुम्हारा लेख मूल बिना की शाखा जैसा है और स्वरिजीने अन्ययुक्तपरिगृहीतका अर्थ अन्य तीर्थ द्वारा पकड़ा जाना लिखा है वह बराबर है। अमोलख ऋषिने भी उपा० पृ० २५ में “अन्य तीर्थियोंने (से) ग्रहण किये जैनके साधु” ही लिखा है, इसलिये पू० गुरुदेवका अर्थ, जैसा तुम्हारी समाज करती आई है। ऐसा ही है, केवल “जैन साधु” इस अंशमें भेद है। “जैनत्वसे भ्रष्ट होकर अजैन बन जाना” ऐसा मुख्य अर्थ करना बिल्कुल व्याकरणकी अनभिज्ञताको बतलाना है। यहां पर ‘परिगृहीत’ शब्दका प्रयोग है इसलिये ‘अन्य तीर्थियोंसे ग्रहण किया गया’ यही अर्थ हो सकता है। अन्य तीर्थिकपरिगृहीत अरिहन्त चैत्यके वंदन और नमनके निषेधसे मिश्रित और सम्यग्दृष्टि परिगृहीत अरिहन्त चैत्यके वंदनादिकी विधि स्पष्ट होती है। यहां चैत्य शब्दका अर्थ ज्ञान या साधु नहीं बन सकता है। यदि ज्ञान अर्थ हो तो अरिहन्त चैत्य शब्दसे अर्हद् ज्ञानका लाभ होता है, उसका वंदन और नमन असंभव है और उस ज्ञानका अन्य तीर्थियोंसे परिग्रहण नहीं हो सकता है। परिग्रहण मृत पदार्थ साध्य है अन्यथा जिस तरह अन्य तीर्थियोंका वंदन आदिका निषेध किया है ऐसे ही अन्य तीर्थिकज्ञानादिका निषेध भी करते। एवं साधु अर्थ भी चैत्य शब्दका नहीं बन सकता है। ज्ञानकी सुआफिक वह भी अन्य तीर्थियोंसे परिगृहीत नहीं हो सकता है। यदि हो भी जाय तो जब तक अपनी साधुतामें स्थिर रहें तब तक स्वतीर्थिक ही हैं तो अवन्दनीय न होगा। यदि साधुतासे भ्रष्ट हैं तो अन्यतीर्थिक हो गया, इससे उनका संग्रह अन्यतीर्थिक पदसे हो जाता है। और साधुपर्यायमें चैत्य शब्दका कहीं पर भी आमतौरसे व्यवहार नहीं होनेसे चैत्य शब्दका अर्थ साधु नहीं हो सकता है, किन्तु प्रतिमा ही है। अन्य प्रतिमाओंका वारण करनेके लिये अरिहन्त पद दिया गया है और चैत्यपदका अर्थ यदि साधु किया जाय तो केवल ‘चैत्यानि’ ही बोलना चाहिये और अरिहन्त पद निरर्थक हो जाता है। “अन्य तीर्थिक साधुका ग्रहण न हो इस लिये अरिहन्त पद सार्थक है” ऐसा कहना अनुचित है, क्योंकि शास्त्रदृष्ट्या वह चैत्य शब्दका वाच्य नहीं होगा। जहां कहीं शास्त्रमें अन्य-तीर्थिक साधुका ग्रहण करना पड़ा वहां पर शास्त्रकार श्रमण शब्दसे बोले हैं न कि चैत्यशब्द से। इससे भी चैत्य शब्दसे अन्य तीर्थिक साधुका बोध नहीं कर सकते हैं। तथा च अरिहन्त पद निरर्थक ही रहेगा, कि च वह साधु अर्हन्त दृष्टिसे असाधु होनेसे अन्य तीर्थिक शब्दसे ही आ जाने पर तद्-व्यावृत्तिके लिये भी अर्हन्त पद नहीं हो सकता है। अतः अरिहन्तचैत्यानि पद घटित चैत्य शब्दका किसी तरहसे साधु अर्थ नहीं हो सकता है, किन्तु प्रतिमा अथवा अर्हदायतन ही होगा।

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

શ્રી લેખક:—શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાની

(ગતાંકથી ચાલુ)

અચ્છાવતોની ચડતી-પડતી: મંત્રી કરમચંદ (૫)

રાયસિંહના મૃત્યુ પછી બીકાનેરની ગાદી પર દલપતસિંહ આવ્યો. પણ એનો રાજ્ય-કાળ લગભગ એ વર્ષ મુધી જ ચાલ્યો. રાજ ખટપટના આંદોલનો ચાલુ રહ્યાં અને સન ૧૬૧૩માં સુરસિંહ રાજગાદી પર ચઢી બેઠો. મરણકાળે પિતાએ જે અભિલાષા અણપૂરી, ખતાવી હતી એ એના મનમાં રમતી જ હતી, એ માટે ક્યણ તક મળે એટલી જ દીલ હતી. લાગ મળતાં જ થોડો દયાવે એવી તૈયારી અંદર ખાતેથી ચાલુ હતી. રાજ તરીકે જાહેર થયા પછી એ સૌ પ્રથમ દિલ્હી ગયો. એ પાછળ તેના મનમાં 'એક કાંકરે એ પક્ષી મારવા'નો ઇરાદો હતો. એક તો આદેશાલને નવા રાજવી તરીકે સલામી ભરવાનો અને બીજો અચ્છાવતના વારસોને સમગ્રવી બીકાનેરમાં પાછા લાવવાનો. આ વેળા કાળે ચારી આપી અને સુરસિંહ પોતાના ઇરાદામાં ફાગ્યો. 'વિધિની ગતિ ન્યારી છે' એ નીતિકારનું કથન અનુભવસિદ્ધ છે. 'દગલબાજ દુના નમે' એ ઉક્તિ અનુસાર રાજ પોતાનું પ્રથમ કાર્ય પતાવી અચ્છાવતના રહેઠાણે પહોંચ્યો. 'મધુ તિષ્ઠતિ જિહ્વાયે હૃદયે તુ હલાહલમ્' જેવી વૃત્તિ ધારણ કરી એણે ભાગચંદ અને લક્ષ્મીચંદ સમક્ષ એક ચુનંદા બાજીગર તરીકે એવા તો ભાવ બજાવ્યો કે, ભોળું માછલું જાળમાં ફસાય તેમ, તે ઉભય રાજના આવા વર્તનથી મોહાંત્ર ગયા અને મરણપથારી પરથી પિતાએ આપેલ શિક્ષા વિસરી ગયા. ઉભય અંધુઓને પોતાની શેતરંજના ખાદા ખનતા બેઠ, સુરસિંહ મનમાં મલકાવા લાગ્યો અને તેઓએ જે જાતનાં વચન માંગ્યાં તે આપવામાં પાછી પાની ન કરી. એ ઉભયના દિલમાં વસવસાનું ટીપું પણ રહેવા ન પામે તેવી દરેક ખાતરી આપી, પોતાની સાથે બીકાનેર પાછા ફરવાનું ચોકકું ગોઠવી દીધું.

આ ઉપરથી જ ભવિતવ્યતાનું અજવાનપણું પુરવાર થાય છે. તેમ ન હોય તો કરમચંદ મંત્રીની સૂચના આટલી જલદી ભૂલી જવાત ખરી ?

પોતાના વંશનો માન મત્તો પૂર્વવત્ જાળવાશે એવા ભરોસાથી લોભાયેલા અને પ્રધાન તરીકેનો અધિકાર પહેલાંની માફક પોતાના હાથમાં સોંપવામાં આવશે એવા ઉભયના ભાવિથી આકર્ષાયેલા ઉભય અંધુઓ પોતાના વિશાળ કુટુંબને અને સર્વ અસહાયને લઈ માતૃભૂમિના પથે વધ્યા. એ વેળા તેમને જેમ પોતાના માદરેવતનને વર્ષો પછી નિરખવાના કોડ હતા તેમ વંશની પ્રતિષ્ઠા જાળવી માનપુરસ્સર પુનઃ ફરીકામ થવાની જાંડી અભિલાષા હતી. લાંબા કાળના પરદેશ વસવાટનો આ રીતે અંત આવવાથી તેમનો આનંદ સમાવો ન હોતો. પોતાના સ્નેહીજન વચ્ચે પાછા ફરવાથી થનારા આનંદનાં તેઓ સોણુલા જેવી રહ્યાં હતાં. તેઓના હૃદયમાં આ રીતે પોતાના તરફ સ્નેહભાવ દર્શાવનાર અને પોતાનું ભણું કરનાર રાજવી પ્રતિ આભારની લાગણીઓ સાગરના મોળ સમી ઉછળી રહી હતી ! અનુભવીઓનું એ વચન સાચું જ છે કે 'મિલાડી દૂધને દેખે છે, પાછળ બેભાન માનવીના હાથમાં રહેલી ડાંગને દેખી શકતી નથી.'

રાજ્યખટપટના વાયરા જેમણે જોયા નથી, દેશી રાજવીઓના પક્ષટાતા સ્વભાવોની જેમને પરીક્ષા નથી એવા આ ભોળા ભણા નવયુવાનોને સ્વપ્ને પણ એવા ખ્યાલ ક્યાંથી હોય કે તેમની સાથે આ રીતે ઈરાદા પૂર્વક પ્રપંચ રમાઈ રહ્યો છે! અરુપ કાળમાં જ અપાયેલા વચનોની કિંમત કાઢીતી છે! અને રાજવીના હાવભાવ એકાદ કુશળ નટના વેષબદ્ધમાં પરિણમવાના છે! તેઓ સ્વદંશમાં સુખ ભોગવવા સારુ કે વીસરાયેલ સ્નેહ-બીજને જળસિંચન કરવા સારુ પાછા નથી ફરતાં પણ કેવળ યમરાજનું ભક્ત્ય અનન્યા સારુ પાછા ફરે છે એવી શંકા પણ તેમને ક્યાંથી જન્મે! મુરસિંગે ગળા ઘિછાવવામાં સંપૂર્ણ પણે ચતુરાઈ વાપરી હતી. પોતાનો મસિન હેંતુ જરા પણ પ્રગટ થવા દીધા ન હતા. પ્રથમ પગલું એણે પોતાના ચાલુ દિવાનને હોદ્દા પરથી ખસેડવાનું લયું અને પછી એ અધિકાર અચ્છાવતના વંશજને સોંપવાની ગ્નહરાત કરી. આમ બીકાનેર વાસી જનતાના અંતરમાં પોતાના શુદ્ધ આશયની સુંદર છાપ બેસાડી.

દરમિયાન ભાગચંદ અને વ્રહ્મચંદ પોતાના રસાલા સાથે માતૃભૂમિની ભાગોળે આવી પહોંચ્યા. રાજવી તરફથી તેમના દરજ્જાને છાજે તેવું સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. જનસમૂહમાં એની સચેટ છાપ બેઠી. કરમચંદ મંત્રીના સમયમાં બનેલ અનાય આ રીતે વિસ્મૃતિના વિષય બન્યો. માત્ર જનતા જ નહિ પણ ખુદ મંત્રીચરના વારસોને ઘડીબર લાગ્યું કે પિતાશ્રીની હડ અસ્થાને હતી.

પણ એમનો આ જમ ઉઘાડો પડતાં વિસંગ ન થયો. ગમે તેટલો દેખાવ કરવા છતાં કિન્તાખેરી છુપી રહી શકતી નથી. સુવર્ણ અને પિત્તળ વચ્ચે ભલે વર્ણની સમાનતા હોય, છતાં ત્યાં કસોટીએ ચઢાવાય કે તરત જ ઉભય વચ્ચે રહેલી ભિન્નતા યુક્તી પડે છે.

સાણુસામાં સાપ પકડાયો છે અને હવે છટકવાની એક પણ બારી ઉઘાડી નથી રહી એ જોતાં જ બીકાનેર નરેશે પોત પ્રકાસ્યું. અને પિતાને આપેલ ક્રોધ પૂર્ણ કરવા કમર કસી. માંડ બે મહિના સુખમાં વ્યતીત થયા ત્યાં તો એક સવારે કોઠાં જ અચ્છાવત વંશના આ અંતિમ વારસોને ખચર પડી કે રાજના મીઠા વચનની આકર્ષાઈ, મૃત્યુપથારી એટલા ભાર મૂકી કહાડેલ પિતાના જે અંતિમ ઉદ્ગાર પ્રતિ દુર્લભ દાખવ્યું હતું, તે સાચા પડતા હતા. એટલે કે એ રાજના ત્રણ હજાર સૈનિકાથી પોતાનો આવાસ ઘેરાયેલો દષ્ટિગોચર થયો. ટાંક મહાશયના શબ્દોમાં કહીએ તો—

Now truth dawned on them in all its terrible reality. They instinctively realised the situation and preferred a glorious death to an ignominious surrender.

આ જોતાં જ તેમની આંખ પરના પદડા હડી ગયા, પિતાશ્રીની દીર્ઘ દષ્ટિનો ખ્યાલ આવ્યો. પણ આગ લાગી ચૂકી હતી એટલે હવે કૃવો ખોદવાનો યત્ન નિરર્થક હતો. દૂધ ઢેળાઈ ગયા પછી એ પર વિચારણા કરવી જેમ નકામી ગણાય તેમ થયેલ ભૂલ પર હવે વિમર્શ-પરામર્શ કરવા બેસવું એ ફોગટ હતું. કાળા ને ડંસોલા નાગની ચૂડમાં તેઓ ખરાખર ફસાઈ ગયા હતા. તરત જ તેઓએ નિર્ધાર કરી લીધો અને વીરોના મોતે મરવાનો સાંપડેલ યોગ વધાવી લીધો. પોતાના રાજપૂત અંગરક્ષકોના નાના સમૂહને લઈ તેઓ સામનો કરવા ખડા થયા. જો કે સંખ્યામાં તો કેવળ પાંચસો જ હતા છતાં દરેકના

અહારા ઉપર મરણીયો જંગ ખેડવાની અને એ રીતે ખપી જવાની અડગવૃત્તિ ઝખઝી રહી હતી. અચ્છાવત અંધુઓ અને તેમના અંગરક્ષકો રાગ્નના સૈનિકો સામે અહાદુરીપૂર્વક ઝુઝ્યા; પણ ત્રણ દવરના વિશાળ સમુદાયમાં તેમનું પ્રમાણ શી ગણનામાં લેખાય ! અચ્છાવતોને અંધારામાં રાખીને એકાએક આ જાતનો ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો હતો. અહીં સમોવડિયાના સમરાંગણુ જેવું હતું જ નહીં. ન્યારે મુકિત મેળવવાની સર્વ આશા અદૃશ્ય થઈ ત્યારે ઓસવાસ વંશના આ વીર નખીરાઓએ સહકુટુંબ ખપી જવાનો નિર્ધાર કર્યો. તેઓએ ભયંકર છતાં પુરાતન કાળના 'જોહાર'નો માર્ગ લીધો. મકાનના એક યોગાનમાં ચિતા ખડકવામાં આવી. પુરુષોએ પોતપોતાના નારીવર્ગ તેમજ બાળ અવ્વાઓની છેલ્લી વિદાય લીધી ! સ્ત્રીઓ, બાળકો અને મરદોમાં જેઓ વૃદ્ધ કે અશક્ત હતા એમાંના કેટલાકે તલવારથી પોતાની જીવાદોરી કાપી નાંખી, ન્યારે ઘણા બળતી આગમાં ફેલી પડ્યાં ! લોહીની સરિતા વહી રહી ! ભીરુતાની હાથ એકાદના મુખમાંથી પણ ન સંભળાઈ ! જે કંઈ-કિમતી અને પ્રાચીન કાળની સ્મૃતિરૂપ અસખ્ય હતા તે એક દૂવામાં નાંખી દેવામાં આવ્યાં ! (આજે પણ એ સ્થળની મુલાકાત લેનારને એ દૂવા બતાવવામાં આવે છે.) આફીના ફરતીચરને તોડી ફેડી નકામું બનાવી દેવામાં આવ્યું. આ રીતે સંસાર જન્ય અંધનોથી મુક્ત બની ઉભય અંધુઓએ ગૃહમંદિરમાં આવેલ શ્રી અરિહંત દેવની કેશરથી પૂજન કરી તેમજ સ્તુતિ કરી. છેલ્લી વાર માટે પરસ્પર ભેટી લીધું. ત્યાર પછી પોતાના પોશાક પર કેસરના જાંટણા કરી, હાથમાં તલવાર લઈ ઉભય બહાર પડ્યા. હવેલીના દરવાજા ઉઘાડા મૂકી દીધાં. તેઓ શરવીરતા પૂર્વક જીવનના અંત સુધી ઝુઝ્યા અને વીરોચિત મૃત્યુને વધ્યાં. એક તરફ રાજવીએ પિતાના કાલને પાળવાસારુ અચ્છાવત વંશને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો અને એમ કરવામાં સુર-સિંગે નહોતો જોયો ન્યાય કે અન્યાય ! અથવા તો નહોતાં ગણ્યાં પોતે આપેલાં વચનો ! સૈનિકોને એ વંશનું એકાદ બાળક પણ જીવતું રહેવા ન પામે એવી સખ્ત આજ્ઞા આપી હતી. બીજા બાળુ આ વીરઅંધુઓએ પણ અત્માની અમરતા પિઠાની લઈ, એક ડાંસલા-નૃપના હાથમાં અચ્છાવત વંશનું એકાદ બાળક પણ શરણાગત તરીકે જવા ન પામે તેવી તકેદારી રાખી હતી.

આમ છતાં કુદરતે એ વંશ-લુપ્ત થાય એ મંજૂર ન હોવાથી કંઈ ત્રીભું જ અન્યું. ન્યારે આ-કરેપીણુ બનાવ અન્યો ત્યારે એ વંશની એક સ્ત્રી પોતાના પિતાને ત્યાં ક્ષિતગઢમાં સુવાવડે ગઈ હતી. એની કુક્ષિએ એક પુત્રરત્નનો જન્મ થયો. આ રીતે અચ્છાવત વંશ પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રહ્યો અને જગત સન્મુખ અમર ગાથા ગાઈ રહ્યો.

આમે અચ્છાવતોની ચડતી પડતીને છેલ્લો પડો પડ્યો. આ સંબંધમાં જે કંઈ અંતિશયોક્તિ જેવું હોય તેને બાળુ પર મૂકી માત્ર મુદ્દાની વાતનો વિચાર કરીએ તો પણ એટલું તો સહજ પુરવાર થાય તેમ છે કે એક અહિંસાના ઉપાસક હોવા છતાં માત્ર તમાકા જેવું જીવન ગાળતા નહોતા. જરૂર પડ્યે પોતાની ટેક માટે તેમજ રાષ્ટ્ર માટે પ્રાણ મણુ પાથરી બલૂતા હતા.

(ચાલ)

આભાર અને વિનંતી

શ્રી પર્યુષણ પર્વ પ્રસંગે અમે કરેલ વિનંતીથી અમને જે મદદ મળી હતી તે અમે ગયા અંકમાં પ્રગટ કરી હતી. તે પછી અમને જુદા જુદા સંધો કે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી નીચે મુજબ વધુ મદદ મળી છે.

૫. મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી આદિના સદુપદેશથી મળેલ મદદ.

૫૧) શેઠ રતનાલ વર્ધમાન શાહ વડવાણ કેમ્પ. (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૨) શેઠ ગંગાકલાલ જગનલાલ

”

”

૧૩) શેઠ જયંતીલાલ મગનલાલ

”

”

૫૨) પૂ. પં. મ. શ્રી કીર્તિમુનિજીના સદુપદેશથી જૈન જ્ઞાનશાળા, વેરાવળ (આમના તરફથી ગયા વર્ષે ૨૧) અને ચાલુ વર્ષે ૩૦) મળી કુલ ૫૧) આજ્યા છે.)

૫૦) પૂ. પં. મ. શ્રી ધર્મવિજયજી ગણિના સદુપદેશથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેદી, વડવાણ શહેર.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયગંભીરસુરિજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, મંદસોર.

૨૧) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયકસ્તુરસુરિજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, પાલનપુર.

૧૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી પ્રસાદચંદજીના સદુપદેશથી શેઠ દલસુખભાઈ ખુશાલચંદ ઝવેરી, પાલનપુર.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયવલ્લભસુરિજીના સદુપદેશથી વીસા શ્રીમાળી એ નાત તરફથી, માણસા.

૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી હેમેન્દ્રસાગરજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, વીસનગર.

૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી મંગળવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, લુણાવાડા.

૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી હેમેન્દ્રવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, મહેસાણા.

૫) પૂ. પં. મ. શ્રી હિમ્મતવિજયજીના સદુપદેશથી ઓસવાલ જૈન પંથ, ઢાણેરાવ.

આ રીતે મુનિસમ્મેલનના ફરાવને અનુલક્ષીને આ પૂજારીએ સમિતિ માટે સદુપદેશ આપવાની જે કૃપા કરી છે તે માટે અમે તે પૂજ્યોનો આભાર માનીએ છીએ. સમિતિ સમસ્ત શ્રી સંઘની છે, અને દિવસે દિવસે સમિતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને સહકાર વધતો જાય છે તેથી અમને હર્ષ થાય છે.

સમિતિને સહાયતા આપનાર તે તે સદ્ગૃહસ્થો અને સંધોના અમે ઋણી છીએ.

અર્ચા ગર્ભના સંધો અને સદ્ગૃહસ્થો પણ અવસરે સમિતિને અવશ્ય સહાયતા મોકલશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. અને ચતુર્માસ પૂર્ણ થતાં શેષકાળમાં વિહાર દરમિયાન સમિતિ માટે ઉપદેશ આપવાની અમે સર્વ પૂજ્ય મુનિવરોને વિનંતી કરીએ છીએ.

અવરજીવક.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતે વખતે તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંધોમાના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે અવાજી હેતુ અને પત્ર લખીને તપાસ મહી કરવા વાગશે તે વિનંતિ.

૯૫૦

હોલિ સંસ્કારણ ચાલુ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ચણુ વિશેષાંકો

[૧] શ્રી અદ્યાર ગિર્ણી વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી : જીવન સંગ્રહી અનેક લેખોથી
સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય રૂ ૨૫૦/૧૦ (૨૫૦૦૦) એક આના વધુ).

[૨] શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષનાં જૈન ઇતિ-
હાસને લગતાં લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય એક રૂપિયા.

[૩] દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં
સાતમો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ
અન્ય અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના એ વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં સાંસાહાર હોવાના આશ્રેયોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંગ્રહી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

—લખો:—

શ્રી જૈન^{સત્ય} સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની ઘાટી, ધીકાંટા, અમદાવાદ.

अग्निल भारतवर्षीय जैन श्रैताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	विक्रम सं. १९८६ : वीरनि. सं. २४६६ : ६२-वीसन १९४२	क्रमांक
अंक ३	भागशर शुद्धि ८ : भगवत्पार : ३३-३४-१५	८७

विषय — दर्शन

१ श्री लाजसागरकृत पार्थजिन-स्तवन	: श्री. भोगीदास ज. सांडेसरा	: ७३
२ लैसत्रमेर	: श्री. साराभाष म. नवाय	: ७६
३ जैन इतिहास में लहौर	: डॉ. बनारसीदासजी जैन	: ८१
४ भेसाणा पुरमंडन श्री आदिनाथ स्तवन	: पू. सु. म. श्री. जयंतविजयजी	: ८४
५ लैनधर्मी वीरानां पराक्रम	: श्री. मोहनदास दीपयंद चोक्सी	: ८७
६ तक्षशिलानी शिक्षण-प्रणाली	: श्री. नाथादास छगनदास शाह	: ९०
७ 'जैन तत्त्वसार'क रचनास्थल अमरसर कहाँ है	: श्री. अगरचंदजी भंवरलालजी नाहटा	: ९६
८ 'कुन्दकुन्द-श्रावकाचार'	: पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयजी	: ९८
९ अरिहंत-वैद्य' शब्दका अर्थ	: पू. सु. म. श्री. विक्रमविजयजी	: १००
१० प्रवचन-प्रश्नमाला	: पू. आ. म. श्री. विजयपदायजी	: १०२
नवी मद्र, कागगना असाधारण लावो, रवीकार :		: १०४नी सामे

सूचना—आ मासिक अंग्रेज महिनानी पंदरमी तारीजे प्रगट थाय छे. तेथी सरनामाना इरक्षरना भयर बारमी तारीजे समितिना कार्यावये पछोयाउवा.

बनाम—वार्षिक—ये इपिया : छूटक साल अंक—त्रण आना

मुद्रा : नशितम छे. पंड्या; प्रकाशक : श्रीमंतदास जोषणदास शाह; प्रकाशनस्थान : श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगबाईनी वाडी, बीकानेर रोड, अमदावाद, गुजरातराज्य : सुभाष प्रिन्टरी, भीरगपुर रोड, अमदावाद.

श्रीजैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८

कंभांक ८७

अंक ३

श्री लालसागरकृत

पार्श्वजिन-स्तवन

(उपजति वृत्त अह९)

संपादक : श्री भोगीलाल ज. सांस्करा, श्री. जे. (ज्ञानदा)

गूजररातना समर्थ साक्षर सद्गुण नरसिंहराव दिवेदियानुं अंक विधान हुतुं के प्राचीन गूजरराती साहित्यमां अक्षरमय वृत्तोना प्रयोग यतो नहुंनो. परन्तु संशोधनतो विषय प्रागतिष्ठ (Progressive) छे. जंम जेम नवे प्रकाश सांपडतो जय तेम तेम नूनां विधानोमां इरइर करवो ज पंड. छेइतां थोडांके नपेना संशोधनोअे यतापी आ'युं छे 'के श्री नरसिंहरावनुं विधान अरायर न हुतुं. गया वपे' गूजररात वनीकयुवर सोसायटी नरइथी अहार पंडेस " प्राचीन गूजरराती साहित्यमां वृत्तरचना " नामनी पुस्तिकामां विक्रमना औदमा सैकाथी ओगणुसमा सैका सुधीमां थथेही गूजरराती वृत्तरचनाओनी समालोचना करिनि आ वस्तु यताववा मे' प्रयास कर्यो छे. परन्तु नूनी गूजररातीनुं साहित्य हउ तो ब्रह्मथे अंधारामां छे. हउ नूना साहित्य उपरनी धूण अंधारानी जशे तेम कं'ठ नयुं गणववानुं भणशे. मारी उपर्युक्त पुस्तिका प्रसिद्ध थछ गया पंडी, संवगसुन्दरकृत 'सारशिआमखुरास' (२. स. १५४८)नी हाथप्रतमांथी इटलोड भाग उपजति वृत्तमां लभायेलो भणतां ते आ वर्णना 'गूजरराती' सासाहिकना दीपोत्सवी अंकमां प्रसिद्ध कराव्यो छे तथा लालसागरकृत " पार्श्वजिनस्तवन " पणु आभुंथे उपजतिमां लभायेस होछ " जैन सत्य प्रकाश "ना वाचको समक्ष रजु करेस छे.

आ " पार्श्वजिनस्तवन "नी अे पत्रनी हस्तलिखित प्रत पाटणुमां सागरना उपाश्रयना लंडारमां छे तथा ते पू. मुनि श्री पुण्यविजयछे भने आपी हती. हाथप्रतमां ब्रह्मा संवत् नथी, पणु ते सत्तरमा सैकाथी आ तरइनी होय ओस लिपि उपरथी सागतुं नथी.

कर्ता लालसागर आचार्य विजयदेवसूरिना समकाशीन छे तथा पोताने रविसागरना शिष्य तरीके ओगणवावे छे. तेमले भाणवामां देवासमां आ कृतिनी रचना करी छे. काव्यना अ'ते रच्यो संवत् नथी, परन्तु विजयदेवसूरिना ज्ञानकाण ध्यानमां राभतां आ काव्य विक्रमना सत्तरमा सैकाना पीज्ज अथवा त्रीज्ज यरजुमां रच्युं हथे, ओम कही शकय.

વિજયદેવસરિની હયાતીમાં જ તે ક્રખાયું હતું, એટલે સં. ૧૬૭૧ (વિજયદેવસરિના સ્વર્ગ-વાસનું વર્ષ)થી આ તરફનું હોઈ શકે નહિ.

આ કાવ્યના ઉપનનિમાં ઘણું સ્થળે જોહોભંગ થાય છે તથા કેટલેક કેટાણે તો કાવ્યની પદ્ધતિઓને કયા છંદનું નામ આપવું એવાં પણ સવાલ ઝોભો થાય છે.

૨૪-૨૬-૨૮-૨૯ કડીઓમાં ચારને બદલે પાંચ ચરણ છે, એ સૂચક છે. કરીને અંતે લગભગ એક જ વિચારની અમુક રીતે પુનરાવૃત્તિ કરીને પોતાના કથનને ભારદરત બનાવવાનો કવિનો આશય છે, એ સ્પષ્ટ છે. અર્વાચીન ગૃજરાતી કવિતામાં પણ આ પદ્ધતિનો આશ્રય લેવાય છે. જે કે એમાં પાંચમું ચરણ કેટલીકવાર આગળ કોઈ છંદનું પણ હોય છે.

મૂળ કાવ્ય

॥ ૬૦ ॥ પંડિત શ્રી ૬ શ્રીકમલવર્ધનગણિગુરુચરણકમલેભ્યો નમઃ ॥

શ્રી ગુરુરાય-પાય નમીનઈ, સારદમાય ગનિ સમરીનઈ,
શ્રીપાસ આસહ પૂરણહાર, પરતા જ પુરઈ કરતાં બુહાર. ૧
તે પાસછના ગુણ વર્ણવીજઈ, એક મુકિય છમઈ તે કિમ કહીજઈ?
જઉ હોઈ નિર્મલ કેવલનાણુ, તો પાસછનું કીજઈ વખાણુ. ૨
તોહઈ કહું છઉં નિજ મત્તિ સારૂ, જિમ દાન દીજઈ ઘરિ છત્તિ સારૂ,
હવઈ સાંભલિજ્યો સદૂ ભવ્ય લોક, આણુંદ આવઈ, નાગઈ જ શોક. ૩
આ જંબુદીવઈ અતિહિ પવિત્રઈ, તીર્થેશ જનમ્યા જિહાં ધર્મપંત્રઈ,
તો ભર્તપંત્રઈ અછઈ આર્ય દેશ, જિહાં પુણ્ય પૂરાં, નહિં પાપલેશ. ૪
વાણુરચી તિહાં નગરી જ સાર, ગઢ મઢ મંદિર પોલિ પ્રકાર,
તલિયાં જ તોરણુ ઘરિ ઘરિ બાર, નિત નિત ઉચ્છગ અતિહિ અપાર. ૫
અન્વસેન નામઈ તિહાં રાય રાજઈ, વયદી સદૂઈ ભડવાય ભાજઈ,
ન્યાયઈ જ રાજ જિમ રામ છાજઈ, પૂરઈ પ્રતાપઈ દિનરાજ લાજઈ. ૬
સીતા વિનીતા જિમ રામિ બાણી, સીલહ ગુણે કરિ સઘલે વખાણી,
રૂપઈ જ રંભા, હરિની ઘરાણી, નામઈ જ વામા તસ પટ્ટરાણી. ૭
દેવલોક દસમાથી પ્રભુ અવિચા, આ મર્ત્યલોકઈં ખુણુ પાય ઠવિચા,
ત્રિષ્ટય જ્ઞાનધારી ગરભઈ ઉપન્ના, વામાઈ દીઠાં અઉદઈ સુપન્નાં. ૮
રાણી તે જાગી પ્રિયનઈ જગાવઈ, મીઠે જ વચણે મુહિણાં સુણાવઈ,
તવ રાય જંપઈ, “હોસયઈ સુપુત્ર, કઈ અકવતીં, કઈ જિનવર પવિત્ર.” ૯
સુપનપાઠક તે રાયઈ તેડાવ્યા, સંતોષ પામ્યા, શાસ્ત્ર સુણાવ્યાં,
“જે અર્થ કીધો છઈ તુમહે આજ, શાસ્ત્ર માહિ પિણુ તેડ જ છઈ રાજ.” ૧૦
રૂડા જ રોહલા પૂરીજઈ આસ, પરિપૂર્ણ હૂઉ પ્રભુ ગર્ભવાસ,
દિન સાન સાઠા નઈ નવ માસ, જનમ્યા દસમા દિન, વહિ પોસ માસ. ૧૧

ત્રિહું જગમાંહિ આણુંદ વર્તીઈ, સંચારિ જીવનઈ ભય રાહુ નિવર્તઈ,
 નરગહ તણા તે જીવ સુકળ પાવઈ, જિન-જન્મ થાતઈ એ રીતે દ્રાવઈ. ૧૨

છાપન્ન દિસિની કુમરી જ આવઈ, શુચિકર્મ કરવા તે શુદ્ધ ભાવઈ.
 યોસકિ સુરવર જઈ મેરુશૃંગિ, સ્નાત્ર કરાવઈ પ્રભુ લેઈ અંગિ. ૧૩

હૃદ પ્રભાત નઈ ઊગ્યો દિણુંદ, રાત્ર તણુંદ મનિ અતિહિં આણુંદ,
 જન્મમહોચ્છવ રૂઠો જ કીધો, બહુ દાન દેઈનઈ જસ લીધો. ૧૪

તિહાં નામ થાપ્યું શ્રીપાસકુમર, સેવા કરઈ છઈ સહઈ જ અમર,
 અનુક્રમિં યૌવન વેસિં આવ્યા, પ્રભાવતી કુમરી પરણ્યાવ્યા. ૧૫

હિવઈ સુખ ભોગામાં તેહર્યું અનેક, પછઈ જ અણ્યઉ મનર્યું વિવેક,
 દાન દેઈ વરસી સંયમ ભાર, લેતાં જ યોશું ધાર્મ જ્ઞાન સાર. ૧૬

તપ જપ કરતાં, કર્મ પપતાં, દેવસી થયા પ્રભુ વિહાર કરતાં,
 સમવસરણિ પ્રભુ ખઈડા જ સોહઈ, સુરનર ભવિયજીનઈ પડિભોહઈ. ૧૭

દાન, સીયલ, તપ, ભાવ સુદાર, ધર્મ પ્રદ્યુઈ ચાર પ્રકાર,
 તિહાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવી, થાપ્યો ચતુર્વિધ સંઘ મુપ્રભાવી. ૧૮

નીલવરણ નઈ નવ હથ ડાય, શ્રીપાસનામી જાતવર્પ આય,
 નાગલંછન છઈ જેહનઈ પાય, અષ્ટ મહાભય પ્રભુનામિ જાય. ૧૯

કમઠ હડીનો તઈ મહ ગાહ્યો, આગિં બલતઉ જે નાગ ટાઢ્યઉ,
 તે નાગ મરીનઈ થયો ધરણિંદ, સેવઈ જ પ્રભુના પદ-અરવિંદ. ૨૦

ધરણિંદ-ધરણી વૈરોટયા દેવી, પક્ષાવતી પણિ પ્રભુ-પાય સેવિ,
 સમકિતધારી છઈ સર્વથેવ, વિઘન નિવારઈ સંઘનાં સદૈવ. ૨૧

પુરિસાદાણી પ્રભુ કેવલનાણી, અંત સમયની મનિ વાત આણી;
 અનુક્રમિ સંમેતસિખરિ પહુતા, તિહાં સિદ્ધ હુઆ પ્રભુજી સમોહતા. ૨૨

ચિહું દિસિ રૂપઈ ચઉહરી તે સોહઈ, ઉપરિ પ્રભુ જસ માંડવો મોહઈ,
 ધરણી સરાવલઈ પ્રભુ-શુણ જવારા, પ્રભુ જાપ મીટલ હાથઈ સવારા (?) ૨૩

અરિહંત સિદ્ધ સાધ કેવલી પ્રણીત, ધર્મ આરાધઉ થઈ ધક્રિચિત,
 એ ચ્યાર મંગલ વર્તઈ જિવાહરિં, વરરાજ કન્યા પરણિ તિવાહરિ,
 શ્રી પાસનામિં જય જય તિવાહરી. ૨૪

ગાન્તં વાન્તં તે ઝાઝાં જ વાજઈ, વરરાજ કન્યા આવઈ દ્રવાજઈ,
 દેહરઈ ઉપાસરઈ દેવશુકુ રાજ, બુહારી વાંદીનઈ કરઈ ધર્મકાજ, ૨૫

દેવાંગણું હુઈ દેવ-શુકુ સાધિં, સંયોગ હોજ્યો આજન્મ આધિં;
 છેહડા જ બાંધ્યઈ, પ્રભુ ધ્યાન રાપઈ, શ્રી પાસજીનું મનિ ધ્યાન રાપઈ.

સહિશુકુ સાચો જિનધર્મ ભાષઈ. ૨૬

શુંહલી કરી નઈ શુકુ નઈ વધાવઈ, ધવલ ગંગલગોરી તે ગાવઈ;

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ, અમદાવાદ

(ક્રમાંક ૮૫થી ચાલુ)

(૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર

જૈસલમેરના કિલ્લા પરના આડ જિનમંદિરો પૈકી મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર મુખ્ય ગણાય છે. આ દેરાસરમાં દાખલ થવા માટે ઐથી પહેલાં એક પાંચ જ ફુટ ઉંચાઈવાળા દરવાજામાં પ્રવેશ કરવો પડે છે. સામાન્ય રીતે ઊંચા માણસોને નમીને જ દાખલ થવા માટે જાણે કે આ દરવાજા ન બનાવ્યો હોય તેમ, દાખલ થતાં જ અંદરના દેરાસરના પ્રવેશદ્વારનો વિશાળ દરવાજો નજરે પડતાં, આપણને લાગે છે.

ઉપરોક્ત પાંચ ફુટના દરવાજામાં દાખલ થતાં જ અદ્ભુત સ્થાપત્યકામવાળું પીળા જ્વેલમેરી પાષાણમાંથી કારી કાઢેલું લગભગ વીસ ફુટ ઊંચું તોરણ, પંદરમા સૈદાના રાજપુત-સ્થાપત્યના સર્ગનહારોના જીવતા જંગતા સ્મારક સમું પ્રવાસી-પાત્રીની નજરે પડે છે. તોરણનું ટૂંકું વર્ણન આ પ્રમાણે છે:

તોરણના ઉપરના ભાગમાં મધ્ય સ્થાને જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ પદ્માસનસ્થ સ્વરૂપમાં ચિત્રાજમાન છે. મધ્યસ્થ મૂર્તિની બંને બાજુએ પણ બીજી એકેક પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ છે. પદ્માસનસ્થ મૂર્તિઓના ઉપરના ભાગમાં કાતરકામવાળી સ્થાપત્યકૃતિઓ છે અને તે સ્થાપત્ય-કૃતિઓ પર એકેક ઘંટું પત્થરનું છે, ઉપરાંત બાજુમાં નાનાં નાનાં સંકેતો નૃત્ય કરતાં રૂપો

સિંહચુક્ર હાથઈ વાસ ઠવાવઈ, ઈણુ પરિ યાવક-કુલ તે દીપાવઈ. ૨૭

એ શ્લોક લાવઈ લણુતાં જ ગુણતાં, આણુંદ પામઈ સહુઈ જ સુણુતાં;
વરરાજ કન્યા અવિહડ પ્રીતિ, નરનારી સહુનઈ અવિહડ પ્રીતિ;

સંતાન રૂડાં, રૂડી જ રીતિ. ૨૮

તપગચ્છ રાજ વિજયદેવ વાસ, સંઘમાહિ મોટો મહિમા નિવાસ;
આચાર્ય ઉપાધ્યાય પંન્યાસ, ગણેસ સાધુની પૂરઈ જ આસ;
અવિહડ સંઘની પૂરઈ જ આસ. ૨૯

તપગચ્છ મોટો જે મહાતુભાવ, સુવિહિત પંડિત માહિ સુપ્રભાવ;
શ્રીગુરુ રવિસાગરનઉ ગુપ્તસ, લાલસાગર, પ્રભુ જય પાસ ઇસ. ૩૦
માલવદેસિં દેવાસનગર, સમહિસ તીરથ, મહિકઈ જ અગર,
તિહાં શ્લોકખંધઈ સ્તોત્ર રચાણું, શ્રીપાસ જિનવર નમો જિણાણું. ૩૧

इति पाणिप्रहणाधिकारश्लोकवन्धवन्धुरद्रव्यभावमंगलिकमंदिर-

प्रशस्तशब्दसुन्दरश्रीपार्वजिनपुरंदरप्रधानतरस्तवनं समाप्तम् ॥

શુભં ભવતુ સર્વથ મહાજનાનાં વિશેષતઃ ।

પરોપકારિતાધર્મકર્મશર્મયુષાં મૃશમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીરત્નુ ॥

શિષ્ટીએ કાતરેલાં છે. મૂળ આ તોરણ એ મોટા વિશાળ સ્થાંભો ઉપર આવેલું છે.

અન્ને વિશાળ થાંભલાઓ પર પણ કેડ તળીઓથી ભુદીભુદી ગતની સ્થાપત્યકૃતિઓ કાતરેલી છે. સ્થાપત્યકૃતિઓના ઉપરના ભાગમાં ભુદીભુદી શિષ્ટપાકૃતિઓ પણ શિષ્ટીઓએ રચી કરેલી છે અને તોરણની ક્ષગભગ મધ્યમાં ચારે બાજુ ફરતી નૃત્ય કરતી ક્ષગભગ દોઢ દોઢ ફૂટ ઊંચી અપ્સરાઓ કાતરેલી છે, જેનું શિષ્ટ ખરેખર અદ્ભુત છે. નૃત્ય કરતી દેવગનાઓના પાછળના ભાગમાં ભુદીભુદી ગતનાં ગીત ગાતાં તથા વાજિંત્ર વગાડતાં સેંકડો નાનાં નાનાં રૂપો શિષ્ટીએ સુંદર રીતે કાતરેલાં છે. આ તોરણના ઉપરના ભાગનો તથા નીચેના ભાગનો ફોટોગ્રાફ શેડ બાજુદે જ કદવાણુજીની પેદી તરફથી “જૈન ડીરેક્ટરી વિભાગ” માટે લેવાડાવવામાં આવેલ છે. મધ્યના તોરણમાં પણ અને બાજુએ નવ નવ નાની નાની જિન-પ્રતિમાઓ કાતરેલી છે. ખરેખર! આ તોરણ પંદરમા ઐકાની જૈનાશ્રિત રાજપૂતકલાનું અદ્ભુત સ્મારક છે.

તોરણની મધ્યમાંથી પસાર થઈએ એટલે શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં જવા માટે આઠ પગથીયાં ચડવા પડે છે. પગથીયા ચઢી રહીએ એટલે તે જ વખતે આપણા માથા ઉપર દેવવાડાનાં અદ્ભુત સ્થાપત્યકામોની યાદી આપતી સુંદર કાતરકામવાળી છત તરત જ નજરે પડે છે. ચાર થાંભલાના ટેકે આ છત ટકેલી છે. આ ચારે થાંભલાઓની મધ્યમાં પણ અને બાજુ સાત સાત નાની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિઓવાળાં પણ તોરણે અદ્ભુત કાતરકામવાળાં છે. આ સ્થાપત્યકામો જોઈ રહ્યા પછી આગળ વધતાં તરત જ જૈનસમેર તીર્થના તીર્થપતિ શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવા માટેનો મુખ્ય દરવાજો આવે છે. પ્રવેશદ્વારના ઉપરના ભાગમાં પણ મંગલમૂર્તિ તરીકે શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની ખીણ પાયાણી પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ કાતરેલી છે. દરવાજામાં પેસતાં જ સામે મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ નજરે પડે છે.

પ્રવેશદ્વારમાં પેસીને જરા આગળ જઈએ એટલે આઠ સ્થાપત્ય કામવાળા થાંભલાઓવાળો સભામંડપ આવે છે. સભામંડપની છતની પુતળીઓ પણ ઘણી જ સુંદર છે. પરંતુ અજ્ઞાત વહીવટદારોએ તે પુતળીઓ ઉપર રંગરોગાન કરી દેખને કપડાંનો પહેરવેશ પણ મારવાડી ફેશનનો કરી નાખ્યો છે અને આ રીતે આ અદ્ભુત શિષ્ટપાની શિષ્ટપદલાના ઇતિહાસને નષ્ટ કરી નાખ્યો છે. આ આઠે થાંભલાઓમાં નૃત્ય કરતાં ભુદાં ભુદાં સ્વરૂપોનાં સુંદર શિષ્ટો છે; અને આઠે થાંભલાઓની વચ્ચે એકેકે તોરણ, સુંદર સ્થાપત્ય કામવાળું તથા અને બાજુએ સાત સાત નાની નાની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિઓવાળું છે. આ રીતે આઠ થાંભલાઓની વચ્ચેના તોરણોમાં અને બાજુની મલીને ૧૧૨ જિનપ્રતિમાઓ છે. આ તોરણોને તિલક તોરણો તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. અને શ્રી પાર્શ્વનાથજીના આ દેરાસરને નવ તોરણવાળા દેરાસરના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ નવ તોરણોની ગણતરીમાં આઠ તોરણ સભામંડપના અને એક ક્રોડમાંનું મોટું તોરણ જેનું વર્ણન અગાઉ આ લેખમાં જ હું કરી ગયો છું, તે પ્રમાણે નવ તોરણની ગણતરી ગણાય છે. વળી આ તોરણોની જિનમૂર્તિઓની સંખ્યા પણ આ લેખમાં આપવાનું કારણ એ છે કે અત્યારસુધી જૈનસમેર તીર્થની જિનમૂર્તિઓની જે ગણતરી ગણવામાં આવી છે, તેમાં તોરણોની તથા મંગલમૂર્તિઓની પણ સંખ્યા ગણતરીમાં લેવામાં આવી છે.

સલામંડપ અને પ્રવંશદ્વારની વચ્ચેથી ભમતીમાં જવાનો રસ્તો શરૂ થાય છે. ભમતીમાં ૫૧ દેવકુલિકા(દેરી)ઓ છે; અને તે દરેક દેવકુલિકા પર એકેક મંગલમૂર્તિ તરીકે શ્રી જિનશ્વરદેવની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ કાતરવામાં આવેલી છે. આ દેવકુલિકાઓમાં નાની મોટી ૪૦૪ જિનપ્રતિમાઓ પાપાણની છે તથા એક ઓવીશ જિનમાતાનો પટ છે. આ બધી પ્રતિમાઓના શિલાલેખો સ્વર્ગસ્થ જૈન વિદ્વાન પૂર્ણચંદ્રજી નાહર તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૯ માં 'જૈન લેખ સંગ્રહ' તૃતીય ખંડ (જેસલમેર)માં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલા છે, જેમાં કેટલીક મહત્વની ભૂલો પણ રહી જવા પામી છે, જે મેં સુધારી લીધી છે. પરંતુ તેઓશ્રીના સંગ્રહમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરની ૫૧ દેવકુલિકાઓની ધારસાખ પરના શિલાલેખોનો ઉલ્લેખ સુદ્ધાં પણ જણાતો નથી, તેથી તે બધા લેખો પરનો ચુનો મળુરો પાસે સાફ કરાવીને મેં લખ લીધા હતા, જે નીચે પ્રમાણે છે:-

દેવકુલિકા નંબર

૧] સં૦ ૧૪૭૩ વર્ષે વરહા હરપાલ પુત્ર આત્માકેન પુત્ર પાલ્હા સાજણ...

૨] ૧૪૭૩ વર્ષે વરહા હરપાલ પુત્ર કાઠકૈન પુત્ર.....

૩] ૧૪૭૩

૪-૬] આ બંને દેરીઓ પર લેખ બિલકુલ નથી.

૬] સં૦ ૧૪૭૩ વર્ષે તા. સમરા પુત્ર દેપાજગસિંહજસજયમોલામેલાશ્રાવકૈ: પુણ્યાર્થ દેવકુલિકા કારિતા

૭] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે પાગવાટ ડાદા સુત ઉષ(સ)રેણ સ્વભાર્યા જડળાદિ પુણ્યાર્થ દેવગૃહ કારિતા

૮] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે ચોં કીતા સુતૈ કર્મણ પાંચા ઠાકુરસી જેઠા શિવ-રાજ..... શ્રાવકૈ: કારિતા

૯] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે ચોં કીતા લક્ષમણદેવાભ્યાં કારિતા દેવગૃહિકા

૧૦] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે શ્રેષ્ઠિ મમ્મણપુત્રેણ શ્રેષ્ઠિ જયસિંહેન સ્વપુણ્યાર્થ કારિતા દેવગૃહિકા

૧૧] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે સાં પેથડપુત્ર સચ્ચાકેન કારિતા ગણધર નયણાસુત સાલિંગેન ચ । દ્વાર કારિતા:દેવગૃહિકા માતા રાજી પુણ્યાર્થ

૧૨] સં૦ ૧૪૭૩ વર્ષે સં૦ કીહટ સં૦ દેવદત્ત ઝસમદત્ત કાન્હા જીવંદ જગમાલ સં૦ કપૂરી માલહળદે કરમી પ્રમુખ પરિવારેણ સ્વપુણ્યાર્થ દેવગૃહિકા કારિતા

૧૩] આ દેરી પર લેખ બિલકુલ નથી.

૧૪] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે સાં સીહા પુત્રેણ સાં સોમા શ્રાવકેણ કારિતા

૧૫] સં૦ ૧૪૭૩ ઢાગા મોજા સુત મદાશ્રાવકેણ નિજભાર્યા માલળદે પુણ્યાર્થ દેહરી કારિતા

૧૬] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે સાં હેજસી સુતેન કરગપિતા ઠં દેવસિંહેન પુત્ર ચક્રરાજ જસહદાદિ સહિતેન કારિતા દેવગૃહિકા

१७] सं० १४७३ वर्षे डागा कुरपाल सुत सादाकेन स्वभार्या सुहबदे
पुण्यार्थ कारिता पौत्र वरसी[ह]

१८] संवत् १४७३

१९] संवत् १४७३ वर्षे

२०] सं० १४७३ वर्षे सा० रडलापुत्रेण सा० आपमल्लश्रावकस्य पथा भीमा
जेठा सहितेन भार्या कमलादे पुण्यार्थ कारिते

२१] सं० १४७३ वर्षे सा० धना पुत्र सा० अमर मोषसिंह सुश्राव-
काभ्यां देवगृहिका

२२] सं० १४७३ वर्षे श्रीकार खेता पुत्र सं० आह सं० बालहा सुश्राव-
काभ्यां स्वपुण्यार्थ कारिता देवगृहिका ॥

२३] सं० १४७३ वर्षे मं० देल्हा पुत्र मं० हापू पुत्र मं० पालहा मंत्रि चड-
डाभ्यां सपरिवाराभ्यां देवगृहिका कारिता ॥

२४] सं० १४७३ (नं० २३ प्रमाणेन).

२५] संवत् १४७३ वर्षे भ० झांझण सुत गुणराज वीकम कालू.....

२६] देव नथी.

२७] सं० १४७३ वर्षे भ० लोहट भ० जेसा पासा ब (टकू) चडडा भार्या
जीवी पुण्यार्थ च कारिता देवगृहिका

२८] सं० १४७३ वर्षे भ० तिहुणा पुत्र देल्हा कुसला सुश्रावकाभ्यां पु०
मांडण सिवराज कलिनाभ्यां कारिता

२९] सं० १४७३ वर्षे भ० मूला पुत्र भ० भामा सुश्रावकेण स्वपुण्यार्थ
देवगृहिका कारिता ॥

३०] सं० १४७३ वर्षे भ० मूला पुत्र भ० देवराज सुश्रावकेण देवगृहिका कारिता

३१] संवत् १४७३ वर्षे गो० बाहड पुत्र सामण सा धवल पुत्र महिराज
जेठा सा हीरा ईरज सा धवल पुत्र चांपा मातृ हीरादे पुण्यार्थ कारिता

३२] संवत् १४७३ वर्षे गो० गुनिया पुत्र धन्ना पूडला कोला प्रमुख
परिवारेण...देव पुण्यार्थ देवगृहिका [कारिता]

३३] संवत् १४७३ वर्षे सा० पूटा सुत रामसिंह पुत्र गुणराज धन्ना
सहितेन कारिता ॥

३४] सं० १४७३ व० सा० सारंग पुत्र जईता जेसा राणा श्रावकः निज-
मातृ पुनादे जईता भार्या जालहदे कारिता ॥

३५] संवत् १४७३ वर्षे सा० पासा पुत्र जगाकेन स्वपुण्यार्थ देवगृहिका कारिता ॥

३६] सं० १४७३ वर्षे सा० सुहडा पुत्र.....पुत्र सा० जिणदत्त रत्नपाल
कलितेन देवगृही

३७] सं० १४७३ साधुशास्त्रीय जेवू नेमा हेमा श्रावकैः। नेमा कलत्र
नागलदे पुण्यार्थ कारिता ॥

૩૮] ૧૪૭૩ વર્ષે પરીં સાહલ પુત્ર સીદ્ધાકેન પુત્ર સમધર વીકા નરવદ સહિતેન માતૃપિતૃ પુણ્યાર્થે શાંતિનાથ દેવગૃહી કારિતા ॥

૩૯] લાલ રંગથી અક્ષરો દ્યાર્ધ ગએલા હોવાથી લેખ વાંચી શકાતો નથી.

૪૦] ૧૪૭૩ વર્ષે ૫૦ સામલ પોલા કૃપા કરના ઘાઠા શ્રાવકે પિતૃ સુહદા માતૃ સિંગારદે પુણ્યાર્થે આદિનાથ દેવગૃહી કારિતા ॥

૪૧] સં० ૧૪૭૩ વર્ષે ૫૦ પૂના ભાર્યા પદ્મ શ્રાવિકયા નિજપુણ્યાર્થે દેવગૃહી ગૃહીતા ૫૦ ૬૦૦ વ્યયેન કારિતા ॥

૪૨] [સં.] ૧૪૭૩ પરીં ગૂજર પુત્ર પદ્મસિંહેન નરપાલ દાપા સુરપતિ સહિતેન નિજભાર્યા પદ્મ(જા)લદે પુણ્યાર્થે કારિતા ॥

૪૩] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે મંડારી ચાંપા પુત્રેણ મં० ઘડસીકેન સ્વમાતૃ બાલ્હી કારિતા ચ દેવગૃહિકા ॥

૪૪] [સં०] ૧૪૭૩ મળં મૂલદેવ પુત્ર ડુવા સૂરા વીસા જેસલ મેધાકૈઃ તન્મધ્યે પૌત્ર જઈતા ફૂઝમ્યાં મૂલદેવ સૂરા પુણ્યાર્થે કારિતા ॥

૪૫] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે મંડારી સોનાકેન સ્વપિતૃ હરિયા પુણ્યાર્થે શ્રીદેવ-ગૃહિકા કારિતા ॥

૪૬] સંવત્ ૧૪૭૩ વર્ષે ચૈત્ર સુદિ ૧૫ દિને વાઘમાર સાં વીસા સુત ગુણીયા દેહરી.....

૪૭] ॥૨૦॥ સંવત્ ૧૪૭૩ ચૈત્ર સુદિ ૧૫ હરીઆ પુત્ર રૂપા સાઈર રાડલ સાધા સહ પિતા મં० હરીઆ ચરીઆ જગસીંહ સુત પુણ્યાર્થે ॥

૪૮] સં० ૧૪૭૩ વર્ષે ચૈત્ર સુદિ ૧૫ સાં સૂરા પુત્ર સાં રતન આક પુત્ર સાં.....

૪૯] [સં०] ૧૪૭૩ મધૂદાગોત્રીય સાં શાંશ્ણ પુત્ર માંગડ પુત્ર સિરિયા-દે કારિતા દેવગૃહિકા ॥

૫૦] સં० જલ્હણ પુત્ર નીમા સાથૂ લઘૂ...કે પુત્ર કરિદાદે સહિતેન સં० ૧૪૭૩ દેહરી કારાપિતા ॥

૫૧] સંવત્ ૧૪૭૩ મીતી નાથૂ ભાર્યા ધધિણિ શ્રાવિકયા પુત્ર સારંગ-સહિતયા કારિતા ॥

આ ૫૧ દેવકુલિકાઓના લેખોમાંથી આપણને પંદરમા સૈકાના શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓનાં જુદાં જુદાં ગોત્રોનાં વિવિધ નામો તથા વ્યક્તિઓનાં નામો પણ મળેલા મળે છે. ઉપરાંત ૪૧ મી દેરીના લેખમાં તો દેરીનું ખર્ચ ૬૦ ૬૦૦ થયું તે આખતનો ઉલ્લેખ છે, જે ઉપરથી તે સમયમાં કેટલું ખર્ચ થતું હશે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે. વળી ૪૬, ૪૭ અને ૪૮ નંબરની દેરીમાં ચૈત્ર શુદિ ૧૫નો ઉલ્લેખ છે, જે દેરીની પ્રતિષ્ઠાની તારીખ છે; કારણ કે પાર્શ્વનાથજીના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા પણ તે જ દિવસે થઈ છે. જે આખતનો દેરાસરમાં કાળા પથ્થર પર ખોદેલી પ્રશસ્તિમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. (જુઓ પૃ. નાંદર “જૈન લેખ સંગ્રહ” ભાગ ૩ને પ્રશસ્તિ નં० ૨ ૫ થી ૭ થી પાનું.) (આજી)

जैन इतिहास में लाहौर

लेखक: श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., Ph D.

[लेखांक १]

नाम—लाहौर बड़ा प्राचीन नगर है। यह कई सौ बरसों से पंजाब की राजधानी रहा है। पंजाबी लोग इसे “लाहौर”, “ल्हौर” कहते हैं। फारसी की किताबों में इसको “लहावर, लोहावर, लहावूर, लहवर, रहवर” इत्यादि करके लिखा है। अमीर खुसरो ने इसे “लाहानूर” के नाम से भी पुकारा है—जैसे,

अज हदे सामानिया ता लहानूर। हेच इमाग्त नेस्त मगर दांग कसूर॥

[किरनुस्सअदैन]

कुछ प्राचीन जैन लेखकों ने भी इसे यही नाम दिया है। जैसे—

१. अमृतसर भंडारकी ‘अणुत्तरोववाइय’ की प्रतिकी पुष्पिका^१—

संवत् १५९१ वर्षे कार्तिक वदि ९ दिने गुरुवासरे सहगलगोत्रे परमपुरुष हांगा तत्पुत्र माणिक तत्पुत्र लद्धा श्री वृद्धगच्छे श्री मुनीश्वरसंताने श्री पुण्यप्रभसूरि तत्सिष्य वा० श्री भावदेवाय सिद्धांतस्य पुस्तकं स्वपुण्यार्थे श्री **लाहानुरपुरे**॥

२. पट्टी भंडारकी ‘जंबुद्वीपपण्णत्ति’ की पुष्पिका^२—

संवत् १७६४ वर्षे मिति १४ शुक्लपक्षे वार बुधवार श्री ५ पूज्य जी हरीदासजी तस्य शिष्य मणसा विग तत्र लिषतं **लाहानूर** मधे कुतबषांकी मंडी।

३. पट्टी भंडारके ‘कर्मग्रन्थ’की पुष्पिका^३—

लिषतं मल्लका ऋषि संवत् १७६५ अश्विन शुदि ६ मंडी कुतबषां की गच्छे सिंधराज का।

४. पंजाब यूनिवर्सिटी लाइब्रेरीके संस्कृत विभागके हस्तलेख नं. ८४९ की पुष्पिका—

संवत् १८११ मिति कार्तिक शुदी १५ पौर्णिमायां तिथौ बुधवासरे **लाहानूर** नगर मध्ये....बाणीया वंशे नौरंग पुरीया लाला नवनिधिरायजी....

५. सूरीश्वर अने सम्राट्, पृ० २५४

१ A Catalogue of Manuscripts in the Panjab Jain Bhandars by Banarasi Das Jain Lahore. 1939 ग्रन्थ नं० ४०

२. „ „ ग्रन्थ नं० ९१५

३. „ „ ग्रन्थ नं० ४६३

लाहनूरगढ़ मन्त्रि प्रवर प्रासाद करायउ। (कृष्णदासकृत दुर्जनसाल बावनी, छंद ५४)

६. “जैन विद्या” प्रथम अंक, हिन्दी पृ० ३१. जटमल कृत “लाहौरकी गज़ल” की श्रुति अग्रचंद नाहटाकी प्रतिमें “लाहानूर” शब्द आता है।

ब्राह्मण पंडित इसे “लवपुर” कहते हैं।

अकबरके समयसे जैनोमें इसका नाम लाहौरके साथ २ “लाभपुर” भी पड़ गया। जैसे, भानुचन्द्रचरित्र’ आदिमें।

राजपूतों के इतिहासमें इसे “लोहगढ़” भी कहा है।

अंग्रेजी स्पेलिंग Lahore के प्रभावसे गुजराती, मराठीमें ‘लाहोर’ लिखते हैं।

स्थापना—दंतकथा तो यह चली आती है कि श्री रामचन्द्रजीके बेटे लवने लवपुर अर्थात् लाहौर बसाया, और कुशने कुशपुर अर्थात् कसूर। लेकिन इस दंतकथाके तथ्यातथ्य जाननेका कोई साधन नहीं है। लाहौरके किलेमें लोहका मन्दिर है और अमृतसरमें लोहगढ़ दरवाजा है। इनका संबंध लवसे है या राजा लोहसे, यह निश्चय पूर्वक नहीं कहा जा सकता।

किसी २ को खयाल है कि ग्रीक लेखक टालमीने जिस “लाबोकल” नगरका उल्लेख किया है, वह लाहौर है। ऐसा प्रतीत होता है कि लाहौरको विक्रमकी दूसरी तीसरी शताब्दीमें किसी राजा लोहने बसाया और थोड़े ही समयमें यह बड़ा भारी नगर बन गया।

अवशेष—यद्यपि पंजाबमें जैनधर्मका इतिहास बड़ा उज्ज्वल और महत्त्वपूर्ण रहा है, तथापि लाहौरमें इसके अवशेष कुछ बहुत पुराने नहीं मिलते। सबसे प्राचीन अवशेष सम्राट् अकबरके समयके हैं। संभव है कि खोज करने पर इनसे भी पुराने अवशेष मिल जाय। लाहौरके पुराने जैन घराने श्वेताम्बर संप्रदाय के मानने वाले ओसवाल हैं जिनको यहां आम बोलचालमें “भाबड़े” कहते हैं। दिगम्बर जैन तो ब्रिटिश राज्यकी स्थापना होने पर यहां आए और वे अधिकतर अग्रवाल जातिके हैं। नगरके जिस भागमें ओसवालोंकी बसती है, उसे “थडियां भाबड़यान” कहते हैं। अब इसे “जैन स्ट्रीट” भी कहने लग गये हैं। यहां अकबर के समयका मन्दिर और उपाश्रय अब तक विद्यमान है^४।

४. इससे पहले लाहौरमें उपाश्रय नहीं था। भानुचन्द्रने चाल चली। एक दिन अकबर दरबारमें देरमें पहुंचे। कारण पछने पर कहा कि दूरसे आना पड़ता है। तब अकबरने भूमिप्रदान की और श्रावकोंने उस पर उपाश्रय बनवा दिया। [भानुचन्द्रगणि चरित, प्रकाश २, श्लोक १२२-३०]

थडियां भावड़यान अकबरके समयमें या उससे कुछ पूर्व बसा होगा।

लाहौरसे सात आठ मील दक्षिणकी ओर एक ग्राम है जिसका नाम है “भावड़ा”। शायद यहाँ भावड़ों अर्थात् ओसवालोंकी बसती होगी, इसीमें यह नाम पड़ा। भावड़ा ग्राममें मन्त्री कर्मचंद द्वारा जिनकुशलसूरिकी चरणपादुका स्थापित की गई थी, जिसके साथ एक भावड़ी और बहुतसी ज़मीन भी लगती थी। अस्सी पचासी बरस हुए इस ज़मीनको भावड़ोंके ज़मांदारोंने दबा लिया। तब वहाँसे चरणपादुका हटा कर पास वाले ग्राम “गुरु मांगट”में स्थापित की गई। पुगनी हो जाने पर ये चरणपादुका शहरके मन्दिरमें रख दी गई और गुरुमांगटमें नई चरणपादुका पधारी गई। चरणपादुकाके स्थान पर प्रति मास श्वेताम्बर जैनोका मेला लगता है। यहाँ का जलवायु बड़ा स्वास्थ्यप्रद है।

इन के अतिरिक्त बहुतसे ऐसे ग्रन्थ मिलते हैं जो अकबर के समय लाहौर में ग्वे या लिपि-बद्ध किये गये।

प्रसिद्धश्रावक—अकबरके समय लाहौरमें दो मुख्य श्रावक थे—दुर्जन-सालसिंह और कर्मचन्द। इनमेंसे दुर्जनसालसिंह तो जदिया गोत्रीय ओसवाल था। इसके पिताका नाम नानू और पितामहका नाम जगूशाह था। यह तपागच्छीय श्री हीरविजयसूरिका अनन्य भक्त था। कृष्णदासन सं. १६५१ में लाहौर में “दुर्जनसाल बावनी” लिखी। इसके अनुसार दुर्जनसालने लाहौरमें एक मन्दिर बनवाया, और संघ समेत शैरीपुग्वी यात्रा करके वहाँका जीर्णोद्धार किया।

दूसरा श्रावक मन्त्री कर्मचन्द था। यह बीकानेरका रहने वाला बच्छावत गोत्रीय ओसवाल था और खरतर गच्छीय श्रीजिनचन्द्रसूरिका भक्त था। राय कल्याणमलकी ओरसे अकबरके दरबारमें रहता था।

साधुओंका पधारना—जन्मसे तो अकबर मुसलमान था लेकिन वह इसका कट्टर अनुयायी नहीं था। उसे अन्य धर्मोंका रहस्य जाननेकी बड़ी इच्छा थी। इस लिये वह सब मत मतान्तरोंके पण्डित और उपदेष्टाओं को अपने दरबारमें बुलाकर उनसे वार्तालाप किया करता। सं. १६३९ में जैनधर्मके प्रसिद्ध आचार्य हीरविजयसूरिको भी आगे बुलाया। उनके उपदेशसे प्रभावान्वित होकर अकबरने कई दिनोंके लिये जीवहिंसा बन्द कर दी। कुछ बरस आगरा प्रान्तमें रह कर सूरिजी तो गुजरात देशको वापिस चले

ગયે ઔર અકબર લાહૌર આ ગયા ।

મન્ત્રી કર્મચંદ્ર કી પ્રેરણાસે અકબરને જિનચંદ્રસૂરિકો લાહૌર બુલાયા ।
યે ફાગન મુદિ ૧૨, સં. ૧૬૪૮ ईदके दिन लाहौर पहुंचे । इनके साथ
जयसोम, रत्ननिधान, गुणनिधान, समयसुन्दर आदि कई साथु थे ।

हीरविजयसूरिने भेजे हुए विजयसेन और भानुचन्द्र जेठ मुदि १३,
सं. १६४९ के दिन लाहौर पहुंचे ।

ધર્મપ્રભાવના—ઇન દોનોં આચાર્યોંનેં અપને ઉપદેશ દ્વારા અકબરસે
જૈનધર્મકી વડી પ્રભાવના કરાઈ । પ્રભાવનામય ઉત્સવ ઔર જલસે જો લાહૌર
મેં હુए उनका वर्णन किसी आगामी अंकमें प्रकाशित किया जायगा ।

लाहौर, धनत्रयोदशी, सं. १९९९.

(क्रमशः)

મુનિ વિમલવિરચિત, મહેસાણા પુરમંડન

શ્રી આદિનાથ—સ્તવન

સંપાદક : પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. જયંતવિજયજી, વળા

આ સ્તવન પાલીતાણામાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી હસ્તકના જ્ઞાનભંડારમાંની
એક હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે. પ્રસ્તુત પ્રત ઉપર 'શ્રી. શંખેશ્વર
પ્રાર્થનાથ સ્તવન' એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. અને તેના પ્રારંભમાં આ સ્તવન
આપ્યું છે. આ સ્તવનમાં મહેસાણા શહેરમાંના શ્રીઆદિનાથ પ્રભુના જિનમંદિરનો
ઈતિહાસ આપેલો હોવાથી એ દષ્ટિએ એ વિશેષ ઉપયોગી છે. આ સ્તવનના રચયિતા
જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી વિમલહર્ષ વાચકના શિષ્ય મુનિ
વિમલ છે, એ વાત છેલ્લી-કલશની કડીમાંથી જણાઈ આવે છે અને એ ઉપરથી આ સ્તવન
લગભગ ત્રણ સૈકા પહેલાનું હોવું જોઈએ એમ પુરવાર થાય છે.

॥ ૬૦ ॥ । હાલ-ધમાલ ।

સદ્ગુરુ ચરણકમલ નમી, સમરી સારદ માયા રે;
આણંદ આણી હું થુણું, આદીશ્વર જિનરાયા રે.

મહિસાણા પુરમંડળ. (અંકથી

૧.

નયરી વિનીતા સુંદરુ, નાભિરાય તિહાં રાજધ રે;

તસ પટરાણી મરુદેવી, રૂપિં રંભા છાજધ રે. મહિસાણા ૦ ૨.

ચઉદ સપન માતા લહઈ, સૂતી રંગી રથણી રે;

રાય કહઈ સુત પામસ્યઈ, મરુદેવી સસીવચણી રે. મહિસાણા ૦ ૩.

નવ માસ દિન સાત ચુલિઈ, કુંઝર જનમ્યો ઉદાર રે;
 સુરગિરિ સુર મહુચ્છય કરી, ઋષભનામ દિઉં સાર રે. મહિસાણા ૪.
 અનુદિન વાધઈ ઋષભજી, કેલિ કરંતો સાર રે;
 ચોવન વય પ્રભુ પામિયા, પરણી દોઈ તડુણી ઉદાર રે. મહિસાણા ૫.
 વીસ લાખ પૂરવવડુ, કુંઝર પદવી રંગી રે;
 ત્રિસઠિ લાખ પૂરવ વલી, રાજ્ય કયું શુભ સંગી રે. મહિસાણા ૬.
 વિશ્વસ્થિતિ પરગટ કરઈ, પ્રાણીનઈ હિત કરિયા રે;
 લોકાંતિક સુર વીનલઈ, ત્રિણિ જગ જીવ ઉધરિયા રે; મહિસાણા ૭.
 પ્રભુ સંયમ સ્વયમ આદરી, ઉપદેસડે જિનધર્મ રે;
 કેવલ લહી શિવશ્રી વરો, ટાલી આઠઈ કર્મ રે. મહિસાણા ૮.
 શત પુત્રનઈ રાજ્ય થાપિયા, આપી સંવચ્છરી દાન રે;
 ચ્યાર સહસ્રચું વ્રત લિઉં, ચિત્ત ધરી શુભ ધ્યાન રે. મહિસાણા ૯.

॥ દાસ-ત્રિપદીકાગ ॥

ઋષભ જિનેશ્વર લીધી લીખ, પૂરવ જિનવર માની શીખ;
 નરિં કે પ્રભુ સારીખ. ૧૦.
 મહિમંડલમાં કરી વિહાર, વરસ સહસ ઇકે જિનવર સાર;
 નહિ પરમાદ લગાર. ૧૧.
 કેવલન્યાંન ઉપાયું ઉદાર, ટાલ્યાં અશુભ કર્મ અપાર;
 હુઓ જગિ જયકાર. ૧૨.
 સમવસરણુ રચઈ સુર અભિરામ, સોના રૂપા મણિના તામ;
 ત્રિણુ ગઢ મુંદર ધામ. ૧૩.
 તિહાં બધસી શ્રીઋષભજિણુંદ, ધર્મદેસના દિં આનંદ;
 પ્રતિબોધઈ ભવિવુંદ. ૧૪.
 થાખ્યા ચઉરાસી ગણુધાર, સહસ ચુરાસી મુનિ પરિવાર;
 ત્રિણુ લાખ સાધવી સાર. ૧૫.
 ત્રિણિ લાખ પાંચ સહસ વિશેષ, પાંચ લાખ ચુપન સહસ અશેષ;
 શ્રાવક શ્રાવિકા સુવિશદ લેષ. ૧૬.
 શ્રી જિનવર ચઉવિહ સંઘ થાપી, સૂધી શીખ સહુનઈ આપી;
 પ્રભુકીરતિ જગમાં વ્યાપી. ૧૭.
 વિચરઈ સુરકોડિં પરવરિયા, સંસારસાગરથી પ્રાણિ ઉધરિયા;
 શિવરમણી વર કરિયા. ૧૮.
 અષ્ટાપદ પર્વત શુભ ધ્યાનઈ, સાચિં સાધુ સહસ દશ માનઈ;
 કયું અણુસણુ અભિધાનઈ. ૧૯.

- આદીશ્વર જિનવર શિવરમણી, આણુંદ આણી વેગઇ પરણી;
ભવસાગર ભયહરણી. ૨૦.
- નાભિરાય કુલ ગયણુ દિણુંદ, મરુદેવિનંદન ઋષભ જિણુંદ;
જે પૂજ્ય પ્રણમઇ આણુંદ. ૨૧.
- તે હુઇ શિવરમણી કંત, આણુઇ ભવસાગરનું અંત;
પામઇ સુકળ અનંત. ૨૨.

॥ ઢાલ-રાગ ગોડી ॥

- મહિંસાણા નગરિં ભવિયણુ જન મન મોહઇ રે,
સંઘવી ભોજનઇ દેહરઇ ઋષભજી સોહઇ રે;
દેહરઇ અતિ સુંદર ચ્યાર ગભારા ચુસાલ રે,
ગભારે ચ્યારે ચ્યાર ચુમુખ સુવિશાલ રે. ૨૩.
- મૂલગઇ ગભારિં મરુદેવિનંદન આદિ રે,
સુહણું દેઇ પ્રકટયા કોઇ ન જાણુઇ આદિ રે;
ખીજઇ દોઇ ગભારે સોહઇ શાંતિ જિણુંદા રે,
જે સંઘવી ભોજઇ પ્રતિષ્ઠાવ્યા આણુંદા રે. ૨૪.
- સંવત સોલ ઓગણીસઇ (૧૬૧૯) વૈશાખી સુદિ ખીજઇ રે,
શ્રી વિજયદાનસૂરિ જેહ પ્રતિષ્ઠયા હેજઇ રે;
ચુથઇ ગભારઇ શ્રેયાંસ પ્રતિમા ઉદાર રે;
સંઘવી વેગડની (?) નેહ ભરાવી સાર રે. ૨૫.
- પરદળિણા રૂયડી શિખર સહિત ચુવીસ રે,
રંગમંડપ જાતાં મન હિંસઇ નિસહિસ રે;
થાંભા ચીતરિયા તોરણુ અતિહિં સુરંગ રે,
પૂતલી પ્રભુ આગલિ નાયઇ કરઇ મનરંગ રે. ૨૬.
- રૂણુ ઝુણુતી ઘંટા ધૂપઘટી બહુ રાજઇ રે,
ચ્યાર સઇ ઓગણત્રીસ દેહરઇ પ્રતિમા છાજઇ રે;
પ્રભુ અંગ અનોપમ મસ્તકિ મુકુટ રસાલ રે,
કંચન મણિ માણિક મોતી જડિત વિશાલ રે. ૨૭.
- દોઇ ચક્રણુ અનોપમ ભાલ તિલક અભિરામ રે,
કંઠિં સોવનતણી અંપક કલિ ગુણુ ધામ રે;
મુક્તાફલ કેરો હઇઇ નવસર હાર રે,
ઉરિ શ્રીવત્સ હાથિં બહબહિ વલય ઉદાર રે. ૨૮.
- ફરિ કંચન શ્રીફલ પાત્ર પલાંડી સાર રે,
સૂકડિ બહુ કેસર અંબર નઇ ઘનસાર રે;

ઘણુ જાતિ તણાં વર લેઈ કુસુમ સુગંધ રે,
 પ્રભુ પૂજ કરતાં તૂટઈ કરમનાં બંધ રે. ૨૯.
 તપગણ ગયણુંગણુ ભાસુર સરદ દિણુંદ રે,
 જિનશાસન મંડળ શ્રીહીરવિજયસૂરિંદ રે;
 જિણુંદ પ્રતિબોધી અસુર અકબ્બર સાહિ રે,
 અમારિ તણો (પડહ ?) વજડાવ્યો જગમાંહિં રે. ૩૦.
 તસ સીસ શિરોમણિ શ્રી વિમલહરિષ ઉવગાય રે,
 જસ વાણી અમૃત પીતાં ભવદુખ નય રે;
 જિણિ વાદ કરીનઈ ટાલ્યાં વાદીમાન રે,
 પૂરવ ઋષિ તોલઈ મહિમા મેરુ સમાન રે. ૩૧.
 સવિ સાધુ સિંગારા શુણુ સારા બહુ જાસ રે,
 સંયમ રમણીરયું અહનિશિ કરઈ વિલાસ રે;
 તસ ચરણપ્રસાદિં સીસ કહઈ આણુંદિ રે,
 મહિસાણા મંડળ શુણિઆ આદિજિણુંદ રે. ૩૨.
 ॥ કસશ ॥
 ભવજલધિતારક સુકૃતકારણુ શ્રીહીરવિજયસૂરીસરો,
 તસ સીસ સુંદર મુનિપુરંદર વિમલહર્ષ વાચક વરો;
 તસ ચંચળ ચામલ કમલમધુકર મુનિ વિમલ વંછિક કરો,
 મહિસાણા પુરવર મંડન જિનવર તવ્યો આદિ જિણુસરો ૩૩.
 ॥ ઇતિ શ્રી આદિનાથ સ્તવનં પૂર્ણં ॥

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ થાકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

બચ્છાવતોની ચડતી-પડતી : મંત્રી કરમચંદ્ર (૬)

ગયા અંકમાં બચ્છાવત વશની ચડતી-પડતીનો વૃતાન્ત પૂર્ણવિરામ અનુભવે છે. ટાંક મહાશયના આધારે આલેખાયેલ એ હેવાલ ઉપર શોષબોળ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ લખાણો દ્વારા જે પ્રકાશ પડ્યો છે એ ઉપરથી જે તારવણી કરવામાં આવી છે એ સંબંધમાં થોડા ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

ઉપરોક્ત લેખમાળાનો મારો હેતુ એ છે કે જૈનેતર લેખકો તરફથી જૈનો ઉપર દયાપાલનની ઠેકડી કરતો કાયરતાનો જે આક્ષેપ કરવામાં આવે છે તે ફેટલો નિર્મૂળ અને સાથોસાથ ઇતિહાસની અનભિજ્ઞતાનો સૂચક છે એ બતાવવું. અહિંસા કે દયા એ સાચે જ

અણુમૂલો સદ્ગુણ છે. જ્યાં લગી એનું રહસ્ય યથાર્થ સ્વરૂપે સમજાય નહીં કે એમાં કેટલી બધી અદ્ભુત શક્તિ સમાયેલી છે એનો સાચો ખ્યાલ પ્રાપ્ત થાય નહીં ત્યાં લગી એને આગળ ધરી-ગૂંજરાત કે ભારતવર્ષના પતનમાં અથવા તો માથે ડોકાયેલી પરાધીનતામાં-એ સદ્ગુણનો દુર્ગુણરૂપે સધિયારો લેનારા કિંવા એને જ પ્રધાનપદ આપી, ધર્મમાર્ગે પ્રયાણ કરનારા જૈનોના શિરે જવાબદારી ઝોઢાડી તેઓની દયાને નિમિત્તભૂત બનાવવાના પ્રયાસ કરનારા લેખકો કેવા જોધા માર્ગે જઈ રહ્યા છે એ ઉદાહરણ ટાંકી અતાવવું. જૈનધર્મ એ ખરેખર, અહિંસા ધર્મને જ અગ્રસ્થાન આપે છે અને જ્યાંલગી એ અહિંસાનો અમલ યથાર્થ સ્વરૂપે થાય નહીં ત્યાંલગી જગતમાં સાચી શાન્તિ સ્થાપવાની પણ નથી એવું એનું દૃઢ મંતવ્ય પણ છે. આમ છતાં એ જ ધર્મના અનુયાયીઓએ દેશની પરિસ્થિતિ અને સંયોગો નજરમાં રાખી, પરાક્રમ દાખવવામાં કયાશ નથી રાખી, કે કાયરતાનો ઝોળો પણ પડવા દીધો નથી; હિંસા એ દોષ યુક્ત છે, એમાં ઉઘાડું પાપ દેખાય છે એ જાણ્યા છતાં દેશ પ્રત્યેના પ્રેમને લઈ કે સ્વફરજનો ખ્યાલ કરી તેમણે શસ્ત્રો ધારણ કર્યાં છે અને અમાપ બહાદુરી દાખવી છે-એ પણ અતાવવું. આમ લેખમાળા પાછળ જે વિવિધ દૃષ્ટિબિન્દુઓ રખાયેલાં હતાં એ કેટલે અંશે ફળિભૂત થયાં છે એ તો વાચકો જ કહી શકે, છતાં એટલું તો જરૂર કહી શકાય કે ભુદીભુદી જે પરાક્રમ ગાથાઓ સંગ્રહીત કરવામાં આવી છે એ ઉપરથી જૈનેતરે નટસ્થ દૃષ્ટિ રાખી જોશે તો સહજ જણાશે કે દેશ કે પ્રાંતની પરતંત્રતા નથી તો જૈન ધર્મના ઉમદા સિદ્ધાંત અહિંસાને આભારી કે નથી તો એ ધર્મના અનુયાયીઓએ અમલમાં મૂકેલી દયાને આભારી; પરાધીનતાનો ઇતિહાસ તો ભુદાં જ કારણો પર અવલંબે છે જેની ચર્ચા અહીં અપ્રસ્તુત છે. આ મુદ્દા પર દૃષ્ટિ દોરવી જોનારને મંત્રીશ્વર કરમચન્દ્રના વૃતાન્ત અંગે જે માન્યતાફેરો હવે પડી આલેખવાના છે તે જોતાં તેમાં ખાસ મતભેદ જેવું નહીં લાગે. અચ્છાવતોની પડતી રાજ્યકર્તાના ખોફને લઈને થઈ છે અને એ વેળા એ વંશના છેલ્લા નખીરાઓએ શરવીરતા દાખવી પ્રાણાર્પણ કરેલ છે, તેમ ગમે તે કારણને લઈ મંત્રીશ્વર કરમચન્દ્ર ખીકાનેર છોડી અમુક સમય પર્યંત સમ્રાટ અકબર પાસે રહ્યા છે એ જે મુદ્દાના ઉદ્દેશ્યો છે તેમાં રચમાત્ર ફરક પડતો નથી. જે કંઈ મતભેદ પ્રવર્તે છે તે કારણોમાં અને તારીખોમાં પ્રવર્તે છે. ‘યુગપ્રધાન શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ’ એ નામના ‘નાહટા બંધુઓ’ કૃત પુસ્તકમાં મંત્રીશ્વર કરમચંદ્ર અંગે નીચે મુજબ નોંધ છે.

‘ઓસવાલ જાતિકે પુનીત ઇતિહાસમેં વચ્છાવત વંશકી ગરિમા ગૌરવાન્વિત હૈ, ફસ વંશકી ઉઝ્જવલ કીર્તિ-કૌમુદીકા ‘કર્મચંદ્ર મન્નિર વંશપ્રબંધ’મેં ચિસ્તૃત વર્ણન હૈ। બીકાનેર રાજ્યસે ફસ વંશકે મહાપુરુષોંકા રાજ્યસ્થાપનાસે લગાકર લગભગ ૧૬૦ વર્ષોંતક ઘનિષ્ટ સમ્બન્ધ રહા હૈ। સંક્ષિપ્તમેં ફતના હી કહના પર્યાપ્ત હોગા કિ બીકાનેર રાજ્યકી સીમાકી વૃદ્ધિ ઔર રક્ષા કરનેમેં ડનકા વહુત-કુછ હાથ થા। રાજનૈતિક ક્ષેત્રકે સાથ-સાથ ધાર્મિક ક્ષેત્રમેં ઓ ફસ વંશકે પુરસ્કારોંકી સેવા વિશેષ ઉલ્લેક્ષનીય હૈ।”

એ હિંદી પુસ્તકની ‘મંત્રીશ્વર કરમચન્દ્ર’ નામા મથાળા હેઠળ આપેલ ઉપર મુજબની શરૂઆતની કંડિકા વાંચતાં જ અચ્છાવત વંશની મહત્તાનો અને એ વંશના નખિરાઓએ રાજ્યકારણમાં લજવેલ ભાગનો સહજ ખ્યાલ આવે છે. પુસ્તકની નોંધ દર્શાવે છે તે

પ્રમાણે મંત્રીશ્વરના વડવાઓએ રાજ્યની તેમજ જૈનધર્મની સેવા બજાવી છે એટલું જ નહિ પણ એ વંશઉતાર ચાલી આવી છે. તે વંશને ધર્મમાર્ગે વાળવામાં ખરતર ગચ્છના મુનિરાજોની દેશના ખાસ નિમિત્તભૂત છે. કરમચંદ્ર મંત્રીશ્વરે મુનિઉપદેશથી ધર્મમાર્ગે ખરચેલ દ્રવ્યની વિસ્તૃત નોંધ હોવા ઉપરાંત તેમને ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી અને એમાં જીવાદે તથા અગ્નયબદે નામા પત્નીઓથી લાગ્યચંદ્ર તથા લક્ષ્મીચંદ્ર નામા પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયા એવા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. આ સર્વ બેતાં ટાંકમહાશયના પુત્રક ઉપરથી જે સાતરૂપ ચિત્ર આગાઉના અંકમાં દેરવામાં આવેલ છે એમાં મહત્ત્વનો ફરક નથી પડતો. એટલે એ ચર્ચિત-ચર્ચણ ન કરતાં ટૂંકમાં મતભેદનો મુદ્દો જણાવી દેવા ઉચિત સમગ્ત્ય છે.

રાયસિંહની ખટ્કીથી અથવા મંત્રીશ્વર પોતાના પરિવાર સહિત ખીકાનેર છાડી ગયા અર્થાત્ પલાયન કરી ગયા એવા મત ટાંકમહાશયનો છે. એ માટે નાહટા બંધુઓ લખે છે કે :

‘અન્યથા કિસો કારણસે રાયસિંહજીકા ચિત્ત-કાલુષ્ય જાનકર ભાષીકે શુભ સંકેતસે उनका आदेश लेकर विचक्षण और बुद्धिमान मंत्रीश्वर दीर्घदर्शिता से अपने स्वजन परिवारके साथ मेढतेमें आकर निवास करने लगे ।

આવો જ ફરક મંત્રીશ્વર કરમચંદ્રના મૃત્યુસ્થળ સંબંધમાં છે, છતાં મંત્રીશ્વર ખીકાનેર છાડી ગયા પછી જીવનપર્યંત પાછા ફર્યા નથી, એ વાતથી ઉલ્લેખ (રાયસિંહ અને મંત્રી કરમચંદ્ર) વચ્ચે જખરો મતફેર હોવાની વાત વધુ સંભવિત બને છે.

રાયસિંહની ગાદી પર સૂરસિંહ આવ્યો અને એ કરમચંદ્રના પુત્રોને સન્માન પૂર્વક તેડી લાવ્યો, મંત્રીપદ આપ્યું, અને તેમને એ પછી તેમના સર્વનાશનો પ્રસંગ કેટલાંક વર્ષો પછી બન્યો છે એમ કેટલીક સાબિતિઓ અને આસપાસના બનાવો ઉપરથી નાહટા બંધુઓ પુરવાર કરે છે. એ વાત માની લઈએ તોપણ એક દિવસે ત્રણહજાર સિપાઈઓથી અચ્છાવતોનું રહેણાણ ઘેરાયું એ તો તેઓ પણ લખે છે. એટલે સૂરસિંહની અવકૃપા ગમે તે કારણે થઈ હતી એ વાતમાં કંઈ જ ફરક નથી પડતો.

છઠ્ઠા વંશજ સંબંધમાં પણ નાહટા બંધુઓએ લખાણથી ઉલ્લેખ કરી ટાંક મહાશય દર્શાવેલ વાત કરતાં જુદી જ વાત કહી છે. તેઓ કહે છે કે કરમચંદ્રનો વંશ ગર્ભવતી સ્ત્રીથી થયેલ સંતાનથી નથી રહ્યો, પણ છઠ્ઠી ઘટના બની તે પૂર્વે લક્ષ્મીચંદ્રના પુત્રો રામચંદ્ર અને રૂપનાથ ઉદયપુરમાં જઈને વસ્યા હતા તેમનાથી ચાલુ રહ્યો છે. આ સર્વ ઐતિહાસિક મતફેરો હોવાથી એમાં કયા વળનદાર છે એનો નિર્ણય એ વિષયના અભ્યાસીઓ માટે રાખી મારે જે કહેવાનું છે તે એટલું જ કે અચ્છાવત વંશે જૈનધર્મનું પાલન કરવા છતાં સમય આવ્યે ન તો શરાતન દાખવવામાં પાછી પાની કરી છે કે ન તો કદી કાયરતાને નજીક આવવા દીધી છે. તેઓએ તો વીરોને જાળે તેવી રીતે મૃત્યુને બેટ કરી પોતાના જીવતરને ધન્ય કયું છે.

(ચાલુ)

તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી

સં.-૨૫. શ્રીયુત નાથાલાલ જગનલાલ શાહ.

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ના દર્શિતસવી અંકમાં શ્રી. નાથાલાલ દ. શાહને તક્ષશિલા-તેનું સુપ્ર-રિદ્ધ વિશ્વ વિદ્યાલય’ શીર્ષક લેખ પ્રગટ થયા પછી, ગત મહા દુહિ ૧૪ ના રોજ પાકનપુરમાં તેમનું અવસાન થયું. તેમના અવસાન પહેલાં તેમના પોતાના તરફથી અને તેમના અવસાન પછી, તેમણે કરેલ સૂચના મુજબ તેમના પુત્ર શ્રી. અમૃતલાલભાઈ તરફથી તક્ષશિલા વિષયક કેટલુંક લખાણ અમને માસિકમાં પ્રગટ કરવા માટે મળ્યું હતું.

જૈન ઇતિહાસમાં તક્ષશિલાનું વિશિષ્ટ સ્થાન હોવા છતાં તેનો સળગ ઇતિહાસ હજી રચાયે નથી. આ વિષયમાં તક્ષશિલા સંબંધી જે કંઈ જાણવા યોગ્ય વસ્તુ મળે તે પ્રગટ કરવામાં આવે તો ભવિષ્યકાળમાં તે જરૂર ઉપયોગી થઈ પડે-એમ સમજી શ્રી. નાથાલાલભાઈ તરફથી જે સામગ્રી અમને મળી છે તે પ્રગટ કરવાનો અમે નિર્ણય કર્યો છે.

તક્ષશિલાની સર્વાંગીય જગ્યાત વિદ્યાના કેન્દ્ર તરીકેની છે. ત્યાં યજ્ઞ પદ્ધતિથી રિદ્ધિ આપવામાં આવતું હતું તેનો કંઈક જાણ આ લેખમાં આપવામાં આવ્યો છે. જો કે આ લેખ મુજબતયા યોગ્ય જનક શ્રદ્ધાના આધારે તૈયાર થયેલો છે, છતાં તેમાંની હકીકતો તક્ષશિલાની રિદ્ધિ-પ્રણાલી જાણવામાં સૌ કોઈને ઉપયોગી થઈ પડે એવી હોવાથી એ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.

તંત્રી.

પુરાતન જુદરત જનક કથાઓમાં તક્ષશિલાનાં વિદ્યાર્થી માટે, એ યુગના અભ્યાસક્રમ માટે અને તે કાળની શિક્ષણ-પદ્ધતિ માટે ઉપયોગી ઉદ્દેશો કરવામાં આવેલ છે. તે ઉદ્દેશોમાં મળી આવતી ઘટનામાંથી અમુક અમુક લાગ તારવી તે સમયના વિદ્યાર્થીમાં કેવી રીતે શિક્ષણ અપાતું તેનું ઐતિહાસિક વિવરણ નીચે આપવામાં આવે છે.

શિક્ષણ-પદ્ધતિની મુખ્ય રૂપરેખા

જનક નં. ૨૫૨ માં આ પ્રમાણે વાત છે:- કાશીમાં બ્રહ્મદત્ત નામનો એક રાજા હતો અને એને બ્રહ્મદત્ત નામનો એક કુંવર હતો. પહેલાંના વખતના રાજાઓ પોતાના શહેરમાં કોઈ સુવિખ્યાત ગુરુ હોય તો પણ, શિક્ષણની સમાપ્તિ માટે ઘણુંવારે પોતાના કુંવરોને દૂર પરદેશોમાં મોકલતા; એવા હેતુથી કે પરદેશોમાં દ્રવ્યથી કુંવરોનો ગર્વ ગળી જાય અને ટાઢ તડકો વેડતાં શીખે તથા દુનિયાદારીથી વાકેફ થાય. આ રાજાએ પણ એમ જ કર્યું. પોતાનો કુંવર સોળ વરસનો થયો ત્યારે એણે એને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને એક જોડ એકવડા તળાંબાની, એક પાંદડાંની છત્રી અને ૧૦૦૦ સિક્કા આપી કહ્યું— “કુંવર, પુત્ર, તું તક્ષશિલા જા! અને ત્યાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કર.”

પુત્રે પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી, માળાપત્તે નમસ્કાર કર્યા અને ચાલી નીકળ્યો. યોગ્ય સમય થતાં એ તક્ષશિલા પહોંચ્યો. ત્યાં એણે ગુરુ ક્યાં રહે છે, એ તપાસ કરી. એ ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે ગુરુ વ્યાખ્યાન પૂરું કરી ઘરના બારણા આગળ આમતેમ આંટા મારતા હતા. ગુરુને જોતાં જ કુંવરે પોતાની પાવડીઓ છોડી નાંખી, છત્રી બંધ કરી દીધી, અને સ્વનિય નમસ્કાર કરીને ત્યાંના ત્યાં ગોઠા રહ્યો. ગુરુએ જોયું કે એ થાકી ગયો હતો. ગુરુએ આ નવા અભ્યાસગતને આવકાર આપ્યો. કુંવરે આજ્ઞા પીને થોડો વિશ્રામ લીધો. પછી એ પાછો ગુરુ પાસે ગયો અને અભ્યાસગતી એમની પાસે ગોઠા રહ્યો.

‘ક્યાંથી આવો છો?’ ગુરુએ પૂછ્યું.

‘કાશીથી.’

‘તમે કાના દીકરા થાઓ?’

‘હું કાશીના રામનનો દીકરો છું.’

‘અહીં કેમ આવવું થયું?’

‘વિદ્યાભ્યાસ માટે.’ યુવાને જવાબ આપ્યો.

‘ડીક, ગુરુદક્ષિણા લાવ્યા છો કે ગુરુસેવા કરી વિદ્યાધ્યયન કરવા દાખલ છો?’

‘હું દક્ષિણ લેતો આવ્યો છું;’ એમ કહીને એણે ગુરુનાં ચરણો સમીપ પોતાની ૧૦૦૦ સિક્કાની કાથળી રજુ કરી દીધી.

સ્થાનિક વિદ્યાર્થીઓ દિવસે ગુરુસેવા કરતા અને રાત્રે ગુરુ પાસે અભ્યાસ કરતા, પરંતુ જે વિદ્યાર્થીઓ દક્ષિણ લાવતા એ ગુરુના ઘરમાં એમના જ્યેષ્ઠ પુત્રો તરીકે રહી અધ્યયન કરતા. આ ગુરુ પાણી ખીંચીને પેડે શુભ દિવસે શુભ મુહૂર્તમાં આ કુંવરને ભણાવતા. આમ આ છાત્ર કુંવરનું લાણતર શરૂ થયું.

આ વાત પરથી એ કાળની શિક્ષણપદ્ધતિની સર્વ મુખ્ય રૂપરેખાઓ આપણને વહેવાર પૂરતી જણાઈ જાય છે. હવે અમે એની સમજ પાડીશું અને ખીંચી જાણમાંથી જે વિશેષ માહિતી મળે એ ટાંકીશું.

વિદ્યાલયો

તક્ષશિલા વિદ્યાનું સૌથી વધારે સુપ્રસિદ્ધ મથક હતું. ભારતના લુદ્ધ લુદ્ધ અને દૂર દૂરના ભાગના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં ભણવા આવતા. દૂર આવેલા કાશીથી, રાજગૃહથી, મિથિલાથી, ઉજ્જૈનથી, મધ્યપ્રાંતમાં આવેલા કાસલથી, અને ઉત્તર પ્રદેશમાં આવેલા શિવિ અને કુરુરાજ્યોમાંથી. વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળેટોળાં ત્યાં કેવી રીતે આવતાં એ વિષેના જાનકામાં સંખ્યાબંધ ઉલ્લેખો છે.

તક્ષશિલાની, વિદ્યાના મથક તરીકેની ખ્યાતિ, અલબત્ત, ત્યાંના અધ્યાપકોની ખ્યાતિને લીધે હતી. તેઓ પોતપોતાના વિષયમાં આધારરૂપ સમર્થ વિદ્વાનો હોવાથી લોકોએ એમને “જગવિખ્યાત” કહેવામાં આવે છે.^૭ ભારતવર્ષના સિન્ન સિન્ન દૂર દૂરના ભાગોમાંથી સારા સારા વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન માટે તક્ષશિલા જતા અને તક્ષશિલા એ જમાનામાં

૧ [૧* ૨૭૨, ૨૮૫, ૪૦૬; ૨. ૮૫, ૮૭, ૪. ૫૦, ૨૨૪, ૫. ૨૬૩, ૧૨૬].

૨ [૩. ૨૩૮, ૫. ૧૭૭, ૨૪૭.]

૩ [૪. ૩૧૬, ૬. ૩૪૭.]

૪ [૪. ૩૬૨.]

૫ [૩ ૧૧૫.]

૬ [૬. ૨૧૦, ૬. ૪૫૭, ૩. ૩૬૬, ૧. ૩૫૬.]

૭. આવા એક ગુરુ વિશે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે “આજ્ઞાણ અને ક્ષત્રીય વર્ણના યુવાનો સમસ્ત ભારતમાંથી એની પાસે વિદ્યા લેવા આવતા [૩. ૧૫૮.]”

* અહીં તેમજ આગળ જ્યાં જ્યાં પાઠનોંધોમાં આવા આંકડા આવ્યા છે તે, તે તે નંબરના ભૂતકમાં તે તે હકીકતનો ઉલ્લેખ હોવાનું સૂચવે છે.

હિંદુસ્તાનનું ઔદિક (બુદ્ધિ વિષયક) પાટનગર બનેલું તે નિશ્ચય વિદ્યતા અને બહોળી ખ્યાતિ પામેલા આવા વિદ્વાનેને લીધે જ. આગ દેશના ભિન્ન ભિન્ન ભાગો તક્ષશિલાના આ કેવળશીના કેન્દ્રસ્થાનની મુખ્ય વિદ્યાપીઠે માન્ય કરેલાં મંદિરો હોય, તક્ષશિલા હિંદુસ્તાનના વિરતુત સાક્ષર સમાજ પર એક પ્રકારે સામ્રાજ્ય ચલાવતું.

વિદ્યાર્થીઓ હંમેશાં પોતાની કેળવણીની પૂર્ણાહુતિ માટે જ તક્ષશિલા જતા વર્ણુવાય છે, શરૂ કરવા માટે નહીં. સોળ વર્ષની ઉંમરે વા 'વચમાં આવતાં જ એમને ત્યાં મોકલાવાતા,' એ ખતાવે છે કે તક્ષશિલા પ્રાથમિક નહિ પણ ઉચ્ચ કેળવણીનું મથક હતું. ત્યાં મહા-વિદ્યાભયો હત્યાં વા વિદ્યાપીઠો હતી. જાણવા જેવું છે કે ઉત્તરની આ હદ આધુનિક કાળની વિદ્યાપીઠોએ નક્કી કરેલી છે એટલી જ છે. અને એ પણ ખરું કે પાકી વયના વિદ્યાર્થીઓને જ વિદ્યાભ્યાસ માટે ઘરથી આટલે દૂર મોકલી શકાય.

સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓને, દાખલ થતી વખતે, અધ્યાપકને પૂરેપૂરી દક્ષિણા કિંવા શી આગળથી જ આપવી પડતી. એમ જણાય છે કે અધ્યાપનની ફી તક્ષશિલામાં ૧૦૦૦ સિક્કાની નક્કી થયેલી હતી.^૯ કાષ્ઠ રોકડી ફી ન ભરી દેવાની સ્થિતિમાં હોય તો ફીને બદલે એ અધ્યાપકની સેવા કરે તો ચાલતું.^{૧૦} વિદ્યાર્થીઓને મોટો ભાગ દહાડે ગુરુ સેવા કરીને જ રાતે વિદ્યા મેળવતા. એક ૫૦૦ પાત્રણુ વિદ્યાર્થીની નિશાળ સંબંધી એવું વાંચવામાં આવે છે કે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને ગુરુ માટે ઈંધન ભેગાં કરી લાવવાની સેવા ઉઠાવવાની હતી.^{૧૧} કેટલીક વાર કાષ્ઠ વિદ્યાર્થી આવી સેવાઓમાં વા મજુરીઆ કામમાં જરા પણ વખત ન કાઢતાં પોતાનો બધો સમય અધ્યયન પાછળ ગાળવાનું ઇચ્છે અને સાથે સાથે આગળથી ફો રોકડી ન આપી શકે એટલો ગરીબ હોય એવું પણ બનતું. આવા વખતે એ વિદ્યાર્થી પાછળથી ફી ભરી દેશે એવો એના પર વિશ્વાસ રખાતો. આવા એક કાશીના પાત્રણુ વિદ્યાર્થી વિષે એવો ઉલ્લેખ છે કે તક્ષશિલામાં પોતાનું ભણતર પૂરું કર્યા પછી ગંગા પારના દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ભિક્ષાપર્યટન કરીને એણે એના ગુરુની દક્ષિણા પૂરી કરી.

દક્ષિણા 'સાત નીક' વા સોનાના થોડાક ઔસની વર્ણુવાય છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે એ કાળમાં ગુરુદક્ષિણા સોના નાણામાં અપાતી.^{૧૨} આ સંબંધમાં એક ખીજ વાત યાદ આવે છે. પાત્રણુ શિક્ષણ-પ્રણાલિકા પ્રમાણે પાત્રણુ પાત્રણુ અલુધા રનાતક થયા પછી કિંવા અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી ગુરુદક્ષિણા આપતો.

વિદ્યાર્થી ઘણો ગરીબ હોય અને ઉપર્યુકત કાષ્ઠપણુ રીતે એ દક્ષિણા ન ભરી શકે ત્યારે ઘણીવાર કેટલાક ઉદાર માણસો એને ધર્માદા કેળવણી આપવાનો પ્રયત્ન કરી આપવા નીકળતા કાશીના એક 'જગ વિખ્યત' ગુરુ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એના હાથ તળે ૫૦૦ પાત્રણુ (કિંવા ગરીબ) વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન કરતા. આવી નિશાળ ચલાવવાની મુશ્કેલી કાશીના લોકોએ આ વિદ્યાર્થીઓને નિત્ય સહિયારા ખર્ચમાંથી જમણુ

૮ [ઉદા. ૫-૧૬૨, ૨૧૦]

૯ [૧. ૨૭૨, ૨૮૫, ૪. ૫૦, ૨૨૪.]

૧૦ [મી. ૫૫૬ ૬. ૧૧]

૧૧ [૧. ૩૧૭-૧૮]

૧૨ [૨. ૨૪૪]

આપીને ટાળી, અને વિદ્યાર્થીઓને મફત કેળવણી અપાવી. ઉદાર ગૃહસ્થો ગુરુશિષ્યોને પ્રસંગોપાત જમવાનું આમંત્રણ આપતા. તેથી પણ એમનું ભણતરનું ખર્ચ કેટલેક દરજ્જે કમી થતું. એક દેકાણે એવું વાંચવામાં આવે છે કે એક ગામડાના કુટુંબે તક્ષશિલામાં ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓની એક આખી નિશાળને જમણુ આપ્યું હતું. એક આખા ગામડાએ પણ એવું જમણુ આપ્યું હતું. ૧૩ વણી વખત આ નોતરતો કમ એવી રીતે ગોઠવાતો કે આખી નિશાળને રોજ કંઈક ને કંઈક જમણુ હોય જ. વિદ્યાર્થીઓનો એક ખીન્ને પ્રકાર એવો હતો કે જેમને પોતાના રાજ્ય તરફથી વિદ્યાવૃત્તિ (સ્કૅલરશિપ) મળતી હતી. સામાન્ય રીતે આવા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના દેશના રાજકુવરોના સોળતી તરફિ ત્યાં અભ્યયન માટે આવતા. કાશીના અને રાજગૃહના દરબારના પુરોહિતોના દીકરાઓ પોતપોતાના રાજકુવરો સાથે વિદ્યા માટે તક્ષશિલા આવેતા એવું આપણા વાંચવામાં આવે છે. છતાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને કાંચી કેળવણી મેળવવા માટે રાજ્ય પોતના ખર્ચે મોકલતું એવ દાખલાની કાંઈ ખોટ નથી. કાશીના એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીને ત્યાંના રાજ્યને રાજ્યને ખર્ચે ધનુર્વિદ્યાનો ખાસ અભ્યાસ કરવા માટે તક્ષશિલા મોકલ્યો હતો એમ આપણે વાંચીએ છીએ. ૧૪

ભણતરનું ખર્ચ અહીં નિયત કરેલી ગુરુદક્ષિણામાંથી ભરવે જ નીકળી શકે એમ હતું એ નોંધવાનું છે. એ સમયમાં શાળા નામની એક વેપારી સંસ્થાનો માલિક ન હોવાથી થણું કરીને ૧૦૦૦ સિક્કાઓમાંથી કશા પર એનો પોતાના મહેનતાણા તરફિ કાગો ન હોતો. જે વિદ્યાર્થી ફી ભરતા અને ગુરુ સાથે એક જ આશ્રમમાં નિવાસ કરતા તેમના ખાવાપીવાનું અને રહેવા કરવા ઇત્યાદિનું ખર્ચ કાદવા માટે ફી જરૂરી હતી.

પરંતુ ગુરુની સાથેજ રહેવાનું ફરજિયાત ન હતું, દિવસે ભણતા વિદ્યાર્થીઓને પણ શિક્ષણ અપાતું. કાશીના રાજકુમાર જુનલ વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે એ સ્વતંત્ર ઘર રાખીને રહેતો અને ત્યાંથી તક્ષશિલાની પાઠશાળામાં ભણવા જતો. ૧૫

દિવસે ભણનારા વિદ્યાર્થીઓને પાઠશાળામાં દાખલ કરવામાં આવતા એ પરથી સૂચિત થાય છે કે ગૃહસ્થી જીવન ગાળનારા વિદ્યાર્થીઓ પણ ત્યાં આવતા. એક ‘ગામડાના બ્રાહ્મણ’ વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે એ કાશીના કાંઈ પંડિતના હાથ તળે ત્રણે વેદો અને અઠારે શસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી રહ્યા પછી તે પોતાની જમીન બગીચ સંભાળવા માટે ત્યાં રહ્યા; એ પરણ્યો અને ઘરમાંડીને રહ્યો. અને છતાં, એને બહારથી ભણતા વિદ્યાર્થી તરફિ અભ્યાસ ચાલુ રાખવા દેવામાં આવ્યો. એ માત્ર એ ત્રણ વખત આવી શક્યો કારણ એની ખંધી વધુ રોજ ન્યારે એ પાઠશાળામાં જવાનો વિચાર કરતો ત્યારે માંદગીનો હોંગ કરતી. એક પરદેશી જીવાન બ્રાહ્મણની પણ એવી જ વાત છે. એ એક સુવિખ્યાત ગુરુના ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાંનો એક હતો. “એ એક સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો અને તેની સાથે પરણ્યો. ત્યારપછી એણે કાશીમાં રહેવાનું કાયમ રાખ્યું છતાં એ ત્રણ વારથી વધુ વખત એ ગુરુ પાસે જઈ શક્યો નહિ.” એની બહેકી ગચેલી સ્ત્રી એને ફટલીકવાર એટલો પજવતી કે એણે ગુરુ પાસે જવાનું તદ્દન માંડી વાળ્યું.”

૧૩. [૧. ૨૩૬; ૧. ૩૧૭; ૩. ૧૭૧.]

૧૪. [પ. ૨૬૩; ૩. ૨૩૮ અને પ. ૨૪૭; પ. ૧૨૭.]

૧૫. એક રાત્રે પાઠ પૂરો કરી ગુરુજીના ઘરમાંથી નીકળી અંધારામાં પોતાના ઘર ભણી પ્રયાણ કર્યું. [૪, ૬૬.]

સાત આઠ દહાડા પછી એ પાંચે ગુરુ પાસે જવા લાગ્યો. પછી ગુરુએ એને જરૂરી શિખામણ આપી, અને ત્યારપછીથી “એ એની વલૂના તરંગો પર ધ્યાન આપતો નહિ” અને ત્યારથી એ સ્ત્રી પણ તોફાન કરતી બંધ પડી. સ્ત્રીની બદ્દેલીથી એક બીજા વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં પણ આમ વિદ્વેષ પડ્યો હતો એવી વાત છે.^{૧૬} અંતમાં અમે કાશીના એક ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓના ગુરુનો દાખલો પણ આપીશું. ગુરુએ અમુક પ્રકારની ખાસ પરીક્ષા કરીને પોતાના એક વિદ્યાર્થીને પોતાની વયમાં આવેલી દીકરી માટે પસંદ કર્યો. કેટલાક ગુરુઓએ તો એવો ચાલ પાડ્યો હતો કે જે પોતાને પરણાવવા લાયક દીકરી હોય તો તે પોતાના મોટામાં મોટી ઉંમરના શિષ્યને આપવી.^{૧૭}

એક ગુરુ માટે વિદ્યાર્થીઓની મોટામાં મોટી સંખ્યાનું ધોરણ ૫૦૦નું હતું.^{૧૮} આટલી સંખ્યાથી શાળામાં બ્રહ્મી મોટી વિવિધતા આવી શકે. વિદ્યાર્થીઓ પણ જુદા જુદા પ્રકારના હતા, કોઈ આ ન્યાતનો તો કોઈ વળી બીજનો, કોઈ ફલાણા દરજ્જાનો તો કોઈ ફલાણાનો. અલ્પજ્ઞ, બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય વર્ણના જુવાનીઓની એમાં મોટી સંખ્યા હતી. (૩. ૪૮૮) દૂર દૂરના રાજ્યના રાજકુમારો^{૧૯} તથા અમીર ઉમરાવોના કુવરો^{૨૦} પણ ત્યાં હતા. વળી વેપારીના, દરજ્જાના, માછીના દીકરાઓ પણ ત્યાં હતા. કારણ, એક ગુરુ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એનો સિદ્ધાંત એવો હતો કે વિદ્યાર્થીને દાખલ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનું ન્યાત જાતનું કે ઉચ્ચ નીચનું બંધન ન બેઠ્યું. “એ જે મળે તેને, માછીને તે શુદ્ધને પણ નીતિ નિયમનો બોધ કરતો, પછી સાંભળનારની મજ્જા હોય કે નહોય.”^{૨૧} પરંતુ ચાંડાલોને વિદ્યાર્થી તરીકે દાખલ કરવામાં આવતા નહિ.

ઉત્તરજૈનના એ ચાંડાલ છોકરાઓ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એમણે પોતાના જન્મની કમનસીબી બેઠને વિચાર કર્યો કે “આપણે ચાંડાલનાં કર્મો કદી કરી શકવાનાં નથી. ચાલો આપણે આપણો જન્મ છુપાવીએ અને યુવાન બ્રાહ્મણોનો વેશ લઈ ત્યાં અધ્યયન કરીએ!” આ વેશે દાખલ થઈ એ છોકરાઓએ એક દૂર દૂર સુધી ખ્યાતિ પામેલા ગુરુના હાથ નીચે રહી સ્મૃતિનો અભ્યાસ કર્યો. એમાંના એક વિદ્યાર્થીએ તો અભ્યાસમાં સફળતા પણ મેળવી. પરંતુ એક ગામડીયાએ એક વખત પાંડશાળાને જમવા તેડી હતી, ત્યારે કોઈ અસાવધાનીની પળમાં એમણે ચાંડાલની બોલીનો પ્રયોગ કરી દીધો, એ પરથી એમનો વેશ પકડાઈ ગયો અને એમને એકદમ કાઢી મુકવામાં આવ્યા (નં. ૪૯૮).

ચાંડાલ સિવાયની દરેક ન્યાતના વિદ્યાર્થીઓને પાંડશાળામાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવતો. પરંતુ આ વિદ્યાર્થીઓ બધા હંમેશાં પોતાના આપદાદાના વારાના વિષયોનો જ

૧૬ [૧. ૪૬૩; ૧. ૩૦૦; ૩૦૧. ૩૦૨.]

૧૭ [૩. ૧૮, ૧. ૩૪૭]

૧૮ [૧. ૨૩૯, ૩૧૭, ૪૦૨, ૩, ૧૮, ૨૩૫, ૧૪૩, ૧૭૧.]

૧૯ [૧. ૨૭૨, ૨, ૮૭, ૩. ૨૩૮; ૫, ૧૬૨, ૫, ૧૭૭, ૨૧૦, ૨૪૭, ૨૬૨, ૪૨૬, ૪૫૩; ૪. ૯૬, ૩૧૬; ૩. ૧૧૫, ૪૧૫.]

૨૦ [૨. ૯૯; ૫. ૨૨૭; ૪. ૨૩૭]

૨૧ [૪. ૩૮; ૩. ૧૭૧,]

અભ્યાસ કરતાં એવું નહોતું. એક તક્ષશિલાના આદ્વાણુ વિદ્યાર્થી વિષે આપણા યાંચવામાં આવે છે કે તે પોતાના ગુરુ પાસેથી ન્યોતિપતો અભ્યાસ કરીને પાછળથી કાશીની આસપાસના જંગલોમાં પારધી તરીકે જીવન ગાળવા લાગ્યો. ખીન્ને એક આદ્વાણુ વિદ્યાર્થી જેનો આપ મોટો હોદ્દાદાર હતો તે ખીજ અથવા વિપયો છોડીને જ્ઞદુવિદ્યા શીખ્યો. ખીજ એક વિષે એવું કહેવાય છે કે એણે ઉદાર વિદ્યાઓ (Liberal arts)નો અભ્યાસ કર્યો હતો અને ધનુર્વિદ્યામાં પારંગત થયો હતો. વળી 'ઇન્દ્રિય ગમ્ય' સર્વ વસ્તુઓ પર જે જ્ઞદુથી આધિકાર સ્થપાય એ જ્ઞદુતું અધ્યયન કરનાર એક આદ્વાણુના છોકરાએ વિજ્ઞાનનો (Science) અભ્યાસ પસંદ કર્યો હતો. અને એક ખીન્ને ત્રણ વેદ અને અઢાર વિદ્યાઓને પોતાની કરવાનો અભ્યાસ કરતો હતો એવો ઉદ્દેશ્ય છે.

આમ આપણે જોઈએ છીએ કે દરેક પ્રકારના અને દરેક સ્થિતિના જીવાનો અહીં ભણતરના પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યની છાયામાં પોતાની ન્યાતગ્નતના અને કોંચ નીચના ભેદ ભૂલી જતા. રાજકુમારો, ઉમરાવો, વેપારીઓ, દંડુઓ, તેમ જ ધર્માદાથી જેમનો નિભાવ થતો કિંવા જે ફી સરખી આપી શકે નહિ તે અધાય અહીં એક જ શાળાના અને એક જ ગુરુના વિદ્યાર્થી ખની એક ખીજ સાથે ભળી જતા. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને શાળા માટે હલકા પ્રકારની મજૂરી અને સતત મહેનત કરવી પડતી; પરંતુ, કાઠપણુ પ્રામાણિક મહેનતમાં નાનપ રથી એ ધોરણુ અહીં સ્વીકારાયેલું હોવાથી તેઓ ત્યાંના ઉમરાવ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ સાથે સમાનતા ભોગવતા. પાઠશાળામાં સર્વ ભેદભાવ ભૂલાવનાર એક વિશેષ વસ્તુ હતી-ત્યાં રહેતા અધાને સાદાઈ અને નિયમ પાલનના અમુક ધોરણુને સરખી રીતે અનુસરવું પડતું.

(ચાલુ)

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર
ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઇ : સોનેરી
બોર્ડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો હોદ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

‘जैन तत्त्वसार’ का रचनास्थल अमरसर कहाँ है ?

(एक विचारणा)

लेखक:-श्रीयुत अगरचन्दजी भेंवरलालजी नाहटा.

श्री जैन आत्मानन्द सभा भावनगर द्वार ‘जैन तत्त्वसार’ नामक ग्रंथ गुजराती भाषान्तर सहित प्रकाशित हुआ है, उसके उपोद्घात में प्रवर्तक मुनिराज श्री कान्तिविजयजी महाराज ने उक्त ग्रंथ के रचनास्थान की टिप्पणी में लिखा है कि-‘अमरसर, प पंजाब मां सिक्ख धर्मानुयायिओनुं पवित्र स्थान छे’। जबसे यह उल्लेख हमारे अवलोकन में आया तभीसे हमें यह टिप्पण संदेहास्पद प्रतीत हुआ। क्योंकि पंजाब वाला अमरसर न होकर अमृतसर सुप्रसिद्ध है।

इसके बाद उपाध्याय समथसुन्दरजी रचित ‘चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई’ एवं ‘चातुर्मासिक व्याख्यान’ की प्रशस्ति पर विचार करने पर हमारा यह संदेह और भी दृढ़ हो गया। क्योंकि ‘चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई’ का दूसरा खंड सं. १६६४ चैत्र वदि १३ आगरे में विरचित है। उन्होंने सं. १६६५ चैत्र सुदि १० को अमरसर में ‘चातुर्मासिक व्याख्यान पद्धति’ की रचना करके सं. १६६५ ज्येष्ठ शुक्ला १५ को ‘चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई’ के चौथे खण्ड को आगरे में ही पूर्ण किया है। इससे स्पष्ट है कि चैत्र वदि १३ तक कविवर आगरे में ही थे और चैत्र शुक्ल १० के पहिले अमरसर पहुंच चुके थे। इसके बीचके दिनों का अन्तर केवल १२-१३ दिनों का है, इतने थोड़े समय में आगरे से पंजाब के अमृतसर पहुंचना संभव नहीं है और न इतनी दूर जाने पर ज्येष्ठ महीने में पुनः आगरे लौट आना ही संभव है। अतः प्रस्तुत अमरसर और ही कोई स्थान होना चाहिए। इसके बाद हमारा ध्यान जैसलमेर के अमरसागर^१ की ओर गया पर वह भी सुदूर देश में और पीछे का बसा हुआ होने के कारण समस्या को हल करने में समर्थ न हो सका। और कई वर्षों से यह गुत्थी ज्यों की त्यों उलझी पड़ी रही। अभी कुछ मास पूर्व ‘चाँद’ का सन १९३५ सितम्बर का अंक हमारी नज़रों में आया। उसमें प्रकाशित ‘शेखावत राजपूत वंश की जन्मभूमि अमरसर’ की पढ़ने पर हमें यह निश्चय हो गया कि ‘जैन तत्त्वसार’ एवं ‘चातुर्मासिक व्याख्यान’ आदि का रचनास्थल प्रस्तुत अमरसर यही है, जो कि जयपुर से उत्तर की ओर ३४ मील और जयपुर रेलवे के गोविन्दगढ़ नामक स्टेशन से १५ मील पर अवस्थित है। इसका एक कारण यह भी है कि अमरसर के श्री निनकुशलसूरिजी के गुणगर्भित स्तवन उपलब्ध हैं और प्रस्तुत अमरसर में स्थित श्री निनकुशल-

१ फार्वस गुजराती सभा, बम्बई के मुखपत्र ‘त्रैमासिक’ में प्रकाशित मुनि श्री कांतिसागरजी के ‘मुगलकालमां लखायेल जैन साहित्य’ लेखमें भी अमृतसर एवं अमरसागर की अमरसर होनेकी संभावना की गई है, पर वह ठीक नहीं है।

सूरिजी की चरण पादुकाओं के लेख भी इन लेख में छपे हैं एवं खरतर गच्छीय मुनि कनकसोमजीने सं. १६४४ के श्रावण में 'आर्द्रकुमार धमाल' भी अमृतसर में बनाई। उनको भी चरणपादुकाओं का लेख प्रस्तुत लेख में छपा है। यद्यपि ये दोनों लेख बहुत अशुद्ध छपे हैं फिर भी महत्त्व के होने के कारण यहां उद्धृत किए जाते हैं।

[१] "सम्बत् १६५३ वर्षे वैशाखाद्य ५ दिने श्री जिनकुशलसूरीश्वराणां पादुके कारिते अमरसर वास्तव्य श्री संघेन ज्ञाता। मूलस्वतः? प्रारेत कमा मंत्री कर्म-धर श्री बोमलः मेवः षडि श्रानियांश्च सोण सानं महद्य चेष्टितम् युगे अक्षेः"

[२] "सम्बत् १६६२ वर्षे व ३ यदि ५ दिने सोमवारे श्री खरतर गवाचना-चार्य श्री. श्री. कनकसोमगणीनां पादुका प्रतिष्ठिते य भया माम श्री जिनचंद्रसूरिः सिः"

अमरसर सतरहवीं शताब्दी में खरतर गच्छ का एक विशिष्ट स्थान था। यहां की रचित निम्नोक्त कृतियां उपलब्ध हैं:—

- १ सं. १६३८ शीतलजिन स्तवन. कर्ता साधुकीर्ति।
- २ सं. १६४४ श्रावण आर्द्रकुमार धमाल-कर्ता-कनकसोम।
- ३ सं. १६६५ वै. शु. १०, चातुर्मासिक व्याख्यान-कर्ता-समयसुंदर।
- ४ शीतल जिन स्तवन-कर्ता समयसुंदर।
- ५ सं. १६६५ आश्विन शुक्ल १०, यशोधर रास-कर्ता-विमलकीर्ति।
- ६ सं. १६६९ आश्विन शुक्ल १५, जैनत-त्वसार-कर्ता-सूरचंद्र।
- ७ सं. १६८० का. शु. १३, लघुसंघयणी बालावबोध-कर्ता-शिवनिधान।

८ " कल्पसूत्र बालावबोध

सं. १६६१ में श्री जिनसिंहसूरिजी यहां पधारे थे और माघ शुक्ल ७ को श्री जिनसागरसूरिजी को उनके बड़े भाई विक्रम और माना मृगादेवों के साथ ही दीक्षा दी गई थी। दीक्षामहोत्सव श्रीमाल धानसिंह ने किया था जिसका उल्लेख श्री जिनसागरसूरिरास आदि में पाया जाता है।

सं. १६८० के पश्चात् अमरसर का कोई उल्लेख देखने में नहीं आया, संभव है इसके थोड़े अरसे के बाद ही राजविप्लव के कारण जैनों को यहां से हट जाना पड़ा हो। 'चाँद' में प्रकाशित लेख के अनुसार अभी यहां अमरसर खाश, नवलपुरी (नायण) तथा पठानों का वास दोनों को मित्राकर जिसे कस्बा अमरसर कहते हैं, केवल ५००० की आबादी है। एवं यह अमरसर पहले जाट (गुर्जर) अमराकी ढाणो थी। शेखावत वंश के स्थापक राय शेखाजी. वि. सं. १४५५ के लगभग यहां गढ़ बनवा कर रहने लगे थे। उपर्युक्त जैन कृतियों के अनुसार यहां पर श्री शीतलनाथजी का जैन मन्दिर था। परन्तु इस लेख में उसका कोई उल्लेख नहीं किया गया है, केवल उपर्युक्त दो लेखोंवाली छतरियों का दादा पोते की छतरी नामसे प्रसिद्ध होने का उल्लेख किया है। अतः उक्त स्थान से निकट वर्तों एवं जयपुर निवासी भाईयों का कर्तव्य है कि उक्त मंदिर व दादावाड़ी आदि जैन स्मारकों की खोजका समुचित ज्ञातव्य प्रकाशित करें।

कुन्दकुन्द-श्रावकाचार *

(यानी-विवेकविलासका दूसरा भव)

लेखक—पूज्य मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

जैनसंघमें आ. जिनदत्तसूरि नामके २ आचार्य हुए हैं।

१. आ. जिनवल्लभसूरिके पट्टधर, जो खरतरगच्छके प्रथम प्रधान आचार्य हैं।

२. वायडगच्छके आ. जीवदेवसूरिके पट्टधर, जिन्होंने जावालीके राजा उदयसिंहके मंत्री देवपालके पुत्र धनपालकी खुशीके लिए 'विवेकविलास' बनाया है।

'विवेकविलास'में १२ उल्लास और १३२१ श्लोकप्रमाण संस्कृत-पद्य हैं। इसमें प्रधानतया गृहस्थ-व्यवहारका निरूपण है। वह अपनी ढंगका अद्वितीय ग्रंथ है। उस समय 'विवेकविलास' इतना लोकप्रिय और व्यापक हो गया था कि-वैदक धर्मावलम्बी माधवाचार्यने अपने 'सर्वदर्शनसंग्रह-ग्रंथ'में जैनदर्शनके परिचयके लिए इसीके ही श्लोक आ. जिनदत्तसूरिजीके हवालेसे उद्धृत किये हैं। ×

किसी दिगम्बर विद्वानको अपने समाजमें इस ढंगके ग्रन्थका अभाव खटका, और विचार आते ही "श्रावकाचार" बना दिया। उसके निर्माताका नाम है "जिगचन्द्रसूरिके शिष्य कुन्दकुन्द आचार्य"। ग्रन्थनिर्माताने भी ज्यादाह तकलीफ ही न उठाई, कुछ संस्कार देकर सारेके सारे 'विवेकविलास'का ही "श्रावकाचार" नाम रख दिया। बस, इस तरह एक अच्छा दिगम्बर शास्त्र तय हो गया।

कुन्दकुन्द आचार्यने 'विवेकविलास'में जो २ संस्कार दिये हैं वे ये हैं—

१-दोनों ग्रंथके आदि मंगलाचरण, उल्लासकी संख्या विषयनिरूपण, विषयप्रतिपादक श्लोक और अंतिम काव्य एकरूप हैं, परस्परमें सिर्फ २५-३० श्लोकोंका हेरफेर है।

२. कुन्दकुन्द आचार्यजीने 'विवेकविलास'के कई श्लोक उड़ा दिये हैं। उल्लास १ के ८४ से ९८ श्लोक, उ० २ का ३९ वा, उ० ३ का ६० वा, उ० ५ के १०-११-५७-१४३-१४३-१४४-१४६ १८८ से १९२ (१२) श्लोक, और उ० ८ के ४९-६०-६१-७५-८५-२५५-२९३-३४३-३४४-६४६-३६७-४२०-व ४२१ श्लोक में से पूरे पौने आधे या पाव श्लोक उड़ा दिये हैं।

३. कुन्दकुन्द आचार्यने 'श्रावकाचार' में कुछ नये श्लोक बढ़ा दिये हैं। उ० १ में ६३ से ७०॥ श्लोक, उ० २ में ३३-३४ वे श्लोक और उल्लास

* पं. जुगलकिशोर मुस्तारकी ग्रन्थपरीक्षाके आधार पर।

× श्री वैकुण्ठेश्वर प्रेस-बम्बईसे मुद्रित वि. सं. १९२६ का संस्करण 'सर्व दर्शन संग्रह' आर्हत दर्शन श्लो० २३ पृ० ३८-७२।

८ वे में २५३ वा श्लोक अधिक बढा दिये हैं।

४. कुछ स्थानोंमें श्लोकोंको उपर नीचे कर रखे हैं, और कहीं २ पदोंको ही उलटा दिया है। इस प्रकार श्लोकोंके नंबरमें हेरफेर हो गया है, एवं अर्थक्रम भी तूट गया है।

५. सब उल्लासों के अंतमें संधियां भी लिखी है। सिर्फ विवेकविकास के स्थानमें 'आवकाचार' शब्द रख दिये हैं।

६. 'विवेकविलास' में अंतिम काव्यके बाद १० पद्योंकी प्रशस्ति है, जिसमें आ. जिनदत्तसूरिजी की गुरुपरंपरा आदि वर्णित है। 'आवकाचार' के अंतमें ऐसी प्रशस्ति नहीं है।

७. 'विवेकविलास' की श्लोकसंख्या १३२१ है, और 'आवकाचार' की श्लोकसंख्या १२९४ है।

८. आचार्यने 'विवेकविलास' में प्रथम उल्लास के तीसरे और नववें श्लोक में अपने गुरुजी और ग्रंथ का निम्न तरह परिचय दिया है।

जी + ववत् प्रतिभा यस्य ।

व + चो मधुरिमांचितं ॥

दे + हं नेहं श्रियस्तं स्वं ।

वन्दे सूरिवरं गुरुम् ॥३॥

स्वस्थानस्यापि पुण्याय ।

कुप्रवृत्तिनिवृत्तये ॥

श्रीविवेकविलासाख्यो ।

ग्रन्थः प्रारभ्यते मितः ॥९॥

कुन्दकुन्द आचार्यने उन दोनों को निम्न रूप में परावर्तित कर रखे हैं।

जीववत् प्रतिभा यस्य ।

वचो मधुरिमांचितं ॥

देहं नेहं श्रियस्तं स्वं ।

वन्दे जिनविभुं गुरुम् ॥ ३ ॥

स्वस्थानस्यापि पुण्याय ।

कुप्रवृत्तिनिवृत्तये ॥

आवकाचारविन्यास-

ग्रन्थः प्रारभ्यते मया ॥ ९ ॥

'आवकाचार'के विधाताने असलीपन बतानेके लिये हेरफेर करना चाहा, और वैसा किया भी सही, मगर जो खास बदलने के काबिल था, वह तो उनके ख्याल आया में ही नहीं। देखिए—

१. 'विवेकविलास'के उल्लास ८ श्लोक २४१-२४२में तीर्थंकरमें नहीं रहने वाले १८ दूषण बतलाये हैं, वे १८ दोष श्वेताम्बर मान्यताके अनुसार हैं। दिगम्बर समाज उनसे भिन्न और १८ दोष मानती है। किन्तु 'कुन्दकुन्द-आवकाचार'में तो 'विवेकविलास'के ही १८ दोष दर्ज हैं।

२. आ० जिनदत्तसूरिजीने 'विवेकविलास'के प्रथम उल्लासके तीसरे श्लोकमें अपने गुरुको, गुप्ताक्षरोंसे नाम जोड़कर नमस्कार किया है। तीसरे श्लोकके चारों चरणों के पहिले पहिले अक्षरोंको मिलानेसे 'जी+व+दे+व' नाम बनता है। माने-'विवेकविलास'के निर्माता आ० जिनदत्तसूरिके गुरुका नाम "जीवदेवसूरि" है। उनको 'वन्दे सूरिवरं गुरुम्' पद्यसे आचार्यने नमस्कार किया है।

‘श्रावकाचार’ में उ०१ का तीसरा श्लोक तो वही है सिर्फ चौथे चरण में ‘वन्दे जिनत्रिधुं गुरुम्’ इतना फरक रक्खा है, मगर कुन्दकुन्द आचार्यने इसके प्रथम-अक्षरों का भेद नहीं पाया।

उक्त दोनों गलतीयां इतनी विशद हैं कि और २ प्रमाणों की अपेक्षा रहती नहीं है।

खोजी विद्वानोंने उस ग्रंथ की परख कर ली, और आमतौरसे जाहिर कर दिया कि-‘कुन्दकुन्द श्रावकाचार’ जिनदत्तोय-‘विवेकविलास’ का ही सरासरी अनुकारण है, यानी पक्षभेद के जरिए नामांतर है।

‘अरिहन्त-चैत्य’ शब्दका अर्थ

[एक विचारणा]

लेखक—पू. आ. स. श्री. विजयलब्धिसूर्यश्वरजीशिष्य

पूज्य मुनिमहाराज श्रीविक्रमविजयजी

(गतांकसे क्रमशः)

“अन्य यूथमें जानेवाला साधु जैनत्वके गुणसे रहित हो जाता है तथा पूर्व समाजके लिये हानिकारक है (भ्रष्ट पंचकादिवत्) इसलिये त्याज्य है, किन्तु मूर्तिमें तो गुण अवगुणका प्रश्न ही नहीं, न अजैनोंके हाथमें जानेसे भय ही है ” ऐसा ब्रत्यालोचकका लेख है। विचार तो बहुत सुंदर है, किन्तु कुछ अंशमें भूल है, अन्य यूथमें जानेवाला साधु जैनत्वके गुणसे रहित हो जाता है इसमें कारण यह है कि-जैनयोग्य आचरण न होनेसे वेषभूषादिके परिवर्तनसे अथवा अन्य यूथिकोंके संसर्गके कारण पदार्थकी विपरीत प्ररूपणासे; न कि केवल अन्य यूथमें जाने मात्रसे एवं अन्य तीर्थके सिद्धान्तके ग्रहणमात्रसे। क्योंकि मिथ्यादृष्टिके दर्शनशास्त्र सम्यग्दृष्टिसे परिगृहीत होनेपर वह सम्यग्ज्ञान कहलाता है एवं मतिरूप सम्यग्ज्ञान और श्रुतज्ञान मिथ्यादृष्टिसे परिगृहीत हो तो वो मिथ्या ज्ञान श्रुत-अज्ञान कहलाता है। केवल जानने मात्रसे नहीं, किन्तु असत् प्ररूपणा द्वारा, भव्य जीवोंको जैनमार्गमें विपरीत ज्ञानका उत्पादक होनेके कारण सम्यग्ज्ञान सम्यक् श्रुत नहीं कहलाता है। इसी प्रकार भगवत्सृति भी अन्य तीर्थिकों के हाथमें जानेसे उनकी की हुई अविधि पूजाप्रभृति भव्योंको अशुद्ध भावोत्पादक हो जाती है। अशुभ भावोत्पादकत्वरूप अवगुण अन्य तीर्थिक परिगृहीत प्रतिमाओंमें है, मिश्रित और केवल सम्यग्दृष्टि परिगृहीत प्रतिमामें विशुद्ध भावोत्पादकगुणत्व है इसलिये ‘मूर्तिमें गुण अवगुणका प्रश्न ही नहीं’ ऐसा लिखना अन्याय है। मक्षीजी और केसरीयाजी एकदम नाम आकृति विभूषादिसे परिवर्तन नहीं है, जिससे अशुभ भावका उत्पादक हो सके। और एकदम मिथ्यादृष्टि परिगृहीत भी नहीं है इसलिये कोई हरकत नहीं।

“સ્વસમાજસે અટ્ટ હોકર અન્ય સમાજમેં મિલનેવાલોંકે લિયે વાધા રચના યાસ જરૂરત હૈ, કયોંકિ પેસે લોગ પૂર્વપરિચયકે કારણ પૂર્વસમાજકે સામાન્ય લોગમેં પહુંચકર ઉન્હેં મો બિગાડનેકા પ્રયત્ન કરતે હૈ”। ઉચિત લિખા ગયા હૈ, પરન્તુ યહ વાધા ‘અન્યતોથિકપરિગૃહીતચૈત્યાનિ’ શબ્દસે હી નીકાલની ચાહિય, ઇસમેં કોઈ નિર્બંધ નહીં હૈ। ઇસકા અન્ય શબ્દોં સે મો નિરાકરણ હો જાતા હૈ। “એક તરહ સે હૈ તો યહ ન્યાય સંગત વાત” ઇસ તરહ કહતે હુપ અનિચ્છાસે આપને મો ઉક કુછ વાતોં કો ન્યાયસંગત માન હી લિયા। ઇસલિયે ઉસ વિષયપર મુઝે જ્યાદા લિખને કી જરૂરત નહીં। ફિર લિખતે હૈ કિ “કિન્તુ થોડીસી વાત ઓર રહ જાતી હૈ વો યહ કિ સાધુ સે અસાધુ તો હો સકતા હૈ, કિન્તુ કયા પરમેશ્વર મો પતિત હોતે હૈ? જહમેં મો ગુણ અવગુણકા સમ્ભાવ હોતા હૈ?” યહ વાત જરૂર રહ જાતી હૈ ઓર યહ તો આપ પર મો વીતી હી હૈ જો કિ જહ મૂર્તિમંડન કો જૈસા હી દેસા ઇટ કૂદ પડે, કલમ ઉઠાઈ ઓર લિખ મારા। જહ હોનેસે હી મૂર્તિમંડનને અપને ભાવકો આપકો વતલાયા નહીં, ઓર જ્યોં કા ત્યોં કલમસે કાગજ કો આપને કાલા કર દિયા। ઇસસે હી આપકો જહમેં ગુણ વ અવગુણ હૈ યા નહીં ઇસકા જ્ઞાન હો હી જાતા હૈ। ન માનો તો ઉસકે લિયે કોઈ ઉપાય નહીં। દૂસરી વાત રહી પરમેશ્વર કી। ઉન્હેં કોઈ પતિત કહતા હો નહીં ઓર અન્ય તોથિકોં સે પરિગૃહીત મો નહીં હો સકતે। ઉનકી મૂર્તિમેં મો જવતક તદીયત્વ રહેગા તવતક અપતિત હી હૈ અન્યથા અપૂજનીય હૈ ઇસસે પરમેશ્વરમેં કોઈ પતિત વા અપતિત કી શંકા હી નહીં રહતી હૈ।

ઓર અસળ પાળં ઇત્યાદિ વાક્યોં કો લેકર સુરિજી કા જો ઉપહાસ કરતે હૈ ઓર લિખતે હૈ કિ “વાસ્તવમેં આહાર પાણી યાદિમ સ્વાદિમ યે શબ્દોં હી મનુષ્ય કે વ્યવહાર યાન પાનકી વસ્તુ ઘોષિત કર રહે હૈ, પૂજાકી વસ્તુઓં કો કોઈ મો આહાર આદિક સે નહીં વતલાતે” યહ બિલકુલ ઇઠ હૈ, કયોંકિ ‘અન્ન ઉત્થિય દેવયાણિ’ ઇસકે સાથ અસળ પાળં કેસે લગમે ઇસ વાતકો દેખી હી નહીં। અન્ય તોથિક દેવતા મનુષ્ય હૈ હિ નહીં તો અસળ પાળં કા ઇસકે સાથ સમન્વય હો સકતા હૈ। અતઃ પ્રત્યાલોચક મહાશયજી! મૂર્તિદ્રેષક નશે કો ઉતારકર સમદૃષ્ટિ સે વિચાર કીજિયે।

(ક્રમશઃ)

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક યજ્ઞ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી દેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે.

૦૫.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક-પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

૧૦૩ પ્રશ્ન-ભાવ વૈષ્ણુ સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર-પંચમહાવ્રતોની સાધના, પાંચે ઇંદ્રિયોને વશ કરવી, ચાર કષાયોને છતવા, આઠ પ્રવચન માતાની સાધના, ત્રણ દંડથી નિવૃત્તિ વગેરે સાત્ત્વિક ગુણોને ધારણ કરનાર શ્રી. આચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાપુરુષો ભાવ વૈષ્ણ કહેવાય-કારણ કે તે પૂજ્ય મહાર્ષિભગવંતો પ્રભુ શ્રી તીર્થંકરદેવના ઉપદેશ પ્રમાણે ભાવ રોગને દૂર કરે છે, ને ભવ્ય જીવોને દેશના દહને ભાવરોગથી દૂર રહેવા પ્રયત્નશીલ બનાવે છે. આ જ ધરાદાથી મંત્રી વસ્તુપાલે અંતિમ સમયે તેવા ભાવ વૈષ્ણની માગણી કરી છે. આ સંબંધી વિશેષ બિના મેં શ્રી. લોકપ્રકાશ, ભાવનાકલ્પલતાદિની પ્રસ્તાવનામાં વિસ્તારથી જણાવી છે. પહેલાં નંબરના ભાવ વૈષ્ણ પ્રભુશ્રી તીર્થંકર દેવો જણાવા, કારણકે તેમણે ભાવ રોગનો નિર્મૂલ નાશ કર્યો છે. તેમના વિરહકાલમાં મહાવ્રતાદિ ગુણવંત ગુરુમહારાજ ભાવ વૈષ્ણ કહેવાય. ૧૦૩.

૧૦૪ પ્રશ્ન-ભાવ રોગનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર-૧ કામ, ૨ ક્રોધ, ૩ ખોટા-બિનજરૂરી વિચારો, ૪ અસબ્ય ભાષા, ૫ અયોગ્ય કાર્યિક પ્રવૃત્તિ વગેરે કારણોને લઈને સંસારી જીવો જે ચારગતિનાં દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે, તે ભાવ રોગ કહેવાય. ભાવ રોગનું મુખ્ય કારણ મનની ખરાબ ભાવના છે. તેથી ભવ્ય જીવોએ માનસિક ભાવનાને નિર્મળ કરનારાં સાધનોસેવવાં જોઈએ. વિશેષ બિના શ્રી દેશનાચિંતામણિમાં જણાવી છે. ૧૦૪.

૧૦૫ પ્રશ્ન-શ્રી મહાવીર દેવે અંતિમ સમયે ભવ્ય જીવોને હિત શિક્ષા દેતાં જણાવ્યું હતું કે-“ હું ભવ્ય જીવો ! તમે ભારંડપક્ષીની માફક પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને શ્રી જૈનધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને ભેગવજો ” “ **ભારંડપક્ષીય ચરડવ્વમત્તે** ” એમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રોથા અધ્યયનની છઠ્ઠી ગાથામાં જે ભારંડપક્ષીને દૃષ્ટાંત તરીકે જણાવ્યું છે તે પક્ષીનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર-આ ભારંડપક્ષીના એક શરીરમાં જીવ બે હોય, તેને પેટ એક હોય, ડોક જીદી જીદી બે હોય, બે મોઢા અને બે જીભ હોય, તથા તે પક્ષી ભાષા-મનુષ્યના જેવી બોલે. જે વખતે તે બે જીવને પ્રમાદથી જીદાં જીદાં ફળ ખાવાની ઇચ્છા થાય, તે જ વખતે તે મરણ પામે, તેથી મરણના ભયને લીધે તે પક્ષી બહુ સાવચેત રહે છે. આવી સાવચેતી શ્રી જૈનધર્મની આરાધનામાં રાખતાં જરૂર સિદ્ધિના સુખ મળે આ ભારંડપક્ષીની બિના શ્રી સાતાસત્રવૃત્તિ, પ્રથગ્યાકરણવૃત્તિ, ઔપપાતિકસત્રવૃત્તિ, કલ્પસૂત્રની કિરણાવલી, સુખબોધિકા ટીકા વગેરેમાં જણાવી છે. ૧૦૫

૧૦૬ પ્રશ્ન-ભારંડ પક્ષીને કેટલા પ્રાણ હોય ?

ઉત્તર-ભારંડ પક્ષીના એક શરીરમાં બે જીવ હોય. તે બંનેને મન સિવાય બાકીના પાંચ ઇંદ્રિયો, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ, આયુષ્ય-આ નવે પ્રાણો જીદાં જીદાં ગણતાં ને અઢાર પ્રાણમાં મનને ભેગવતાં ૧૯ પ્રાણ હોય, એમ સંભવે છે. આ બાબતમાં

ખરી યિના શ્રી કેવલિભગવંતો મળે, એમ પડિત શ્રી વીરગિજવજ્ર મહારાજે પ્રશ્ન ત્રિંતામણિમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૬.

૧૦૭ પ્રશ્ન—ભારંડ પક્ષિના શરીરની વધારેમાં વધારે જોઆઈ કેટલી હોય ?

ઉત્તર—તેની ઉંચાઈ એથી નવ ધનુષ્ય પ્રમાણ હોય છે. આ આમતમાં શ્રી લોક પ્રકાશમાં જણાવ્યું છે કે—“**ધનુઃપૃથક્ત્વં**” અહીં મનિની અપેક્ષાએ એક વચન કહ્યું છે એમ સમજવું. તેથી તે ભારંડ પક્ષિઓના શરીરની ઉંચાઈ તેવા કાલાદિની અપેક્ષાએ થણાં ધનુઃપૃથક્ત્વ પ્રમાણ પણ સંભવે છે, આવી ઉંચાઈવાળા શરીરને ધારણ કરનારા ભારંડ પક્ષિઓ ત્રણ ગાઉ પ્રમાણ જોઆઈવાળા દેહને ધારણ કરનારા યુગલિકાના મૃતક શરીરોને ઉપાડીને સમુદ્રાદિ અગાધ જલાશયોમાં ફેંકી દે છે. આવા પ્રકારનું સ્પર્ટી-કરણ શ્રી બૃહસ્પતિવ્રહ્મણીની ટીકામાં શ્રી મત્તયગિરિજ મહારાજે પણ કહ્યું છે, તેથી વિશેષ યિના તે અંથમાંથી જોઈ લેવી. ૧૦૭.

૧૦૮ પ્રશ્ન—દેવોના ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, વૈમાનિક, એ બેદમાંથી કયા બેદમાં “**લવસત્તમ**” દેવોને ગણવા ?

ઉત્તર—સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોને લવસત્તમ દેવ તરીકે શ્રી ભગવતી સૂત્રાદિમાં જણાવ્યા છે. પાછલા લવમાં તેઓ નિર્મલ સંયમની સાધના કરતા હતા. તેના પ્રતાપે તેમણે થણાં કર્મો અપાવી દીધાં પણ જટ તપ કરતાં જેટલાં કર્મો અપે, તેટલાં કર્મો આકી રહ્યાં. આ કર્મો સાત લવ પ્રમાણ વખતમાં અપી શકે એવાં છે. પણ આ સમયે તેટલું આયુષ્ય અધિક (વધારે) તે દેવોનું છે નહિ; એક આબુ આયુષ્ય પૂરું થવાની તૈયારી છે, બીજી આબુ એ શેષ કર્મોનો ક્ષય કરવા આકી છે. આ સ્થિતિમાં તે દેવો વિસામા તરીકે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉપજે છે. જો તે દેવોનું આયુષ્ય સાત લવ જેટલું વધારે હોત તો તેઓ તેટલા સમયમાં જટ તપથી અપાવવા લાયક કર્મો અપાવીને જરૂર મોક્ષના અવ્યાધાધ સુખ પામત. પણ તેના અભાવે તેઓ વિસિષ્ટદેવપણું પામે છે. આ યિનાને લક્ષ્યમાં રાખીને લવસત્તમ દેવોની વ્યાખ્યા શ્રી જૈનાગમમાં આ પ્રમાણે જણાવી છે—પાછલા લવમાં સાત લવ જેટલા આયુષ્યની ઓછાશને લઈને જેઓ મોક્ષમાં ન ગયા પણ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ગયા તે દેવો “**લવસત્તમ દેવ**” કહેવાય, અને તેઓ દેવના ચાર બેદોમાં વૈમાનિક દેવ કહેવાય. લવસત્તમમાં લવ શબ્દથી લવ નામના કાલનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. તેનું સ્વરૂપ દ્રૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું. [૧] સાત શ્વાચોછવાસનો એક સ્તોક થાય. [૨] ૭ સ્તોકનો લવ થાય. [૩] ૭ લવનું મુહૂર્ત થાય. [૪] ૩૦ મુહૂર્તનો દિવસ થાય. [૫] ૩૦ દિવસનો મહિનો થાય. [૬] આર મહિનાનું વર્ષ થાય. આ વગેરે યિના શ્રીલોકપ્રકાશમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૧૦૮.

૧૦૯ પ્રશ્ન—લવસત્તમ દેવોની દેવતાઈ સાહિબી કોઈ મહાપુરુષે કોઈ અંથમાં દ્રૂંકામાં પણ જણાવી છે ?

ઉત્તર—તેઓ પાછલા લવમાં નિર્મલ સંયમને સાધતાં ઉપશમ શ્રેણિને માંડે છે. તેમાં મોહનીય કર્મની અધી પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવીને એટલે તે પ્રકૃતિઓનો જે પ્રદેશોદય રસોદય ચાલુ હતો, તે અંધ કરીને (અટકાવીને) અગિયારમા “ઉપશાંત કષાય વીતરાગ

છપ્રસ્થ" ગુણસ્થાન કે ગંગા છે અહીં તેઓ અંતર્મુહર્ત સુધી પીતરાગ દશાનો અનુભવ કરે છે, યથાખ્યાત ચારિત્રમાં રહીને એક સાત વેદનીયને જ આધે છે. આ મુનિવંશ કદંબ કરીને સાત વ્રવમાં ખપાવી શકાય, તેટલા કર્મો બાકી રહ્યાં ને આયુષ્ય પૂરું થયા આવ્યું, તેથી કાલધર્મ પામીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉપજે છે. અહીં અંતર્મુહર્તમાં જ્યે પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પર્યાપ્તિ થાય છે. તે દેવો દેવતાઈ શય્યામાં પોઢ્યા (સ્ન) રહે છે ને વિશિષ્ટ દેવતાઈ સુખને અનુભવે છે. શય્યાની ઉપરના ભાગમાં જુમખડાના આકારે એક મોતી લટકતું રહે છે. વચમાં ૬૪ મણતું એક હોય છે. તે પોતાની કાંતિથી દશે દિશામાં અજવાશ ફેલાવે છે. તેની આબુઆબુ ચાર મોતી ૩૨ મણનાં હોય છે. તેની આબુઆબુ સોલ મણનાં ૮ મોતી હોય છે. તેની આબુઆબુ આઠમણિયાં ૧૬ મોતી હોય છે. તેની આબુઆબુ ચારમણિયાં ૩૨ મોતી હોય છે. તેની આબુઆબુ એ મણિયાં ૬૪ મોતી હોય છે, તેની આબુઆબુ એક મણિયાં ૧૨૮ મોતી હોય છે. આ રીતે-૧-૪-૮-૧૬-૩૨-૬૪-૧૨૮=૨૫૩ મોતી થયા આબુઆબુ રહેલાં બધાં મોતી વચલા ૬૪ મણના મોતીની સાથે વાયુના સંબંધથી અકળાય ત્યારે તેમાંથી રાગ રાગણીયુક્ત નાટક પ્રકટે. તે સાંભળતાં લવસતતમ દેવો અપૂર્વ ધૌદ્ગલિક આનંદનો અનુભવ કરે છે. તે અનુભવમાં તેઓ એવા તત્ક્ષીન બને છે કે જોથી ભૂખ તરસ પણ તેમને પીડતી નથી. આ દેવો તેત્રીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય હોવાથી તેત્રીસ હજાર વર્ષ વીત્યાબાદ આહારની ઇચ્છા કરે, ને તેત્રીસ પખવાડિયા વીત્યા બાદ શ્વાસોચ્છવાસ લે. તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મનુષ્ય ભવમાં આવી મોક્ષ માર્ગને આધે, ને સિદ્ધ થાય. આ બિના દૂકામાં પડિત પ્રવેશ શ્રી વીરવિજયજી માહારાજે ચોસક પ્રકારી પૂજામાં જણાવી છે. આ બિનામાંથી અપૂર્વ યોધ એ મળે છે કે નરભવના સાત લવ જેટલા પણ આયુષ્યની કેટલી વિશિષ્ટતા છે? એટલું પણ આયુષ્ય મોક્ષને મેળવવામાં બે ખાસ જરૂરી છે, તો અધિક આયુષ્યની વિશેષ જરૂરિયાત, અને વિશેષ ઉત્તમતા હોય, એમાં નવાઈ શી? આ લોકીકતને લક્ષ્યમાં લઈને ભવ્ય જીવોએ માનવ જીંદગીનો એક પણ ક્ષણ નિષ્ફલ ન જ જવા દેવો જોઈએ. ૧૦૯.

॥ શ્રી પ્રવચન-પ્રશ્નમાલાનું પૂર્વાર્ધ સંપૂર્ણ ॥

સંપુર્ણ પુત્રવદ્ધં મન્વાણં મન્વબોહયં દિયઅં ॥

વિવિદ્વત્થસત્થકલિયં-સિરિપવચણપણહમાલાપ ॥૧॥

રહ્યા પડમેણેયં-ગુરુવરસિરિનેમિસુગ્મિસેણ ॥

તોસેહમુત્તરદ્ધં-પકરિસ્સામિ પ્પમોષ્ણ ॥૨॥

નવી મહદ

નીચે મુજબ નવી મહદ અમને મળી છે, તે માટે ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરનાર પૂજ્ય મુનિવરો તથા તે તે સદ્ગૃહસ્થો અને સંધોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

૫૧) પૂ. પં. મ. શ્રી ધર્મવિજયજી ગણિના સદુપદેશથી શેઠ શ્રી હવલુલાલ અમલભાઈ હા: શ્રી. રતિલાલભાઈ, વઢવાણ શહેર.

૧) કાકારી ખીમચંદભાઈ ત્રિભોવનદાસ, વઢવાણ શહેર.

પૂ. મુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી નીચે મુજબ મહદ મળી છે.

૧૧) શેઠ બીખાભાઈ ભુદરભાઈ કાકારી, વઢવાણ કેમ્પ (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૧) શેઠ ઈટાલાલ નરસીદાસ ઘડિયાળી " "

૧૧) શેઠ ચીમનલાલ નરસીદાસ શાહ " "

૧૧) શેઠ નરસીદાસ નથુભાઈ વોરા " (એક વર્ષ માટે)

૨૫) પૂ. આ. મ. વિજયઅમૃતસરિજના સદુપદેશથી સ્તંભતીર્થ તપગચ્છ જૈનસંઘ, ખંભાત.

૧૦) પૂ. આ. મ. વિજયકુમુદસરિજના સદુપદેશથી પારી મીઠાભાઈ કમ્યાણચંદ, કપડવંજ.

આસા છે ખીજા ગામોના સંધો તથા સદ્ગૃહસ્થો પણ આ રીતે મહદ મોકલી આભારી કરશે. વ્યવસ્થાપક

કાગળના અસાધારણ ભાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લઠાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણઆને રતલનો હતો. લઠાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ બધીને પોણા બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠ, ગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આપવું અમે ચાહુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મહદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ. વ્યવસ્થાપક

સ્વી કા ૨

શ્રાવક-કર્તવ્ય—(હિન્દી ભાષા) પ્રયોજક—પૂજ્ય મુનિમહાસજ શ્રી નિરંજનવિજયજી મહાસજ; પ્રકાશક—શ્રીનેમિકમૃતસ્વાતિનિરંજન ગ્રંથમંડલ, માત્સર, જસવંતલાલ પ્રિંટર્સ, ચાહ, જૈન પાઠશાળા, પાંચજા મંદિર, વઢવાણનાંદ; પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૮; મૂલ ૩ આનાં.

श्रीजैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८

क्रमांक ८८

अंक ४

श्री कृष्णविजयलंकृत

कुदपाकमंडन श्री कपलजिन-स्तवन

संपादक-श्रीश्रुत सारासार्थ मण्डिताल नवाभ

तपगच्छाधिपति जगद्गुरु श्री ह्रीरविजयसूरेश्वरजी परंपराभां यक्ष गज्जला श्री विजयदेवसूरेश्वरजीना शिष्य श्री कृष्णविजयजी आ कृति मारा हस्तलिखित संग्रह पैकीनी सेकंडो डेकलेथी डीडीओओ डाल्पां पाडेसी तल्लु पानांनी ओक अत उपरथी उनारीने आ मासिकना वायडो समझ भूकवानुं मुज्य कारणु आ काव्यनी मधुरता तथा यमकमयता छे. कवि टूँके टूँके बोथ यरणुभां श्री विजयदेवसूरेश्वरने याद करे छे, ते आ कृतिनी भास विशिष्टता छे. अत पल्लु ते ज समथनी होथ ओम क्षिपि तथा कागण परथी लागे छे. आ रीते वायडोने नवी नवी जगतनुं वांचन आपवा भाटे विविध जगतनी ओक ओक बापाकृति हवे पछीना मासिकना हरेक अंकामां आपवा हुं प्रयत्न करीश.

भट्टारकश्रीविजयदेवसूरेश्वरगुरुभ्यो नमो नमः ।

- समरी ते सरसति माय, सुअ वचन घो सुपसाय,
सुतिलंग देशधं जल्लु, तिहां कुदलपाक वणाल्लु;
तिहां कुदलपाक वणाल्लु, सज्जन लविकना मन मोहओ,
श्री विजयदेवसूरिंद सहगुरु, पढकमल करि सोहओ. १
- सोहधं ते आदि जिणुंद, सेवधं ते सरनर वृंद,
आंणी ते अति आणुंद, लावधं स्तवुं जिणुयंद;
लावधं स्तवुं जिणुयंद, साहिभ सुरवधू मन रंजओ,
श्री विजयदेवसूरिंद सहगुरु, हुंभ लावठ लंजओ. २
- लंजधं ते हुंकृतलार, वर नील भूर्ति ठहार,
हीठधं ते परमाणुंद, नाशधं ते लवना दंद;
नाशधं ते लवना दंद, सज्जन लाव आणी सेवओ,
श्री विजयदेवसूरिंद सहगुरु, सुगतिनां सुभ देवओ. ३

દેવર્ધ તે સ્વર્ગનિવાસ, જસ નિત્ય વસતાં પાસ,
 શુભરત્નનો આવાસ, પરગટ મહિમા જાસ;
 પરગટ મહિમા જાસ, દીસઈ સિંહની પરિ ગજજાએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, વિકટ સંકટ લજજાએ. ૪

લજજાઈ તે શોક નઈ રોગ, આપઈ તે વંછિત લોગ,
 શ્રીવંત નાલિનરિંદ - કુલગગન ભાસ દિણંદ;
 કુલગગન ભાસ દિણંદ, સુરસુંદરી મન ભાવજાએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સેવક, ભાવચ્યું શુભ ગાવજાએ. ૫

ગાવઈ તે સરલઈ સાદ, કોકિલાચ્યું કરિ વાદ,
 વાજિંત્ર માદલવાદ, ધમ ધમ્મ ધમ્મ સુનાદ;
 ધમ ધમ્મ ધમ્મ સુનાદ વાજઈ, ગયણ ડંબર ગજજાએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, રુચિર સુખભર કિજજાએ. ૬

કિજજાઈ તે બહુલા રંગ, કર વેણુ વાજઈ અંગ,
 ત્રિન ભુવન માહિં સાર, કંસાલના ઝમકાર;
 કંસાલના ઝમકાર ઝાલર, ઝણતિ શંખ સુવજજાએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, નામ તાહરઈ ગજજાએ. ૭

ગજજાઈ તે વીણા તાલ, ઝણઝણક નાદ વિશાલ,
 ઘમઘમત ઘૂઘરમાલ, થેંકાર કરતિ રસાલ;
 થેંકાર કરતિ રસાલ, ઝિ ઝિ કટિ તત્તથેઈ કરઈ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, તુજા નામઈ સુખ વરઈ. ૮

વર ઝણુ ઝેંઝેંકાર, ઝાંઝર કરઈ સ્વર સાર,
 સુખ ઝોલતી ઝેંકાર, પદ ઠમક ઠમક ઉદાર;
 પદ ઠમક ઠમક ઉદાર, ચાલત સુરપવર મન રંજાએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, તુજા નામ અગંજાએ. ૯

અગંજ નારની નારિ, નાયતી તાહરઈ દારિ,
 શૃંગાર પહિરી સાર, દેવાંગના અનુકાર;
 દેવાંગના અનુકાર કરતી, કિંનરી સમ ગાનજાએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, આપ્ય તું બહુમાનજાએ. ૧૦

માનઈ નહી જે આણ, ગડગુંબડાદિક બાણ,
 ખસ તાપ રગતનઈ સાસ, કફ વાત પિત્ત નઈ ખાસ;
 કફ વાત પિત્ત નઈ ખાસ બાઈ, તુજાનઈ સમરંતજાએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, પરમ ઋદ્ધિ કરંતજાએ. ૧૧

- કરતા તે લીલા કર્ણ, કલ્લોલ માહિં મરુછ,
 ઘનવાત અંચલ નીર, પાંમી સકળં નહુ તીર;
 પામી સકળં નહુ તીર, જલભય તુજા નામધં ઉપશમધં,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, ઘણુધં ભાવધં તુજ નમધં. ૧૨
- નમતી તે દહ દિશિ ડાલ, દીસતો અતિ વિકરાલ,
 દહતો તે તરુઅર ડાલ, જાણીધં ભીષણ કાલ;
 જાણીધં ભીષણ કાલ પાવક, તુજા નામધં નાશએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, લહધં સિદ્ધિનિવાસએ. ૧૩
- વાસધં વસધં વિષ ભીમ, ડજાધં તે તડુની સીમ,
 મુહડધં તે ગલતી લાલ(ળ), ધસમસી દેતો ફાલ;
 ધસમસી દેતો ફાલ પન્નગ, તુજા સમરધં જાવએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, તુજાથી સુખ આવએ. ૧૪
- આવધં લયંકર ભીલલ, જાણુધં તે મોટાં સિલલ,
 તાકી તે કરતા ચોટ, સનમુખધં દેતા દોટ;
 સનમુખધં દેતા દોટ દુર્જન, ચોરભય તુજથી ટલધં,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, નામથી સંપદ મિલધં. ૧૫
- મિલતા તે માતા ભૂંગ, ઝંકાર કરતા સંગ,
 મહવારિ ઝરત કપોલ, કોપધં કરી અતિ લોલ;
 કોપધં કરી અતિ લોલ ગજભય, તુજા નામધં દૂરએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, સકલ આશા પૂરએ. ૧૬
- પૂરધં તે સઘલો આલ, નાદધં ગલધં ગજગાલ,
 ઉલ્લાલિ કોપધં પુંછ, લય કરત ઉંચી મુંછ;
 લય કરત ઉંચી મુંછ કેસરિ, તુજા નામધં ભાજએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, નામ તાહરધં રાજએ. ૧૭
- રાજતી સુભટની રાજિ, કાયર તે જાધં ભાજિ,
 ગજ તુરગ કેસરિ ગાજ, કરિ ભીમ હોતો આજિ;
 કરિ ભીમ હોતો આજિ લય, તુહ નામથી દૂરધં ત્યજધં,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, તુજાથી સુખ સંપજધં. ૧૮
- સંપજધં ગહુલી ઋદ્ધિ, લણુતાં તે વાઘધં યુદ્ધિ,
 આઠધં મહાભય જંત, તુહ નામ સમરણ મંત;
 તુહ નામ સમરણ મંત સમરધં, ભાવચ્યું ધકચિતએ,
 શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, લહધં ઉત્તમ કિતએ. ૧૯

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક—શ્રીચુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ, અમદાવાદ
(ગતાંકથી ચાલુ)

આ ૫૧ દેવકુલિકાઓના લેખોનો સંવત ૧૪૭૩ જ છે, જે દેરાસરની પ્રતિષ્ઠાનો સંવત છે. સભામંડપમાં જમણા હાથ તરફ પીળા પાષાણનાં મોટાં તથા નાનાં જિનપિંખો કોઈ પણ જાતની ગાદીઓ વગર સીધાં જમીન પર બેસાડેલાં છે. (માત્ર ચુના તથા સીમેન્ટથી જમીન સાથે ચોટાડેલાં છે.) પ્રતિમાજીઓની આવી રીતની સ્થાપના કરેલી બીજા કોઈ પણ જૈન તીર્થમાં મારા જોવામાં તેમજ સાંભળવામાં આવી નથી. આવી રીતે પ્રતિમાઓની જે સ્થાપના કરવામાં આવેલી છે, તે શું આ તીર્થના વહીવટદારોની બેકાળજીને આભારી નથી ? કારણ કે ગુરુમહારાજથી સમાન આસન ઉપર બેસવાથી અથવા ગુરુથી જોયા આસને બેસવાથી જો અવિનયનો દોષ લાગતો હોય તો પછી તીર્થંકર દેવોના સમાન આસને બેસવાથી અવિનયનો દોષ કેમ ન લાગે ? હું ઇચ્છું છું કે જૈસલમેર તીર્થના વર્તમાન વહીવટદારો આ જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમાઓને, આ જગ્યાઓથી ખસેડી, આઠ દેરાસરો પૈકીના કોઈ પણ દેરાસરમાં ગાદી પર સ્થાપન કરીને આ અવિનય દોષના પાપથી મુક્ત થવા જરૂર પ્રયત્નશીલ થશે.

સભામંડપમાં જમીન ઉપર બેસાડેલી જે પાષાણની નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ છે, તેની સંખ્યા વીસ છે. આ વીસ પ્રતિમાઓ પૈકીની સાત પ્રતિમાઓ ઉપર લેખો છે, જે પૈકીના માત્ર બે જ લેખો જૈન લેખ સંગ્રહના ત્રીજા ખંડમાં છપાએલા છે; પરંતુ તે પણ અધૂરા અને બરાબર નહિ લેવાએલા હોવાથી એ સાતે લેખો અહીં આપું છું.—

કિતઈ જે તારું નામ, તેહનાં સરઈ સવિ કામ,
સિરિ આદિ જિનવર દેવ, હું કરું અહનિશ સેવ;
હું કરું અહનિશ સેવ સેવઈ, દેવનારી વૃંદએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સેવક, કૃષ્ણવિજય આણંદએ. ૨૦

કલશ

ઈમ શુભયો ભગતિં વિવિધ યુગતિં મુખભદેવ જિનેશ્વરો,
કુલપાકે નયરિં ભવિક વંછિત સતત પૂરણ સુસ્તરો;
તપગચ્છગગનદિણંદ સમવડિ શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરો,
તસ ચરણપંકજ ચમલમધુકર કૃષ્ણવિજય જયકરો. ૨૧

॥ इति प्रथमजिनस्तवनम् ॥

પીળા પાપાણની મોટી જિનપ્રતિમાઓ પરના લેખો:—

૧] સંવત્ ૧૫૧૮ વર્ષે વૈશાખમાસે ધવલપક્ષે ૧૦દિને શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ અત્ર પ્રતિષ્ઠિતં સંઘવાલ સાં લખા પુત્ર કુંભા માર્યા* ચોં ઠાકુરસી પુત્ર્યા નાયકદે શ્રીં નેમિર્લિંબં કારિતં ।

૨] સંવત્ ૧૫૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠવદિ * ૪ દિને ઝકેશવંશે સંઘવાલગોત્રે સાં કેલહા માર્યયા કલુણદે શ્રાવિકયા પુત્ર ધન્ન-સક્કમાલાદિ * પરિવારસહિતયા શ્રીશાંતિ-નાથર્લિંબં કારિતં પ્રં શ્રીજિનચંદ્રસૂરિમિઃ શ્રીકોતિરત્નસૂરિપ્રમુખપરિવારસહિતૈઃ ॥

૩] સં. ૧૫૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠવદિ ૪ દિને સંઘવાલગોત્રે સાં જેઠા પુત્રી સં. મહતુ પુણ્યાર્થે શ્રીશાંતિનાથર્લિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ચરતરગચ્છે શ્રીજિન-ચંદ્રસૂરિમિઃ શ્રીકોરતિ.....

૪] સં. ૧૫૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૪ દિને સંઘવાલગોત્રે સાં જેઠાપુત્ર સં. મેહા-કીર-ગુણવત્ત-ચાંપાદિ પરિવાર સં. સ્વમાતૃ જસમાદે પુણ્યાર્થે શ્રી સુમર્તિર્લિંબં કારિતં (પ્રતિષ્ઠિતં ચર) તરગચ્છે શ્રી જિન.....

૫] સંવત્ ૧૫૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૪ દિને મં. ...ડા પુત્ર નાથૂકેન સ્વમાતૃ ચીરમતિ પુન્યાર્થે પારસનાથર્લિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીચરતરગચ્છે શ્રી જિન-ચં [ચંદ્રસૂરિમિઃ]

નાની પીળા પાપાણની પ્રતિમાઓ પરના લેખો:—

૬] મં. ગજડમાર્યા સ્વેમાર્ઈ મરાપિતં

૭] સાં કેલહા પુત્ર ધના માર્યા કારિતં શ્રીશીતલનાથ ॥

સભામંડપમાંની આ વીસ જિનપ્રતિમાઓ ઉપરાંત સભામંડપમાં પીળાપાપાણના ચાર મોટા પટો છે, જે પૈકીના ત્રણ પટો નંદીશ્વર દ્વીપના છે અને એક પટ શત્રુંજય તથા ગિરનાર પર્વતનો છે; આ ચારે પટોની 'ઉંચાઈ' લગભગ પાંચ ફુટ તથા પહોળાઈ લગભગ સાડા ચાર ફૂટની છે. ચારે પટો પર સંવત ૧૫૧૮ની સાલના લેખો ક્રોતરેલા છે, જે જૈન લે. સં. ભા ૩માં લેખાંક ૨૧૧૬-૨૧૧૭-૨૧૧૮-૨૧૧૯માં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલ છે.

આ ચાર પટો પૈકીનો શ્રી શત્રુંજય ગિરનારાવતાર પટિકાવાળો પટ શત્રુંજયના ઇતિહાસ માટે ખાસ મહત્વનો છે અને તેનો ફોટો શેઠ આણંદજી કન્યાણુજીની પેઢીમાં છે; આ પટની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયના વર્તમાન મૂળનાયક શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની જિનપ્રતિમા સંવત ૧૫૮૭ના વૈશાખ વદિ ૬ના દિવસે પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવેલ છે; જ્યારે આ પટની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૫૧૮ના જ્યેષ્ઠ વદિ ૪ના દિવસે

* જૈન લેખ સંગ્રહના ત્રીજા ખંડમાં લેખાંક ૨૧૨૨ માં માર્યાની આગળના રાખ્ખે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલા નથી.

* જૈન લેખ સંગ્રહના ત્રીજા ખંડમાં લેખાંક ૨૧૨૩ માં પૌષવદિ ૫ તથા ધન્નાસક્કમાલાદિ ના પદ્યે પૌત્રાસક્કમાનાદિ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

થએલ હોવાથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અગણોતેર વર્ષ પ્રાચીન છે; અને વધુમાં આ પટનો ત્રડનાર શિલ્પી પણ કોઈ ખાસ શિલ્પી હોય એવું લાગે છે, કારણકે પટમાંની એકેક જિનપ્રતિમા તથા એકેક આકૃતિનું શિલ્પ સુંદર પ્રકારનું તેણે રણુ કરેલું છે, જે વર્તમાનમાં આરસમાં ધડાતા શત્રુંઘના પટોની સરખામણીમાં વધારે સુંદર છે.

સભામંડપમાંથી આગળ જતાં રંગમંડપમાં જવાનો રસ્તો આવે છે. રંગમંડપમાં જવાના રસ્તાની બંને બાજુએ, રંગમંડપના પ્રવેશદ્વારના દરવાજાની બહાર પાષાણની નાની મોટી ૧૪ જિનપ્રતિમાઓ, શાસનદેવી અંબિકાની એક પાષાણની મૂર્તિ તથા ધાતુની મોટી ૪ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે. આ ધાતુની ચાર પ્રતિમાઓ પૈકીની શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની પરિકરવાળી પતન નગરના રહેવાસી સં. ધણુપતિએ કરાવેલી અને સંવત ૧૫૩૬ના ફાગણ સુદિ ૩ના દિવસે ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી મૂર્તિ બહુ જ સુંદર છે અને કલાની દૃષ્ટિએ એક ઉત્તમ પ્રકારની કલાકૃતિ છે. આ પ્રતિમાજી કોઈ વિશાળ જિનમંદિરના મૂળનાયક તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરવા લાયક છે.

રંગમંડપના પ્રવેશદ્વારની બંને બાજુએ સફેદ આરસની પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ફણાવાળી માનુષી આકારની ઊભી બે સુંદર પ્રતિમાઓ છે, જેના ઢીંચણુ સુધીના ભાગ સુધી આડા પથર ચણી લીધેલા હોવાથી લેખો હોવા છતાં લઈ શકાયા નથી.

પ્રવેશદ્વારમાં દાખલ થતાં જ રંગમંડપની બંને બાજુએ પણ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે. રંગમંડપમાં પાષણની ૩૧ જિનપ્રતિમાઓ, પાષણની ૨ ગુરુમૂર્તિઓ, પાષણની ૨ ચરણુ પાદુકાઓ, ધાતુના ૧ સમવસરણુની સુંદર આકૃતિમાં એકેલ ચારે બાજુ એકેક જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમા, ૧ ધાતુની પંચતીર્થી તથા ૧ ધાતુના કનકે પર બિરાજમાન એક જિનપ્રતિમા આવેલી છે.

રંગમંડપમાંની આ ધાતુપ્રતિમાઓ પૈકીની ધાતુના કમલપર જે એક જિનમૂર્તિ બિરાજમાન છે, તે ધાતુના કમલપર સંવત ૧૧૪૭ની સાલનો આધુનિક લિપિમાં લખા-એલો લેખ છે, જે જૈન લે. સં. ૩ ભાગમાં લેખાંક ૨૧૨૪માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. આ કમલની ધાતુ પણ એટલી પ્રાચીન નથી તેમ તેની લિપિ પણ ૧૧૪૭ની લિપિની સાથે મળતી આવતી નથી, જે સામાન્ય લિપિ વાંચનારને પણ જોતાંની સાથે જ જણાઈ આવે તેમ છે. મારી માન્યતા પ્રમાણે ગચ્છના કદાચહને વશ થયેલ કોઈ માણસનું આ કાર્ય છે. આવા બનાવટી લેખો લખવાથી નથી તો કોઈ ગચ્છની મહત્તા વધતી કે નથી વધતી જૈનધર્મની મહત્તા; આ કમલની લિપિ સોલમા સૈકા પછીની લિપિઓને મળતી છે, મારા પ્રવાસ દરમ્યાન આવા તો કેટલાયે લેખો જિનપ્રતિમાઓ પર ગચ્છના મમતવથી લખાએલા મલી આવે છે; આવા ખોટા લેખો લખવાથી આપણી સાચી વસ્તુઓ પણ લવિષ્યમાં જૈનધર્મના ટીકાકારોને ટીકા કરવાનું એક મજબુત સાધન પૂરું પાડશે. એવું બનવા ન પામે તે માટે જ મારે આટલી નોંધ આ લેખ માટે અહીં લખવી પડી છે.

જૈસલમેરના જિનમંદિરની આ જિનપ્રતિમાના એકલા કમલ ઉપર જ આવો લેખ લખવામાં આવ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ જૈસલમેરના કિલ્લા પરના ઐતિહાસિક તાડપત્રીય ગ્રંથભંડારની ફેટલીક તાડપત્રીય હસ્તપ્રતોની પ્રશસ્તિઓમાં પણ ગચ્છના આમોહને વશ થયેલા કોઈ ભાઈએ ગચ્છના નામના

આધુનિક લિપિમાં લખાએલા સંસ્કૃત શ્લોકો પણ ઉમેરવાનું કેટલીક પ્રતોમાં યોગ્ય ધાર્યું છે; જે મેં મારી જૈસલમેર યાત્રા દરમ્યાન લંડોરની કેટલીક પ્રતિઓ જોતાં નજરે નિહા-જેલું છે, અને તેથી જ હાલમાં જૈસલમેરના ઐતિહાસિક લંડોરની મુલાકાતે ગએલા પુરાતત્ત્વવિદ્ શ્રીયુત્ જિનવિજયજીને મારી નમ્ર સૂચના છે કે તેઓ પ્રશસ્તિઓની પ્રેસકોપી તેમની સાથેના બીજા લાઇબ્રેરીને કરવા આપે તે પહેલાં એક વખત જરૂર તે અશ્વી પ્રશસ્તિઓ જાતે જોધ લેવાનું ચૂકે નહિ; નહિતર તેમના જેવાના હાથે પણ એક લખકર અન્યાય અગત્યમાં થઇ જશે.

રંગમંડપમાંથી પછી જૈસલમેર તીર્થના મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીના ગર્ભ-ગૃહમાં જવાય છે; આ ગર્ભગૃહમાં તીર્થપતિ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મોતીના લેપવાળી સુંદર જિનમૂર્તિ મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. ગભારામાં મૂળનાયકની પ્રતિમાજી સિવાય બીજી ૧૬ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણની તથા બે ધાતુની પંચતીર્થિઓ આવેલ છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરના બે બાબુના મંડોવરમાં એકેક તથા પૃષ્ઠ ભાગમાં એક મલીને કુલ ત્રણ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણની પણ આવેલી છે. વળી મંડોવરમાં તથા પૃષ્ઠ ભાગમાં જુદાં જુદાં દેવાંગનાઓનાં રૂપો તથા કામશાસ્ત્રને લગતાં પણ કેટલાંક રૂપો કાતરેલાં છે. ખરેખર! સ્થાપત્યકલાના અભ્યાસી માટે આ પાર્શ્વનાથના જિનમંદિરમાં તથા પ્રવેશદારના તોરણમાં અને સભામંડપના થાંભલાઓમાં અખૂટ સામગ્રી પડેલી છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરની ભમતીમાંથી ડાબી બાબુએ શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાનો રસ્તો છે. શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાના રસ્તે જે દરવાજાનાં બારણાં આવે છે, તે બારણાંની પાછળના ભાગમાં કાળા પાષાણમાં કાતરેલી, શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર અંધાવનાર પુરુષના કીર્તિકલાપ સમી બે ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિઓ છે, જે જૈ. લે. સંબ્રહના ત્રીજા ખંડમાં લેખાંક નંબર ૨૧૧૨ તથા ૨૧૧૩ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

(આલુ)

કતિપય ઐતિહાસિક ગીતોંકા સાર

સંપાદક—શ્રીયુત અગરચંદ્રજી નાહટા, વીકાનેર

હમારે સંગ્રહમાં કતિપય ઐતિહાસિક ગીત હૈં, જિનકા સાર યહાં દિયા જાતા હૈં ।

૧ વા. જ્ઞાનપ્રમોદગીત, ગાથા ૧, કર્તા-ગુણનંદન

હસ ગીતકે અનુસાર વા. જ્ઞાનપ્રમોદજી ઓસવાલવંશીય શાટહઢગોત્રીય શાહ હરષાકી પત્ની સ્વેતલલદેવી કુક્ષિસે, સાચોર પરગનેકે અરણા ગ્રામમાં ઉત્પન્ન હુય થે । ઉનકા નામ નગરાજ થા । વા. રત્નધોરજીકે ઉપદેશસે ઉન્હોને વીક્ષા પ્રહણ કી થી, ઓર ઉનકા નામ જ્ઞાનપ્રમોદ રહ્યા થા । વિ. સં. ૧૬૭૦ મેં શ્રીજિનચંદ્રસૂરિજીને ઉન્હેં વાચક પદ પ્રદાન કિયા થા । અન્ત સમયમેં યે અનજન-આરાધનાપૂર્વક સ્વર્ગ સિધારે ।

૨ ડં. પુણ્યહર્ષગીત, ગાથા ૮, કર્તા અમયકુશલ

ડં. પુણ્યહર્ષજી ગચ્છનાયકકે આદેશસે હાજીખાનહેરેમેં ચતુર્માસ રહે,

यहां श्रीसंघने अत्यंत भक्ति की, और कार्तिक शुक्ला ३ को प्रभातके समय अनशन-आराधना पूर्वक स्वर्ग सिधारे । श्रीसंघने अग्निस्ंस्कार कर उस स्थान पर स्तूप बनाया, और माघ शुदि १ को प्रतिष्ठा की गई । इस अवसर पर संघनायक पंज, केसु, निहाल आदि श्रावकोंने पक्वानादि द्वारा संघको जीमाया और अन्य कार्योंमें भी द्रव्य खरचा ।

३ उ० धनराजगीत, गाथा ६, कर्ता-चारित्र्योदय

ये मुनिवर सेठीवंशके भोलाशाहकी पत्नी रंगादेके पुत्र एवं श्रीकल्याण-तिलकजीके शिष्य थे । इनके विषयमें १ जयसुन्दर, २ नयरंग और ३ हरखविजयजीके गीत भी मिले हैं, पर उनमें ऐतिहासिक वृत्तांत अधिक कुछ भी नहीं है ।

४ साध्वी कनकलक्ष्मीगीत, गाथा ७, कर्ता-जगमाल

इन साध्वीजीके पिताका नाम पूजा एवं माताका नाम सुपियारदे था । आप गणधरगोत्रीय सा. होलाकी यधू थी, इनकी सासूका नाम सुहवदे था । आपके दीक्षा-अवसर पर शाह भोजा, कूपा, भरमादे, फूलमदेने महोत्सव कर बहुतसा द्रव्य खरचा था । आपने साध्वी सोवनलक्ष्मीके पट्टको दीपाया ।

५ जिनभद्रसूरिपट्टधर जिनचंद्रसूरिगीत, कर्ता-मेहनंदन-हिरादि

आप साहुसखागोत्रीय^१ बच्छराजकी पत्नी वाल्हादेके पुत्र थे । श्रीजिन-भद्रसूरिके वचनानुसार कीर्तिरत्नसूरिजीने आपको गच्छनायकपद-सूरिपद दिया । यह उत्सव पाटणमें, समरसिंह राजाका फरमान प्राप्त कर समरसिंहकी पत्नी जीवादेने वि. सं. १५१५ के वैशाख वदि २ (मारवाडी जेठ वदि २) को किया । जिनभद्रसूरिके उपदेशसे संघपति मंडलिकने आवू पर मंदिर बनाया । उस नवफणापार्श्वमंदिरकी आपने प्रथम प्रतिष्ठा की ।

६ धर्मरत्नसूरिगीत, गाथा ७

आप ओसवालवंशकी मालू शाखाके शा वीराकी पत्नी विमलादेके पुत्र थे । वि. सं. १५३० ज्येष्ठ २ शनिको उपरोक्त जिनचन्द्रसूरिजीने मांडव-गढमें आपको आचार्यपद देकर कीर्तिरत्नसूरिजीके^२ पट्ट पर सुशोभित किया । पटोत्सव मंडणने किया ।

७ उ० कमललाभगीत, गाथा ८, कर्ता-राजहंस

आप पारखगोत्रीय शा वीरजीकी पत्नी वीरमदेके पुत्र थे । उ० समयराजजीके^३ वचनसे प्रतिबोध पाकर आप दीक्षित हुए थे । श्रीजिन-राजसूरिजीने आपको राजनगरमें उपाध्यायपद दिया था । विहार करते हुए आप सिन्ध प्रान्तमें पधारे थे ।

१ श्रीक्षमाकल्याणजी रचित पद्यवलीमें 'चम्मगोत्रीय' लिखा है वह उपरोक्त समकालीन गीतसे गलत मालूम होता है ।

२ इनके लिये हमने संपादित किया "ऐतिहासिक जैन काव्य संग्रह" देखें ।

३ इनके लिखे हमारा "गुगप्रधान जिनचंद्रसूरि" पृ० १८२ देखें ।

जैन इतिहास में लाहौर

लेखक—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., Ph. D.

[गतांकसे क्रमशः ले-खाङ्क २]

महोत्सव और धर्मप्रभावना—जैनधर्म के महोत्सवों के आधार हैं जिनप्रतिमा और साधु महाराज। जिनप्रतिमा से संवन्ध रखने वाले महोत्सव मन्दिरनिर्माण, मन्दिरप्रतिष्ठा, सामूहिक पूजा, तीर्थयात्रा के अवसर पर मनाये जाते हैं और साधु महाराजों से संवन्ध रखने वाले महोत्सव उनकी दीक्षा, आचार्यपदप्रदान, स्वर्गवासादि के अवसर पर मनाये जाते हैं। आजकल जयन्ती, शताब्दी, जुबिली, वार्षिक संमेलन आदि के मनानेका रिवाज चल पडा है।

जो महोत्सव और धर्मप्रभावना लाहौर ने अकबर के समयमें देखे, वे शायद इसे फिर कभी नसीब नहीं हुए। उनमेंसे कुछ का उल्लेख नीचे किया जाता है—

१. अकबर का जिन-पूजा कराना—अकबर के बेटे सलीम के मूल नक्षत्र में एक लडकी पैदा हुई ज्योतिषियों ने बतलाया कि यह लडकी अपने माता पिता के लिये कष्टप्रद होगी, इसलिये इसका कुछ उपाय करना चाहिये। तब अकबर ने भानुचन्द्रजी से सलाह पूछी। भानुचन्द्रजी ने कहा कि “अष्टोत्तर शत स्नात्र पूजा कराने से मूल नक्षत्र का प्रभाव जाता रहेगा”। इस पर सम्राट्ने हुकम दिया कि जो उपाश्रय अभी तैयार हुआ है उसमें फौरन जिनपूजा कराई जावे। पूजा का इन्तिजाम श्रावक थानसिंह के सुपूर्द हुआ। उपाश्रय के पास एक विशाल मंषड खडा किया गया। पूजामें कर्मचन्द को भी बुलाया। पूजा बड़े समारोह के साथ हुई। स्वयं अकबर अपने सामन्तों और सलीम को ले कर बाजे गाजे के साथ आया। बड़ी धूम धाम और जनता की भीड़ हुई। पूजा की समाप्ति पर थानसिंह और कर्मचन्द ने अकबर को हाथी घोड़े भेंट किये। सलीम को एक बहुमूल्य हार दिया। स्नात्र पूजा का जल अकबरने अपनी आंखों को लगाया।

[भानुचन्द्रगणिचरित, अध्याय २, श्लोक १४०-१६२]

२. अकबर का जैन मुनियों को पदवी-प्रदान—जैन साधुओं के पाण्डित्य से अकबर इतना प्रसन्न हुआ कि उसने उन्हें अनेक पदवियां प्रदान कीं।

फागन सुदि २, सं. १६४९ को जिनचन्द्रसूरि को “युगप्रधान” और मानसिंह को “आचार्य” पद दिया गया। मानसिंहका नाम तबसे जिनसिंह प्रसिद्ध हुआ। इस अवसर पर मंत्री कर्मचन्द्रने बड़ा महोत्सव किया। जयसोम को पाठकपद मिला। इसी प्रकार भानुचन्द्र को उपाध्याय पद दिया गया। इस अवसर पर अबुलफ़ज़लने ६०० रुपये और १०८ घोड़े दान किये। जब विजयसेन ने ब्राह्मण पंडितों को वाद में जीता तब उनको “सवाई हीरविजय” की पदवी मिली। नन्दिविजय और सिद्धिचन्द्र के अवधान देख अकबरने उन्हें “खुशफ़हम” (कुशाग्रबुद्धि) की पदवी दी।

ग्रन्थरचना—लाहौर में रह कर मुनियों ने कई ग्रन्थ रचे। जैसे—

१. **अष्टलक्षी**—इसकी रचना समयसुन्दर ने की। इसमें “राजा नो ददते सौख्यम्” के आठ लाख अर्थ किये गये हैं। इस पर “रत्नावली” टीका भी है। यह ग्रन्थ सं. १६४६ में प्रारम्भ हो कर सं. १६७६ में समाप्त हुआ। जितना भाग सं. १६४९ तक लिखा गया था उसे अकबरने लाहौर में सुना।

२. सं. १६५७ में उपाध्याय जयसोम ने **मन्त्रि कर्मचन्द्रप्रबंध** लिखा।

३. अकबर पर पारसी धर्म का बहुत प्रभाव पड़ा था और इससे वह सूर्य की उपासना किया करता था। भानुचन्द्र ने उसके लिये “सूर्य-सहस्रनाम” स्तोत्र की रचना की जिसे अकबर प्रतिदिन सुनता था।

४. सं. १६६४ में शीलदेव ने “विनयधर चरित्र रचा। देखिये—

“पंजाब जैन भंडार सूची” (अंग्रेजी) लाहौर, सन् १९३९। पृ. १३७.

५. सं. १६५१ में कवि कृष्णदास ने हिन्दी में “दुर्जनशल्यबावनी” बनाई।

६. सतरहवीं शताब्दी में होनेवाले जैन कवि जटमल नाहर ने हिन्दी में “लाहौर की गज़ल” लिखी। यह लाहौर में नहीं लिखी गई, मगर लाहौर से संबन्ध रखने के कारण इसका उल्लेख किया गया है।

देखिये—“जैन विद्या”, प्रथम अंक, पृ. २५ (हिन्दी)

लिपिकृत ग्रन्थ—लाहौर में रह कर मुनियों तथा यतियों ने अनेक ग्रन्थों की प्रतिलिपियां उतारीं।

लाहौर का जैनधर्म संबन्धी आधुनिक वृत्तान्त फिर कभी लिखा जायगा।

તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી

સં-૨૫. શ્રીયુત નાથાલાલ જ્ઞાનલાલ શાહ

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

આપણે જોઈ ગયા એમ કાશીના રાજકુમારને એના પિતાએ એકવડા તજિયાવાળી પાવડીની જોડ, એક પાંદડાંની છત્રી અને ૧૦૦૦ સિક્કા જેવી સામાન્ય તૈયારી સહિત તક્ષશિલામાં અભ્યાસ કરવા મોકલ્યો હતો. ૧૦૦૦ સિક્કા તો એના ગુરુને દક્ષિણ તરીકે આપવામાં ગયા; એટલે એની પાસે પાંદડાં સરખી ખાનગી શિલીક રહેવા દેવામાં આવી ન હતી. આમ પાંદડાળામાં રાજકુમાર પણ ગરીબ થઈ પ્રવેશ કરે છે. કાશીના જુનું કુમારની વાર્તા પણ એ જ અર્થની છે. એ રાજકુમાર રાતના અંધારામાં એક બ્રાહ્મણ સાથે અથડાયો એથી બ્રાહ્મણનું શિક્ષા માગવાનું કમંડળ લાંગી ગયું. બ્રાહ્મણે એક ટંકના ભોજનની રાજકુમાર પાસે કિંમત માગી. પણ કુમાર પાસે હોય શું તે આપે? એણે કહ્યું કે “ મહારાજ, અત્યારે હું તમને એક વેળાના ભોજનની કિંમત આપી શકું એવી સ્થિતિમાં નથી. હું કાશીના રાજાનો કુંવર જુનું છું. જ્યારે મારા રાજ્યમાં પાછો જઈ ત્યારે આવજો; હું તમને પૈસા આપીશ ” (૪-૬૬). આ અતાવે છે કે રાજકુંવરનાં પણ ખિસ્સાં ખાલી રહેતાં. રાજકુંવરો ગુન્હા કરે તો સામાન્ય રીતે તે ગુન્હાઓ માટે થતી શિક્ષામાંથી તે બચી શકતા નહિ. એક વખત એક રાજકુમારે કોઈ એક મિહાષવાળાની ટોપલીમાંથી કિંમત આપ્યા વિના મીઠાઈ ઉઠાવી હતી. એ વિષેની ગુરુ પાસે ફરિયાદ જતાં ગુરુએ એ છોકરાઓ પાસે એના બન્ને હાથ પકડાવ્યા અને કુંવરના વાંસા પર એક વાંસની લાકડીથી ત્રણ ઝપાટા લગાવ્યા, અને કહ્યું કે “ ખબરદાર ! જો આવો ગુન્હો ફરી કર્યો તો ” (નં. ૨૫૨).

વિદ્યાર્થીઓને દેવામાં આવતો ખોરાક સાદા પ્રકારનો હતો. ગુરુના ઘરની દાસી સવારના નાસ્તા માટે ચોખ્ખાની કાંજી બનાવતી એવું વર્ણન છે (૯. ૩૧૮). નોતરું જમવા જાય ત્યારે એમને શેરડી, ગોળ, દહિં અને દૂધ આપવામાં આવતું (૧. ૪૪૮). ખીજ રીતે પણ વિદ્યાર્થીજીવન કડકાઈભર્યું હતું. એમને હંમેશાં જંગલમાંથી ઈંધણું વીણી લાવવાં પડતાં. એમની વર્તણૂક પર એટલો બધો અંકુશ હતો કે ગુરુના સંગાથ વગર એમને નદીએ નહાવા પણ જવા દેવાતા નહિ.

પોતાના રાજકુમારો માટે તાલીમના અને ફજવણીના, તથા રાજ્ય પ્રજા વચ્ચેના ભેદ ભાગવાના પ્રયત્ન ઇલાજ તરીકે કિંવા તેમને પોતાનો ગર્વ અને નેહુકમી શાંત કરતાં શીખવવાના ઉપાય તરીકે વિચાર પૂર્વક એક રાજનીતિની રૂએ આવો માર્ગ નિયત કરવામાં આ પુરાતની રાજ્યોએ ઘણું ડહાપણ વાપર્યું લાગે છે.

આ અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓવાળી વા સર્વ પ્રકારની વિદ્યાર્થીઓના પાંદડાળાઓની સાથે સાથે કેવળ અમુક વર્ણની પાંદડાળાઓના ઉલ્લેખો પણ મળે છે. ૫૦૦ શુદ્ધ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓના ગુરુઓનો અનેક વાર ઉલ્લેખ આવે છે. કેટલીકવાર એવા ગુરુઓ

હોય છે કે જે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય શિષ્યોને જ દાખલ કરે છે. એવું વાંચવામાં આવે છે કે તક્ષશિલામાં એક ગુરુ એવો હતો કે એની શાળામાં માત્ર રાજકુમારો—એ વખતે ભારતવર્ષમાં હતા એટલા બધા રાજકુમારો કુલ ૧૦૧—ભણતા. ૨૩

૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓની શાળાની વ્યવસ્થા કરવી અને એમની ફેળવણીનો ભાર માથે લેવો એ એક એકલા પડિત માટે કંઈ સહેલું કામ નહોતું. પરંતુ મદદનીશ શિક્ષકોનું કિંવા પિક્યાચાર્યોનું એક મંડળ એને મદદ કરતું. આ પિક્યાચાર્યો એના સૌથી આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓ વા ઉપલા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓમાંથી નીમવામાં આવતા. ઉપલા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણના ક્રમ તરીકે પણ ગુરુને શિક્ષણના કાર્યમાં મદદ કરવી પડતી. એક ગુરુએ પોતાના પટ્ટશિષ્યને પોતાની જગ્યાએ કામ કરવા નીમ્યો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એક બીજા તક્ષશિલાના ગુરુએ પોતાને કંઈ કામસર કાશી જવાનું હોવાથી પોતાની ગેરહાજરી દરમિયાન પોતાના પટ્ટશિષ્યને પાઠશાળા સંભાળી લેવાના આજ્ઞા કરી અને કહ્યું કે “દીકરા, હું પરગામ જઈ છું. મારી ગેરહાજરીમાં તારે મારા (૫૦૦) શિષ્યો ભણાવવાના છે.” આમ વડા વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણકાર્યમાં મેળવાયલા હોવાથી ટૂંક સમયમાં જાતે અધ્યાપક થવાને લાયક બનતા. કુરુદેશના રાજકુમાર સુતસોમ વિષે એવું વાંચવામાં આવે છે કે જાતે વડો વિદ્યાર્થી હોવાથી શિક્ષણમાં એણે સત્વર કુશળતા મેળવી અને પોતાના સહાધ્યાયીઓનો ખાનગી શિક્ષક બનીને એણે પોતાની ફેળવણી એકે સપાટે સમાપ્ત કરી, જ્યારે અન્ય વિદ્યાર્થીઓ ક્રમે ક્રમે જ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શક્યા. ૨૪

પાઠશાળાની બેઠક દરરોજ અનેક વાર થતી. શિક્ષણ, વિદ્યાર્થીને અનુકૂળ પડે તે સમયે આપવામાં આવતું. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ, જેમને શિક્ષણના બદલામાં અનેક ઘરદામ કરવાં પડતાં તેમને રાતે જ વખત મળતો એટલે ગુરુ એમને એ વખતે શિક્ષણ આપતા (૨,૨૭૯). દિવસના વિદ્યાઓને રાત્રિવર્ગોમાં હાજર થવાનું કદાચ અનુકૂળ પડતું. રાજકુમાર બુનહ વિષે એવો ઉલ્લેખ છે કે “એક રાતે પોતાના ગુરુની શિક્ષા પર સંભાળ-પૂર્વક ધ્યાન આપ્યા બાદ એ અધારામાં ઘેર જવા નીકળ્યો” (૪. ૯૭). કાશીનો એક બીજો વિદ્યાર્થી જે અમુક ફેળવણી મેળવવાના હેતુથી તક્ષશિલા ગયો હતો એણે ગુરુને આમ વિનંતી કરી:—“મને માત્ર આજની રાત શીખવો. એક પાઠ આપ્યા પછી હું બધું મારી જાતે શીખી લઈશ.” (૧,૪૭) જે વિદ્યાર્થીઓ શી ભરીને ભણતા એમની સાથે પોતાના પાટવી દીકરાઓની જેમ વર્તન રખાતું. એમને “જ્યારે અનુકૂળ પડે ત્યારે શિક્ષણ અપાતું.”

એમ જણાય છે કે વિદ્યાર્થીઓ પ્રભાતમાં કુકડો ખોલતો ત્યારથી અધ્યયન કરવા માંડતા. ૫૦૦ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓની કાશીમાં આવેલી એક પાઠશાળા વિષે આપણે વાંચીએ છીએ કે “એમની પાસે એક કુકડો હતો. તે રોજ પ્રભાતે અધ્યયન કરવા

જગાડતો ! સંભવ છે કે દરેક શાળામાં ઘડીઆળની ગરજ સારવા માટે એક કુકડો પાળવામાં આવતો. એક વખતે એક કેળવાયેલો કુકડો મરી ગયો ત્યારે એની જગાએ નવો કુકડો લાવવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ એ મસાણામાં મોટો થયો હોવાથી એને વખત કે ઋતુનું કંઈ જાન નહોતું. એટલે મધરાતે તેમ જ પરાઈએ, ફાવે ત્યારે, એ બોલી ઊઠતો. એના કુકડે કુકડી જગીને ત્યાંના બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ એક દિવસે મધરાતે પાઠ ભણવા મંડી પડ્યા, અને સવાર થતામાં તો એ એવા થાકી ગયા અને એટલા કંઈ ભરાયા કે પોતાના પાઠમાં ધ્યાન રાખી શક્યા નહિ. જ્યારે ઘેઘે દહાડે કુકડો બોલવા માંડતો ત્યારે એમને પોતાના પાઠ ગોખવાની શાન્તિ પણ મળી શકતી નહિ. આથી ચીડાઈને રાતે ગમે એ વખતે બોલી ઊઠીને એમના અભ્યાસને નામે મીડું વળાવનાર આ પક્ષીને પકડી એમણે એની ડોક મરડી નાંખી.” (૧,૪૩૬). આ ઉતારા પરથી માત્રમ પડશે કે વિદ્યાર્થીઓને ખાનગી અભ્યાસ માટે વખત મળતો. એ સમયમાં એ નવા પાઠ ગોખતા અને જૂનાનું પુનરવલોકન કરતા.

આ ઉતારામાં વળી ‘કંઈને લીધે આગળ ભણી લીધેલા પાઠ સમજ (અક્ષરશઃ ‘જ્ઞેષ્ઠ’ પરસ્મિત) શકતા નહિ,’ એ ઉલ્લેખ પરથી એમ ધારી શકાય કે એ કાળમાં અધ્યયન માટે અથોના ઉપયોગ થતો હતો. જનકોમાં ‘સિપ્પમ્ વચ્ચેસિ’ કિંવા ‘શાસ્ત્રો વંચાવીને’ એ શબ્દપ્રયોગ વારંવાર આવે છે. લખાણેલાં પુસ્તકો વિષેનો નીચેનો ઉલ્લેખ વધારે ચોક્કસાઈ કરી આપે એવો છે. “બોધિસત્ત્વે એક ન્યાય-નિકાલનો ગ્રંથ લખાવડાવ્યો અને કહ્યું: ‘આ પુસ્તક વાંચીને તમે દાવાઓના ફેંસલા કરજો.’” (૩.૨૬૨) લેખનકળાના શા શા વિવિધ અને વિશાળ ઉપયોગો થતા એ વિષે જનકોમાં આપણને ઉલ્લેખો મળે છે; પરખીડીયાં લખવામાં, કાગળને મ્હોર મારવામાં, વિહારો પર શિલાલેખ ટાંકી કાઢવામાં, સોનાના ગળચવા પર અક્ષર પાડવામાં, પોષાક પર અને લશ્કરી સાજ પર લેખ કરવામાં, તીર પર સંદેશો કાતરવામાં, પાંદડા પર લખવા વગેરેમાં એનો ઉપયોગ થતો.^{૨૫} અંતમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં લેખનકળા પદ્ધતિપૂર્વક શી રીતે શીખવાતી એનો એક ફકરો મળે છે. (૧,૪૫૧) એમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે કાંઈ પૈસાદારના દિકરાને લખવા શિખવાતું ત્યારે એનો નાનો ગુલામ પોતાના શેઠની પાટી લઈને શેઠની સાથે જતો, અને એ જતે પણ લખતાં શીખી જતો. સ્પષ્ટ છે કે આ શાળાઓમાં લેખન વાંચન શીખવવામાં આવતાં. આ સંબંધમાં કૌટિલ્યમાંના જે ફકરામાં (૧.૫.) ચૂડાકરણ વિધિ પછી છોકરાને ‘લિપિ’ અને ‘સંખ્યાનમ્’ કિંવા ગણિત કેવી રીતે શીખવવું જોઈએ એ જણાવ્યું છે એ યાદ આવશે.

હવે આપણે તક્ષશિલાની પાઠશાળામાં અભ્યાસક્રમ શો હતો તે વિચારીશું. જનકોમાં વારંવાર ઉલ્લેખ આવે છે કે ત્રણ વેદ અને અઠાર સિપ્પાઓ કિંવા (લિપિઓ) વિદ્યાઓનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓ તક્ષશિક્ષા જતા. કેટલીક વાર માત્ર

૨૫. [૨.૯૫, ૧૬૪; ૬. ૩૭૦, ૩૮૫, ૪૦૩; ૧,૪૫૧; ૪.૧૨૪, ૧.૩૬, ૩૭૨, ૩૭૬; ૪.૩,૨૫૭, ૩૩૫, ૪૮૮; ૫.૫૯, ૬૭, ૧૨૫; ૬.૨૬.૬. ૫૨૦, ૪.૪૮૯; ૬.૩૬૦; ૬.૪૦૮; ૨.૯૦; ૨.૧૭૪; ૪.૫૫; ૬.૩૬૯, ૪૦૦.]

વેદોનો અથવા તો કેવળ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ પસંદ કરતા વિદ્યાર્થીઓનો ઉલ્લેખ આવે છે. ૨૬

આપણે સગવડ પૂર્વક એમ ભેદ પાડી શકીએ કે વેદોનું અધ્યન એ સ્પષ્ટિત્વવિષયક અભ્યાસ અને વિદ્યાવિષયક અભ્યાસ એ વૈજ્ઞાનિક તથા ઔદ્યોગિક જીવણી. ત્રણ વેદોનો ઉલ્લેખ જે એક સરખી રીતે આવે છે એ બત્તરે છે કે ભતક કાળમાં સામાન્ય જીવણીના અભ્યાસક્રમમાં અથવા વેદના અધ્યયનનો સમાવેશ કરવામાં આવતો નહિ. અલબત્ત, વેદો મહોડે કરવાના હતા. તક્ષશિલાના એક અધ્યાપક માટે આપણને કહેવામાં આવે છે કે એના નિહવાપ્રથી ૫૦૦ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ વેદ ભણ્યા (૧, ૪૦૨). ઓર્ધ્વસત વિષે વારંવાર એવો ઉલ્લેખ આવે છે કે એમને એ ત્રણ વેદો નિહવાએ હતા (૧, ૨૫૯). ત્રણ વેદને બદલે કેટલીક વાર આપણે ‘ધર્મશાસ્ત્રો’ (૩, ૨૩૫), ‘પવિત્ર ગ્રંથો’ (૪, ૨૯૩) વા ‘સ્મૃતિ’ (૪, ૩૯૨)નું નામ વાંચીએ છીએ. આમાંનાં કેટલાંક નામો બૌદ્ધ ધર્મસાહિત્ય સૂચવતાં હશે. એક વિનયના વિદ્યાર્થીનો અને એક સૂત્રના વિદ્યાર્થીનો સીધો ઉલ્લેખ પણ આપણને મળે છે (૩, ૪૮૬).

વિજ્ઞાન-કલાશીર્ષક કલાઓનો પૃથક્ પૃથક્ ઉલ્લેખ નથી, પરંતુ વારંવાર એની સંખ્યાનો ઉલ્લેખ આવે છે. આ સંખ્યામાં આપણે અગાઉ ટાંકેલા ‘મિલિન્દપન્હો’ માંનાં ઉત્તરો જોઈ જવો જોઈએ. એમાં એ સમયની પ્રચલિત ઓગણીસે વિદ્યાઓનાં નામ છૂટાં છૂટાં આપ્યાં છે. તક્ષશિલાની કેટલીક પાઠશાળાઓમાં નીચેની વિદ્યાઓ શીખવાડાતી એવો ઉલ્લેખ આપણને મળે છે : (૧) હરિતવિજ્ઞાન (હતિયસુત) (૨) બદ્ધ (૩) મૃત-સંજીવની વિદ્યા (૪) મૃગયા (૫) પશુપ્રાણીઓની બોલી સમજવાની વિદ્યા (૬) ધનુર્વિદ્યા (ધરુસ પ્રસિપ્પ) (૭) જ્યોતિષ વિદ્યા (૮) વશીકરણ વિદ્યા (૯) સામુદ્રિક વિદ્યા (૧૦) વૈદ્યક. ૨૭ એ નોંધવાનું છે કે વિદ્યાર્થીઓ આમાંનો એક જ વિષય પોતાના અભ્યાસ માટે પસંદ કરી લેતા અને એમાં પારંગત થતા એમ વર્ણવાયલું છે.

આ કલા વિજ્ઞાનના અભ્યાસક્રમમાં સિદ્ધાંત તથા પ્રયોગ બન્નેનું સ્થાન હતું એમ જણાય છે, અમુક વિષયોના વાહ્યમયના જ્ઞાન પછી એનો વહેવારમાં કેમ પ્રયોગ થાય એ શીખવાડતું. દાખલા તરીકે વૈદક જેવા કેટલાક વિષયોના સંબંધમાં ગુરુની દેખરેખ તળે રહીને પ્રાયોગિક શિક્ષણક્રમ એ વિષયના અભ્યાસીને પૂરો કરવો પડતો. જીવક^xના શિક્ષણના અહેવાલમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે તક્ષશિલાના વૈદકના પ્રાયોગિક અભ્યાસક્રમમાં રોપાઓના પ્રત્યક્ષ અભ્યાસનો સમાવેશ થતો. ખીજા વિષયોમાં, પ્રાયોગિક અભ્યાસ, પાઠશાળામાં ભણી

૨૬. [૧. ૨૫૯, ૩૫૬, ૪૦૨, ૪૬૪; ૨. ૮૭, ૩. ૧૧૫, ૧૨૨; ૧. ૪૦૨, ૩. ૨૩૫, ૪. ૨૯૩; ૩. ૧૮, ૨૩૮; ૫. ૧૨૭, ૧૬૨, ૧૭૭, ૨૪૭, ૪૨૬; ૪. ૪૫૬; ૩. ૧૪૩; ૨૧૯].

૨૭. [૨. ૪૭; ૨. ૧૦૦; ૧. ૫૧૦; ૨. ૨૦૦; ૩. ૪૧૫; ૩. ૨૧૯; ૧. ૩૫૬; ૫. ૧૨૭; ૨. ૮૭; ૩. ૧૨૨; ૪. ૪૬૫; ૨. ૨૦૦; ૪. ૧૭૧].

^x અહીં તેમજ આગળ ઉપર જ્યાં જીવનનું નામ આવે છે તે તક્ષશિલામાં અભ્યાસ કરી વૈદકમાં નિષ્ણાત થયેલ એક વૈદ્યનું નામ સમજવું.

રહ્યા બાદ વિદ્યાર્થીને જાતે કરી લેવાનો હતો. આપણે ઉત્તર પ્રદેશના એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી વિષે એમ વાંચીએ છીએ કે તત્ત્વશિક્ષામાં ધનુર્વિદ્યામાં પારંગતતા પ્રાપ્ત કરીને એના વહેવારમાં પ્રયોગ કરવા ખાતર એ અંધ્રપ્રદેશ સુધી ગયો હતો. (૨. ૩૫૬).

મગધના રાજકુમાર વિષે પણ ઉલ્લેખ છે કે તત્ત્વશિક્ષામાં તમામ વિદ્યાઓ ભણીને વહેવારનું જ્ઞાન મેળવવા માટે તથા ગ્રામ્ય રીતરિવાજો સમજવા માટે એ શહેરે શહેર અને ગામડે ગામડે દેશમાં સર્વ દેકાણે રખાયો (૨. ૨૪૮). તત્ત્વશિક્ષાના સેતકેતુ નામના એક બીજા વિદ્યાર્થી વિષે આપણને એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે ‘એ પણ સર્વ વ્યાવહારિક વિદ્યાઓ શીખી લેવા ખાતર એમ જ ભટક્યો.’ (૩. ૨૩૫). મગધના બીજા રાજકુમાર વિષે એવું કહેવું કે તત્ત્વશિક્ષામાં સર્વ વિદ્યાઓ પાઠે કરીને એ ‘વહેવારનું જ્ઞાન મેળવવા તથા સ્થાનિક રીતરિવાજો જાણી લેવા’ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. પાંડુઅંધુએ વિષે પણ આપણને એક એવો જ ઉલ્લેખ મળી આવે છે. તેઓ તત્ત્વશિક્ષામાં વિદ્યાઓ ભણીને સ્થાનિક આજ્ઞા જાણી લેવા માટે મુસાફરીએ નીકળ્યા (પ. ૪૨૬). વળી એક દરજ્જાના છોકરા તથા એ વેપારીના છોકરાઓ તત્ત્વશિક્ષામાં અભ્યાસ પૂરો કરી ગામડાના લોકોના રીતરિવાજોનો અભ્યાસ કરવા દેશાટન માટે નીકળ્યા એ પણ વાંચવામાં આવે છે (૪. ૩૮). તત્ત્વશિક્ષામાં અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી કાશીના એક વિદ્યાર્થી પણ મુસાફરીએ નીકળી પડ્યો એવો ઉલ્લેખ છે. કાશ્યપનો એક રાજકુમાર પણ ત્રણ વેદ તથા અઠાર વિદ્યાને અભ્યાસ તત્ત્વશિક્ષા ખાતે પૂરો કરીને શીખેલી વિદ્યાનો વ્યાવહારિક પ્રયોગ કરી એવા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો (૩. ૧૧૫).

અંતરમાં એક દાખલો એવો છે કે જેમાં એક વિદ્યાર્થીને તત્ત્વશિક્ષામાં પોતાનો વિદ્યાઅભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા બાદ કાશીમાં પોતાને ઘેર પોતાના માયાપ આગળ પોતે એ વિદ્યાઓથી શું ભણ્યો એનો પ્રયોગ કરી બતાવવો પડ્યો હતો. આ સંબંધમાં જ્યેષ્ઠ તત્ત્વશિક્ષામાં પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી તરત જ વૈદક વાદ-કાપનું જે કામ સફળતાપૂર્વક કર્યું હતું એ આપણે સંભારવું ઘટે છે કારણ, એ બતાવે છે કે એને અગાઉ પ્રાયોગિક જ્ઞાન ન મળ્યું હોય તો આવું મુશ્કેલ નસતર એ પાર ઉતારી શકે નહિ.

વસ્તુતઃ તમામ શિક્ષણ સપ્રયોગ અને વહેવારમાં ઉપયોગી થાય એમ આપણું એ એક શિક્ષણના સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારાયું હતું. વૈદકના શિક્ષણના ફરજિયાત વિભાગ તરીકે છોડવાના જીવનનું જાતે અવલોકન કરવાનું હતું, એ વિષે આપણે ક્યારેના ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ. વળી એક જાતક (નં. ૧૨૩) માં આપણને બતાવવામાં આવ્યું છે કે કેવી રીતે બૌદ્ધિક કેળવણી માટે અનિવાર્ય મદદરૂપ એવું આરોગ્ય, કુતૂહલ, અવલોકન-વૃત્તિ તથા અન્વેષણવૃત્તિ જાગૃત કરવાના ઉત્તમ સાધન તરીકે કુદરતનું અવલોકન કરવા પર ભાર મુકાતો હતો. કાશીના એક ‘જગવિખ્યાત’ પંડિત પાસે ૫૦૦ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હતા; એમાંનો એક હંમેશાં મૂર્ખ તર્ક કરતો અને ખોટો જ જવાબ આપતો. એ બીજા વિદ્યાર્થીઓની સાથે શાસ્ત્રો ભણવા મંડ્યો હતો, પરંતુ એની મૂર્ખાઈને લીધે એ પોતાનું અધ્યયન પાર પાડી શકતો નહિ. આ ‘ઠ’ ને કઈ રીતે શીખવીએ તો એના ધ્યાનમાં ઊતરે એનો ગુરુને મન ખોટો વિચાર થઈ પડ્યો. એક

દિવસ ગુરુને વિચાર આવ્યો કે એ જંગલમાંથી લાકડાં પાદડાં વીણી આવે એટલે એને પૂછવું કે તે આજ શું જોયું અને જે જોયું તે શાના જેવું હતું? કારણ, આથી એ સરખામણી કરતાં અને કારણો આપતાં શીખશે અને એમ સરખામણી અને કારણો આપવાના અભ્યાસ પછી એને શિક્ષણ આપી શકાશે.

આ સંબંધમાં એ સમયના વિદ્યાર્થીઓ સ્નાતક થયા બાદ પોતે લીધેલાં શિક્ષણને વહેવારમાં ઉતારવા માટે અને દેશદેશના ભિન્ન-ભિન્ન રીત-રિવાજો જાણીને માનવ વ્યવહારની ભાંડી ખૂંચ મેળવવા તથા દુઃખો વેડી ખડતલ થવા માટે ખરચાળા પરદેશી સફરો પર શી રીતે જતા એ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે.

તક્ષશિલા ત્યાંની કેટલીક વિશિષ્ટ પાઠશાળાઓ માટે પણ પ્રસિદ્ધ હતું. ત્યાંની વૈદક પાઠશાળા ઘણી પ્રસિદ્ધ હતી અને જીવકની વાત માનીએ તો ભારતમાં એ એક ઉત્તમ પાઠશાળા હતી. ત્યાંની સ્મૃતિની પાઠશાળા પણ પ્રસિદ્ધ હતી. દૂર દૂર ઉજ્જૈનથી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં જતાં. ત્યાંની લશ્કરી પાઠશાળાઓ પણ ઓછી પ્રસિદ્ધ નહોતી. આવી એક શાળા એ વખતના આખા હિંદુસ્તાનમાંના કુલ ૧૦૩ રાજકુમારોને પોતાના વિદ્યાર્થીઓ ગણાવવાનું અભિમાન ધરાવતી હતી. ત્યાંની ધનુર્વિદ્યાપાઠશાળામાં અપાતા શિક્ષણ માટે દેશમાં કેટલી તીવ્ર અને જહોળી માગણી હતી એ આપણે ક્યારના જોઈ ગયા છીએ.

આમ તક્ષશિલાના પડિતો શાંતિ તેમજ યુદ્ધની વિદ્યાઓ માટે સરખા સુપ્રસિદ્ધ હતા. આ સંબંધમાં જ્યોતિષાલ નામના એક કાશીના બ્રાહ્મણ છોકરાની વાતનો અત્રે ઉલ્લેખ કરવો ઘટે છે. પોતાની કેળવણી સમાપ્ત કર્યા પછી તે ઘેર પાછો જતો હતો ત્યારે એને એના ગુરુએ પોતાની તલવાર, એક ધનુષ્ય બાણ, એક બખ્તર તથા એક હીરો ભેટ આપીને કહ્યું— ‘તું ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓના ગુરુ તરીકેનું માટું સ્થાન લે. હવે હું ઘરડો થયો છું અને નિવૃત્ત થવા ઇચ્છું છું. (પ. ૧૨૭)’ એ સમયમાં જેટલા વિદ્યાર્થીઓ પવિત્ર વેદત્રયનો અભ્યાસ પસંદ કરતા લગભગ તેટલા જ વિદ્યાર્થીઓ ધનુર્વેદ પણ લેતા. એ પણ સ્પષ્ટ છે કે સિંધુઓની વા હુન્નર-વિજ્ઞાનની કેળવણી માટે પણ સામાન્ય કેળવણી વા ધાર્મિક કેળવણીના જેટલા જ વિદ્યાર્થીઓ મળતા.

તક્ષશિલાથી બીજે નંબરે વિજ્ઞાના મથક તરીકે કાશી હતું. પરંતુ મોટે ભાગે એ તક્ષશિલામાંથી અહાર પડેલા વિદ્યાર્થીઓએ જીભ કરેલું સ્થાનક હતું. જે જે વિષયો તક્ષશિલા સિવાય બીજે ક્યાંય શીખવાતા નહિ એ વિષયો પણ ધીરે ધીરે કાશીની પાઠશાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. તક્ષશિલામાં તૈયાર થઈ આવેલાઓએ ત્યાં મંત્રવિદ્યા અને જાદુવિદ્યાની પાઠશાળાઓ કાઢી હતી એમ આપણને માહિતી મળે છે. સાધારણ વિષયો શીખવવા માટે અલગત ત્યાં ક્યારની ૫ ઘણી શાળાઓ હતી.^{૨૮}

કાશીમાં કાશીના પોતાના પણ સમર્થ વિક્ષનો હતા, ત્યાંના પાંચસો વિદ્યાર્થીઓના ‘જગવિખ્યાત’ ગુરુઓ વિષે કેટલાક ઉલ્લેખો મળે છે. એક ૮૦ કરોડના આસામી

આદ્યજ્ઞો દિક્કરે કાશીમાં જાયો હતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કાશીએ વિશિષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું એમ પણ જણાય છે. દાખલા તરીકે, ત્યાં સમસ્ત ભારતવર્ષમાં જેનો જેટો નહેતો એવા એક સમર્થ સંગીતાચાર્યના હાથ નીચે એક સંગીત પાઠશાળા ચાલતી હતી. ૨૯ આ બધું જતાં તક્ષશિલા કરતાં તો કાશી ઉત્તરતું જ હતું એમ જણાય છે; કારણ, જાતકોમાં મુકાબલે એના ઘણા યોગા ઉલ્લેખો મળે છે.

હવે ત્યાં કેવા વિદ્યાર્થીઓ પાકતા એ જોઈએ. એ કાળની શિક્ષણ-પ્રણાલિકા, સત્યની શોધમાં સંસારથી વિરક્ત થઈ જનારા, તેમ જ વહેવારકુશળ સંસારી, અને પ્રકારના પુરુષો તૈયાર કરતી. અલગત તક્ષશિલાના તથા કાશીના, અને સ્થળના વિદ્યાર્થીઓમાંથી ઘણા વિદ્યાર્થીઓ સંન્યાસ પસંદ કરતા. સંસારથી અગમ્ય એવા જંગલનાં એકાંત સ્થળોમાંના આશ્રમો ઉચ્ચતર તત્ત્વવિચાર અને આધ્યાત્મિક કેળવણીની પાઠશાળાઓની ગરજ સારતા. આ ખાસ પાઠશાળાઓના ઉલ્લેખોમાં પણ તપસ્વીની-પ્રભાવશાળી વ્યક્તિની આલુ-આલુ ધોરણ મુજબ પાંચસે પાંચસે તપસ્વીઓનાં જુદાં એકઠાં થએલાં જણાય છે. (૧૧૪૧ વગેરે). આ કરતાં મોટાં કદની પાઠશાળાઓ વિષે પણ ઉલ્લેખો મળે છે. આવી એક પાઠશાળામાં તો એટલી ભીડ થઈ હતી કે ગુરુને પોતાના સાત વડા વિદ્યાર્થીઓના નેતૃત્વ તળે ખીજ સાત આશ્રમો સ્થપાવવા પડ્યા હતા; અને જતાંય મુખ્ય આશ્રમ પહેલાં પેઠે જ આધ્યાત્મિક જીવનના અભિલાષીઓથી ઉભરાતો ચાલુ રહ્યો.

આ આશ્રમો ઘણું ખરું હિમાલયમાં ખાધવામાં આવતા, પરંતુ કેટલીવાર, તપસ્વીઓના જથ્થાઓ વસ્તીનાં કેન્દ્રસ્થાનોની નજીક પણ આશ્રમ ખાંધતા, કારણ ત્યાં એલાઓની ભરતી કરવાની અનુકુળતા વિશેષ હતી. મૂળ કાશીની એક ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓની પાઠશાળાનો એક સેતકેતુ નામનો વિદ્યાર્થી વિદ્યાઓની પરિસમાપ્તિ માટે તક્ષશિલા જઈ આવી દેશાટન માટે નીકળી પડ્યો હતો. રસ્તામાં એક ગામમાં એને એક ૫૦૦ તપસ્વીઓનો જથ્થો સામો મળ્યો. એ જથ્થાએ એને વિધિપૂર્વક એકો મુંડ્યો અને પોતાની તમામ વિદ્યાઓ, શાસ્ત્રો અને ક્રિયાઓ શીખવાડી ૩૦.

૨૯ [૧. ૨૩૭, ૩ ૧૮ અને ૨૩૩; ૪ ૨૩૭ નં. ૨૪૩]

૩૦ [૧.૪૦૬, ૪૩૧; ૩.૧૪૩; ૪.૭૪; ૩.૧૧૫; ૪.૧૯૩; ૩.૨૩૫]

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઇ : સોનેરી બોર્ડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી : ઘીઝાંટા, અમદાવાદ.

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોક્સી

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાન વસ્તુપાલ

માળવા—મેવાડના ઇતિહાસમાં જેમ જૈનધર્મી વીરોની પરાક્રમગાથા નોંધાયેલી છે તેમ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં પણ છે. લેખમાળાનો પ્રારંભ પરમઆર્હત ભૂપાળ કુમારપાળથી કરાયેલ છે અને એ વિભૂતિએ ગુજરાતની ભૂમિને ગૌરાન્વિત કરેલી છે એ વાત અભ્યાસ કરતા નાના બાળકથી પણ અજાણી નથી. એ તો જૈનધર્મી રાજની વાત કહેવાય એટલે ઘડીભર એને બાળુએ રાખી ગુજરાતનો ઇતિહાસ અવલોકાડીશું તો સહજ જણાશે કે અણહિલપુર પાટણમાં ત્યારથી ગાદીની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારથી મંત્રીપદે જૈનધર્મી વણિકા વંશ ઉતાર આપ્યા આવ્યા છે. ચાંપો મંત્રી એના મૂળ પુરુષ તરીકે છે. વનરાજના વિજયમાં તેમજ જીતેલ પ્રદેશની વ્યવસ્થામાં મંત્રીશ્વર ચાંપનાં શૌર્ય અને શુદ્ધિમત્તાનાં દર્શન થાય છે. વણિક વંશોદ્ભવ ચાંપ એ આમ તો ઘીનો વેપારી હતો, પણ સાથે સાથે બાણ ફેંકવાની કળામાં પૂરો નિષ્ણાત હતો. પોતાની સામે કેવળ ત્રણ વ્યક્તિ નિહાળી વધારાનાં બાણ એણે ફેંકી દીધાં અને હાથમાં ત્રણ બાણ જ રાખ્યાં, એ ઘટના એના ધનુષ્યવિદ્યા પરના કાબૂને સૂચવે છે, એટલું જ નહીં પણ એ કળાની અમોઘતા પણ દર્શાવે છે; સ્વ-બળ પર સંપૂર્ણ મુસ્તાક રહેવાની દૃઢ ઇચ્છાના એમાં દર્શના થાય છે. ટૂંકમાં કહેવાનું એટલું જ કે વ્યવસાયે વણિક અને દયા ધર્મનો હિમાયતી હોવા છતાં એ શરાતનથી ભરેલો હતો. એક તરફ વનરાજનો વંશ ગાદી પર આવતો ગયો અને બીજી તરફ મંત્રી ચાંપનો વંશ મંત્રીપદ સંભાળતો રહ્યો. આવનાર મહાશયોએ રાજ્યનો વહીવટ પણ સાચવ્યો અને જરૂર પડે હાથમાં તક્ષવાર પણ પકડી. રાજ્ય ખટપટની આંટીધુંટી ઉકેલી કિંવા વહી-ખાતાવહીના પાનાં ફેરવ્યાં અને સમયની હાકલ થતાં શસ્ત્રથી સજ્જ બની ઘોડા પર પણ ચઢ્યા ને રણમેદાનો પણ ગળ્યા.

વિમલ મંત્રીશ્વરે ગુજરાતની કીર્તિ વિસ્તારવામાં કંઈ જ કચાશ રાખી નથી. જાતે વણિક હોવા છતાં ક્ષત્રિયને જાળે તેવાં કાર્યો તેણે કર્યાં છે. અહિંસા ધર્મના અનુયાયીને જાળે એવું જીવન જીવી, દેશને નથી તો પરાધીન થવા દીધો તેમ નથી તો ધર્મવૃત્તિને ઉણપ આવવા દીધી. અંત કાળે આત્મકલ્યાણ પણ સાધ્યું છે. કળાના ધામસમાં જિનાલયો ગેલાં કરાવ્યાં અને એમાં પૈસો પાણી માફક વાપર્યો. એ વાતની સાક્ષી ચંદ્રાવતીના ખંડિયેશ પૂરે છે, અને જીવંત ઉદાહરણરૂપ આજે પણ આશુની વિમળવશીની ટૂંક ગભી છે.

આભૂમંત્રી, મહામાત્ય સુંગલ, શાંતુ મહેતા અને ઉદાયન મહેતા, એ દરેક જન્મથી ક્ષત્રિય નહોતા. સંતાન તો વણિક કુળના જ હતા, છતાં શસ્ત્રો નહોતા વાપરી જાણતા એમ પણ નહોતું. એ દરેક જેટલી સરળતાથી કલમ ચલાવી શકતા તેટલી સુલભતાથી જરૂર પડે તળવાર પણ ફેરવી જાણતા. જ્યાં માતૃભૂમિ ગુજરાતની આબરૂનો પ્રશ્ન ખડો

અતો ત્યાં તેઓ સ્વદરજ અદા કરવામાં જરા પણ ન્યૂનતા દાખવતા નહીં. એમનાં કાર્યોને આભુપર રાખીએ તો ગુજરાતનો ઇતિહાસ હુણ વિહુણ બોજન સમ નિરસ લાગે ! એમની નસોમાં દેશપ્રેમનું રક્ત જ્વલંત ગતિએ ફેડી રહ્યું હતું. તેઓ અહિંસાના ઉપાસક હતા. વિના કારણની હિંસા પ્રત્યે સખત અણુગમે ને તિરસ્કાર દાખવતા, આમ છતાં પોતે શ્રાવક ધર્મના અનુયાયી હોઇ પોતાની દયા અને પૂજ્ય એવા સાધુની દયા વચ્ચે ફેટલો ફરક છે એ બરાબર સમજતા. કયા સંભોગોમાં કેવું વર્તન રાખવું જોઇએ તેનું બરાબર તોલન કરતાં. એટલે જ એમના જીવનમાં વિસંવાદ એવા નથી મળતો. સમયના જાણ એવા તેઓ હસ્તિપીઠ પર રહ્યા આવશ્યક ક્રિયા કરી શકતા અને શત્રુકટક સામે યુનંદા સેનાપતિના અધિકારથી શસ્ત્રાગ્રોની જમાવટ પણ કરાવી શકતા. વ્યવહારમાં અહિંસાની મર્યાદા ક્યાં સુધી છે એ જેમ જાણતા તેમ આત્મચેયમાં એ ફેટલો મંડરવનો ભાગ લખવે છે એ પણ સારી રીતે સમજતા. તેઓ યુદ્ધ ચઢ્યા છે અને સમર ક્ષેત્રે પર ઘૂમ્યા છે એ આજે પણ ઇતિહાસનાં પાનાં ઉપર આલેખાયેલ છે. એ સંબંધી જુદાં જુદાં રાસ, ચરિત્રો અને કથાનકો પ્રગટ-અપ્રગટ મોજુદ છે. આમ છતાં અહિંસાની શક્તિ અજોડ છે. સાચી શ્રેષ્ઠતા તો એ ઉમદા વસ્તુમાં જ સમાયેલી છે, એ નિતર સત્ય યથાર્થપણે પિઠાનતા હોવાથી જીવનના શેષ કાળે એ વીર આત્માઓ શરણે તો શ્રી વીતરાગના જ ગયા, અહિંસાના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ સમા અરિહંત દેવનો જ સધિયાશે શોધ્યો, જૈનધર્મનું જ અવલંબન ગ્રહ્યું.

મહાન વસ્તુપાલના ચિત્રણમાં આ જાતની આડ કથા આલેખવાનું કારણ છે. આ ઉપર કહ્યા તે બધાના અને એવા બીજા પાત્રોના જીવનમાં દયાધર્મના તાણો-વાણો બરાબર વણાયેલો હોવા છતાં એ કાળને અનુલક્ષી તેઓ રાષ્ટ્ર પ્રચેના ધર્મ નથી ચૂક્યા એ બતાવવું, તેમજ જૈનધર્મી મંત્રીઓના સમૂહમાં જેમનું નામ અંતમાં આવે છે એવા બધુયુગલ વસ્તુપાળ-તેજપાળના જીવનની ઉડતી નોંધ લઈ આ લેખ-માળા પૂર્ણ કરવી.

લેખમાળાના આજા પાતળા આલેખનો જોતાં સહજ જણાશે કે વર્તમાન કાળે જે સ્થાનોમાં જૈનધર્મના અનુયાયીઓ મોટા પ્રમાણમાં મોજુદ છે, એવા ગૂજરાત-મારવાડ કે મેવાડમાં પૂર્વે જૈનો વિશેષ સંખ્યામાં હતાં એટલું જ નહિ પણ તેઓ પોતાના પ્રાંતની સ્વતંત્ર સ્થિતિ ટકાવવામાં અન્ય કોમો માફક છૂટથી ભાગ લેતા. કાંટો પકડી જાણતા તેમ કટાર પણ વાપરી શકતા. અહિંસાના ઉપાસક છતાં કાયરતાના તેઓ ઉગ્રાડા શત્રુઓ હતા. નિષ્પક્ષ દષ્ટિથી જોનાર કે વિચારનાર આ ઉડીને આંખે વળગે તેવું સત્ય અત્યાર પૂર્વેના આલેખનોમાંથી જોઈ શકે છે અને તારવી શકે છે. વસ્તુપાલનું જીવન જોતાં એની રહી સહી શંકા પણ નાશ પામી જાય તેમ છે. તાજેતરમાં શ્રીયુત મેઘાણીએ ‘ગુજરાતનો જય ખંડ ૧ તથા ૨’ નામક પુસ્તકમાં જુના પ્રબંધો પરથી ઇતિહાસના કાંટો તોલન કરી એ સંબંધી વિસ્તારથી ચિત્ર દોર્યું છે. આમ સામગ્રીના આટલા વિપુલ રાશિને નિહાળ્યા પછી પણ જૈન ધર્મની અહિંસાને કોઈ નિંદવા નીકળે તો એમ કહેવું જ પડે કે તે Fool's Paradise યાને મૂર્ખાઓના સ્વર્ગમાં વિચરે છે.

ટાંક મહાશય વસ્તુપાલ સંબંધમાં જે કહે છે તે ટુંકમાં જોઇ જઇએ.

જૈનધર્મી મંત્રીઓની અને સેનાપતિઓની જે લાંબી હાર ચાલી છે એમાં વસ્તુપાલનું ચરિત્ર વિસ્તૃતપણે મળે છે અને એનું જીવન વધુ રસદાયી છે. એ મહામાત્યનું વ્યક્તિત્વ અનોક છે. એની કૃતિ અને મોટાઇની પ્રશંસા એના જીવનમાં ઉડ્યન કરતાં દરેકને કરવી જ પડે. વસ્તુપાલ મંત્રીશ્વર એટલે એક ડાહ્યો મુસદ્દી, એક બહાદુર યોધો, કળાનો ખાસ ચાહક અને સાહિત્યપૂજક. એની દાનશક્તિને મર્યાદાનું બંધન નહોતું, તેમ એની ઉદારતામાં ભેદભાવ નહોતો. એ પોતે જૈનધર્મનો ઉપાસક હોવા છતાં એણે કાંઈ પણ ધર્મ પ્રત્યે જુરી દૃષ્ટિ દાખવી નથી; સ્વેચ્છા તરીકે એ સમયમાં તિરસ્કૃત થયેલ મુસલમાનોની મસીદો પણ એણે બંધાવી આપી છે. એણે જીવનમાં સ્વધર્મ પ્રત્યે અડગતા અને પરધર્મો પ્રત્યે સમભાવ બરાબર ઉતાર્યા હતા.

પ્રાગવટ યાને પોરવાડ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ શાખામાં ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુપાલ મંત્રીશ્વર સંબંધમાં ઐતિહાસિક શોધખોળે ઘણું પ્રકાશ પાડ્યો છે. એ આધારે તેઓ બે ભાઈ કરતાં વધારે ભાઈઓ હતા અને તેમને બહેનો પણ હતી. ટાંક મહાશયના લખાણ પ્રમાણે એ વૃતાન્તનો સાર નીચે મુજબ છે.

શ્રી. મેરુવિજયજીના પ્રબંધ મુજબ વસ્તુપાલ અને તેજપાલ એ બન્ને ભાઈઓ સન ૧૨૦૫ (વિક્રમ સં. ૧૨૬૨)માં જન્મ્યા હતા. તેઓની માતાનું નામ કુમારદેવી હતું, જ્યારે પિતાનું નામ આસરાજ હતું. એ આસરાજ વાઘેલા રજપુતોની સરદારી કરતો હતો.

કુમારદેવીએ ગિરનારની તળેટીમાં કુમારદેવી સરોવર બંધાવ્યું, જ્યારે આસરાજે પહાડ પર દેવાલય બંધાવ્યું.

આસરાજને કુમારદેવીથી ચાર પુત્રો અને સાત પુત્રીઓ થઈ: લુણિગ, મલ્લદેવ, વસ્તુપાલ, અને તેજપાલ એ અનુક્રમે પુત્રોનાં નામ છે. એમાંના લુણિગ અને મલ્લદેવ નાની વયમાં મરણ પામવાથી મોટે ભાગે વસ્તુપાલ અને તેજપાલની નોંધ વધુ મળે છે. કુમારદેવી પોતાના પુત્રો વસ્તુપાલ તથા તેજપાલના લક્ષ સંબંધ જોવા ભાગ્યશાળી થઈ હતી એવી નોંધ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે બીજી નોંધના આધારે તેણી પોતાના પતિના મૃત્યુથી અગિયાર દિન પૂર્વે પંચત્વ પામી હતી. શ્રી. મેઘાણીના છેલ્લા પુસ્તક 'ગૂજરાતનો જય' ખંડ ૧ તથા ૨ પ્રમાણે લક્ષ કાળે અને પછીથી ઉભય બંધુની થઈ રહેલી ચડતી વેળા કુમારદેવી જીવતી હતી એમ જણાય છે.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે.

૦૫.

નિહ્નવવાદ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી હુરંધરવિજયજી

(ગતાંક ૮૪થી ચાલુ)

પાંચમા નિહ્નવન-આર્ય ગંગાચાર્ય : દ્વિક્રિયાવાદી

અનેક ગામને પાદરે થઈને વહેતી જતી ઉત્તુકા નદીનો પ્રવાહ એક ગામની મધ્યમાં થઈને વહેતો હતો. એક તરફના કાંઠે રહેલા ગામને લોકો ‘ ઉત્તુકાતીર ’ કહેતા. ને બીજી તરફના કાંઠે આવેલા ગામને ‘ ખેડ ’ કહી સંબોધતા. એક સમયે આર્ય મહા-ગિરિજા મહારાજના શિષ્ય આર્ય ધનગુપ્તસૂરિજી મહારાજ તે ઉત્તુકાતીર ગામમાં ચાતુર્માસ વિરાજ્યા હતા. અને તેમના શિષ્ય આર્ય ગંગાચાર્ય ખેડ ગામમાં ચાતુર્માસ રહ્યા હતા. આર્ય ગંગાચાર્ય નદી જોળંગી હંમેશ ચુરુને વંદન કરવા આવતા. અને પાછા ખેડ ચાલ્યા આવતા.

એક સમયે આર્ય ગંગાચાર્ય પ્રાતઃસમયનું મનન કરી રહ્યા હતા. તેમના મનનનો વિષય મનની વિચારણાનો હતો. તે વિચારણા આ પ્રમાણે હતી:—

કેટલાએક દર્શનકારો મનને પરમાણુ સ્વરૂપ માને છે. કેટલાએક વિચારણારૂપ માને છે. કેટલાએક મસ્તકમાં વ્યવસ્થિત થયેલ રક્ત-નસ-મેદ વગેરે સ્વરૂપ માને છે તો કેટલાએક માનતા જ નથી. પણ તે સર્વ સત્ય નથી. મન એ પુદ્ગલોનો સમૂહ છે, તેને મનોવર્ગણા કહેવામાં આવે છે. કર્મવર્ગણાને છોડી તેનાથી સૂક્ષ્મ અન્ય કાંઈ પુદ્ગલો જગતમાં નથી. વિચારણા-ચિન્તા-સ્મરણ-જ્ઞાન વગેરે આત્મા મન દ્વારા કરી શકે છે. શરીરમાં જ્યાં જ્યાં અનુભવ કરી શકાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર મન રહેલ છે, અર્થાત્ શરીરવ્યાપી આત્માની માફક મન પણ શરીરવ્યાપી છે. વિશ્વવર્તી પ્રાણીઓમાં બહુ અદ્ય જીવોને મન મળે છે. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઇન્દ્રિય, ત્રિ ઇન્દ્રિય, ચક્ર ઇન્દ્રિય, અને અસંસિ પંચેન્દ્રિય-એ સર્વ મનવગરના છે; ફક્ત સંસિ પંચેન્દ્રિયો જ મનવાળા છે. મનના યોગે ઇન્દ્રિયદ્વારા અત્માને પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. તો એકી સાથે સર્વ ઇન્દ્રિ-ઓથી જ્ઞાન કેમ નથી થતું? સર્વત્ર મન અને આત્મા તો છે. ‘જુગત્ત્વં નથિય દો ઉવજોગા’ (એક સાથે બે ઉપયોગ નથી) એમ કેમ કહેવામાં આવે છે? આ શંકાના સમાધાનની વિચારણા ગંગાચાર્યે ચિર સમય સુધી કરી.

તે સમાધાન આ પ્રમાણે હતું—એક ઉપયોગમાં તલ્લીન થયેલ મન સામે રહેલ વિશાળ પદાર્થને અવલોકી કે જાણી શકતું નથી. કેટલીક વખત અમુક માણસને બોલાવવા બે ત્રણ વખત બૂમ પાડવી પડે છે, છતાં તે માણસ ઉત્તર આપતો નથી. વધારે મોટા અવાજથી જ્યારે તેનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે તે કહે છે કે ‘શું, મને બોલવ્યો?’ તેને કહેવામાં આવે છે કે ‘શું’ સૂઝ ગયા હતા? કેટલા ઘાંટા પાડવા પડ્યા’ ત્યારે તે જવાબ આપે છે ‘મારું ધ્યાન ન હતું, હું અમુક કાર્યમાં પરોવાઈ ગયો

હતો. ' ચાલતા ચાલતા પગથી કોઈ વસ્તુ અથડાય ને નુકસાન થાય છે ત્યારે કહેવામાં આવે છે— ' તારું મન ક્યાં ભમે છે ? જરા જોઈને તો ચાલ.' આવા અનેક અનુભવો વિદિત છે. આમ થવામાં કારણ શું ? કહેવું પડશે કે મન એકસાથે બે જ્ઞાન કે બે ઉપયોગ કરાવી શકતું નથી. માટે જ કહેવાય છે કે યુગપદ્વૈ ન સ્ત ઉપયોગૌ ! મનનો એવો સ્વભાવ જ છે કે એક સમયે તે એક જ ઉપયોગ કરાવી શકે છે. મનના સ્વભાવ સાથે સરખાવી શકાય તેવું ઉદાહરણ પણ શરીરમાંથી જ મળે છે, તે આ પ્રમાણે—શરીરમાં બળ અર્થાત્ શક્તિ સર્વત્ર છે, છતાં એક વખતે એક અવયવમાં બળનો ઉપયોગ થતો હોય ત્યારે બીજાં અવયવ તદ્દન બળ વગરનાં બની ગયાં હોય તેમ લાગે છે. તેથી જ એક સાથે એકી વખતે કાગળનાં ત્રણ ટુકડા થઈ શકતા નથી. જે પ્રમાણે શરીરમાં સર્વત્ર શક્તિ હોવા છતાં બળનો સંચાર એક સમયે એક જ સ્થળે થાય છે તે પ્રમાણે શરીરમાં સર્વત્ર મન હોવા છતાં એક સમયે એક જ જ્ઞાન તે ઉત્પન્ન કરાવી શકે છે. આ સમાધાનની વિચારણા આર્ય ગંગાચાર્યે કરી તો ખરી, પણ તેમનું હૃદય તે સમાધાન સારી રીતે ગ્રહણ કરી શક્યું હોય તેમ ન લાગ્યું. તેમને તર્ક થયો કે સાધન મળે તો એક સાથે અનેક જ્ઞાન કેમ ન થાય ? એમને એમ વિચારણા કરતાં સમય બહુ વ્યતીત થઈ ગયો, સૂર્ય આકાશના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચવાની તૈયારીમાં હતો. એટલે તેઓ ઊંઘ્યા ને ગુરુ મહારાજશ્રીને વંદન કરવા માટે ચાલ્યા. સાથેસાથ વિચારણાના વેગે પણ ગતિ ચાલુ જ રાખી. વિચારપ્રવાહ જ એવો છે કે વહેતો થયા પછી રોકવો અશક્યપ્રાય : બને છે.

આર્ય ગંગાચાર્ય નીચી નજરે ધીરે ધીરે ચાલતા હતા. પુખ્ત ઉંમર ને વૃદ્ધા-વસ્થાનાં આછાં આછાં ચિહ્નો શરીર ઉપર જણાતા હતાં. માથે ટાલ પડી ગઈ હતી. ગુરુ મહારાજશ્રીને વંદન કરવા જતા માર્ગમાં નદી ઉલ્લંઘન કરવાની હતી. ગંગાચાર્ય ઉલ્લુકાને તીરે આવી પહોંચ્યા. જલકાયના જીવો સ્વચ્છન્દપણે ફૂદી-રમી રહ્યા હતા. નાના નાના તરંગો નદીમાં ઉછળી રહ્યા હતા. આ સર્વ જોઈ ગંગાચાર્યનું અન્તર અતુલ્કમ્પાથી આર્દ્ર થઈ ગયું. તેમને લાગ્યું કે—એક પગ મૂકતાંની સાથે આ સર્વ અસ્તો-વ્યસ્ત થઈ જશે. અરે, અસંખ્ય જીવો તસ્તાસ્ત બની જશે. છતાં અન્ય ઉપાય ન હતો એટલે આસ્તેથી એક પગ પાણીમાં મૂક્યો ને પછી બીજો પગ મૂક્યો. પછી પ્રથમ પગ ધીરેથી ઉપાડી અદ્ધર રાખી સર્વ જળ નીતરી જવા દીધું ને પછી એ પગ પાણીમાં આગળ સ્થાપન કર્યો ને બીજો પગ ઉપાડી પૂર્વવત્ સર્વ જળ નીતારી આગળ સ્થાપન કર્યો. એ પ્રમાણે હળવે હળવે ક્રમ પૂર્વક પદન્યાસ કરતાં કરતાં તેઓ મધ્ય નદીમાં પહોંચ્યાં. નદીના મધ્ય ભાગ વધારે ઊંડો હતો એટલે પગ પણ વધારે સમય ઊંચે રાખી પાણી નિતારવું પડતું, તેથી ગંગાચાર્યને વિશેષ સમય પગ ઉંચે રાખવો પડતો. માથે સૂર્ય ક્ષણે ક્ષણે વિશેષ પ્રચંડ થતો જતો. આમ એક પગે તપશ્ચર્યા કરતાં ગંગાચાર્ય પણ ક્ષણભર આકુલ બની જતાં. એક ક્ષણે બે ઉપયોગ કેમ ન થાય એ વિચારણા મનમાંથી ખસતી જ ન હતી. નદીના મધ્ય ભાગની શીતળતા તેમના કોમળ પાદતલને અતુલ્ક શીતસ્પર્શનો અનુભવ કરાવતી હતી અને સૂર્યની પ્રચંડતા પ્રતિકુળ ઉષ્ણ સ્પર્શનો અનુભવ કરાવી, મસ્તકના મધ્ય ભાગને અતિતપ્ત કરતી હતી.

જેમ અતિશય જ્વરની પીડાથી, તૃષ્ણાથી, દુઃખથી, અપમાનથી, અતિશય પૌદ્ગલિક

સુખાનુભવથી કે તેવા કોઈ પણ પ્રસંગથી આકુલ થયેલ માનવ પોતાની આત્મ પ્રકૃતિ-સમતા અને સમજ-ગુમાવી એસે છે અને અર્થનો અનર્થ કરી દે છે તેમ આર્થ ગંગાચાર્ય પણ તાપની આકુળતાથી એક વિપરીત વિચારણામાં ફસાઈ પડ્યા. તેમને વિચાર આવ્યો કે પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી અશ્વત્થર પ્રમાણ અન્ય કોઈ નથી. શાસ્ત્રનું કોઈ પણ વિધાન પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ ન હોવું જોઈએ. ‘એક સમયે એ ઉપયોગ ન થઈ શકે એવું’ શાસ્ત્રનું કથન બૂલ-ભરેલું લાગે છે. શીતતા અને ઉષ્ણતા (હીને ગરમી) એ બન્નેનો અનુભવ મને અત્યારે એક સાથે જ થાય છે. શાસ્ત્રવચન આ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી વિરુદ્ધ જાય છે. માટે નક્કી તે વિચારણીય છે. ગુરુજી પાસે જઈ તેનો ખુલાસો કરીશ. ગુરુ મહારાજ શ્રી પાસે પહોંચી તેમને દાદશાવર્ત વન્દન કરી, ગંગાચાર્યે પ્રશ્ન કર્યો : ‘ગુરુજી ! એક સમયે એ ઉપયોગ ન હોય તેમાં શું હેતુ છે ?’

આર્થવનગુપ્તસુરિજીએ ઉત્તર આપતાં સમજાવ્યું—“અનુભવ જ કદી ખતાવે છે કે એક સમયે એ ઉપયોગ ન હોઈ શકે. એક ઇન્દ્રિય દ્વારા મન અમુક એક વિષયમાં તદ્દતીન થયું હોય ત્યારે બીજી ઇન્દ્રિયોને ગમે તેટલા વિષયો મળે તો પણ તે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મન સહજ પણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવતું નથી. તે શાથી નથી કરાવતું તેમાં કંઈ પણ હેતુ અવશ્ય હોવો જોઈએ. જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાની સર્વ સામગ્રી હતાં જ્ઞાન નથી થતું, માટે મનનો એવો સ્વભાવ છે કે એક સાથે બુદ્ધિ બુદ્ધિ એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવી શકતું નથી.”

ગંગાચાર્યે ફરી કહ્યું—“ગુરુજી ! અનુભવથી આપ મનનો એવો સ્વભાવ માનવા કહો છો પણ એથી વિપરીત અનુભવ થતા હોય ત્યારે શું ? વળી એક ઇન્દ્રિયથી એક વિષયનું જ્ઞાન થતું હોય ત્યારે બીજી ઇન્દ્રિયોથી કેમ નથી થતું ? તેના ઉત્તરમાં એમ પણ કહી શકાય કે બીજી ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન તો થાય જ છે, પણ એ એટલું પ્રયત્ન નહિ હોવાને કારણે એક ઇન્દ્રિયથી થતા પ્રયત્ન જ્ઞાનમાં ઢંકાઈ જાય છે. સૂર્યનો ઉદય હોય ત્યારે તારાઓ નથી હોતા એમ નહિ, પણ સૂર્યની પ્રભામાં તે અંજાઈ ગયા હોવાથી દેખી શકાતા નથી. તેમ અન્ય ઇન્દ્રિયોથી થતાં જ્ઞાનો વ્યક્તપણે અનુભવી શકાતાં નથી, પણ થતાં તો હોય જ છે. માટે એક સમયે એ ઉપયોગ માનવામાં વિરોધ શું છે ?”

ગુરુજીએ કહ્યું :—“એક સમયે એ ઉપયોગ થતા જ નથી એવો સર્વને અનુભવ થાય છે. અને સર્વજોએ પોતાના જ્ઞાનથી અવલોકીને એ પ્રમાણે સ્થિર કર્યું છે, તો ભ્રમમાં ફસાયેલ, આપણા જીવંતોનો વિપરીત અનુભવ શું કામનો ?

પણ ગંગાચાર્યને સતોષ ન થયો. તેમણે ફરી દલીલ કરી—“ગુરુજી ! જ્ઞાનીઓનાં બીજાં સર્વ અનુભવો અને વચનો આપણાં અનુભવ-તર્ક-યુક્તિ-સાથે મળતાં આવે છે, તો આ અનુભવ કેમ વિપરીત જાય ? માટે આ વચનમાં કંઈક ભ્રમ થયો હોય એમ કેમ ન કહી શકાય ?”

ગુરુજી બોલ્યા—“સર્વજ્ઞના વચનમાં ભ્રમ ! એ શું ? મન શું છે ? કેવું છે ? કેટલું છે ? એ તો સમ્પૂર્ણ જોવાની કે જાણવાની આપણામાં તાકાત નથી. સમય ? કેટલો સ્ફુર્ત

૧. આંખ મીચીને ઉઘાડીએ તેટલામાં અસંખ્યાતા સમય થઈ જાય છે. નિમિષ માત્રમાં વિજળી હબરો માઈલ દૂર જાય છે. સ્થૂલ પુદ્ગલોની ગતિ હંમેશા ક્રમસર થાય છે એટલે મધ્યમાં જેટલા માઈલ થાય, તે માઈલના જેટલા ક્ષણ થાય, ક્ષણગતિ જેટલા શીટ થાય, શીટનાં જેટલા ઈંચ થાય,

છે એ જાણવું એ પણ હૃદયસ્થાની શક્તિની બહાર છે. તો એક સમયે અનેક ઉપયોગ થઈ શકે એવી વિચારણા પણ કેટલી બેહુદી છે ? સમયની સૂક્ષ્મતા, મનની શક્તિ વગેરે જ્ઞાની ભગવંતોએ જાણ્યું છે અને અનુભવ્યું છે. તેઓએ જ ‘મન એક સમયે એક સાથે બે ઉપયોગ નથી કરાવી શકાતું’ એ પ્રમાણે જાણી અને જોઈને કહ્યું છે, તો તેમાં શંકાને અવકાશ જ નથી. માટે ગંગ ! આગ્રહને ત્યજ દૃઢ આવી બંધી વિચારણાઓ છોડી જેટલું સમજાય તેટલું વિચારીને સમજ ને બીજું શ્રદ્ધાથી માન. મળેલા સાચા માર્ગમાં શ્રદ્ધા રાખવી એ જ માનવજન્મનું શ્રેષ્ઠ ફળ છે.”

પણ આજે ગંગાચાર્ય સમજે એમ ન હતું. તે ફરી બોલ્યા: “આપ આવી તર્કવિહીન વિચારણામાં શ્રદ્ધા રાખવા મિથ્યા આગ્રહ કરો છો તે તદ્દન અનુચિત છે ! આજે નદીને ઝોળાંગીને અહીં આવતા નદીમાં મને એક સાથે એક જ કાળે શીતાબ્જ-બન્ને સ્પર્શનો અનુભવ-ઉપયોગ થયો. માટે એક કાળે બે ઉપયોગ ન હોઈ શકે એ હું કોઈ પણ રીતે સ્વીકારી શકું તેમ નથી. અનુભવથી વિપરીત વિષયમાં શ્રદ્ધા કરવામાં પણ મિથ્યાત્વનો અંશ છે. માટે આપને જે માનવું હોય તે માનો, પરંતુ હું તો એક સમયે, સામગ્રી હોય તો, બે ઉપયોગ થવામાં કંઈ બાધા નથી એમ માનીશ.”

આ પછી ગુરુજી-શ્રી ધનગુપ્તસૂરિજીએ પોતાના શિષ્ય-ગંગાચાર્યને અનેક રીતે સાચી વસ્તુ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નિરર્થક ગયો. અને પરિણામે ગુરુજીને શાસનહિતની દૃષ્ટિએ પોતાના એક સમયના પ્રિય શિષ્યને સમુદાય અને સંઘથી બહિષ્કૃત બહાર કરવો પડ્યો.

ચતુર્માસ પૂર્ણ થતાં પોતાના મતનો પ્રચાર કરવા ગંગાચાર્ય જુદાં જુદાં ગામોમાં વિચરવા લાગ્યા. તેઓ એક વખતે રાજગૃહમાં આવી પહોંચ્યા. રાજગૃહમાં મણિનાગ નામના એક યક્ષનું મંદિર હતું. તે મંદિર સામે વિશાળ મેદાન હતું. તે મેદાન મણિનાગ-ચોક નામે પ્રસિદ્ધ હતું. સારા સારા વક્તાઓ રાજગૃહમાં આવતા ને વિશાળ માનવસાગર તેમને સાંભળવા ઇચ્છતો ત્યારે આ મણિનાગચોકમાં જ તેમના વ્યાખ્યાનની ગોઠવણ થતી. આ ચોકમાં વ્યાખ્યાન આપવું એ વક્તાની કીર્તિનો વિષય ગણાતો. એક દિવસ ગંગાચાર્યને પણ આ મણિનાગચોકમાં વ્યાખ્યાન આપવાનો અવસર મળ્યો. લોકો સારા પ્રમાણમાં ભેગા થયા હતા. વ્યાખ્યાનમાં જુદા જુદા વિષયો ચર્ચાતા ગંગાચાર્યે અનુક્રમે— ‘એક સમયે અનેક ઉપયોગ થઈ શકે,’—એ પોતાના મતનું સમર્થન કરવાનો આરંભ કર્યો. પણ આ વિષયનો આરંભ થયો તેટલામાં તો ત્યાનું વાતાવરણ એકાએક બદલાઈ ગયું, એકદમ અન્યકાર છવાઈ ગયો ને ધૂમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા. લોકો આંખો યોળતા યોળતા એકદમ ઊભા થઈ ગયા, ને જેમ માર્ગ મળ્યો તેમ ભાગવા લાગ્યા. ગંગાચાર્યની પાટ એકદમ ધૂળવા લાગી. તેમને લાગ્યું કે હું પડી જઈશ, પરંતુ સ્વસ્થતા ગુમાવ્યા સિવાય તેઓ આમ શાથી થયું તે વિચારવા લાગ્યા. દૈવીપ્રયોગ સિવાય આવો

એક ઇચ્છા પણ નેહલા ‘દોરા’ જેવા વિભાગો થાય તે સર્વને ક્રમસર હૃદયથી વિજળીની ગતિ થઈ છે. માટે નિમેષનો જે સેકન્ડ નેહલો કાળ છે, તે કાળના, નેહલા માંદલ વિજળી પહોંચી છે તેટલા તેટલા માંદલના દોરા દોરા સમાન નેહલા વિભાગો થાય તેટલા ભાગો પડી શકે તે સુક્ષિગમ્ય છે, તો સમય તેથી પણ સૂક્ષ્મ હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

અનાય અનવો તેમને અસંભવિત જણાયો. એટલે ઉપદ્રવને શાન્ત કરનારા મંત્રોનો પાક કરવા લાગ્યા. મંત્રવળથી વાતાવરણ શાન્ત થયું ત્યારે “કાણુ દેવે આવો ઉપદ્રવ કર્યો હશે ?” તેની વિચારણા કરતા ગંગાચાર્યે જે દેવે આ ક્યું હોય તે દેવને પ્રત્યક્ષ થવા મંત્રથી આમન્ત્રણ કર્યું. એટલે ત્યાં ભૂમિમાંથી એકદમ ધૂમાડો નિકળવા માંડ્યો. પછી અગ્નિની આંધી જ્વાળા દેખાઈ ને આખરે ત્યાં એક દેવ પ્રગટ થયો.

‘મને યાદ કરવાનું કારણ ?’ દેવે પૂછ્યું.

‘આપ સુમનસ્ અને વિષુધ થઈ આવા ધર્મના ઉપદેશ સમયે ઉપદ્રવ શાથી કરો છો તે સમજતું નથી. આપ કાણુ છો ? અને આ ઉપદ્રવ કરવાનું કારણ શું છે, તે જણાવશો ?’ ગંગાચાર્યે દેવને પૂછ્યું.

દેવે કહ્યું:—‘આપની ઉપદેશશક્તિથી હું રંજિત થયો છું. હું પણ અહીં નિકટમાં ઉપદેશ શ્રવણ કરતો હતો. આવા ઉપદેશનો વધારે જનતા લાલ લે એવી સગવડ હું કરું છું ને તેથી જ અહીં સામાન્ય સ્થિતિના ઉપદેશકો બોલી પણ શકતા નથી—અને વિશિષ્ટ વક્તાઓ અહીં વ્યાખ્યાન આપી દેશભરમાં ખ્યાતિ મેળવે છે. આ સ્થળ મારા રક્ષણમાં છે. આ મણિનાગચોક પણ મારા નામે જ પ્રસિદ્ધ થયો છે. અહીં નજીકમાં મારું ત્રૈત્ય છે. ઘણા સમયથી હું ત્યાં વાસ કરું છું. મારું કોઈ ઓછુવ-તું માન સન્માન સાચવે તો પણ હું ખામોશ રહું છું. પણ જ્યારે આપના વ્યાખ્યાનમાં મારા અને આપના ભગવાનનું આપના હાથે બહુમાન ન સચવાયું ત્યારે મારાથી એ સહન ન થયું, ને એથી આ ઉપદ્રવ કર્યો.’

ગંગાચાર્યે પૂછ્યું—‘મારાથી એવું શું બન્યું કે જેથી તેઓશ્રીનું બહુમાન ન સચવાયું ?’

દેવે જવાબ આપ્યો: ‘આપ અદ્યાયુધી છો એટલે આપને શી ખબર પડે ? પણ હું તો અહીં સેંકડો વર્ષથી વાસ કરું છું. સેંકડો વર્ષના અનુભવો મારે મન ગઈ કાલે જ થયા હોય તેમ લાગે છે. આજથી અસો અઢાવીસ વર્ષ પૂર્વે પ્રભુશ્રી મહાવીરસ્વામીજી આ પૃથ્વીતલ પાવન કરી રહ્યા હતા. તેઓશ્રી વારંવાર અહીં સમવસરતા. તેઓશ્રીની દેશના હું ભાવપૂર્વક સાંભળતો. મને ખૂબ યાદ છે કે, ‘એક સમયે એક સાથે બે ઉપયોગ ન થઈ શકે—એવા અર્થવાળું. ‘જુગલું નથિય દો સ્વજોગ’ વચન તેઓ વારંવાર કહેતા ને સારી રીતે સમજાવતા. તેમની વિરુદ્ધ આપ આ મારા ચોકમાં પ્રવેશો તે હું કેમ સહન કરું ? જો હજી પણ આપ આ વિચારણા નહીં ફેરવો ને તેનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરશો તો હું ઉપદ્રવ જારી રાખીશ ને આપને પણ અડચણ પહોંચાડીશ.’

આ પ્રમાણે કહી મણિનાગ યક્ષ અદસ્ય થઈ ગયા.

યક્ષના અદસ્ય થયા પછી ગંગાચાર્યે વિચાર કર્યો કે, આ યક્ષ મિથ્યા ન બોલે. અસત્ય કહેવાનું તેને કંઈ કારણ નથી. નક્કી પ્રભુશ્રીએ અહીં એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોઈ શકે એમ પ્રવૃત્તિ હશે. તો મારે શા માટે તેઓશ્રીથી વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવો પડે ? ગમે તેમ તોય હું પણ તેમના માર્ગનો જ અનુયાયી છું. એમ વિચારી તેમણે ખૂબ પશ્ચાત્તાપ કર્યો. બીજે દિવસે રાજગૃહના સમસ્ત સંધને બોલાવી, ગત દિવસનો દેવ સાથે જે બનાવ બન્યો તે જણાવ્યો ને પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી. મિથ્યા પ્રવૃત્તિ બદલ મિચ્છા-

ગિરનાર તીર્થની પાજ કોણે બંધાવી ?

[એક વિચારણા]

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

ગિરનાર તીર્થની પાજ ક્યારે બંધાઈ ?

શ્રી ગિરનાર તીર્થની પાજ (પગથિયાં) ક્યારે બંધાઈ એ સંબંધમાં જે કંઈ ઉલ્લેખો મળે છે તેમાં નોંધવા યોગ્ય મતભેદ નથી. આવા ઉલ્લેખો અત્યાર સુધીમાં માત્ર ચાર જ જોવામાં આવ્યા છે. તેમાંના બે ગ્રંથસ્થ છે અને બે શિલાલેખસ્થ છે. ગ્રંથસ્થ બંને ઉલ્લેખો મુજબ એ પાજ વિ. સં. ૧૨૨૦ માં બંધાઈ; જ્યારે શિલાલેખસ્થ એક ઉલ્લેખ મુજબ વિ. સં. ૧૨૨૨ માં અને બીજા ઉલ્લેખ મુજબ ૧૨૨૩ માં એ પાજ બંધવામાં આવી. ગ્રંથસ્થ બે ઉલ્લેખોમાંનો એક ઉલ્લેખ શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૮૯ માં રચેલ ‘વિવિધતીર્થકલ્પ’ માંના પાંચમા ‘રૈવતગિરિકલ્પ’ માં બારસસયવીસે (૧૨૨૦) વિક્રમ-સંવત્ષરે પજ્જા કરાવિઆ’ એ પ્રમાણે છે; અને બીજો ઉલ્લેખ તેરમી શતાબ્દમાં શ્રીવિજય-સેનસૂરિજીએ રચેલ ‘રૈવતગિરિસુ’ માં બારવિસોત્તરવસે’ એમ કરીને આપવામાં આવ્યો છે. શિલાલેખસ્થ બંને ઉલ્લેખો શ્રીમાન જિનવિજયજી સંપાદિત ‘પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ’ ભાગ બીજાના લેખ નંબર ૫૦ તથા ૫૧ માં મળે છે. આમાંના ૫૦ મા લેખમાં ૧૨૨૨ ની સાલ આપી છે અને ૫૧ મા લેખમાં ૧૨૨૩ ની સાલ આપી છે. (આ બંને મૂળ શિલાલેખો આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.)

સમયના નિર્ણયમાં ગ્રંથસ્થ ઉલ્લેખ કરતાં શિલાલેખી ઉલ્લેખને વધુ મહત્ત્વ આપવું જોઈએ, કારણકે શિલાલેખ તે વખતે જ કાતરવામાં આવે છે. એટલે એ પાજ પરમાર્હત મહારાજ કુમારપાલ અને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં વિ. સં. ૧૨૨૨-૨૩ માં બંધાઈ એમ માનવું પડે છે. જો કે આમ માનવા છતાંય અહીં એક પ્રશ્ન જરૂર થઈ આવે છે કે એક જ ઘટનાનો સમયનિર્દેશ કરતા આ બે શિલાલેખોમાં

મિદુક્કઙ્ક દષ્ટ પોતાના ગુરુજી આર્ય શ્રી ધનગુપ્તસૂરિજી જ્યાં બિરાજતા હતાં ત્યાં આવ્યા, અને સર્વ વૃત્તાન્ત નિવેદિત કર્યું. પોતાના વિચારો માટે ખૂબ પશ્ચાત્તાપ કર્યો. ને છેવટ તેવા મિથ્યા વિચારો કરવા ને પ્રપ્તવાથી થયેલ પાપની શુદ્ધિ માટે પાયશ્વિત લીધું.

ગુરુ મહારાજશ્રીએ આલોચના આપવા પૂર્વક તેમને સંઘ-સમુદાયમાં લીધા, ને પૂર્વવત્ પ્રતિષ્ઠિત કર્યા. ગંગાચાર્યના આ પરિવર્તનથી તેમનો મત લંબાયો નહિ. આર્ય ગંગાચાર્ય સારી રીતે સંયમની આરાધના કરી, સ્વર્ગગામી થયા.

આ જ વાત નિર્યુક્તિકાર સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે---

અઢાઘોસા દો વાસસયા, તદ્વયા સિદ્ધિ ગયસ્ત વીરસ્ત ॥

દોકિરિયાળં વિઢ્ઢો, ડહ્લગતીરે સમુપ્પણ્ણા ॥ ૧૩૩ ॥

નદ્દિલ્લજ્જણવડહ્લુગ- મહગિરિ ધણગુત્ત અઙ્ગંગે ચ ॥

કિરિયા દો રાયગિહે, મહાતઘો તીર મણિણાને ॥ ૧૩૪ ॥

इति श्री निहववादे पञ्चमोनिहवः ।

(આહુ)

પણ સમયના નિર્દેષ અંગે એકવાક્યતા કેમ નથી? એક શિક્ષાલેખમાં ૧૨૨૨ અને ખીન્નમાં ૧૨૨૩ એમ બે ભિન્ન નિર્દેષો શાથી થયા? ખેર.

પણ, ગિરનારની પાજ અંગે મદત્તનો પ્રશ્ન તે ક્યારે અંધાઈ એ નથી, પણ એ પાજ કોણે અંધાવી એ છે. આ સંબંધી ભિન્ન ભિન્ન પ્રાચીન ગ્રંથો તપાસતાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ઉદ્દેશો મળે છે, અને એ અધામાંથી ખરી વસ્તુ તારવવી મુશ્કેલ છે. છતાં એ સંબંધી જે કંઈ સામગ્રી જોવામાં આવી છે તે ઉપરથી કંઈક નિર્ણયાત્મક વિચારણા કરવાનો આ લેખનો આશય છે.

મહામાત્ય ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞા અને ગિરનારની પાજ

આ પાજ કોણે અંધાવી એ સંબંધી જે ભિન્ન ભિન્ન ઉદ્દેશો મળે છે તે રજુ કરવા અને તે ઉપરથી વિચારણા કરી કંઈ પણ નિર્ણય ઉપર આવવું તે પહેલાં મહારાજા કુમારપાળના મહામંત્રી ઉદયને પોતાના અંતિમ સમયે પોતાની જે અણપૂરી રહેલી પ્રતિજ્ઞાઓ જણાવી હતી તેમાં ગિરનારની પાજ અંધાવવાનો સમાવેશ થાય છે કે નહીં તે જોઈએ.

જુદા જુદા ગ્રંથો તપાસતાં નીચે મુજબ પાંચ ગ્રંથોમાં મહામંત્રી ઉદયનની અંતિમ સમયની પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ મળે છે—

(૧) વિ. સં. ૧૩૬૧માં શ્રીભેરુગંગાચાર્યકૃત ‘પ્રવંધચિંતામણિ’માંના ‘શત્રુંજયોદ્ધારપ્રવંધ’માં—

“સન્નિહિતે મૃત્યૌ શ્રીશત્રુંજય—શકુનિકાવિહારયોર્જીર્ણોદ્ધારવાંછયા દેવઋણં પૃષ્ઠલગ્નમ્—મંત્રી પ્રાહ ।”

અર્થાત—“મંત્રીએ કહ્યું—અંત સમય નજીક આવ્યો છે, છતાં શ્રી શત્રુંજય અને શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનું દેવનું દેણું મારા ઉપર લાગેલું છે.”

(૨) વિ. સં. ૧૪૨૨ માં શ્રીજયસિંહસૂરિકૃત ‘કુમારપાલમૂપાલચરિત્ર’ સર્ગ ૮ માં—

કિન્તુ પૂર્વે પ્રતિજ્ઞાતા, મયા નિયમપૂર્વકમ્ ।

શત્રુંજયસ્ય શકુનિ—ચૈત્યસ્ય ચ સમુદ્ધૃતિઃ ॥ ૫૨૦ ॥

અથેવં મરણં પ્રાપ્તે, શ્રેયઃશ્રેણિરિવોચકૈઃ ।

સા મજ્યમાના હૃદયં, સપત્રીકુરુતે મમ ॥ ૫૨૧ ॥

અર્થાત—“પણ આજે આ રીતે મરણ પામું તો, પહેલાં મેં અભિગ્રહ પૂર્વક સ્વીકારેલી શત્રુંજય અને શકુનીચૈત્યના ઉદ્ધારની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ, કસ્યાણના સમૂહના ભંગની જેમ, મારા હૈયાને આણુથી વીંધાવા જેવું—પીડિત બનાવે છે.”

(૩) સિંધી જૈન ગ્રંથમાળાપ્રકાશિત ‘પુરાતનપ્રવંધસંગ્રહ’માંના ‘મંત્રી ઉદયનપ્રવંધ’ પૃ ૩૨ માં—

“તત્રાભિગ્રહદ્વયમ્—શત્રુંજયોદ્ધારે દિવેલં મોજનમ્, શ્રીમુનિસુવ્રતપ્રાસાદોદ્ધારે સ્નાનમ્ ।”

અર્થાત—“ત્યાં (મંત્રીએ) બે અભિગ્રહ લીધા—૧ શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કર્યા પછી બેટકનું ભોજન અને શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના મંદિરનો (શકુનિકાવિહારનો) ઉદ્ધાર કર્યા પછી સ્નાન.”

(૪) વિ. સં. ૧૪૬૨ માં ઉ. જિનમંડનગણિકૃત ‘કુમારપાલપ્રવંધ’ પૃષ્ઠ ૭૨ માં—

“સામન્તૈઃ પૃષ્ઠઃ સ્વમનસઃ શલ્યચતુષ્ટયં પ્રાહ—આમ્બહસ્ય દંડનાયકત્વમ્ ૧, શ્રીશત્રુંજયે પાષાણમયપ્રાસાદનિર્માપણમ્ ૨, શ્રીરૈવતાચલનવીનપદ્યાનિર્માપણમ્ ૩, નિર્યામકગુરું વિના મૃત્યુઃ ૪ ઇતિ ।

અર્થાત્—“ સામંતોએ પૂછ્યું ત્યારે (મંત્રી ઉદયને) પોતાના અંતરમાં રહેલું ચાર પ્રકારનું દુઃખ જણાવ્યું—૧ આંખડે દંડનાયકપણું, ૨ શ્રી શત્રુજય ઉપર પથ્થરનું જિનમંદિર ચણાવવું, ૩ શ્રી રૈવતાચલ ઉપર નવીન પાજ બધાવવી અને ૪ નિજમણા કરાવી શકે એવા ગુરુના અભાવમાં મરણુ.”

(૫) વિ. સં. ૧૬૭૦ માં કવિ ઋષભદાસકૃત ‘કુમારપાલરાસ’ પૃષ્ઠ ૨૪ માં—

“ તવ ઉદયન બોધ્યા, મર્ણુ બીહક નહીં વીરે

મુઠ મનિ એ દુઃખ છઈ ચ્યાર સત્ય સરીરે

ઉધાર અપૂરવ ગિરિ ગિરનારિ પાળે

અખડ દંડનાયક મુનિ નીઝામણાં કાળ્યો. (૧૧)

આમાં પણ ઉપર મુજબ ચાર વસ્તુનો જ નિર્દેશ છે.

આ પાંચ ઉલ્લેખો એમાં જણાશે કે પહેલા બીજા અને ત્રીજા-જે પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખો છે, તેમાં ફક્ત એ જ પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ છે, અને એમાં ગિરનાર ઉપર પાજ બધાવવાનો કશો નિર્દેશ નથી. ન્યારે ચોથા અને પાંચમા ઉલ્લેખોમાં એ નહીં પણ ચાર પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ થયેલો છે, અને તેમાં ગિરનારની પાજ બધાવવાનો સમાવેશ થાય છે. પણ ન્યારે, પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખો એ જ પ્રતિજ્ઞાનો નિર્દેશ કરે છે, મંત્રી ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞા સંબંધી આ પાંચ સિવાય બીજા કોઈ ઉલ્લેખો મળતા નથી, મંત્રી ઉદયનની ઇચ્છા અનુસાર તેના પુત્ર આંખડે શકુનિકાવિહારનો ઉદ્ધાર કરાવ્યાના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો મળે છે, અને ગિરનારની પાજ બધાવાનું મુખ્ય નિમિત્ત મહારાજ કુમારપાળનું ક. સ. શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યની સાથે શ્રી ગિરનાર તીર્થની યાત્રાએ આવવું થયું તે સંબંધી અનેક ગ્રંથોમાં અનેક સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો (જે બધા આપણે આગળ ઉપર વિસ્તારથી જોઈશું) મળે છે ત્યારે ચાર પ્રતિજ્ઞાવાળા ઉલ્લેખો કરતાં એ પ્રતિજ્ઞાવાળા ઉલ્લેખોને જ વલુદ્ધવાળા માનવા જોઈએ.

એટલે મહામંત્રી ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞામાં ગિરનાર ઉપરની પાજ બધાવવાની વાતનો સમાવેશ ન કરવો એ જ યોગ્ય લાગે છે.

ગિરનારની પાજ સંબંધી મળતા લિન્ન લિન્ન ઉલ્લેખો

ગિરનારની પાજ કોણે બધાવી એ સંબંધી જોડાપોહ કરવા પહેલાં જુદા જુદા શિલાલેખો અથવા ગ્રંથોમાં એ સંબંધી જે ઉલ્લેખો મળી આવે છે તે જોઈએ. આવા ઉલ્લેખોમાં એ શિલાલેખસ્થ છે, અને બીજા બધા ગ્રંથસ્થ છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

શિલાલેખસ્થ ઉલ્લેખો

(૧-૨) : શ્રીમાન જિનવિજયજી સંપાદિત ‘પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ’ ભાગ બીજામાં લેખાંક ૫૦-૫૧ તરીકે પ્રગટ થયેલ, જે નીચે મુજબ છે.

[૫૦]—“સંવત્ ૧૨૨૨ શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતિયમહં શ્રીરાણિગસુતમહં શ્રી આંબાકેન પદ્મા કારિતા ।”

અર્થાત્—“ સં. ૧૨૨૨ માં શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતિના મહં શ્રીરાણિગના પુત્ર મહં શ્રી આંબાકે પાજ કરાવી. ”

[૫૧]—“સં. ૧૨૨૩ મહં શ્રીરાણિગસુત [મહં] શ્રી આંબાકેન પદ્મા કારિતા ।

અર્થાત્—‘સં. ૧૨૨૩માં મહં શ્રી રાણિગના પુત્ર [મહં] શ્રી આંબાકે પાજ કરાવી આ બંને શિલાસેખોને એક જ આશય છે; ફક્ત સંવતમાં એક વર્ષનો ફેર છે.

અર્થસ્થ ઉદ્દેષો

(૧) વિ. સં. ૧૨૪૧માં શ્રી સોમપ્રભાચાર્યકૃત ‘કુમારપાલ-પ્રતિબોધ’ : પૃષ્ઠ ૧૧૦માં—

“ઉજ્જિંતે નેમિજિણો ન મણ નમિઓ તિ છુરેઈ ॥

જંપઈ સહાનિસન્નો—સુગમં પજ્જં ગિરિમ્મિ ઉજ્જિંતે ।

કો કારવિડં સક્કો તો મણિઓ સિદ્ધવલેણ ॥

પ્રથા વાચિ પ્રતિથા જિનગુરુચરણામ્મોજમત્તિર્ગેરિથા

શ્રેથાનુથાનનિથા વિષયસુસ્વસ્સાસ્વાદસત્તિસ્વનિથા ।

ચંહિથા ત્યાગલીલા સ્વપરમતાલોચને યસ્ય કાથા

ધીમાન્ આન્નઃ સ પથાં રચયિતુમચિરાદુજ્જયન્તે નદીણઃ ॥

યુક્તં ત્વયોક્તમિત્યુક્ત્વા પથાં કારયિતું ત્વપઃ ।

પુત્રં શ્રીરાણિગસ્યાન્નં સુરાપ્ટ્રાધિપતિં વ્યધાત્ ॥

યાં સોપાનપરંપરાપરિગતાં વિશ્રામભૂમીયુતાં

સપ્તં વિષ્ટપસૃષ્ટિપુષ્ટમહિમા બ્રહ્માડપિ જિહ્વાયિતઃ ।

મન્દહ્રીસ્થવિરાર્મકાદિસુગમાં નિર્વાણમાલોપમાં

પથાં આન્નચમૂપતિર્મતિનિધિર્નિર્માપયામાસ તામ્ ॥”

અર્થાત્—“ગિરનાર તીર્થ ઉપર શ્રી નેમિજિનને મારાથી વંદન ન કરાયું, એ પ્રમાણે (મનમાં) ખિન્ન થયેલ (કુમારપાલ રાજા) સલામાં બોલ્યા : ‘ગિરનાર તીર્થ ઉપર સુગમ પાજ બધાવવાને કેણું સમર્થ છે ?’ ત્યારે (કવિ) સિદ્ધપાલે જવાબ આપ્યો—‘જેણે—વાણીમાં પ્રમાણભૂતપણું રચાવ્યું છે, જિનેશ્વરદેવ અને ગુરુ મહારાજના ચરણકમળમાં જેની ભક્તિ મોટી છે, ધર્મક્રિયાની ભાવના જેની ઉત્તમ છે, વિષયજન્ય સુખોના રસાસ્વાદમાં જેને અશ્રદ્ધા છે, જેનો ત્યાગ મહાન છે, પોતાના અને બીજાના મતને સમજવામાં જેની મહત્તા છે, એવા બુદ્ધિશાળી આત્મે ગિરનારમાં પાજ બધાવવાનો આદેશ કરે !’ (આ પ્રમાણે સાંભળીને કુમારપાળ) રાજાએ ‘તારું કહેવું બરાબર છે’ એમ કહીને પાજ બધાવવા માટે શ્રી રાણિગના પુત્ર આત્મે સોરઠનો ઉપરી બનાવ્યો. (પછી) પગથિયાઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત (અને) વિસામાઓથી યુક્ત એવી, જે (પાજ)ને બનાવવામાં, જગતની રચના કરવામાં જેનો મોટો મહિમા જવાય છે એવા બ્રહ્માણ પશુ મંદ થઈ ગયા એવી, રાણીઓ સ્ત્રીઓ વૃદ્ધો બાળકો વગેરે સુખેથી ચઢી શકે એવી અને મોક્ષની પંક્તિ સમાન તે પાંજરને બુદ્ધિના ભંડાર એવા આત્મ સેનાપતિએ બનાવી.’

(૨) ‘પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય સંગ્રહ’માં પ્રગટ થયેલ અને વિ. સં. ૧૨૮૭ ની આસપાસ મહામંત્રી વસ્તુપાલ—તેજપાલના ધર્મગુરુ શ્રી. વિજયસેનસૂરિજીએ રચેલ ‘ચિંતમિરિણ’ માં—

દુવિહિ ગુજ્જરદેસે રિરયાવિહંડણુ, કુમારપાલ ભૂપાલ જિણસાસણમંડણુ ।

તેણ સંઠાવિઓ સુરઠ દંડાહિવો, અંબઓ સિરે સિરિમાલકુલસંભવો ।

પાજ સુવિસાલ તિણિ નઠિય, અંતરે ધનલ પુણુ પરવ ભરાવિય ।

ધનુ સુ ધવલ માઝ જિણિ પાગ પયાસિય,

બારવિસોત્તર (૧૨૨૦) વરસે જસુ જસિ દિસિ વાસિય ।

અર્થાત્—“ મૂળરાત દેશમાં શત્રુ રાજ્યઓનો નાશ કરનાર, જિનશાસનના શણુગાર કુમારપાળ રાજા હતા. તેમણે સોરઠના ઉપરી તરીકે સ્થાપન કરેલ (અને) શ્રીમાળી વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ અંબડે ઉપર મોટી પાજ બધાવી અને વચમાં (અંતરાલમાં) ધવલે પણ પરચ કરાવી. તે ધવલના ભાઈને ધન્ય છે, કે જેનો વિ. સં. ૧૨૨૦ માં—પાજથી પ્રકાશિત થયેલો યશ દ્વિશાઓમાં મધમધી ગઈયો છે. ”

(૩) વિ. સં. ૧૩૩૪ માં શ્રીપ્રભાચંદ્રાચાર્યકૃત ‘પ્રભાવક-ચરિત્ર’ માંના ‘હેમચંદ્રસૂરિચરિત’ માં—

દુરારોહં ગિરિં પદામાવાદ દૃષ્ટ્વા સ વાગમટમ્ ।

મન્ત્રિણં તદ્વિધાનાય, સમાદિક્ષત્ સ તાં દધૌ ॥૮૪૫*॥

અર્થાત્—“ પાજ નહીં હોવાના કારણે પર્વત ઉપર ચઢવું મુશ્કેલીભર્યું બાણીને તેણે (મહારાજા કુમારપાળે) વાગમટ મંત્રીને તે બનાવવાનો આદેશ આપ્યો. અને તેણે (વાગમટ મંત્રીએ) તે (પાજ) બનાવી. ”

(૪) વિ. સં. ૧૩૬૧ માં શ્રીમેરુતુંગાચાર્યકૃત ‘પ્રબંધચિંતામણિ’માંના ‘તીર્થયાત્રાપ્રબંધ’માં

“છત્રશિલામાર્ગે પરિહૃત્ય પરસ્મિન્ જીર્ણપ્રાકારપક્ષે નવ્યપદ્માકરણાય શ્રીવાગમટદેવ આદિષ્ઠ : । પદ્મોપક્ષયૈ વ્યયીકૃતાભિષષ્ટિલક્ષા : । ”

અર્થાત્—“ [મહારાજા કુમારપાળે] છત્રશિલાનો માર્ગ છોડીને બીજા-જૂનાગઢની બાજુ પર નવીન પાજ કરવાની વાગમટદેવને આજ્ઞા કરી. પાજમાં ત્રેસઠ લાખનું અર્થ ક્યું. ”

(૫) વિ. સં. ૧૩૮૯ માં શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ‘વિવિધતીર્થકલ્પ’માં ગિરનાર સંબંધી બીજો, ત્રીજો, ચોથો અને પાંચમો-એમ ચાર કલ્પ આપ્યા છે. તેમાંના પહેલા ત્રણ કલ્પમાં પાજ સંબંધી કથા નિર્દેશ નથી કર્યો અને પાંચમા ‘રૈવતગિરિકલ્પ’માં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે—

“ચાલુક્યચક્રિસિરિકુમારપાલનરિંદસંઠવિઅસોરકંઠાહિવેણ સિરિસિરિમાલકુલુબ્ભવેણ વારસસયવીસે (૧૨૨૦) વિક્રમસંવત્ષરે પજ્ઞા કારાવિઆ । તબ્માવણા ધવલેણ અંતરાલે પવા મરાવિઆ । ”

અર્થાત્—“ ચાલુક્ય ચક્રવર્તી શ્રી કુમારપાળ રાજાએ જેને સોરઠના ઉપરી તરીકે નિમ્ણે હતો અને જે શ્રી શ્રીમાળી વંશમાં ઉત્પન્ન થયો હતો તેણે વિ. સં. ૧૨૨૦માં પાજ કરાવી. તેના ભાઈધવલે વચમાં પરચ બનાવી. ” (આ ઉલ્લેખમાં ‘શ્રીમાલી વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને સોરઠનો ઉપરી’ એટલું લખ્યું છે પણ તેના નામનો નિર્દેશ નથી કર્યો.)

(૬) વિ. સં. ૧૪૨૨માં શ્રી જયસિંહસૂરિકૃત ‘કુમારપાલમૂપાલચરિત્ર’ સર્ગ ૯મા માં—

તતો મત્વા દુરારોહં, ગિરિં શૃંખલ પથયા ।

* સિંધી જૈન ગ્રંથમાલા પ્રકાશિત આ ગ્રંથમાં આ શ્લોક ૮૪૭ માં છે, અને તેના પ્રથમ ચરણમાં ‘ગિરિ’ નાં બદલે ‘ગુરુ’ લખાયું છે, જે અર્થસંગતિની દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ છે; ‘ગિરિ’ પાઠ રાખીએ તો જ અર્થ બેસતો આવે છે.

સુરાટદંડનાથેન, શ્રીમાલજ્ઞાતિમૌલિના ॥ ૩૬૨ ॥

રાણશ્રીઆંબદેવેન, જીર્ણદુર્ગદિગાશ્રિતામ્ ।

પથાં સુસ્વાવહાં નવ્યાં, શ્રીચૌલુક્યો વ્યદીઘપત્ ॥ ૩૬૪ ॥

અર્થાત્—‘ત્યારપછી સાંકળવાળી* પાજથી પર્વત ઉપર ચઢતું મરફેલ જાણીને શ્રીચૌલુક્યે (કુમારપાળ મહારાજનાથે) સોરડના અધિપતિ, શ્રીમાળી જ્ઞાતિમાં સુગટ સમાન રાણ શ્રી આંબદેવદ્વારા જૂનાગઢની દિશા તરફ સુખદાયક એવી નવી પાજ બધાવરાવી.’

(૭) વિ. સં. ૧૪૯૨માં ઉ. શ્રીજિનમંડનગણિકૃત ‘કુમારપાલપ્રબંધ’ પૃષ્ઠ ૭૨ માં—

“શ્રીવાહુદેન નિજાપરમાતુકામ્બડબન્ધવે દણ્ડનાયકપદં દાપિતમ્ । સ્વયં રાજાજ્ઞામાદાય રૈવતકે ત્રિશઙ્ગિલક્ષદ્રવ્યવ્યયેન સુગમાં નવાં પદામમ્બિકાપ્રક્ષિપ્તાક્ષતમાર્ગેણ કારયિત્વા ।”

અર્થાત્—“શ્રી બાહડે પોતાના ઓરમાન ભાઈ આંબડને દંડનાયકપદ અપાવ્યું. (અને) પોતે રાજાની આજ્ઞા લઈને ગિરનારમાં ત્રેસડલાખ દ્રવ્યનું ખર્ચ કરીને, અગ્નિદા દેવીએ વેરેલ ચોખ્ખાવાળા માર્ગે સુગમ એવી નવીન પાજ બધાવીને...”

(૮) ‘પુરાતત્ત્વ માસિકના વર્ષ ૧ ના અંક ૩ માં પ્રગટ થયેલ અને વિ. સં. ૧૯૧૫ માં રચાયેલ “ગિરનાર ચૈત્ર પ્રવાહી” માં—

“ધનધન વાહડદે વ્યાપારિઅ, ત્રિસડિ લાખ દ્રવ્યંઈ જિજ્ઞુ કારિઅ ઇસિહ સુહેલી પાજ.”

અર્થાત્—“જેણે ત્રેસડ લાખ દ્રવ્ય ખર્ચીને આવી સુંદર પાજ કરાવી તે વાહડદે વ્યાપારીને ધન્ય હો!!”

(૯) સિંધી લૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ માંના ‘મહં આંબાકારિત ગિરનારપાજપ્રબંધ’ પૃષ્ઠ ૩૪ માં—

“અત્ર ધવલેન પ્રપા કારિતા । મહં આંબાકસ્ય શ્રીકુમારદેવેન સુરાષ્ટ્રાવ્યાપારો દત્તઃ । તેન વ્રજતા મહં બાહડદેવો વિજ્ઞાતઃ । તત્ર ગતોઽહં રૈવતે પથાં કાર-યામિ । મંત્રિણોત્કમ્—કાર્યા । પથ્થાત્તેન તત્ર પથા કારિતા । વ્યયે મીમપ્રી[ય]-દ્રમ્મલક્ષ ૬૨ । ઇતઃ કુમારેશો યાત્રાયામાગતઃ । સાંકલિઆ પથાયાં ચટિતઃ । વલમાનો બાહડદેવેન સુસ્વાસને સમારોપ્યાથ આનીતઃ । કેનેયં પથા કારિતા ઃ, પુષ્ટં દેવેન । તેનાવાદિ મયા । કદા : । તતઃ સ્વરૂપં પોત્કમ્ । તુષ્ટઃ [સન્] આંબકસ્ય વ્યાપારો દત્તઃ ।”

અર્થાત્—“અહીં (ગિરનાર ઉપર) ધવલે પરખ કરાવી. શ્રી કુમારપાળ દેવે મહં આંબાકને સોરડના વહીવટ સોંપ્યો. જતી વખતે તેણે (આંબડે) મહં બાહડદેવને વિનંતી કરી—‘ત્યાં જઈને હું ગિરનાર ઉપર પાજ બધાવીશ.’ મંત્રીએ કહ્યું—‘બધાવજો.’

* મૂળમાં ‘જાંચલ’ શબ્દ છે પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ માં પૃષ્ઠ ૩૪ માંના મહં આંબ-કારિતગિરનારપાજપ્રબંધ’માં સાંકલિઆ પથાયાં ચરિતઃ’ એમ આપ્યું છે. તેથી અહીં ‘સાંકળવાળી’ એવો અનુવાદ મૂક્યો છે. ખરી રીતે નવી પાજ બધાવ્યા પહેલાં જે માર્ગે ગિરનાર ઉપર ચઢાવું હશે તેનું ‘સાંકળીવાળો માર્ગ’ કે એવું કોઈ વિશિષ્ટ નામ હોવું જોઈએ.

પછી તેણે (આંખડે) ત્યાં પાળ બંધાવી. ૬૩ લાખ લીમપ્રીય સિક્કાનું ખર્ચ થયું. એટલામાં કુમારપાલદેવ યાત્રાએ આવ્યા. સાંડળીવાળી પાળથી (ઉપર) ચઢ્યા. પાછા ફરતાં બાહડદેવ પાલજીમાં બેસારીને [નવી પાળ દ્વારા *] (રાખને) નીચે લાવ્યા. રાખએ પૂછ્યું ‘ આ પાળ કાણે બનાવરાવી ? ’ તેણે (વણલે) કહ્યું ‘ મેં. ’ [રાખએ પૂછ્યું—] ‘ ક્યારે ? ’ ત્યારે હકીકત કહી જણાવી. (આથી રાખ) પ્રસન્ન થયો અને આંખાકને વહીવટ આપ્યો. ”

(૧૦) ‘પ્રાચીન તીર્થમ્મલા સંગ્રહ’ ભાગ ૧ માં પ્રકાશિત અને સેઠાળી શતાબ્દના પૂર્વાર્ધમાં શ્રીરત્નસિંહસૂરિશિષ્યે રચેલ ‘ગિરનારતીર્થમ્મલા’ માં—

“ રાણિગમુત આંખધ મંત્રીસરી વાપિ પરવચ્ચ પાળ નવલપરિ,
વિરચી અતિ સુવિશાલ; ”

અર્થાત—“રાણિબાણ પુત્ર આંખ મંત્રીશ્વરે વાવ અને પરબધુકત નવીન મોટી પાળ બનાવી. ”

(૧૧) વિ. સં. ૧૬૭૦ માં કવિ ઋષભદાસકૃત ‘કુમારપાલરાસ’ માં—

“ પુણ્ય કાળ કરી તેણુઈ કારિ, મંત્રી ચાલ્યો ગઢ ગિરિનારિ;
ત્રિણ ઉપવાસ આરાધી દેવ, અંબાઈ આવી તતખેવ. (૧૯)

બાલ્યે મંત્રી લાગી પાય, પાળ કરેવા છંદ ઇચ્છાય;
દેવી કહધ ચિંતા કરિ તાજિ, નાખું ચોખા તિહાં કંડુ પાળ. (૨૦)

દેવી વચન હવું જોતલઈ, શાલવૃષ્ટ હુધ તેતલઈ;
મંત્રી મુદ્દત લેધ સાર, પાળ કરાવધ અતિહિં ઉદાર. (૨૧)

દોષ કોડિ સતાણું લાખ, સોવન ટંકા ખરચ્યા હર્ષ;
ધન ધન બહાડદે અવતાર, ઉતાર્યો ઉદાયન સિર ભાર. (૨૨)

અર્થાત—બાહડદે મંત્રીએ ગિરનાર જઈ ત્રણ ઉપવાસ કરી, શ્રીઅંબિકાદેવીની આરાધના કરીને દેવીએ વેરેલ ચોખાના માર્ગે પાળ બંધાવી. આ પાળ બંધાવતાં બે કરોડ અને સત્તાણું લાખ સોનૈયાનું ખર્ચ થયું.

આ સ્થળે ખાસ નોંધવા જેવું એ છે કે વિ. સં. ૧૪૦૫ માં શ્રી રાજશેખરસૂરિકૃત ‘પ્રબંધકોશ’માંના ‘હેમચંદ્રસૂરિપ્રબંધ’ પૃષ્ઠ ૪૮ માં મહારાજ કુમારપાળે કાઢેલ શ્રી શત્રુંજય અને ગિરનારના સંધનું સવિસ્તર વર્ણન છે. સંધમાં કાણુ કાણુ વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ હતી તેમનાં નામો છે. વિધનના લાયથી કુમારપાલદેવે ગિરનારની યાત્રા ન કર્યાના ઉલ્લેખ પણ છે. આ બધું જતાં એમાં ગિરનારની પાળ સંબંધી લેશ માત્ર નિર્દેશ નથી મળતો.

આ રીતે ગિરનારની પાળ સંબંધી બે શિલાલેખો અને અગિયાર ગ્રંથરચ એમ બિન્ન બિન્ન તેર ઉલ્લેખો મળે છે. આ બધા ઉલ્લેખો તથા બીજા ઉલ્લેખોના આધારે ગિરનારની પાળ કાણે બંધાવી તે સંબંધી કંઈક નિર્ણયાત્મક વિચારણા હવે પછી કરીશું. (ચાલુ)

* આગળ પાછળનો સંબંધ ભેતાં અને કુમારપાળ દેવ કરેલ પ્રશોત્તર ભેતાં ઉતરતી વખતે વેંચને બાહડ મંત્રી નવી પાળના માર્ગે નીચે લાવ્યા હશે એમ મને છે. તેથી અનુવાદમાં ‘નવી પાળદ્વારા’ એટલો ભાગ ઉમેર્યો છે.

નવી મહદ્

૧૫) પૂજ્ય પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી શાંતિચિંતયજી મહારાજના સદ્ગુણોપદેશથી શેઠ શ્રી પાનાચંદ્ર વ્રજલાલ પારી, કપડવંજ.

સ્વી કા ૨

તત્ત્વન્યાયવિમાકર (સટીક) — કર્તા—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલલિત-
સૂરીશ્વરજી મહારાજ, પ્રકાશક શ્રી લલિતસૂરીશ્વર ગ્રંથમાલાના કાર્યવાહક શ્રી ચંદુલાલ
જમનાદાસ છાણી (વડોદરા સ્ટેટ), પૃષ્ઠ સંખ્યા ૬૧૬, મૂલ્ય—પાંચ રૂપિયા

કાગળના અસાધારણ ભાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લગાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણ આને રતલનો હતો. લગાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને પોણા બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગલગ આઠગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

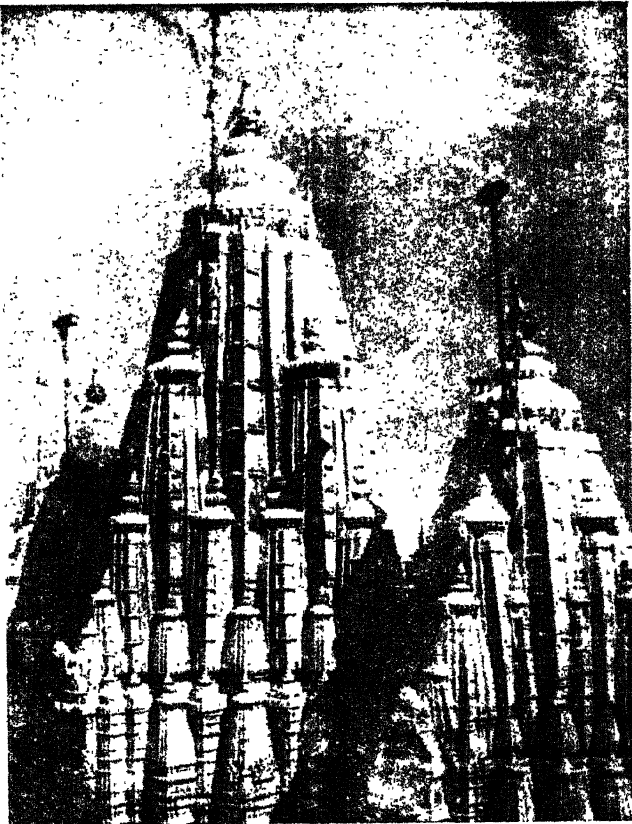
પણ આ રીતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આપવું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મહદ્ મોકલવાની અમે ચીને વિનંતી કરીએ છીએ

અવધી પટેલ

શ્રીમદ્ ગણેશ પ્રકાશ

વર્ષ ૮ : અંક ૫ : ત્રીઃ ચીમનલાલ ગોહાલાલ શાહ : ક્રમાંક ૮૫

Vol 8
No 5

શ્રીચંદ્ર મહાતીર્થના જિનમંદિરનું ભવ્ય શિખર

॥ अहम् ॥

अग्निल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८ ॥ विक्रम सं. १९९९ : वीरनि. सं. २४९९ : ४२वीसिन १९४३ ॥ क्रमांक
अंक ५ ॥ महा शुद्धि १२ : सोमवार : ऐशुआरी १५ ॥ ८९

विषय — दर्शनि

१ श्री विशालसुंदरशिष्यविरचित

श्री अलखुनाडा महावीर स्तोत्र :	पू. सु. म. श्री. जयंतविजयल	: १३७
२ लैसलमेर	: श्री. साराबाध म. नवाय	: १३९
३ लैनधर्मी पीशनां पराक्रम	: श्री. मोहनलाल दीपयंद चोकरसी	: १४२
४ नमस्कार महाभक्त	: पू. सु. म. श्री. लक्ष्मणविजयल	: १४५
५ प्रवचन-प्रश्नमाला	: पू. सु. म. श्री. विजयपद्मसरिल	: १५२
६ श्री भातर तीर्थ	: पू. सु. म. श्री. न्यायविजयल	: १५४
७ गिरनार तीर्थनी पाण्डु काष्ठे अंधावी	: पू. सु. म. श्री. न्यायविजयल	: १६१
८ 'अरिहंत-चैत्य' शब्दका अर्थ	: पू. सु. म. श्री. विक्रमविजयजी	: १६६
नवी महत :	सौजन्य	: १६८नी सामे.

सूचना-आ मासिक अंग्रेल महिनानी पंदरमी तारीजे प्रगट थाय छे.
तेथी सरनामाना इरकारना अजर आरमी तारीजे समितिना कार्यालये
पहोन्थाडवा.

लवाजम-वार्षिक-जे इपिया : छूटके यालु अंक-त्रालु आना

मुद्रक : नरोत्तम ड. पंड्या; प्रकाशक : गीमनलाल जोड़णदास शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिगलाधनी वाडी, धीकांटा रोड, अभहावाह,
मुद्रणस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, गीरजपुर रोड, अभहावाह.

श्रीजैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८

कुमांक ८६

अंक ५

श्री विशालसुन्दरशिष्य विरचित

श्री अंलाशुवाडा-महावीर-स्तोत्र

संपादक—पूज्य मुनिमहाराज श्री जयंतविजयश

श्रीवीर अंलाशुवाडि, पूरवर्ध मनहुक डाडि,
 वंदीध आनंदपुरि, नित उगमंतर्ध सूरि;
 नित उगमंतर्ध सूरि, जगजुद्ध वीर वंदु हुं वल्ली.
 श्री विशालसुंदर सीस पलणुति, आज पुहुती मन रुल्ली. (१)
 मन रुल्ली मज मरु देसि, अंलाशुवाडि निवेस,
 हेभीध जिणुदर सार, जण्हे धंदलवन अवतार;
 जण्हे धंदलवन अवतार, अनोपम सकल महीअहि मोहये,
 श्री विशालसुंदर सीस पलणुति, हंड कलस मुसोहये. (२)
 सोहये तिहां जिन वीर, दुअ ठाव जलधर नीर,
 सिधरथ राठि मद्धार, त्रिशलाहे उरि अवतार;
 त्रिशलाहे उरि अवतार, जेहनठि सिंध दंछन सुंहु.
 श्री विशालसुंदर सीस पलणुति, ति जपठि वंछित सुरतहु. (३)
 सुरतहु जिन जिन येहु, मडिमाहि मडिमागेहु,
 नवि कोर्ध दोपध आणु, परता अनंत प्रमाण;
 परता अनंत प्रमाण, कही धं नाम मज मनि नित वसध,
 श्री विशालसुंदर सीस पलणुति, हेअतां मन उदुसध. (४)
 उदुसध नव वनराध, मासती अंपक जध,
 अहुं कुल शुंथी भास, पूण्ठ प्रभु त्रिणु काल;
 पूण्ठ प्रभु त्रिणु काल, अनोपम अंदन डेसर धन धसी,
 श्री विशालसुंदर सीस पलणुति, लगति जिननी मनि वसी. (५)
 मनि वसी भूरति आज, अंतव्यां सारध काज,
 अण्वंतस्वामि कडाध, मज येहु तीर्थ सुडाध;

મંઝ એહ તીર્થ સુહાઈ, ઉપજઈ હરખ સ્વામિ પસાઉલઈ,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, નમું સ્વામી પાઉલઈ. (૬)
 પાઉ લેવા લઉં વાટ, વિસમા જિ મારગ ઘાટ,
 તિહાં ચાર ચરત નઈ સીહ, આણુઉં ન કહિની બીહ;
 આણુઉં ન કહિની બીહ, સઘલે કરઈ સાનિધિ સાસતઈ,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, સ્વામિ કિંઈ મન ભાવ તઉ. (૭)
 મનિ ભાવતું પ્રિય મંડિ, નિજ અંગિ આલસ છંડિ,
 શ્રીસંઘ મેલી જાત્ર, કીજઈ નિરમલ ગાત્ર;
 કીજઈ નિરમલ ગાત્ર, બોલઈ ઘરણિ નિજ પિયંસિ ઉંમલી,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, વીર વંદઉં વલિ વલી. (૮)
 વલિ વલી જિનવર વંદિ, બહુ જનમ પાપ નિકંદિ,
 ભાવના ભાવું આજ, પામીઉં ત્રિભુવનરાજ;
 પામીઉં ત્રિભુવન રાજ, સાચઉ બીજઈ નરભવ લાહલઉ,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, ઘણઉ મનિ ઉમાહલઉ. (૯)
 ઉમાહલઉ મનિ સાર, કરી સેવકાંની સાર,
 કલિભુજિ પ્રતાપ અખંડ, પાપીઆં પાડિ ડિંડ;
 પાપીઆં પાડિ ડિંડ, પુહવઈ પ્રસિદ્ધ પીઠ સદહ કહઈ,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, પાર મહિમા કુણુ લહઈ. (૧૦)
 કુણુ લહઈ તુજ ગુણુ પાર, તું અડવડિઆં આધાર,
 સંસાર ફેરા ટાલિ, હિત હેજ નિજરિ નિહાલિ;
 હિત હેજ નિજરિ નિહાલિ, સ્વામી નામ નવ નિધિ પાઇઈ,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, તાહરા ગુણુ ગાઇઈ. (૧૧)
 ગાઇઈ જિનગુણુ સજ્જ, હું અછઉં તાહરઉ દાસ,
 મઝ હુંઈ તુઝ પદ લેટ, હિવ ઘણી તુંહ જિનેટ;
 હિવ ઘણી તુંહ જિનેટ, સખલઉ ભાગ્ય ભેગઈ ઉમિદ્યુ,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, આજ ઘરિ સુતર ફલિઉ. (૧૨)
 સુતર ફલિઉ મઝ આજ, સુરધેતુ સારઈ કાજ,
 જઉ લેટિઉ વીર જિણુંદ, તઉ પામીઉ પરમાનંદ;
 તઉ પામીઉ પરમાનંદ, અતિ ઘણુ હુંજો સેવા તુમ્હ તણી,
 શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પલણુતિ, ભગતિ આણી અતિ ઘણી. (૧૩)

॥ इति वीरस्तोत्रं समाप्तम् ॥

આ સ્તોત્ર-સ્તવન પાટણુમાંના પૂ. મુ. મ. શ્રી. પુણ્યવિજયજી મહારાજ પાસેના એક હસ્તલિખિત પાના ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે.

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ, અમદાવાદ
(ગતિકથી આવું)

(૨) શ્રી સંભવનાથજીનું દેરાસર

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરની ભમતીમાંથી ડાબી બાજુની આરી મારફતે શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાય છે. શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાનો મુખ્ય દરવાજો ખીજો જ છે, પરંતુ તે દરવાજો અંધ રાખવામાં આવેલો હોવાથી યાત્રાળુ-પ્રવાસીઓને શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મુખ્ય મંદિરની ઉપરોક્ત આરીમાંથી જ પસાર થવું પડે છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરની આરીમાંથી નીકળતાં જ, પીળા પાવાણુ પર કાતરેલી જમણા હાથ તરફ ભીંતની લગભગ મધ્યે તપપટ્ટિકા નજરે પડે છે (ચિત્ર માટે જુઓ જૈનલેખસંગ્રહ ભાગ ૩ નંબર ૫૧ના પાના ૨૨ સામે). આ તપપટ્ટિકાને ઉપરનો ભાગ જરા તૂટેલો છે, આ પટ્ટિકાની ઉંચાઈ ૩૫ ફીટ છે તથા પહોળાઈ ૨૨ ફીટ છે. આ તપ પટ્ટિકાની નીચેના ભાગમાં સંવત ૧૫૦૫ ની સાલનો લેખ કાતરેલો છે (જુઓ જૈનલેખસંગ્રહ ભાગ ૩ ને લેખાંક ૨૧૪૪).

જગવિખ્યાત તાડપત્રીય ભંડાર

આ તપપટ્ટિકાનાં દર્શન કરીને જરા આગળ વધીએ એટલે એક નાની નીસરણીનાં પાષાણનાં પગથીયાં નજરે પડે છે. આ પગથીયાં કાંતરીએ એટલે લાકડાનાં એ આરણાં નજરે પડે છે, જેના ઉપર હમેશાં ત્રણ તાળાં લાગેલાં હોય છે. અત્યંત માણસને આવા નાનાં આરણાં પર ત્રણ ત્રણ તાળાં લાગેલાં નજરે પડે છે ત્યારે તે આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે, પરંતુ જ્યારે તે ત્રણ તાળાંઓ જૈસલમેરનાં ઐતિહાસિક તાડપત્રીય ભંડારના વહીવટદારોની ત્રણ ચાવીઓ લાવતે ખોલવામાં આવે છે, અને અંદર ખૂબ કોંઈ એક નાની સરખી માથાફોડિયા આરી કે જેની ઉંચાઈ લગભગ અડધી ત્રણ ફૂટ છે, તેની અંદર વાંકા વળીને જઈએ છીએ અને પથરની ઝાજલીઓ ઉપર ખાદીનાં અંધનોએ વીંટેલી અમૂલ્ય તાડપત્રીય હસ્તપ્રતો જોઈએ છીએ ત્યારે તે તાળાંઓની વાસ્તવિકતા જણાઈ આવે છે. જ્ઞાનપૂર્ણને પોતાનો જીવનમંત્ર માનનારા જૈનમંદુઓ શું ધારે તો આ ઐતિહાસિક ગ્રંથભંડારની તાડપત્રીય હસ્તપ્રતો પર પાટણના સંધવીના પાડાના ભંડારની એકેક હસ્તપ્રત રાખવા માટે સાગના જુદા જુદા દાખાઓ સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ પ્રવર્તકજી કાંતિવિજયજી તથા તેઓશ્રીના સ્વર્ગસ્થ શિષ્ય પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી ચતુરવિજયજી તથા વિદ્યમાન પ્રશિષ્ય સાહિત્યસેવી પુણ્યવિજયજીના ઉપદેશથી બનાવીને સુરક્ષિત રાખવા માટે બનાવરાખ્યા છે, તેવી જ રીતે આ ઐતિહાસિક ગ્રંથભંડારની એક એક પ્રત માટે જુદા જુદા દાખાઓ બનાવરાવી પોતાના પૂર્વજોનો અમૂલ્ય વારસો સુરક્ષિત રાખવા કટિબદ્ધ ન થાય ? હાલમાં સુપ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવિદ્ શ્રીયુત જિનવિજયજી ત્યાંના ગ્રંથભંડારની એકેક પ્રત દિવસેથી તપાસી રહ્યા છે, અને જ્યારે તેઓની તપાસ પૂરી થશે ત્યારે જગતને ત્યાંના ભંડારની અમૂલ્ય સામગ્રીની જાણ થશે.

મને પોતાને પણ આ અંથભંડારની તાડપત્રીય હસ્તપ્રતો પરથી સ્વર્ગસ્થ ચીમનલાલ દલાલે નહિ ઉતારલી એવી અંથપ્રશસ્તિઓ ઉતારવાનો અમૂલ્ય અવસર ત્યાંના વહીવટ-દારોની તથા પૂજ્ય ગુરુવર્ય શ્રી જિનહરિસાગરસૂરીશ્વરજીની મદદથી પ્રાપ્ત થયો હતો. મારા અદાર દિવસના ત્યાંના વસવાટ દરમ્યાન સાતેક વખત મને અપોરના અંથભંડારની પ્રશસ્તિઓ ઉતારવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ અંથભંડારમાંની કેટલીક પ્રશસ્તિઓ જે મેં ઉતારી લીધી છે, તે શેઠ આણુંદણ કદયાણુજીની પેઢીની ઝોરીસમાં છે. મારા આ કાર્ય દરમ્યાન તાડપત્રીય પ્રત નંબર ૨૫૨ ની ભગવતી વૃત્તિની ૪૩૫ પત્રની સંવત ૧૨૭૪ ની સાલમાં લખાએલી પ્રતની ઉપર તથા નીચે આંધેલી લાકડાની એ પાટલીઓ પર વાદિદેવસુરિ તથા દિગંબર કુમ્ભવંદ્રની વચ્ચે આશાપક્ષીમાં થએલા વાદવિવાદને લગતા ઐતિહાસિક પ્રસંગો જોવા મળ્યાં હતાં; જેના ફોટોગ્રાફો લેવડાવી લીધા હતા, અને તે પણ શેઠ આણુંદણ કદયાણુજીની પેઢીની ઝોરીસમાં છે.

આ ભંડારમાં કેટલાંક તાડપત્રોનાં તૂટક પોટલાં પણ આંધેલાં પડેલાં છે, જે જોતાં ત્યાંના કાર્યવાહકોની તે પ્રતોની ઉપેક્ષા દેખાઈ આવે છે. હું ઈચ્છું છું કે જે સમય હોય તો શ્રીયુત જિનવિજયજી તે પોટલાંઓમાંની સામગ્રીની પણ જરૂર તપાસ કરશે. આ ભંડારની સાથે સાથે કાગળની હસ્તલિખિત પ્રતો પણ સારી સંખ્યામાં છે. આ ભંડાર વિદ્વાનોથી જરા પણ અજાત નથી, છતાં પણ હજી સુધી તેની યરાયર જોઈએ તેવી તપાસ થઈ હોય એમ લાગતું નથી. શ્રીયુત જિનવિજયજી દ્વારા હાલમાં યરાયર તપાસ થાય છે એ જાણીને કયા સાહિત્યસેવાને આનંદ નહિ થાય ?

ઉપરોક્ત ભંડારમાં જવાની સીડીના ઉપરના ભાગમાં પીળા આરસના એ શત્રુંજય ગિરનારના પટો છે; આ બંને પટો સંવત ૧૫૧૮ ની સાલના છે (જૈ. લે. સં. ભા. ૩. લેખાંક ૨૧૪૦-૨૧૪૧). પ્રવેશદ્વારમાં દાખલ થવાના દ્વારના ઉપરના ભાગમાં મંગલમૂર્તિ તરીકે એક નાની પીળા પાષાણુની જિનમૂર્તિ છે. જમણી આણુએ ઉપરોક્ત એ પટો ભીંતના ટેકે રાખેલા છે, અને ડાબી આણુની ભીંત પર ચૌદ સ્વપ્ન જળીમાં કાતરેલાં છે.

પ્રવેશદ્વારમાં દાખલ થતાં જ ડાબા હાથ પર આ જિનમંદિરનો ૩૫ લીંટીનો લેખ એક પીળા પાષાણુ પર કાતરેલો છે. (જૈ. લે. સં. ભા. ૩ લેખાંક ૨૧૩૯). પ્રવેશદ્વારમાંથી અંદર જતાં ઠેક ગભારા સુધી બંને આણુ એટલી પર આરસની નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ સ્થાપન કરેલી છે; તે પૈકી ડાબા હાથ તરફ ૩૬ નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ તથા એક પીળા પાષાણુનો નંદીશ્વરદ્વીપનો પટ અને ૧ પીળા પાષાણુનો ચોવીશ જિનનો પટ છે; બ્યારે જમણા હાથ તરફ માફેલા માતાની પીળા પાષાણુના હાથી પર યિરાજમાન થએલી મૂર્તિ છે, તથા નાની મોટી ૪૫ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણુની છે. ખાસ કરીને જમણી આણુના પીળા પાષાણુના એ તોરણોનું નક્કીકામ બહુ જ કલાત્મક છે, જેનો ઉલ્લેખ સુદ્ધાં સ્વર્ગસ્થ નહારજીએ તેમના 'જૈસલમેર' ગ્રંથે જૈનલેખ-સંગ્રહના ત્રીજા ભાગમાં કર્યો નથી. આ બંને તોરણોની અંદરના ભાગમાં પીળા પાષાણુની નાની નાની ૧૬ જિનપ્રતિમાઓ શિશ્પીએ કાતરેલી છે, આ બંને તોરણો અંધારામાં હોવાથી તેના ફોટાઓ લઈ શક્યા નથી. પરંતુ બંને તોરણો પરના લેખો નાહરજીના પુસ્તકમાં છપાએલા નહિ હોવાથી મેં ઉતારી લીધા હતા, જે નીચે પ્રમાણે છે:

- (૧) ॥ ૬૦ ॥ સંવત ૧૫૦૬ વર્ષે શ્રીશ્વરતરંગચંદ્ર
- (૨) શ્રીજિનભદ્રસૂરિવિજયરાજ્યે
- (૩) શ્રીનેમનાથતોરણં કારિતં
- (૪) સાં આપમલ પુત્ર સાં પેથા તત્પુત્ર
- (૫) સાં આસરાજ તત્પુત્ર સાં પાતાસ્યાં
- (૬) નિજમાતુ ગેલીશ્રાવિકાપુણ્યાર્થ:

ખીજા તોરણુ પરનો લેખ આ પ્રમાણે છે:—

- (૧) ॥ સંવત્ ૧૫૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૪ શ્રીશ્વરતરંગચંદ્ર ॥
- (૨) શ્રીજિનભદ્રસૂરીણાં પ્રસાદેન શ્રીકીર્તિરત્નમૂરીણામદેશન
- (૩) ગણધરગોત્રે સાં (માં ?) રૂમાર્યા ધર્ત્રી પુત્ર સાં પાસડ
- (૪) સંં સચ્ચા સંં પાસડભાર્યા પ્રેમલદે પુત્ર સંં જીવંદ
- (૫) શ્રાવકેણ ભાર્યા જીવાદે પુત્ર સધારણધીરા
- (૬) ભગિની વિમલીપૂરી ધરમઈ પ્રમુલ્લ પરિવાર ॥
- (૭) સહિતેન વાં કમલરાજગણિવરાણાં
- (૮) સદુપદેશેન શ્રીવાસુપૂજ્યવિંબં તોરણં કારિતં ॥
- (૯) પ્રતિષ્ઠિતં ચ....શ્રીજિનભદ્રસૂરિપદ્મલંકાર ॥
- (૧૦) શ્રીજિનચંદ્રસૂરિભિઃ ॥ ઉત્તમલાભગણિઃ પ્રણમતિ ॥

આ બંને તોરણુ ઉપરાંત એક પીળા પાપાણુનો વીશ વિહરમાન જિનનો પદ છે અને એક પીળા પાપાણુની ગુરુભૂતિ છે. રંગમંડપનો ધુમટ પણુ ખાસ જોવા લાયક છે. આ ધુમટની પુતળીઓની પાછળના ભાગમાં ચક્રાંચો માળા બાંધીને તેના શિક્ષકને બગાડી નાંખે નહિ તે માટે એક લોખંડની જાળી જડી દેવામાં આવે છે. આ જાળી જડનાર વ્યક્તિનો આશય તો સારો જ છે, પરંતુ તે બહાને એક ઉત્તમ કલાવશેષને દાંડી દેવામાં આવ્યો છે, અને એક તો જૈસલમેરના કિલ્લા પરનાં દેરાસરોમાં થોડું અંધારું તો હોય જ છે, તેમાં વળી જાળી જડી દીધી છે એટલે ઘણો જ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ અમે આ ઉત્તમ કારીગરીના નમૂનાસભી ધુમટની છતનો ફોટોગ્રાફ લઈ શક્યા નહિ. આ છતના સ્થાપત્યોની નોંધ મેં મારી પ્રવાસ ડાયરીમાં તે વખતે નોંધી લીધી હતી. જે નીચે પ્રમાણે છે:—

છતની મધ્યમાં દેવવાડાના સુપ્રસિદ્ધ જિનમંદિરોની છતમાં લટકતા લોલકને હળદ્ર મળતું કમળતું લોલક છે. લોલકને ફરતી ચક્રાકારે જુદી જુદી જાતના અભિનય કરતી આર અપ્સરાઓ છે. આ આર અપ્સરાઓના અંગમશેડના અભિનયનાં શિક્ષો કોઈ દેવી શિક્ષીના હાથે જાણે કંઠારાએલા ન હોય તેમ દેખતાં જ લાસ થાય છે ! ખૂબીની વાન તો એ છે કે શિક્ષીએ દરેક અપ્સરાની નીચે એકેક ગંધર્વનું રૂપ પણ રજૂ કરેલું છે. જૈસલમેરના પ્રવાસે-યાત્રાએ જનાર દરેકે દરેક કલાપ્રેમીએ આ છતનું કલાકૌશલ્ય ખાસ જોવા લાયક છે. આર અપ્સરાઓની વચમાં એકેક પદ્માસનસ્થ જિનભૂતિ પણ શિક્ષીએ રજૂ કરેલી છે. નીચેના ભાગમાં હંસપક્ષીની સળંગ એક લાઈન છે,

રંગમંડપના ઉપરોક્ત ધુમટથી આગળ વધતાં જ એક ધાતુના ચોકડામાં સ્ફટિકના પદ્માસનસ્થ ચૌમુખજી બિરાજમાન છે. જરા આગળ વધતાં જ સંભવનાથજી ભગવાનના ગભારામાં દાખલ થવાનું ગર્ભદ્વાર આવે છે. ગર્ભદ્વારની નજીકના જ ખંતે થાંભલાઓની અડોઅડ પીળા પાષાણની લગભગ પાંચ પાંચ ફૂટ ઊભી એ કાયોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે. તથા ગર્ભદ્વારની ખંતે આજુએ પણ ખંતે જિનપ્રતિમાઓ બિરાજમાન છે. ગર્ભદ્વારની અંદરના ભાગમાં મૂળનાથક શ્રીસંભવનાથજી સહિતની પાષાણની ૧૩ જિનપ્રતિમાઓ તથા ૧ ધાતુના પંચતીર્થી છે.

ગભારાની પાછળ ભમતીમાં પણ ૩૦ પીળા પાષાણની પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે; અને એક પીળા પાષાણનું સ્તૂપની આકૃતિવાળું ઊભું સમવસ્ત્રજી છે, જે એક શિક્ષકલાના નમૂનારૂપ છે. આ સમવસ્ત્રજીમાં ઉપરાઉપરી ત્રણ ચૌમુખજી છે અને એક પીળા પાષાણની મોટી પાદુકા છે. આ સમવસ્ત્રજીને ફરતો એક લેખ પણ કાતરેલો છે, જે આપણે હવે પછી જોઈશું. (ચાલુ)

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાની

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાન વસ્તુપાલ (૨)

વસ્તુપાલનાં લગ્ન લલિતાદેવી સાથે અને તેજપાળનાં લગ્ન અનુપમાદેવી સાથે થયાં હતાં. અનુપમાદેવી ખાસ સૌન્દર્યસુંદરી ન લેખાય છતાં તેણીમાં જે પ્રસાપ્રસુરતા અને શુદ્ધિવૈભવ ભરેલાં હતાં તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં હતાં, અને એને લઈને ખુદ મંત્રી વસ્તુપાલ પણ તેણીની સલાહ લેવાનું પસંદ કરતા.

વાઘેલા વંશની રાજ્યગાદી ચૌલુક્ય વંશના અસ્તકાળે ઉન્નત થવા માંડી. બીજા બીમદેવના રાજ્યકાળમાં અણહિલપુરનો સૂર્ય આથમવો શરૂ થઈ ચૂક્યો હતો, એની અશક્તિનો લાભ લઈ ખંડીયા રાજાઓ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા હતા. ચૌલુક્યરાજ મહારાજ તરીકે ઓળખાતા છતાં એ માત્ર નામના જ મહારાજ હતા. ખરી સત્તા તેમના હાથમાંથી પૂર્ણપણે સરી ગઈ હતી. જ્યારે બીમદેવે ઉત્તરમાં પોતાની સત્તા પુનઃ મજબૂત કરવાનો પ્રયાસ આરંભ્યો ત્યારે વાઘેલા લવણપ્રસાદે ધોળકામાં પોતાની સ્વતંત્ર ગાદી સ્થાપી; અને જે પ્રદેશ સાબરમતી અને નર્મદા વચ્ચે આવેલ હતો એ સર્વ ઉપર તેમજ ધોળકા-ધંધુકાના જિલ્લાઓ ઉપર પોતાનું વચસ્વ સ્થાપ્યું. આમ છતાં અણહિલવાડના મહારાજ્ય પ્રત્યેની ભક્તિમાં જરા પણ ન્યૂનતા આવવા ન દીધી. લવણપ્રસાદ ધણો ડાહ્યો અને દીર્ઘદર્શી સરકાર હતો, અને સાથોસાથ પાકો મુસદ્દી પણ હતો. રાજવી બીમ સાથેનો એનો વર્તોવ ધ્રુવ ઇડિયા કંપનીના-બ્રીટીશ દિવાનનો મોગલ પાદશાહ શાહ-આલમ સાથે હતો તેવા પ્રકારનો કહી શકાય. અંગ્રેજીમાં ટાંક મહારાજે કહ્યું છે કે—He cared more for the substance than for the shadow (અર્થાત્ એ ડાળો—પાંદડાં કરતાં મૂળની જ વધારે ચિંતા કરતો હતો) એ અક્ષરસઃ સત્ય છે.

ત્રવણપ્રસાદે પૂર્ણ શક્તિ વાપરી વાઘેલા રાજ્યની સ્થાપના કરી, જતાં પોતે તે આગને સુધી પાટણની ગાડીનો વફાદાર બંડીયો રાગ રહ્યો. ધોળકાના રાજ્યની સ્થાપનામાં પોતે અગ્ર ભાગ બજાવ્યા છતાં એ પર પોતે ન ભેજતાં પોતાના પુત્ર વીરધવજનને મેસાડ્યો. આ રાજ્યની વીરધવજના પ્રખ્યાત મંત્રીઓએ—આપણા વાતાનાયક વસ્તુપાળ અને નેજપાળ એ ઉભય અંધુઓએ શરૂઆતમાં અણુદિલવાડની સેવા સ્વીકારી હતી અને પોતામાં રહેલ શૌર્ય અને શુદ્ધિમત્તાનું જવાહર એક કરતાં વધુ પ્રસંગમાં બતાવ્યું હતું. રાણા ત્રવણપ્રસાદ એમને પારખવામાં પ્રથમ હતો અને તરત જ એણે એ ઉભયને ત્યાંથી ખેંચી કાઢી વીરધવજના પાટનગર ધોળકામાં મોકલ્યા હતા. પણ એક અભિપ્રાય એવો પણ પ્રાપ્ત થાય છે કે—જ્યારે એ એ ભાઈઓએ વીરધવજની સેવા સ્વીકારી ત્યારે એમની વચ પૂરી પચીસની પણ નહોતી; એટલે આ ઉપરથી એમ કાગે છે કે પાટણમાં તેઓએ રાજ્યસેવા ન પણ કરી હોય. ગમે તેમ અન્યું હોય પણ વીરધવજને આ બંને ભાઈના સધિવારો પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાનું રાજ્ય વિસ્તારવામાં અને એનો વહીવટ પદ્ધતિસર ચલાવવામાં ઘણી સુગમતા થઈ પડી. મંત્રીશ્વર નરીકેની સંપૂર્ણ જવાબદારી વસ્તુપાળે ઉપાડી લીધી અને સેનાપતિનો જવાબદારી હયાં બાહ્યો નેજપાળના કાળે આવ્યો.

In the conduct of the official affairs, they acted independently of all personal considerations and never hesitated even to overrule the chief, whenever they doubted the wisdom of any of his proposed measures.

અર્થાત—રાજકાજના વહીવટમાં તેઓ અંગત કાંઈ પણ સંબંધનો લેશ પણ ખ્યાલ કરતા નહીં એટલું જ નહીં પણ રાજ્યને કરેલ સહન્યા પણ જો યોગ્ય ન જણાય તો તેનો પણ તેઓ વિરોધ કરતા અચકાતા નહિ.

ઉપરના શબ્દો તેઓ મંત્રી તરીકે કેવી રીતે કામ લેતાં તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપે છે. રાજ્યઅંગેની દરેક વિચારણા અંગત હિત આજીએ રાખી નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિથી કરનાર મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ રાજવીનું કાંઈ પગલું પોતાના અંતરના નાદથી વિરુદ્ધ જતું જોતાં કે રાજ્યને અહિતકારી લેખતાં તો તરત જ એનો વિરોધ કરતા. એ વેળા રાજ્યની વીરધવજની ઇતરાજી થશે એવો ભય કદી પણ સેવતા નહીં. નિમ્ન પ્રસંગ પરથી એ વાત સમજાય તેમ છે.

એક વાર દિલ્હીના સુલતાનના ધર્મશુરુ મસ્જાની હજ કરવા જતાં ધાલકાની હદમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. રાણાએ એને પકડીને હદમાં નાંખવાનો વિચાર કર્યો; પણ ઉભય અંધુઓએ એમ કરવાની ઘસીને ના પાડી. વીરધવજ ઘડીભર તો વિચારમાં પડ્યો પણ વસ્તુપાળે દૃઢતા પૂર્વક જણાવ્યું કે—યાત્રાએ નીકળેલા દુશ્મનના માણસનું પણ આતિથ્ય કરવું એ રાજ્યધર્મ છે અને એમાં જ આપણી શોભા છે, અને પરિણામે એથી લાભ જ થશે. ઉભય અંધુની એ વાત પર અડગતા જોઈ વીરધવજે પોતાનો વિચાર પડતો મૂક્યો, અને યોગ્ય કાળે તેવું આતિથ્ય કરવાની મંત્રીશ્વરને છૂટ આપી. વસ્તુપાળે મુલ્લાજીને માન અકરામ આપી એવી તો આગતા—સ્વાગતા કરી કે જ્યારે એ પાછો ફરી દિલ્હી પહોંચ્યો ત્યારે સુલતાનને ધોળકાના રાજવી તથા મંત્રીના પોતા પ્રત્યેના વર્તાવના ભારે-ભાર વખાણ કર્યા અને એની લાગવગથી ઉભય રાજ્ય વચ્ચે મિત્રતાનો સંબંધ બંધાયો. બીજા પુસ્તકોમાં આ પ્રસંગની વાત છે પણ તે જુદા રૂપે નોંધાયો છે. એમાં આદશાહના ધર્મશુરુને સ્થાને સુલતાનની માતા હજ નિકળ્યાની વાત છે અને એ બનાવ ખંભાત સમીપ

અન્યાનું જણાવેલ છે. આમ છતાં મૂળ મુદ્દામાં જરા પણ ફેર પડતો નથી. એ પ્રસંગમાં મુત્રી યુગલની દીર્ઘદર્શિતા અને મુત્સદ્દીગીરીનાં સ્પષ્ટ દર્શન થાય છે. એમાં માનવ જીવનની સારસ જોમ દર્શિગોચર થાય છે તેમ રાજધર્મ અને રાજ્યહિત પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ટાંક મહાશયના નીચેના-શબ્દો વસ્તુપાળ-તેજપાળના કારભાર માટે સંપૂર્ણ પ્રશસ્તિ રૂપ હોવાથી મૂળ ભાષામાં ઉતાર્યા છે.

‘Under Vastupal’, says and eye-witness, ‘low people ceased to earn money by base-means; the wicked turned pale; the righteous prospered. All honestly and securely plied their calling... He repaired old buildings, planted trees, sank wells, laid out parks and rebuilt the city. All castes and creeds he treated alike’ (Bom. Gaz. 1. 1. 199)

The activities of the brothers did not stop here. They shared the perils of battle-fillds with their master and won victories for him. Their deeds of valour have been sung by the poets and extolled by the bards. Their suppression of the overpowered said of Cambay, their victory over Mahummed Ghori sultan Muizzuddin Bahram shah of Delhi and their smart capture of the Godha chief Ghughnla, are achievements, gallant and glorious, enough to win them a high place among the great warriors of India.

ઉપરના લાંબા અવતરણનો ભાવાર્થ એ છે કે વસ્તુપાલના કારભારમાં હલકા અને ખટપટી મનુષ્યોના ધંધા પડી લાંબ્યા, પ્રામાણિકતા મોખરે આવી. એણે જીર્ણોત્થાને વરેલા છતાં પ્રાચીનતાનો પુરાવો આપતાં મકાનો સુધરાવ્યાં, વૃક્ષો રોપાવ્યાં, કુવાઓ ખણાવ્યા, આગમગિયા વિસ્તાર્યા અને પાટનગરનો દેખાવ ફેરવી નાંખ્યો. સાતિ કે ધર્મના બેઢાવાને ગચક આપ્યા સિવાય તે બધા સાથે સરખી રીતે વર્ત્યો.

વિશેષમાં માત્ર વસ્તુપાલ જ નહીં પણ સાથે તેજપાલ પણ ખરા જ. ઉભય બંધુઓએ જોમ વહીવટી તંત્ર નમૂનેદાર બનાવ્યું તેમ સમરાંગણ પણ ખરું. એમના શરતનનાં વર્ણન કવિઓએ ગાયા અને આરોટોએ કવિતોમાં અવતાર્યાં.

ખંભાતમાં કર્તાહર્તા યદ પડેલ શૈષઠ [સીદ્ધિકે], દિલ્હીના સુલતાનને અને ગોધ સરદાર બ્રહ્મલને તાબે કરી પોતાનામાં જેટલી સરજતાથી કલમ ચલાવવાની શક્તિ છે તેટલી સરજતાથી બાલો ફેરવવાની તાકાત પણ છે એ વાત પુરવાર કરી આપી. એ ચિર-સ્મરણીય કૃત્યો દ્વારા એ બંધુ બેલડીનાં નામો શરવીર થોદાઓની યાદીમાં યુનંદા સેનાપતિઓ તરીકે આજે પણ મોખરે ગણાય છે.

બંધુયુગલનાં ધાર્મિક કાર્યો પ્રતિ મીટ માંડીએ તે પૂર્વે ઉપર જે વાત જોઇ ગયા અને જેને ઇતિહાસનો સમજા ટેકા છે એ ઉપરથી હર કોઇને લાગ્યા વિના ન રહે કે ધર્મે જૈન હોવા છતાં અને અહિંસાના પૂનરી હોવાનો દાવો કરવા છતાં વસ્તુપાળ અને તેજપાળ સ્વ ફરજમાંથી જરા પણ વિચલિત નથી થયા. રાજ્યના ગૌરવ ટાણે કે દેશના રક્ષણ પ્રસંગે તેઓએ નથી તો નમાલી વૃત્તિ દાખવી કે નથી તો દયાના નામે કાયરતાને પાપાળી. સાહિત્યના પાને આવી અમરગાથાઓ ઝળકતી હોવા છતાં ફેટલાક લેખકો શા કારણે એ પ્રતિ આંખમીચામણા કરી જોતોની અહિંસાને વગોવવા ઉચ્ચકત થતા હશે ? (ચાલ)

નમસ્કાર મહામંત્ર

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી

પંચપરમેષ્ઠી મહામંત્રરૂપ નમસ્કાર મંત્રમાં અક્ષરો અડસડ છે. પાંચ પદોના પાંત્રીસ અક્ષર અને ચૂલિકાનાં ચાર પદોના તેત્રીસ અક્ષર મલીને કુલ અડસડ અક્ષરોમાં પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર મહામંત્ર સમાપ્ત થાય છે. નવકારનાં નવ પદો ગણાય છે તે ‘ત્રિભક્ત્યન્તં પદમ્ ।’ ‘જેને છેડે વિભક્તિ છે, તે પદ ગણાય છે’ એ અર્થમાં નહિ, કિન્તુ ‘નમો અરિહંતાળં’ ઇત્યાદિ વિવક્ષિતઅવધિયુક્ત પદો નવકારમાં નવ છે, એમ સમજવાનું છે. નવકારનાં નવ પદોના પ્રથમ પદમાં સાત અક્ષર, બીજામાં પાંચ, ત્રીજામાં સાત, ચોથામાં સાત, પાંચમાં નવ, છઠ્ઠામાં આઠ, સાતમાં આઠ, આઠમાં આઠ અને નવમાં નવ અક્ષર છે, એ રીતે પ્રત્યેક પદના અક્ષરો મલીને કુલ સંખ્યા અડસડની થાય છે. નવ પદોવાળા નવકારની સંપદાઓ આઠ છે. સંપદા એટલે વિશ્રાન્તિ-સ્થાનો અથવા મહાપદો. એ કારણે નવકારના ઉપધાનની વિધિમાં નવકારને આઠ અધ્યયન સ્વરૂપ ગણીને પ્રત્યેક અધ્યયન દીઠ એકેક આયંબિજ કરવા દ્વારા કુલ આઠ જ આયંબિજ કરવા ફરમાન કર્યું છે. નવ પદોની આઠ સંપદાઓ કેવી રીતે ગણવી?—એનો ઉત્તર ને પ્રકાર છે: પ્રથમ ઉત્તરમાં પ્રથમ સાત સંપદાઓ પ્રથમનાં સાત પદોની પદ સમાન છે, અને આઠમી સંપદા છેલ્લાં એ પદોની મલીને સત્તર અક્ષર પ્રમાણે છે. જેમકે ‘મંગલાળં ચ સર્વેર્સિ, પદમં હવહ મંગલં’ બીજા ઉત્તરમાં છઠ્ઠી સંપદા એ પદ પ્રમાણે ભોળ અક્ષરવાળી છે જેમકે—‘સો પંચ નમુક્કારો, સર્વવાવણાસણો’

એ રીતે નવપદમય, પાંત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ મૂળ મંત્ર અને તેત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ ચૂલિકા સહિત અડસડ અક્ષર પ્રમાણ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રને આઠ સંપદાઓ વડે ભક્તિ સહિત લણવાથી શાશ્વત સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ ચૈત્યવંદનભાષ્ય, પ્રવચનસારોદ્ધાર, નમસ્કારપંજિકા આદિ અનેક શાસ્ત્રોમાં ફરમાવ્યું છે. શ્રી મહાનિશીથ સિદ્ધાંતમાં પણ નવકારને સ્પષ્ટ રીતિએ અડસડ અક્ષરવાળો જણાવ્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે—‘એ રીતે પંચ મંગલ મહાશ્રુતસ્કંધનું’ આખ્યાન મહાપ્રગંધ વડે સૂત્રથી પૃથગ્ભૂત નિર્ચુકિત ભાષ્ય અને ચૂર્ણિ વડે અનંત ગમપર્યવ સહિત, જેવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનને ધારણ કરનાર તીર્થંકર દેવો વડે કરાયેલું છે, તેવી રીતે સંક્ષેપથી કરાયું હતું, પરંતુ કાલપરિહાણિના દોષથી તે નિર્ચુકિત ભાષ્ય અને ચૂર્ણિઓ વિચ્છેદ પામી છે. વ્યતીત થતાં કાલ સમયમાં મોટી ઋદ્ધિને વરેલા, પદાનુસારીલગ્નિ અને દ્વાદશાંગ્યુતને ધારણ કરનારા, શ્રી વજ્રસ્વામી થયા. તેમણે આ શ્રી પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધને ઉદ્ધાર મૂલસૂત્ર (શ્રી મહાનિશીથ)ની અંદર લખ્યો. મૂલ સૂત્ર સૂત્રથી ગણધર ભગવંતોએ અને અર્થથી ત્રૈલોક્યપૂજ્ય ધર્મતીર્થંકર અરિહંત ભગવંત શ્રી વીરજિનેન્દ્રે પ્રરૂપેલું છે, એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે. મૂલ સૂત્રમાં જ્યાં સૂત્રાલાપકો એક પદની સાથે બીજા પદને અનુલસ ન મલે ત્યાં ખોટું લખ્યું છે એવો દોષ શ્રુતધરોએ ન દેવો—પરંતુ મથુરાનગરીમાં સુપાર્શ્વનાથ સ્વામીના સ્થુલ આગળ પંદર ઉપવાસ કરવાથી પ્રસન્ન થયેલ શાસન-દેવતાએ ઉધેહી આદિ વડે ખંડ ખંડ થયેલી અને સડી ગયેલા પત્તાવાળી પૂર્વ પ્રતને જેવી આપી તેવી ગ્રહણ કરીને આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ અચિન્ત્ય ચિન્તામણિ કલ્પ આ શ્રી

ઓળખીને તથા ચરણ કરણરૂપ સમ્યક્ચારિત્રથી પ્રકર્ષણ ચાલીને શ્રી જિનેશ્વરદેવો સિદ્ધિ સ્થાનને-નિર્વાણ સુખને તથા શાશ્વત, અવ્યાપાધ અને અજરામર ધામને પ્રાપ્ત થયેલા છે.

ભવસમુદ્રમાં નિર્ધામક:—જેમ નિર્ધામકો સમ્યક્ પ્રકારે સમુદ્રના પારને પામે છે, તેમ શ્રી જિનેન્દ્રો ભવસમુદ્રના પારને પામે છે તેથી તેઓ પૂજનને યોગ્ય છે. મિથ્યાત્વરૂપી કલિકાવાત—પ્રતિકૂળ વાયુના વિરહમાં તથા સમ્યક્ત્વરૂપી ગર્જાભવાત—અનુકૂળવાયુની વિજામાનતામાં શ્રી જિનવરેન્દ્રો એક જ સમયમાં સિદ્ધિસ્થાન રૂપી પત્તનને પ્રાપ્ત થયા છે. અમૂલજ્ઞાન અને મતિરૂપી કર્ણુધાર ત્રિવિધે ત્રણ દંડથી વિરામ પામેલા શ્રેષ્ઠ નિર્ધામક એવા શ્રી જિનવરેન્દ્રોને વિનયથી નમ્ર બનેલો એવો હું ભક્તિપૂર્વક વંદન કરું છું.

છકાય જીવોના ગોવાળ:—જેમ ગોપાલકો શ્વાપદાદિ દુર્ગોંથી ગાયોનું રક્ષણ કરે છે અને પ્રચુર તૃણ અને જલચુકત વનોને વિષે તેને પહોંચાડે છે તેમ શ્રી જિનેન્દ્રો પડજીવનિકાયરૂપી ગાયોનું જરા-મરણના ભયથી રક્ષણ કરે છે તથા નિર્વાણસુખને પમાડે છે. તેથી મહાગોપ-પરમગોવાળ કહેવાય છે. એ રીતે ભવ્ય જીવલોકના પરમોપકારી હોવાથી તથા સર્વથી લોકોને વિષે ઉત્તમ હોવાથી શ્રી જિનવરેન્દ્રો સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. પંચપરમેષ્ઠિમાં પહેલો નમસ્કાર અરિહંતોને એટલા માટે છે કે અરિહંતોના ઉપદેશથી જ ત્રિલોકિનું સ્વરૂપ જાણી શકાય છે.

‘અરિહંત’ શબ્દના પાઠાંતરો:—અરિહંત શબ્દના ત્રણ પાઠાંતર છે. અરહંત, અરિહંત અને અરુહંત. અરહંત એટલે સર્વ લોકમાં ઉત્તમ હોવાથી પ્રથમ પૂજનને યોગ્ય. અરિહંત એટલે અત્યંત દુર્ગંધ એવા સમસ્ત આઠ પ્રકારના કર્મરૂપી શત્રુઓને હણનારા, નિર્દય-પણે દલી નાંખનારા, પીલી નાંખનારા, શમાવી અને હરાવી દેનારા. અરુહંત એટલે અશેષ કર્મનો ક્ષય થવાથી ભવમાં ઉત્પન્ન કરનાર અંકુર જેમનો જળી ગયો હોવાથી હવે ફરીને ભવમાં નહિ ઉત્પન્ન થનારા-નહિ જન્મ લેનારા. એ રીતે અરિહંત પદનું વ્યાખ્યાન અનેક પ્રકારે થાય છે; શ્રી ભગવતી આદિ સૂત્રોમાં અરિહંત પદનું આખ્યાન, પ્રખ્યાન, પ્રકાશ, પ્રસાપન, દર્શન, ઉપદર્શન, નિદર્શન આદિ અનેક પ્રકારે કર્યું છે. તેમાંનું કોઈક અહીં બતાવવામાં આવે છે.

અરિહંત પદનું વિશેષ આખ્યાન

૧. ‘અરહ્યદ્ભ્ય : ।’ જેમને ‘રહ’ એટલે એકાન્ત રૂપ સ્થાન તથા અંતર એટલે ગિરિગુફાદિનો મધ્ય ભાગ પ્રચ્છન્ન નથી. સર્વવેદી હોવાથી સમસ્ત વસ્તુસમૂહ, તેના પર-અપર ભાગ છત્યાદિ પ્રગટ છે તે અરિહંત છે.

૨. ‘અરહંતા ।’ એ શબ્દના નિરુક્તિ-પદ્મભંજનવશાત નીચે મુજબ અનેક અર્થો નીકળે છે—

(અ) ‘અત્યર્થ રાજન્તે ।’ સમવસરણાદિ બાહ્ય લક્ષ્મી અને સદ્ગુણનાદિ આંતર લક્ષ્મી વડે જેઓ અત્યંત શાભે છે.

(ર) ‘રાન્તિ સદ્દર્શનાદિ ।’ સમ્યગ્દર્શનાદિ જેઓ આપે છે.

(હ) ‘જ્ઞન્તિ મોહાદીન્ ।’ મોહાદિને જેઓ હણે છે.

(ઘ) ‘ગચ્છન્તિ મવ્યોપકૃત્યૈ ગ્રામાનુગ્રામં ।’ ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે જેઓ ગ્રામાનુ-ગ્રામ વિચરે છે.

(ત) ‘તન્વન્તિ ધર્મદેશનાં ।’ ભવ્યજીવોના ઓધમાટે જેઓ નિરંતર ધર્મદેશના આપે છે.

(તા) ‘તાયંતે તારયન્તિ વા સર્વજીવાન્ ।’ જેઓ મોહાદિ શત્રુઓથી સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરે છે, અથવા સર્વ જીવોને જેઓ ભવસમુદ્રથી તારે છે.

(૩) 'અરહ્યદમ્ય : ।' ક્વચિદપિ આત્મસ્વભાવચ્છદમ્ય : 'રહ ગતૌ' इति वचनात् ।' પ્રકૃત રાગાદિના હેતુભૂત મનોજ-અમનોજ વિષયોનો સંપર્ક થવા છતાં કાઈ પણ રીતે આસક્તિ નહીં ધારણ કરનારા-ક્ષીણરાગ અને ક્ષીણમોહ.

૪. 'અરહ્યદમ્ય : ।' આત્મસ્વભાવમયજદમ્ય : રહ ત્યાગે इति वचनात् । સિદ્ધિ ગતિને વિષે જ્ઞાનાદિ આત્મસ્વભાવને નહીં છોડનારા-અનંત જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા.

૫. 'અરહ્યદમ્ય :' ભવમધ્યેડતિષ્ઠદમ્ય : રહ સ્થિતૌ इति वचनात् 'સર્વ કર્મ ક્ષય થવાના અનંતર સમયે જ લોકાત્રે જનાર હોવાથી ભવમાં નહિ રહેનારા.

૬. 'અર્થાંતેભ્ય : ' રથ શબ્દ સકલ પરિગ્રહના ઉપલક્ષણભૂત છે. અંત એટલે વિનાશ શબ્દ જરાદિના ઉપલક્ષણભૂત છે. જેઓ સકલ પરિગ્રહના ત્યાગી છે તથા જરા મરણાદિને છૂટી જનારા છે.

૭. 'અરમમાનેભ્ય : ' રહ એટલે સાબસિક વૃત્તિ આદિથી નિવૃત્ત થયેલા, અનુચ્છેદ સ્વચ્છતાદિ પરમ વિશુદ્ધ ભાવને વરેલા.

અહીં સુધી 'અરહંત' પદના અર્થ સ્પષ્ટ થયા હવે 'અરિહંત' અને 'અરુહંત' પદના કેટલાક અર્થ જણાવે છે.

૮. 'અરિહંતુભ્ય : ' ઇન્દ્રિય, વિષય, કપાય, પરિણત, વેદના. ઉપસર્ગ, રાગ, દ્વેષ અને કર્મ આદિ ભાવ શત્રુઓને હણનારા.

૯. 'અરિણા-ધર્મચક્ષેણ માન : ' અરિ એટલે ધર્મચક્ર વડે શોભના. ધર્મચક્ર શબ્દથી ઉપલક્ષિત અન્ય સકલ શત્રુઓનો ત્યાગ કરનારા.

૧૦ 'અરુહંતાણં' સર્વથા યીજ યળી જવા પછી જેમ અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી તેમ કર્મયીજ યળી જવાથી ભવરૂપી અંકુર જેઓને ઊગતો નથી.

૧૧ 'અરુણ્ણલક્ષિતપીઠાદિ તત્કારણકર્માનાદિભૂતં ચ જન્તિ' અરુ શબ્દથી ઉપલક્ષિત સઘળી પીઠાઓ અને તેના કારણભૂત અનાદિ કર્મસંતતિને હણનારા.

૧૨ 'અરંધદમ્ય : ।' સંસારમાં હવે જેમને કાષ્ટ રુધનાર-રોકનાર નથી અર્થાત્ ભવનો ત્યાગ કરનારા.

સિદ્ધપદલું વિશેષ આખ્યાન.

૧. 'નિરુવમહુક્ષણિ સિદ્ધાણિ ઇસિ તિ સિદ્ધા । નિરૂપમ સુખો જેમના સિદ્ધ થયાં છે, અર્થાત્ નિપ્રકંપ : શુદ્ધલધ્યાનાદિના અચિન્ત્ય સામર્થ્યથી સ્વછવવીર્યરૂપ યોગનિરેધ નામના મહાપ્રમત્ત વડે જેમને પરમાનંદસ્વરૂપ મહાન ઉત્સવ અને કન્યાઓનાં શરણુભૂત નિરૂપમ સુખો સિદ્ધ થયાં છે, તે સિદ્ધો.

૨. 'અદ્વપયારકમ્મલ્લણ સિદ્ધીસદ્ધામ ઇસિ તિ સિદ્ધા : ।' આઠ પ્રકારનાં કર્મો ક્ષય થવાથી સિદ્ધિને પામેલા તે સિદ્ધો.

૩. 'સિચ્ચં-વદ્ધં કમ્મં, સાયં-મસમીભૂયમેણિસિમિતિ સિદ્ધા : ।' દીર્ઘકાળથી ઉપાજન કરેલાં આઠ પ્રકારનાં કર્મ જેઓનાં ભસ્મીભૂત થયાં છે તે સિદ્ધો.

૪. સિદ્ધે નિદ્ધિય સયલ્પવોચ્છણાણ : ઇણસિમિતિ સિદ્ધા । સિદ્ધ અર્થાત્ નિર્લિપ્ત, પરિપૂર્ણિત થયા છે : સકલ પ્રયોજનભ્રત-સર્વ પ્રયોજનોનો સમુદાય જેમનો તે સિદ્ધો. તે તીર્થસિદ્ધ, અતીર્થસિદ્ધ, જિનસિદ્ધ, અજિનસિદ્ધ, ગૃહલિંગસિદ્ધ, અન્યલિંગસિદ્ધ,

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

(પૂર્વાર્ધ ક્રમાંક ૮૭ માં સંપૂર્ણ, ઉત્તરાર્ધ શરૂ)

પ્રયોજક:—પૂજ્ય આચાર્યમહારાજ શ્રીવિજયપદ્મસૂરિજી

પળમિય સીયલનાહં, ગુરુવરસિરિણેમિસૂરિપયકમલં ॥

અહ વુચ્છમુત્તરદ્વં, સિરિપવયગપળ્હમાલાણ ॥ ૧ ॥

૧. પ્રશ્ન—શ્રી તીર્થંકરદેવ પાત્રાદિ ઉપકરણો રાખતા નથી, કારણકે તે લોકોત્તર મહાપુરુષો કરપાત્ર હોય છે. તેથી તેઓશ્રીને ઉપયોગપૂર્વક પાત્રાદિને પુંજ પ્રમાણે લેવા મૂકવાનું હોય જ નહિ અને નાસિકાદિનો મેલ વગેરે પણ ન હોય, તે છતાં ચોથી અને પાંચમી સમિતિ શ્રી કલ્પસૂત્રાદિમાં કહી, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—પૂજ્ય શ્રીભદ્રાધુસ્વામીનો આ સમિતિની વ્યાખ્યામાં અભિપ્રાય એ છે કે પાંચ સમિતિનાં નામ અખંડિત રાખવામાં અનર્ગલ લાભ છે. આ વિચારથી તેમણે પાંચ સમિતિના નામ મૂલસૂત્રમાં લીધાં છે. આદાનભાંડમાત્રનિષ્કેપણ સમિતિ તથા પારિષ્કાપનિકા સમિતિ બાદ કરતા ધર્માસમિતિ વગેરે ત્રણ સમિતિ ત્રીતીર્થંકરદેવોને હોય, એમ શ્રીકલ્પદીપિકાદિ ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે. ૧.

૨. પ્રશ્ન—શ્રીભગવતીસૂત્રાદિમાં દેવોના પાંચ ભેદ કહ્યા છે તે કયા કયા સમજવા ?

ઉત્તર—૧ દેવાધિદેવ, ૨ ધર્મદેવ, ૩ નરદેવ, ૪ દ્રવ્યદેવ, અને ૫ ભાવદેવ. આ રીતે પાંચ ભેદો શ્રી ભગવતી સૂત્ર વગેરેમાં જણાવ્યા છે. તે પાંચે ભેદોનું સ્વરૂપ ટૂંકમાં આ પ્રમાણે જણાવું. ૧. દેવાધિદેવ—તીર્થંકર દેવોએ અઢાર દોષોને દૂર કર્યાં છે તેઓ સંસારસમુદ્રને તર્યા છે ને ઉપદેશ દઈને ભવ્ય જીવોને તારે છે, તેથી તેમની ઇંદ્રાદિ મહદ્દિક દેવો પણ પૂજા કરે છે. આ અપેક્ષાએ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને દેવાધિદેવ કહ્યા છે. ૨. ધર્મદેવ—મહાવ્રતાદિને સાધનારા શ્રી આચાર્યોદિ મહાસુનિવરો ધર્મદેવ કહેવાય. ૩ નર દેવ—ચક્રવર્તી વગેરે રાજાઓ નરદેવ કહેવાય. ૪. દ્રવ્યદેવ—મનુષ્યભવમાં કે તિર્થંચના ભવમાં જ દેવાયુષ્ય અંધાય. જેમણે દેવાયુષ્યનો અંધ કર્યો છે, તેઓ જરૂર દેવભવમાં જ જવાના. આવા જીવો તથા જેમણે જૂતકાલમાં દેવપણું ભોગવ્યું હોય, એટલે જેઓ પાછલા ભવમાં દેવ હતા, ને હાલ મનુષ્યપણે અથવા તિર્થંચપણે છે, તે જીવો પણ દ્રવ્યદેવ કહેવાય. ૫ ભાવદેવ—દેવાયુષ્યને ભોગવનારા, દેવલોકમાં રહેતા દેવો ભાવદેવ કહેવાય. વિશેષ બિના શ્રી ભગવતીવૃત્તિ વગેરેમાં જણાવી છે. ૨.

૩ પ્રશ્ન—શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનમાં મૌક્ષનો લાભ કઈ રીતે વર્ણવ્યો છે ?

ઉત્તર—૧ જ્ઞાન, તપ અને સંયમ, આ ત્રણ પદાર્થોની એકઠી આરાધના કરવાથી મૌક્ષનાં અવ્યાબાધ સુખ મળે એમ આવશ્યક સૂત્રની નિયુક્તિમાં શ્રી ભદ્રાધુસ્વામિ મહારાજે કહ્યું છે. આત્માની સાથે નવો કર્મરૂપી કચરો ચોટી છે. તેને આવતાં રોકવાને માટે સંયમની સાત્ત્વિકી સાધના જરૂર કરવી જોઈએ. અને જૂનો કચરો દૂર કરવાને માટે એટલે જૂતકાલમાં મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓને સેવીને આ જીવે જે કર્મો બાંધ્યાં છે તેને દૂર કરવાને માટે તપશ્ચર્યાની સાધના જરૂર કરવી જોઈએ. આવું જણાવનાર—સમ્યજ્ઞાન (નિર્મલ જ્ઞાન) છે. માટે જ જ્ઞાનને પ્રકાશક કહ્યું છે. એટલે સંયમ તપ વગેરેનું સ્પષ્ટ-નિર્દોષ

સ્વરૂપ જ્ઞાનથી જાણાય છે. આ મુદ્દાથી ત્રણની આરાધના મોક્ષને આપે છે એમ કહ્યું છે. એક માણસને પોતાનું મકાન ચોકખું કરવાની ઇચ્છા છે તેથી તે શરૂઆતમાં ખારીખારણું બંધ કરીને અંદરનો જૂનો કચરો દૂર કરે છે. અને આરણું બંધ કર્યાં તેથી નવો કચરો નહીં આવે. આ રીતે મકાનને સાફ કરી શકાય. આ બિના આત્મામાં ઉતારવાની છે. આત્મારૂપી મકાનમાં ઈંદ્રિયાદિ આશ્રવો રૂપી ખારી-ખારણામાંથી નવા કચરો આવે છે. તે પેહેલાં આશ્રવોને સેવ્યાં છે તેથી જૂનો કચરો પણ તે મકાનમાં ઘણો ભરાયો છે. સંયમથી નવો કચરો નહિ આવે, ને નવથી જૂનો કચરો દૂર થાય, આ રીતે કરતાં આત્મારૂપી મકાન જરૂર સાફ કરી શકાય. ૨.

૩. પ્રશ્ન—ગુણુસ્થાનક શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—નિર્મલ જ્ઞાન દર્શન આદિ એ જીવના સ્વાભાવિક ગુણો છે. આ ગુણોમાં કોઈ વખત નિર્મલતા વધારે પ્રમાણમાં હોય છે, ને કોઈ વખત ઓછી પણ હોય છે. એમ મહિનતાની આખતમાં પણ સમગ્ર સેવું. જીવનું આવું જે સ્વરૂપ તે ગુણુસ્થાનક કહેવાય. અહીં જાણીતેલ ‘સ્થાનક’ શબ્દનું સ્વરૂપ એ છે કે-પહેલાંના ગુણુસ્થાનકાની અપેક્ષાએ આગળના ગુણુસ્થાનકમાં જ્ઞાનાદિ ગુણોની નિર્મલતા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. ને આગળના ગુણુસ્થાનકાની અપેક્ષાએ નીચેના ગુણુસ્થાનકમાં જ્ઞાનાદિ ગુણોની નિર્મલતા ઓછી હોય છે. આ બિના કર્મગ્રંથ રીકા-ગુણુસ્થાનકક્રમાદિમાં વિન્યાસથી જાણીતો છે. ૩.

૪. પ્રશ્ન—જે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ છે, તેને ગુણુસ્થાનક કઈ રીતે સંભવે ?

ઉત્તર—મિથ્યાદષ્ટિને જે કે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય બહુ તીવ્ર હોવાથી પ્રભુશ્રી અરિહંત દેવે કહેલા જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વોનો વિશેષ બોધ વિપરીત થાય છે તો પણ ‘આ મનુષ્ય છે’ ‘આ પશુ છે’ આવું સામાન્ય જ્ઞાન સાચું થાય છે. “વિશેષ ધર્મનો બોધ થવામાં સમ્યગ્દષ્ટિને યથાર્થ બોધ થાય છે અને મિથ્યાદષ્ટિને અયથાર્થ બોધ થાય છે.” આ રીતે બંનેમાં ભેદ પડે છે. પણ સામાન્ય જ્ઞાનમાં ભેદ પડતો નથી. આ અપેક્ષાએ “નિગોહમાં રહેલા જીવોને પણ તેવા પ્રકારનું સ્પર્શ જ્ઞાન અવિપરીત થાય છે.” એમ શ્રી નંદીસૂત્રની ચૂલ્કી વગેરેમાં જાણીતું છે. આટલો પણ જ્ઞાનગુણુ એ નિગોહના જીવોને ન માનીએ તો એ પ્રશ્ન થાય કે-જીવમાં અને અજીવમાં ફરક શો ? બંધાએ જીવોને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ કાયમ ખુલ્લો રહે છે. જ્ઞાનાવસ્થાથી કર્મનો ઉદય બહુ જ પ્રમાણમાં હોય, તો પણ તે પુરૂષલો અક્ષરના અનંતમો ભાગને ઢાંકી શકતા જ નથી. જે તે પણ ઢાંકાય તો જીવ અજીવપણાને પામે. પણ વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે-જે જીવ છે, તે અજીવપણું પામે જ નહિ. આ વાત દૃષ્ટાંત દર્શને સમજાવે છે, ને આ પ્રમાણે-જેમ સૂર્યની આડા ઘણાં જ વાદળાં જામ્યા હોય, તો પણ એમ જરૂર માનવું જ પડશે કે, તેના પ્રભાનો સર્વથા નાશ થતો જ નથી, કંઈક પ્રભા ખુલ્લી પણ રહે છે, અને તેના જ આધારે “હાલ દિવસ છે કે રાત છે” એમ જરૂર જાણી શકાય છે. તેમ આત્મા (રૂપી સૂર્ય) ની આડા ગાઢ કર્મ રૂપી વાદળાં રહ્યાં છે. તો પણ જે કંઈક અવિપરીત બોધ થાય છે, તે અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિ જીવને પણ ગુણુસ્થાનક કહી શકાય. ૪.

(ચાલુ)

શ્રી માતર તીર્થ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજી.

સાચા દેવ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ, માતરમંડન, મહાયમત્કારિક, સમ્રાટ સંપ્રતિએ ભરાવેલી શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુની ભવ્ય મૂર્તિથી દેદીપ્યમાન અને આલિશાન બાવન જિનાલયથી સુશોભિત એવું આ પ્રાચીન માતર તીર્થ ખેડા જિલ્લામાં આવેલ છે. પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી મહારાજ પોતાના વિશાલ પરિવાર સહિત વિં સં ૧૯૯૮ નું ચાતુર્માસ છાયાપુરી (છાણી) માં પૂર્ણ કરી, વિં સં ૧૯૯૯ ના માગશર શુદ્ધ છઠ્ઠે દિવસે ગામ સાધીના વતની તથા દાસ છાણીના રહીશ શાં ચિમનલાલ છોટાલાલ તથા ડોહોઈના વતની શાં શાન્તિલાલ ગુલાબચંદ એમ બે ભાઈઓને ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા આપી, દીક્ષિતોનાં મુનિ ચંદનવિજય તથા મુનિ વિશુધવિજયજી નામ રાખી, ચાતુર્માસમાં વંચાતા શ્રી ભગવતીસૂત્રના પ્રથમ શતકની પૂર્ણાહુતિ કરી, છાણીથી માગશર વદ બીજને દિવસે વિહાર કરી, માગશર વદ ૧૪ ને દિવસે માતર તીર્થમાં પધાર્યા, અને સાચા દેવ શ્રી. સુમતિનાથ પ્રભુનાં દર્શનાદિ કરી બે દિવસની ત્યાં સ્થિરતા કરી. મને પણ આ પ્રસંગે જ એ તીર્થનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો.

માતરમાં સ્થિરતા દરમ્યાન ત્યાંના રહેવાસી વયોવૃદ્ધ શ્રાદ્ધવર્ચ શેઠ ખીમચંદભાઈ એચરદાસે આ તીર્થ સમ્પન્ધી જાણુવા યોગ્ય થણી થણી હકીકત પૂજ્યપાદ સૂરીશ્વરજી મહારાજ પાસે નિવેદન કરી, અને જણાવ્યું કે—જો આ અંધી હકીકત બહાર પડે તો આ તીર્થના મહિમામાં વૃદ્ધિ થશે, જ્ઞાત્રાણુઓ આ તરફ વધારે આવશે, અને સાચા દેવનાં દર્શનાદિનો સૌ વિશેષ લાભ ઉઠાવશે. આ તીર્થ સમ્પન્ધી બે પુસ્તિકાઓ છપાઈ છે. છતાં પણ હજી વિશેષ પ્રકાશ માગે છે, માટે આપ તૈયાર કરી આપો. આ પ્રમાણે તેમની વિનંતીનો સ્વીકાર કરી તે તૈયાર કરવા માટે, પૂજ્યપાદ પ્રગુરુદેવ આચાર્ય મહારાજે મને આજ્ઞા ફરમાવી. તે આજ્ઞાને શિરસાવંધ કરી, આ તીર્થ સંબંધી જે કંઈ ઇતિહાસ જાણુવામાં આવ્યો છે તે અહીં પ્રદર્શિત કરું છું.

ગુણવંતી ગુજરાતમાં જેમ શંખેશ્વર તીર્થ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના નામે, સ્થંભન તીર્થ (ખંભાત) શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથના નામે, પંચાસરા તીર્થ (પાટણ) શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથના નામે, ભોંયણીજી તીર્થ શ્રી મલ્લિકનાથના નામે, પાનસર તીર્થ શ્રી મહાવીર સ્વામીના નામે, સેરીસા તીર્થ શ્રી સેરીસા પાર્શ્વનાથના નામે, કાવી તીર્થ સાસુ-વહુના મંદિરના નામે, ગંધાર તીર્થ શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથના નામે, જઘડીયા તીર્થ શ્રી આદિતીથને નામે અને ભગુકચ્છ (ભડચ) તીર્થ શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીના નામે સુવિખ્યાત છે, તેમ આ માતર તીર્થ સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથને નામે સુપ્રસિદ્ધ છે.

આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ચોવીસ તીર્થકરો ચૈક્રા પાંચમા શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુની મહાયમત્કારિક ભવ્ય મૂર્તિ, સમ્રાટ સંપ્રતિ મહારાજાએ દશપૂર્વધારી આર્યસુહસ્તી ભગવંતની વાણી સુણીને સવાકોડ નૂતન મિષ્ણ ભરાવેલાં તે ચૈક્રાની આ છે. પ્રતિમાજી એવાં ભવ્ય છે કે દર્શનાર્થે આવનાર પ્રાણીને ત્યાંથી ખસવાનું મન જ થતું નથી. આ દેશમાં આ મૂર્તિનો ચમત્કાર ચોતરફ આપેલો હોવાથી જનતા તેમને સાચાદેવ તરીકે જ

સંબોધે છે. જૈનોતરે પણ તેમના પ્રત્યે ઘણું જ સન્માન ધરાવે છે. ત્યાંનું જિનમંદિર ગગનચુંબી ત્રણ શિખરોવાળું છે. મૂળ મંદિરને ફરતી પ્રભુમૂર્તિઓથી સુશોભિત નાની મોટી ૫૧ દેરીઓ શોભી રહી છે. આ રીતે આ આવન જિનાલયવાળું ભવ્ય મંદિર છે. મંદિરની આગળનો ભવ્ય દેખાવ, આંધણી અને ઉંચાઈ દેખનારના મન ઉપર ભવ્યતાની છાપ પાડે છે.

હવે આ આવનજિનાલય મંદિર ક્યારે બંધાણું, સુમતિનાથ પ્રભુની મૂર્તિ ક્યાંથી આવી, ચમત્કારો શું શું થયા, સાચા દેવ શાથી કહેવાયા, પુનઃ જીર્ણોદ્ધાર કોણે કરાવ્યો, અને આ તીર્થનો મહિમા શાથી વધ્યો વગેરે હકીકત આપણે તપાસીએ.

પ્રભુમૂર્તિઓનું પ્રગટ થવું—

ખેડા જિલ્લાના મહેમદાવાદ તાલુકામાંના મહુધા ગામની પાસે સુહુંજ નામે પુરાતન ગામ છે. આ ગામના વતની એક આરોટના ઘરની નજીકમાં આરોટનો વિશાળ વાડો હતો. આ વાડામાંથી જ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુ વજ્રેની મૂર્તિઓ પ્રગટ થયેલી છે. આ મૂર્તિઓ તે જગ્યાએ જમીનમાં ક્યારના અને કેટલા સમયથી સ્થાપિત હશે તેની ખાલુ અત્યાર સુધી કોઈને થઈ નથી. પણ કાંઈ કારણસર કાંઈએ જમીનમાં પધરાવેલ હશે તેમ માલુમ પડે છે. પ્રભુની મૂર્તિઓ જમીનમાંથી બહાર પ્રગટ થતા પહેલાં અધિષ્ઠિત દેવ માતરના વતની શ્રી. દેવચંદ વેલજી તથા શ્રી. જીવચંદ સુંદરજી તથા શ્રી. નથુ ગાંધી આ ત્રણે વ્યક્તિને સુંદર સ્વપ્ન આપી તેમાં જણાવ્યું કે—અમે સુહુંજ ગામમાં આરોટના વાડામાં અમુક સ્થળે છીએ. ત્યાંથી અમેને બહાર કાઢો. આવું ભાવી મહાલાભસૂચક સ્વપ્ન ત્રણે ભાગ્યશાળીઓને એક જ વેળાએ આવ્યું. ખીજા બાળુ તે જ રાત્રીએ આરોટને પણ આશ્ચર્યકારી વિવિધ પ્રકારના ચમત્કારો દેખાવા લાગ્યા. દિવસે જેમ પસાર થતા ગયા તેમ વાડામાં તેની નજરે અવારનવાર અભિનવ દસ્તો દષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં. તેમજ વાડાની જમીનમાં વાજિત્રો વાગતા હોય, સુંદર નાટારાજ થતો હોય, તેવા મધુર અવાજો તેના કાને સંભળાવવા લાગ્યા.

આ ઉપરથી આરોટના મનમાં થયું કે આ સ્થળે કાંઈ ઈશ્વરી ચમત્કાર છે. વાડાની આ જમીન ખોદી જોવાથી ખર પડશે. મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર ઉદ્ભવતાં આરોટ વાડામાં જે જગ્યાએથી અનુપમ સુબંધ આવી રહી હતી તે જગ્યાની આસપાસથી વાડો ખોદવા માંડ્યો. થોડુંક ખોદાયું ત્યાં તો સુરતરુ સમાન ભવ્ય આકૃતિવાળી સફેદ પાપાણુની સુંદર મૂર્તિઓ^૧ દેખાણી. આરોટ તે મૂર્તિઓને બહાર કઢાવી. ખોદનારાઓ આ જોઈને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા. સૌએ ભાવ સહિત મૂર્તિઓનાં દર્શન કર્યાં. અને ગાયનું દૂધ નિર્મળજળ મંગાવી મૂર્તિઓનું પ્રક્ષાલન કર્યું. પ્રક્ષાલનથી માટી દૂર થઈ ત્યાં તો મૂર્તિઓ ચંદ્રમાના

૧. માતરતીર્થ સખન્ધી છપાયેલ બન્ને પુસ્તિકામાં આરોટના વાડામાંથી ત્રણ પ્રતિમાઓ નિકળેલી છે, તેમ જણાવેલ છે. આ બાબતની અમે વધુ તપાસ કરતાં તેમજ ત્યાંના શેડ ખીમચંદલાલ બેચરાસના મુખથી સાંભળતાં ત્રણ ને બહાર પાંચ પ્રતિમાઓ નીકળેલી છે. તે પાંચે પ્રતિમાઓ સમ્રાટ સંમતિએ બરાવેલી છે. તેમાં (હાલ જે મૂળનાયક તરીકે છે તે અને તેની આજુબાજુની એકેક તથા મૂળ નાયકજના જમણી તરફના બહારમાં મૂળનાયક તરીકે પધરાવેલી એમ) ચાર પ્રતિમાઓ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુની છે. તથા મૂળનાયકજના ડાબી તરફના ગભારામાં મૂળનાયક તરીકે પધરાવેલી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુની એક મૂર્તિ છે. પાંચે પ્રતિમાજી ઉપર નામ વાંચી શકાય છે,

જેવી તેજસ્વી દેખાવા લાગી. જોતજોતામાં આખા સુહૃંજ ગામમાં આ વાત ચારે તરફ ફેલાઈ ગઈ. લોકોનાં ટોળેટોળાં આશેટના વાડે ઉભરાયાં. સૌએ મૂર્તિઓનાં દર્શન કર્યાં. આશેટના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. તેના મનમાં થયું કે મારા વાડામાંથી આ મૂર્તિઓ પ્રગટ થયેલી છે, માટે જરૂર મારે ત્યાં જ રહેશે. પોતાના ઘરમાં થોડી જગ્યા સાફસુફ કરી, ગાયના બાજુથી લીંપી લાકડાંના આબેઠ પર મૂર્તિઓને પધરાવી. અને લૌકિક મંત્રવિધિથી પૂજન કર્યું.

ધીરે ધીરે આ વાત આસપાસના ગામોમાં પણ ફેલાઈ. જેમ જેમ લોકોને જાણ થતી ગઈ તેમ તેમ બહાર ગામથી પણ લોકોનાં ટોળેટોળાં દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યાં. આવનારાઓમાં મુખ્ય ભાગ જૈનોનો હતો. જાણુ સુહૃંજ ગામમાં યાત્રાનો મોટો મેળો ભરાયો હતો. બહારગામથી એટલો અધો જનવર્ગ આવ્યો કે ગામ નાનું હોવાથી લોકોને ઉતરવાની પણ ધૂણી જ મુશ્કેલી પડવા લાગી. માતર ગામના જે ત્રણ ભાગ્યશાળીઓને સ્વપ્ન આવ્યાં હતાં તેઓ તેમજ ત્યાંના અન્ય લાવુકા પણ આવી પહોંચ્યા.

પ્રભુમૂર્તિઓની માતરમાં પધરામણી—

હવે ત્યાં ભેગા થયેલા ગામગામના લોકો એ પ્રતિમાઓને પોતપોતાના ગામ લઈ જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. સૌએ પોતપોતાના મન સાથે સંકલ્પ કરવા માંડ્યો કે આ પ્રતિમાઓ જો આપણા ગામ આવી જાય તો આપણા મનોરથ પરિપૂર્ણ થાય. દરેક દરેક ગામના લોકો પોતાના ગામ લઈ જવાની માગણીઓ કરવા લાગ્યા. એક બીજાના મત લેવાનું શરૂ કર્યું. પણ પરિણામે મતભેદો પડવાથી તકરારનું સ્વરૂપ ઊભું થયું. છેવટે સર્વે મળીને એવો નિર્ણય કર્યો કે જ્યાં પ્રભુજીનો હુકમ હોય ત્યાં લઈ જવા. ચિટ્ઠીઓ નાખીને જેની ચિટ્ઠી આવે તે પ્રભુજીને પોતાના ગામ લઈ જાય. અધાએ ચિટ્ઠીઓ નાખી. માતરવાળાઓ તો પ્રભુજીએ આપણને માતર લઈ જવાનું સ્વપ્ન આપ્યું છે, માટે શ્રદ્ધા રાખીને એમને એમ જ દૂર ખેસીને શું થાય છે તેની રાહ જોવા લાગ્યા. હવે જે ગામવાળાની ચિટ્ઠી આવી તે ગામવાળા સ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી પ્રતિમાજીને ઉપાડવા લાગ્યા. પરંતુ પ્રતિમાજી ઉપડ્યાં નહીં તે ઉપડ્યાં જ નહીં. આથી ઘણા લોકોએ ભેગા મળી ઘણા જોર શોરથી ઉપાડવાનો પ્રયાસ કર્યો. પણ જાણુ પ્રતિમાજીનો હજારો મણુ ભાર હોય તેમ કાંઈ રીતે તે ઉપડ્યાં જ નહીં. સર્વે લોકો આ બનાવથી ઘણા જ વિભાસણમાં પડી ગયા, અને વિચારવા લાગ્યા કે શું આ પ્રભુજીને અહીં જ રહેવાની ઇચ્છા છે, કે આટલો આટલો પ્રયાસ કરવા છતાં ઉપડતાં જ નથી. હવે પ્રતિમાજી ઉપાડવાની કાંઈની પણ હિમ્મત ચાલતી નથી. સૌ નિરુત્સાહ થતા જાય છે. છેવટે માતરના શ્રાવકો સર્વે લોકોની પાસે આવીને નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યા કે આપ સર્વેની સમ્મતિ અને ખુશી હોય તો અમે પ્રભુજીને ઉપાડવાનો પ્રયાસ કરીએ. અને કદાચ અમારા ભાગ્યોદયે અમે જો સફળ થઈએ, તો અમારા માતર ગામમાં આ પ્રતિમાઓને લઈ જઈએ. સર્વેએ સમ્મતિ આપી. માતરવાળાઓ નહાઈ સ્વચ્છ થઈ શુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરી નમસ્કાર મંત્રનું ધ્યાન ધરી સુમતિનાથ પ્રભુની જય બોલાવી પ્રતિમાજીને ઉપાડવા માટે ગયા. આ વખતે ભેગા થયેલ હજારો માણસો એકી ટોચે તેમની તરફ જોઈ રહ્યા. અને હાસ્ય કરતાં બોલવા લાગ્યા કે આટલા અધાથી પ્રભુજી ઉપડ્યા નહીં અને આ ત્રણ જણાથી શું ઉપડશે? એટલામાં તો પ્રભુજીને ફૂલના દડાની જેમ ઉપાડી લીધા. આ દેખાવથી મસ્કરી કરતા હજારો જણ એકદમ ઝંખા પડી ગયા. આટલાથી પણ તેઓ

નહીં અટકતાં, માતરના લોકોએ ગાડામાં પ્રભુની મૂર્તિઓને પધરાવી છતાં પણ કેટલાએક અન્ય શ્રાવકો હજી પણ પોતપોતાના ગામ લઈ જવાની વાત જાણ ન હતા. ત્યારે માતરના શ્રાવકોએ પ્રભુજીના સન્મુખ આવી હર્ષ ભેર સ્તુતિ કરી, ને પ્રભુજીને સહાય થવા વિનંતી કરી. તરત જ ગાડું વગર વૃષભે (અળદે) સ્વતઃ માતર તરફ ચાલવા માંડ્યું, અને માતર તરફના મૂળ રસ્તા પર આવી પહોંચ્યું. આમ થયું એટલે સર્વેએ પોતાના ગામ લઈ જવાની વાત મોકુફ રાખી અને માતર લઈ જવાની માતરના શ્રાવકોને સન્મનિ આપી. અને ગાડાને અળદે જોડી માતર તરફ ચાલતું કર્યું. સર્વે અહારગામ વાળાઓ પણ પ્રભુના ગુણગાન ગાતાં ગાડાની પાછળ માતર સુધી આવવા ચાલી નીકળ્યા. સ્વમ પામેલા, પ્રભુજીને ઉપાડનાર પુણ્યવંત માતરના ત્રણ શ્રવકો પણ પ્રભુજીની આજી આજી ગાડાની પાસે સુમતિનાથ પ્રભુની જય બોલતાં ચાલવા માંડ્યા. દોલ, ત્રાંસા સરણાદના સરે દૂર દૂરના માણસોને આ તરફ ખેંચવા માંડ્યા. લોકોનાં ટોળે ટોળાં પ્રભુજીને પુષ્પ-અક્ષતથી વધાવવા લાગ્યાં. ખરેખર, એ દસ્ય જોનારને હર્ષવિલાં કરી નાખે તેવું હતું.

પણ આરોટના મોઢા પર રહેજ વાની ભાસતી હતી. તેના મનની ભાવના તો એ હતી કે પ્રભુજી મારે ત્યાં જ રહેશે. પણ ખુદ પ્રભુજીની ઈચ્છા માતર તરફ જવાની દેખી, એટલે તેની મનની ભાવના મનમાં જ સમાઈ ગઈ. સર્વે લોકો તેને અભિનંદન આપવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે ભાઈ, તું તો ખરો ભાગ્યશાળી કે તારા વાડામાંથી પ્રભુજી નીકળ્યા. માતરવાળા શ્રાવકોએ તે આરોટને રૂ. ૫૦) સીરપાવ આપી રાહ કર્યો. ગાડું સુકું જ ગામ અને ખેડા ગામ વચ્ચે આગળ વધ્યું. ગામના પાદરે ચોમાસાને લીધે શેદી તથા વાતક નદીઓમાં પૂર આવેલું હતું. આ જોઈ બધા લોકો ચિંતાગ્રસ્ત થયા, ને હવે આ વાતક નદીમાંથી શી રીતે પસાર થવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. કોઈની પણ સાહસ કરવાની હિમ્મત ચાલતી નથી. છેવટે ખેડા ગામમાં પાછા જવું એમ નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં તો ગાડીવાને નદીમાં ગાડું હંકાર્યું, કારણ કે-સાથેના બધા લોકો નદીના પૂરને ખેતાની નજરે જોઈ શકતા હતા, પણ દેવી સંકેતને લીધે ગાડીવાન પોતે તેની નજરે નદીના પૂરને જોઈ શક્યો નહીં. સર્વે લોકોએ એકદમ સુમાશુભ કરી મૂંઝીઃ અહ્યા ગાડીને પાછી વાળ. આવા નદીના ભરપૂર પુરમાં અમારે નથી લઈ જવી. એમ બોલતાં બોખતાં સૌ ગાડાને વળગી પડ્યા. પણ અળદો હાંકનારના કાખમાં રહ્યા નહીં. જોતજોતામાં ગાડું અને ગાડાને વળગી પડેલા તમામ માણસો સહિસલામત વાતક નદીને પેલેપાર કાંઠા પર ઊતરી ગયા. આથી સર્વેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. વધુમાં ખુબી જોવાની એ છે કે ગાડું અળદ-ગાડીવાન આદિ સર્વે જતો વણબીજેલા માલમ પડ્યા. આ અદ્ભુત દસ્ય દેખી સર્વે કહેવા લાગ્યા કે અહો થું પ્રભુજીનો ચમત્કાર છે! જરૂર આ તો કોઈ મહાયમત્કારી મૂર્તિ લાગે છે. જમતમાં સાચા દેવ હોય તો આ જ છે! એમ કહી સાચા દેવ તરીકે સન્મેષવા લાગ્યા. ત્યારથી આ પ્રભુ સાચા દેવ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. અને તેમનું મંદિર સાચા દેવના મંદિર તરીકે વિખ્યાત થયું.

આ રીતે વિ. સં. ૧૮૩૩ ના શ્રાવણ માસમાં પ્રભુમૂર્તિઓને માતર ગામમાં

૧. 'માતર તીર્થ વર્ણન' નામક પુસ્તિકામાં વિ. સં. ૧૮૫૩ ના શ્રાવણ માસમાં પ્રભુજીને માતર ગામમાં પ્રવેશ કર્યો, તેમ લખેલ છે. પણ એ લખેલ સાલમાં ફેરફાર છે.

પ્રવેશ કરાવરાખ્યો. માતરના શ્રાવકોએ પરાણા દાખલ એક કોટડીમાં કાચના બાન્નેડ પર પ્રભુ મૂર્તિઓને પધરાવી. આ સાચા દેવ સુમતિનાથના ચમત્કારની વાતો દેશેદેશ ફેલાવા લાગી. દૂર દૂરથી બહારગામના તેમજ આસપાસના જૈન જૈનેતરો દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. માતરના શ્રાવકોએ નવું મંદિર બાંધવા માટે જમીન વેચાતી લીધી.

સંઘનું આગમન અને મંદિર બાંધવાનો આદેશ—

વિ. સં. ૧૮૪૨-૧૮૪૩ માં અમદાવાદના નગરશેઠ ખુશાલચંદ લક્ષ્મીચંદભાઈએ તીર્થાધિરાજ શ્રી સિદ્ધિગિરિજીનો સંઘ કાઢી માતર થઈને પાલિતાણા તરફ જવાનો નિર્ણય કર્યો. અને તે પ્રમાણે માતર આવી સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનાં ભક્તિ પૂર્વક દર્શનાદિ કર્યાં. બાદ માતરના શેઠ દેવચંદ વેલજીને નગરશેઠ સાથે સારો સંબંધ હોવાથી તેમણે મોટું શિખરબંધી મંદિર બાંધાવી આપવા નગરશેઠ સંઘપતિને વિનંતી કરતાં સંઘપતિ નગરશેઠ ત્રણ શિખરવાળું ભવ્ય મંદિર પોતાના ખર્ચે બાંધાવવાની હા પાડી. સંઘપતિ સંઘ સાથે પાલિતાણા તરફ રવાના થયા.

પછી શેઠ દેવચંદ વેલજીની દેખરેખ નીચે, લીધેલ જમીનમાં દહેરાસર બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું. સામગ્રી ઘણી જ એકઠી કરવા માંડી. ચૂનો પણ સારા પ્રમાણમાં મંગાવ્યો. આ વખતે ખેડામાં કલેક્ટરનો બંગલો બંધાતો હતો. તેમાં તેમને તાત્કાલિક ચૂનાની કાંઈક વિશેષ જરૂર પડી. કલેક્ટર સાહેબને કાંઈએ કહ્યું કે માતર ગામમાં જૈનોનું મોટું મંદિર બંધાય છે, ત્યાં ત્યાંનાં શ્રાવકોએ પુષ્કળ ચૂનો એકઠો કરેલો છે. આ સાંભળી કલેક્ટર સાહેબ પોતાની પત્ની વગેરે સાથે ત્યાં આવ્યા, અને ચૂનાની માગણી કરી. ગાડું ભરીને ચૂનો ત્યાંથી લેવરાવ્યો. તે લઈને ત્યાંથી રવાના થયા. ગામના પ્રાદરમાં થઈને જતાં એકદમ કલેક્ટર સાહેબને પેટમાં જખરજસ્ત સળ આવવા માંડ્યું. તેમનાથી રહેવાયું નહીં, ત્યારે સાથેના અન્ય માણસોએ તેમને અગ્રેજી હાપમાં કહ્યું કે સાહેબ! આ મૂર્તિ મહા-ચમત્કારી છે, ત્યાંથી આપણે આ ચૂનો લઈ જઈએ છીએ માટે આ સ્થિતિ થવા પામી છે. સાહેબે કહ્યું કે એમ છે, તો જાઓ, આ ચૂનો પાછો મોકલાવી દો. જ્યાં ગાડી પાછી વાળી ત્યાં સૂળનો વ્યાધિ પણ શમી ગયો. એટલે કલેક્ટરને પણ તે મૂર્તિ ઉપર શ્રદ્ધા થઈ. આ મંદિરનું કામ રીતસર ચાલવા લાગ્યું અને અમુક વર્ષોમાં નવું આલિશાન મંદિર તૈયાર થઈ ગયું.

મંદિરની પ્રતિષ્ઠા—

આ રીતે મંદિર તૈયાર થઈ જતાં વિ. સં. ૧૮૫૨^૧ ના જેઠ શુદ્ધ ૩ ને ગુરુવારના રોજ અમદાવાદના નગરશેઠ મહોત્સવ પૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી, અને અહીંના શેઠ જાદવજી વેલજી તથા દેવચંદ વેલજીએ પ્રભુજીને ગાદીનશીન કર્યાં. અને દહેરાસરમાં અખંડ દીપક માટે બંને ભાઈઓએ રૂ. ૫૦૦૦ મૂકી તેના બ્યાજમાં બે જ્યોતવાળો અખંડ દીવો શરૂ કર્યો, જે અત્યાર સુધી પણ ચાલ્યો આવે છે.

૧ છપાયેલ 'માતર તીર્થ વર્ણન' પુસ્તિકામાં ૧૮૫૪ ના જેઠ શુદ્ધ ૩ ને ગુરુવારના રોજ પ્રતિષ્ઠા કરીને મહાપ્રસાદને ઘણા કાઠમાઠથી પધરાવ્યાનું લખ્યું છે. આમાં પણ સાક્ષ્યો ફેરફાર થયેલ છે,

આવન જિનાસયનો પ્રારંભ—

પ્રભુજી ગાદીનશીન થયા ત્યાં તો તેમનો ચમત્કાર પણ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો, અને ચારે બાજુએ મહિમા ફેલાવા લાગ્યો. જેમ જેમ દહેરાસરમાં દેવદ્રવ્યની ઉપજ વધતી ગઈ તેમ તેમ આવન જિનાસય બાંધવા માટે અમદાવાદના નગરશેઠ હેમાભાઈ વખતચંદ અને શેઠ હડીસિંગ કેશરીસિંગ તથા અહીંના શેઠ હકમચંદ દેવચંદ તથા શેઠ અનોપચંદ જાદવજીએ ચારે ભેગા થઈ, વિચાર કરી, બંધાવેલ મંદિરની આસપાસની જમીન વેચાતી લઈ, મૂળ દહેરાસર કંઈક નાના પ્રમાણમાં હોવાથી તેનો પણ કેટલાક ભાગ વધારી, તેની ચારે તરફ ભમતીમાં ૫૧ દેરીઓ બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું. ભમતી માટે લીધેલ ફાલતું વેચાણ જમીન પર ચણતર શરૂ કર્યું. ગામના લોકો મીંચા સરકારને અમુક રકમ પહેલાં આપતા હતા, તે નહીં આપેલ હોવાથી અચ્ચામીયાએ તે ચણતરને અટકાવ્યું. તેથી ગામના શ્રીસંઘે એક માસની ઉપજમાંથી ચોથાઈ હિસ્સો આપવાનો ફરાવીને પહેલા માસના ભાગના રૂપિયા પણ આપી દીધા. જે દિવસે અચ્ચામીયાએ રૂપિયા લીધા તે દિવસથી રાત્રે મીંચાને કાઈ છુપી રીતે માર મારે અને નિદ્રા લેવા ન દે, તેમ સાગ-સાગટ દશ દિવસ સુધી આદ્યું. દશમે દિવસે તો અચ્ચામીયા ખૂબ ગભરાયા. એટલે શા. ઇવરાજ સુરચંદની પાસે આવી અનેલ સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. ઇવરાજ શેઠે જાણીબુંદે આપ સરકાર છે, ધારો તે કરી શકો, એટલે અમારાથી તો કંઈવાય નહીં. પણ આપણી મહેરબાની મારા પર છે તેથી આપને બે અક્ષર કહું છું કે આપે અમારા દહેરાસરના જે પૈસા લીધા છે તે પૈસા આપ મને પાછા આપો. અને હું તે પૈસા મારા ઘરમાં રાખું પછી આપને કાઈ પણ વતની મુશીબત નડે, તો આપના પૈસા બીજે દીવસે પાછા લઈ જશો અને જો તમારું દુઃખ દૂર થાય તો આ પૈસા તમારા હાથે દહેરાસરમાં પાછા મૂકી પગે લાગજો. આ પ્રમાણે ઇવરાજ શેઠની વાત સાંભળી અચ્ચામીયાએ તે જ દિવસે ઇવરાજ શેઠને ત્યાં પૈસા મોકલાવી દીધા. તે જ રાત્રીએ અચ્ચામીયાને ખૂબ નિદ્રા આવી અને રૂપિયા રીતે માર પડતો બંધ થયો. અને દરેક રીતે થતો ઉત્પાત દૂર થયો. બીજે દિવસે સ્વહસ્તે તે પૈસા ઇવરાજ શેઠને ત્યાંથી મંગાવી, જાતે મંદિરમાં જઈ, પ્રભુ પાસે બે હાથ નેડી ક્ષમા માગી તે પૈસા લંડરમાં નાખ્યા, એટલું જ નહીં પણ ઉપરથી વધારે રૂ. ૫) ગુન્હેગારીના મૂકી પગે લાગ્યા. અને પ્રભુના ચમત્કારની પૂરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

ભમતીની દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા—

ત્રણ શિખરવાળા ભવ્ય મંદિરની આસપાસ ભમતી તરફ ૫૧ દેરીઓ તૈયાર થઈ ગઈ. તેમાં પધરાવવા માટે પ્રભુપ્રતિમાઓ પાલિતાણેથી લાવવામાં આવી. અંજનસલાકા અને પ્રતિષ્ઠાનો દિવસ નક્કી કરી કુંકુંમ પત્રિકા બહાર પાડવામાં આવી. દેશદેશાવરના સંઘોને તથા સદ્ગૃહસ્થોને બીડવામાં આવી. મહોત્સવ શરૂ કરવામાં આવ્યો. બહારગામથી આ પ્રસંગે આવનાર જાત્રાળુઓ માટે ગામમાં તથા ગામની બહાર તંબુઓ તાણી સગવડ સારી રીતે કરવામાં આવી હતી. આ મહામંગલકારી મહોત્સવમાં આશરે પચાસ હજાર માણસોની મેદની ભેગી થઈ હતી. અહીંના શેઠ અનોપચંદ જાદવજીને સરકાર તરફથી રાવબહાદુરનો કિતાબ મળેલ હોવાથી અને સરકારમાં સારું માન હોવાથી સરકાર તરફથી

ચોક્કી પહેરાનો અદોષસ્ત પણુ સારી રીતે કરવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રસંગે ગામના ઇતર ભાઈઓએ પણુ સારો સાથ આપ્યો હતો. આગેવાન તરીકે શેઠ અનોપચંદ ગદવજી તથા શા. પ્રેમચંદ દેવચંદે ઘણી જહેમત ઉઠાવી તન મન ધનથી મદદ કરી હતી. દરેક કામની વહેંચણી કરી વ્યવસ્થિત ગોઠવણી કરવામાં આવી હતી. એકંદરે ગામનો ઉત્સાહ ઘણો જ સારો હતો. આ પ્રસંગે અહીંના શેઠ અનોપચંદ ગદવજીએ તથા અમદાવાદના શેઠ હડીસિંગ કેશરીસિંગે નોકારશીઓ કરી હતી. અમદાવાદના નગરશેઠ હેમાભાઈ પ્રેમાભાઈએ તથા ગેઠ હડીસિંગ કેશરીસિંગે પણુ આ કાર્યમાં પૈસાનો સારો સદ્વ્યય કર્યો હતો. વિ. સં. ૧૮૯૩ ના મહા શુદ્ધિ ૧૦ને ખુધવારે ભમતીની દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા કરી પ્રભુમૂર્તિઓને ગાદીનશીન કરવામાં આવી હતી. આ પ્રસંગે પ્રતિષ્ઠા કરવા આચાર્ય ભગવંત પણુ પધાર્યા હતા. એમ મૂર્તિઓના શિલાલેખો પરથી જાણી શકાય છે. માતર મહાજને પણુ બહારગામના આવેલા યાત્રાળુઓની ખરદાસ સારી રીતે કરી, પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ સારી રીતે ઉજવ્યો હતો. નિર્વિઘ્નપણે મહામંગલકારી પ્રતિષ્ઠા ઘણા જ મહોત્સવ પૂર્વક પૂર્ણ કરવામાં આવી હતી.

મંદિરમાં થતા નાટારંભ—

ન્યારથી પ્રભુ ગાદીનશીન થયા ત્યારથી માંડી હરહમ્મેશ સાંજના દહેરાસર મંગલિક થયા બાદ રાત્રિના નવ વાગ્યાના સુમારે મંદિરમાં દૈનિક નાટારંભ થતો, જે બહારના ઓટલા પર બેઠેલા લોકો પણુ સાંભળી શકતા, એટલું જ નહીં પણુ આસપાસના ઘર-વાળાઓ પણુ પોતાના ઘેર બેઠાં સાંભળી શકતાં. જે વખતે નાટારંભ શરૂ થતો તે વખતે ઝગઝગાટ કરતો પ્રકાશ મંદિરમાં વ્યાપી જતો અને મંદિરમાંથી દૈવિક સુગંધ ચારે બાજુ એટલી બધી ફેલાઈ જતી કે બહાર બેઠેલા લોકો પણુ તેનો અનુભવ કરી શકતા. આવા અનેક પ્રકારના ચમત્કારો અવારનવાર ત્યાં થવાથી તેમજ બહારગામ તેની ખૂબ પ્રસિદ્ધિ થવાથી બહારગામના લોકો માતર ગામને સાચા દેવના ગામ તરીકે સંબોધવા લાગ્યા. જોનેતરો પણુ આવા પ્રકારના દૈવિક ચમત્કારો સાંભળીને તેમના પર આસ્થાવાળા ધર્મદર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. અને જેમ જેમ તેમના મનોવાંછિત કામ પાર પડવા લાગ્યા તેમ તેમ તેઓ વધુ આસ્થાવાળા થવા લાગ્યા. (ચાલુ).

૧—છપોચેલ 'માતર તીર્થ વર્ણન'માં સંવત્ ૧૮૯૭ ના મહા શુદ્ધિ ૫ ના રોજ ભમતીની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી, એમ લખેલ છે. તે સાલમાં પણુ ફેરફાર છે.

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર
ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઈઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઈ : સોનેરી
ઓર્ડર : મૂલ્ય-ચાર આના (૮પાલ ખર્ચનો હોઠ આનો બુકો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગલાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

ગિરનાર તીર્થની પાજ કોણે બંધાવી ?

[એક વિચારણા]

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

ગયા અંકમાં, ગિરનાર તીર્થની પાજ કોણે બંધાવી એ સંબંધી ભિન્ન ભિન્ન તેર ઉલ્લેખો આપણે જોયા. હવે એ ઉલ્લેખોના આધારે કંઈ નિર્ણયાત્મક વિચારણા કરીએ તે પહેલાં મહામાતૃ ઉદયનની અતિમ પ્રતિજ્ઞા સંબંધી, ગિરનારની નવી પાજ બંધાઈ તે પહેલાંની જૂની પાજ સંબંધી તેમજ નવી પાજ કોણે બંધાવી એ સંબંધી જે બીજા ઉલ્લેખો મળ્યા છે તે પહેલાં જોઈ લઈએ.

મહામાતૃ ઉદયનની અતિમ પ્રતિજ્ઞા સંબંધી વધુ ઉલ્લેખો:—

આ સંબંધી પાંચ ઉલ્લેખો આપણે જોયા છે. તે ઉપરાંત ત્રીજે મુદ્દાના ત્રણ વધુ ઉલ્લેખો મળ્યા છે—

(૧) વિ. સં. ૧૩૩૪ માં શ્રી પ્રભાચંદ્રાચાર્યકૃત ‘પ્રભાવક-ચરિત્ર’માંના ‘ત્રિમં-ચંદ્રમુરિપ્રબંધ’ માં—

મૃત્યૌ વિપ્રતિસારો નાસ્માકં વિજ્ઞાપયામિ તત્ ।

કિંચિન્મનન્નંદનસ્યાસ્ય વાગ્મટાન્ન્યસ્ય કથ્યતામ્ ॥ ૪૪૬ ॥

શત્રુંજયમહાતીર્થે પ્રાસાદસ્ય પશ્ચિત્ ։

જીર્ણોદ્ધારસ્તતઃ શ્રેયોહેતુર્મં સ વિધીયતામ્ ॥ ૪૪૭ ॥

અર્થાત—“ મને મરણનો પસ્તાવો નથી, પણ મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે મારા વાગ્મટનામના પુત્રને જણાવજો કે—(મેં) શત્રુંજય મહાતીર્થના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તો મારા કસ્યાણુમાટે એ (જીર્ણોદ્ધાર) તું કરાવજો ! ”

(૭) વિ. સં. ૧૫૦૩ માં શ્રી સોમધર્મગણિકૃત “ ઉપદેશસપ્તિકા ” અધિકાર ૨ ઉપદેશ ૧ માં—

તતો ગતઃ પુનસ્તત્ર, સંજાતે ઘોરસંગે ։

પ્રહારજર્જરીમૂતો, જગાદ નિજસેવકાન્ ॥ ૬ ॥

શત્રુંજયે મૃગુપે, ગિરિનારગિરૌ તથા ։

પ્રાસાદ-પદ્મવિષયા, અમૂલ્યમે મનોરથાઃ ॥ ૭ ॥

અર્થાત—“ (મંત્રી ઉદયન) ત્યાં ગયા અને ભયંકર યુદ્ધ થયું અને (શત્રુઓના) પ્રહારોથી ધાયલ થયેલા એવા તેમણે પોતાના નોકરોને કહ્યું—શત્રુંજય અને ભડ્યમાં મંદિર બંધાવવાના અને ગિરનાર તીર્થમાં પાજ બંધાવવાના મારા મનોરથો હતા. ”

(૮) વિ. સં. ૧૫૧૬માં શ્રીરત્નમંદિરગણિકૃત ‘ઉપદેશતરંગિણી’ પૃ. ૧૨૧ માં—

“શ્રીબાહુદેવમન્ત્રિણા શ્રીશત્રુંજયોદ્ધાર-રૈવતાચલસુગમપદ્યાકરણ-મુગુકચ્છ-સમલિકાવિહારોદ્ધાર-તીર્થદ્વયયાત્રાદિ-મનોરથાઃ સ્વપિતૃ મં. ઉદાયનસત્કાઃ સફલીકૃતાઃ ।”

અર્થાત—“શ્રી આહડેવ મંત્રીએ પોતાના પિતા મંત્રી ઉદયનના ૧ શ્રી શત્રૂ-જયનો ઉદ્ધાર, ૨ ગિરનાર ઉપર સુગમ પાળ, ૩ ભરૂચમાં સમળીવિહાર ચૈત્યનો ઉદ્ધાર અને ૪ બંને તીર્થોની યાત્રા વગેરે ચાર મનોરથો સફળ કર્યા.”

આ ત્રણે ઉલ્લેખોમાં પણ છઠ્ઠા ઉલ્લેખમાં એક પ્રતિજ્ઞાનો, સાતમામાં ત્રણ પ્રતિજ્ઞાનો અને આઠમામાં ચારનો ઉલ્લેખ છે.

આ બધા ઉલ્લેખોમાં કોઈ સ્થળે પ્રતિજ્ઞા કર્યાનો ઉલ્લેખ છે અને કોઈ સ્થળે મનોરથ-ભાવના હોવાનો ઉલ્લેખ છે. મનોરથ-ભાવનાની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો મહા-માત્ય ઉદયન જેવાના અંતરમાં અનેક પ્રકારના મનોરથો ભર્યા હોય એમાં કશી નવાઈ નથી. અને એ મનોરથોમાં ગિરનારની પાળ બંધાવવાના કે અબંધને દંડનાયક બનાવવાના મનોરથનો પણ અમાવેશ થઈ શકે. આદી અભિગ્રહ પૂર્વકની પ્રતિજ્ઞાની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો તેણે (૧)—શત્રૂજય અને (૨) શત્રુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની—એમ બે જ પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી એમ માનવું ઠીક લાગે છે.

મહામાત્ય ઉદયનને પોતાના નહાના પુત્ર અબંધને દંડનાયક બનાવવાની ઇચ્છા હોય એમ સિંધી જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત ‘પુરાતનપ્રવંશસંગ્રહ’ પૃ. ૩૨ ઉપર છપાયેલ મંત્રિવંશગણપ્રવંશ ઉપરથી જણાય છે. એ પ્રવંશમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે—“૭૦ વર્ષની કુમ્ભરે મંત્રી ઉદયનની પત્નીનું અવસાન થયું, ત્યારે પિતાને ઉદાસીન રહેતા જોઈને આહડ મંત્રીએ યુક્તિ કરી પિતાને ફરી પરણાવ્યા. અને આ નવી પત્નીથી તેને (રાણવિહારી) જામડો જાત :) રાયવિહાર આંબડ નામે પુત્ર થયો.” બીજા ઉલ્લેખો પ્રમાણે ઉદયનને કુલ ચાર પુત્રો હતા—૧ આહડ, ૨ ચાહડ, ૩ આંબડ અને ૪ સોલાક. આમાંના પ્રથમ બે પ્રથમ પત્નીથી થયા હતા અને આંબડ અને સોલાક આ નવી પત્નીથી થયા હતા. એટલે નવી પત્નીના પ્રથમ સંતાનરૂપ આંબડ ઉપર ઉદયનને વિશેષ પ્રીતિ હોય અને તેથી તેને દંડનાયક બનાવવાની ઇચ્છા હોય એ સ્વાભાવિક છે.

૧. સિંધી જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત ‘પ્રવંશ ચિંતામણિ’ પૃષ્ઠ ૮૧ તથા ૮૮ માં અને ‘ઉપદેશતરંગિણી’ પૃ. ૭૧ માં આંબડના નામ સાથે રાજપિતામહનું બિરુદ મળે છે. આ બિરુદ તેને મલ્લિકાજીનનો પરાજય કરીને કોંકણનો વિજય કરવાના પ્રસંગે શ્રી કુમારપાલ રાજાએ આપ્યાનું ક્ષણ્યું છે. અહીં રાજપિતામહના બદલે રાયવિહાર એવું વિશેષણ એના નામ સાથે આપવામાં આવ્યું છે. વિહાર શબ્દ પ્રાકૃત છે, વિકુર પણ એ જ અર્થવાચી પ્રાકૃત શબ્દ છે. એનું સંસ્કૃતરૂપ વિહાર થાય છે અને તે એક નક્ષત્રનું નામ છે અને એ નક્ષત્ર વક્રીગતિથી ભોગવવું પડે છે. (જુઓ ‘દિનશુદ્ધિદીપિકા અને સુનિ દર્શનવિનયજીવિત વિશ્વપ્રભા’ ગ્રંથ, પૃ. ૪૩૪, પ્રકાશક—શ્રી ચારિત્ર સ્મારક સીરીઝ). વળી ‘વિકુર’ શબ્દનો અર્થ ‘લય’ પણ થાય. એટલે આ વિશેષણ પણ અબંધને માટે સાર્થક છે.

૨. શ્રી રામલાલ શુનીલાલ મોદીએ ‘ફાર્બસ શુભશતી સભા મહોત્સવ અંક’માં લખેલ ‘મંત્રી ઉદયન અને તેનો વંશ’ શીર્ષક લેખના અંતે આપેલ વંશવૃક્ષમાં સોલાકને ધર્મે માહેશ્વરી ગણાવ્યો છે જ્યારે એ જ લેખકે ત્યાર પછી ‘ભાસ્તીમિદ્યા’ ભાગ બીજા અંક ૧ ના ૯૮ અને તે પછીના પાનાંઓમાં આપેલ ‘સોલકી સમયના રાજપુરુષોની નામાવલી’ શીર્ષક લેખમાં સોલાકની ગણના જૈન રાજપુરુષોની નામાવલીમાં કરી છે,

ગિરનારની જૂની પાજ—

મહારાજ કુમારપાળ ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સાથે ગિરનારની યાત્રાએ આવ્યા તે વખતે ગિરનાર ઉપર ચઢવાનો જે જૂનો માર્ગ હતો તે સંબંધી કૃત્તલપદ્યા અથવા સાંકળિયા પદ્યા એવા ઉલ્લેખો મળે છે. પણ આનો ખરો અર્થ શું કરવો એ નક્કી થઈ શક્યું ન હતું. છતાં ગયા લેખમાં પૃ. ૧૩૫ ની પાદનોંધમાં એવું અનુમાન કર્યું હતું કે એ કાંઈ વિશિષ્ટ નામ હોવું જોઈએ. ત્યારપછી વિશેષ તપાસ કરતાં એ અનુમાન સાચું કર્યું છે.

પહેલાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી વતી ગિરનાર તીર્થમાં કામ કરતા અંત અત્યારે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી શ્રી શત્રુંજય ઉપર ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે કામ કરતાં શ્રીમુત સૌભાગ્યચંદલાઇને આ સંબંધી પૂછતાં જણાવ્યું છે કે ગિરનારથી સગભગ ૮ માઈલ ની દૂરી ઉપર અત્યારે પણ સાંકળી નામનું ગામ છે. જેતલસરથી સાંકળી, સાંકળીથી ચોઢી અને ચોઢીથી વડાળ થઈને સગભગ ૩-૪ માઈલ ચાલ્યા પછી સહસાવનના માર્ગે થઈ ગિરનાર ઉપર ચઢી શકાય છે. મૂળ મંદિર વગેરેનો આ ચાલુ દરવાજો જોતાં પણ એમના કાગે છે કે સાંકળી તરફનો માર્ગ મુખ્ય માર્ગ હોવો જોઈએ. કુંડ વગેરે પણ એ તરફ જ આવે છે. જો કે અત્યારે આ માર્ગનો ઉપયોગ બહુ ઓછો થઈ ગયો છે, મોટા ભાગે જનરાણીઓ જૂનાગઢના માર્ગે જ ઉપર ચઢે છે, છતાં કાંઈ કાંઈ જનરાણીઓ અત્યારે પણ આ માર્ગનો ઉપયોગ કરે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જેમ શ્રી શત્રુંજય ઉપર ચઢવાનો જે માર્ગ ઓછો ગામ પાસેથી શરૂ થાય છે તેને ઘેટીની પાજ અને રોહીશાળા પાસેથી શરૂ થાય છે તેને રોહીશાળાની પાજ કહે છે તેમ ગિરનાર ઉપર જવાનો જે માર્ગ સાંકળી ગામ પાસેથી જતો હતો તેવું નામ સાંકળીઆ પાજ પડ્યું હતું.

આ સંબંધી વિશેષ તપાસ કરતાં ‘પ્રભાવક-ચરિત્ર’માંના ‘શ્રીહેમચંદ્રચરિત્રપ્રબંધ’માં પણ ઉપરની વાતને પુષ્ટિ આપે એવો જ ઉલ્લેખ મળ્યો છે, જે આ પ્રમાણે છે—

‘સ પ્રદાપયદાવાસાન્ સંકલગ્રામસન્નિવૌ ।

ગિરિ’ તત્ર સ્થિતોડપસ્યન્નેત્રામૃતરસાયનમ્ ॥ ૩૨૭ ॥

અર્થાત્—“તેણે (મહારાજ સિદ્ધરાજે) સાંકળીગામની નજીકમાં રહેવાને ઉનારા આવ્યા અને ત્યાં રહારહ્યા આંખોને માટે અમૃત સમાન પર્વતનાં દર્શન કર્યા.”

આ ઉપરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે ગિરનાર ઉપર ચઢવાનો જૂનો માર્ગ સાંકળી ગામ પાસેથી જતો હોવાના કારણે એ ‘સાંકળીઆ પાજ’ના નામે વિખ્યાત થયો હતો.

આ સાંકળી પાજ સિવાય એક બીજો પણ ઉપર ચઢવાનો જૂનો માર્ગ છે, જેને રાણપુર-ભેંસાણવાળો રસ્તો કહેવામાં આવે છે. આ રસ્તે પાંચમી ટૂંકે જવાય છે. રસ્તો કંઠજી અને કેડી-પગદંડીનો છે.

ગિરનારની નવી પાજ સંબંધી વધુ ઉલ્લેખો—

આ સંબંધી ૨ શિલાલેખસ્થ અને ૧૧ ગ્રંથસ્થ એમ કુલ તેર ઉલ્લેખો આપણે જોયા છે. ત્યારપછી વધુ તપાસ કરતાં નીચે મુજબ પાંચ વધુ ઉલ્લેખો મળી આવ્યા છે—

: (૧૨) વિ. સં. ૧૪૯૨ માં ઉ. શ્રી જિનમંડનકૃત 'કુમારપાલપ્રબન્ધ'ના પૃષ્ઠ ૭૨ ઉપરનો એક ઉલ્લેખ, જેમાં બાહડે પાળ બંધાવ્યાની વાત છે તે, ગયા અંકમાં સાતમા ઉલ્લેખ તરીકે આપ્યો છે. ત્યાર પછી વધુ તપાસ કરતાં એ જ અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૦૫ ઉપર પાળ બંધાવ્યા સંબંધીનો એ શ્લોકાન્તક બીજો ઉલ્લેખ પણ મળી આવ્યો છે, જે બન્ને શ્લોકા ગયા અંકમાં છટ્ટા ઉલ્લેખ તરીકે આપેલ વિ. સં. ૧૪૨૨ માં શ્રી જયસિંહસુરિકૃત 'કુમારપાલમૂપાલચરિત્ર'ના સર્ગ ૯ માંના શ્લોક ૩૬૩-૩૬૪ સાથે અક્ષરશઃ મળતા આવે છે. આ ઉલ્લેખ પ્રમાણે બાહડે નહીં પણ આંબડે પાળ બંધાવ્યાનું નક્કી થાય છે.

આ ઉપરથી જણાય છે કે-કુમારપાલપ્રબંધકારે પોતે પાળ બંધાવ્યા સંબંધીનો એક ઉલ્લેખ આપ્યા પછી એ જ સંબંધી ભિન્ન અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતો બીજો ઉલ્લેખ, અને તે પણ બીજા અંકકારે બતાવેલ શ્લોકાને જ અક્ષરશઃ ઉદ્ધરીને, આપ્યો છે.

(૧૩) વિ. સં. ૧૫૦૩ માં શ્રી સોમધર્મગણિકૃત 'ઉપદેશસત્તિકા' અધિકાર ૨, ઉપદેશ ૩ બામાં—

“અથામ્રદેવોડપિ પિતુર્નિજસ્ય, શ્રેયોનિમિત્તં પુનરુદ્ધિધીર્ષુઃ ।

શકુનિચૈત્યં મૃગુકચ્છનામ્નિ, પુરે ગતો મૂરિપરિચ્છદેન ॥ ૧ ॥

યેન ત્રિષષ્ટિલક્ષામિષ્ટંકકાનાં વ્યધાપ્યત ।

ગિરિનારગિરૌ પથ્યા, સ શ્લાઘ્યો મુવનત્રયે ॥ ૨ ॥ ”

અર્થાત્—“અને પોતાના પિતાના કન્યાણુમાટે શકુનિચૈત્યનો ઉદ્ધાર કરવા ઇચ્છિતો આમ્રદેવ પણ મોટા પરિવાર સાથે ભરૂચ નામના નગરમાં ગયો; જેણે ત્રસઠ લાખ ટંકાનું ખર્ચ કરીને ગિરનાર પર્વત ઉપર પાળ કરાવી, તે ત્રણે લોકમાં પ્રશંસા કરવા થોડા છે.”

(૧૪) વિ. સં. ૧૫૧૯ માં શ્રી રત્નમંદિરગણિકૃત 'ઉપદેશતરંગિણી' પૃ. ૧૨૨-૧૨૩ માં

“તતઃ શ્રી આમ્બડદેવેન જીર્ણદુર્ગપાર્શ્વે વૃદ્ધબાલનાં સુસારોહણાર્થં સુગમા પથ્યા રૈવતાચલે ત્રિષષ્ટિલક્ષૈઃ કારિતા । યતઃ

ત્રિષષ્ટિલક્ષદ્રમ્માણાં ગિરિનારગિરૌ વ્યયાત્ ।

મવ્યા વાહડદેવેન પથ્યા હર્ષેણ કારિતા ॥ ૭ ॥ ”

અર્થાત્—“ત્યારપછી શ્રી આંબડદેવે ગિરનાર ઉપર, જૂનાગઢની પાસે વૃદ્ધો અને બાળકોને સુખે ચઢવા માટે તેસઠ લાખના ખર્ચે સુગમ એવી પાળ બંધાવી, કેમકે—

તેસઠલાખનો ખર્ચ કરીને, બાહડદેવે ઉલ્લાસ પૂર્વક ગિરનાર ઉપર સુંદર પાળ કરાવી.”

આ ઉલ્લેખમાં પણ શ્રી જિનમંડનકૃત 'કુમારપાલપ્રબંધ'ની જેમ એ ઉલ્લેખ આપીને આંબડ અને બાહડ બન્નેને પાળ બંધાવનાર તરીકે વર્ણવ્યા છે. સંભવ છે કે ઉપરના મૂળ ઉલ્લેખમાં યતઃ કરીને બાહડદેવે પાળ બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ કરતો જે શ્લોક આપ્યો છે તે બીજા કોઇ અંકમાંથી ઉદ્ધૃત કરીને આપ્યો હોય. પણ એ શેમાંથી ઉદ્ધૃત કર્યો હશે તે જાણી શકાયું નથી.

(૧૫) સિંધી જૈન અંકમાળા પ્રકાશિત 'પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ'માંનો પૃષ્ઠ ૩૪ ઉપર છપાયેલ 'મહં આંબાકારિતગિરિનારવાજપ્રબન્ધ' આપણે ગયા અંકમાં નવમા ઉલ્લેખ તરીકે

જોઈ ગયા છીએ. તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આંખડે ગિરનારની પાજ અંધાવી હતી. આજ મનસખના ખીજ તણ ઉલ્લેખો એ જ અંધમાં છપાયેલ છે જેમનો એક પૃષ્ઠ ૮૨ ઉપર 'કુમારપાલદેવતીર્યાત્રાપ્રવચ્ચ'માં નીચે મુજબ છે—

“ સર્વે તીર્થકાર્યે કૃત્વા તૃપો વાગ્મટદેવેન નૂતનપદ્યયા મન્ત્રિણાઽઽન્નેન કારિતયોત્તારિતઃ । ”

અર્થાત્—“તીર્થ સંબંધી સઘળું કામ પતાવતો વાગ્મટ દેવ (કુમારપાલ) રાજાને આજ મંત્રીએ કરાવેલી નવી પાજ દ્વારા નીચે ઉતાર્યો.”

ખીજે ઉલ્લેખ પૃષ્ઠ ૪૭ ઉપર આ પ્રમાણે છે—

“ અતો નવ્યપદ્યયા દેવનમસ્કર્ણ વિધાસ્યામઃ । દ્યુક્ટે આમ્બાકેન નઽયા પયા કારિતા । ”

અર્થાત્—“એટલા માટે (જનશિક્ષાના માટે) અત્રીશ લક્ષણો ને પુરુષો નવ ને શિક્ષા પડવાનો ભય છે એ માટે) આપણે નવીન પાજ દ્વારા દેવને નમસ્કાર કરીશું. એવા કહ્યું એટલે આંખડે નવી પાજ કરાવી.”

ત્રીજે ઉલ્લેખ પૃ. ૧૨૬ ઉપર આ પ્રમાણે છે—

“ તૃપાદેશાત્ આવેદન ત્રિપિટલક્ષે ચતુરશ્ચક્રે ચતુરશ્ચક્રે । ”

અર્થાત્—“રાજાની આજ્ઞાથી આંખડે ત્રેસડવાખના ખર્ચે ગિરનારની પાજ કરાવી. (૧૬) ઉપાધ્યાય શ્રી જગદ્ગુણચંદ્રની ‘ચતુરશ્ચક્રવંશસંગ્રહ’ નામક (સ્વમુદ્રિત) ગ્રંથની એક હસ્તલિખિત પ્રત, જેમાં કર્તાના નામનો, રચ્યા સંવતનો કે લખ્યા સંવતનો નિર્દેશ નથી ને, પાંડિત અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ પાસે પ્રતિલિપિ કરવા માટે આવી છે. એ ગ્રંથમાં ‘મહં આંબાકારિતગિરનારિપાજપ્રવચ્ચ’ નામક એક પ્રબંધ હોવાનું પં. અંબાલાલસાહે પાસેથી જણી એ પ્રબંધની નકલ જોઈ. એ પ્રબંધ આપણે ગયા અંકમાં નવમા ઉલ્લેખ તરીકે આપેલ સિંધી જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત ‘પુરાણપ્રવચ્ચસંગ્રહ’માંના પૃ. ૩૪ ઉપર છપાયેલ ‘મહં આંબાકારિતગિરનારિપાજપ્રવચ્ચ’ સાથે શરૂઆતમાં અક્ષરશઃ મળતો છે અને પાછળના ભાગમાં મુખ્ય અર્થની દૃષ્ટિએ મળતો હોવા છતાં થોડાક મોટા છે. એમા મુખ્ય વસ્તુની દૃષ્ટિએ કશો ફરક ન હોવાથી એ અહીં આપ્યો નથી.

અહીં એક વસ્તુ નોંધવા જેવી એ છે કે ગયા અંકમાં છપાયેલ ઉપર્યુક્ત નવમા ઉલ્લેખનો અનુવાદ કરતી વખતે પૃ. ૧૩૬ ની ત્રીજી લીંટીમાં અનુવાદમાં ‘[નવી પાજદ્વારા]’ એટલું લખાણ વધાર્યું હતું, અને પૂર્વાપર સંબંધ મેળવવા માટે અનુવાદમાં ‘નવી પાજ દ્વારા’ એટલું લખાણ ઉમેર્યું જરૂરી છે એવી પાદનોંધ લખી હતી. ‘ચતુરશ્ચક્રવંશસંગ્રહ’માંના આ પ્રબંધ જેતાં આ વાત સાચી ફરી છે. એમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે—

“ મહં બાહુદેવેન સાંકલિજાલિયાં પદ્યાં ઉપર્યોરોપિતઃ ।તૃપસ્તુ નૂતન-પદ્યામુલ્લેખે સુસ્થાસનેઽધિરોપિતઃ । ક્ષણેન ચ તીર્ણવાન્ । ”

અર્થાત્—“બાહુડમંત્રી (કુમારપાલ રાજાને) સાંકળીયા પાજથી ઉપર લઈ ગયા..... અને રાજાને નવીન પાજ તરફ પાલખીમાં બેસાર્યા અને (તે) ક્ષણભરમાં નીચે આવી પહોંચ્યા.”

આ અંધા ઉલ્લેખો તથા ખીજ ઉલ્લેખોના આધારે પાજ કોણે અંધાવી તે સંબંધી વિચારણા હવે પછી કરીશું. (ચાલુ)

‘अरिहन्त-चैत्य’ शब्दका अर्थ

[रतनलालजी डोसीको जवाब]

लेखक—पूज्य मुनिमहाराज श्रीचक्रमविजयजी

(क्रमांक ८७ से क्रमशः)

ता. ३-११-४१ के स्था. जैगपत्रमें उपचारके विषयमें डोसीजी शास्त्रका लेश भी ज्ञान न होनेसे हस्तिश्वान न्यायसे उपचार शब्दका वर्णन यद्वातद्वा करते हुए कहते हैं कि औषधोपचार, कुतर्कोपचार, इच्छितोपचार, परन्तु शास्त्रमें इन उपचारोंका अवलम्बन नहीं होता है। इस प्रकारके दुरालोचनसे कोई भी सिद्धान्त अन्यथा नहीं हो सकता, क्योंकि जब उपचार शब्दका भी ज्ञान नहीं है तो उसके दुरूह प्रभेदोंका क्या विचार हो सके? श्रीविजयानन्दस्वरिश्चरजी महाराजने ‘उपासक दशांगमें मूर्तिपूजाका जिक्र नहीं’ ऐसा लिखा है तो भी आपकी इष्टसिद्धि नहीं हो सकती है, क्योंकि वे तो ‘अर्हन् चैत्यानि’का ‘अर्हत् प्रतिमा’ ही अर्थ करते हैं। इसी मतलबसे स्वरिजीने लिखा कि इसका अर्थ यह नहीं कि उपासक दशांगमें नाम मात्र भी मूर्तिका विषय नहीं, स्वरिजीके लेखको नहीं समझते हुए उनको हठधर्मी कहनेमें शर्म आनी चाहिए। फिर लिखते हैं कि ‘अंबडाधिकारमें आप अन्य तीर्थोंमें ही जब साधुका समावेश करते हैं तब आनंदाधिकारमें अन्ययूथिक देवमें ही मूर्तिको क्यों नहि मिला लेते?’ हां, ‘अन्ययूथिक देव’ शब्दसे आपने मूर्ति स्वीकार ली, जिससे उसमें ही मूर्तिको मिलानेका प्रश्न करते हो, तब तो, अन्ययूथिक देवके साथ ‘पुण्यि अणालित्तेणं आलविसप वा संलविसप वा’ इसका, कुछ संबंध मिलाईए। न मालूम यह वाक्य कहाँसे आपड़ा? डोसीजीका नारा खेल बीगाड रहा है। और अन्यतीर्थिक साधु वस्तुतः साधु न होनेसे अन्य तीर्थोंमें उनका समावेश हो सकता है, और अन्य तीर्थिक परिगृहीता-ईदृमूर्ति मात्र अमान्य नहीं है, जो अमान्य है उसको सूचानेके लिए ही ‘अन्यतीर्थिकपरिगृहीताईदृचैत्य’का पृथक् उपादान सार्थक है, अन्ययूथिक देवमें उसका समावेश नहीं हो सकता है।

चारण मुनिके प्रकरणमें ईर्यापथिकाकी आलोचना जो बताई गई है वह यथार्थ ही है, और उस स्थलका मूल पाठ भी पहिले ही दृष्ट और विचारित है। तभी तो यह अर्थ प्रामाणिक होता है, नहीं तो ‘तस्स ठाणस्स’ का अर्थ सर्वथा संगत हो ही नहीं सकता, क्योंकि वहां तो तुमारे हिसाबसे ज्ञानका गुणानुवाद ही होता है, फिर उस स्थान (तस्स ठाणस्स) की आलोचना कैसे? अगत्या तुमको भी गमनागमन संबंधी आलोचना कहनी होगी। तो फिर नाहकमें ‘तस्स ठाणस्स’की शरण लेकर बिना युक्ति गमनागमन संबंधी यथार्थ

आलोचनाको अर्थार्थ लिखकर भोलेभाले पामरोंको यथार्थ अर्थसे वंचित क्यों करने हो ? और ‘यह शक्तिकी बात है अर्थात् कोई आता जाता नहीं,’ ऐसा आप कहते हैं और आपके गुरु तो ‘यहाँसे उड़कर नन्दनवनमें विश्राम लेवे, वहाँसे भी पीछा अपने स्थान आवे’ इत्यादि लिखते हैं, तब कहीये आप सच्चे या आपके गुरु सच्चे ? वे तो ‘आवे उड़कर विश्राम लेवे’ ऐसे लिखते हैं, और आप कहते हो कोई आता जाता नहीं। आपके मतसे आलोचना तो आती नहीं सकती क्यों कि जाता आता कोई है ही नहीं और गुणानुवादमें कोई आलोचना है ही नहीं, आपके लिये वह स्थान रहा ही नहीं।

ता. १-१-४२ के लेखमें श्रीमान् रतनलालजी लिखते हैं कि ‘कितनी भी तर्क है ? सूरिजी जानते हैं कि सारी जैन समाज तीर्थंकरोंका नन्दन-शक्तिशाली मानती है’ इत्यादि परन्तु सोचते ही नहीं कि भदि तर्क है किसकी ? पूज्य सूरिश्वरजी म. की या आपकी ? आपने ‘लंकाशाह मत समर्थ-नमें’ लिखा था कि ‘मूर्ति स्वयं दूसरोंके शरण में रही हुई है वह औरोंके लिये किस प्रकार शरणभूत हो सकेगी ?’ इसके जवाबमें पू. गुरुदेवने लिखा कि तुम्हारे साधुओंका पेट तुम भर रहे हो, उनके नाक कान आत-तायी काट लेते हैं, ऐसे गुरु तुम्हारा क्या कल्याण कर सकते हैं ? इसका मतलब यह है कि जैसे वे पराधीनता भोगते हुए भी तुम्हारा कल्याण कर सकते हैं, ऐसा तुम मानते हो वैसे ही मूर्तिके विषयमें मानना चाहिये। पराधीन गुरु कल्याण कर सके और मूर्ति नहीं यह तो अर्धजरतीय न्याय है, दुनियामें पक्षपाती क्यों बन रहे हो ? ऐसे सीधे सादे विषय को भी न समझते हुए तीर्थंकर और साधुओंकी शक्तिका नाप निकालने लग गये, इससे तो यही सिद्ध होता है कि किसी न किसी प्रकार, हो सके या न हो सके खंडन करना।

‘साधुओंकी शरणमें संसारतापसे तपा हुआ मानव चला जाय तो उसे वह निर्भय करता है’ शिष्य होने वालेको गुरुका बलाबल देखना जरूरी नहीं, मात्र तीर्थंकर भगवानका धर्मधन ही उसके पास होना चाहिये, इस तरह की आपकी युक्ति ही इस बातको सिद्ध करती है कि संसार-तापसे तपा हुआ मानव मूर्तिकी शरणमें चला जाय तो उसे वह शुभ भावोत्पादकताको देकर निर्भय कर देती है, भक्तको मूर्तिका पराश्रितत्व या अनाश्रितत्वको देखनेकी जरूर नहीं, मात्र महाबली तीर्थंकर भगवानकी भावोत्पादकतारूप धन ही उसके पास होना चाहिये, इस प्रकार युक्तिकी समता होने पर भी एक देशको स्वीकारना अन्य देशको नहीं स्वीकारना यह कहाँका न्याय है ? और अनेकों युक्तियाँ होने पर भी केवल यहाँ मैंने आपकी युक्तिले ही आपको सुझा दिया है।

जब मूर्तिके पराश्रितत्वादि ज्ञानका नियम ही नहीं है तो 'मूर्ति स्वयं दूसरेके शरणमें रही हुई है, वह औरोंके लिये किस प्रकार शरणभूत हो सकेगी?' यह तर्क कैसे ठहर सकता है? जो पराश्रित होता है वह अन्यका आश्रय नहीं होता है, ऐसा नियम ही नहीं है, क्योंकि पराश्रित साधु भी दूसरोंको किसी न किसी प्रकार शरण देता ही है। अगर साधु स्वतंत्र है ऐसा कहो तो ऐसे स्वच्छंद साधुका आश्रय कौन बुद्धिमान पुरुष ले सकता है? और चतुर्विध संचाश्रित धर्म भी परको आश्रय देता ही है, और तीर्थंकरका नाम वाचकतया पराधीन होने पर भी अन्यको शरण देता ही है इत्यादि अनेक उदाहरण मिलत हैं जिनके आगे आपकी युक्ति नहीं ठहर सकती।

'अरिहंतकी शरणमें अरिहंतमूर्ति दाखिल कर देते हैं जैसे सिद्धशरणमें सिद्धकी मूर्ति भी दाखिल होगी, सिद्ध स्वयं अमूर्तिक हैं' तब उनकी मूर्ति कैसी बननी होगी यह आपकी जिज्ञासा है, इसका समाधान-सिद्धशिलामें सिद्धोंकी जो स्थिति शास्त्रोंमें बताई गई है इसी तरह उनकी मूर्ति है इस लिये 'अमूर्तिका आकार नहीं होता है अतः पब 'उसकी मूर्ति नहीं हो सकती' ऐसा आग्रह नहीं रखना और ज्यादा देखना हो तो आपके गुरु शंकर मुनि का नचित्र मुखवस्त्रिका देख लेना जहां गजसुकुमालजीकी तस्वीर के मस्तक पर सिद्धोंकी तस्वीर लिखी है। इसी प्रकार ज्ञानादिको भी समझ लेना।

तुंगीयाके श्रमणीपासक देवदेवीकी सहाय लेनेवाले नहीं थे, तब उनके लिए गोत्रदेवकी पूजनकी तो बात ही कहाँ रही? मुलं नास्ति कुतः शाखा? । यह बात शास्त्रमें उन्हींके लिए दिये हुए विशेषणों (असहेज्ज-देवा-सुर-नाग-सुवर्णस्स) से सिद्ध है, अतः 'नाया कयवलिकम्मा' से जिनेश्वर भगवानकी ही पूजा साबित है।

आपके गुरु इसका 'स्नान किया-कोगले किये' ऐसा अर्थ करते हैं, यह तो असंबद्ध और अनभिज्ञता ही है। पारिभाषिक हो तो तुम्हारे लिये ही मान्य हो सके न कि प्रमाणसे विवेचकोंको। x x x

'अरिहंत चेइवाणं' जहां २ आता है वहां २ अरिहंत भगवानकी मूर्ति या मंदिर दोही अर्थ होते हैं, अतः मूर्तिको उठानेके लिये यहां पर अनेक अर्थ करना नाहकमें मगजमारी ही है, यही बात खुरजी महाराजने अपनी समालोचनामें बताई है। [क्रमशः]

सूचना

आ अंकनी जेम आवतो अंक पणु वणतसर १५भी तारीजे प्रगट करवानी छच्छा छे. आम छतां अत्यारनी अनिश्चित संयोगेना डारहे अंक प्रगट करवामां विद्वंज थाय तो ते यदावी देवा अने पत्र लणीने तयस नही करवा वायकेने विनंती छे.

०५.

નવી મહદ

૫૧) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદ્ગુપ્તેશ્વરી

શેઠ પ્રેમચંદ્રજી ગોમાજી આલીવાલાના સુપુત્ર શેઠ ઉદેભાણુશ્રી તરફથી.

૫૨) શેઠ સુબોધચંદ્ર પોપટલાલ, અમદાવાદ

૩૧) શેઠ પોપટલાલ પુંજલાલ, અમદાવાદ

૩૧) શેઠ શાંતિલાલ પ્રેમચંદ.

સૌજન્ય

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના અંકના મુખપૃષ્ઠ ઉપર છપાયેલ શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થના જિનમંદિરના શિખરનો બ્લોક ‘શંખેશ્વર મહાતીર્થ’ નામક પુસ્તકના પ્રકાશક શ્રી વિજય-ધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા-ઉલ્લેખના સૌજન્યથી મળ્યો છે.

કાગળના અસાધારણ ભાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણઆને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને પોણા બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આપવું અને આટલો વધારો કરીને તે માટે સમિતિને પણ મદદ મોકલવાની વાત એક જિનમંદિરની દરીએ છીએ.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

[૧] શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંગ્રહી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

[૨] શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષનાં જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય એક રૂપિયો.

[૩] દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયો.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંગ્રહી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

—લખો:—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક - સમિતિ
જોશિંગલાઈની વાડી, ધીકાંટા, અમદાવાદ.

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८ ॥ विक्रम सं. १९६६ : वीरनि. सं. २४९६ : इस्वीसन १९४३ ॥ क्रमांक
अंक ६-७ ॥ इंग्लिश-जैन शुद्धि १० : गुरुवार : इस्वीआरी-मास १५ ॥ ९०-९१

विषय — दर्शन

१ श्री देवविजयल्लु कृत चंदनगाला-स्वाध्याय :	श्री. साराभाय म. नवाय	: १६६
२ देवाधिदेव (कथा)	: पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयल्लु	: १७३
३ श्री मातर तीर्थ	: पू. सु. म. श्री. सुशीलविजयल्लु	: १७६
४ सत्तरभी सदीनी ऐक्यप्रकट तीर्थभाषा :	पू. सु. म. श्री. इतिहासगरल्लु	: १८५
५ श्री केशरियाजी-वन्दना	: पू. सु. म. श्री. लक्ष्मणविजयल्लु	: १८२
६ महाराज कुमारपालनी धर्म रथा :	N.	: १८३
७ ' अरिहंत-चैत्य ' शब्दका अर्थ	: पू. सु. म. श्री. विक्रमविजयजी	: १८७
८ एक अलभ्य महत्त्वपूर्ण प्रति	: श्री. अजरचंदल्लु नाडटा	: १८८
९ संप्रति-कालनिर्णय	: श्री. श्रीमन्नाल अभुवण संधवी	: २०१
१० गिरनार तीर्थनी पाण्डे काले अर्धावी	: पू. सु. म. श्री. न्यायविजयल्लु	: २०६
११ जैनधर्मी वीरानां पराक्रम	: श्री. मोहनलाल दीपचंद जोक्षी	: २१४
१२ प्रवचन-प्रश्नमाला	: पू. आ. म. श्री. विजयपद्मसरिल्लु	: २१७
१३ गुरुमण्डप श्री आदिनाथस्तोत्र	: पू. आ. म. श्री. विजयलक्ष्मणलक्ष्मणसरिल्लु	: २२१
१४ सीमधर-विनति-स्तवन	: पू. सु. म. श्री. जयंतविजयल्लु	: २२२

सूचना-आ मासिक अंग्रेज महिनानी पंढरभी तारीछे प्रगट थाय छे.
तेथी सरनामाना इस्कारना अजर आरभी तारीछे समितिना कार्यावधे
पडोयाडवा.

लवाजम-वार्षिक-छे इपिया : छूटके बालु अंक-त्रय आना

मुद्रक : नरेशचम ह. पंड्या; प्रकाशक : श्रीमन्नाल जोक्षणास शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगबाघनी वाडी, धीकांटा रोड, अमदावाद,
मुद्रणस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, भीरजपुर रोड, अमदावाद.

श्री जैनसूत्रप्रकाश

वर्ष ८

कैमांड २०-२१

अंक १-३

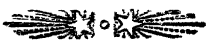
अंजलि

सर्ता शिरोमणि सा-
ध्वी यंदनभासा ये प्रभु
महावीरना युगनी ऐक
अति तेजस्विनी स्त्री-
विभूति ऐ.

परमात्मा महावीरना
जन्मदिनना प्रसंग पर-
मात्मा महावीरना युगना
नैन धतिहासमां अमर
स्थान भोगवनार आ
साध्वी स्त्रीनुं छवन आ-
क्षेपती त्रलुसे वर्षधीय
वधु प्राचीन यशोगाथा
इप स्वाध्याय आणे
प्रगट थाय छे अ ऐक
सुयोग छे.

आ साध्वी स्त्रीनुं
पवित्र स्मरण आप-
णुने साधुता प्रत्ये प्रेरे
ऐ न भावना !

संपादक

जगद्गुरु श्री હીરવિજયસૂરીશ્વરાધ્ય
શ્રી દેવવિજયજીવિરચિત
શ્રી ચંદનબાલા-સ્વાધ્યાય

સંપ્રદાય

શ્રીયુગ સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ.

વીર જિજ્ઞેસુર પાપ પશુમી કરી.

યુદ્ધસૂર્ય ચંદનબાલા મન ધરી.

સૂચક

મન ધરી ચંદનબાલા યુદ્ધસૂર્ય, જોણું અભિગ્રહ પૂરોએ,
તે કવણુ ગામિં કવણુ હામંઈ, સુરહિ મહિમા કોમ કાએ;
નયર કોસખી રાજ પાલઈ, શતાનિકે નિકાં નરવર,
મૃગાવતીઅ ગોણી તાસ સહિઅર, નંદી નામખં સુંદર. (૧)
સેક ધનાવો ધનવંત જાણીઈ, મૂલ: નામઠ વરણી. વંખાણીઈ.

સૂચક

વંખાણીઈ મૂલાભી(ભિ)ધાનઈ, સુગુણ નામઠ સુંદર,
સિરિ વીર જિજ્ઞેસુર જોણું અવસર, પહુતલા સુખકર;
સો પોસ ખુલે પ્રતિપદાઈ, એ અભિગ્રહ સિદ્ધએ,
નિજ મન માંહિં અતિ ઉજાહિં, મોટઈ ભાવઈ લીધ એ. (૨)
ધૂઆ રાયની મરતક ખુર કરી. ઉપવાસ ત્રીણિ યોની દુખ ધરી.

સૂચક

દુઃખ ધરીઅ રોતી પગઈ અહીલહ, એક પગ આહિર કરી.
ઉંખર માંહિ ચરણ ખીજે, બિફાર (વંખાણની) વેલા ખરી;
જે ઘર પીવાનઈ સૂર્ય ખૂણઈ. ચાલઈ પાકુસ મુક દીઈ,
તો એહ અભિગ્રહ અતિહં દુસહ, સહી સહી પુ(પુ)રો દુઃખો. (૩)

કરીય અભિગ્રહ જિણુ વિહરણુ ગયા, લિખ્યા(ક્ષા) ફિરતાં માસ ચ્યાર જ થયા.

ધંમ ફિરતાં થયા માસ ચ્યાર ^{ત્રૃટક}જ, એક દિન નંદા ધરધં,
વિહરણુ પહુતા વીર જિનવર, જંગમ સુરતકુ તસ ધરિં;
આણુઠ્ઠચુ તબ તેહ ઉડી, મોટા મોઢક લેધ કરી,
અન્નેગ્ય જાણી ભાવ આણી, તવ ચાલ્યા વેગી કરિ. (૪)
તવ સા નંદા સહિઅરનધં કહધં, વીર જિનેસ લિક્ષા નવિ લિધં.

નવિ લિધં લિખ્યા (ક્ષા) વીર જિનવર, અભિગ્રહ કીધો અછધં,
રાણી રાજા વિનવ્યો, ધંમ જ વલિ તિહાં પછે;
તે વચણુ સુણી નયર માહે, ગહુ ઉપાય કરાવએ,
એક નારી રોતી મોઢક લધ, જિનનધં વિહરાવએ. (૫)

॥ દાલ ॥ રાગ કેઠારો ॥

ગીત ગાધં એક સુંદરીલ, એક સારે શૃંગાર;
એક જ બાલકને લેધલ, દીધં જિનવર આહાર. (૬)

હો વીર જિણુ એહ અભિગ્રહ સાર, તુઝ ગુણનો નહિ પાર. હો વીર.-આચલી
એક મૂકધં વેણુ મોકલાલ, નાટિક એક કરંતિ,
એક અંબોટો સિર ધરીલ, તુમ્હ આહાર દેયંતિ. હો વીર. (૭)

રમતિ રામા રંગચુ, આણી હર્ષ અપાર;
વિહરાવધં બહુ ભાવચુલ, તોહધં ન લીધં આહાર. હો વીર. (૮)

તેણુધં અવસર નરવરુલ, રાય શતાનિક જેહ;
ચંપાધં બહુ દલ લેધલ, વીટી રહીઓ તેહ. હો વીર. (૯)

ચંપાગઢ જળ લેલીઓલ, દધિવાહન નાસંતિ;
ધારણી ધૂઆ વસુમતીલ, સુભટનધં હાથધં ચઢંત. હો વીર. (૧૦)

વાટધં પૂછધં ધારણીલ, તું મુજ કિસુંઅ કરેસ;
તું મુજ પરણી વાલહીલ, તું મુજ વિનય વહેશ. હો વીર. (૧૧)

એહ વચણુ શ્રવણે સુણીલ, સતીયશિરોમણિ તામ;
તતજિણુ પ્રાણુ તજ્યા સહીલ, હૈ હૈ કર્મ વિરામ. હો વીર. (૧૨)

વસુમતી કુમરી લેધલ, આવ્યો નિજ ધરિ માંહિ;
કોપ કરધં ધરણી તિસધંલ, દેખી કુમરી ઉછાંહિ. હો વીર. (૧૩)

પ્રહ સમય વેચન ગયોલ, ધરણીતણુધં આદેશ;
સાથધં લે ઉભી કરીલ, દેખધં એક તિહાં વેશ. હો વીર. (૧૪)

મૂલ પૂછિં વેશ્યા તિસધંલ, કહધં શત પંચ દિનાર;
કુમરી પૂછધં તેહનધંલ, તુમ્હ ધર કિસ્યો આચાર. હો વીર. (૧૫)

નિત નવલા નર સેવઈછ, લોજન કર કપુર;
 વચન સુણી વેશ્યા તણુછ, હુખ ફૂલો તવ મુરિ. હો વીર. (૧૬)
 સુલટને તે કુમરી કહેછ, એહનઈ સાધિ મ દેઁ;
 સેઠ ધનાવો આવીઓછ, મૂલ પૂછઈ તવ નેય. હો વીર. (૧૭)
 સેઠ વેશ્યા માહોમાહિંછ, કાળો તિહાં વિવાત;
 ચક્રકેસરિ સાનિધ કરીછ, વેશ્યા ઉનાયો નાદ હો વાં. (૧૮)
 સેઠ ધનાવઈ મૂકાવિછ, આણી નિજ ઘરિ માંહિ;
 પુત્રી કરીનઈ તિહાં ધરીછ, હરખ ફૂલો મનમાંહિ. હો વીર. (૧૯)

॥ ઘાલ ॥ રાગ સિંધુઆ ॥

વસુમતિ કુમરી તિહાં રહઈ, એહઈ મધુરી વાણિ રે;
 જાણી અલિનવ સરસતી, કલા ચોસઠિની જાણિ રે.

સુજાણ કુમરી રૂપઈ અમરી, સેઠનું મનમોહ્યો,
 ઘણું ચંદ જઈસો કણુયં શરીસો, હેહ જેહનું (નો) મોહ્યો;
 તેણઈ નામ દીધું યુણે અનોપન, ચંદનખાલા તેહનું;
 તવ દીઈ હરખઈ નયણુ નિરખઈ, ચંદનખાલા ઘણું ઘણું. (૨૦)

રૂપઈ સોહગ સુંદરી સુલલિત વેણઈ નારી રે;
 ચંપકવન્ની દેહડી ચિંતઈ મૂલો નારી રે.

મૂલો કુનારિ મનિંદિઈ ચિંતઈ, એહ સુજનઈ હુખ દીઈ.
 એહવું જાણી કોથ આણી, સેઠાણી ચિંતઈ દીઈ;
 નાવી તેડાવી ચંદનખાલાનું, સ્ત્રીસ લદ્દ કરાવએ,
 નાલઈ વાસઈ ઘણું મારી, પગઈ અડીસ ઘસાવએ. (૨૧)

ઓરા માંહિ ઓરડો, રડતી ઘાલી ખાલ રે;
 ચંદનખાલા હુખ ધરઈ, તાલું દીઈ તરકાલ રે.

તતકાલ તાલું દેઈ કરીનઈ, મૂલો મન હરખઈ સહી,
 દિવસ બીજઈ સેઠ આવ્યો, ચંદના દેખઈ સહી;
 સેઠ પૂછઈ કુમરી કિહાં છઈ, ન દીસઈ કારણ કિન્નું,
 હું ન જાણું કિહાં ગઈ છઈ, ઉત્તર આપઈ તેહસ્યું. (૨૨)

ઈમ કરતાં ત્રણિ દિન હૂઆ, તોહિ ન જાણઈ વાત રે;
 પાટોસણ એક ડોકરી, સઘલી કહઈ તેણિ તાત રે.

તાતિ નિજ મનહ ચિંતઈ, પાપિણી તિં સ્યું કર્યું;
 ખાર ઊઘાડી ખાલ કાઢી, સેઠનિ મન સુખ હૂઆ;

કરીય અભિગ્રહ જિણુ વિહરણુ ગયા, ભિખ્યા(ક્ષા) ફિરતાં માસ ચ્યાર જ થયા.

ધમ ફિરતાં થયા માસ ચ્યાર ^{ત્રૂટક} જ, એક દિન નંદા ઘરધં,
વિહરણુ પહુતા વીર જિનવર, જંગમ સુરતડુ તસ ઘરિં;
આણુંદસ્યું તખ તેહ ઉઠી, મોટા મોઢક લેધ કરી,
અજોગ્ય જાણી ભાવ આણી, તવ ચાલ્યા વેગી કરિ. (૪)

તવ સા નંદા સહિઅરનધ કહધં, વીર જિનેસ ભિક્ષા નવિ લિધં
નવિ લિધં ભિખ્યા (ક્ષા) વીર જિનવર, અભિગ્રહ કીધો અછધં,
રાણી રાજા વિનવ્યો, ધમ જ વલિ તિહાં પછે;
તે વયણુ સુણી નયર માહે, બહુ ઉપાય કરાવએ,
એક નારી રોતી મોઢક લધં, જિનનધ વિહરાવએ. (૫)

॥ ઢાલ ॥ રાગ કેદારો ॥

ગીત ગાધં એક સુંદરીણ, એક સારે શૃંગાર;
એક જ બાલકને લેધણ, દીધં જિનવર આહાર. (૬)

હો વીર જિણુ એહ અભિગ્રહ સાર, તુઝ ગુણનો નહિ પાર. હો વીર.—આચલી
એક મૂકધ વેણુ મોઢલાણ, નાટિક એક કરતિ,
એક અંબોડો સિર ધરીણ, તુમ્હ આહાર દેયતિ. હો વીર. (૭)

રમતિ રામા રંગસ્યું, આણી હર્ષ અપાર;
વિહરાવધં બહુ ભાવસ્યું, તોહધં ન લીધં આહાર. હો વીર. (૮)

તેણુધં અવસર નરવરુણ, રાય શતાનિકે જેહ;
ચંપાધં બહુ દલ લેધણ, વીટી રહીઓ તેહ. હો વીર. (૯)

ચંપાગઢ જખ લેલીઓણ, દધિવાહન નાસંતિ;
ધારણી ધૂઆ વસુમતીણ, સુભટનધં હાથધં ચઢંત. હો વીર. (૧૦)

વાટધં પૂછધં ધારણીણ, તું મુજ કિસુંઅ કરેસ;
તું મુજ પરણી વાલહીણ, તું મુજ વિનય વહેશ. હો વીર. (૧૧)

એહ વયણુ શ્રવણે સુણીણ, સતીયશિરોમણિ તામ;
તતખિણુ પ્રાણુ તજ્યા સહીણ, હૈ હૈ કર્મ વિરામ. હો વીર. (૧૨)

વસુમતી કુમરી લેધણ, આવ્યો નિજ ઘરિ માંહિ;
કાપે કરધં ધરણી તિસધં, દેખી કુમરી ઉછાંહિ. હો વીર. (૧૩)

પ્રહ સમય વેચન ગયોણ, ધરણીતણુધં આદેશ;
સાથધં લે ભલી કરીણ, દેખધં એક તિહાં વેશ. હો વીર. (૧૪)

મૂલ પૂછિં વેશ્યા તિસધં, કહધં શત પંચ દિનાર;
કુમરી પૂછધં તેહનધં, તુમ્હ ઘર કિસ્યો આચાર. હો વીર. (૧૫)

નિત નવલા નર સેવઈ'જી, લોજન દૂર કપુર;
વચન સુણી વેશ્યા તણાજી, દુખ હૂઓ તવ ભૂરિ. હો વીર. (૧૬)

સુલટને તે કુમરી કહે'જી, એહનઈ સાથિ મ દેઈ;
સેઠ ધનાવો આવીઓજી, મૂલ પૂછઈ તવ તેય. હો વીર. (૧૭)

સેઠ વેશ્યા માહોમાહિં'જી, લાગો તિહાં વિવાદ;
અકુકેસરિ સાનિધ કરીજી, વેશ્યા ઉતાર્યો નાદ. હો વીર. (૧૮)

સેઠ ધનાવઈ મૂંઝાવિજી, આણી નિજ ઘરિ માંહિ;
પુત્રી કરીનઈ તિહાં ધરીજી, હરખ હૂઓ મનમાંહિ. હો વીર. (૧૯)

॥ ઢાલ ॥ રાગ સિંધુઓ ॥

વસુભતિ કુમરી તિહાં રહઈ, બોલઈ મધુરી વાણિ રે;
બાણે અલિનવ સરસતી, કલા ચોસઠિની બાણિ રે.

સુબાણ કુમરી રૂપઈ અમરી, સેઠનું મનમોહએ,
ઘણુ ચંદ જઈસો કણુયં શરીસો, દેહ જેહનું (નો) સોહએ;
તેણુઈ નામ દીધું શુણે અનોપમ, ચંદનખાલા તેહનું,
તવ દીઈ હરખઈ નયણુ નિરખઈ, ચંદનખાલા ઘણું ઘણું. (૨૦)

રૂપઈ સોહજ સુંદરી સુલલિત વેણુઈ સારી રે;
અંપકવન્ની દેહડી ચિંતઈ મૂલા નારી રે.

મૂલા કુનારિ મનિંદિઈ ચિંતઈ, એહ સુજનઈ દુખ દીઈ,
એહવું બાણી કોથ આણી, સેઠાણી ચિતઈ હીઈ;
નાવી તેડાવી ચંદનખાલાનું, સીસ ભદ્ર કરાવએ,
નાલઈ વાસઈ ઘણું મારી, પગઈ અઠીલ ઘલાવએ. (૨૧)

ઓરા માંહિ ઓરડો, રડતી ઘાલી બાલ રે;
ચંદનખાલા દુખ ધરઈ, તાલું દીઈ તાકાલ રે.

તતકાલ તાલું દેઈ કરીનઈ, મૂલા મન હરખઈ સહી,
દિવસ ઘીજઈ સેઠ આવ્યો, ચંદના દેખઈ સહી;
સેઠ પૂછઈ કુમરી કિહાં છઈ, ન દીસઈ કારણુ કિસ્યું,
હું ન બાણું કિહાં ગઈ છઈ, ઉત્તર આપઈ તેહસ્યું. (૨૨)

ઈમ કરતાં ત્રણિ દિન હૂઆ, તોહિ ન બાણુઈ વાત રે;
પાટોસણુ એક ડોકરી, સઘલી કહેઈ તેણિ તાવ રે.

તાતિ નિજ મનહ ચિંતઈ, પાંચિણી તિં સ્યું ક્યું,
ખાર બઘાડી બાલ કાઠી, સેઠનિ મન સુખ હૂઓ;

ધર માંહિ દેખઈ અન્નપાણી, દીઠા અડદ જ બાકુલા,
તન સેઠં ચિંતઈ એહ આપું, પગ કરાવું મોકલા. (૨૩)

સૂપડ બૂણુઈ બાકુલા, આપ્યા તેણીવાર રે;
સેઠં લોહાર તેડણુ ગયો, હુખઈ રૂઠં કુમારિ રે.
કુમારિ રોતી ભાવ ધરતી, કોઈ મુનિવર આવએ,
તિહાં વિહરતા શ્રી વીર જિનવર, જંગમ સુરતડુ આવએ;
અતિ ભાવ ભાવી તેઅ શ્રાવિકા, જિનનઈ વિહરાવએ,
તે યોગ્ય જાણી હર્ષ આણી, અભિગ્રહ પૂરવએ. (૨૪)

અઠીલ ટલી ઝાંઝર હૂઆ, હૂંઈ લલકતી વેણિ રે,
વસુધારા સુર તિહાં કરઈ, સાઠી બારહ કોડિ તેણિ રે.
તેણિ વૃષ્ટિં સોવન તણીય કીધી, ઉદ્ધોષણા ઘોષાવએ,
તે દ્રવ્ય લેવા રાય આવઈ, સુહમપતિ તવ આવએ;
મૂલા કહઈ એ ધન અમ્હારૂં, રાય પલણુઈ અમ્હતણું,
સુરરાય જંપઈ સતીય ચંદનખાલા આપઈ તેહતણું. (૨૫)

સેઠં ધનાવાનઈ દીયું, કુમરી તણુઈ આદેશઈ રે;
ગયવર ખંધ ચઢી કરી, કીધો તિહાં પરવેસ રે.
પરવેશ કીધો રાય મંદિર, ધવલ મંગલ ગાવએ,
અનુકેમિં શ્રી વીર જિનવર, કેવલ પામી તાવએ;
શ્રી વીર પાસે દિખખ લેઈ, કરમ ખપેઈ ભવ તણાં
સો ચંદનખાલા શુભ વિશાલા, પામીઆ સુખ શિવતણાં (૨૬)

સંવત સોલ વીસોતરઈ, વૈશાખ સુદિ પંચમી સારી રે;
શનિવારે એ મેં શુણી, આણી હર્ષ અપાર રે.
અતિ હર્ષ આણી મધુરી વાણી, ચંદનખાલા મહાસતી,
શીલશિરોમણી સતીય સુંદરી, મિં એ કીધી વિનતી;
શ્રી હીરવિજયસૂરિંદ સેવક, દેવવિજય એણી પરિ કહે,
જે શીલ પાલઈ મનહ નિશ્ચલ, સુગતિ સુખને તે લહઈ. (૨૭)

॥ ઈતિ શ્રી ચંદનખાલાસ્વાધ્યાય સમાપ્તિ ॥

નોંધ—આ સ્વાધ્યાય મારી પાસેનાં કેટલાંક જ્ઞાં હસ્તલિખિત પાનાંઓ છે તેમાંના
એક પાનાં ઉપરથી ઉદ્ધરીને અહીં આપી છે.

દેવાધિદેવ

ક્રમ:—

પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીદર્શનવિજયજી

જૈન માત્રમાં પરમાત્મા મહાવીરનો જન્મદિન આવે છે. તે પ્રસંગે; ઘણાં વર્ષો પહેલાં લખી રાખેલી પરમાત્માની આત્મસાધનાની આ અમર કથા પ્રગટ કરવી ઉચિત સમજીને અહીં આપી છે. આત્મિકવૃત્તિ અને આસુરિકવૃત્તિનું ફક્ત અનાદિકાળથી ચાલ્યું આવે છે. પણ ખરા આત્માના આશકોએ આસુરી વૃત્તિને કદી મચક આપી નથી. આ અમર કથાના શબ્દશબ્દમાંથી આ દ્વનિ પ્રગટ થાય છે. આવી કથાઓ હજારો હાથે અને હજારો વાર લખાય છતાંય તે નવીન ને નવીન પ્રેરણાજ પાયા કરે છે. આ કથા આપણને સૌને પાવન કરે!

હીરાગળ ચુંદડી શી ખીલતી સંધ્યાએ રંગ બદલવા માંડ્યો હતો, સૂર્યનો પ્રકાશ ઓસરવા લાગ્યો હતો, રાત પડતી હતી અને પૃથ્વીએ જાણે અધારપછેડા ધારણ કરવા માંડ્યો હતો. આકાશપટમાં તારલીઆં ટળમગવા લાગ્યાં હતાં. અને પૃથ્વીના તારલીઆસમાં બાળકો આંખો વીચી ગોઠડીમાં છુપાવા લાગ્યાં હતાં. એવામાં આકાશમાં વીજળી જેવો ચમકાર થયો, જાણે રાહુની સૂર્યગ્રહણ માટે તૈયારી થવાના વાતાવરણ જેવો ભયસ્વાર થયો. એકાદ ક્ષણ વીતી અને જાણે આભમાં વીજળીને બદલે પુંછડીઆ ધૂમકેતુ સમો ભયાનક અંગારો ધસમસતો ગતિ કરી રહ્યો હતો એવો આભાસ થયો. જાણે નવાળામુખીના કોપનું પ્રદર્શન હોય તેમ તે જેમ જેમ નીચે ઊતરવા લાગ્યો તેમ તેમ તેનું સ્વરૂપ ઉગ્ર થવા લાગ્યું. પણ એ અંગારો ન હતો. તદ્દન નજીકમાં આવતાં તો એ અંગારો શીટીને અરપણ મનુષ્યાકૃતિ-અવ્યકત દેવ દેખાયો. તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં બબડતો હતો—“અરે, એ દેવરાજની મતિ મારી ગઈ લાગે છે, કે જેમ ફાવે તેમ લવરી કરે છે. શું કાળા માથાના માનવીને ત્રણ લોકમાંથી કોઈ ન ચળાવી શકે? અરે, મારી મોજડી સાફ કરનાર ભૂતડો પણ એ તળાઈમાં સુનાર અને કમળથીય સુકોમળ કાચાવાળા રાજવી-બાલકને ધ્યાનબ્રજ કરી નાખે, તો પછી સામાનિક ઋદ્ધિવાળા અને અથાગ સામર્થ્યવાળા મારા જેવા દેવવીરને શું દુષ્ટ છે? ન્યાંસુધી હું કોપ્યો નથી ત્યાંસુધી જ એ નિર્ગ્રંથ ભવી-અભવીની વાતો ચલાવીને મુક્તિની જાળ પાથર્યા કરશે. કોણ કહે છે મોક્ષ છે? સિદ્ધના જીવો કોણે જોયા છે કે જેને માટે આ રાજપુત્ર આવાં દુઃખો સહી શરીરની ખાખ કરી રહ્યો છે? આજે તેનો ભ્રમ દૂર કરી દંભનો પડદો ચીરી નાખું, અને એ રાજપુત્રને સિદ્ધ કરી આપું કે સ્વર્ગલોક અને દેવપદ એ જ પરમ ષલ છે. મારા જેવા દેવની આગામી પાલન એ જ શિવસુંદરીનું લગ્ન છે. બાકી બધું હંબગ છે. પણ માત્ર એક ભય રહે છે કે—રખેને દેવેન્દ્ર આ રાજપુત્રનું ઉપરાણું હશે! કેમકે આ રાજપુત્રને ઇંદ્રના ભયથી કોઈ કંઈ કરી શકતો નથી, જેથી વીતરાગ થવાની વાતો કરતો આ રાજપુત્ર ઇંદ્રની ઓથમાં રહી ધાર્યા પ્રમાણે મહત્તા ખાટી જાય છે. ન્યારે ઇંદ્ર પોતે જ તેના સામર્થ્યની પ્રશંસા કરે તો પછી ખીજાએ તો એમાં “હા”ની ટાપશી જ પૂરવી રહી. પણ હું આવી હાજલા કરી શકું તેમ નથી. હું એ નમ્ર સત્ય પ્રગટ કરું ત્યારે જ ખરા!

તે આત્મિક હૃદયમાં આ અને આવા વિચારો વીજળીના ઝબકારની પેઠે એકદમ પ્રકટી અને સ્ફોટિત થઈ ગયા. તેણે પાછું વાળી જોયું. પણ ઇંદ્ર તો “આ ઉદ્ધત દેવ ડોકર

ખાદા વિના પાછા ફરનાર નથી,” એમ માની મૌનપણે એકો હતો. છેવટે તેણે નિશ્ચય કર્યો “હવે હંદ્ર ખીલું શું કરી નાખશે? જે થયું હોય તે થાય, પણ હું તો બતાવી આપીશ કે મારામાં કેટલી તાકાત છે !” આ પ્રમાણે મનોભાવ ફળવતી તે આકૃતિ દૃઢ ભૂમિના પેદાશ વનમાં ઉતરી. એનું નામ હતું સંગમક દેવ, અને તેનો સ્વભાવ હતો અબળવ્ય !!

ઉદ્યાનના એક ભાગમાં અક્રમ ભક્તવડે એક રાત્રિકી પ્રતિમાને વહતા એક યુવાન નવસ્ત્રી ડાહ્યા હતા. તેમની આકૃતિ ભવ્ય હતી. દૃષ્ટિ એકાગ્ર હતી. દેહલતા કાંઈક નમંલી જતાં સ્થિર હતી. બન્ને ભુગ્ગજો નીચે લંબાવેલી હતી. મુખ ઉપર સૌમ્ય ઝળકી રહ્યું હતું, જાણે સમગ્ર પ્રાણી પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય નીતરતું હોય ! તે યોગીરાજનું તપસ્તેજ અને પ્રભુત્વ જાણે સમગ્ર જગતને આકર્ષી રહ્યું હતું. અરે, હંદ્ર પણ પોતાના પ્રત્યેક પ્રસંગમાં તેમના મનોબળની સ્તુતિ કરતો હતો.

સંગમકે યોગીરાજની પાસે આવતાવેંત પોતાની આસુરીવૃત્તિનું પ્રદર્શન ખડું કરવા માંડ્યું. અને એક પછી એક એમ આ પ્રમાણે વીસ ભયંકર યાતનાઓની કસોટી ઉપર યોગીરાજના આત્માને ચઢાવ્યો. પણ યોગીરાજને મન તો એ અનેરો પ્રસંગ આવી પડ્યો હોય એમ લાગ્યું. આત્માનું કુંદન જાણે અગ્નિમાં ધમીને વધુ સ્વચ્છ થવાનો યોગ સંપડ્યો હતો. સાચા સુવર્ણ કદી આતાપનાનો ઇન્કાર કર્યો સાંભળ્યો નથી.

૧. કેટલાય મણુ ધૂળનો વરસાદ વરસાવ્યો. યોગીન્દ્રના મુખમાં ધૂળ, કાનમાં ધૂળ, આંખમાં ધૂળ, નાકમાં ધૂળ, અને ગળામાં ધૂળ ! બસ, ધૂળ ! ધૂળ !! ને ધૂળ !!! જાણે જગત ધૂલિકામય બની ગયું હતું ! સંગમને થયું કે યોગીરાજની ઇન્દ્રીયો શક્તિશાળ્ય થઈ ગઈ અને શ્વાસ રૂંધાઈ ગયો, પણ યોગીરાજના મનમાં તો આનાથી પીપળાના કુંપળ જેટલો પણ સ્પંદ થયો નહિ.

૨. એકદમ ક્રીડીયારાં ઉભરાયાં. ક્રીડીઓ તીણા ડાંખવડે યોગીશને કરડવા લાગી. એક કાનેથી પેસી બીજા કાને નીકળી. એમ અંગેઅંગમાં આરપાર કાણાં પાડી શરીર ચાલણી જેવું કરી નાખ્યું. સંગમને થયું કે બસ, મારો જથ થયો. પણ યોગીના ધ્યાનસ્થ મનને જાણે એ વેદનાની ખબર પણ ન હતી એમ એ નિશ્ચય રહ્યો.

૩. વજ્રની અણીવાળા ડાંસ મચ્છરોનું લશ્કર આવ્યું. તેણે ચટકે ચટકે રૂધિરના ટીશીઆ આપ્યાં, પણ યોગીવર ધ્યાનથી તિલતુષ માત્ર ચળ્યા નહિ.

૪. ઉપહોલ (તેલપાઇ) ઘીમેલોનું ધણુ છૂટ્યું. એક જ વારે કારમી ચીસ બેંચાવે તેવા ડાંખ દીધા. છતાં યોગીન્દ્ર તો ધ્યાનમસ્તીમાં મશગૂલ હતા.

૫. વીંછીઓની ઘાડ દોડતી આવી. તેણે યોગીવરના શરીરને ખવાય તેટલું ખાધું. પણ તે યોગીરાજના ધ્યાનને ન ચળાવી શકી.

૬. રાત્રી નોળીઆની નાત વજ્રુટી. તેઓ દાંતીયા કરતા યોગીવરના અંગને તોર અને દાંત વડે વલુરવા લાગ્યા. શરીરમાંથી માંસના લોચા ફાડવા લાગ્યા, પણ તેઓ યોગીરાજના ધ્યાનને ન વીંધી શક્યા.

૭. રોમેરોમ અગ્નિ ખેરવે તેવા ઉગ્ર સર્પો આવ્યા, ડાંખ દીધા. છતાં સ્વામીનો રોમાંચ પણ ફરક્યો નહિ.

૮. જાણે ઉંદરીયા નિશાળ છુટી. ઉંદરો યોગીન્દ્ર પર ફેદવા લાગ્યા, કાન કરડ્યા, નાક ટેચ્યું, કુંકડી કુંકડીને લોહી પીધું. ચુ...ચુ કરતાં કરતાં ઘા ઉપર પેશાબ અને લીંડીઓ નાખ્યાં. છતાં યોગીશ તો અધિકારિક આત્માને જ ભાવતા રહ્યો.

૯. વનહાથી ઝપાટામાં આવી યોગીની સાથે અકળાયો, તેમને મુઠમાં પકડી આકાશમાં સાત-આઠ તાડ જેટલા ઊંચે ઉલાળી દાંત પર ઝીટ્યા, ભૂમિમાં પછાડી દાંતથી વિંધ્યા અને પગે છુંદ્યા. છતાં યોગીન્દ્રનું ધ્યાન અવિચળ રહ્યું.

૧૦. ગાંડી હાથણીએ યોગીન્દ્રને હડફેટમાં લીધા. શૂઠાદંડ વતી વીંધી, ચામડી વિઢારી, ચીરાડીયામાં દાહ કરાવે તેવું ખાઈ મૂત્ર છાંટયું અને પગ વતી ખુંદવા લાગી છતાં યોગીરાજના તાનમાં રચમાત્ર ખલેલ પડી નહિ.

૧૧. ભૂતપિશાચનું રૂપ આવ્યું. યોગીવરને ઘણી ઘણી કથર્થના કરી, અતુલ દુઃખો આપ્યાં પણ યોગીને મન તેની કશી અસર ન થઈ.

૧૨. ગર્જના કરતો લોહી તરરચો વાઘ છૂલ્યો. યોગીવરની ચામડીમાં ચીરાડીઆ પાડી તેમાં મૂત્ર રેડયું. પણ યોગી તો મેઢુની જેમ સ્થિર જ રહ્યા.

૧૩. યોગીન્દ્રના પિતાજી આવી સામે ઊભા રહ્યા. અને કડુણ સ્વરે નિસાસો નાખી આકંઠન કરવા લાગ્યા કે—હે પુત્ર ! વૃદ્ધ પિતાને ઝોડી ક્યાં ગય છે ? મને દુઃખી કરવાથી તારી યોગસાધના સફળ થવાની નથી. છતે પુત્રે પણ દુઃખી જીવન વીતાવતું તે કરતાં અપુત્રિયા રહેવું સારું ! છતે પુત્રે શત્રુનું અપમાન સહેવું એ પણ મરવા બરાબર છે. હે માતૃભૂમિ ! હવે તો માર્ગ આપે તો માટીમાં મળી જઈ ! એમ કહી તેણે મોટી પોક મૂકી. પણ ત્રણે જગતની લીલા પામી ગયેલા જ્ઞાની યોગી આ દંભી સ્વરૂપને કળી ગયા હતા. અને એ મોહપાશમાં ન સપડાયા.

૧૪. રો'કકળ કરતું જનનીનું સ્વરૂપ આવ્યું. પ્રથમ તો છાતીફાટ રુદ્ધન કર્યું, પછી આંસુ સારતો મોહક વાણીનો પ્રવાહ છૂટ્યો કે—હાય, હાય, પુત્ર ! તને કાણે બોળવ્યો છે ? અમારી ઇતરાજમાં તારી મહેનત નિષ્ફળ જશે. તને મોક્ષ મળવાનો નથી. અરે મેટા ! રડતા માળાપને મૂકી નાસી આવ્યો, કાંઈ દયા ન આવી ? હજી બોલતો પણ નથી. આટલીયે શરમ નથી ? હાય, હાય ! હું તો દુઃખી દુઃખી થઈ ગઈ. ક્યાં જઈ ? કોને કહું ? દુઃખમાં દીકરાય ફરી ગયો. નવ નવ મહીના પેટમાં ભાર વેંદાયો, તે પણ ભૂલી ગયો ? હે ભગવન ! આ દુઃખીયારી અબળાને કોનો આશરો ? એમ કહેતાં કહેતાં માતાએ પછાડ ખાધી. પણ યોગીન્દ્ર આ માયાળમાં સપડાય તેવા ન હતા.

૧૫. વિશાળ સૈન્ય આવ્યું. પાસેની ભૂમિમાં ખીલા ઠોક્યા, સૈનિકાએ રસોઈની તૈયારી કરી, અને પથરા નહિ મળવાથી કાષ્ટએ યોગીના પગ વચ્ચે અગ્નિ સળગાવી, ઉપર હાંડલી મૂકી રાંધવાતું કામ આટોપ્યું, સૈન્ય આવ્યું ગયું. પણ તેના આડાઅવળા પડેલા સળગતા લાકડાનો અગ્નિ યોગિવરના પગ પાસે આવી, પગચાળી કરી, શાંત પડવા લાગ્યો. છતાં યોગિનું મન તો શાંત જ હતું.

૧૬. લાલચોળ આંખવાળો ભીષ્મકાય ચાંડાલ આવ્યો, વીસામા મારે બેસતાં શિકારીએ બાજ બગેરેના પાંજરા યોગીના શરીરે, ગળે, ખભે, કાને લટકાવ્યા અને પક્ષી-ઓને છુટા મૂક્યા. પક્ષીઓને છજી શિકાર મળ્યો જાણી યોગીને આંચ વડે વીંધ્યા, માંસના લોચાના વિવરમાં મૂત્ર ભર્યું. પણ યોગીનું આત્મધ્યાન ન વૂટ્યું તે ન જ વૂટ્યું.

૧૭. પ્રચંડ વાસુ આવ્યો. તેણે યોગીન્દ્રને વારંવાર ઉપાડી ઉપાડી પછાડ્યા. ગદ્યોડીમાં ખવરાવ્યું છતાં તેમના મનમાં હાથીના કાનની જેટલી પણ અચળતા ન આવી.

૧૮. વાંટોળીઓ ભયર્યો, યોગીને અતિશય ભમાઓ—ગડમથલો લેવરાવી પણ

યોગીની એકાગ્રતાને વાંકી કરી શક્યો નહિ.

૧૯. યોગી પર ઓચિંતુ આકાશમાંથી પર્વતને પણ ચૂરી નાખે તેવું કાળચક્ર તૃટી પડ્યું. યોગીન્દ્રનું ગોઠણ સુધીનું શરીર ભૂમિમાં દટાઇ ગયું, હાથની આંગળીના ટેરવા ભૂમિને અડી ગયાં, છતાં ધ્યાનની તાલીમાં અણુમાત્ર પણ અસર થઈ નહિ.

૨૦. મધ્યરાત્રિ હોવા છતાં પોહ ફાટ્યું. અધારુ ફીટ્યું. ખીલતા પ્રાતઃકાળની આછી સુરખી પથરાઈ, ઉષાદેવીની રાશની ઝળકી બેઠી, લાલ કિરણોએ વૃક્ષ શિખાઓમાં સોનેરી ચિત્રો કાઢ્યાં, સૂર્યનો ઉદય થયો અને એક તેજસ્વી દિવ્ય પુરુષનો પડછાયો યોગીન્દ્રની સન્મુખ આવી બોલ્યો કે—‘દેવાર્ય! સવાર થયું. પક્ષિઓ કિલકિલાટ કરતાં ચારા માટે વનવાડીમાં જાય છે, છતાં આપ કેમ બેઠા છો? હવે વિચરી ભૂમિતળને પાવન કરો.’ યોગિના જ્ઞાનમાં યથાર્થતા હતી, જેથી પ્રત્યક્ષ દેખાતી મધ્ય રાત્રિમાં પ્રભાતની ભ્રમણા થાય તેમ ન હતું. પછી વિહારની તો વાત જ શી? યુનઃ દિવ્ય પુરુષે હાકલ મારી જણાવ્યું કે—‘યોગીવર! તમારી તપશ્ચાથી હું સંતુષ્ટ થયો છું. હવે આ કબૂત્ર શા માટે સહો છો? બોલો બોલો, જલદી બોલો. શું તમારા શરીરને મદમાતી અપ્સરાના સુખ દેનારા પલકમાં લઈ જઈ? શું પલકમાં તમોને અદ્વૈત સુખ દેનારા મોક્ષમાં લઈ જઈ? કે શું તમારા ચરણારવિંદમાં ત્રણે લોકને સાષ્ટાંગ દંડવત કરાવું? કહો, કહો યોગીરાજ! તમને શું જોઈએ છે, તે સત્વર જણાવો કે હું તમોને તે વસ્તુ મેળવી આપું.’ પણ યોગિરાજને આવાં માયાભર્યાં વચનો સાંભળવાને નવરાશ જ ન હતી. તેમને આવાં વરદાનોની તમા જ ન હતી. તેમનું જ્ઞાનચિંતુ કોઈ અનેરા અચલ સ્થાનમાં લયલીન હતું. આ પ્રમાણે જીવનચરણની ધડી બેઠી કરતાં વીશ વીશ પ્રસંગો આવવા છતાં યોગીન્દ્ર તો મેરૂ પર્વતની પેઠે અચલ જ રહ્યા. સંગમકદેવ જાણે થાક્યો હોય તેમ તેને થયું—“યોગી જાગરો છે, જેમ તેમ ગાંજે તેવો નથી, માટે હવે આજે કાંઈ નહીં, કાલે આવીશ.” એમ કહી આસુરી બાજુ સંકેલી, તે ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો.

રાત્રિ વીતી, સવાર થયું, અને યોગીરાજ વાલુકા ગામ તરફ ચાલ્યા. વેલુમાં આવ્યા. એક જ વાર ભેટતાં, પર્વતને રાઈ રાઈની જેમ વીખેરી નાખે એવા કાવત્રાબાજ સંગમકના પાંચસો ચોરો મળ્યા. તેઓ યોગિને ‘મામો મામો’ કહી ભેટી પડ્યા. યોગીરાજ બિક્ષા માટે વાલુકામાં ગયા, પરંતુ તેમનું શરીર વિટ જેવું દેખાવા લાગ્યું. એટલે તરૂણીઓના પ્રહારો સહી નીકળી ગયા. સુભોમમાં ગયા, ત્યાં પણ બિક્ષા માટે ફરતાં સ્ત્રીઓએ તડાપીટ કરી, જેથી બહાર નીકળ્યા. સુક્ષેત્ર ગામમાં જતાં તો દેવકૃત હાસ્ય, ગાન, અટ્ટહાસ્ય અને કટાક્ષના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થયા, માર પડ્યો અને યોગી નગરની બહાર ચાલ્યા ગયા.

હવે યોગીન્દ્ર મલયમાં ગયા, ત્યાં તો યોગીનું ઉન્નત રૂપ દેખાવા લાગ્યું. જેથી બાળકો ભય પામ્યા. કેટલાકે રાખ નાખી, કચરો ઉડાડ્યો, દેખાળો ફેંક્યો, બાળાઓએ ભયભીત બની માતાપિતા પાસે રાવ બાધી, યોગીન્દ્રને મારતું દાન કર્યું, અને તે ગામને ત્યાગ કરવા જેવી સ્થિતિમાં લાવી મૂક્યા.

યોગીન્દ્ર બીક્ષા માટે હસ્તિશીર્ષ ગામમાં ગયા. અહીં પણ જાણે તે યોગીને અહલે તે જ નામધારી બીજો યોગી હોય એવી રૂપની ભયાનકતા તથા દરેક અંગોની કામંધિતા બાસમાન થવા લાગી, બાળાઓની સમીપમાં શરીરવિકાર દેખાયો જેથી યોગીને માર પડ્યો.

પુનઃ યોગીનું શરીર પરિવર્તન પામ્યું. માનો કે રૂપરૂપનો અંધાર, * મકરધ્વજની જ્યંત પ્રતિમા, તેમને દેખતાં વાર કામદેવની ચીનગારીએ ડોડવા લાગી, મદિલામંડળમાં વિકાર પ્રકટયો અને લોકોમાં યોગીની પારાવાર નિંદા થવા લાગી, પણ ઇંદ્રે આવી પ્રભુને પૂજી શુશ્રુષા કરી લોકોને વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ કર્યા.

યોગીએ જોયું કે—આ ગાઢ અપભ્રાજના અને અનેષણા (સંદોષ આહાર)—થાય છે, અને આ કાવત્રુ સંગમનું છે. જો મારા ગામમાં જવાથી તે રાજી નથી તો હું ગામમાં જઈ તેથી નુકશાન છે. જેથી હાલ તરતને માટે ગામનો સહતર લાગ કરે એમાં જ હિતસ્વિતા રહેલ છે. આ પ્રમાણે વિચારી યોગીન્દ્રે નિર્જન સ્થાનમાં વાસ કર્યો. સંગમક હસતાં હસતાં બોલ્યો કે—“કેમ યોગીરાજ ! જોયો મારો પ્રભાવ ? મારા હુકમથી હવે તું આ સ્થાનમાંથી બીજે જવાને શક્તિવાન નથી, છતાં હજી મનમાં અભાગરે રહેતો હોય તો ગામમાં જ તો ખરો ? અને જોઈલે કે શું વીતક વીતે છે ?” આ પ્રમાણે કહી યોગીને ગામ બહાર હેરાન કરવા નવી મળી ગુંથવા આવ્યો ગયો.

દેવેન્દ્રે આવી યોગીન્દ્રને સુખશાતા પૂછી, અને યોગીન્દ્ર પણ તોસલી નગરની બહાર પ્રતિમા બાંધેને ઊભા રહ્યા.

ધાડ પાડવાનાં ઉપકરણો લઈ ધરોધરની તપાસ કરતો એક આળયોગી તોસલીમાં ફરતો હતો, તેને કાટવાળે ખૂબ માર માર્યો. આળ યોગીએ બે હાથ જોડી ગદગદ કંઈ કહ્યું કે—‘ભાઈ સાહેબ, મને મારશો નહીં, મને તો મારા ધર્માચાર્યે મોકલ્યો છે એટલે આવ્યો છું.’ કાટવાળે તાડ્યો, ‘એ લુચ્ચાનો સરદાર તારો ધર્માચાર્ય કયા ?’ આળયોગીએ ઉત્તર વાળ્યો કે ‘તે બહાર ઉદ્યાનમાં બાંધે કરીને ઊભા છે.’ ઠીક ઠીક એ યોગીને જ પાંશરે કરવો જોઈએ, એમ કહેતો કાટવાળે યોગીન્દ્ર પાસે પહોંચ્યો. પ્રથમ ગડડા પાડી કરી પછી હાથે દોરડા બાંધી યોગીને જલ્લાદને સોંપ્યો. જલ્લાદ પણ મોટા દુહાડો લઈ યોગીને વધસ્થાને લઈ ગયો, પણ ઇંદ્રજળીઆ જુતિલે કુંડ ગ્રામમાં આ યોગીને ભાગ્યે હતો, તેણે જોળખી “આ શિષ્ટ પુરુષ છે,” એમ કહી તેને છોડાવ્યો. તોસલીના અમલદાર વર્ગે પણ પોતાની જુલ માટે મારી માગી. અને તપાસ કરતાં આળયોગીનો પત્તો લાગ્યો નહીં તેથી જાણ્યું કે—આ તો કાંઈ માયાવી ધમાલ છે.

યોગીન્દ્ર તોસલી આવ્યા એટલે એક કુલ્લક માર્ગમાં ઝીણવટથી તપાસ કરતો તોસલીની ગલીએ ગલીએ ફરતો હતો. લોકોએ બહેમાઈ તેને પકડ્યો અને પૂછ્યું કે અલ્યા શું જુવે છે ? કાંઈ બોવાઈ ગયું છે કે શું ? કુલ્લકે કાવકાઈથી જણાવ્યું કે ‘બોવાઈ તો શું જાય, પણ પેલા મારા યોગી બાપુજી છે ના, તે રાત્રે ખાતર પાડવા આવે ત્યારે તેના પગમાં કાંટા ન વાગે એટલા માટે માર્ગ સાફ કરું છું.’ લોકોએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે એ તારો બાપુડો કયાં છે ? કુલ્લકે કાંપતે શરીરે જણાવી આપ્યું કે—‘તે બહાર ઉદ્યાનમાં ઊભા છે.’ લોકોએ ઉદ્યાનમાં જઈ તપાસ્યું તો મરત યોગી ઊભા હતા. અને પાસે ખાતર પાડવાનાં ઉપકરણો પડ્યાં હતાં. લોકોએ તરત હાથકડી કરી પકડ્યા. અને વધકાર્યાના નાયકને સોંપ્યા. ત્યાં સિદ્ધાર્થ રાજના મિત્ર સુમાગધ રોડેડે યોગીન્દ્રને જોળખ્યા તે છોડાવ્યા.

તોસલિકે ક્ષત્રિઓએ ચોરી કરવાના આરોપથી યોગીવરને પકડી ફાંસીને

* અહીં મૂળ પાઠમાં કેટલાએક એવા પાઠ્ય શબ્દો છે કે જેનું અક્ષરરૂપે યુજારતી અવતરણ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ નડે તેમ છે, એમ માની શકાય કે કેટલાકના તો યુજારતી પર્યાયરૂપે પણ નહિ હોય, જેથી અહીં વસ્તુના સંબંધને સ્પષ્ટ કરવા પુરતો ઉલ્લેખ કરેલ છે.

લાકડે ચડાવ્યા. પણ દોરી તૂટી ગઈ. બીજી વાર દોરી બાંધી ફાંસીએ લટકાવ્યા છતાંય દોરી તૂટી ગઈ. ત્રીજી વાર, ચોથી વાર એમ સાત વાર ફાંસીએ ચડાવ્યા અને સાતે વાર તડુક તડુક કરતાં દોરી તૂટી ગઈ. તરત તોસલિક ક્ષત્રિઓનો આગેવાન બોલ્યો, અરે ભાઈઓ, આ તો કોઈ નિર્દોષને ચોર તરીકે પકડી લાવ્યા છે, માટે તે હરામી કુલ્લકને પકડી લાવો. પણ કુલ્લક તો જગતમાં હતો જ નહીં. બસ, નાગરીકોએ બાણ્યું કે મહાપુરુષની વિટંબના કરવામાં આપણને હથીયારરૂપ કરીને કોઈ પિશાચે ફસાવ્યા છે.

યોગીરાજ સિદ્ધાર્થપુરમાં પણ કુલ્લકે કરાવેલ ચોરની બ્રાંતિથી સપડાયા. પણ કુંડામમાં ભેગા થયેલ ઘોડાના વેપારી કૌશિકે યોગીને ઝોળખ્યા અને છોડાવ્યા.

આમ ને આમ છ મહિનાનાં વહાણાં વાઈ ગયાં, યોગીએ વિચાર્યું કે આમને આમ છ છ મહિના ચાલ્યા ગયા પણ હવે તે દેવ ખુશી થઈ ચાલ્યો ગયો હશે, માટે હવે આ વજ્ર ગામ ગોકુળમાં જઈ કે જ્યાં નિર્દોષ ખીર મળી શકે તેમ છે. આ પ્રમાણે ચિંતી યોગીન્દ્ર ગોચરી માટે ગોકુળમાં આવ્યા. પણ જ્યાં જુવે ત્યાં દોષિત આહાર જ હતો. યોગીન્દ્રે ધાર્યું કે-હજી સંગમક ધરાયો નથી. અસ્તુ. એમ વિકલ્પી અર્થે માર્ગેથી જ પાછા વળી નગર બહાર પ્રતિમા ધ્યાને સ્થિર રહ્યા. સંગમકને તો હવે નિશ્ચય થઈ ગયો હતો કે હવે તો હદ થઈ છે, નક્કી યોગીશ્વરની ધીરતા તૂટવા આવી દશે. પણ તપાસ કરી તો માલુમ પડ્યું કે યોગીરાજના અંતરમાં ધીરજનો શ્રોત સુકાવાના બદલે મેરામણનું રૂપ ધારણ કરી ધુધવાટ કરતો હતો. તેમનો આત્મા અનેરા આનંદસાગરમાં હીલોળા લેતો હતો. ‘અરે, મારી છ છ મહિનાની મહેનત ધૂળમાં ગઈ અને હજી પણ અહીં મહેનત કરીને મરી જઈ તો પણ શું આ મહાત્માનું રૂંવાડુય ફરકવાનું છે ?’ એમ જોતાં તરત જ તે ક્ષોભ પામ્યો, અને યોગીન્દ્રના પગે પડી ગળગળો થઈ બોલ્યો—

“પ્રભુ ! પ્રભુ ! હું ભૂલ્યો. દેવપતિ કહે છે તે નિર્વિવાદ સત્ય છે. મેં તે અસત્ય માની અક્ષય અપરાધ કર્યો છે. ભગવન્ ! મારા પાપ માટે અને મારી સત્યઘાતકતા માટે મને મારી બક્ષો ! હું હાર્યો છું, તમો જીત્યા છો. તમારી પ્રતિજ્ઞા સમાપ્ત થઈ છે !”

દેવાધિદેવ ! હવે હું ઉપસર્ગ કરવાનું પાતક વહેરીશ નહીં. આપ સુખેથી વિચરો !

અત્યાર સુધી યોગીન્દ્ર મૌન હતા. તેમણે ગંભીર વાણીથી ઉત્તર વાળ્યો કે—“સંગમક, ‘તું મારા નિમિત્તે કેવાં કર્મો બાંધે છે,’ મને માત્ર એટલી જ વિચારણા ફાલે છે. બાકી હું કોઈના કહેવાથી ફરતો નથી. તેમ બીજાના કથનથી બોલો રહેતો નથી. માત્ર મારી ઇચ્છાથી ફરું છું અને મારી જ મરજીથી બોલો રહું છું.”

જાણે દેવની લોકાને પરાગ્ત કરી યોગીન્દ્ર દેવોનાથ દેવ બની ગયા હતા !

અને અધમતેય શરમાવે એવાં પોતાનાં કૃત્યો સંગમને અધમાધમ બનાવી રહ્યા હતાં !

આવા એપરવાઈ ઉતર સાંભળી સંગમકે ચાલતી પકડી.

યોગીન્દ્રને તે દિવસે પણ ખીર મળી નહીં.

બીજે દિવસે વજ્ર ગામના ગોકુળની ધરડી વત્સપાલિકાએ આ યોગીન્દ્રને ઠંડી ખીરનું દાન કર્યું, અને ત્યાં જ સુપાત્ર દાનના પ્રભાવથી પંચદિવ્ય પ્રકટ થયાં.

આ યોગીન્દ્ર તે પચીસ સો વર્ષ પહેલાં ઇતિહાસના પાને અમર થઈ ગયેલ, જયદુદારક, અહિંસાની શ્રવંત પ્રતિમા, સિદ્ધાર્થનૃપનંદન, શ્રમણ ભંગવાન મહાવીરસ્વામી.

કોટીશઃ વંદન હજ્જે એ દેવાધિદેવ મહાવીર વિશ્વને

શ્રી માતર તીર્થ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી મુશીતવિજયજી
(ગતાંકથી ચાલુ-લેખાંક ખીજે)

સાચા દેવના ચમત્કારો

વિ. સં. ૧૯૨૧ ની સાલમાં તીર્થક્ષેત્ર પાલીતાણામાં ભારે અંજનરાલાકા થવાની હતી. તે પ્રસંગે માતરના જોનો પણ પાલીતાણે જવાના હતા. અધિષ્ઠિત દેવે આ વખતે ભુલા ગોડી (પૂજારી)ને સ્વપ્ન આપ્યું કે પાલીતાણામાં રોગચાળો થવાનો છે માટે કોઈ જાય નહીં તેમ સર્વેને ખબર આપી દેજે અને કહેજે કે, જે જશે તે દુઃખી થશે. ગોડી ભુલાએ આ વાત કોઈને પણ કહી નહીં. જે લોકો પાલીતાણે જવાના હતા તે લોકો ગયા. ત્યાં ગયા બાદ સ્વપ્નમાં જણાવ્યા મુજબ રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો. લોક હેરાન હેરાન અને દુઃખી થઈ ગયું, એટલું જ નહીં પણ તે સમયે માતરમાં પણ રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો. મુખ્ય મંદિરમાં મૂળનાયક આદિ મૂર્તિઓ પણ શોકાગ્રસ્ત રીતે કંઈક અવળે મુખે ગાદી પરથી સ્થેજ કરી ગઈ. મૂર્તિઓની મુખમુદ્રા પણ એકદમ બદલાઈ ગઈ. ભવ્ય આકૃતિમાં પણ પલટો આવી ગયો અને મૂર્તિઓનાં અંગે એકદમ કાળાં કાળાં ચાંડાં પડી ગયાં. આ બધી વસ્તુ દહેરાસર માંગલિક કર્યા બાદ રાત્રીમાં થઈ ગઈ.

રાત્રિ વ્યતીત થઈ. પ્રભાતકાળ થયો. ગોડી ભુલા દહેરાસર ઉઠાડવા ગયો, પણ આરણ્ય કંપે કરી બિચડે જ નહીં. છેવટે ગોડીએ પ્રભુની મહાસ્તુતિ કરી ત્યારે દહેરાસરનાં દાર બધાં. દાર ઉઘાડી ગોડી જ્યાં અંદર જાય છે ત્યાં તે ગોડીને ધૂપી રીતે માર પડવા લાગ્યો. અદશ્ય રીતે માર પડતો હોવાથી ગોડી કોઈને પણ દેખી શક્યો નહીં. સખત માર પડવાથી એકદમ જમીન પર પડી ગયો ને મૂર્છા આવવાથી બેભાન થઈ ગયો. બેભાન અવસ્થામાં તેને ભાન થયું કે મેં સ્વપ્નની વાત કોઈને પણ કહી નહીં તેથી આમ બન્યું છે. તેના હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ થયો. અરે, મેં મોટી ભૂલ કરી. સાચા દેવને હજુ હું ઝાળખી ન શક્યો. હે પ્રભુ ! હે કરુણાનિધિ ! આ વખતે મને ક્ષમા આપો ! હવે ફરીથી હું એવું નહીં કરું. મારો અપરાધ ભૂલી જાઓ અને આ દુઃખી સેવકને ઉગારો, વગેરે બેભાન અવસ્થામાં બબડવા લાગ્યો. ત્યારપછી કેટલીક વારે શુદ્ધિ આવી, ત્યારે તે બોલો થઈને જુઓ છે તો સાચા દેવની મૂર્તિનું મુખ ભીંત તરફ ફરી ગયેલું જોયું. બાબુની મૂર્તિઓ પણ તે રીતે જોઈ. આથી તે ખૂબ ગભરાયો ને ભયભીત બની દહેરાસરની બહાર નીકળીને એકદમ ખૂંચેખૂંચ પાડવા લાગ્યો. અરેરે ! મારા હાડકાં ભાંગી ગયાં. ખૂંચ સાંભળતાંની સાથે જ આસપાસના લોકો ભેગાં થઈ ગયાં. જોતજોતામાં આખા માતર ગામમાં ખબર ઘડી ગઈ. સૌ જોન જોનેતર દોડી આવ્યું અને ભુલા ગોડીને પૂછવા માંડ્યું, અરે ભાઈ ! આ શું થયું ? ગોડીએ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. સાંભળીને લોકો તો સંભળ્યા થઈ ગયા. દહેરાસરમાં જવાની કોઈની પણ હિંમત ચાલી નહીં. છેવટે વયોવૃદ્ધ શેઠ હકમચંદ દેવચંદે હાથ ભીડી અને તે સાચા દેવ શ્રી મુમતિનાથની ભાવ પૂર્વક સ્તુતિ કરી દહેરાસરમાં ગયા. પ્રભુ મૂર્તિઓને અવળે મુખે ફરીને બેઠેલી જોઈ, પ્રક્ષાલન પૂજા આદિ ભક્તિ ભાવ પૂર્વક કર્યાં. આ રીતે છ મહિના સુધી પ્રભુ પ્રતિમાઓ અવળે મુખે રહી. તે સ્થિતિમાં તેમને હંમેશાં પ્રક્ષાલન પૂજા આદિ થતાં.

આમ દિવસો પર દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. કોઈ મુનિ મહારાજ ત્યાં પધારેલા. તેમને આવકાએ સર્વ તકીદારથી વારેફ કર્યા. મુનિ મહારાજે લગભગ પાંચસો રૂપિયા આવકા પાસે દિવાદાંડમાં વ્યય કરાવી વિધિ સહિત પ્રભુજીને પ્રસન્ન કર્યા. શેઠ મોતીલાલે સાચા દેવની ખરા ધ્યાનથી સ્તુતિ કરીને પ્રતિમાજીની પલાંડીએ રહેજ આંગળી અડાડતાંની સાથે જ પ્રભુ પ્રતિમાઓ પ્રથમની પેઠે જે રીતે ગાદી પર બિરાજમાન હતી તે જ સ્થિતિમાં પુનઃ થઈ ગઈ. સર્વત્ર આનંદ આનંદ વર્તી ગયો. પ્રતિમાજી પરના શ્યામ કાંધા પણ ધીરે ધીરે બુંસાઈને અદૃશ્ય થઈ ગયા. છેવટે અસલ સ્થિતિમાં સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનાં દર્શન કરવાને સૌ લાગ્યશાળી થયા. પરંતુ આ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં મંદિરમાં થતો દૈવી નાટારંભ બંધ થઈ ગયો.

દૈવી પ્રકાપ

વિં સં ૧૯૩૯ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૪ ના રોજ એકદમ અચાનક મંદિર પર દૈવી પ્રકાપ ઊતરી આવ્યો. એકી વખતે મંદિરનું શિખર ઓચિંતું પડ્યું ને અખંડ ઘીનો દીવો ઓલાવાઈ ગયો. આ બધું હાજર રહેલા ગોઠી માંધવે નીહાળ્યું. તેણે સર્વ આવકાને ઓલાવી બતાવ્યું. આ બનાવ જોઈ સર્વે જણાને ઘણો જ ભય ઉત્પન્ન થયો, પણ પ્રભુ ધૃષ્ટા સમજીને મૌન રહ્યા. તે વખતથી નાતમાં પણ એ તડ પડ્યાં, ને એ શંકીયા જીવ્યા ત્યાં સુધી ભેગા થવા પામ્યા નહીં. જ્યાં દેવ રહે ત્યાં શું થાય ? કંઈ જ નહીં.

પુનઃ મંદિર પર ધ્વજરોપણ અને શિખર

હવે ગયેલું શિખર વિં સં ૧૯૪૫ ની સાલમાં ફરી ચઢાવવાનો વિચાર માતરના સંઘને થયો. તેમજ નવી ધ્વજ પણ ચઢાવવાનું શુભ મુહૂર્ત વિં સં ૧૯૪૫ ના જોડ વદિ ૧૦ નું નક્કી કર્યું. આ કામના માહિતગાર શા. મગનલાલ સ્વરૂપચંદ તથા લલ્લુભાઈ સુરચંદ વગેરેને રાજનગર (અમદાવાદ) થી આ પ્રસંગે ઓલાવ્યા હતા. મૂળનાયક સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનું શિખર શેઠ બેચરદાસ મોતીલાલે રૂ. ૧૦૦૧) ની ઊઠામણી ઓલી ચઢાવ્યું હતું. તથા ખંભાતવાળા શા. પોપટલાલ મૂળચંદે પણ પૈસાનો સારો સફળ્ય કરી સાચા દેવ શ્રી. સુમતિનાથના મંદિરની ધ્વજ ચઢાવી ને ભમતીની દેરીઓની ધ્વજો પણ ચઢાવી. આ વખતે યાત્રાળુ આવકા બહારગામથી સારી સંખ્યામાં આવ્યા હતા. તેમને ઊતરવા માટે રાજનગરના શેઠ મગનલાલ કરમચંદે કરાવેલી તથા શેઠ પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈએ કરાવેલી તથા અતરેના આવકા તથા વૈષ્ણવોએ કરાવેલી સર્વ મળીને દસ ધર્મશાળાઓ યાત્રાળુઓથી ચિકાર ભરાઈ ગઈ હતી. નહીં માથેલા માણસોને ગામના લોકોએ પોતે તકલીફ વેઠીને પણ પોતાના ઘરમાં ઉતારા આપ્યા હતા, એટલું જ નહીં પણ તેમની ચાકરી બરદાસ્ત પણ સારી રીતે કરી હતી. આટલું કરવા છતાં પણ યાત્રાળુઓને ઊતરવાની જગ્યાઓ મં મળવાથી બહાર તંબુઓ તાણીને ઊતરવાની સગવડ કરી આપી હતી ને તેમને સાચવવા માટે ચોકી-પહેરાનો પાંકો બંદોબસ્ત કર્યો હતો. જે દિવસે મંદિર પર નવું શિખર આરૂઢ થયું તે દિવસે ગામના આવકાએ નવકારશી કરી હતી. તેમાં પીરસનારાઓની તગાસ પડવાથી ગામના વૈષ્ણવોએ ઘણી સારી મદદ કરી હતી. આ રીતે શિખર તથા ધ્વજનું કામ સહિસલામત રીતે પૂર્ણ થયું હતું.

જોડાન દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર

જોડાન જેમ વર્ષો પસાર થવા લાગ્યાં તેમ તેમ ફરતી દેરીઓ જીર્ણોદ્ધારને પ્રાપ્ત થવા લાગી. આ બાબુ વિ. સં. ૧૯૭૬ માં રાજનગરના વીશા મેરવાડે જાતિય શેઠ જમનાભાઈ

ભગુભાઈ સ્વ પરિવાર સહિત દિવાળી પર્વ ઉજવવા માટે માતર તીર્થમાં યાત્રાર્થે પધાર્યા અને સાચા કેવનાં દર્શન કરી ફરતી પગ દેરીઓનાં દર્શન કરવા ગયા. ત્યાં તમામ દેરીઓને એકઠાગ જીર્ણ દશાગાં મેળે. શાહીના શેઠ ખીમનંદભાઈ મેચરદાસે શેઠને વિનંતી કરી કે આનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આપ જેવા પુણ્યદાળી અહીં દર્શનાર્થે પધાર્યા છો તો આપની અનર્ગળ લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરી મહાપુણ્ય ઉપાર્જન કરો! નવા ચૈત્ય કરતાં જૂના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવામાં આડગણું પુણ્ય અધાય છે. શેઠના હૃદયમાં પોતાની લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરી પુણ્યોપાર્જન કરવાના મનોરથો પ્રગટ્યા, અને જે દિવસે અનંત લબ્ધિના ભંડાર શ્રી ગૌતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું તે મહામંગલકારી કાર્તિકે શુદ્ધ એકમના દિવસે એટલે કે વિં સં ૧૯૭૭ ના કાર્તિકે શુદ્ધ એકમના બેસતા વર્ષના દિવસે એકાવતે દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાનો વિચાર નિશ્ચિત કર્યો અને અત્ય સમયમાં જ તે જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત પણ કરાવી દીધી.

શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈનું વિં સં ૧૯૮૧ ના અશાઠ શુદ્ધ એકમે અવસાન થવાથી તેઓ પોતાની વિદ્યમાનતામાં જીર્ણોદ્ધારની પૂર્ણતા દેખી શક્યા નહીં, પણ તેમના ધર્મપત્ની ધર્મશ્રદ્ધાવંત શેઠાણી માણેકબાઈએ સમ્પૂર્ણ જીર્ણોદ્ધાર કરાવી રૂપિયા ચાર લાખનો સદ્વ્યય કરી પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિદેવના મનોરથો પૂર્ણ કર્યા. જીર્ણોદ્ધારનું કામ પરિપૂર્ણ થયા બાદ પ્રભુમૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે તપોગચ્છાધિપતિ, તીર્થોદ્ધારક, પૂજ્યાપાદ, પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીમાન વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, તથા તેઓશ્રીના પદાલંકાર શ્રીવિજયોદયસૂરીશ્વરજી વગેરે મુનિપુંગવોને વિનંતી કરી. વિ. સં. ૧૯૮૪ના મહાવદી પાંચમું શુભમુહૂર્ત કઢાવરાવ્યું અને આ પ્રસંગે સ્થાપન કરવા માટે રાજનગરથી સંપ્રતિ રાજ્યે ભરાવેલ આઠ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની મૂર્તિ, તથા સ્વર્ગસ્થ શેઠશ્રીના સ્મરણાર્થે અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે આઠ પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવના પ્રથમ ગણધર શ્રી પુંડરીક સ્વામીજી કે જેમનું બીજું નામ શ્રી ઋષભસેન ગણધર છે તેમની મનોહર મૂર્તિ તથા મારવાડના દેસૂરી-ગામના શ્રીસદ્ધે ભરાવેલા શ્રી આદિનાથ પ્રભુની, શ્રી ચંદ્રપ્રભુ ભગવાનની, શ્રી શ્રીતલનાથની અને શ્રી ત્રિયાંસનાથ પ્રભુની મૂર્તિઓ પણ માતર તીર્થમાં આણી.

કુંકુમપત્રિકાઓ કાઢી દેશોદેશ પહોંચતી કરી. મહોત્સવનો પ્રારંભ થયો. દૂર દૂરથી યાત્રાળુઓ આવવા લાગ્યા. રાજનગરનો પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ પણ આ પ્રસંગે આવી પહોંચ્યો. પૂજ્યાપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય સુસ્તિષ્ઠાદ્ પણ પોતાના વિશાળ પરિવાર સહિત પધારી ગયા. બહારથી આવનારાઓ માટે દરેક રીતે જોઈવડો કરવામાં આવી હતી. એક એટો મંડપ બનાવવામાં આવ્યો હતો. તે ધન્ય પતાકા આદિથી ખૂબ શણગારાયો હતો. રચનાઓ સુંદર બનાવી હતી. લગભગ વીસ હજાર માણસો આ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા આવ્યા હતા. આ પ્રસંગે પહેલી નવકારથી વયોવૃદ્ધ આદ્યર્થ શેઠ ખીમનંદભાઈ મેચરદાસે કરી હતી. બીજી નવકારથી રાજનગરના શેઠ મણિલાલ મૂળચંદ આપડાની સેવકબાઈએ કરી હતી. ત્રીજી નવકારથી પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈના વડીલ બંધુ શેઠ મનસુખભાઈના સુપુત્ર શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈએ કરી હતી. અને પ્રતિષ્ઠાને દિવસે એટલે મહા વદી પાંચમને દિવસે પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર સ્વર્ગસ્થ શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈ તરફથી કરવામાં આવી હતી. તદુપરાંત શેઠાણી દિવસેમાં શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈ

નરકથી અન્ને વખતનું જમણુ દરેકને આપવામાં આવ્યું હતું. વિ. સં. ૧૯૮૪ના મહા વદી પાંચમના મંગલકારી દિવસે પ્રશસ્ત વ્રજને દરેક દેરીઓમાં પ્રભુજીને ગાદીનશીન કરવામાં આવ્યા હતા. ભમતીની એક આબુની મુખ્ય દેરીમાં સ્વર્ગસ્થ શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈનાં ધર્મપત્ની શેઠાણી માણેકબાઈ આદિએ રાજનગરથી લાવેલ સંપ્રતિ મહારાજાજીએ ભરાવેલી શ્રીમદ્ભગવદ્ પ્રભુની મૂર્તિ તથા સ્વર્ગસ્થ શેઠશ્રીના સ્મરણાર્થે અંજનશલાકા કરાએલ શ્રી પુંડરીકસ્વામી આદિની મૂર્તિઓ ગાદી પર સ્થાપન કરી હતી, અને આજીની દેરીઓમાં ત્યાંનાં બિંબો જે હતાં તે જ સ્થાપન કર્યાં હતાં. સાતમા સુપાર્શ્વનાથની પીળા-પાષાણુવાળી પ્રાચીન ચમત્કારિક ભવ્ય મૂર્તિ ભમતીની બીજી આબુની મુખ્ય દેરીમાં શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈએ સ્થાપન કરી હતી. આ મૂર્તિ પણ મહાચમત્કારિક છે. તેનું પણ વર્ણન આગળ આ જ લેખમાં આવશે. અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય, સુગૃહીતનામધેય, બાલબલ્લભચારી, જગદ્ગુરુ, અનેક તીર્થોદ્ધારક, ભદ્રારકાચાર્ય શ્રીમદ્વિજયનેમિસરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ તથા તેઓશ્રીના પટ્ટાલંકાર પૂજ્યપાદ વિજયોદયસરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પુત્રીત હસ્તે નિર્વિધપણે વિધિવિધાન પૂર્વક સ્મરિમન્ત્ર વાસક્ષેપ સહિત થઈ હતી. પ્રતિષ્ઠામાં સ્વર્ગસ્થ શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈનાં ધર્મપત્ની શેઠાણી માણેકબેને પોણા લાખ રૂપિયાનો સદ્વ્યય કર્યો હતો. કુલ જીર્ણોદ્ધાર અને પ્રતિષ્ઠાનો ખર્ચ ચાર લાખ રૂપિયા થયો હતો, જેનો શિલાલેખ સંસ્કૃતમાં તથા ગુજરાતીમાં મોટા આરસપાણુ પર સુંદર રીતે કાતરાવી પોતે સ્વર્ગસ્થ પતિના સ્મરણાર્થે પધરાવેલ પ્રભુ આદિનાથ તથા પુંડરીકસ્વામીની ભમતીની એક આબુની દેરીની આબુબાબુ ચોઢાવેલ છે. જે સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ભાષામાં નીચે મુજબ છે—

સંસ્કૃત શિલાલેખ:—

ૐ

સ્વસ્તિ શ્રીરાજનગર(અહમ્મદાબાદ)વાસ્તવ્ય વૃહત્પ્રાગ્વાટવંશવિભૂષણ તપાગચ્છીય સદ્ધર્મધુરીણ વીતરાગધર્મેકનિષ્ઠ મગુમાઈ પ્રેમચન્દ્ર તનુજનુષા પ્રધાનબાઈ કુક્ષિસંભૂતેન મહામહિમપારગતદેવગદિતવીતરાગધર્મેકશ્રદ્ધ મનસુખમાઈ શ્રેષ્ઠિરત્નાનુજન્મના વીતરાગધર્મેકનિષ્ઠ શ્રેષ્ઠિવર્ય જમનામાઈ નામધેયેન વિક્રમાર્કસમયાતીત તર્કમુનિનિધિજલધિ-સુતાન્દીય ૧૯૭૬ શ્રીમહાવીરપ્રમુનિર્વાણકલ્યાણકૈકપાવને દીપાલિકામહે ગૂર્જરમण्ड-लान्तर्वर्तिमातरग्रामस्यैकपञ्चाशद्देवकुलिकाविभूषित सत्यदेवेतिख्यात पञ्चमगति-प्रदानप्रत्यल पञ्चमश्रीसुमतिनाञ्जलिमतीर्थयात्रां विधाय परिदृश्य च जीर्णतां मूल-चैत्यपरिपार्श्ववर्यैकपञ्चाशद्देवकुलिकानां संजाततदीयजीर्णोद्धारमनोरथेन “धर्मस्य त्वरिता गतिः” इत्यनन्तलब्धिनिधान सकलविघ्नविच्छेदि श्रीगौतमप्रमुकेवलज्ञानभ्राजिणौ निखिलजनानन्ददायिनि द्वितीयस्मिन्नैव दिवसे मुनितुरगमङ्कशराङ्काब्द १९७७ कार्तिकमासवलक्षपक्षपक्षतौ निर्णतोऽयं जीर्णोद्धारविचारः ॥ तदनन्तरं समारब्धश्च ॥ तत्र विधेर्वैषम्यात् कालस्य च वैचित्र्याच्छेष्टिन इन्दुगजाङ्गभूमिताब्द १९८१ अत्रिचल्लक्षप्रतिपदि दिविगमनान्न तावता कालेनायं जीवति श्रेष्ठिनि. परिपूर्णः ॥

નવરં પ્રાયઃ સન્મનોરથો ન વીતથ્વેતિ તદીયયા ધર્મપત્ન્યા વિવેકાદિગુણ-
ધારિણ્યા મોતીબાઈકુક્ષિસંભૂતયા બૃહત્પ્રાગવાટવંચીય વાઢીલાલ રત્નચન્દ્ર સત્પુત્ર્યા
માનેકબાઈ નામ્યા શ્રેષ્ઠિન્યા શ્રેષ્ઠિમનોરથાનુસારેણ પૂર્ણાકૃતોડયમાશિસ્વરકલશં મૂલચૈત્ય-
પરિપાર્શ્વત્યેકપન્ચાશેદેવકુલિકાજીર્ણોદ્ધારઃ ॥ અસ્મિંશ્ચ જીર્ણોદ્ધાર પ્રાયશ્ચતુર્લક્ષ્મ્યકવ્યયઃ
સજ્ઞાતઃ ॥ નિર્મિતશ્ચ પુનર્વિમ્બસ્થાપનમહોડપિ તથૈવ શ્રેષ્ઠિન્યા વેદગજનન્દમેદિની ૧૯૮૪
મિતાબ્દ તપોડસિતપશ્ચમી શુક્રવાસરે કુમારાદિમહાયોગપવિત્રિતે ॥ એતાસુ ચ દેવકુલિકામુ
મુલ્યાયાં દેવકુલિકાયાં શ્રીરાજનગરાદાનીય શ્રીસમ્પ્રતિમહારાજકારિતં શ્રીઋષમદેવવિમ્બં
સ્થાપિતં । શેષાસુ ચ તત્રત્યાન્યેવ વિમ્બાનિ સ્થાપિતાનિ ॥

સજ્ઞાતશ્ચાસ્મિન્નૈવ મહે વીતરાગધર્મનિષ્ઠયા તથૈવ શ્રેષ્ઠિન્યા સ્વપતિ શ્રેષ્ઠિવર્ય-
શ્રેયોડર્થ કારિતસ્ય શ્રીઋષમદેવપ્રથમગણભૂદૃષમસેનાપરસંજ્ઞસ્ય તીર્થરાજે શ્રીપુણ્ડરીકાચલે
મધુપૌર્ણમાસ્યાં પચ્ચકોટિમુનિપરિવારેણ મુક્તિંગતસ્ય શ્રીપુણ્ડરીકસ્વામિભગવતો વિમ્બસ્ય
મરુમળ્ડલસ્થશ્રીદેસૂરીગ્રામસંઘકારિતસ્ય શ્રીઋષમદેવાદિવિંચતુષ્ટયસ્યાજ્ઞનશલાકા-
મિધપ્રતિષ્ઠામહોડપિ ॥

સકલોડપિ વિમ્બસ્થાપનાજ્ઞનશલાકાપ્રતિષ્ઠાપ્રભૃતિવિધિકલાપઃ સિદ્ધાન્તતર્કવ્યા-
કરણાદિવિવિધશાસ્ત્રપારાવારપારીણાનાં પરોપકારકરણૈર્કાર્પિતકરણાનાં વિહિતવ્યાખ્યાપ્ર-
જ્ઞપ્યાદિયોગોદ્વહનપ્રભૃતિપ્રવચનોક્તક્રિયાકલાપાનાં સમારાધિતવિદ્યાપીઠાદિપશ્ચપ્રસ્થાનમય-
શ્રીસૂરિમંત્રાણાં સૂરિચક્રચક્રવર્તિનાં શાસનસામ્રાજ્યભાજાં તપાગચ્છાધિપત્યશાલિનાં
વિનિર્મિતન્યાયવ્યાકરણાદિપ્રશ્નસન્દોહાનાં જગદગુરુણાં મદ્ધારકમતલિકાનાં શ્રીમદ્વિજ-
યનેમિસૂરીશ્વરપાદાનાં તત્પટ્ટાલક્ષાર-સિદ્ધાન્તવાચસ્પતિન્યાયવિશારદબિરુદ્ધશાલિનાં શ્રીમદ્વિ-
જયોદયસૂરીણામ્પ્રોપદેશપુરઃસરં સ્વાધિકારોચિતવિધાનશ્રીસૂરિમંત્રાધિવાસિતવાસપ્રક્ષેપ્ત-
કશ્ચૈવ નિર્વર્તિતં ઇતિ મહદુસવાસ્પદમ્ ॥ નન્દતાચાયમાચન્દ્રાર્કમ્ ॥ શ્રીઃ ॥ શુભમ્ ॥

(નર્મદાશંકર સિલ્પકારઃ) બ્રાંગમ્

ગુજરાતી શિક્ષાલેખા—

શ્રી વીતરાગાય નમઃ । ૐ

“સ્વસ્તિ શ્રી રાજમંત્ર અમદાવાદના રહેવાસી અને વીશા પોરવાડ વંશને શોભા-
વનાર તપાગચ્છીય વીતરાગભાષિત પવિત્ર હિતમ ધર્મની આરાધના કરવામાં પરાયણ
વીતરાગ ધર્મની અડગ શ્રદ્ધાને ધારણ કરનાર શેઠ ભગુભાઈ પ્રેમચંદ અને તેમનાં ધર્મ-
પત્ની શેઠાણી પ્રધાનશ્રદ્ધાના સુપુત્ર અને અપૂર્વ મહિમાથી શોભાયમાન સંસારના પારને
પામેલ દેવ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુએ પ્રણેલ નિર્મલ ધર્મની અડગ શ્રદ્ધાવાલા શેઠ મનસુખ-
ભાઈના લઘુ અધુ વીતરાગ ધર્મની એકનિષ્ઠાવાળા શેઠ બ્રમનાભાઈએ વિક્રમ સંવત ૧૯૭૬
ના વર્તમાન ચાવીશીના ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુનાં નિર્વાણ કલ્યાણકૃતી પવિત્ર
થયેલા દિવાલી પર્વના ઉત્સવરૂપ આસો પદી અમાસને દિવસે ગુજર દેશમાં આવેલા
આ માતર નાગના ગામમાં રહેલા એકવન કુળિયાથી શોભાયમાન સ્વામી દેવના પવિત્ર
નામથી પ્રસિદ્ધિને આપેલા મંચમ પ્રતિમે આપણનાં સમર્થ મંચમ તીર્થંકર શ્રી શુભતિનાથ
ભગવાન (સુલ નામક શ્રી અક્ષિકા તીર્થની સેના કરી તે પ્રસંગે મૂલ કૃત્યો કરતી
તમામ એકવન દેવીશક્તી સર્વ સર્વોચ્ચ નિયતિ નામને તે સર્વને બુદ્ધીકાર કરવાને

મનોરથ (અભિલાષ) થયો. દરિદ્રોને મનોરથો ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમના તેમ નાશ થાય છે. તેમ શેઠનો આ મનોરથ થયો નથી. પણ શેઠને તો તે વખતે ચપળ લક્ષ્મીને સફળ કરવાની આવી ઉત્તમ તક ફરી ફરી મળવી મુશ્કેલ છે, કહ્યાણુ કાર્યમાં ઘણાં વિધોનો સંભવ છે, આયુષ્યનો ભરસો નથી, ધર્મની શીઘ્ર ગતિ છે; વિગેરે અનેક શુભ વિચારો ઉદ્ભવવાથી બીજે જ દિવસે એટલે કે અનંતલબ્ધિઓના ભંડાર સકલ સંકેરોને નાશ કરનાર પ્રભુ શ્રી ગૌતમ મહારાજની ક્વલ્પજ્ઞાનઉત્પત્તિથી ઉત્તમ ગણાતા સકલ જગતના આનન્દ રૂપ વિં સં ૧૯૭૭ ના કાર્તિક શુદ્ધ એકમના જેસતા વર્ષના દિવસે શેઠજીએ ફરીઓનો જીર્ણોધાર કરાવવાનો વિચાર નક્કી કર્યો અને થોડા જ દાઢમિમાં તે શરૂ પણ કર્યો.

કર્મપરિણામની ભયંકરતા અને કાલની વિચિત્રતાને લખતે શેઠ જમનાભાઈનું વિ. સં. ૧૯૮૧ના અશાઠ સુદ એકમે અવસાન થવાથી તેઓ પોતાની હયાતી દરમ્યાન જીર્ણોદ્ધારની પૂર્ણતા ન દેખી શક્યા. પરંતુ ઘણું કરીને ઉત્તમ મનોરથ નિષ્ફલ ન નિવડે જેથી તે શેઠનાં ધર્મપત્ની વિવેકાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર શેઠાણી માણેકબાઈ કે જેઓ વીશા પોરવાડ શા. વાડીલાલ રતનચંદ અને મોતીબાઈની પુત્રી થાય છે તેમણે શેઠજીના વિચાર પ્રમાણે શિખરના કલ્પશર્પત યધો જીર્ણોદ્ધાર પૂરો કરાવ્યો. આ જીર્ણોદ્ધારમાં લગભગ ચાર લાખ રૂપયાનો ખર્ચ થયો છે. વિ. સં. ૧૯૮૪ના કુમારયોગાદિ શુભ યોગવાળા મહાવદ પાંચમના દિવસે પ્રશસ્ત લગ્ને તે દેરીઓમાં ફરી બિંબોને સ્થાપન કરવાનો મહોત્સવ પણ તે જ શેઠાણીએ કર્યો છે. એકાવન દેરીઓ પૈકી મુખ્ય દેરીમાં શ્રી રાજનગરથી લાવેલા અને મહારાજ શ્રી સંપ્રતિએ ભરાવેલ શ્રીઋષભદેવ પ્રભુનું બિંબ સ્થાપન કર્યું છે અને બાકીની પચાસ દેરીઓમાં ત્યાંના બિંબો સ્થાપન કર્યાં છે.

આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પ્રસંગે વીતરાગ ધર્મની અતિશ્રદ્ધાવાલા તે જ શેઠાણીએ પોતાના ધર્મનિષ્ઠ પતિના કહ્યાણુને માટે ભરાવેલ લગવાન શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના પ્રથમ ગણધર, તીર્થાધિરાજ શ્રી સિદ્ધગિરિરાજ પર્વત ઉપર ચૈત્ર શુદ્ધ પૂનમને દિવસે પાંચ ફોડ મુનિઓના પરિવાર સહિત મુકિત પદને પામ્યા હતા જે કારણથી શ્રી સિદ્ધગિરિ મહારાજનું પુંડરીકચક્ર નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે તે શ્રી પુંડરીકસ્વામીજી કે જેમનું બીજું નામ ઋષભસેન ગણધર છે તેમના બિંબની પ્રતિમા તથા મારવાડના દેસરી ગામના શ્રીસદૈ ભરાવેલા શ્રી ઋષભદેવ, શ્રી ચંદ્રપ્રભુ મહારાજ, શ્રી શીતલનાથ લગવાન અને શ્રી ક્રેયાંસનાથ લગવાન એ ચાર બિંબોની અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પણ કરવામાં આવ્યો છે. આ મહોત્સવમાં મહાન આનન્દનું સ્થાન તો એ છે કે આ બિંબ સ્થાપન અંજનશલાકા સંબંધી તમામ વિધાનમાં આચાર્યોચિત ક્રિયાઓ સિદ્ધાન્તતત્કવ્યાકરણાદિવિવિધશાસ્ત્રપારાવાર-પારીણુ-પરોપકારકરણૈકાર્પિતકરણુ-વિહિતવ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાદિયોગોદ્ભવપ્રભતિપ્રવચનોક્ત-ક્રિયાકલાપ-સમરાધિત વિદ્યાપિઠાદિપત્યપ્રસ્થાનમયશ્રીસુરિમંત્ર-સુરિચક્રચકવર્તિ શાસનસમ્રાટ-તપાગચ્છાધિપતિ-વિનિર્મિતન્યાયવ્યાકરણાદિશ્રેષ્ઠહોહ-જગદ્ગુરુ-ભદ્રારકાત્રણી પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વિજયનેમિસુરીશ્વરજી તથા તેઓશ્રીના પદ્મલંકાર સિદ્ધાન્ત વાચસ્પતિ ન્યાયવિશારદ પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વિજયોદયસુરીશ્વરજી મહારાજના પવિત્ર હસ્તથી થયેલી છે, તેમજ તમામ વિધાન તેઓશ્રીના ઉપદેશ તથા સુરિમંત્રથી મંત્રેલ પાસલેપ પૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે. આ જીર્ણોદ્ધાર તથા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ આવચન્દ્રદિવાકર સમૃદ્ધિને પામે.”

નર્મદાશંકર શિલ્પકાર, ધ્રાંગધ્રા (ચાલુ)

સત્તરમી સદીની એક અપ્રકટ તીર્થમાળા

સંગ્રાહક તથા સંપાદક—પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી કાંતિસાગરજી, સાહિત્યાસકાર.

પ્રાચીન જૈન ઐતિહાસિક સાધનોમાં પુરાતન તીર્થમાળાઓનું મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે, કારણકે પ્રાયઃ તીર્થમાળાઓ સ્વાતુલ્ય પૂર્વક જ સંપાદિત થયા છે. એટલે ઐતિહાસિક જૈન ઇતિહાસ તીર્થમાળામાં ઉપલબ્ધ થાય છે એટલે અન્ય ગ્રંથોએ ભાગ્યે જ સંપાદન હશે. વળી તત્કાલીન ધાર્મિક, રાજનૈતિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આગે એવા અવશેષો પણ એમાં મળી આવે છે. ભાષા અને સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ પણ એ મહત્વની છે.

પ્રસ્તુત તીર્થમાળામાં ત્રણ ભુવનસ્થિત પ્રતિમાઓનો ઉલ્લેખ થયો છે. સાથે સાથે સંખ્યા પણ સૂચિત કરી છે. પાછળની દાળોમાં વર્તમાનકાલીન તીર્થોનો ઉલ્લેખ મળે છે. પણ તે અપૂર્ણ છે. આ તીર્થમાળાના કર્તા લઘુ પૌરાણિક ગ્રંથના હેતુવિમલસુરિના શિષ્ય પંડિત લક્ષ્મીકુલના શિષ્ય શ્રી જયકુલ છે. વિ. સં. ૧૬૫૪ આસો વદિ ૧૦ ને રચનાકાળ છે. આ સિવાય કર્તાની અન્ય કૃતિઓ અદ્યાર્પિત જોવામાં આવી નથી. એટલે સાક્ષરો સમક્ષ આ કૃતિ અને આ કર્તા સર્વ પ્રથમ જ ઉપસ્થિત થાય છે. આ તીર્થમાળાની હસ્તલિખિત પ્રત મારા સંગ્રહમાં છે.

તીર્થ મા લા

અઉપધ

પ્રભુમું માતા શ્રી સરસ્વતી,	જે તૂઠી આપધં શુભ મની;	
ગુરૂ ચરણકમલ વંદેવિ,	વિદ્યાદાયક મન સમરેવિ.	(૧)
તીર્થમાલ રચું મન રંગિ,	ઉલટ અચ્છર્ધ ઘણુ મુદ અંગિ;	
સુણ્યો ભવિયણ જે જગિ બાણ,	ભણ્યો પ્રહિ ઉગમતઠં ભાણ.	(૨)
પ્રથમ ત્રિણિ અઉવીસી માન,	અતીત અનાગત ને વર્તમાન;	
બહુચરિ જિનવરનાં અભિધાન,	અનુક્રમિ કહૂં થઈ સાવધાન.	(૩)
કેવલનાણી પ્રથમ જિણુંદ,	નિર્વાણી સાગર જિનઅંદ;	
મહાજસ વિમલસ્વામી પાંચમું,	સર્વાનુભૂતિ શ્રીધર નમું.	(૪)
હત્ત દામોદર દસમા સુતેજ,	સ્વામી સમરિ અધિક સુહેજ;	
મુનિસુવ્રત તેરસમા સુમતિ,	અઉહસમા જિનવર શિવગતિ.	(૫)
અસ્તાગ નિમીશ્વરધં અનિલ,	જસોધર કૃતાર્થ મતિ દિ વિમલ;	
જિનેશ્વર મુધમતિ નધ સિવકર,	સ્ચંદન સંપ્રતિ અઉવીસ જિનવર.	(૬)

દોહા

ઋષભદેવ પહિલા હુવા,	એ ચુવાસી દેવ;	
અતીત નામ તેણિ કારણિ,	સુષ્ટ્યું અનાગત હેવ.	(૭)

અઉપધ

પદ્મનાભ બીજો સુરદેવ,	સુપાસ સ્વયંપ્રસાદ મેવ;	
સર્વાનુભૂતિ દેવમુત ઉદય,	પેઠાલ પોટિલ સમરદિ હુદય.	(૮)

- સતકીરતિ સુવ્રત નથ અમમ, નિઃકષાય નિષ્પુલાક નિમર્મ
ચિત્રગુપતિ સમાધિ સંવર, જસોધર વિજય મલ્લ જયંકર. (૬)
દેવ અનંતવીર્ય લક્ષ્મણ, નામત પદ્મિનિ હુઈ સુકૃત;
એ સુવીસ તીર્થંકર હુસઈ, પાયકમલ સુરનર સેવસઈ. (૧૦)
ઋષભ અજિત સંભવ અભિનંદ, સુમતિ પદ્મપ્રભ સુપાસ જિણુંદ;
ચંદ્રપ્રભ સુવિધિ સીતલ, શ્રેયાંસ વાસુપૂજ્ય વિમલ. (૧૧)
અનંત ધર્મ અનંત શાંતિ કુંથુ, અર મલ્લિ સુનિસુવ્રત;
નમી નેમિ નથ પાસ જિણુંદ, વીર નામિ હુઈ આણુંદ. (૧૨)

હોહા

- ભરત ક્ષેત્ર નામઈ કહ્યા, એ બહુતારિ જગદીસ;
એરવત ક્ષેત્ર તણાં કહૂં, પહુંચઈ મનહ જગીસ. (૧૩)

(જિમ સહકારિ કેઈલિ—એ ઠાલ)

- પંચરૂપ જણુહર જગનાયક, સંપ્રતિ ધ્યાત નઈ અષ્ટાયક;
અભિજિનંત નેમિ સાતમું એ. (૧૪)
અગમસર શ્રી અંગૂલિષ્ટ સામી, વિજ્ઞાની પ્રણમું સિરનામી;
શ્રી અરોબ સુવિધિ સુ બારમું એ. (૧૫)
નમ્રહત્ત શ્રી કુમાર સતસોમ, પ્રભંજન સૌભાગ્ય અતિ નિર્દોભ;
શ્રી દિનકર અઠારમું એ. (૧૬)
વ્રતાધિક સુધિકર પ્રભુ સારીર, શ્રી કલ્પદ્રુમ અતિ ગંભીર;
શ્રી તીર્થાદિ ત્રેવીસમું એ. (૧૭)
શ્રીકલ કેરા એ જિન ચઉવીસ, અતીત નામ સમરૂં નિશદીસ;
વરતમાન હવિ ચિતિ ધરૂં એ. (૧૮)
બાલચંદ્ર શ્રી સુવ્રત જિનવર, અગ્રસેન શ્રીહત નથ વ્રતધર;
સામનિષ્ઠ નામિ તરૂં એ. (૧૯)
વિશ્વસેન શ્રેયાસુ સત્યવંત, શુકસેન શ્રેયાંસ શુણ્ણવંત;
સિંહસોમ જિન બારમું એ. (૨૦)
મેયાંજલ ઉપશાન્ત દેવસેન દેવ, મહાબીજ શ્રેયાંસ મરૂદેવ;
શ્રીધર સામકંઠ નમું એ. (૨૧)
અગ્નિવ્રણ ભારગ દત્તવીર, શ્રી સેન આપઈ ભવતીર;
ધીર અનાગત નામ સુણું એ. (૨૨)
શ્રી સિધારથ પૂરણ વોષ, ત્રીજા જિનવર શ્રી ચમવોષ;
સાગર સુમંગલ સખકરૂ એ. (૨૩)
અવાંમિદ્ધિ નઈ નિર્વાણસ્વામી, રતિ હુઈ ધર્મધ્વજ નામિ;
સિદ્ધસેન મહસેન જિનવરૂ એ. (૨૪)

રતિમિત્ર સત્યસેન શ્રીચંદ્ર, કઠકેતુ ચૌદસમા મહેન્દ્રઃ
 દીહપાસ સુવ્રત ભદ્ર અં. (૨૫)
 સુપાસ સકોમલ એશુભીસ, અનન્તાર્થ વિમલ એકવીસઃ
 ઉત્તર મહારથિ શુભનિદ્ર એ. (૨૬)
 દેવતાનંદન ઈમ ચોવીસ, એરાવત ક્ષેત્રતણાં ઇંશઃ
 દિવસ સદૃશ હૃવો આજનું એ. (૨૭)

ચઉપદ્ય

અઢીક્રીપ માંહિ વિહર માન, હેમવિમલપરિ ઉત્તમ વાનઃ
 છિન્નુ નઈ વિજય બત્રીસ, તીર્થકર પ્રણમું તિહાં વીસ. (૨૮)
 સીમંધર યુગમંધર બાહુ સુબાહુ, કર જોડી વંદી લિઉં લાહુ;
 જંબૂ ક્રીપ માંહિ દૂકડા, કરિ વિહાર જિનવર પડવડા. (૨૯)
 શ્રી સુબત સ્વયંપ્રભ ધાર્ય, રિષભાનન ચુ...અનન્તવીર્યઃ
 ધાતકીખંડ પૂરવ મહાવિદેહ, માંહિ અછઈ એ જિણુ શુભગેહ (૩૦)
 શ્રી સૂરપ્રભ સ્વામી વિશાલ, વજ્રધર ચંદ્રાનન સુવિશાલ;
 પશ્ચિમ વિદેહ ખંડ ધાતકી, માંહિ નમું હૂં જિન ઇહાંથકી. (૩૧)
 ચન્દ્રબાહુ ભુજંગમ સ્વામી, ઇન્દ્ર નેમિપ્રભ અભિરામ;
 પૂર્વ વિદેહ પુષ્કરવર દીવ, વિહાર કરી તારી ભવ્ય જીવ. (૩૨)
 વીરસેન નઈ શ્રી મહાભદ્ર, દેવચસ અજિતવીર્ય દિભદ્ર;
 પશ્ચિમ મહાવિદેહ મઝરી, પુષ્કરવર ક્રીપ જિન ચ્યારિ. (૩૩)

દાહા

ભરત પંચ નઈ એરાવત, દસ એત્રિ જિનરાજ;
 સાતસઈ વીસોત્તર નમું, સીજિ વંછિત કાજ. (૩૪)

વસ્તુ (છંદ)

પનર કર્મહર ભૂમિ કહિવાઈ,
 ઉત્કૃષ્ટિ કાલિ તિહાં, એકસુ સિતરિ જિનવર,
 કેવલભણી કોડિ નવ, કોડિ સહસ નવ નમું સુનિવર;
 સંપ્રતિ વિહરઈ વીસ જિણુ, કેવલી બઈ કોડિ;
 કોડિસહસ બિ સાધુ તે, પ્રણમું બેહ કર જોડિ. (૩૫)

દાહા

હવઈ ઋષભ ચંદ્રાનનહ, વારિષેણુ વર્ધ્યમાન;
 શાશ્વત બિંબ સંખ્યા કહૂં, પણિ એ ચ્યાર અભિધાન. (૩૬)
 તિર્યગ્ લોખ નંદીસરહ, ક્રીપ અછઈ સુવિશાલ;
 આવન પ્રાસાદે નમું, ચઉસઠિસઈ અડયાલ. (૩૭)

- કુંડલ ફેલેક દ્વીપમધિ, ચ્યાર ચ્યાર જિનચૈત્ય;
ચ્યાર ચ્યાર નંદ છન્નુઆ, બિંબ નમું તે નિત્ય. (૩૮)
- રાજધાની નંદ ચૂલિકા, સોલપંચ જિનગેહ;
સંદ ઉગણીસ વીસોત્તરાં, છ સંદ નમું વલી તેહ. (૩૯)
- ગયદતે વીસહ ભુવન, જિણુબિંબ સંદ ચોવીસ,
દેવકુરુતરી દસ ભુવન, બાર સયાં જગદીસ. (૪૦)
- ધંધુકારિ પ્રાસાદ ચઉ, માનુષોત્તરિ ગિરિ ચ્યારિ;
ચ્યાર સંદ ઇસીઆં, બિંબ નમું સુવિચારિ. (૪૧)
- વખાર ગિરિ નંદ કુલગિરિ, ઇસા ત્રીસ પ્રાસાદ;
છન્નૂ સંદ છત્રીસ સંદ, બિંબ નમું સુપ્રસાદ. (૪૨)
- દીર્ઘ વૈતાલ્યધં દિગજભુવનિ, સિત્તરિ સુ ચ્યાલીસ;
વીસ સહસ નંદ ચ્યાર સંદ, જિન સત અકતાલીસ. (૪૩)
- ઇચ્યાર સંદ સિત્તર ભુવન, જંબૂ પ્રમુખ દસ વૃક્ષિ;
ચ્યાલીસ સહસ નંદ ચ્યાર સંદ, બિંબ નમું એક લક્ષિ. (૪૪)
- કાંચનગિરિ પર્વત અછંદ, એક સહસ જિણુ ગેહ;
એક લાખ વીસહ સહસ, પ્રતિમા પ્રણમું તેહ. (૪૫)
- મહાનદી સિત્તરિ ભુવન, ચઉરાસી સંદ બિંબ;
ઇહિ અસી પ્રાસાદ છંદ, છન્નુ સંદ પ્રતિબિંબ. (૪૬)
- કુંડિ ત્રિણિ સંદ ઇસી ભૂવન, બિંબ સહસ પણ્યાલ;
છ સંદ આગલાં તે નમું, મન શુદ્ધિ ત્રિણિ કાલિ. (૪૭)
- વૃત્ત નામ વૈતાલ્ય તિહાં, લલા વીસ પ્રાસાદ;
સત ચોવીસ લાવી નમું, પ્રતિમા વિણુ વિખવાદ. (૪૮)

વસ્તુ (છંદ)

- યમકે પર્વતિ પર્વતિ દીસ પ્રાસાદ,
તિહાં બિંબ ચઉવીસંદ, નમું એક ચિત્તિ નિત્ય સુખકર,
તિરિય લોકે છત્રીસ સંદ, ઉગણસઠિ પ્રાસાદ સુંદર;
સહસ એકાણું ત્રણસંદ, વીસ સહિત ત્રિણિ લાખ,
ભુવન બિંબ સંખ્યા કહી, આગમિ શ્રીજિન લાખ. (૪૯)

ચઉપદ્ય

- હવિ વ્યત્તર જ્યોતિષી મગારિ, અસંખ્યાત જિનભુવન વિચારિ;
તિહાં અસંખ્ય શાશ્વત જિણુબિંબ, તે નિત્યં વન્દું અવિલમ્બ. (૫૦)
- પાતાલ લોક અસુર કમાર, માંહિ ચુસઠિ લાખ વિહાર;
સત કાટી નંદ પનર કોડિ, વીસ લક્ષ બિંબ નમું કર જોડિ. (૫૧)

- નાગકમાર માંહિ અતિહિ ઉઠાર, લાખ ચૌરાસી જૈન વિહાર;
એક સુ કોડિ એકાવન કોડિ, વૃક્ષ લાખ ગિમ્મ નસુ કર જોડિ. (૫૨)
- સુવર્ણ કુમારમાંહિ અભિરામ, બહુતરિ લાખ જિણુવરનાં ડામ;
એક સુ કોડિ ઇગતીસ કોડિ, સાડિલાખ વડી ઉપરિ જોડી. (૫૩)
- વિદ્યુતકુમાર ક્રીપકુમાર, અગ્નિકુમાર નઈ ઉદ્ધધિકુમાર;
દિશિકુમાર તિમ સ્તનિતકુમાર, છએ ઠામે સરખા વિચાર. (૫૪)
- બહુતરિ લાખ જૈન પ્રાસાદ, મેરુશિખરસુ માંડિઉ વાદ;
એકૈકઈ થાનકિ ઇમ હોઈ, સુણુઉ ગિમ્મ સંખ્યા સહુ કેઈ. (૫૫)
- એક સુ કોડિ કોડિ બત્રીસ, અસી લાખ પૂરવઈ જગીસ;
વાયુકુમાર માંહિ લાખ છત્રવઈ, ભુવનગિમ્મ સંખ્યા કહુ હવઈ. (૫૬)
- એક સત કોડિ કોડિ બહુતરિ, અસી લાખ જિન તે ઉપરિ;
સાત કોડિ ભુવન ભૂવનપતિમાંહિ, બહુતરિ લાખ સરવાસિ થાઈ. (૫૭)

દોહા

- તેણિપ્રાસાદિ તેર સઈ, કોડિ નગ્યાસી કોડિ;
સાઠિ લાખ પ્રતિમા નસુ, હું કરકમલહ જોડિ. (૫૮)

ચઉપાધ

- ઉર્ધ્ધલોક સોહમ દેવલોઈ, લાખ બત્રીસ ભુવન તિહાં જોઈ;
કોડિ સતાવન ઉપરિ સાઠિ, છઈ જિનપ્રતિમા કહી શ્રુતપાઠિ. (૫૯)
- બીજે દેવલોકિ ઇશાન, લાખ અઠાવીસ ભુવન વિમાન;
કોડિ પચાસ લાખ ચાલીસ, વીતરાગનઈ નાસુ સીસ. (૬૦)
- ત્રીજઉ નામે સનતકુમાર, લાખ બાર તિહાં જૈન વિહાર;
સાઠિ લાખ નઈ કોડિ એકવિસ, જિનપ્રતિમા પૂરવઈ જગીસ. (૬૧)
- માહેન્દ્ર તુર્ય સ્વર્ગતુ નામ, આઠ લાખ પ્રભુકેરા ધામ;
ચજીદ કોડિ લાખ ચાલીસ, પ્રભુસુ ગિમ્મ તેહ નિશદીસ. (૬૩)
- પાંચમિં બ્રહ્મ નામિ સુરલોઈ, ચાર લાખ જિણુવર તિહાં જોઈ;
સપ્ત કોડિ ઉપરિ લાખ વીસ, અહનિસિ વંદ હું જગદીસ. (૬૪)
- લાંતકિ છઠ્ઠિ જિનઆવાસ, અન્થિ લાખ્યા સહસ પચાસ;
નેજ લાખ જિન જિહાં ગહિગહઈ, પૂજઈ દેવતા સમકિત લહઈ. (૬૪)
- સાતમઈ શુક સ્વર્ગિ સુખ ઘણાં, ચાલીસ સહસ દેહરાં જિનતણાં;
લાખ બહુતરિ મૂરતિ સાર, હવઈ આઠમઉ સુણુઉ સહસાર. (૬૫)
- તિહાં જિનભુવન સહસ ષટ્ હોઈ, દસ લાખ ગિમ્મ નસુ હું સોઈ;
નવ-દસ આનત-પ્રાણુત નામ, ગિસઈ ગિસઈ દેઉલ અભિરામ. (૬૬)
- ગિંહુ થઈ સહસ બહુતરિ દેવ, ઇન્દ્રાદિકે તસુ સારી સેવ;

- આરણ્ય-અચ્યુત એકાદશ-આર, કુઠ કુઠ[સો] જિણુહર સાર. (૬૭)
 બિહું એ મિલી સહસ્ર ચુપન, શાશ્વત સ્વામી કામિ મજ મજ;
 આર દેવલોકિ દસ ઇંદ, ભુવનવિવેક કહિયાં જિનચન્દ. (૬૮)
 ત્રિહું ઐવેચક પ્રથમ વિચાર, જિણુમન્દિર એક સુ અગિયાર;
 તેર સહસ્ર ત્રણિ સઘં વીસ, ભાવ સહિત વન્દું જગદીસ. (૬૯)
 મધ્ય ત્રિહુંની સુણિયો ખાત, તિહાં પ્રાસાદ એક સુ સાત;
 સહસ્ર આર આઠ સઘં ચાલ, સ્વામીનઘં વંદના ત્રિણિકાલ. (૭૦)
 ઉપરિ વલી ત્રણિ ઐવેક, તિહાં શાશ્વત ભુવન સત એક;
 આર સહસ્ર જિનપ્રતિમા લહી, મઘં કેવલી વચનઘં સદહી. (૭૧)
 પંચ અનુત્તર પંચ વિમાન, પંચભુવન પટ સઘં પ્રભુમાન;
 ઔર્ધ્વ લોકિ જિણુહર જિનતણી, સંખ્યા કહું વિગતિસું ગણી. (૭૨)

દોહા

- લખ ચુલસી સત્તાણુવઈ, સહસ્ર અનઘં ત્રેવીસ;
 જિનાલય છઈ એત (૮) લાં, સત કોટી જગદીસ. (૭૩)
 ખાવન કોડિ વલી કહ્યાં, લખ ચુરાણું દેવ;
 સહસ્ર ચઉઆલીસ સાતસઘં, સાડિ સુહાવઉ દેવ. (૭૪)

વરુ (છન્દ)

- ત્રિહું ભુવને ભુવને મલીય, આઠ કોડિ લક્ષ સતાવન અધિક વલી;
 જિસઘં છયાસીઅ જૈન મંદિર, તિહાં પનરસિ કોડિ જિનખિમ્બ;
 કોડિ ખાયાલ સુન્દર લાખ, અઠયાવન છત્તીસ સહસ્ર અસી ભગવંત,
 કુશલ ભુવન પ્રભૂ ધ્યાવતાં, સુખ સંપદા અનન્ત. (૭૫)

॥ હાલ-મહાલંતડેનું ॥

- હિવઈ સુર મનુષ્ય નીપાઈઆ એ મહાલંતડે, પૂજા વિવિધ પ્રકાર સુણ સુંદરીએ;
 તેહમાંહિ ધુરિ વંદીઈ એ મં, શ્રી સેતુંજ ગિરનાર^૧ સુણ સુંદરીએ. (૭૬)
 પ્રથમ ચક્રી ભરતેસર એ મં, આદીસરનું જાત સુણ સુંદરીએ;
 આરીસાહરિ કેવલી એ મં, પાટ હુવા એક સાત. સુણ સુંદરીએ. (૭૭)
 તાત વચનિ અષ્ટાપદિ એ મં, થાપ્યા જિન ચુવીસ સું;
 માનિ વાનિ પરિમાણિના એ, મં, જિહાં સીધા આદીસ સું (૭૮)
 સમેતશખર તીથર ભહું એ મં, વન્દૂ વીસ જિણુંદ સું;
 અર્ધુદાચલ છરાંઉલિ એ મં, નાગદ્રહિ આનંદ સું. (૭૯)

૧. ગિરનાર-જૂનાગઢ, વિશેષ માટે જૂઓ ગિરનાર-ચૈત્યપરિપાટિ “પુરાતત્ત્વ” વર્ષ ૧ અં. ૩ ને ૫ ૨૬૧થી ૩૨૫ સુધી.

- રાણીગિપૂરિ આદીસરૂ એ મં, બંમણુવાડિ વીર. સું; (૮૦)
 ગુડીપાસ અમીઝરૂ એ મં, ઘોઘે નવખંડ ધીર સું.
 ઇણીપરિ તીરથ છં ઘણાં મં, સંપ્રતિ કુમરવિહાર સું; (૮૧)
 વસ્તુપાલ જગિ જાણુઈએ, મં, જાવડ વિમલ ઉદાર સું.
 કલિયુગિ રંગ રહાવીઆ એ મં, કીધા મોટા જંગ સું; (૮૨)
 ખિંહું પ્રાસાદ કરાવીઆ એ મં, તિહાં જિનપડિમા ચંગ સું
 કલિકુંડ કરહેડ નસું એ મં, માંગલહરિ જિનરાજ સું; (૮૩)
 ધૃતકલ્લોલ સંખેશરૂ એ મં; સેરિસઈ સરિઆ કાજ સું
 ત્રંભાવતીઈ થંભણુ એ મં, ભીડિલજન શ્રીપાસ સું; (૮૪)
 વરકાણા પંચાસરૂ એ મં, કોકુપૂરી આસ. સું
 નારિંગપુર આરૂપ જિન એ મં. બોરસિંધ ગાંધાર સું; (૮૫)
 ભરૂઅચ પ્રસુખ તીરથ ઘણાં એ મં, કહિતુ ન લહું પાર સું
 ગૂજર ધર સણુગારહ એ મં, નામિ નગર નહિઆદ સું; (૮૬)
 અમરપુરી સમ જાણીઈ એ મં, તિહાં છં ચ્યાર પ્રાસાદ. સું
 મૂલગિ મૂલનાયક નસુંએ મં, નીલવર્ણ પ્રભુ પાસ સું; (૮૭)
 આદિ અજિત સન્તીસરૂ એ મં, ગુણકેરા આવાસ સું
 તપગચ્છ ગયણિ અંદલ એ મં, શ્રીહેમસોમસૂરીન્દ સું; (૮૮)
 તાસતણા પરિવારમાં એ મં, છં પંડિતના વૃન્દ સું
 પંડિત શ્રેણિ શિરોમણિ એ મં, લક્ષ્મીકુલ ગણિ સીસ સું; (૮૯)
 જયકુલ જનમ સફલ કરૂં એ મં, ગાઈઆ શ્રી જગદીસ સું
 અસુધ હુંધ તે સોધિયો એ મં, કવિ ! લાગૂં તુમ પાય સું; (૯૦)
 સંધ સહુ સાંનિધ કરી એ મં, તૂ કવિ પંડિત થાય સું
 સંધ મોટિમ જેહનઈ દીઈએ મં, તેહ જ મેરૂ સમાન સું; (૯૧)
 તીરથમાલા ભણિ ગુણિ એ, મં, તેહ ઘરિ નવઈ નિધાન સું

કલશ

શ્રી વિક્રમ નૃપથી સંવચ્છર સતસોલ,
 ચઉપના વરસિ આસો વદિ રંગરોલ;
 પૂર્ણીતથિ દશમી સોમવારિ જયકાર,
 ભવિઆં પ્રભુ ભગતિ હરખ ધરી અતિવાર. (૯૨)

॥ ઇતિ શ્રી ત્રૈલોક્યલુવનપ્રતિભાસંખ્યાસ્તવનૃ સમ્પૂર્ણ ॥

૧ આ તીર્થમાળાના અંતમાં આ પંક્તિમાં આપવામાં આવેલું આ-ત્રૈલોક્યલુવન પ્રતિભાસંખ્યાસ્તવન—નામ કર્તાએ પોતે યોજેલું નામ નથી, પણ એ પ્રતિના લલિયાએ પોતે પસંદ કરેલું નામ છે. કર્તાએ તો આ કૃતિને, તેના પ્રારંભમાં અને અંતમાં, 'તીર્થમાલ' તરીકે જ ઓળખાવી છે.

श्रीकेशरियाजी-वन्दना

रचयिता—पू. मुनिमहाराज श्री भद्रंकरविजयजी

श्रीमंस्ते महिमा चमत्कृतिकरो नित्यं सतां प्राणिनां,
केषाञ्चिद्विषयो हि वाङ्मनसयोः सद्ध्यानिनां योगिनाम् ।
सत्यो विस्मयतामयो जनिभृतां चेतःसमाकर्षको,
रिक्तं मां सुगुणैः करोतु सगुणं नाभेयतीर्थकर ॥१॥

या कान्तिस्तव नव्यभव्यघनवद् देदीप्यमानाऽनिशम्,
जीर्णत्वं नहि यत्र कर्षक भवि—स्वान्तं प्रसन्नं सदा ।
भक्तानां हृदये सदैव रमते दिव्या विवेकप्रदा,
गम्या सा विदुषां सुखं दिशतु मे तीर्थेश्वरादीश्वरः ॥२॥

बंधो वज्रिगणैः सुरासुरवरैः स्तुत्यः प्रपूज्यश्च यः,
तं संसारसमुद्रमग्नमनुजोद्धारैकनौकोपमम् ।
वंदे मोक्षसुखप्रदं सुमनसां चेतोऽमिलाषप्रदं,
देवीसुस्वरगीयमानयशसं तीर्थेश्वरादीश्वरम् ॥३॥

मिथ्याकुतर्ककलुषीकृतमानसं मे,
वाचा कुभाषितमयी न च सत्यपूता ।
कायः कुवृत्तिचतुरो न च शीलपूतः,
नाभेय मां त्वदनुगं त्वमवेस्तथापि ॥४॥

तव विभो शुभगे शुभचक्षुषी, चिरतरं नयने मम पश्यती ।
अननुभूतचरं भवकानने, प्रपिबतः स्म सुधां विबुधाऽगमाम् ॥५॥
सुरगणा असुरा मुनिपुङ्गवाः, गृहिजना धनिनोऽपि च भिल्लकाः ।
ऋषभनाथमसुं च भजन्ति ते, त्रिभुवने भवनेषु वनेषु च ॥६॥

कुटिलकल्मषभूमिधराशनि—विमललुम्पकदुर्मतनाशनी ।
वृषभनाथ सदा प्रतिमा तव, मनसि मे रमतां जगतां धव ॥७॥
स्तवनतस्तव नाथ भवन्तु मे, प्रथमतोऽक्षयि निर्मलदर्शनम् ।
पदपदार्थनिरूपकचिन्मणिः, सुविमलं चरणं शिवदं ततः ॥८॥

પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજીએ વર્ણવેલી મહારાજ કુમારપાલની ધર્મચર્યા

મહારાજ કુમારપાલે જૈનધર્મ સ્વીકાર્યા પછી પોતાનું જીવન કેવું ધર્મમય અતીત કર્યું હતું એ સંબંધી પ્રાચીન-અર્વાચીન અનેક ઉલ્લેખો ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમની ધાર્મિક ચર્યાની સંક્ષિપ્ત યાદી નીચે આપવામાં આવે છે:—

આ દષ્ટાન્ત સ્વપર ઉપકારી પુરુષ તરીકે આપવામાં આવ્યું છે.

“ મહારાજ કુમારપાલે સમ્યક્ત્વ પૂર્વક આર વ્રતનું સુંદર રીતે પાલન કર્યું હતું. નિરંતર ત્રિકાલ જિનવરદેવનું પૂજન, અષ્ટમી ચતુર્દશીએ ઉપવાસ પૂર્વક પૌષધ કરતા હતા. પારણાના દિવસે દૃષ્ટિપથમાં આવતાં સેંકડો મનુષ્યોને યોગ્યતા પ્રમાણે દાન આપીને સંતોષતા હતા, અને પોતાની સાથે જેમણે પૌષધ કર્યા હોય તે સર્વેને રાજમહેલમાં પારણું કરાવતા હતા. દયાયેલા (ધસાયેલા) શ્રાવકને હગ્ગર સોનામહોર આપતા. દર વર્ષે શ્રાવકોને એક કરોડ સોનામહોરો આપતા. આવી રીતે ચૌદ વર્ષમાં ચૌદ કરોડ સોનામહોરો શ્રાવકોને દાનમાં આપી હતી. શ્રાવકોને અઠાણું લાખ દ્રવ્ય ઉચિત દાન^૧ આપ્યું હતું. બહોતેર લાખ દ્રવ્યનો કર માફ કર્યો હતો તથા રડતી સ્ત્રીઓનું, (વિધવા, ગરીબ, દુઃખી સ્ત્રીઓનું) ધન ન લેવાનો કાયદો કર્યો હતો.”

“ મહારાજ કુમારપાલે એકવીશ જ્ઞાનભંડાર લખાવ્યા હતા. ત્રિભુવનપાલ વિહાર-જિનમંદિરમાં નિરંતર સ્નાત્ર મહોત્સવ ચાલતો. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ગુરુદેવના ચરણકમલમાં નિરંતર દ્વાદશાવર્ત વંદના કરતા. ત્યારપછી દરેક સાધુઓને વંદના કરતા હતા; પોતાથી પહેલાં પૌષધાદિ વ્રત લીધેલા શ્રાવકોને વંદના, બહુમાન, દાન આદિ આપતા. અઘાર દેશમાં અમારી પટહ, ન્યાયઘંટાનું વાદન, અને ચૌદ દેશોમાં ત્યાંના રાજાઓ સાથે મૈત્રી અને ધનદારા જીવોની રક્ષા કરાવી હતી.”

“ તેમણે ચૌદસો ચુમ્માલીશથી વધુ સુંદર નૂતન જિનમંદિરો, સોળસો જીર્ણોદ્ધાર, અને સાત વાર તીર્થયાત્રા કરી હતી.”

મહારાજ કુમારપાલે શ્રાવકોનાં આર વ્રત અંગીકાર કર્યાં હતાં તેનું તેઓ કટલી ચીવટથી, શ્રદ્ધાથી અને પ્રેમથી પાલન કરતા હતા તે પણ અહીં આપ્યું છે, જે દરેક શ્રાવકે બહુ જ મનન કરવા જેવું છે.

“ પ્રથમ વ્રતમાં ‘ મારિ ’ (માર) શબ્દ બોલાઈ જાય તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તમાં ઉપવાસ કરતા હતા. બીજા વ્રતમાં ભૂલથી પણ અસત્ય બોલાઈ જાય તો આયમિલનું તપ કરતા હતા. ત્રીજા વ્રતમાં કોઈનું ચે અદત ન લેતા એ તો ખરું, પરંતુ મરેલાનું ધન પણ નહોતા લેતા. ચતુર્થ વ્રતમાં ધર્મપ્રાપ્તિ પછી પરણવું નહીં તેવી પ્રતિજ્ઞા હતી, તેમ ચાતુર્મસમાં તો મન, વચન અને કાયાના યોગથી બ્રહ્મચર્ય પાલવું એવી પ્રતિજ્ઞા હતી. જો તેમાં મનથી ભંગો લાગે તો ઉપવાસ કરતા, વચનથી ભંગો લાગે તો આયમિલ કરતા અને

૧ શ્રાવકોએ પોતાના ધર્મબંધુઓ સાથે કેવો વ્યવહાર રાખવો જોઈએ, તે આ પાઠ આપણને બરાબર શીખવે છે.

કાચાથી ભાંગેલા કાગે તો એકસણું કરતા હતા. આ વ્રતના પાલનના પ્રતાપે તેઓ પરનારી સહોદરના મહાન બિરુદને ધારણ કરનાર હતા. ભોપાલદેવી વગેરે આઠ રાણીઓના મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ, મંત્રી આદિના બહુ જ આગ્રહ થવા છતાંયે ‘ધર્મગ્રહણ કર્યા પછી ન પરણવું’ એ પ્રતિજ્ઞા તેમણે અચૂત પાળી હતી. નિયમનો ભંગ નહોતો જ કર્યો. આરતીના સમયે રાણીની જરૂર પડતી ત્યારે ભોપાલદેવીની સોનાની મૂર્તિ યનાવરાવી, પરન્તુ પુનઃ સ્વપ્ન તો નહોતું જ કર્યું.”

“ ગુરુદેવે વાસકેષ પૂર્વક તેમને રાજધર્મ બિરુદ આપ્યું હતું.”

પાંચમા પરિગ્રહપરિમાણ વ્રતમાં;—

“ છ કોડનું સુવર્ણ; આઠ કોડનું તાર (તે વખતનું ચલણી નાણું), હળર ધરી કિંમતી મણિરત્ન, બત્રીશ હળર મણુ ઘી, બત્રીશ હળર મણુ તેલ, ત્રણ લાખ મૂંડા ચોખા, ચણા, જર, મગ વગેરે ધાન્ય, પાંચ લાખ ઘોડા, હળર હાથી, હળર ઊંટ તેમજ જુદાં જુદાં પાંચસો ઘરો, પાંચસો દુકાનો, પાંચસો સભાઓ, પાંચસો હોડીઓ, પાંચસો ગાડાં અને પાંચસો ગાડીયો, અગિયારસો હાથીઓ, પચાસ હળર રથો, અગિયાર લાખ ઘોડાઓ અને અઠાર લાખ સર્વ સૈન્ય હું—એટલું સૈન્ય રાખવું.”

“ છઠ્ઠા વ્રતમાં ચોમાસામાં પાટણ શહેરથી બહાર જવાનો નિષેધ હતો. પાટણ બહાર જવાનું અંધ હતું.”

“ સાતમા ભોગોપભોગ વ્રતમાં ‘મઘ, માંસ, મધ, માખણ, બહુબીજ પાંચ પ્રકારનાં ઉદભ્રમર ફલ, અલક્ષ્ય, અનન્તકાય, અને ઘેબર આદિ ન ખાવાનો નિયમ હતો, અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત અલક્ષ્ય અનન્તકાયનો ભાગ હતો. દેવતાને નહીં આપેલું અર્થાત્ દેવને નહીં ધરાયેલું વસ્ત્ર, ફલ, આહાર આદિનું વર્જન હતું. સચિત્તમાં માત્ર પાનની છૂટી હતી, તેમાં કિંવસમાં આઠ પાનનાં બીડાં લેતાં. રાત્રે અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, આ ચારે આહારનો ત્યાગ હતો. વર્ષા ઋતુમાં એક ઘી વિગય લેવી બીજા વિગયનો ત્યાગ હતો અને ભાઈ પાંદડાંના શાકનો ત્યાગ હતો. એકસણું, પર્વતિથિએ વ્રતચર્ય, વિગયત્યાગ, અને સચિત્તનો ભાગ હતો.”

“ આઠમા વ્રતમાં સાતે વ્યસનોને દેશમાંથી કાઢી સમુદ્રમાં નાખી દીધા અર્થાત્ પોતાને તો સાતે વ્યસનોનો ભાગ હતો જ, પરંતુ પોતાના આખા દેશમાંથી પણ અનર્થના મૂલ્યવત્ સાતે વ્યસનોનો બહિષ્કાર કરાવ્યો હતો.”

“ નવમા વ્રતમાં ઉચ્ચકાલ સામાયિક કરવું, સામાયિકમાં ગુરુદેવ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી સિવાય બીજા સાથે બોલવાનો પણ ત્યાગ હતો. નિરંતર યોગશસ્ત્રના બાર પ્રકાશ અને વીતરાગસ્તોત્રના વીશ પ્રકાશ ગણુતા.

“ દશમા વ્રતમાં ચોમાસામાં ગાજ સુરત્રાણની સેના આવ્યા છતાં રાજ્ય અચલ--અટલ રહ્યા અને વ્રતનું પાલન કર્યું.”

“ અગિયારમા વ્રતમાં પોતે પૌષધ અને ઉપવાસ કરતા હતા, પરંતુ એક વાર પૌષધોપવાસમાં રાત્રે કાઉસગ બ્યાને રહ્યા હતા તે વખતે પગે મંકોડા ઝોંટયો; બીજા માણસોએ મંકોડાને દૂર કરવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ મંકોડાએ તો આવેશથી ડંબ ન જ છોડયો. રાજ્યએ એ (મંકોડા) મરી જશે એ ડરથી પોતાની એટલી આમડી ઉખાડી તેને ન જ કર્યો. પૌષધોપવાસના પારણે દરેક પૌષધવાગાઓને સાથે લઈ ભોજન કરતા.”

“આરમા અતિથિસંવિભાગ વ્રતમાં દુઃખા સાધર્મિક અનુષ્ઠાનના પ્રવેશને ન જ દ્રવ્યનો કર માફ કર્યો હતો. ક. સ. આ. શ્રી હિમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજના ઉપાશ્રય સામાયિકાદિ ધર્મક્રિયા કરનારાઓને પાંચસો ઘોરેસવારની, અને આર ગામના અધિપતિ-પણુની પદવી આપી હતી. ૨ અને અન્ય સર્વ ઉપાશ્રયોએ સામાયિકાદિ કરનારા સર્વની વચ્ચે પાંચસો૩ ગામ આપ્યાં હતાં.”

“આવી રીતે બીજા પણ આ વિવેક શિરામણિ મહારાજના અનેક પુણ્ય માર્ગો હતા, અહીં કેટલાનો ઉલ્લેખ કરીએ? સમ્યગ્ ધર્મ અનુષ્ઠાન વડે પોતાના આત્માનું દિન-ઉપકાર કર્યો; હવે તેમના એ ભવ આક્રી છે, અર્થાત્ એ ભવ પછી મોક્ષ જશે. આ મહાન આત્મોપકાર છે અને સાધર્મિક અનુષ્ઠાને યોગ્યતા પ્રમાણે જ્ઞાન, માન, ધર્મની નજીકમાં લાવવા, ધર્મમાં સ્થિર કરવા, સીધાતા શ્રાવકોનો ઉદ્ધાર, અદાર દેશમાં અમારી-પાલનાદિ વડે પરોપકાર પણ સાફ છે જ. આ પ્રમાણે અન્તર અને આહ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ જ છે.”

સુચ વાચકો! આ રીતે પૂણ્ય આચાર્ય દેવ શ્રી મુનિસુંદરસૂરએ મહારાજ કુમાર-પાલની ધર્મચર્યાની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનું આપણને દર્શન કરાવ્યું છે. પ્રથમ વ્રતોમાં ‘માર’ શબ્દ બોલવાથી ઉપવાસ કરવાનું જણાવ્યું છે ત્યારે ‘વિચારવાનું’ એ છે કે આ રાજર્ષિને ભગવતી અહિંસા, કૃપા, ક્ષણુ, દયા ઉપર કેટલે પ્રેમ હતો અને મિત્રદેવ. ‘મોહરાજપરાજય’ નાટકમાં કૃપાસુંદરી સાથે તેમનું ક્ષમ યોગ્યયેલું દેખાય છે. ધન્ય છે તેમના અહિંસા વ્રતને. આવી જ રીતે બીજા વ્રતમાં બ્રહ્મથી પણ અસત્ય બોલાર્ક ગય તો આયબિંલ કરવું. ત્રીજા વ્રતમાં અદત્તનો ત્યાગ તો હતો જ, પરન્તુ રાજહક્ક હોવા છતાં મરેલાનું ધન પણ ન લેવાનો નિયમ હતો. ચતુર્થ વ્રતમાં આતુર્માસમાં તો મન વચન અને કાયાથી સર્વથા બ્રહ્મચર્ય હતું. એમાં માનસિક દોષ લાગે તો પણ ઉપવાસ કરવો. ધર્મ-પ્રાપ્તિ પછી લક્ષ કરવાની પણ બંધી હતી; અને આઠ આઠ રાણીઓના મૃત્યુ પછી પોતાની દહ પ્રતિજ્ઞા પાળી લક્ષ નહોતું જ કર્યું. અર્ધા સાધનો વિદ્યમાન હતાં, મંત્રીઓનો આગ્રહ હતો, પરન્તુ નિયમનું પાલન તો સમ્યગ્ રીત્યા કર્યું હતું. તેમજ સાતમા વ્રતનું તેમનું પાલન પણ ખરેખર બહુ જ પ્રશંસા માગી લે છે. અભ્યક્ષ અનંતકાયનો સર્વથા ત્યાગ, સચિત્તનો પણ ત્યાગ અને માત્ર પાનની જ છૂટી રાખી હતી. દેવને ધરાય નહિ ત્યાં સુધી વસ્ત્ર, ફલ આદિ પોતે વાપરતા નહિ. આજના ધનકુખેરો, શ્રીમંતો વિચારે કે પોતે કેટલું પાળે છે? આઠમા વ્રતમાં સાતે વ્યસનોનો પોતાને તો ત્યાગ હતો જ, પરન્તુ આખા દેશમાંથી સાતે વ્યસનોને બહાર કાઢ્યાં હતાં. નવમા સામાયિક વ્રતમાં પોતે કેવી રીતે સા-માયિક કરતા, તે વાંચી શ્રાવકોએ એમના જેવું આદર્શ સામાયિક કરતાં શીખવાની જરૂર છે. અગિયારમા વ્રતની તેમની દહતા, અહિંસાપ્રેમ બહુ જ પ્રશંસનીય છે. આરમા વ્રતમાં તેમણે કેવું સરસ અતિથિસંવિભાગવ્રત પાળ્યું છે! સાધર્મિક અનુષ્ઠાને કેવા સુખી સમૃદ્ધ કર્યા છે. તેમને ધર્મમાં સ્થિર કરવા, તેઓ ધર્મ સન્મુખ થાય તે માટે કેવી કેવી ઉદારતા, ભક્તિ, પ્રેમ, બહુમાન કર્યા છે એ એક આદર્શ ધર્મપ્રેમી શ્રાવકને શાભે તેવાં છે.

૨ આર ગામની ઉપજ તેમને મળે.

૩ બીજા બધા ઉપાશ્રયવાળા સર્વેને પાંચ સો ગામોની ઉપજમાંથી ભાગ આપવામાં આવતો,

धर्मोनी ओवी उन्कट अने शुद्ध आराधना करी के जेना प्रतापे ससारमा ये न पाव
रही, कर्मक्षय करी लवपार थरो, सिद्ध थरो, शुद्ध थरो. धन्य छे तेमना धर्मप्रेमने,
तेमनी धर्मश्रद्धाने अने धन्य छे जेमना धर्मोपदेशक गुइने के जेमले पोते तरवानो मार्ग
बध शिष्यने तरवानो उपदेश आभ्यो. राजर्षिनु' अनुपम भिइ पामनार आ परमार्थतो-
पासक भहारान्तो साधर्मिक अन्धुओ प्रत्येनो प्रेम अने लकित पणु अहु न आदर्शइप
छे. आजन्ना श्रीमंत जैनो पोताना धर्मप्रेमी, श्रद्धालु अने धर्मानुष्ठानमां तत्पर आवड
अन्धुओने सुभी अने समुद्ध करवा प्रयत्न करे ओ नइरनुं छे. आजन्नी लीपणु भेकारीमां
रीक्षाता श्रावकाने सत्पात्र समष्टि दान आपी आत्मकल्याणुना ध्येयक श्रावकाओ नइर
सत्पात्र दानना उपासक थवानी नइर छे.*

—स. N.

“अरिहन्त-चैत्य” शब्दका अर्थ

[रतनलालजी डोसीको जवाब]

लेखक—पूज्य मुनिमहाराज श्री विक्रमविजयजी

(गतांसे क्रमशः)

सूरिजीने चैत्य शब्दका अनेक अर्थ होना कहाँ स्वीकारा है इसका
ख्याल न करते हुए लिख मारा है कि ‘अपना डठ नहीं छोडते’, किंतु डठ-
वादी तो आप ही हैं क्योंकि सूरिभ्वरजी म० ने चैत्य शब्दका कहाँ पर
क्या अर्थ मानना इसका विवेक दिखलाया, फिर भी अपनी धूनमें अपना
उल्लु सीधा कर रहे हैं। कुछ भी उपाय किया जाय मगर ‘अरिहंत चेइयाण’
इत्यत्र अरिहंतकी प्रतिमा या मंदिर ही अर्थ होगा, किंतु आपका माना हुआ
साधु अर्थ नहीं होगा, चैत्य शब्दका अर्थ किसी भी कोषमें साधु किया
नहीं है। शतावधानी रतनचंदजीने भी अर्धमागधी कोषमें अरिहन्त चेइय
(पु०ना) ‘अर्हद् चैत्य’ ‘अरिहंत संबंधी कोई पण स्मारक चिह्न’ किया है।
और अमरकोषमें भी ‘चैत्यमायतनं तुल्ये’ ऐसा है और ‘चैत्यं जिनौकस्तद्वि-
बिंबं’ इत्यादि भी प्रमाण हैं ही, और प्राचीन टीकाओंके तो बहुत ही प्रमाण
हैं। व्युत्पत्तिसे भी इसका ‘साधु’ अर्थ नहीं हो सकता है, क्योंकि ‘चिति’ या
‘चि’ धातुके सिवा दूसरा कोई धातु इसमें आ ही नहीं सकता, और आप लिखते
हैं—‘जिस प्रकार मन्दिर मूर्तिके इतने नाम होते हुए भी मूर्तिपूजक इन्हें चैत्य
नामसे भी पुकारते हैं इसी तरह यहां भी समझ ले कि साधुओंके भिक्षु,
श्रमण, निर्गथ, नामोंके साथ चैत्य भी एक नाम है’ ऐसा कहने मात्रसे
साधुका पर्याय चैत्य नहीं बन सकता है, क्योंकि कल आपके जैसे दूसरा
कोई कहेगा कि जैसा मन्दिर, जिनालय, दहेरासर आदि नाम होते हुए भी

चैत्य नाम है ऐसे भिक्षु भ्रमण निर्गन्ध नाम होते हुए भी चैत्य नामसे इनको पुकारा जाता है। ऐसे ही अश्व तुरगादि शब्द होते हुए भी इसका चैत्य भी एक नाम है, वह भी प्रमाणसिद्ध है, ऐसा कहेगा तो क्या वह मान्य हो जायगा ? ‘अरिहन्त चेइयाणं’ इत्यत्र किसी ग्रंथकारने चैत्य शब्दका अर्थ ज्ञान किया हो तब प्रमाण कहा जा सकता है और ज्ञान अर्थके लिए जो समवायांग और लोकप्रकाशका प्रमाण दिखलाया वह केवल दिखलाया ही है कुछ सिद्धि की नहीं। वहाँ ज्ञान शब्द आजाने मात्रसे चैत्य शब्दका वह अर्थ है ऐसा साबीत नहीं हो सकता है, अगर ऐसा हो तो ‘आप्रवृक्षाः’ ‘येषामुपरि कोकिला निवसन्ति—कोकिलाधारवृक्षा वा’ ऐसा कहनेसे आप्र शब्दका भी कोकिल अर्थमें प्रयोग मानना पड़ेगा इस लिये इन ग्रंथोंसे आपकी इष्टसिद्धि नहीं होगी।

श्रेणिक शुद्ध समकित दृष्टि से, यह बात तुम भी मानते हो, तो समकित दृष्टि मनुष्य अवश्यमेव देवगतिमें जाता है यह जैन सिद्धांतका अटल एवं अडग सिद्धांत है, अब कहीये—श्रेणिक महाराजा शुद्ध समाकितवन्त थे तब नरकमें क्यों गये ? कहना होगा जो सूरिजीने कहा है कि आयुबंध होनेके बाद चाहे जैसी धर्मकरणी करे तो भी उसकी आयुका पलटा नहीं होता है। सूरिजीके इस खुलासेकी शरण लिये बिना गुजारा नहीं हो सकता है। क्या यह सूरिजीकी चालाकी है या सिद्धांतकी जानकारी है ? सिद्धांतकी जानकारी की बात होने पर भी चालाकी मालूम हो तो दुर्भाग्यके सिवाय और क्या हो सकता है ?

महाराजा श्रेणिकके नरकगमनका कारण बतलाते आपने जो लिखा है कि—‘श्रेणिक किंचित् भी प्रत्याख्यान करनेके योग्य नहीं थे, वे नवकारसी जैसा सामान्य तप भी नहीं कर सकते थे’ इसके विपरीत सूरिजी बतलाते हैं ‘यह बिलकुल असत्य है,’ मूर्तिपूजक समाज तो सूरिजीने जो कारण बताया है इसीसे ही श्रेणिककी नरकगती मानती है। श्रेणिकने साक्षात् प्रभुकी सेवा तो की थी, फिर वह नरकमें क्यों गया ? इसके जवाबमें डोसीजी लिखते हैं कि—‘श्रेणिक प्रभुसेवा, धर्मप्रभावना आदि चतुर्थ गुणस्थानक की करणीके योग्य था, और उसीके फलस्वरूप उसने प्रबल पुण्य उपार्जन कर तीर्थकर गोत्र बांधा’, कौसी सिद्धांतकी जानकारी ! क्या अमारिप्रवर्तन, धर्मप्रभावना, प्रभुभक्ति, पंचमगुणस्थानकवाला श्रावक नहीं करता है ? इन करणीओंको चतुर्थ गुणस्थानककी करणीके योग्य कहना, सिद्धांतकी अनभिज्ञता को बतलाना है। फिर लिखते हैं कि ‘इनका मूर्तिपूजाका कथन झूठा या श्रेणिकको अयोग्य ठहरानेका सिद्धांत मिथ्या है’ यह भी बराबर नहीं, क्योंकि वे तो १०८ ज्योंसे भगवानकी पूजा करते थे, इसी बातको मूर्तिपूजक समाज कह रही है, श्रेणिकने नामस्मरण, साक्षात् भाव तीर्थकरकी भक्ति, जिसको तुम स्थापनाकी अपेक्षया सर्वथा उच्च मानते हो और जिस करणीसे

उन्होंने तीर्थंकर नामकर्मका बंध किया वे भी श्रेणिककी नरकगतिको नहीं रोक सके, तो क्या ये उच्च करणीये नहीं थीं? या श्रेणिक इन कार्योंके अयोग्य था? श्रेणिकने भाव तीर्थंकर महावीरको वंदना तो की थी तो क्या तीर्थंकरको वंदन करना उच्च क्रिया नहीं है?

वास्तवमें मूर्तिपूजाको उड़ाना यह सत्यका अपलाप, और भवभ्रमणकी वृद्धि करना है। श्रेणिक पूर्वयुबंधके कारण ही नरकमें गये हैं, यही वास्तविक उत्तर है, इसलिये श्रेणिककी मूर्तिपूजाके बारेमें टीका करना निरर्थक है। श्रेणिक 'भवभ्रमणहारिणी सकाम निर्जराकी करणीके योग्य नहीं था' यह बात भी डोसीजीकी झूठी है। नरकको रोकनेवाली वंदनक्रिया, नामस्मरण, और अमारीप्रवर्तन नहीं थे? और नरकको रोकनेवाली क्या ये पुण्यक्रियाएँ नहीं होती हैं? वास्तवमें तो रतनलालजी उलटे राह पर चल रहे हैं जिससे नरकसे रोकनेवाली इन सब पुण्यक्रियाएँ होने पर भी सकाम निर्जरा तक दौड़ना पड़ता है, और सकाम निर्जराके कारणीभूत नामस्मरण वंदनादि क्रियाओंको भूलाया जाता है। 'वास्तवमें मूर्तिपूजा किसी भी व्रतमें नहीं' ऐसा कह कर मूर्तिपूजाको अकरणीय बनलाना अज्ञानता है, क्योंकि धर्मप्रभावना, समकित, प्रभुका नाम-स्मरण, गुरुवंदनादि क्रियाएँ भी श्रावकके बारह व्रतमें नहीं हैं, फिर भी वह करणीय ही हैं। इस प्रकार मूर्तिपूजा भी किसी व्रतमें समाविष्ट न होने पर भी वह करणीय ही है। आगे जाकर वे लिखते हैं कि 'इतना ही नहीं व्रतकी घातक है' यह कथन पक्षपातसे भरा हुआ है क्योंकि पूजा तो व्रतकी साधक है पूजाकी श्रद्धा जिनमें नहीं उनमें समकित नहीं, समकित नहीं तो कोई भी चारित्र नहीं, चारित्र नहीं तो मोक्ष नहीं। प्रभुपूजाको हमने अनेक लेखसे शास्त्रसिद्ध कर दी है। 'मूर्तिके लिये स्थावर ही नहीं अस तत्की जानबूझकर हत्या की जाती है' लिखना सरासर मूढता है। 'उसे (समकितको) भी दूषित करनेवाली मूर्तिपूजा है' यह भी विरुद्ध है, साक्षात् उपर मैंने दिखला दिया है कि रतनलालजीने मूर्तिपूजक समाजपर असत्य आरोप रखकर अपनी आत्माको दूषित बना लिया है, इसमें कारण मूर्तिपूजाका द्वेष है। मूर्तिपूजाका द्वेष व्रतको भी मलिन करता है, और पापको बढ़ानेवाला है—मूर्तिपूजा तो मोक्षप्रदायिनी ही है।

संघपट्टककी भूमिका, जिसमें अन्नम-निगमकी बात की है, वह प्रमाण नहीं हो सकती है, ऐसे तो कई भाषामय ग्रंथ मिलते हैं, क्या ये सब प्रमाण हो सकते हैं? जाचीन टीकाकारोंका कथन नहीं मानना और अपने मनःकल्पित मतलबका समर्थन करनेवाले आजकलके भाषा ग्रंथकी पंक्तियें उढालेना इससे कोई सिद्धि नहीं हो सकती, उससे सिर्फ पक्षपातका समर्थन हो सकता है जो आत्माका सर्वथा अहित करनेवाला है। ऐसे पक्षपातसे शासनदेव सर्वका रक्षण करे, यही भावना।

एक अलभ्य महत्त्वपूर्ण प्रति

लेखक : श्री अमरचंदजी नाहटा, बीकानेर

हमारी उपेक्षा, असावधानता और अविवेकके कारण हजारों ग्रंथ नष्ट हो रहे हैं एवं विक्रय द्वारा इतस्ततः हो रहे हैं। और खोजशोधके अभावमें कई महत्त्वके ग्रंथोका हमें पता तक नहीं है।

कई वर्षों पूर्व नाथनगरनिवासी श्री अमरचंदजी बोथरांन कहा था कि अजीमगंजके नेमिनाथ भंडारमें एक अति महत्त्वकी प्रति थी जिसमें खरतरगच्छीय आचार्येने रचे हुए स्तुति-स्तोत्रोंके अतिरिक्त उनके संबंधी कई ऐतिहासिक कृतियों भी थी। इस प्रतिको बीकानेरके खरतरगच्छीय श्रीपूज्यजी श्री जिनचारित्रसूरिजीने भी देखी थी व इसकी प्रत्यंतर करकेने लिये व उसे बीकानेर साथ ले गये थे, पर न माह्रम वह प्रति कहाँ गायब हो गई कि बहुत प्रयत्नसे खोज करने पर भी अद्यावधि उसकी प्राप्ति न हो सकी।

इस वर्ष बीकानेरके बृहद् ज्ञानभंडारके फुटकर पत्रोंका अवलोकन करते समय सौभाग्यवश उस प्रतिकी सूचि उपलब्ध हुई जिसे सं. १९२४ के ज्येष्ठ शुक्ला प्रथम १३ को अजीमगंजमें उक्त प्रतिको वहाँकी बड़ी पोसालमें देखकर लिखी थी। सूचिके लिखे अनुसार इसकी पत्रसंख्या १४४ या १४५ थी और सं. १४९७ के मार्गशीर्ष शुक्ला ७ को प्रति लिखी गई थी। श्री अमरचंदजी बोथराके कथनानुसार इस प्रतिका नाम “जिनभद्रसूरिस्वाध्यायपुस्तिका” था।

उपलब्ध सूचिके अनुसार यह प्रति करीब १०० कृतियोंके संग्रहरूप थी। प्रारंभमें दशवैकालिक, पाक्षिकसूत्र, साधुप्रतिक्रमण, स्थविरावली, उपदेशमाला, बृहत्संग्रहणी, कर्मविपाक आदि प्रकरण थे। मध्यमें जिनेश्वरसूरि, जिनचंद्रसूरि, अभयदेवसूरि, जिनवल्लभसूरि, जिनदत्तसूरि, जिनेश्वरसूरि आदिकी कृतियों थीं। और अंतमें जिनेश्वरसूरिरचित चंद्रप्रभचरित्र (गाथा ४०) था।

इस प्रतिमें, अन्यत्र अलभ्य ऐसी कई कृतियों भी थीं। उनका नाम नीचे दे देता हूं, ताकि इसके महत्त्वका पता चल जाय।

- ૧ જિનપતિસૂરિપંચાશિકા, ગાથા ૫૫, પત્રાંક ૧૨૦ ।
- ૨ જિનેશ્વરસૂરિસપ્તતિકા, ગાથા ૭૪, પત્રાંક ૧૨૧ ।
- ૩ જિનપ્રબોધસૂરિચતુઃસપ્તતિકા, ગાથા ૭૪, પત્રાંક ૧૨૨ ।
- ૪ જિનકુશલસૂરિબહત્તરી, ગાથા ૭૪ ।
- ૫ જિનલલ્લિપ્તસૂરિબહત્તરી, ગાથા ૭૪ ।
- ૬ જિનલલ્લિપ્તસૂરિસ્તૂપનમસ્કાર, ગાથા ૧૩ ।
- ૭ જિનલલ્લિપ્તસૂરિ નાગપુરસ્તૂપનમસ્કાર, ગાથા ૮ ।
- ૮-૯-૧૦ અમયદેવસૂરિરચિત કૃષ્ણમસ્તવ ગાથા ૮, નેમિસ્તવ ગાથા ૮, સ્તંભપાર્શ્વસ્તવ ગાથા ૮, પત્રાંક ૧૪૨ ।

इनमें नं. १ से ७ तककी कृतियां ऐतिहासिक दृष्टिसे बड़े महत्वकी हैं । इनके प्राप्त होनेसे खरतरगच्छके इतिहासमें एक नया प्रकाश मिलेगा । अतः सर्व सज्जनोसे सादर अनुरोध है कि जिन्हें उक्त प्रति या उपरोक्त कृतियें प्राप्त हों वे मुझे सूचित करनेकी कृपा करें ।

નાહટોંકી ગવાડ, બીકાનેર.

કાગળના અસાધારણ ભાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લગાઇ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાઠાત્રણઆને રતલનો હતો. લગાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠનવગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આપવું અમે ચાહુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

સંપ્રતિ—કાલનિર્ણય

લેખક—રવ. શ્રી ચીમનલાલ અમુલ્ય સંઘવી

કેટલાક સમય પહેલાં મહાન જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિ સંઘવી ઇન્દિહાસકારેના બહુ જ અધિકાર પ્રવર્તેલો હતો. અને સમ્રાટ સંપ્રતિનું નામ મુખ્યત્વે જૈન ધર્મગ્રંથોમાં ધર્મકથાઓના એક મહત્ત્વના પાત્રરૂપ બની ગયું હતું. પણ હવે એ અધિકાર ધીમે ધીમે દૂર થવા લાગ્યો છે અને મોટા મોટા ઇતિહાસકારો પણ સંપ્રતિ સંઘવી હકીકતો મેળવવા માટે સોલેમ્નિય કન્વા પ્રેરતા છે.

પ્રસ્તુત લેખ, થોડા સમય પહેલાં, શ્રી ચીમનલાલ સંઘવીના અવસાન પછી, ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેર્યંદ તરફથી અમને પ્રકાશન માટે મળ્યો છે. આ મહાન જૈન સમ્રાટ સંઘવી જનતાના વિશેષ જિજ્ઞાસા ભગ્નત થાય અને ઇતિહાસની સાંકળ મેળવવામાં ખૂટતા અંકોલાના મેળવવા માટે ઇતિહાસ-પ્રેમીઓ પ્રયત્નશીલ બને—એ રીતે ઉપયોગી સમજીને આ લેખ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. તમને

આર્યાવર્તના હજારો વર્ષના ઐશ્વર્યસંપન્ન ઇતિહાસમાં અનેક રાજવંશોએ પાતાનો યશસ્વી ફાળો નોંધાવ્યો છે. પણ એ રાજવંશોમાં મૌર્ય વંશની ફાતિ અનન્ય નીવડી છે. હિંદનો મહાન શાસક ચન્દ્રગુપ્ત, ઔધ્ધાનો સર્વશ્રેષ્ઠ રાજવી અશોક અને જૈનોનો સમર્થ સમ્રાટ સંપ્રતિ એ વંશમાં થઈ ગયા છે.

પાશ્ચાત્ય ગણનાના વિશેષ પ્રાપ્ત્યને લીધે આજે ચન્દ્રગુપ્ત અને અશોકની જેમ સંપ્રતિના ચોક્કસ સમયનો પ્રશ્ન પણ યુગવાદમાં પડી ગયો છે. તે ઉપરાંત ચન્દ્રગુપ્ત અને અશોક સંઘમાં સંખ્યાબંધ ગ્રન્થો પ્રગટ થયા છે, પણ સંપ્રતિ સંઘમાં હજી કોઈએ નોંધએ એટલો શ્રમ નથી ઉઠાવ્યો. એટલે સંપ્રતિની જીવનગાથા ચન્દ્રગુપ્ત કે અશોક જેટલી જગવિખ્યાત પણ નથી બની. આમ છતાં જૈન, બૌદ્ધ, હિંદુ, તિબેટિયન અને પાશ્ચાત્ય એમ પાંચે ગણતરીએ એટલું તો લગભગ સર્વમાન્ય છે કે તે મૌર્ય મહારાજ્ય સ્થાપક ચન્દ્રગુપ્તના નામાંકિત પૌત્ર અશોકનો પૌત્ર હતો અને તેણે રાજસત્તા ભોગવી છે. તે ઉપરાંત જૈન ગણતરીએ એ પણ સર્વમાન્ય છે કે તે એક મહાન શાસક હતો અને તે આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તી નામે એ મહાન જૈનાચાર્યોના સમકાલીન હતો.

* તાજેતરમાં બહાર પડેલા ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લ. રાહના 'સમ્રાટ પ્રિયદર્શી' નામ બુકથી મનાવવા મહારાજ અશોક અથવા જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિ' ના ગ્રંથથી આ ઉલ્લેખ પૂરી પડી છે.

૧. નિશીથચૂર્ણિ, વૃહત્કલ્પ, પંચકલ્પ, કલ્પકિરણાવલિ, મહેશ્વર કથાવલિ, પારશિષ્ટ-પર્વ, વિવિધતીર્થકલ્પ, કલ્પચૂર્ણિ ઇત્યાદિ.

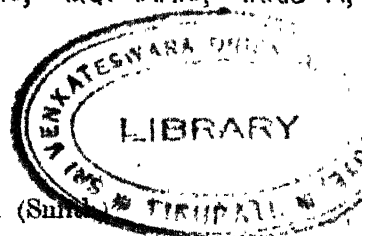
૨. દિવ્યાવદાન, અવદાનકલ્પલતા.

૩. મત્સ્યપુરાણ, વાયુપુરાણ.

૪. તારાનાથ ઇતિહાસ.

૫. Cambridge History of India. Ashok (Sunder)

૬. પારશિષ્ટ પર્વ, મહેશ્વર કથાવલિ—અને તે ઉપરાંત સંપ્રતિને લગતા બીજા પણ એકેએક જૈન ગ્રન્થમાં સંપ્રતિને આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તીના સમકાલીન બતાવવામાં આવેલ છે. ત્યાં

આર્ય મહાગિરિ (મહાવીર નિર્વાણ સંવત ૨૧૫ થી ૨૪૫) ને આર્ય સુહસ્તીજી (૨૪૫ થી ૨૬૧) નો સમય નિશ્ચિત છે. અગ્રેાકના સમય સંબંધમાં બધા જ બૌદ્ધ ગ્રંથો ને ચન્દ્રગુપ્તના સમય સંબંધમાં બૌદ્ધ, પૌરાણિક ને જૈન ગ્રંથો લગભગ એકમત છે. પરિણામે આ બધા જ મતોને પરસ્પર સાથે સાંકળીને આપણે જો એક નક્કર પાયો સર્જાવી શકીએ તો તે પર સંપ્રતિના સમય અને જીવનનું દર્શન અકાટ્ય સ્વરૂપમાં રચી શકાય.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યના કથન પ્રમાણે:—

એવી હકીકત છે કે, અવંતીમાં જીવંતસ્વામીની પ્રતિમાની રથયાત્રાનો મહોત્સવ હોઇ આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તી તે અંગે અવંતીમાં ભય છે અને એ મહોત્સવ પ્રસંગે તે બંને મુનિરાજોનાં દર્શન થતાં સંપ્રતિ જૈનધર્મનો ભક્ત બને છે. પણ આવશ્યકસૂત્રમાં એક સ્થળે એવો નિર્દેશ છે કે, ‘આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તી વિદિશામાં જિનપ્રતિમાને વંદન કરવા આવ્યા અને આર્ય મહાગિરિએ ત્યાંથી છટા પકીને ગજપદ તીર્થ જઈ અણ્ણશાલુ કર્યું અને આર્ય સુહસ્તી, જિનપ્રતિમા વાંદવાને ત્યાંથી અવંતી ગયા.’ આ પરથી, કોઈ પણ પ્રકારના પુરાવા વિના પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજીએ ‘વીરનિર્વાણસંવત્ ૭૦૨ જૈન કાલગણના નામે પોતાના વિસ્તૃત નિબંધમાં એવી કલ્પના કરી છે કે આર્ય સુહસ્તીએ આ પ્રસંગે જન્મકેમ બાળે આર્ય સુહસ્તીજી અવંતીમાં જિનપ્રતિમા વાંદવાને નિંદણીમાં એક જ વખત ગયા હોય-સંપ્રતિને જૈન બનાવેલ હોવા ભ્રમ છે અને માટે આર્ય મહાગિરિને સંપ્રતિના સમકાલીન ન લેખી શકાય.

પણ આ ઉપરાંત, આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તીજી સંપ્રતિના સમકાલીન હોવા સંબંધી બીજાં સર્વમાન્ય પુરાવા છે. કુષ્ઠાળના સમયમાં જૈન મુનિવરોને અડચણ ન આવે તે માટે સંપ્રતિએ તેમની ગોચરી માટે આડકતરી વ્યવસ્થા કરી છે. આર્ય સુહસ્તી એ ગોચરી (રાજપિંડ) લેવાની તરફેણ કરે છે અને આર્ય મહાગિરિ તે પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવી સુહસ્તીનો બહિષ્કાર કરવા તત્પર બને છે. છેવટે આર્ય સુહસ્તી પોતાની ભૂલ સમજી આર્ય મહાગિરિની ક્ષમા માગે છે.

આ પ્રસંગ સંબંધમાં પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજીએ એવી કલ્પના કરી છે કે તે પ્રસંગ કદાચ સંપ્રતિના નહિ પણ એના પરદાદા બિન્દુસારના સમયમાં બન્યો હોય. પણ એવી કલ્પનાથી તો તેઓ આર્ય સુહસ્તીની અને સંપ્રતિની સમકાલીનતાને પણ ખોટી દર્શાવે. જણાય છે. કેમકે બિન્દુસારના અન્તકાળ અને સંપ્રતિના આદિકાળ વચ્ચે જ ૪૦ વર્ષનું અંતર છે. અને આવશ્યકસૂત્રના જે કથનને આધારમાં રાખી તેઓ સંપ્રતિ કેવળ આર્ય સુહસ્તીના જ સમકાલીન હોવાની કલ્પના કરે છે તે આધારે પણ આર્ય મહાગિરિ તે પ્રસંગે અણ્ણશાલુ કરવા ભય છે કે ન્યારે આર્ય સુહસ્તી અવંતી જઈ સંપ્રતિને જૈન બનાવે છે. હવે રાજપિંડનો પ્રસંગ જો બિન્દુસારના સમયમાં કલ્પીએ તો તે આર્ય મહાગિરિના અણ્ણશાલુથી ચાળીશ વર્ષ પૂર્વેના ગણાય કે ન્યારે આર્ય સુહસ્તી એક સામાન્ય સાધુ જ હોઈ શકે અને આર્ય મહાગિરિ જેવા પટ્ટધરની અવગણના કરી સાધુસમુદાયને રાજપિંડ લેવાની છૂટે આપવાનું તેમને માટે અસંભવિત ગણાય. આ સ્થિતિમાં કેવળ પાશ્ચાત્ય કલ્પનાને આધારમાં આવે તો આર્ય મહાગિરિ, આર્ય સુહસ્તીજી ને સંપ્રતિની સમકાલીનતા સંબંધી શાસ્ત્રકથન સામે શંકા હઠાવવી એ અસ્થાને છે. આવશ્યકસૂત્રમાને પ્રસંગ તો સંપ્રતિને જૈન બનીને રાજપિંડનું પ્રકરણ પૂર્ણ ગયા પછીનો છે. અને સમકાલીન સર્વમાન્ય ગણનાએ પણ આર્ય મહાગિરિ, આર્ય સુહસ્તી ને સંપ્રતિની સમકાલીનતા સંબંધમાં એવી જાણ આપતો નથી. જે હવે પછીના કથન પરથી સહેજે સમજી શકાય.

૭. સ્વનિર્ણય, સુગપ્રધાનપદ્ધતિ વગેરે.

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૬૦ વર્ષ નાંદ રાજા પાદાભિએ એવું ને ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૧૫૫ માં વર્ષે ચન્દ્રગુપ્ત રાજા થયો.

ઉપરની હકીકતને કથાશ્રુતિના નામાંકિત કરતાં શ્રી ભદ્રચરણના પાળુ પેદા છે.

પણ રાજત્વ કાલગણનાને કગતી, અને તિથ્યોગાલી પદજ્ઞય, વિચારમાર, વિચારશ્રાણ વગેરે ગ્રન્થોમાં વપરાયેલી ત્રણ પ્રસિધ્ધ ગાથાઓમાં થયેલા અથર્ભદે, અને એ ભેદના કારણે દરેક લેખકે તે ગાથાઓના આંકડામાં કરી લીધેલા મનગમતા ફેરફારને લીધે કાલ-ગણના ખૂબ જ ગુંચવાઈ ગઈ છે.

પણ તે ત્રણ ગાથાઓનો સાચો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

ભગવાન મહાવીર જે રાત્રીએ નિર્વાણ પામ્યા તે જ રાત્રે અવંતીમાં પાલક રામ ગાદીએ બેઠો. પાલકે (ને તેના વંશે) ૬૦ વર્ષ પર્યન્ત રાજ્ય ભોગવ્યું. (તે પછી) નદોએ (ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણના) ૧૫૫મા વર્ષે પર્યન્ત (રાજ્ય ભોગવ્યું.) ૧૬૮ વર્ષે મૌર્યો, ૩૦ વર્ષે પુષ્યમિત્ર (ને તેના વંશજો), ૬૦ વર્ષે અશ્વમિત્ર-ભાનુ-મિત્ર, ૪૦ વર્ષે નભવહન, ૧૩ વર્ષે ગર્દભિલ્લ ને ૪ વર્ષે શકરાજ [ને એ રીતે, શકને હરાવી વિક્રમે પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તીવ્યો ત્યાંસુધી મહાવીર સંવત્સરનાં ૪૭૦ વર્ષ પૂરાં થયાં.]

વિક્રમ સંવત્સરની ગણનાની સાથોસાથ જ્યારે શકસંવત્સરની ગણના પણ જરૂરી અને ત્યારે ઉપરની ગાથાઓમાં-છેલ્લી પંક્તિમાં, જ્યાં ગર્દભિલ્લનાં ૧૩ ને શકનાં ૪ ને ત્યાં ગર્દભિલ્લ-૧૫૨^{૧૦} (૧૩ ગર્દભિલ્લ પોતે, ૪ શક ને ૧૩૫ વિક્રમ ને તેના વારસો) -એ રીતે ગોઠવી મહાવીર-નિર્વાણ ૬૦૫ માં શકસંવત્સરની શરૂઆત મેળવી લેવાય છે.

૮. અનન્તરં વર્ષમાનસ્વામિનિર્વાણવાસરાત્ ।

ગતાર્યાં ષષ્ઠિવત્સર્યામિષ નન્દોડમ્બવન્તુપઃ ॥

एवं च श्री महावीरमुक्तेर्वर्षशते गते ।

પન્નપન્નાદધિકે ચન્દ્રગુપ્તોડમ્બવન્તુપઃ ॥ પરિશિષ્ટ પર્વ, સર્ગ-૭-૮

* આ પુસ્તક અપ્રકટ છે. પ્રાચીન ભંડારમાં જળવાયેલી તેની તાડપત્ર પ્રતિ પરથી તેના કર્તાને સમય આરંભી સહીને તારવી શકાય છે. એ પુસ્તકના ઐતિહાસિક ભાગની ફોટો-પ્રિન્ટ વડોદરા-પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરે પોતાના ઉપયોગને માટે ઉતારી લીધી છે.

एवं च महावीरमुत्तिसमयाज्જો, પંચવજ્ર વરિસ સણ તુચ્છિણ્ણે, નંદવંશે ચંદ્રગુપ્તો રાયા જાઓત્તિ । ૫૨૬ ।

૯. જં રયણિં કાલગમ્મો ઝરિહા તિત્થંકરો મહાવીરો ।

તં રયણિમ્ભંતિવર્ઘે અહિસિત્તો પાલગો રાયા ॥

સટ્ઠી પાલગરજ્જો પળવજસયં તુ હોઈ નન્દાર્યં ।

અટ્ઠસંટ્ઠીસયં મુરિયાણં તીસક્કિય પૂસમિત્તાણમ્ ॥

બલમિત્ત-માણુમિત્તાણ સટ્ઠિ વરિસાણિ ત્વત્ત નંહવહ્ણે ।

તહ ગહમિચ્છરજ્જં તેરસ વાસે સગસ્સ ચ્છઃ ॥

૧૦ તહ ગહમિચ્છરજ્જં બાવન્નસયં ચ પંચમાસહિયં । વિચારસાર-૧૬

દિપ્ત પ્રમાણ સાચા અર્થને જો માળખા રાખીએ તો શ્રોમદ્દ હેમચન્દ્રાચાર્યના કથ-
નના સ્વભાવના જાણવામાં રહે છે; દરેક રાજવંશનો યોગ્ય કાળ મળી રહે છે; દિગંથરોએ
ઉદ્ધેખેલી ચન્દ્રગુપ્ત અને હદયાદિ સ્વામીની સમકાલીનતા ને શ્વેતાંબરોને સર્વમાન્ય એવી
આર્ય મહાગિરિ, આર્ય સુહરતી ને સંપ્રતિતી સમકાલીનતા જળવાઈ રહે છે; રાજત્વકાલ-
ગણના ને સ્થવિર ગણના અક્ષરશઃ મળી રહે છે; ઔધ્વ, વૈદિક, બ્રહ્મી ને સિંહાલીજ
ગણના સાથે તે મેળ ખાઈ શકે છે અને ઇજીપ્ત, સીરિયા, સાઈરિની, મેસીડોનિયા ને કારિંથના
ઇતિહાસ સાથે તે એકતા સાધી શકે છે.

પણુ ગ્રીક ઇતિહાસમાં, ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૭ માં સિંધુ ઓળંગનાર અલેક્ઝાંડરના
સમકાલીન, એ અલેક્ઝાંડરનાં સૂચા સેલ્યુકસને હરાવીને એની છાંટરી પરજનાર, ને એ
સૂચાના એલ્કમી મેગેરથીનીસને પોતાના દરબારમાં રાખનાર મગધપતિનું નામ સેન્ડ્રોકોટસ-
(Sandracottus) સ્વયંવામાં આવ્યું છે. તે સેન્ડ્રોકોટસનો ઉચ્ચાર ચન્દ્રગુપ્ત
જેવો થાય છે, માટે ચન્દ્રગુપ્ત ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૦ થી ૨૮૫ (મહાવીર સંવત ૧૯૭ થી
૨૩૨) ના ગાળા દરમિયાન જ થયેલ હોવા નોંધએ એવો કેટલાક યુરોપીય વિદ્વાનોએ મત
રચાવ્યો છે. તે એ મતને પુષ્ટિ આપવાને ઉપરની ગાથાઓના અર્થબંધને મનકાવતી રીતે
કદંબો બનાવી તેને આગળ ધરવામાં આવે છે. પણુ તે પ્રવૃત્તિ કેટલી અનુચિત છે અને
તે, ઉપર પ્રમાણે, દરેક રીતે મળી રહેતી અનેક પ્રકારની આર્ય અને એશિયાટિક ગણ-
નાઓને કેવા વિચિત્ર સ્વરૂપમાં મૂકી દે છે તે દર્શાવ્યા પછી આપણે સંપ્રતિતો ચોક્કસ
સમય ડેરવીશું તો તે વધારે પ્રમાણુભૂત થઈ પડશે.

પૂર્વોક્ત ત્રણ ગાથાઓ, તેરમી સદીના મધ્ય ભાગ સુધી તો શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જ જળ-
વાઈ રહી હતી.^{૧૧} પણુ તે પછી અઢસઢિસયં (૧૬૮) મુસ્લિયોં માંથી ગમે તે પ્રકારની
સ્ખલનાથી સઢિ શબ્દ નીકળી જવા પામ્યો. આ બૂલ તરતમાં જ સુધરી જવી જોઈતી
હતી. પણુ ગાથાનો પૂર્વાર્દ એ બૂલને ઢાંકી દે એવો દ્વિઅર્થી હોવાના કારણે તે બૂલે
લગભગ સ્થાયી સ્વરૂપ પકડી લીધું.

...સઢી પાલ્લવન્થો, પળવલસયં તુ હોદ્દ નંદાણં । એ પદનો અર્થ એ થાય કે (મહાવીર
પ્રભુના નિર્વાણથી) ૬૦ મા વર્ષ સુધી પાલક વંશે રાજ્ય ભોગવ્યું ને ૧૫૫મા વર્ષ
સુધી નંદવંશે રાજ્ય ભોગવ્યું. પણુ તે અર્થની સાથેસાથ બીજો અર્થ એ પણુ થઈ શકે
કે મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી ૬૦ વર્ષ પાલક રાજ્ય ભોગવ્યું ને ૧૫૫ વર્ષ નંદોએ રાજ્ય
ભોગવ્યું. બીજો અર્થ લેતાં નંદવંશનો આંત મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણના ૧૫૫મા વર્ષને
બદલે ૨૧૫ મા વર્ષમાં ગણાયો ને પરિણામમાં સઢી શબ્દના અભાવે સૌં વંશમાં પડેલી
૬૦ વર્ષની ખોટ, સરવાળામાં, નંદવંશમાં ૬૦ વર્ષનો વધારો થતાં તબ્દે ન સડી.

કેટલાક લેખકો આ બૂલથી મુશ્કેલીમાં પડી જતાં તેમાં મહાવીર નિર્વાણ સમય
૧૫૫ માં ચન્દ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક તો મત રહ્યો પણુ તેમાં મહાવીરના પકડી પડેલા
વર્ષની ખોટ ન પકડી શક્યા. પરિણામે તેણે ૬૦ વર્ષની ખોટ સુધી મહાવીરના
૬૦ વર્ષમિત્ર, ૬૦ બલમિત્ર-ભાતુમિત્ર, ૬૦ નવમિત્ર, ૬૦ નવમિત્ર, ૬૦ નવમિત્ર, ૬૦ નવમિત્ર

...એ ગાથાઓના આધારે તેરમી સદી સુધીના સમયનો અર્થ નક્કી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.
પણુ તેમાં કોઈપણ નિર્ણય ન કરી શકાયો. તેથી ૧૫૫મા વર્ષને મહાવીરના નિર્વાણ સમય

વિક્રમે ગાદીએ બેઠા પછી તેરમા વર્ષે સંવત્સર પ્રવર્તાવ્યો એમ માની ૧૩ નો એ ઉમેરો કરી, મહાવીર નિર્વાણ અને વિક્રમ સંવત્સર વચ્ચેનું અંતર ૪૨૩ વર્ષ ગણ્યું. ૧૨.

પણ વર્તમાન સમયમાં, અનેક પ્રકારનાં સર્વમાન્ય સંશોધનોથી એ તો અફર થઈ ગયું છે કે મૌર્ય વંશે ૧૬૦ કરતાં પણ વધારે વર્ષ સુધી સત્તા ભોગવી છે. એટલે વર્તમાન સંશોધકોને માટે એ ગાથાઓમાં મૌર્યોના નામ પર, રખલનાના કારણે, અઠ્ઠસટ્ટીસય (૧૬૮) ને બદલે થઈ ગયેલો અઠ્ઠસય (૧૦૮) ના આંક સુધારવાનું તો અનિવાર્ય બન્યું, પણ સાથે જ તેમને ઉપરની ભૂલ તો રુચિકર હતી, કેમકે એની મદદ વડે ચન્દ્રગુપ્તનો સમય આગળ લાવીને તેને કદંબી ખેંચતાણુથી પણ અલેકઝાંડર સાથે મેળવી દેવાય તેમ હતું. એટલે તેમણે એક ભૂલ સુધારવાને બદલે નવી પાંચ ભૂલો ઉમેરીને મન ગમતાં સ્વરૂપમાં નીચે પ્રમાણે કાળગણના ગોઠવી કાઢી: ૧૩

૬૦ વર્ષ પાલક, ૧૫૦ નંદો, ૧૬૦ મૌર્યો, ૩૫ પુષ્પમિત્ર, ૬૦ બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર, ૪૦ નભસેન (નભવહન) ને ૧૦૦ ગર્દભિલ્લો.

તે આ રીતે તેમણે ૧૫૫ ને ઠેકાણું ૧૫૦, ૧૦૮ અથવા ૧૬૮ ને ઠેકાણું ૧૬૦, ૩૦ ને ઠેકાણું ૩૫ ને ૧૫૨ને ઠેકાણું ૧૦૦ ગોઠવીને ૬૦૫ નો સરવાળો મેળવ્યો ને તેને મહાવીર-નિર્વાણ અને શકકાલ વચ્ચેનું અંતર ગણાવ્યું. આમ કરીને તેમણે ચન્દ્રગુપ્ત (મ. સ. ૨૧૦ = ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૭) ને તો ખેંચીતાણુને અલેકઝાંડર (ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૭) ની સમીપ બેસાડ્યો. પણ તેમ કરવાને તેમને અનેક જૈન વિધાનોનો અને જૈન-બૌદ્ધ-હિંદુની સંયુક્ત ગણનાનો ભોગ આપવો પડ્યો છે.

મ. સં. ૪૫૩ માં ગર્દભિલ્લ અવંતીની ગાદીએ બેઠો છે. અને તે જ અરસામાં ૧૪ કાલકાચાર્ય દીક્ષિત અને છે. ગર્દભિલ્લની નજર, કાલકાચાર્યનાં બહેન, અને લાઇની સાથે જ દીક્ષિત થયેલાં સાધ્વી સરસ્વતીના સૌન્દર્ય પર ચોટ છે ને તે તેમને કબજે કરે છે. પરિણામે કાલકાચાર્ય, શ્લોકોની મદદથી, મ. સં. ૪૬૬ માં ગર્દભિલ્લને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકે છે. તે પછી આર વર્ષ શ્લોક રાજ્ય ભોગવે છે. ને મ. સં. ૪૭૦ માં તે શ્લોકને ઉથલાવી ગર્દભિલ્લનો પુત્ર વિક્રમ પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તાવે છે. તેનાં અને તેના વંશનાં મળી ૧૩૫ વર્ષ અથા પછી શ્લોક ફરીથી અવંતી છૂટી પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તાવે છે. પણ જો ઉપરની ગણના સ્વીકારીએ તો આ બધાં જ મંતવ્યોનો ભોગ આપવો પડે. કેમકે તે ગણના પ્રમાણે તો ગર્દભિલ્લનો સમય મ. સં. ૫૦૫ માં આવે છે-કે. બ્યારે કાલકાચાર્ય

૧૨. વિક્રમરજ્જયમંતરે તેસ વર્ષેહુ વચ્છર પવિસી ।

સિરિવીરંમુક્તઓ વા વત્તસયતેવીસ વાસઓ ॥ —તિથુગાલી પ્રકીર્ણક ।

૧૩. વીર નિર્વાણ સંવત્ ઔર જૈન કાલ-ગણના પૃ. ૩૦-૩૧ ।

૧૪. તહ ગદ્ધમિહ્નરજ્જસ છેવગો વાલ્લભારિઓ હોહી ।

તેવજ્જવસરહિં (૪૫૩) ગુણસય વલિઓ પહાવુત્તે ॥ —વજ્ઞામુતસ્કન્ધ ચૂર્ણ

તહા ગદ્ધમિહ્નસ રજ્જત્તેયગો વાલ્લભારિઓ ।

હોહી તેવજ્જવસરહિં (૪૫૩) ગુણસયવલિઓ સુખોવત્તે ॥ વીપાલિકાકાલપ ।

વત્તસયતિપન્ન (૪૫૩) વરિસે વાલ્લભારિઓ સસસી મહિયા । રત્તવસંચય પ્રકરણ

અવસાન પામી ચૂક્યા હોય. તે વિક્રમ સંવત ને શકસંવત વચ્ચેનું અંતર ૧૩૫ વર્ષ છે તેને ફક્ત વિક્રમના આપ અને શકસંવત વચ્ચે ૧૦૦ વર્ષનું અંતર રહે છે.

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી પહેલપ્રથમ પંડિત આર. વર્ષના અચકર દુષ્કાળને અંતે ખેર વિખેર થઈ ગયેલાં શાસ્ત્રોને વ્યવસ્થિત કરવાને મ. સં. ૧૬૦ ભગભગમાં પાટલી-પુત્રમાં પહેલી વાંચના થાય છે. આ દુષ્કાળ ચન્દ્રગુપ્તના સમયમાં પડ્યો હોવાનાં પૂરાં પ્રમાણુ છે. પણ ઉપરની માન્યતા પ્રમાણુ ચન્દ્રગુપ્ત ને મ. સં. ૨૧૦ માં સાદીએ ખેસે તો કાં તો એ દુષ્કાળ ચન્દ્રગુપ્તના સમયમાં પડ્યો હોવા સંબંધી અથવા તો પાટલી પુત્રની વાંચના-ખેમાંથી એક મંતવ્યનો ભોગ આપવો પડે.

ચન્દ્રગુપ્તના રાજ્યાભિષેકની સાલ જો મ. સં. ૨૧૦ લઈએ તો સંપ્રતિના રાજ્યાભિષેકની સાલ મ. સં. ૨૮૫ પહેલાં આવી જ ન શકે. (કેમકે સંપ્રતિના પૂર્વજ એવા ચન્દ્રગુપ્ત, મિન્દુસાર ને અશોકનો શાસનકાળ ૮૫ વર્ષનો છે.) ને આર્થ મહાગિરિ મ. સં. ૨૪૫ માં આર્થ સુહસ્તી મ. સં. ૨૮૧ માં સ્વર્ગવાસ પામી ગયા હોય છે. પરિણામે એ ત્રણેની સમકાલીનતાને એક સત્યથી વેગળી કલ્પના જ માનવી રહે.

એ ઉપરાંત ઉપરની ગણનાને વ્યવસ્થિત કરવાને પંચાસજીને ભગવાન મહાવીર, ઐશ્વિક ને અખતશત્રુ સંબંધમાં પણ કંઈક ફેરફાર કરવો પડ્યો છે. ઔદ્ધ પ્રન્થ લીધનિકાય માં એવું વિધાન છે કે અખતશત્રુના રાજ્યાભિષેક પછી તરત જ તેણે જુદા જુદા ધર્માત્માઓને ન્દોતર્યા તે પ્રસંગે ભગવાન મહાવીરની અર્ધી વય (અદ્વગતો વયો) પસાર થઈ ગઈ હતી. આ વિધાનનો પંચાસજીએ એવો અર્થ કર્યો છે કે તે પ્રસંગે ભગવાન મહાવીરને ૫૦ વર્ષ થયાં હોવાં જોઈએ. માટે ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી આઠમા વર્ષે અખતશત્રુ ગાદીએ બેઠો અને ભગવાન પોતે અખતશત્રુ ગાદીએ બેઠા પછી ૨૨ વર્ષે નિર્વાણ પામ્યા. એ ગણતરીએ ભગવાન કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી ઐશ્વિકનું રાજ્ય ફક્ત આઠ વર્ષ જ આલ્યું ગણાય, જે જૈન સૂત્રાધારે કોઈ રીતે નથી સંભવી શકતું.

ઐશ્વિક જ્યારે સુખ્યેષ્ઠાને બદલે ભૂલથી ચેલ્લણાનું હરણ કરી જાય છે અને તે પ્રસંગમાં અનેક સૈનિકો હણાય છે ત્યારે સુખ્યેષ્ઠા સંસાર પ્રત્યે ઉદ્વિગ્ન બની તરતમાં જ ભગવાન મહાવીરનાં શિષ્યા ચંદનખાલા પાસે દીક્ષા લે છે, અને ચંદનખાલાને તો ભગવાને પોતાને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી જ દીક્ષા આપી છે. એટલે ચેલ્લણાનું લગ્ન ભગવાન મહાવીરના કેવળજ્ઞાન પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે. એ ચેલ્લણાનો પુત્ર અખતશત્રુ (કૌશિક અથવા અશોકચન્દ્ર). તે જ્યારે ગાદીએ બેસે છે ત્યારે તેને પોતાને પણ ઉદ્ધન નામે બાલપુત્ર હોય છે. એટલે સપુત્ર એવા અખતશત્રુને ગાદીએ બેસવા માટે પોતાની માતાના લગ્ન પછી ઓછામાં ઓછા ચૌદ વર્ષનો ગાળો તે જોઈએ જ. પરિણામે તેનો રાજ્યાભિષેક ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પછી ચૌદ વર્ષ પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે.

૧૫. નિચીચતૂર્ણ, મહેશ્વર કથાવલિ ને પરિશિષ્ટ-પર્વમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉત્તર હિંદમાં જ્યારે આર વર્ષનો અચકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે પાટલીપુત્રમાં રહેલા સુસ્થિત નામે આચાર્યના ભૂખથી શીઠાતા જો શિષ્યો હંમેશાં, આંખના અંદરથી થવાયું અંજન આજી, ચન્દ્રગુપ્ત ભેગા જમી જવા ને આણુએ એ સુક્તિને પકડી પાડી હતી.

ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પછી વસ્તુપતિ શતાનિક ને અવંતીપતિ ચંડ વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે. તે પ્રસંગે શતાનિકનો પુત્ર ઉદયન નદન આસવવમાં હોય છે. તે પછી શતાનિક કની વિધવા મૃગાવતી ને ચંડ વચ્ચે યુદ્ધનો પ્રસંગ જોવા થાય છે, પણ મૃગાવતી દીક્ષિત બનતાં ચંડ તેના આસકુમારને વસની ગાદી સોંપે છે. તે પછી ચંડ મગધ પર ચડાઈ કરે છે ને મગધના મહામંત્રી ને યુવરાજ અભયકુમારના હાથે આપ ખાતાં તે અભયકુમારનું હરણ કરાવી તેને અવંતીમાં કેદ રાખે છે. વસનો પ્રથમનો આસકુમાર ઉદયન જ્યારે ચંડની પ્રિય દુહિતા વાસવદત્તાનું હરણ કરી જાય છે ત્યારે ઉપર પ્રમાણે કેદ થયેલો અભયકુમાર અવંતીમાં જ હોય છે. આ રિધાતિમાં શતાનિક સાથેનું ચંડનું યુદ્ધ ને અભયકુમારની કેદ વચ્ચે ઓછામાં ઓછા આઠ વર્ષનો ગાળો તો જોઈએ જ. આ જોતાં વાસવદત્તાનું હરણ ને અભયકુમારની કેદનો પ્રસંગ ભગવાન મહાવીરના કેવલજ્ઞાન પછી નવ વર્ષ પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે.

તે પછી, અભયકુમાર કેદમાંથી મુક્ત બની ચંડનું હરણ કરી જાય છે અને છેવટે તેને ક્ષમા બક્ષી જવા દે છે. એ પછી ચંડને સિંધપતિ ઉદયન સાથે યુદ્ધમાં કિતરવું પડે છે, અને તેમાં ને હારી જાય છે. ચંડને હરાવ્યા પછી ઉદયનને ધીમે ધીમે સંસાર પર વૈરાગ્ય આવે છે ને તે ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા લે છે. તે પછી તે ભગવાનની સાથે વિચરતાં વિચરતાં રાજગૃહે જાય છે ને ત્યાં અભયકુમાર ઉદયનનો વૃતાંત સાંભળી દીક્ષા લેવા લલચાય છે. ને સમય જતાં પ્રસંગ મેળવી તે દીક્ષા લે છે. આ બધા પ્રસંગોને ચાર વર્ષના ગાળામાં બની ગયા માનીએ તો પણ અભયકુમારની દીક્ષા ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પછી તેર વર્ષ પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે.

અભયકુમારની દીક્ષા પછી શ્રેણિક પોતાના બીજા પુત્ર કાણિક(અન્નતશત્રુ) ને યુવરાજ-પદ આપે છે. યુવરાજ બન્યા પછી કાણિક લશ્કરને હાથ કરી, શ્રેણિકને કેદ કરી ગમે તેટલી ઝડપથી ગાદીએ ચડી બેસે તોપણ તે માટે ઓછામાં ઓછું એકાદ વર્ષ તો જોઈએ જ. આમ ભગવાન મહાવીરના કેવળજ્ઞાન પછી ચૌદ વર્ષ પહેલાં કાઈ પણ રીતે અન્નતશત્રુનો રાજ્યાભિષેક સંભવિત નથી બનતો.

ચેલ્લણાના લગ્ન પછી અને તે પણ ચેલ્લણાની વારંવારની પ્રેરણાથી શ્રેણિક જૈન બને છે. અને લાંબા સમયના ગાળે તેના અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમાગમના અનેક પ્રસંગો નોંધાયા છે. એ બધા પ્રસંગોને વ્યવસ્થિત કરવાને ઓછામાં ઓછાં ચૌદ-પંદર વર્ષ જરૂરી છે.

એક પ્રસંગે શ્રેણિક ભગવાનને વંદન કરવા જતો હોય છે ત્યારે રસ્તામાં, જન્મ પછી તરતમાં તજ દેવાયલી, દુર્ગન્ધ મારતી એક બાલિકા તેના જોગમાં આવે છે. શ્રેણિક ભગવાનને એ બાલિકાનું ભાવિ પૂછે છે, ને ભગવાન તે બાલિકા શ્રેણિકની પટરાણી થશે એમ કહે છે. તે પછી તે બાલિકા સાચાસાચ શ્રેણિકની પટરાણી થાય છે અને શ્રેણિકની હયાતિમાં જ તે ભગવાન પાસે દીક્ષા લે છે.

આ રીતે, આ અને એવા બીજા અનેક પ્રસંગો ભગવાન મહાવીર સ્વામીના કેવળજ્ઞાન અને શ્રેણિકનાં અંત વચ્ચે ચૌદ કરતાં પણ વધારે વર્ષનું અંતર માગી લે છે. અને

કવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી ભગવાન મહાવીરની હયાતિ ત્રીશ વર્ષની જ છે. એ સંયોગોમાં શ્રેણિકના અંત અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ વચ્ચે ૨૨ વર્ષનું અંતર દાખવનારું પંચાસ શ્રી. કલ્યાણવિજયજીનું વિધાન સત્યથી વેગળું જણાય છે, અને તે પ્રમાણુ રહિત પરદેશી મંતવ્યને ટેકા આપવાને ગૂંથેલાં અનેક કાલ્પનિક વિધાનોમાંનું એક જણાય છે.

એટલે જૈન દષ્ટિએ પરંપરાનુગત મંતવ્યાનુસાર ઇ. સ. પૂ. ૫૨૭ માં ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું નિર્વાણ અને તે જ વર્ષમાં મહાવીર સંવત્સરની શરૂઆત; મ. સં. ૬૦ માં નંદ વંશની શરૂઆત; મ. સં. ૧૪૬ (ઇ. સ. પૂ. ૩૮૧) માં નવમા નંદના મહા-મંત્રી શકટાળનો વધ અને તેના પુત્ર સ્થૂલભદ્રની દીક્ષા; મ. સં. ૧૪૮ થી ૧૬૦ લગી મગધમાં ભીષણ દુષ્કાળ; મ. સં. ૧૫૫ (ઇ. સ. પૂ. ૩૭૨) માં નંદવંશનો અંત અને ચન્દ્રગુપ્તેનો રાજ્યાભિષેક; મ. સં. ૧૬૦ માં, ચન્દ્રગુપ્તના સમયમાં, શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રી સ્થૂલભદ્રના જ્ઞાન-સંચયથી સંચાલિત પાટલીપુત્રનું જૈન સંમેલન; મ. સં. ૧૬૨ (ઇ. સ. પૂ. ૩૬૫) માં ચન્દ્રગુપ્ત દ્વારા સાંચી-સ્તૂપનું બાંધકામ; મ. સં. ૧૭૦ માં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી અને ચન્દ્રગુપ્તેનો સ્વર્ગવાસ; મ. સં. ૨૩૭ (ઇ. સ. પૂ. ૨૬૦) માં સંપ્રતિ-પ્રિયદર્શીનો રાજ્યાભિષેક અને અનુક્રમે મ. સં. ૨૧૫ અને ૨૪૫ માં સંપ્રતિના સમકાલીન ગુરુવર્યો શ્રી આર્ય મહાગિરિ અને શ્રી આર્ય સુહસ્તી આચાર્ય યુગ પ્રધાનપદે આદિ જૈન મંતવ્યો અફર રહે છે. અને જ્યારે નીચે જણાવ્યા અનુસાર બૌદ્ધ, પૌરાણિક અને પરદેશી વિધાનો પણ તે તે જૈન વિધાનોના ટેકામાં જ ખડાં રહે છે, ત્યારે તેમની સત્યતા વિશે શંકાને જરાય સ્થાન નથી રહેતું.

બૌદ્ધ ગણતરીએ—અજ્ઞતશત્રુના રાજ્યાભિષેકને આઠ વર્ષ વીતતાં ભગવાન શુદ્ધ પરિનિર્વાણ પામ્યા; તે પછી—શુ. સં. ૧૦૦ માં દ્વિતીય બૌદ્ધ પરિષદ; શુ. સં. ૧૬૨ માં ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્યનો રાજ્યાભિષેક; શુ. સં. ૧૮૬ માં ગિન્દુસારનો રાજ્યાભિષેક; શુ. સં. ૨૧૮ (ઇ. સ. પૂ. ૩૨૬) માં અશોકનો રાજ્યાભિષેક; શુ. સં. ૨૨૪ માં અશોકના પુત્ર મહેન્દ્રની દીક્ષા; શુ. સં. ૨૩૬ માં ત્રીજી બૌદ્ધ પરિષદ; શુ. સં. ૨૪૪ માં અશોકના ગુરુ મહાન બૌદ્ધાચાર્ય મોગલીપુત્ર તિસ્સનું મરણ; અને શુ. સં. ૨૫૫ (ઇ. સ. પૂ. ૨૮૬) માં અશોકની વિદાય ને સંપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક આદિ બૌદ્ધ વિધાનો પણ સંપ્રતિનો સમય ઇ. સ. પૂ. ૨૮૬ માં જ ઠેરવે છે, જે જૈન ગણનાની સાથે સંપૂર્ણ સંગત છે.

પૌરાણિક ગણતરીએ—પુરાણોમાં જૈન કે બૌદ્ધ ગણના જેટલી પરસ્પર સંકલિત સળંગ કાલગણના નથી સાંપડતી, પરંતુ નંદોનાં સો વર્ષના શાસનકાળ પછી ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્ય સિંહાસનનો સ્વામી બન્યો એ તો તેઓ કબ્જે જ છે. જૈન-બૌદ્ધ કાલગણના પણ તેમનો શાસનકાળ ૬૫ થી ૧૦૦ વર્ષનો જ આંકે છે.

આ રીતે જૈન, બૌદ્ધ અને પૌરાણિક ત્રણે મંતવ્યો ચન્દ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૩૭૨ લગભગમાં; ગિન્દુસારનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૩૫૭ માં; અશોકનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૩૨૬ માં અને સંપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૨૬૦ લગભગમાં થયે છે.

ગિરનાર તીર્થની પાજ બંધાવી ?

[એક વિચારણા]

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

(ક્રમાંક ૮૮ થી શરૂ : ગતાંકથી ચાલુ : આ અંક સંપૂર્ણ)

અર્વાચીન વિદ્વાનોએ પાજ બંધાવનાર અંગે કચેલી વિચારણા:—

ગિરનાર તીર્થની નવી પાજ બંધાવનાર અંગે અર્વાચીન ત્રણ વિદ્વાનોએ કેટલીક વિચારણા કરી હોવાનું મારા જાણવામાં આવ્યું છે: [૧] શ્રીમાન જિનવિજયજીએ, તેમણે સંપાદિત કરેલ 'પ્રાચીન લ્લેખ સંગ્રહ' ભાગ બીજામાંના લેખ નં. ૫૦ તથા ૫૧ [જે અન્ને લેખો ગિરનારની પાજ સંબંધી શિલાલેખસ્થ ઉલ્લેખો તરફ મેં ક્રમાંક ૮૮ ના પૃ. ૧૩૨ માં આપ્યા છે તે] ના અવલોકનમાં; [૨] પંડિત બેચરદાસ ભાદ્રએ 'પુરાતત્ત્વ' માસિકના વર્ષ ૧ ના અંક ૩૭માં સંપાદિત કરેલ 'ગિરનાર ચૈત્ર પ્રવાહી'માં અને [૩] શ્રીયુત રામલાલ ચુનીલાલ મોદીએ, 'દાર્પસ ગુજરાતી સભા મહેત્સવ ગ્રંથ'માં 'મંત્રી ઉદયન અને તેનો વંશ' શીર્ષક લેખના પૃ ૧૩૪ ઉપર.

શ્રીમાન જિનવિજયજીએ પોતાના અવલોકનમાં પૃ. ૮૩ માં ગિરનારની પાજ મહામાત્ય ઉદયનના પુત્ર મંત્રી વાગ્લેટ કર્યાની ખિનાને બ્રાન્ત બતાવી છે અને શિલાલેખી પ્રમાણ મુજબ રાણુગના પુત્ર આંખાટે પાજ બંધાવ્યાનું જણાવ્યું છે. પંડિત બેચરદાસભાદ્રએ પણ વાગ્લેટ પાજ બંધાવ્યાની વાતનો ઇન્કાર કર્યો છે. અને શ્રી રામલાલ મોદીએ ઉદયનસૂત આંખડ અને પાજ બંધાવનાર આંખાક એ અન્નેને ભિન્ન વ્યક્તિ બતાવેલ છે.

આ રીતે આધુનિક આ ત્રણે વિદ્વાનોએ આ સંબંધી થોડીક વિચારણા કરી છે અને ગિરનારની પાજ બંધાવનાર કોણુ ન હોય શકે, એનો નિર્ણય જણાવ્યો છે. આપણે ઉપર જોયેલા ઉલ્લેખોના આધારે આ સંબંધી કંઈક વધુ વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત કરીશું.

ગિરનારની પાજ બંધાવનારને ઓળખવાનાં મુખ્ય મુદ્દા:—

ગિરનાર તીર્થની પાજ બંધાવ્યા સંબંધી જુદા જુદા પ્રાચીન ગ્રંથોમાંના ૧૬ ઉલ્લેખો અને શિલાલેખસ્થ બે ઉલ્લેખો આપણે જોયા તે બધા ઉપર વિચાર કરતાં નીચેના ત્રણ મુદ્દામાંથી, ત્રણેયનો અથવા કમમાં કમ એક મુદ્દાનો પણ જો આપણે નિર્ણયોત્સક અને બરાબર સાચો ખુલાસો મેળવી શકીએ તો પાજ બંધાવનાર વ્યક્તિ સંબંધી છેવટનો નિર્ણય આપણે કરી શકીએ. આ મહત્વા ત્રણ મુદ્દા નીચે મુજબ છે:—

૧. વિ. સં. ૧૨૨૦-૨૩ ના અરસામાં ગિરનારની નવી પાજ બંધાઈ તે અરસામાં મહારાજ કુમારપાલે સોરઠના સૂયા તરફ કોની નિમણૂક કરી હતી ?

૨. પાજ બંધાવનાર જે આંખાક યા આંખાકના પિતાનું નામ રાણુગ આપવામાં આવ્યું છે તે રાણુગ કોણુ હતો ?

૩. ગિરનારની પાજ બંધાઈ તે વેળા ગિરનાર ઉપર પરબ બંધાવનાર તરફ જેનું નામ અપાયું છે તે ધવલ નામનો ભાઈ જેને હોય તે આંખા યા આંખાક કયો ?

આ ત્રણે મુદ્દા સંબંધી આપણે વિચારણા કરીએ.

(૧) વિ. સં. ૧૨૨૦-૨૩ માં સોરઠનો ઇન્કનાયક કોણુ હતો ?

મહારાજ કુમારપાળનો આદેશ મળ્યા પછી, જે વ્યક્તિના હાથે ગિરનારની જૂનાગઢ તરફની નવી પાજ બંધાઈ તે વ્યક્તિને સોરઠના સૂયા તરફ નિમણૂક આપી હતી એટલું

તો નિર્વિવાદ છે. પણ સૂચ્યા તરીકે નિમાનાર આ વ્યક્તિ કોણ એટલે કે વિ. સં. ૧૨૨૦-૨૩ માં સોરઠના સૂચ્યા તરીકે કોણ વ્યક્તિ હતી એનો સ્પષ્ટ ઉત્તર ક્યાંય મળતો નથી. અત્યાર સુધીમાં સોલંકી યુગ સંબંધી જે શોધખોળ થઈ છે તેમાં આ સંબંધી કશો ખુલાસો કરવામાં આવ્યો નથી. ‘ભારતીય વિદ્યા’ નામક ત્રૈમાસિકના ભાગ ૨ અંક ૧ ના પૃ. ૬૮ અને તે પછીનાં પાનાંઓમાં શ્રી. રામલાલ યુનીલાલ મોદીએ તૈયાર કરેલ ‘સોલંકી સમયના રાજપુરુષોની નામાવલિ’ શીર્ષક લેખમાં મહારાજા કુમારપાળના સમયમાં જુદા જુદા પ્રાંતમાં સૂચ્યા તરીકે નિમવામાં આવેલ કેટલીક વ્યક્તિઓનાં નામો આપ્યાં છે. પણ સોરઠના સૂચ્યા સંબંધી કશો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી, એ ઉપરથી એમ માની શકાય કે એનો નિર્ણય થઈ શકે એવી કશી હકીકત નહીં મળી હોય.

આપણે જોયેલ શિલાલેખરથ અને ગ્રંથરથ ઉલ્લેખોમાં સોરઠના સૂચ્યા તરીકે નિમાયેલ વ્યક્તિનાં આંબા યા આંબાક (એ શિલાલેખો, પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ પૃ. ૩૪ અને ૪૭ અને ચતુરશીતિપ્રબંધસંગ્રહ માં), આમ્ર (કુમારપાલ-પ્રતિબોધ પૃ. ૧૮૦; ઉપદેશસપ્તતિકા અધિકાર ૨ ઉપદેશ ૩ અને પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ પૃ. ૩૪ માં), અંબઓ (રેવંતગિરિરાસ્ટ્રમાં), આંબ (કુમારપાલમૂળાલચરિત્ર સર્ગ ૯ શ્લોક ૩૬૪ અને ગિરનારતીર્થમાલામાં) અને આંબહ (કુમારપાલપ્રબંધ પૃ. ૧૦૫, ઉપદેશતરંગિણી પૃ. ૧૨૨-૧૨૩ અને પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ પૃ. ૧૨૬ માં) એમ જુદાં જુદાં નામ મળે છે. પણ આ બધાંય નામ એક જ વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને લખવામાં આવ્યાં હોવા છતાં તે એક જ વ્યક્તિના દ્યોતક થઈ શકતા નથી. આંબાક અથવા આમ્ર ને રાણિકના પુત્ર તરીકે ગણવામાં આવેલ છે, જ્યારે આંબડ એ મહામંત્રી વાગ્બટ (બાહડ) નો નાનો ભાઈ અને મહામાત્ય ઉદયનનો પુત્ર થતો હતો.

પરી હકીકત એ છે કે આ જુદી જુદી વ્યક્તિને બતાવતાં નામોને એક વ્યક્તિના દ્યોતક માની લેવામાં આવવાથી જ પાજ બંધાવનાર વ્યક્તિ કોણ એનો સ્પષ્ટ નિર્ણય મળી શકતો નથી. એટલે એ સમયમાં-વિ. સં. ૧૨૨૦-૨૩ માં સોરઠનો દંડનાયક કોણ હતો એનો સ્પષ્ટ ખુલાસો મળે તો ગિરનારની પાજ બંધાવનારનું નામ આપણે બરાબર જાણી શકીએ. પણ અત્યારે એવું કશું સાધન નથી મળતું એટલે આ પહેલો સુદ્ધો આપણને ગિરનારની પાજ બંધાવનારને ઓળખવામાં સહાય કરી શકે એમ નથી.

(૨) આંબા યા આંબાકના પિતા રાણિક કોણ ?

આ સંબંધી પણ આપણને સ્પષ્ટ ખુલાસો ક્યાંય મળી શકતો નથી કે મહારાજા કુમારપાળના રાજ્યકાળમાં ‘રાણિક’ નામક કોણ વ્યક્તિ હતી. છતાં જે રાણિક નો પર્યાયવાચી ‘રાજ’ અથવા ‘રાજક’ શબ્દ ગણી શકીએ તો તે મહામાત્ય ઉદયનનો દ્યોતક થઈ શકે. પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહમાં તેમજ ચતુરશીતિપ્રબંધસંગ્રહ (અગ્રગટ હસ્તલિખિત ગ્રંથ) માં કેટલેક સ્થળે રાજક શબ્દ મહામાત્ય ઉદયનના વિશેષણ તરીકે તેમજ તેના નામને બદલે-ખીન્ન નામરૂપે-એમ બન્ને રીતે મળે છે, તે આ પ્રમાણે-

મુખ્ય નામ તરીકે વપરાયેલ રાજક શબ્દ—

‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ માં પૃ. ૩૨ માં—

“इतो वाग्मटदेवेन राजक उक्तः—तात !....

अर्थात्—“आ. पछी वाग्मटदेवे राखुकेने हई—पिताछ !...”

‘ચતુસ્તોતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં આવેલ એ ઉલ્લેખો મળે છે—

(૧) “તત્ર મયા ગન્તવ્યં વા ત્વયા દ્યુતિમિહિતે રાણકેન વીટકમાત્તમ્.”

અર્થાત્—“(મહારાજ સિદ્ધરાજે) ત્યારે એમ કહ્યું કે ત્યાં મારે જવું જોઈએ વા તારે જવું જોઈએ ત્યારે રાણકે ખીકું ઉપાડ્યું.”

(૨) “મન્ત્રિણઃ શરીરે ઘાતાઃ ૧૭ લગ્નાઃ । ગુપ્તોદરાન્તે રાણકો નીતઃ ।”

અર્થાત્—“મંત્રીના શરીરે ૧૭ ઘા લાગ્યા (અને) રાણકને તંબુમાં કાઢી ગયા.”

આ ત્રણે ઉલ્લેખોમાં આગળ પાછળનો સંબંધ જોતાં રાણક શબ્દ મહામંત્રી ઉદયનના નામના અદલે જ વપરાયો છે, એટલે ઉદયનનો પર્ચાઈવાચી ગણી શકાય.

વિશેષણ તરીકે વપરાયેલ ‘રાણક શબ્દ’

‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ પૃ. ૪૦ માંના ‘રાણક અંબડપ્રવંચ’ માં—

“શિલાકોટિઘટિતઃ પ્રાસાદો જાતઃ રાણકોદયનસ્ય મનોરથશ્ચ ।”

અર્થાત્—“પથરેથી બનાવેલો પ્રાસાદ (શકુનિકાવિહાર ચૈત્ય) તૈયાર થયો અને રાણકે ઉદયનનો મનોરથ પણ (પાર પડ્યો).”

‘ચતુસ્તોતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં—

“અથ શ્રીજયસિંહદેવેન રાણક ઉદયનોઽમિહતઃ”—

અર્થાત્—“એક વખત જયસિંહદેવે રાણકે ઉદયનને કહ્યું—”

વળી ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ માં પૃ. ૩૨ માં ‘મંત્રિઉદયનપ્રવંચ’ માં આશાપદ્મીના સ્વામી તિલ્હાણસિંહે પ્રસન્ન થઈ ઉદયનને રાણિમા (રાણકપણ) આપ્યાનો આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે—

‘તં માગ્યવન્તં જ્ઞાત્વા સ્વમુદ્રા દત્તા મૂપેન, રાણિમા ચ ।’

અર્થાત્—“તેને ભાગ્યશાળી બાળીને રાજ્યએ પોતાની મુદ્રા અને રાણિમા અર્પણ કરી.”

આથી પણ એમ લાગે છે કે ઉદયન માટે રાણક શબ્દ વપરાતો હતો તે બરાબર હતું.

વળી ‘પ્રબંધકોશ’ પૃ. ૪૮ માં, ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ પૃ. ૩૯-૪૦-૪૨ માં અને ‘કુમારપાલ-મૂળાલ્લચરિત્ર’ સર્ગ ૯ શ્લોક ૩૬૪ માં મહામાત્ય ઉદયનના પુત્ર અંબડના નામની સાથે રાણા, રાણક અથવા રાણ શબ્દ જોડેલો જોવામાં આવે છે.

આ બધા ઉલ્લેખો ઉપરથી, તેમજ પ્રાચીન ગ્રંથકારોમાંના કેટલાકે બાહ્યમંત્રીએ પાજ અંધાવ્યાનું જણાવ્યું છે અને કેટલાકે આંખડે પાજ અંધાવ્યાનું લખ્યું છે તે ઉપરથી, વસ્તુપાલ-તેજપાલની જેમ એક ભાઈનું કામ બીજા ભાઈના નામે ચડી જવાની શક્યતા માનીને, રાણિ તે રાણક એટલે મંત્રી ઉદયન માનવાનું અને તેમ માનવાથી તેના પુત્ર-આંખડે ગિરનારની પાજ અંધાવી હોવી જોઈએ એવો નિર્ણય કરવાનું મન થઈ આવે છે. પણ આવો નિર્ણય સ્વીકારતાં પહેલાં કેટલાક આધક વિચારે પણ આવે છે, જેનો નિકાલ કર્યા વગર આ નિર્ણય સ્વીકારવો ઘટ નથી લાગતો, જેવા કે—

(૧) રાણિ અને રાણકને એક જ માની શકાય એવું કોઈ સમજ કારણ નથી મળતું.

(૨) ઉદયનસુત આંખડને ધવલ નામે કોઈ ભાઈ ન હતો એ ઇતિહાસથી પુરવાર થયેલી વસ્તુ છે. ત્યારે ‘વિવિધતીર્થસ્થ’ અને ‘સ્વંતગિરિરાસુ’ માં તેના (આંખડના) ભાઈ ધવલે ગિરનાર ઉપર પરમ અંધાવ્યાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે. ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ અને

‘ચતુરસ્રીતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં ધવલે પરખ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે, જે કે ત્યાં ધવલનો આંખાકના ભાઈ તરીકે નિર્દેશ નથી કર્યો.

(૩) ગિરનારની પાળના ઉલ્લેખોમાં જ્યાં જ્યાં આંબાક, આંબા કે આમનો ઉલ્લેખ મળે છે તેમાંના આપણે તેરમા ઉલ્લેખ તરીકે આપેલ ‘ઉપદેશસત્તિકા’ માંના ઉલ્લેખને છોડીને બીજા કોઈપણ ઉલ્લેખમાં આગળ પાછળ એવો જરા પણ નિર્દેશ નથી કરવામાં આવ્યો કે જેથી તેને ઉદ્યનનો પુત્ર અથવા વાગ્બટનો ભાઈ માની શકાય. વાગ્બટ અને આંખાકનાં એકી સાથે નામો રજુ કરતા ઉલ્લેખમાં પણ બંને ભાઈ હતા એમ જણી શકાય એવો લેશ પણ નિર્દેશ નથી મળતો. જો પાળ બંધાવનાર આંબાક ઉદ્યનનો પુત્ર માને બાહકનો ભાઈ હોત તો તેના નામ સાથે એવો નિર્દેશ અવશ્ય કરવામાં આવ્યો હોત. આ રીતે ‘રાણિક’ સંબંધી પણ કશો સ્પષ્ટ નિર્ણય થઈ શકતો નથી એટલે આ મુદ્દો પણ ગિરનારની પાળ કોણે બંધાવી એનો નિર્ણય કરવામાં સહાય કરી શકે એમ નથી.

એટલે હવે ત્રીજો અને છેલ્લો મુદ્દો વિચારીએ—

ધવલ કોણુ હતો ?

આપણે જોયું કે ‘વિવિધતીર્થકલ્પ’, ‘સ્વેતગિરિણુ’, ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ અને ‘ચતુરસ્રીતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં ગિરનાર ઉપર પરખ બંધાવનાર તરીકે ધવલનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ ગિરનારની પાળ સંબંધી હકીકત આપતાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકો તેમજ તે સિવાયનાં સોલંકીયુગના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ નાખતાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકો તપાસવા છતાં ધવલ સંબંધી કશી હકીકત મળી નહીં તેથી ધવલના ઇતિહાસ ઉપરથી ગિરનારની પાળ બંધાવનારનો નિર્ણય થઈ શકવાની આશા નકામી જતી લાગી.

છતાંય ગિરનારની પાળ બંધાવનાર સંબંધી નિર્ણય કરવામાં ધવલનો ઇતિહાસ અવશ્ય ઉપયોગી થઈ પડે એમ હોવાથી સમયે સમયે તે માટે પ્રયત્ન ચાલુ હતો. છેવટે આ પ્રયત્ન થોડોક સફળ થયો અને ધવલ અને આંખાને ભાઈ તરીકે જણાવતી એક પંક્તિ ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ તથા ‘ચતુરસ્રીતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં મળી આવી—

‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ માં પૃષ્ઠ ૩૪ ઉપર ૨૩મા પ્રબંધ તરીકે છપાયેલ ‘૨૩ મહં આંબાકરિતિગિરિનારપાજપ્રબંધ’ આપણે જોઈ ગયા છીએ. એ જ પૃષ્ઠમાં ૨૨મા પ્રબંધ તરીકે છપાયેલ “૨૨ મં. સજ્જનકરિતરૈવતતોર્થોદ્ધારપ્રબંધ” ના પ્રારંભમાં નીચે મુજબ છે—

“અથ સિદ્ધરાજે રાજ્યં શાસતિ શ્રીમાલજ્ઞાતીયવાન્ધવાઃ : ૩—સાજણ—આંબા—ધવલા : ।”

અર્થાત—‘સિદ્ધરાજના સંભવકાળમાં શ્રીમાલીજ્ઞાતીના ત્રણ ભાઈ—સાજણ—આંખા—ધવલ (નામના હતા) ”

આજ રીતે ‘ચતુરસ્રીતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં ‘મહં આંબાકરિતિ ગિરિનારપાજપ્રબંધ’ ની પહેલાં જ આપવામાં આવેલ ‘મં—સજ્જનકરિતરૈવતતોર્થોદ્ધારપ્રબંધ’ ના પ્રારંભમાં આ પ્રમાણે છે—

“અથ સિદ્ધરાજિ રાજ્યં પાલ્યતિ શ્રીમાલજ્ઞાતીયવાન્ધવાઃ—૩ મહં, સા[જ]ણ આમ્મા ધવલ ।”

અર્થાત—‘સિદ્ધરાજના શાસનકાળમાં શ્રીમાલીજ્ઞાતીય ત્રણ ભાઈ મં. સાજણ, આંખા, ધવલ (હતા).”

આ બંને ઉલ્લેખે, અપ્પટ દર્શાવે છે કે આઠાણ આંબા અને વણલ ને ત્રણે સને ભાદર્યો હતો. અને આ પ્રબંધનો આરંભનો ભાગ વાંચનારે એ નક્કર થાય છે કે ના સાબળજી તે જ ગિરનાર તીર્થને જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર દંડનાયક સંજ્ઞાન. એટલે આંબા અને ધવલ એ સિદ્ધરાજના સમયના સોરઠના દંડનાયક સંજ્ઞાનના નામ કાઢ થતા હતા.

‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ ‘ચતુરશ્રીતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં જે કસર્થી આ પ્રબંધો આંબા છે-એટલે કે પહેલાં સંજ્ઞાનને કરાવેલ ગિરનારના જીર્ણોદ્ધારના પ્રબંધ આપ્યો છે અને તેની પછી તરત જ મંત્રી આંબાએ કરાવેલ ગિરનારની પાજનો પ્રબંધ આપ્યો છે અને તેમાં ધવલે પરમ બંધાવ્યાનો નિર્દેશ કર્યો છે એ ઉપરથી એ વસ્તુ વબુદવાળી માનવાનું મન થઈ જાય છે.

આ માટે વધુ ખુલાસો મેળવવાના આશયથી દંડનાયક સંજ્ઞાન અને તેના વંશનો ઇતિહાસ મેળવવા માટે કેટલોક પ્રયત્ન કર્યો. પણ દંડનાયક સંજ્ઞાનના પરિચય તરીકે “જામ્બાન્વયસ્ય” મંત્રી જાંબના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ એટલી જ હકીકત મળી છે, એમાં વિશેષ મળી નથી. જો દંડનાયક સંજ્ઞાનના વંશનો વિશેષ ઇતિહાસ મળે-તેના માતાપિતાનાં નામો વગેરે મળે તો આ પ્રશ્ન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પડે એમ છે.

બીજા કોઈ અંધમાં નહીં મળતા અને માત્ર ‘પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ’ અને એના જ અનુકરણરૂપે તૈયાર કરવામાં આવેલ ‘ચતુરશ્રીતિપ્રબંધસંગ્રહ’ માં જ મળી આવતા આ ઉલ્લેખોને કેટલા વબુદવાળા માનવા અને તેને કેટલા પ્રમાણમાં ઐતિહાસિક ગણવા એ વિચારણીય છે. જો બીજા અંધોમાં આનું સમર્થન કરનારા બીજા ઉલ્લેખો મળી આવે તો આ હકીકત વધુ સચોટ રીતે માની શકાય. આમ છતાં જ ન્યાંસુધી આને સ્પષ્ટ રીતે બાધક હોય એવો-એટલે કે રાષ્ટ્રિયસુત આંબાક, સંજ્ઞાન અને ધવલના ભાઈ આંબાકથી બીજા જ વ્યક્તિ હતી એમ સિદ્ધ કરતો બીજો કોઈ ઉલ્લેખ ન મળી આવે ત્યાં સુધી આ ઉલ્લેખને આપણે કબૂલ રાખીએ તો કશું ખોટું નથી. આ ઉલ્લેખને કબૂલ રાખીએ તો એનો ફલિતાર્થ એ થાય કે—

- (૧) મોટાભાઈ સંજ્ઞાને ગિરનાર તીર્થને જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.
- (૨) સંજ્ઞાનના નાના ભાઈ આંબાકે ગિરનાર તીર્થની નવી પાજ બંધાવી.
- (૩) આંબાકના નાના ભાઈ ધવલે ગિરનાર તીર્થ ઉપર પરમ બેસાડી.

આ રીતે આ ત્રણે બંધુઓએ ગિરનાર તીર્થની ખૂબ ભકિત કરી. એટલે ગિરનારની પાજ બંધાવનાર ધવલનો ભાઈ આંબાક ગિરનારનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર દંડનાયક સંજ્ઞાનનો ભાઈ થતો હતો.

ઉપસંહાર

આ એક ઐતિહાસિક વિષય છે અને તેનું ઉપર આપેલું નિરાકરણ એ છેવટનું માનવાની જરૂર નથી. વધુ તપાસ કરતાં અને નવા નવા પુરાવાઓ મળી આવતા આ નિર્ણય ફેરવાની જરૂર પડે એવી પૂરી સંભાવના છે. પણ અત્યારે આ નિર્ણય સ્વીકારવો ઉચિત લાગવાથી ઉપર આપ્યો છે. આશ્ચર્ય છે ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ અને સંશોધન-પ્રિય વિક્ષાનો આ સંબંધી વધુ પ્રયાસ કરી વિશેષ જ્ઞાતવ્ય રજુ કરશે. અસ્તુ !

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

એમક—શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ મોકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાન વસ્તુપાલ (૩)

આગળના અંકમાં રાજકીય દૃષ્ટિએ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ અને સેનાપતિ તેજપાલના કાર્યનું અવલોકન કર્યા પછી ધાર્મિક નજરે એ અધુમેલડીએ કેવો ભાગ ભજવ્યો તે તે દ્રષ્ટકમાં જોઈએ.

ઈ. સ. ૧૨૨૦ માં તેઓએ તીર્થાધિરાજ શત્રુંજય અને ગિરનારનો સંઘ કહાડ્યો અને સંઘપતિ તરીકેનું માનવતું પદ વસ્તુપાલને પ્રાપ્ત થયું. સંઘ નીકળવા સંબંધી આમંત્રણ જુદા જુદા દેશોવરમાં પહોંચતાં જ સ્ત્રી પુરુષો મોટી સંખ્યામાં ધોલકામાં એકઠા થવા શ્રાવ્યા, સંઘપતિ તરીકે, આવનાર યાત્રાળુઓને વાહન તથા ખોરાની દરેક જાતની સમવડ આપવાનો ધર્મ સારી રીતે જળવ્યો એટલું જ નહીં પણ વિશાળ સમુદાયમાં કેટલાકની તમિયત બગડતાં કુશળ વૈદ્યોની સારવાર પણ પૂરી પાડી. સંઘમાં મંત્રીશ્વરની સાથે જે સાધુ મહારાજો હતા, એમાં વિવેકવિલાસના કર્તા પ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી. જિનદત્તસુરિ પણ હતા.

મેરુતુંગસુરિના લખવા પ્રમાણે સંઘમાં એકવીશ હજાર શ્વેતાંબરો અને ત્રણસો દ્વિગંબરો હતા. તેમના રક્ષણ સારુ એક હજારનું અશ્વારોહી સૈન્ય તથા સાતસો સાંઢણી પરના સૈનિકો અને ચાર મોટા અધિકારના સેનાનાયકો લીધા હતા.

શ્રી શત્રુંજય ગિરિની તળાટીમાં સંઘ આવ્યા પછી સંઘપતિના આદેશથી ડેરા તંજુ નાંખવામાં આવ્યા. બીજે દિને પ્રભાતે ગિરિરાજ પર ચઢવાનો આરંભ થયો. ઉપર પહોંચ્યા પછી પ્રથમ, પર્વતના રક્ષક એવા કપર્દીચક્ષુની પૂજા કરી. ત્યાંથી આગળ વધી મંત્રીશ્વર સહિત યાત્રાળુઓ મૂળનાયક શ્રી. આદિદેવના મંદિરમાં પહોંચ્યા. તીર્થપતિ શ્રી ઋષભદેવની વિશાળ ને રમ્ય મૂર્તિ સામે સૌ કરજોડી બેઠા અને સંઘપતિએ પોતે રચેલી સ્તુતિ પ્રજુમૂર્તિ સામે બેઠા રહી મધુર આલાપથી ગાવા માંડી.—**નરનારાયણા—નંદ**” કવ્ય જે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલની કૃતિ છે એના પરિશિષ્ટ તરીકે એ સ્તુતિને જોડવાણાં આવી છે. સમીપવર્તી બીજાં ચૈત્યોમાં દર્શન-વંદનાદિકે કાર્યો થયા બાદ યાત્રાળુઓ સ્નાન કરવામાં રોકાયા અને પૂજના પવિત્ર વસ્ત્રો પહેરી અરિહંતની અષ્ટ-પ્રકારી પૂજામાં એકચિત્ત બન્યા.

કેસરમિશ્રિત ચંદન તેમજ કસ્તુરી-બરાસની સુવાસ ચોતરફ વિસ્તરી રહી, વિવિધ જાતિનાં સુગંધીદાર પુષ્પોની માળાઓ પ્રજુમૂર્તિના કંઠમાં શોભવા લાગી, અને દર્શાંગ ધૂપની ધ્રુમશિખા તો એટલા પ્રમાણમાં વિસ્તરી કે સાફે દેવાલય અધિકારમાં ડૂબી ગયું. ઘંટાનાદના ગર્જનવ સાથે અને જ્ય જ્ય શબ્દોના મોટેથી બોલાતા હર્ષોસ્વ સાથે આરતિના કાર્યનો આરંભ થયો. એ વેળાનું દક્ષ્ય રોમાંચ ખડા કરે તેવું થઈ પડ્યું. નાનકડા દીવડાઓની હારમાળા જણે પ્રત્યેક હૃદયના કર્મમંજરને જલાવીને સાફ કરવા લાગી ન હોય અને એમાંથી શિખરરૂપે આત્માની બિર્ધ ગતિ સૂચવતી આકાશ તરફ આગળ વધી રહી ન હોય એવો ભાવ સૌ કોઈના અંતરને ઘટ્ટરેલો હતો.

પહાડ પરનાં નાનાં મોટાં પ્રત્યેક દેવાલયમાં દર્શન કરતાં-વીતરાગ મૂર્તિના શાંત ને મનોહર ચહેરાનું વારંવાર ધ્યાન કરતાં, એમાંથી કરતાં અદ્ભુત શાંત રસનું પાન કરતાં કરતાં યાત્રાળુઓ પર્વત કોતરી પોતાના મુકામે આવ્યા. ત્યારપછી સઘે ગિરનાર પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં પણ તળાડીમાં ડેરા તંજુ તાર્યા ઉતારા કરવામાં આવ્યો અને બીજે દિને સવારે પર્વત ચઢી યાત્રાળુઓના વિશાળ સમુદાય સહિત સંઘપતિ વસ્તુપાલે રમણીય એવી શ્રી નેમિનાથની મૂર્તિના દર્શન કર્યાં તેમજ બીજાં દેવાલયો પણ જુઠાયાં. સંઘનો પડાવ ત્રણ દિન પર્યંત રહ્યો અને પછી પ્રભાસપાટણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પ્રભાસપાટણના મનોહર ચૈત્યની યાત્રા પછી સંઘ ધોળકા પાછો ફર્યો. સહીસલામત યાત્રાળુઓ પોતા-પોતાના ઘર તરફ સિધાવ્યા. દરેકના મ્હોડામાં મંત્રીશ્વરની લલિત અને ઉદારતાના શબ્દો રમી રહ્યા હતા.

ઇ. સ. ૧૨૨૮ માં પદ્મધર શ્રી. જગન્નંદ્રસુરિની અનુપમ તપશ્ચર્યા નિમિત્તે પ્રભુ શ્રી. મહાવીર દેવના પાંચમા ગણધર સુધર્માસ્વામી દ્વારા સ્થાપન થયેલ નિર્ગ્રંથ ગચ્છનું તપા-ગચ્છ એવું નામ પડ્યું. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે એની સુવાસ વિસ્તારવામાં આવ્યાશ્રીને સખળ ટેકો આપ્યો. જૈનધર્મના સુસ્ત અનુયાયી તરીકે વસ્તુપાલે અને તેમના ભાઈ તેજપાલે મંદિરો, પાઠશાળાઓ, ઉપાશ્રયો તેમજ ધર્મશાળાઓ બંધાવવામાં પ્રાપ્ત કરેલ વક્ષીનો બ્યય કર્યો. આ સ્થળોના નિર્માણમાં તેઓએ શિક્ષણશાસ્ત્રી અને વાસ્તુશાસ્ત્રના નિષ્ણાત કારીગરોને રોક્યા. એમાં શોભનદેવ નામો મરાઠ્ઠ શિસ્તીનો યોગ તેમને સાંપડ્યો કે જેણે આશુ પરનું જગપ્રસિદ્ધ દેવાલય તૈયાર કરી મંત્રીશ્વરની કીર્તિને ચિરંજીવી બનાવી. આશુ પહાડ પરનું આ બંધુબેસડીના દ્રવ્યથી તૈયાર થયેલું-અને તેજપાલની દક્ષ પત્ની અનુપમા દેવીની વારંવાર સત્યનાઓ પામેલું એ દેવાલય આજે પણ કારીગરીના અબ્બેડ નમૂનારૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને હજારોનું આકર્ષણ કરે છે. વિમલશાહના શ્રી આદિનાથના દેરાસરની બાજુમાં આવેલ આ રમણીય દેવાલય શ્રી નેમિનાથની ટૂંકે તરીકે ઓળખાય છે. જોકે શત્રુંજય, ગિરનાર ઉપર આ બંધુબેસડીએ દેરાસરો બંધાવ્યાં છે, છતાં આશુ પરના આ દેવાલયમાં જે અદ્ભુત કોરણી છત-તેમજ રંગમંડપના તોરણોમાં અને સ્થંભો પર કરવામાં આવી છે તે હરકોઈની પ્રશંસા માંગી લે તેવી છે. બંધુ લૂણિગના સ્મરણાર્થે આ ટૂંકે બની કરવામાં આવી છે અને એમાં તેજ-પાલ તથા તેમની ભાર્યા અનુપમા દેવીએ સવિશેષ રસ લીધો છે.

એ સંબંધમાં નિમ્ન નોંધ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે—

‘It stands close to that of Vimalshah and was completed in A. D. 1230. It is a fine example of what is known as the jaina style of architecture and in the words of Ferguson for minute delicacy of carving and beauty of detail stands almost unrivalled even in the land of patient and lavish labour.’

વસ્તુપાલ પોતે કવિ પણ હતા. વસંતપાલના તખલ્લુસથી એણે કાવ્યરચના કરી છે. સોમેશ્વર એમના સંબંધમાં લખે છે કે સરસ્વતી દેવીનો એ લાડીલો પુત્ર હતો અને આવ્યાઈ મહારાજ મેરુતુંગસુરિ વસ્તુપાળને મહાન કવિ તરીકે વર્ણવે છે. તેમની સુપ્રસિદ્ધ કૃતિ નામે નરનાથગણાનંદ જેમાં અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણની મૈત્રી, તેઓનું ગિરનાર પર્વત પર

જમણુ અને અર્જુન દ્વારા સુભદ્રા સાથેના પ્રસંગની રચના સાહિત્યની નજરે ઉત્તમ કક્ષાની લેખાય છે. એ કાવ્યમાં કવિની પ્રજ્ઞા પૂરત્વહારમાં ખીલી ઊઠી છે. એમાં કુદરત અને કળાને જે રીતે વિકસાવ્યા છે એ ઉપરથી કવિમાં રહેલી ચતુરાઈ અને કલ્પના શક્તિ પુરવાર થાય છે. જુદાં જુદાં પાત્રોની જે ખાસિયત વર્ણવી છે એ ઉપરથી કવિહૃદયમાં રમણુ કરતાં ભાવોના ખ્યાલ આવે છે. આ કાવ્ય એ કાળની કવિદુનિયામાં આશ્ચર્ય-કારક મનાયું એટલું જ નહીં પણ એ દ્વારા કવિ તરીકેની વ્યાજબી પ્રશ્નસાના ઉદ્ગાર ખુદ પ્રતિસ્પર્ધાઓના મુખમાંથી પણ બહાર પડ્યા. મહાકવિ તરફ ખ્યાતિ વિસ્તાર પામી અને સર્વત્ર આનંદની ભિમિઓ ઊઠી. રાજકાર્યપટુતા મંત્રીશ્વરમાં હોય એ કલ્પા શકાય તેવી બાબત છે. એ સાથે રાજ્યસંચાલનનો બોજો પણ સંભાવે જ. એમાં સાક્ષરતા સાંપડવી એ કોઈ ભાગ્યશાળીને જ સંભાવે. તેથી જ કહેવત છે કે—A poet is born and not made એ સાચી વાત છે. સોમેશ્વર-અરિસિંહ અને બીજા કેટલાક મંત્રીશ્વરને મુરખ્ખી માનને પોતાની કૃતિઓ તેમણે અર્પણ કરી ગયા છે. ‘કીર્તિકૌમુદી’ અને ‘સંકૃતસંકીર્તન’ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. મંત્રીશ્વર ભતે કવિ હોવાથી કવિતાના ગુણદાપ સમજી શકતા અને અન્ય કવિઓની કદર પણ કરી શકતા. એમની એ શક્તિ વિશેષથી જ ધોળકાના દરબારમાં કર્તા હતાં સોમેશ્વર હોવા છતાં હરિહરને સન્માન પ્રાપ્ત થયું હતું. જાતે એ વિષયમાં રસ લેતાં અને બીજાને પ્રેરણા હેતાં. મંત્રીશ્વરની પ્રાર્થનાથી નારવંદ્રસરિએ ‘કથારત્નસાગર’ અને તેઓના શિષ્ય શ્રી નરેન્દ્રપ્રભે ‘અલંકારમહોદધિ’ નો રચના કરી હતી. ઉદયપ્રભાતામાં બીજા મહારાજે ‘ધર્માબ્યુદય’ મહાકાવ્યની રચના કરી હતી, જેની તાડપત્ર પર લખાયેલ પ્રત કે જેમાં મંત્રીશ્વરના ખુદ પોતાના હસ્તાક્ષર છે એ ખંભાતના શ્રી. શાન્તિનાથ જૈન તાડપત્રીય ભંડારમાં છે. મંત્રીશ્વરે ત્રણ મોટા જ્ઞાનભંડાર બનાવરાવ્યા અને પાણીની માફક દ્રવ્ય ખરચીને એમાં પ્રાચીન પ્રતોનો સારા પ્રમાણમાં સંગ્રહ કર્યો. સાહિત્યની સેવામાં જરામાત્ર ન્યૂનતા નથી દાખવી.

વીરધવળનું મૃત્યુ સન ૧૨૩૮ માં થયું. એના મરાણથી પ્રજાના દરેક જનને આઘાત પહોંચ્યો. એના પ્રત્યેની અસીમ ભક્તિથી ખેંચાઈ ૧૨૦ મનુષ્યો એની ચેહમાં બળી મરવા તૈયાર થયા, પણ તેજપાળે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી, સખત ચોકી પહેરે ગોઠવી, એ બધાને મરતાં બચાવ્યા. એના પુત્ર વીરમ અને વીસલ વચ્ચે રાજગાદી માટે ઝઘડો ઉઠીભલ્યો. વસ્તુપાલે લાંબી નજર દોડાવી વીસલને ટેકા આપ્યો. આથી વીરમ બહોર નાશી ગયો, ન્યાં તેના સસરા ઉદિસિંગ દ્વારા પાછળથી ધાતકી રીતે તેનું ખૂન કરવામાં આવ્યું.

વીસલદેવના રાજ્યકાળમાં મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળે મંત્રીપદનો ત્યાગ કર્યો. એ માટે એ મત છે: એક રાજાના મામા સિંહે એક સાધુનું અપમાન કર્યું હતું, તે પ્રસંગને આગળ કરે છે. બીજા મત પ્રમાણે મંત્રીશ્વરની વય પાંચી થઈ હતી એટલે આત્મસાધન નિમિત્તે અધિકાર છોડવાની વાત તરી આવે છે. ટૂંકમાં કહીએ તો આખીયે જિંદગી મંત્રીશ્વરે ગૌરવપૂર્ણ રીતે રાજાને તેમ પ્રજાને વફાદાર રહી ગાળી છે. રાજ્યધુરાને વહન કરવા છતાં ધર્મના આચાર પાળવા બનતું કર્યું છે. જેનો એટલે અહિંસાના ઉપાસક છતાં, કાચર કે ડરથી નહીં જ, એ વાત એમના જીવનમાંથી ડગલે ને પગલે દર્શિતોત્તર થાય છે. સન ૧૨૪૧ માં મહાત્મ વસ્તુપાળે પરલોક પ્રમાણ કર્યું. સૌ કોઈની આંખ બીની થઈ (ચાલુ)

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

૫. પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિને જે મનુષ્યાદિનું સામાન્ય જ્ઞાન અવિપરીત થાય છે, તોપછી તે સમ્યગ્દષ્ટિ કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર—જે જીવ શ્રીતીર્થકર દેવે કહેલી સકલ પદાર્થતત્ત્વની તમામ બિના સાચી માને, પણ એક બાબતને જાડી માને, એના ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખે, તો તે મિથ્યાદષ્ટિ જ કહેવાય. તત્ત્વદષ્ટિએ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને મનુષ્યાદિનું કે અવ્યક્ત સ્પર્શનું જ્ઞાન રૂચિરહિત હોવાથી તે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ ન કહેવાય, એમ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે બીજા કર્મસ્તવની ટીકામાં જણાવ્યું છે કે—શ્રી યોગશાસ્ત્ર આદિમાં કહ્યું છે કે—અદ્રકપણું વગેરે ગુણોને લઈને મિથ્યાદષ્ટિને ગુણુસ્થાનક સમજવું.

૬. પ્રશ્ન—કયા કયા ગુણુસ્થાનકોમાં રહેલા જીવો મરણ પામી પરભવમાં જાય ?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનક, ૨ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક, ૩ થી ૧૦ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનકથી માંડીને ઉપશાંતકષાય વીતરાગ હ્રદય ગુણુસ્થાનક સુધીનાં આઠ ગુણુસ્થાનકો તથા ૧૧ અયોગિકેવલિ ગુણુસ્થાનક—અગિયાર ગુણુસ્થાનકોમાંના કોઈ પણ ગુણુસ્થાનકે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જીવ મરણ પામી શકે એમ શ્રી ગુણુસ્થાનકકરોહાદિમાં જણાવ્યું છે.

૭. પ્રશ્ન—કયા કયા ગુણુસ્થાનકોમાં રહેલા જીવો મરણ પામે જ નહિ ?

ઉત્તર—૩ મિશ્રદષ્ટિ ગુણુસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણકષાય વીતરાગહ્રદય ગુણુસ્થાનક ૧૩ અયોગિકેવલિ ગુણુસ્થાનક—આ ત્રણુ સ્થાનકોમાં રહેલા જીવો મરણ પામે જ નહિ, એમ શ્રી ગુણુસ્થાનકકરોહાદિમાં જણાવ્યું છે. ૭

૮. પ્રશ્ન—કયા કયા ગુણુસ્થાનકો સાથે લઈને જીવ પરભવમાં જાય ?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનક, ૨ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિગુણુસ્થાનક, અને ૪ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ—આ ત્રણુ ગુણુસ્થાનકો લઈને જીવ પરભવમાં જાય, એમ શ્રી પંચસંત્રહાદિમાં જણાવ્યું છે.

૯. પ્રશ્ન—ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવેલા અક્ષર શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—અક્ષર શબ્દનો મુખ્ય અર્થ કેવલજ્ઞાન થાય છે. પ્રસંગથી અક્ષરપદે કરીને મતિશ્રતજ્ઞાન પણ લઈ શકાય. તેનો (કેવલજ્ઞાનાદિનો) અનંતમો ભાગ તો સર્વ જીવોને ખુલ્લો હોય જ છે, વગેરે બિના શ્રી જુહાકરપદ્મત્રવૃત્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં જણાવી છે.

૧૦. પ્રશ્ન—મરણ શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—જન્મથી માંડીને જીવને પ્રાણની સાથે જે સંબંધ હતો, તેનાથી (પ્રાણથી) અલગ થઈને જીવનું જે અન્ય સ્થલે જવું, તે મરણ કહેવાય. જે જીવો જન્મ પામે, તેઓ જરૂર મરણપામે જ, પણ મરણ પામનારા જીવો જરૂર જન્મ ધારણ

કરે જ, એવો નિયમ નથી. કારણકે સિદ્ધ પરમાત્માને જન્મવાનું હોય નહિ તે સંસારી-જીવોને જન્મ ધારણ કરવાનું હોય છે. ૧૦.

૧૧ પ્રશ્ન—જીવ અતિમ સમયે શરીરના કયા કયા ભાગમાંથી નીકળીને બીજી ગતિમાં જાય છે?

ઉત્તર—૧, પગ, ૨, સાથળ, ૩, હૃદય, ૪, મસ્તક, ૫, સર્વાંગ-આમાંના કોઈ પણ ભાગમાંથી નીકળીને બીજી ગતિમાં જાય છે—એમ શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં જણાવ્યું છે. ૧૧.

૧૨. પ્રશ્ન—જેનો આત્મા પગમાંથી નીકળે તે જીવ કઈ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—જેનો આત્મા પગમાંથી નીકળ્યો હોય, તે નરકગતિમાં જાય. ૧૨.

૧૩ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા સાથળમાંથી નીકળ્યો હોય, તે જીવ કઈ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—તિર્યંચ ગતિમાં જાય. ૧૩.

૧૪ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા હૃદયમાંથી નીકળ્યો હોય, તે જીવ કઈ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—મનુષ્ય ગતિમાં જાય. ૧૪.

૧૫ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા મસ્તકમાંથી નીકળ્યો હોય, તે જીવ કઈ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—દેવગતિમાં જાય. ૧૫.

૧૬ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા સર્વાંગ (શરીરના તમામ ભાગમાં)થી નીકળે, તે જીવ કઈ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—પાંચમી સિદ્ધગતિમાં જાય. ૧૬.

૧૭ પ્રશ્ન—જેમ જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મોનો અનેક વાર બંધ થાય છે, તેમ આયુષ્યકર્મનો બંધ અનેક વાર થાય કે નહિ?

ઉત્તર—સંસારી જીવોને ધોલના પરિણામની મદદથી આયુષ્ય બંધ પડે છે. એટલે જ્યારે ધોલના પરિણામ થાય, ત્યારે જ આયુષ્યકર્મ બાંધી શકાય. આ કારણથી કર્મોનો બંધ અનેકવાર થાય નહિ. જીવને ધોલના પરિણામ નિયત કાલે જ થાય છે, તે દાષમે આયુષ્ય બંધાય છે, માટે આયુષ્યકર્મને નિયતકર્મ કહ્યું છે. ૧૭.

૧૮ પ્રશ્ન—એક સાથે બે આયુષ્યકર્મોનો ઉદય હોય કે નહિ?

ઉત્તર—એક સાથે બે આયુષ્યકર્મોનો ઉદય હોય જ નહિ, કારણકે જે કર્મોનો બંધ થયો હોય, તે કર્મોનો અપાધાકાલ વીત્યા બાદ ઉદય થાય. એક સાથે બે બંધ થતો જ નથી, તો પછી બે આયુષ્યનો ઉદય હોય જ કઈ રીતે? એટલે બે આયુષ્ય એક સાથે ભોગવાય જ નહિ. ચાલુ ભવમાં જે આયુષ્યનો ઉદય વર્તે છે, તે આયુષ્યની અવસાની સમજી લેવું કે—તેનો બંધ આ (ચાલુ) ભવમાં થયો જ નથી, કારણકે તે પાછલા ભવમાં જ બંધાય. અહીંથી મરણ પામીને જે ભવમાં જવાનું હોય, તે ભવનું આયુષ્ય અહીં જિંદગીનો અસુક ભાગ વીત્યા બાદ બંધાય. એમ શ્રી લોકપ્રકાશાદિમાં જણાવ્યું છે. ૧૮.

૧૯. પ્રશ્ન—આયુષ્યકર્મનું દૂક સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—૧. જેના પ્રતાપે સંસારી જીવોને વરકાદિ ભવોમાંના કોઈ પણ ભવમાં અસુક દાષમ સુધી રહેવું પડે, તે આયુષ્ય કહેવાય. ૨. અથવા જેનો ઉદય થતાં જીવને

પરભવમાં જનું જ પડે, તે આયુષ્ય કહેવાય. ૩. અથવા નરકાદિ જન્મોમાંના કોઈ પણ ભવમાં જોડેલો કાળ રહેવાનું થાય, તે આયુષ્ય કહેવાય. આ રીતે આયુષ્ય કર્મની આખ્યા શ્રી પ્રજાપતાસૂત્રવૃત્તિ વગેરેમાં જણાવી છે. ૧૮.

૨૦. પ્રશ્ન—શાસ્ત્રમાં આયુષ્યકર્મને બેડીના જેવું જણાવ્યું છે, તે બેડીનું દૃષ્ટાંત કઈ રીતે બટી શકે?

ઉત્તર—જેમ કેદખાનામાં બેડીમાં રહેલો માણસ કેદમાં રહેવાની મુદત પૂરી થયા વિના કેદખાનામાંથી છૂટો થઈ શકતો નથી, તેમ આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ પૂરી થયા વિના સંસારી જીવો તે તે ભવમાંથી છૂટા થઈ શકતા નથી. આ મુદ્દાથી આયુષ્યકર્મને બેડીનાં જેવું કહ્યું છે, એમ શ્રી કર્મમંથ વૃત્તિ-પંચસંગ્રહ ટીકા વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૨૦.

૨૧. પ્રશ્ન—શ્રી. જૈનેન્દ્રાગમમાં આયુષ્યના બે ભેદ પણ કહ્યા છે તે કયા?

ઉત્તર—૧. દ્રવ્ય આયુષ્ય, ૨. કાલ-આયુષ્ય-આ રીતે આયુષ્ય બે ભેદે છે. ૨૧.

૨૨. પ્રશ્ન—દ્રવ્ય-આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—જે આયુષ્યકર્મના દળિયા આત્માની સાથે સંબંધ છે, તે દ્રવ્યાયુષ્ય કહેવાય. સંસારી જીવો જે અમુક કાળ સુધી જીવે છે, તેમાં કારણ દ્રવ્યાયુષ્ય જાણવું. જેમ તેલથી દોલો બને છે, તેમ દ્રવ્યાયુષ્યને લઈને જોડેલો આયુષ્ય પુદ્ગલોના ટેકાથી જીવ અમુક કાળ સુધી જીવી શકે છે. આવાં અનેક કારણોને લઈને આયુષ્યકર્મ પૌદ્ગલિક કહેવાય છે. ૨૨.

૨૩. પ્રશ્ન—કાલ-આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—આવીશમાં પ્રશ્નમાં જણાવ્યા મુજબ આયુષ્યકર્મના પુદ્ગલોના અવલંબનથી સંસારી જીવો જે અમુક કાળ સુધી જીવનું ધારણ કરે, તે કાલાયુષ્ય કહેવાય. ૨૩.

૨૪. પ્રશ્ન—શાસ્ત્રમાં કાલ-આયુષ્યના કેટલા ભેદ જણાવ્યા છે?

ઉત્તર—૧-અપવર્તનીય કાલાયુષ્ય. ૨. અનપવર્તનીય કાલાયુષ્ય-એમ બે ભેદ કહ્યા છે. ૨૪.

૨૫. પ્રશ્ન—અપવર્તનીય કાલાયુષ્યની વ્યાખ્યા શી?

ઉત્તર—જે આયુષ્યનો કાલ પૂરો થયા પહેલાં મરણ થાય, તે અપવર્તનીય કાલ યુષ્ય કહેવાય. આયુષ્યના દળિયામાં સ્થિતિધાતાદિ થવાથી કાલ પૂરો થયા પહેલાં પા જીવ મરણ પામે છે, તેમાં થોડા દાક્રમમાં આયુષ્યના તમામ દલિયા ભોગવાય છે. ૨૫.

૨૬. પ્રશ્ન—અનપવર્તનીય કાલાયુષ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—સંસારી જીવો જે આયુષ્ય પૂરું કરીને જ મરણ પામે (પરભવમાં જન્મ તે અનપવર્તનીય કાલાયુષ્ય કહેવાય. કાલાયુષ્યનું બીજું નામ સ્થિતિ-આયુષ્ય છે. તે ભેદની વિશેષ બિના શ્રી. પ્રજાપતાસૂત્રમાં જણાવી છે. ૨૬.

૨૭. પ્રશ્ન—અપવર્તનીય આયુષ્યમાં તે અનપવર્તનીય આયુષ્યમાં તફાવત શે?

ઉત્તર—આયુષ્યકર્મને બાંધતી જેનાએ કોઈ વખત ભુદા ભુદા અધ્યવસાય નિમિત્તોને લઈને તેની સ્થિતિ નરમ પણ બદલાય છે. જે આયુષ્ય નરમ સ્થિતિવાળું હો તેને અત્યાદિ ક્રિષ્કમોના સંબંધાદિથી પૂરું ભોગવી શકાયું નથી, જેથી આયુષ્યની સિ પૂરી થયા પહેલાં જીવ મરણ પામે છે. આમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે આ

સંજ્ઞાદિ ઉપક્રમે કાગતાં અદ્ય કાલમાં ભોગવાય, તે અપવર્તનીય આયુષ્ય કહેવાય, અને જે આયુષ્ય મજબૂત સ્થિતિવાળું હોય, તે જેમાં ઉપક્રમથી પણ સ્થિતિ ઘટે જ નહિ, તે અનપવર્તનીય આયુષ્ય કહેવાય. એટલે આયુષ્ય બાંધવાના ટાંધમે એટલી સ્થિતિ હોય, તેટલું આયુષ્ય પૂરું કરીને જ સંસારી જીવો મરણ પામે તો, તેનું આયુષ્ય અનપવર્તનીય છે, એમ જાણવું. આ રીતે અપવર્તનીય આયુષ્ય બાંધેલી સ્થિતિ પ્રમાણે ભોગવાવું નથી, ને અનપવર્તનીય આયુષ્ય સંપૂર્ણ ભોગવાય છે. આ ભેદ તરફ લક્ષ્ય રાખીને શ્રી ગણ-ધરાદિ મહાપુરુષોએ આયુષ્યના અપવર્તનીયાદિ ભેદો જણાવ્યા છે. ૨૭.

૨૮. પ્રશ્ન—જેવી રીતે કાલાયુષ્યના એ ભેદ જણાવ્યા, તે પ્રમાણે દ્રવ્યાયુષ્યના—૧ અપવર્તનીય દ્રવ્યાયુષ્ય અને અનપવર્તનીય દ્રવ્યાયુષ્ય—એમ એ ભેદ સંભવે કે નહિ ?

ઉત્તર—કાષ્ઠ આયુષ્યની સ્થિતિ પૂરે પૂરી ભોગવાય છે, ને કાષ્ઠ આયુષ્યની સ્થિતિ પૂરેપૂરી ભોગવાતી નથી. આવો બનાવ કાલાયુષ્યમાં બને છે. માટે તે ભેદ કાલાયુષ્યમાં જ પડી શકે. આયુષ્યના દલિયા (પ્રદેશો) તમામ ભોગવાય છે જ, તેથી દ્રવ્યાયુષ્યના અપવર્તનીયાદિ ભેદો હોષ શકે જ નહિ. ૨૮.

૨૯. પ્રશ્ન—આયુષ્ય કર્મના બધા દલિયા ભોગવાય જ, ને સ્થિતિ સંપૂર્ણ ન પણ ભોગવાય, એ વાત યથાર્થ સમજવાને માટે એક એ દષ્ટાંત જણાવો.

ઉત્તર—ચાલુ ખિનાને યથાર્થ સમજવાને માટે—૧. કાચો ઘડો ૨. દોરડી ૩. દીવો. આ ત્રણ દષ્ટાંતો સમજવાં જોઈએ. તે ટૂંકમાં આ પ્રમાણે સમજવાં—૧—એક—અપકવ (કાચી—લઢીમાં બરાબર પકવે નહિ, એવી) માટલી છે—તેમાં ૨૫ શેર પાણી ભર્યું છે. તે માટલી કાચી હોવાથી શરૂઆતમાં તેમાંથી ટીપે ટીપે પાણી ટપકે છે. પણ ફાટ પડે ત્યારે ૨૫ શેર પાણી એકદમ થોડા કાલમાં ખાલી થઈ જાય છે એટલે પાણીનો નાશ થાય છે. અહીં અપવર્તનીય આયુષ્ય—કાચી માટલીમાં રહેલા પાણી જેવું સમજવું. બાકીની ખિના સમજાય એવી છે. ૨—એક (૫૦ હાથ) લાંબી દોરડી છે, તેને છેડેથી સળગાવીએ તો તે છૂટી લાંબી કરેલી હોવાથી તેને બળતાં બણીવાર લાગે છે, ને યુગ્મળું વાળીને સળગાવીએ તો બળતાં થોડી વાર લાગે. એ જ પ્રમાણે આયુષ્યમાં પણ તેમ જ બને છે. દરેક સમયે ઓછા ઓછા પુદ્ગલો ભોગવાય, તો સંપૂર્ણ આયુષ્યના અંતે સર્વ પુદ્ગલો ભોગવીને ક્ષય પામે છે. આવું અનપવર્તનીય આયુષ્યમાં બને છે. આયુષ્યના પુદ્ગલો થોડા થોડા ભોગવાય, એવું અમુક કાલ સુધી થયા બાદ—આગળના સમયોમાં દરેક સમયે વધારે વધારે ભોગવાય, તો તે તમામ આયુષ્યના પુદ્ગલો થોડા ટાંધમમાં ભોગવીને ક્ષય કરી શકાય છે. આવું અપવર્તનીય આયુષ્યમાં બને છે. ૩—એક કાઠીયામાં તેલ પૂરીને દીવો સળગાવ્યો છે. તેની દીવેટ જો રીતસર સળગતી હોય, તો તેલનો ક્ષય (નાશ) લાંબે કાળે થાય, ને દીવો મોટો કરીએ એટલે દીવેટ મોટી કરીને સળગાવીએ, તો વધારે પ્રમાણમાં દીવો બળે છે, માટે તેલ થોડા ટાંધમમાં ખલાસ થઈ જાય છે. તેથી એમ કહેવાય છે કે—“ દીવે જલદી બઝાઈ ગયો ”. આ જ વસ્તુસ્થિતિ આયુષ્યમાં પણ બને છે. આ ત્રણ દષ્ટાંતોનું રહસ્ય એ છે કે—દીપક વગેરેની માફક અપવર્તનીય આયુષ્ય થોડા ટાંધમ ભોગવાય છે, ને અનપવર્તનીય આયુષ્ય લાંબા કાલે (એટલું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય, ત્યાં સધી) ભોગવાય છે. ૨૯.

(આલુ)

गुरुनामगुप्त श्रीआदिनाथस्तोत्रम्

सपादकः—पूज्य आचार्य महाराज श्री विजयक्षमाभद्रखरिजी

श्रीसर्वज्ञ जगच्चन्द्र,^१ श्रीदेवेन्द्रगणस्तुतः ।

विद्यानन्द^३मय स्वामीन्, जय त्वं वृषभध्वजः ॥ १ ॥

सद्धर्मघोष^४मातन्वन्, नृदेवासुरपर्वदि ।

सच्चक्रोरजनोल्लास—सोमप्रभ^५प्रभो जय ॥ २ ॥

सिद्धिसीमन्तिनीभाळे, त्वं सोमतिलको^६पमः ।

परमानन्द^७कन्दात्मा, देहि मे पदमव्ययम् ॥ ३ ॥

श्रीपद्मतिलका^८दक्ष, जगत्तृतयसम्पदः ।

विमलाचलशृङ्गारं, वन्दे त्वां विमलप्रभम्^९ ॥ ४ ॥

कामनिर्नामनाशाय, चन्द्रशेखर^{१०}सन्निभः ।

श्रेयसे मूयसे मूयात्, श्रीजयानन्द^{११}मन्दिरः ॥ ५ ॥

श्रीदेवमुन्दरा^{१२}घोश—नत त्वं ज्ञानसागरः^{१३} ।

जय सद्गुणरत्नाढ्य,^{१४} श्रीनाभिकुलमण्डन^{१५} ॥ ६ ॥

ईश्वार्कुवंशपाथोधि—श्रीसोममुन्दरधुतिः^{१६} ।

संपन्मयं विमो सर्वं, कुर्वन् कुवल्यं जय ॥ ७ ॥

श्रीसाधुरत्नसूरीश,^{१७} स्तूयमानं स्तवं जनः ।

लभते त्रिजगत्पूज्य, मुनिमुन्दर^{१८}सम्पदम् ॥ ८ ॥

श्रीनाभेय कुताराति—जय चन्द्र^{१९}गुरुप्रभः ।

दृष्टत्वं भाग्ययोगेन, मया भुवनमुन्दर^{२०} ॥ ९ ॥

जिनमुन्दर^{२१}सौभाग्य—विद्यासागर^{२२}तात मे ।

आगमे कुशलां बोधिं, देहि मे जिनकीर्तिं^{२३} ॥ १० ॥

श्रीमत्तपोगणगुरुत्तमनाममन्त्र—स्तोत्रं पवित्रमति यः पठते प्रभाते ।

श्रीआदिदेवजिनहर्षमहोदयाढ्यं, श्रीसोममुन्दरपदं कुरु तस्य नाथ ॥ ११ ॥

इति श्रीगुरुनामगुप्तश्रीआदिनाथस्तोत्रम् । संवत् १४५—(छेलो अक्षर कपाई गयो छे).

आ स्तोत्र श्लेषमय छे. ओक तरङ्गी जिनेश्वरदेवनी स्तुतिनी दृष्टिजे वांयता बुद्ध बुद्धा प्रकटरनां विशेषज्ञाथी श्री आदीश्वर प्रभुनी स्तुति करवाभां आवी छे. अने भीष्ट औतिहासिक अटले के पदावली याने गुरुपरंपरानी दृष्टिजे वांयतां ओभां तपागन्धनी पदपरंपराभां थयेला आचार्योंनां नामो आपवाभां आभां छे. आ नामो श्री तपागन्धनु

સીમંધર-વિનતિ-સ્તવન

સંગ્રહક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

મુણ મુણ સરસતિ ભગવતિ, તારિ જગ વિખ્યાત;
ભવિજનની કિરતિ વધે, તેમ તું કરજે માત. ॥ ૧ ॥
સીમંધરસ્વામી મહાવિદેહમાં, બેઠા કરે વખાણ;
વંદણા માહરી તિહાં જઇ, કેળે ચંદા ભાણ. ॥ ૨ ॥
મુઝ હિયડું તે સંસે ભરું, કોણ આગલ કહું વાત;
જેહસું બાંધું ગોઠડી, તેહસું ન મલે ધાત. ॥ ૩ ॥
બાણું જઈ આવું તુમ કને, યણ વિષમ વાટ પંથ દૂર;
કુંગર ને દરિઆ ઘણા, વિચે નદિના પૂર. ॥ ૪ ॥
તે માટે ઇહાં રહી, જે જે કરું વિલાપ;
તે તુમે પ્રભુજી સાંભલો, મારા અવશુણ કરજે માપ. ॥ ૫ ॥

ઘલ પહેલી

ભરતખેત્રનાં માનવી રે, જ્ઞાની વિના મુઝાય;
તિણે કારણ તુમને ઘણું રે, પ્રભુજી મનહાં આહિ રે ॥ ૬ ॥
સ્વામી આવોને એણે ક્ષેત્ર. (શ્રી આંકણી)
તુમ દરિસણ બે દિબીઈ રે, તો નિર્મલ થાય નેત્ર
ગાહરિયો પરવા મિલો રે, ઘણો કરે વિખવાદ;
પુરિઆવંત થોડા હુઆ રે, નિર્ધનની વિશ્વાસ. સ્વામીં ॥ ૭ ॥
ધરમીની હાંસી કરે રે, પક્ષ વિહુણો સિદ્ધાય;
લોભ ઘણો જગ વ્યાપિઓ રે, તેણે કરિ સાચું નધિ થાય. સ્વામીં ॥ ૮ ॥
સામાચારિ જ્યુનવી રે, સહુ કોઈ કહે માહરો ધર્મ;
ખોટું ખરું કિમ બાણીઈ રે, તે કોણ લાગે ખંત રે. સ્વામીં ॥ ૯ ॥

ઘલ બીજી

બરે વીરજી વીચરતાં, તારે વીરતતિ સંત રે;
જે જન આવીને પૂછતાં, તારે ભોજતી મનતણી જાતરે ॥ ૧૦ ॥

નામ ક્રમનાથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું તે શ્રી જગન્નંદસૂરિથી શરૂ થાય છે. આ જગન્નંદસૂરિ
જીવિં શ્રી વીરજીથી ૪૪ ની માટે રચ્યા છે. આ સ્તોત્રમાં ૪૪ જગન્નંદસૂરિ, ૪૫
જોગસૂરિ, ૪૬ ધર્મધાપસૂરિ, ૪૭ સોમપ્રભસૂરિ, ૪૮ સોમસિવકસૂરિ, ૪૯ સેવકસૂરિ,
૫૦ સોમકુંડસૂરિ અને ૫૧ શ્રી મનિકંદસૂરિ-આટલા સુપ્રમ પ્રદીપર આભાર્યોનો નામો

હે હે જ્ઞાનીનો વિરહ પડ્યો, તે દહે મુઝ દુઃખ રે;
 સ્વામી સીમંધર તુમ વિના, કહો કુણુ કરસ્યે મુખ રે. હે હેં ॥ ૧૧ ॥
 વિરહણીને રચણી જીસી, એહવી ઘડી મુઝને બાય રે;
 વાત મુઝે નવ નવિયે સાંભલી, પણ નિરણુય નવિ થાય રે. હે હેં ॥ ૧૨ ॥
 જે જે દોભાગીયા જીવડા, તે તો અવતર્યા ઇહાં રે;
 ભૂલા ભમે ઘણું વાડા લીયે, જહાં કેવલી નહીં કોઈ રે. હે હેં ॥ ૧૩ ॥
 ધન માહવિદેહનાં માનવી, જહાં જિનજી દે આરોગ્ય રે;
 જ્ઞાન કરસન ચારિત્ર તે આદરે, સંજમ લે ગુરુ જોગ્ય રે. હે હેં ॥ ૧૪ ॥

હાલ ત્રીજી

સીમંધર સ્વામી માહરા, તું ગુરુ ને તું દેવ;
 તુઝ વિણુ અવર ન ઓલખું, ન કરું અવરની સેવ રે;
 ઇહાં તુમે આવજો રે, વલી ચતુર્વિધ સંધને લાવજો રે. (એ આંકણી) ॥ ૧૫ ॥
 ઇહાં ઉચિત કિરતિ ઘણું રે, અણુકંપા લવલેસ રે;
 અભય મુપાત્ર અલપ હુવા રે, એહવા ભરતમાં દેશ રે; ઇહાં ॥ ૧૬ ॥
 નિશ્ચય સરસવ જેટલો રે, બહુ ચાલ્યો વ્યવહાર;
 અભયંતર વિરલા હુઆ, ઝાઝો બાઝ આચાર રે. ઇહાં ॥ ૧૭ ॥

હાલ ચોથી.

સીમંધર તું મારો રે સાહિબ, હું સેવક તુઝ દાસ રે;
 ભમી ભમી ભવ કરી થાકો, હવે આપો સ્વર્ગવાસ રે. સીમંં ॥ ૧૮ ॥
 એણી મારો કે વટેમાસુ, નાવે વલી નાવે કાસિદ કોઈ રે;
 કાગઢ કી સાથે પોચાડું, હું મોહ્યો તુઝ મોહ રે. સીમંં ॥ ૧૯ ॥
 ચાર કષાય રહ્યા ઘટ માંહે, વ્યાપિ રાતો ઈંદ્રિય રસ રે;
 મદ પણ પોકારે વ્યાપતો, મન નાવે મુઝ વસે રે. સીમંં ॥ ૨૦ ॥
 ત્રસનાનું દુઃખ ન હોત મુઝને, હીત સંતોષનું ધ્યાન રે;
 તો હું ધ્યાન ધરત પ્રભુ તાહરું, થીર કરી રાખી મન રે. સીમંં ॥ ૨૧ ॥
 નિવિઠ પ્રભુમની ગાંઠડી, બાંધી તે કેમ છુટે સ્વામ રે;
 તે હું દર તુઝમાં છે પ્રભુજી, આવે માહરે કામ રે. સીમંં ॥ ૨૨ ॥

હાલ પાંચમી

ખીજે આરો બેઠ પછી, બસે કેતલો કાલ;
 પદ્મનાભ જિનવર તવ હોસે, જ્ઞાનીની ઝાંકઝમાલા. ॥ ૨૩ ॥
 સીમંધરસ્વામી ઈમ કહે, પુછે તીહાંના લોક;
 ભરતખેતરની વાતડી; સાંભલે સુરનરના થોક. સીમંં ॥ ૨૪ ॥
 છઠે આરે જે હસે, પ્રાણી તેહનાં પાપ;
 સાતા ન હોઈ એક ઘડી, ઝાઝો રવિનો તાપ. સીમંં ॥ ૨૫ ॥

એાછાં આઊખાં માણસતણાં, મોટાં દેવનાં આય;
 સુખ ભોગવતાં સ્વર્ગલોકનાં, સાગર પલીઈ જાય. સીમં ૦ ॥ ૨૬ ॥
 સરગ નરગ ઇમ કહે, તુમે તારો ભાગવંત;
 આપેંથી આપે તરો, ઇમ સુણજો સહુ સંત. સીમં ૦ ॥ ૨૭ ॥

ઘણ છૂં

એહવી વાત સૂત્રમાં તે જીવ સાંભલી રે, મ કરેં તુ વીખવાસ;
 જો તે પુન્ય પુરવ કીધાં નહીં રે, તો તે કીહાંથી પોચે આસ,
 જિનજી કીમ મલે રે, કે ભોલાસ્યું વલવલે રે (એ આંકણી) ॥ ૨૮ ॥
 હું છું રાગી પ્રભુ નિરાગીમાં વડો રે, કીમ તેડે તુજ તીહાં;
 સ્થા ગુણ દેખી તુજ ઉપરે રે, કંઠેણા કરેં કિમ આવી પ્રભુ આહેં. જિનં ॥ ૨૯ ॥
 ચોલ મજા સરખો જિનજી સાહિબા રે, હું તો ગલિનો રંગ;
 કટકા કાચણું સુલ સુઝમાં અછે રે, પ્રભુ તું તો નગીનો નંગ. જિનં ॥ ૩૦ ॥
 ભમર સરીખો ભોગી શ્રી ભગવંતજી રે, હું તો માખીને તોલ;
 સરીખા સરિખી બાંધી ગોઠિ રે, જીવ રહ્ય વિચારી યોલ. જિનં ॥ ૩૧ ॥
 કરમ સરિખો લપટાણો તું જીહાં લગે રે, તીહાં લગે તુજને નહિ અવકાસ;
 સમતાના ગુણુ જારે તુજમાં આવસે રે, ત્યારે જાઈસ જિનજી પાસ. જિનં ॥ ૩૨ ॥

ઘણ સાતમી

સીમંધરસ્વામી તણી ગુણુમાલા, જે નરનારી ભાવે ભણુસે;
 તસ સીર વયરી કોઈ ન બ્યાપે, કરમ સનુને હણુસે રે હમચડી ॥ ૩૩ ॥
 સીમંધરસ્વામી સિવપુરગામી, કવિતા કહે સીર નામી;
 વંદના માહરી હૃદયમાં ધારી, ધર્મલાભ દો સ્વામી રે. હણુચડી ॥ ૩૪ ॥
 સીમંધરસ્વામી તણી ગુણુમાલા, જે નરનારી ભાવે ભણુસે;
 તસ સીર વયરી કોઈ ન બ્યાપે, કરમશનુને હણુસે રે. હમચડી ॥ ૩૫ ॥
 તપગચ્છનો નાયક સુંદર, શ્રી વિજયદેવ પટધારી;
 તેહની કિરત જગમાં છે જાડી, એમ યોલે નરનારી રે. હમચડી ॥ ૩૬ ॥
 શ્રીગુરુચણુ બુધી સાડ, સીમંધર જેણે ગાયો;
 સંતોષીક દેવગુરુધરમ, પુરવ પુન્યે પાયો રે. હમચડી ॥ ૩૭ ॥

લખ્યા સં. ૧૮૮૫ ના ભાદરવા વદ ૦)) વાર રજી

નોંધ—આ વિનતિ સ્તવન ધણું જ હૃદયગમ અને કર્તાની અંતર્મુખ આત્મલક્ષી
 આગણીથી લખેલું છે. આ કૃતિના રચયિતા આ શ્રી વિજયદેવસુરિના કોઈ શિષ્ય હોવા
 એમ ૩૬ મી કડી ઉપરથી લાગે છે. એટલે આ સ્તવન ૧૭ મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં
 રચાયેલ હોઈ તથ્યસો વર્ષનું પ્રાચીન છે.

નવી મદદ

છેલ્લા બે મહિનામાં નીચે મુજબ નવી મદદ નોંધાઇ છે—

- ૧૦૦) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનંદનસૂરિજી મહારાજના સદુપદેશથી શેડશ્રી જીલાખીદાસ નાનચંદ તરફથી હા: શેડ મુગચંદલાઇ જીલાખીદાસ, ખંભાત. (પાંચ વર્ષ માટે.)
- ૧૦૦) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી શેડ શ્રી મોહનલાલ લલુભાઇ કલકત્તાવાળા, અમદાવાદ (દરવર્ષે.)
- ૫૧) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી રાજમંત્રી શેડ શ્રી હીરાચંદ વસનજી, પોરબંદર.
- ૨૫) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયલલિતસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રી જૈન શ્વેતાંબર સંઘ, ખીમેલ (મારવાડ.)
- ૧૫) પરમપૂજ્ય ઉપાધ્યાય મહારાજ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ તથા પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી. કાંતિસાગરજીના સદુપદેશથી શ્રી. જૈન શ્વેતાંબર સંઘ, ગોદિયા(સી.પી.)
- ૧૦) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. વીરપુત્ર આનંદસાગરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીમતી બહેન ગ્રેમઆઇની દીક્ષા નિમિત્તે શેડ શ્રી. શેરસિંહજી કાઠારી તરફથી, કેટા. આ સર્વ પૂજ્યો તથા સદ્ગૃહસ્થોનો અમે આભાર માનીએ છીએ. વ્યવસ્થાપક.

સ્વીકાર

સિત્તરી (માથ્ય તથા ચૂર્ણિયુક્ત પ્રતાકાર ગ્રન્થ) સંપાદક—પાટણનિવાસી પંડિત અમૃતલાલ મોહનલાલ મોજક, પ્રકાશક શ્રી મુક્તાબાઈ જ્ઞાનમંદિર, શ્રીમાલી વાગો, હમોઈ, પત્રસંખ્યા—૭૨, મૂલ—ત્રણ રૂપિયા ।

ક્ષમા

હેલોંક અનિવાર્ય કારણોસર ફાગણ માસનો અંક અમે પ્રકટ કરી શક્યા ન હતા તેથી ફાગણ-ચૈત્રનો સંયુક્ત અંક પ્રગટ કર્યો છે. અંક પ્રગટ કરવામાં થયેલ ભિલબ માટે વાચકોની અમે ક્ષમા માગીએ છીએ. અને કોઈ અસાધારણ સંજોગો ઉપસ્થિત ન થયા તો આગામી અંક જાન્યુઆરી ૧૫મી મેના દિવસે પ્રગટ કરવા આશા રાખીએ છીએ—૧૯૦

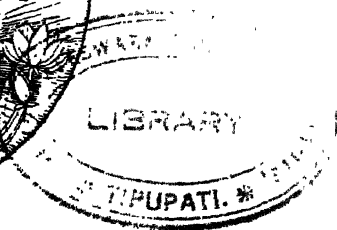
કળા અને સામીય દષ્ટિએ સર્વોચ્ચ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છાયા : સોનેરી બોર્ડર : મૂલ્ય—ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આના બુદ્ધ.)

શ્રી જોગજી અમદાવાદ સંપાદક

જેશિવભાઈની ગલી : પીકાટ, અમદાવાદ

पृ. : ८
अंक : ८

तं. श्री. शा. द. यी. म. न. लाल गो. ड. न. द. र.

क. मा. न. क. :
६२

पृ. ८
NO ८

ત્રુટક

ઉચ્ચરે હર્ષ અતિ પ્રકર્ષે ઉપનો તિથ્યંકરો,
પહણુ સ્વામી ગોત્ર જોહનાં દ્રવ્ય જિનધર સંહરો;
ધન દિન આજનો જાણો તીર્થપતિ સેવા મલી,
મન માંહી રાચો અને નાચો કરો સ્તવના વલી વલી. (૨)

ચાલ

ચૌદ સુપનાંજી જનની દેખે તામ એ; પૂછે પતિજી સુપનપાઠક તે ઠામ એ;
તે ભાખેજી સુપન વિચાર સોહામણો, સુત હોસ્યેજી ત્રિભુવનજન મનકારણો. (૩)

ત્રુટક

કારણો શાશ્વત સુખ જ કેરો ચૌદ રાજ્યહ લોકને,
અથ ભાગે જવા માટે કારણો ભવિ થોકને;
સુષ્ટીય નરપતિ મનોવાંછિત દાન આપી તેહને,
ગરભ-પોસણ ક્રિયા કરતાં મોહ વાધે જોહને. (૪)

ચાલ

ગર્ભ વાધેજી સંપૂર્ણ હોહલે કરી, કલ્યાણુકજી ચવન મોહવ કરતા હરિ;
મન ચિંતેજી એ સંસારસાગર તરી, પુન્યે પામ્યાજી જિનવર-સેવા સુખ કરી. (૫)

ત્રુટક

સુખકરી સેવા લહિ મેવા પરમેષ્ઠિપદ ધ્યાઈઈ,
આખિલ એકાસણું નિવિ પૌષધે આરાહિઈ;
આરાધતાં પ્રભુ સાંભરે તિણું નિર્જરા બહુ પાઈઈ,
ભક્તિ શક્તિ તીર્થપતિના ભવિક ગુણુડા ગાઈઈ. (૬)

ઢાળ ખીજી-જન્મકલ્યાણુક

જખ જનમ્યા જિનવર રાચા, તખ ત્રિભુવન સુખ પાયા;
મંદ મંદ વાચુ તિહાં વાય, સવિ રિતુ પરિપાક સુહાય. જખ૦ (૧)
પંખી સુપ્રદક્ષિણા હેતા, સવિ ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાનકે રહેતાં;
છપન્ન દિસ કુમરી જાણે, આવે અતિ હર્ષ ભરાણે. જખ૦ (૨)
તેહ સૂતિક કરમ કરીને, ગુણુ ગાવે મોહ ધરીને;
જખ સવિ નિજ થાનકી જાંચ, તખ ઈંદ્ર આસન ડોલાય. જખ૦ (૩)
સુધોષ ઘંટા વજડાવે, સવિ દેવને જાણુ કરાવે;
અનુકમે જિન-જનની પાસે, આવી પ્રણમે ઉલ્લાસે. જખ૦ (૪)
લેઈ જાઈ મેરુ-ગિરિ-શૃંગ, મિલે ચોસઠ ઈંદ્ર સુચંગ;
કરે સ્નાત્ર મહોચ્છવ મનરંગ, ગુણુઆમ કરે પ્રભુ સંગ. જખ૦ (૫)
સુપે વલી માતને આવી, સ્તવના કરતા મન ભાવી;
વરસં તિહાં અતિ વસુ-ધાર, જિનવરધર ભરી ઉદાર. જખ૦ (૬)

પોતા નિજ નિજ આવાસ, નૃપ નિરખે વિહાણું^૧ ઉદ્ધાસ;
ભૂપતિ મન હરી ખિત થાય, કરે જનમમોચ્છવ વલી રાય. જખ૦ (૭)

લાલ ત્રીજી-દીક્ષાકલ્યાણક

હવે લોકાંતિક સુર કહે જુઓ ભગવંત,
પ્રભુ અવધિઈ^૨ દેખે ભોગ-કરમનો અંત;
તથા દાન સંવચ્છરી દેતા વાંછિત તંત,
હય ગય મણિ માણિક પૂરે દેવ મહંત. (૧)

ત્રૃક

પૂરે દેવ મહંત તે લાવિ વરંવરી ઘોષાવે,
એક કોડી આઠ લાખ નિરંતર લેખો દાનનો થાવે;
વરસમાં ત્રિણ્યસે કોઠ અઠ્યાત્રી ઉપરે એંસી લાખ;
કંચન વરસી જગ ઉરણુ^૩ કરે કલ્પવૃત્તિની ભાપ. (૨)
દીક્ષા અવસરે હવે આમન ઇંદ્રનું^૪ ઠાલે,
ભવઅવધિ પ્રયુજે અવસર લાહી ઇંમ ગોલે;
જિન-દીક્ષા મોચ્છવ કરવાને અમે જાસ્થું,
સહુ સુણુજો દેવા લાલ અનંત ઉપાસ્થું. (૩)

ત્રૃક

લાલ અનંત ઉપાસ્થું દેવો ઇંમ કહીને તિહાં આવે,
રજત કનક મણિ મન્મથ કેરા કલસ અધિક સોહાવે;
ન્હવરાવી સિખિકા ખેસારી વનખંડે જિન લાવે,
શુભ થાનક ઉતરવા કારણ શિખિકાને તિહાં ઠાવે. (૪)
હવે જિન નિજ હાથે આભૂષણ ઉતારે,
માનુ કર્મ નીકંદે તિમ શિર-કેશ ખિડારે;
પછે સોહમ ઇંદો કોલાહલ તિહાં વારે,
પ્રભુ સામાયકનો કરે ઉચ્ચાર તિવારે. (૫)

ત્રૃક

કરે ઉચ્ચાર તિવારે પ્રભુને ઉપજે ચોથું જ્ઞાન,
અંધે ઇંદ્ર વચ્ચે એક મૂકે લાખ મૂલનું માન;
પ્રભુ તિહાંથી હવે આગલ વિચરે દરીમાંથી હરિ જેમ;^૫
સહુ નિજ નિજ થાનક વલી આવે તૃતીય કલ્યાણક ઇંમ. (૬)

૧. વિહાણું=પ્રભાતે. ૨. ઉરણુ=ઋણરહિત-દેણુરહિત.

૩. દરી=ગુફા, હરિ=સિંહ—ગુફામાંથી સિંહ નીકળે તેમ (પ્રભુ સંસારરૂપી અધારી ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યા અને પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગ્યા). રાજપાટનો ત્યાગ કરી દીક્ષા ગ્રહી ચાલી નિકળતા જિનેશ્વર માટે આ ઉપમા બરાબર ઘટતી છે.

ઢાલ યોથી-કેવલજ્ઞાનકલ્યાણક

- લેઈ ઢીક્ષા પ્રભુ કરે વિહાર, અપ્રતિબધપણે સુખકાર;
કોઈ ઠામ જિન કાઉસગ રહે, પરિસહ ઉપસર્ગ સઘલા સહે. (૧)
જેહને જેટલો છઉમથ કાલ, તેટલો કાલ તપે સુવિસાલ;
અનુકમે વધતો શુભ પરિણામ, શુકલ ધ્યાન અંતર જળ ઠામ. (૨)
જ્ઞાન દર્શન-આવરણ ને મોહ, વઢી અંતરાય તે યોથો જોહ;
ઘાતી ચ્યાર હણી વડવીર, બારમે ગુણઠાણાં તે ધીર. (૩)
નિરમલ ઉપજે કેવલનાણુ, ચાર નિકાય સુર હોલે જાણુ;
કેવલજ્ઞાન મહોચ્છવ કરે, સમોસરણુ વિરચે તતપરે. (૪)
ગણધરની કરે તિહાં થાપના, દાહશાંગી વિરચે તિહાં શુભમના;
ચાર પ્રકારે સંઘ થયાય, પાંત્રીસ ગુણ વાણી ઉચરાય. (૫)
અતિશય પણિ ચોત્રીસ પૂરાય, કોડિ દેવ નિકટે જિનરાય;
ભવિકે જીવને કરે ઉપગાર, લોકલોકના જાણુજીહાર. (૬)

ઢાલ પાંચમી-નિર્વાણકલ્યાણક

- વિચરંતા અવસર જાણી, આદર અણસણ નાણી;
કેઈક કાઉસગે રહેતા, પરચંકાસને કહેંતા. (૧)
વેહની આયુ ગોત્ર નામ, એહને ક્ષય હુઓ જામ રે;
સિદ્ધિ ય સમયમાં વરીયા રે, ઇંદા સોકમાં ભરીયા રે. (૨)
આવે જિનવર પાસે રે, મૂકે આંસુ નિસાસે રે;
પરદખિણા દેઈ જોલે રે, કિમ નવિ જિન વચ જોલે રે. (૩)
ઇંમ વિલપે તિહાં દેવ રે, ચય વિરચે તતખેવ રે;
અગ્નિકુમાર ને વાય રે; મેઘકુમાર સુર આય રે. (૪)
નિજ નિજ કારય કરતા રે, પણુ ઉચ્છાહ ન ધરતા રે;
જિન ગણધર સુનિરાય રે, ચય ત્રિક કરે ત્રિણે કાય રે. (૫)
હવે જિનદાહ ને દંત ને, અસ્થિ ને ભસ્મ જે હુંતરે;
તે લીંઈ નિજ નિજ જોગ રે, જિનવિરહય તણા સોગ રે. (૬)
થૂલ રચે ત્રિણે સાર રે, જિનગુણ ગાય ઉદાર રે;
પ્રભુ વિણુ નહિ દો આધાર રે, જાઈ નંદિસર કાર રે. (૭)
મોચ્છવ તિહાં કરી દેવ રે, જાઈ નિજ થાનિક હેવ રે;
સમુગામાં જિનદાહ મૂકે રે, તસ વિનયાદિ ન ચૂકે રે. (૮)
ભગવઈઅંગે એ ભાખ્યું રે, જંબુપત્રતીઈ દાખ્યું રે;
શુદ્ધ ભાષી ચિત્ત રાખ્યું રે, મોક્ષકલ્યાણક આખ્યું રે. (૯)

કલશ

ઇંચ પણુ કલ્યાણક ગુણઠાણક પામીઈ આરાધતાં,
સાકે સોલ જ્યાસીયા વર્ષે ઉદયમ હર્ષ તે વસધતાં;

સાહ નાગજી કલેભથી એ સાધારણ જિન ગાઈઆ.
ખિમાવિજય જિન ઉત્તમનામે 'પદ્મવિજય' ધ્યાઈઆ.

૨૨૫ સં. ૧૮૧૭, લખ્યા સં. ૧૮૮૬ જેઠ સુદ ૮.

નોંધ—પ્રસ્તુત સ્તવન સુપ્રસિદ્ધ કવિ શ્રી પદ્મવિજયજીની કૃતિ છે. અને કલશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સાહ નાગજીની વિનંતીથી શક સંવત ૧૬૮૨ માં—એટલે ૧૬૮૨ માં શક સંવત અને વિક્રમ સંવત વચ્ચેના અંતરનાં ૧૩૫ વર્ષ ઉમેરતાં વિક્રમ સંવત ૧૮૧૭ માં—એની રચના કરવામાં આવી હતી. આ કવિતાની ભાષા મધુર અને સરળ છે અને ભાવ સ્પષ્ટ છે. તીર્થંકર ભગવાનનાં પાંચે કલ્યાણકો કદ રીતે ઉજવાય છે તેના સ્પષ્ટ ખ્યાલ આ સ્તવન આપે છે. એટલે બાળકોને પ્રભુજીનાં કલ્યાણકોનો ખ્યાલ આવી શકે તે માટે પાઠ્યપુસ્તકમાં આપી શકાય એવી સુંદર આ કવિતા છે.

મારી પાસે આ કવિતાની નકલ કેટલાક વખતથી પોંદી હોવાથી ઉપયોગી સમજીને અહીં આપી છે. આ નકલ કયા ભંડારની હસ્તક્ષિપ્ત પ્રત ઉપરથી ઉતારવામાં આવી હતી તેનો નિર્દેશ નકલ કરતી વખતે ઉતારવો રહી ગયો હોવાથી અહીં નથી આપી શકાયો તે માટે દિવ્યગીર છું.

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક: શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

(ક્રમાંક પદ્મ થી શરૂ : ગતાંકથી ચાલુ : આ અંક સંપૂર્ણ)

ઉપસંહાર

આ લાંબી લેખમાળા મહાન વસ્તુપાત્રના સંક્ષિપ્ત જીવન સાથે પૂર્ણ થાય છે. એમાં જુદાં જુદાં સ્થાનનાં જે નવ કથાનકો વર્ણવેલાં છે અને એની પાછળ જે ઇતિહાસનું પીઠબળ દર્શાવેલું છે એ જોતાં હરકોઈને એટલું તો સહજ સમજાય તેમ છે કે જૈનધર્મ પાળનારા પણ, સમય પ્રાપ્ત થતાં લેશ, પણ નબળાઈ : મગ્યા વગર કિંવા કાયરતાનો સધિયારો શોધ્યા વિના ઉઘાડી છાતીએ સમરાંગણમાં ઘૂમી શક્યા છે અને દુનિયાદારી ભાષામાં જેને બહાદુરી કે પરાક્રમ તરિકે પિછાનવામાં આવે છે એ ફારવી શક્યા છે.

અહીં વિના સંકોચે કહેવું જોઈએ કે—એ રીતે ત્રણવામાં—શસ્ત્રાસ્ત્રોના વપરાશમાં હિંસા સમાયેલી છે. જૈનધર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અહિંસા એ જ મુખ્ય ધર્મ છે અને તેથી એના અનુયાયી વર્ગ માટે મુખ્ય ધ્યેય તો અહિંસાનું જ હોવું જોઈએ. તો પછી સહજ પ્રશ્ન ઉઠવાનો કે જોએએ ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે તરવાર કે લાલાના દાવ ખેંચ્યા અને એ દારા શત્રુઓના પ્રાણોને પરલોકને પંથે વિદાય કર્યા એ ઉચિત ગણાય ખરું? એવું આચરણ કરનારા વસ્તુપાત્ર કે અમરચંદ મુરાણા જૈન કહેવાય ખરા? હિંસા અને અહિંસા સાથે તો ન જ સંભવી શકે. પ્રશ્ન સાચો છે. પણ જો જૈનદર્શનમાં વર્ણવેલ અહિંસા કિંવા દયાપાલનની જુદી જુદી કક્ષાનો વિચાર કરવામાં આવે તો એનો ઉકેલ સહજ આવે તેમ છે. સંપૂર્ણ અહિંસાનું પાલન કરવા કટિબદ્ધ થનાર માટે સમસ્ત શસ્ત્ર કે અસ્ત્રનું છોડવાપણું છે એટલું જ નહીં પણ નાની સરખી લાંકડી કે સામાન્ય લેખાતા તરણાની પણ એને જરૂર નથી જ. વળી તેને માટે તો કાયાથી જેમ અન્ય જીવને ઉપદ્રવ

કરવાપણું નથી નેમ વચન અને મનથી પણ આન્ય જીવને ઉપદ્રવ કરવાપણું નથી. અન્યને દુઃખ પમાડ તેવા મનનાં વિચાર સરખો ન્યાં કરવાનો નથી ત્યાં માઠાં લાગે એવાં વચન વદવાપણું તો હોય જ તેનું ? આ પ્રકારનો સખત નિંમમ મોટા લાગે અમણો જ પાળી શકે અર્થાત્ ઉચ્ચ કોટિના અભ્યાસી સાધુઓ જ એ દિશામાં જીવન ગાળી શકે. સંસારવાસી આત્માઓ કે જેમના શિરે રાજ્ય ચલાવવાની, લેવડદેવડના વહીવટ કરવાની, અગર તો આરંભ-સમારંભનાં કાર્યો સંભાળવાની જવાબદારી હોય છે એવા મનુષ્યો માટે ઉપર વર્ણવ્યું એ રીતે અહિંસાનું પાલન શક્ય નથી. એથી જેઓને સંસારના બંધનમાં રહી અરસપરસની ફરજો અદા કરવાની છે એવા શ્રાદ્ધ વર્ગ માટે અહિંસા ધર્મરૂપ તો છે જ, પણ તેનું પાલન કરવાનું માપ જુદું છે. એમાં કડકાઈ કરતાં છુટછાટ વધુ છે. અપરાધી પ્રત્યે કે આવશ્યક ફરજ ટાણે એ મૌન ન સેવે. નજર સામે જુલમ થઈ રહ્યો હોય કિંવા અગિવાનો હાથ નળળાને કે અસહાયને ડારતો હોય તો એ હાથ જોડી કાઢો ન રહે. એ વેળા ઉઘાડી છાતીએ ઝુકાવે અગર તો હાથમાં શસ્ત્ર પકડી પડકાર કરે. જુલમગારનો સામનો કરવો એ એની ફરજ ! એ પરિસ્થિતિ લક્ષ્યમાં લઈ જૈન સિદ્ધાંતકારોએ અહિંસાનું પ્રમાણ અમણસમૂહ માટે જ્યારે પૂર્ણ એટલે સોળ આની કહ્યું છે ત્યારે શ્રાદ્ધ યાને ઉપાસક વર્ગ સારું એક આની મૂક્યું છે. અલખત શક્તિ અને સંજોગો અનુસાર એક આનીથી આગળ વધવામાં વાંધા નથી જ. ન્યાં આવી દીર્ઘ-દર્શિતા ભરી ગોઠવણ હોય, ન્યાં એ રીતે એક એ નહિ પણ સંખ્યાબંધ આત્માઓ આચરણ કરી ચૂક્યા હોય, અને ન્યાં એ વાતની સાક્ષીમાં ઇતિહાસ ડિ'ડમ નાદ કરતો હોય ત્યાં એમ કહેવું કે જૈનધર્મની અહિંસા દેશની પરાધીનતા માટે જવાબદાર છે, અથવા તો ગુજરાતના પતનમાં એણે અત્ર લાગ લગવ્યો છે તો એ માત્ર વાલિશતા છે એમ જ નહિ પણ ઇતિહાસની અજ્ઞાનતા પણ છે જ. એવું વદનાર જે સાક્ષર વર્ગમાં કોઈ હોય તો કહી શકાય કે એની કક્ષમે સત્યનો અપલાપ કરી કેવળ અસ્થાનું પાન જ કર્યું છે.

દુનિયાનો મોટા ભાગ જો માપે શૌર્ય કે પરાક્રમને માપે છે એની અનેક પરાક્રમ ગાથાઓ ભારતવર્ષમાં અને એની બહારના દેશમાં ભૂતકાળમાં અને આજે પણ રચાઈ હતી અને રચાય છે, અને તે ઉપરથી જય-પરાજયના આંક મૂકાય છે. આ સાચું છે છતાં એથી અહિંસામાં કંઈ જ નથી અથવા તો એ કેવળ આત્મિકત્રેય સારું જ ઉપયોગની વસ્તુ છે, વ્યવહારમાં એનું કંઈ જ મૂલ્ય નથી એમ માનવામાં જરૂર ઉતાવળ છે. જે વસ્તુ એક આત્માને કલ્યાણપથે લઈ જવાનું સામર્થ્ય ધરાવે તે સંખ્યાબંધ આત્મા માટે શા સારુ એવો માર્ગ ન ઉઘાડે ? ભૂત અને વર્તમાનનાં ઉદાહરણ એકઠાં કરતાં જરૂર લાગવાનું કે એમાં ઉત્કૃષ્ટ શક્તિ છે. એનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો હિંસાના વિષમ ને લોહીયાળ માર્ગે જઈ હજારોની પ્રાણહાનિ કરવી અને જય મળ્યા છતાં સાચી શાંતિ ન મળે કિંવા ભાવિ લય ગમે રહે એવી ત્રિશંકુ દશામાં રહેવું, એ કરતાં અહિંસાનો પંથ ઘણી રીતે શ્રેષ્ઠ છે. અલખત એમાં કપરાશ ભારી છે અને સહન કરવાનું વધુ છે, છતાં એનો આખરી અંતમ પ્રેમમય અને કાયમી શાંતિમાં પરિણમે છે એ નિશ્ચિત વાત હોવાથી-પ્રશંસનીય અને અનુકરણીય છે. જૈનોની અહિંસાએ પતન નથી નોતર્યું ! એ માટે ગાંધીજીના શબ્દો ટાંકી લેખમાળાને સામાન કરીશ. 'મોડર્ન રીવ્યુ' નામના પ્રસિદ્ધ માસિકમાં વર્ષો પૂર્વે દેશભક્ત લાલા લજપતરાયે લખેલું કે—

“ The elevation of the doctrine of Ahimsa to the highest position contributed to the downfall of India.”

ભાવાર્થ—“અહિંસાના સિદ્ધાંતને શ્રેષ્ઠ ગણી તેને એકદમ ઓચી કક્ષાએ ચઢાવી દેવાથી ભારતવર્ષનો અવપાત થયો છે.”

એ લેખમાં આગળ જતાં જૈનધર્મની અહિંસા પ્રત્યે પણ કટાક્ષ કરી પરાધીનતામાં કારણરૂપ બતાવેલી. એ સંબંધમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે—

“ During the past 1500 years we have as a nation given ample proof of physical courage, but we have been torn by internal dissensions and have been dominated by love of self instead of love of country. We have, that is to say, been swayed by the spirit of irreligion rather than of religion.

“ I do know how far the charge of unmanliness can be made good against the Jains. I held no brief for them.

“ Our Shastras seem to teach that a man who really practises Ahimsa in its fulness has the world at his feet; he so effects his surroundings that even the snakes and venomous reptiles do him no harm. This is said to have been the experience of St. Francis of Assisio...અમયદાન (Gift of life) is the greatest of all gifts.

“ If we are unmanly to day, we are so, not because we do not know how to strike, but because we fear to die. He is no follower of Mahavir, the apostle of Jainism, who being afraid to die, takes flight before any danger, real or imaginary.”

ભાવાર્થ—શ્રી લાલા લખપતરાયે કરેલ આક્ષેપોના જવાબમાં ગાંધીજી જણાવે છે કે—
“ છેલ્લાં ૧૫૦૦ વર્ષ દરમિયાન એક દેશ તરીકે આપણે શારીરિક હિંમતના ઘણા પુરાવા આપ્યા છે, પણ આપણે આંતરિક ઝઘડાઓથી છુટ્તું થઇ ગયા છીએ અને દેશપ્રેમના સ્થાને આપણે સ્વાર્થપરાયણ થઇ ગયા છીએ. એમ કહી શકાય કે આપણે ધર્મ ભાવનાના બદલે અધર્મ ભાવનાના ભોગ બન્યા છીએ.

“ હું કંઈ જૈનોનો અચાવ કરવા નથી માગતો, પણ (આપણી) નાહિમ્મત માટે જૈનો ઉપર કેટલું દોષારોપણ થઈ શકે એનો મને બરાબર ખ્યાલ છે.

“ આપણાં શાસ્ત્રો તો એમ શીખવે છે કે જે માણસ સાચી રીતે સંપૂર્ણ અહિંસાનું આચરણ કરે છે તેના ચરણમાં આખી દુનિયા આવી પડે છે, તે આસપાસના વાતાવરણને એટલું પ્રભાવિત કરે છે કે સર્પ અને ઝેરી જનવરો પણ તેને કશું નુકશાન કરતા નથી. એસીસીઓના સંત ફ્રાન્સીસને આવો અનુભવ થયાનું કહેવાય છે.....અભયદાનને બધાં દાનોમાં શ્રેષ્ઠ દાન ગણવામાં આવ્યું છે.

“ જે આપણે અત્યારે નાર્મિક બની ગયા છીએ તો તેનું કારણ આપણે પ્રહાર કરવાનું ભૂલી ગયા છીએ એ નથી, પણ તેનું કારણ તો આપણે મરણથી ડરતા થયા છીએ એ છે. તે માણસ જૈનધર્મના પયગંબર સમા મહાવીરનો અનુયાયી નથી કે નો મોતથી ડરતો કાલ્પનિક કે સાચા ભય સામેથી નાસી છૂટે છે.”

(સંપૂર્ણ)

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક:-શ્રીયુત સારાભાઈ અણિલાલ નવાખ, અમદાવાદ.

(ક્રમાંક ૮૮ થી ચાલુ)

- (૧) વિક્રમ સંવત ૧૬૧૮ વર્ષે શ્રી જેસલમેર
- (૨) મહાકુર્ગે રાઠલ શ્રી ચાચિગદેવવિજયિરાજ્યે
- (૩) ડકેશવંશે ચાંપઢાગોત્રે સાં હેમા પુત્ર ॥
- (૪) પૂના તત્પુત્ર દીતા તત્પુત્ર પાંચા તત્પુત્ર ॥
- (૫) સં૦ સિવરાજ સં૦ મહિરાજ સં૦ લોલા લાંધવેન
- (૬)
- (૭) સુહવદે પુત્ર સં૦ થિરા સં૦ મહિરાજ ભાર્યા મહિગલદે પુત્ર સહસા
- (૮) સાજણ સં૦ લોલાભાર્યા લીલાદે પુત્ર સં૦ સહજપાલ રત્નપાલ ॥
- (૯) સં૦ લાલ્ખણ-ભાર્યા લલ્ખમાદે પુત્ર સિલ્હરા સમરા માલા સોઢાકડ-
- (૧૦) રા પૌત્ર ડધા શ્રીવત્સ સારંગ સદ્ધા શ્રીકરણ ડગમસી સદારંગ
- (૧૧) ભારમલ્લ સાલિગ સુરજન મંઢલિક પારસ પ્રમુ
- (૧૨) સ્વ પરિવારસહિતેન વાં કમલરાજગણિવરાણાં સ
- (૧૩) દુપદેશેન માતૃ રૂપી પુણ્યાર્થે શ્રીકલ્યાણમસ્તુ
- (૧૪) શ્રીસુમતિલિલ્લાનિ કારિતાનિ
- (૧૫) પ્રતિષ્ઠિતાનિ શ્રીસુરતરગચ્છે શ્રી જિનમંદ્રસૂરિ
- (૧૬) પટ્ટાલંકાર શ્રીજિનચંદ્રસૂરિમિઃ ॥
- (૧૭) વાં કમલરાજગણિવરાણાં શિલ્પ્ય ઉત્તમલાભ ગણિ પ્રણમંતિ ॥

સંભવનાથજીના દેરાસરનું શિખર સાદું જ છે, પરંતુ તેના પૃષ્ઠ ભાગના ગોખલામાં તથા બંને બાજુના મંડોપોના ગોખલામાં પીળા પાષાણની એકેક પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ છે.

(૩) શ્રી શીતલનાથજીનું દેરાસર

ઉપરોક્ત (૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજી મૂળનાયકના દેરાસરની ભમતીમાંથી જમણી બાજુની ખારી મારફતે શ્રી શીતલનાથજીના દેરાસરમાં જવાય છે. શીતલનાથજીના દેરાસરમાં મૂળનાયક તરીકે શીતલનાથજીના બદલે શાંતિનાથજીની ધાતુપ્રતિમા બિરાજમાન છે. ગભારામાં મૂળનાયક સિવાય ૨૬ પાષાણની તથા ૧ ધાતુની નાની પંચતીર્થો બિરાજમાન છે અને ૧ તાંબાનો સિદ્ધચક્રનો ચંદ્ર છે. આ ઉપરાંત રંગમંડપની બંને બાજુએ નાની મોટી પાષાણની ૬૨ પ્રતિમાઓ તથા મોટા ૫ બિનબિંબે ધાતુનાં છે અને ધાતુની ૨ પંચતીર્થો પણ છે. રંગમંડપની જમણી બાજુએ સંજેમરમરનો એક મોટો સત્તરિસય બિનપટ છે; આ પટની ઉંચાઈ ૫ ફીટ છે અને લંબાઈ આશરે ૭ ફીટ છે.

આ દેરાસરની છતમાં દિવસે પણ એટલા બધાં ચામાચીડીઆં લટકે છે કે જે વહીવટદારે તેનો તાત્કાલિક પ્રયત્ન નહીં કરે તો ચામાચીડીઆંની હુકારથી થતી દેરાસરની આશા-તના નિરંતર ચાલુ રહેવાનો સંભવ છે. શીતલનાથજીના દેરાસરમાં જવાનો મુખ્ય રસ્તો તો જૈસલમેરના મૂળનાથકના જિનમંદિરમાં દાખલ થતાં જે મોટું વિશાળ તોરણ આવે છે, તેની જમણી બાજુએ છે. પરંતુ (૨) શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરની માફક, જૈસલમેર શહેરમાં જૈનોની વસ્તી દિનપર દિન ઘટતી જતી હોવાથી કોઇ એકલોકી પ્રવાસી યાત્રાળુ સિવાય અને તિથિના દિવસે સિવાય મંદિરોના પૂજારીઓ તથા એકાદ-બે ધર્મ-શ્રદ્ધાળુ જૈનો જ આ કિલ્લાપરનાં જિનમંદિરોના દર્શને આવે છે, તેથી મોટે ભાગે આ મુખ્ય દરવાજાને બંધ જ રાખવામાં આવે છે.

શીતલનાથજીના મુખ્ય દરવાજાની ડાબી બાજુની ભીંતપરની ચુનાની બળીઓ પૈકી એક બળીમાં કાલિયામર્દનનું સુંદર દશ્ય શિખરોએ રજુ કરેલું છે, જે ખાસ જોવા લાયક છે.

આ પ્રમાણે કિલ્લાપરનાં ત્રણ જિનમંદિરોમાં જવાનો મુખ્ય ચાલુ રસ્તો શ્રી પાર્શ્વ-નાથજીના જિનમંદિરનો પ્રવેશ માર્ગ છે. આ ત્રણે જિનમંદિરોનાં દર્શન કર્યા પછી બહાર નીકળીએ એટલે ડાબા હાથ તરફ (૪) શ્રી શાંતિનાથજીનું તથા (૫) શ્રી અષ્ટાપદજીનું દેરાસર આવે છે. આ બંને દેરાસરો એક જ દેરાસરમાં ઉપર નીચે આવેલાં હોવા છતાં, પરંપરાથી અલગ ગણાય છે, તેથી મેં પણ તેનો અલગ ઉલ્લેખ કરેલો છે. આ બન્ને દેરાસરો પૈકી (૪) શ્રી શાંતિનાથજીનું દેરાસર મેડા ઉપર આવેલું છે અને (૫) શ્રી અષ્ટાપદજીનું દેરાસર નીચે-ભોંયતળીએ આવેલું છે.

શ્રી શાંતિનાથજીનું દેરાસર

શ્રી શાંતિનાથજીના ઉપરના દેરાસરમાં તથા નીચેના શ્રી અષ્ટાપદજીના દેરાસરમાં જવા માટેનો રસ્તો એક જ છે. શ્રી શાંતિનાથના મુખ્ય મંદિરની ડાબી બાજુએ જે સુંદર આરસની શિલ્પ-નર્તકીઓની બાજુમાં આ દેરાસર બંધાવનારની તથા તેણે કરેલાં સુકૃત્યોની નોંધવાળી પીળા પાષાણુપર ખોદેલી એક પ્રશસ્તિ છે, જેના પથરની લંબાઇ ૨ ફૂટ ૪ ઇંચ છે તથા પહોળાઇ ૧ ફૂટ ૪ ઇંચ છે (જુઓ જૈન લે. સં. ભાગ ૩ લેખાંક ૨૧૫૪).

શ્રી શાંતિનાથજીના મુખ્ય દેરાસરની સામે રંગમંડપમાં ડાબા હાથ ઉપર પીળા પાષાણુના હાથી પર આ દેરાસર બંધાવનાર શેઠ-શેઠાણીની મૂર્તિઓ પોતાના બંને હાથ જોડીને પ્રભુની સ્તુતિ કરતી હોય તેવી રીતે શિલ્પીએ રજુ કરેલી છે. આ બે મૂર્તિઓ પૈકી શેઠની મૂર્તિ ધાતુની છે અને શેઠાણીની મૂર્તિ સંકેદ આરસની છે. વળી શેઠની મૂર્તિના પાછળના ભાગમાં બે લીંટીનો ટૂંકો લેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) સંવત ૧૫૬૦ વર્ષે પોષ વદિ ૩ દિને ॥

(૨) શ્રી આદિનાથ પ્રતિમા સેવક ॥

લેખમાં નામ નહિ હોવાથી આ મૂર્તિ કોની છે, તેની ખરેખરી ઓળખાણુ થઈ શકવી મુશ્કેલ છે; પરંતુ ત્યાં પૂજારી વગેરેના કહેવાના આધારે જ મેં ઉપરની કલ્પના કરી છે.

આ બંને શેઠ-શેઠાણીની મૂર્તિઓ સિવાય બીજી પણ એ મૂર્તિઓ જમણી બાજુએ એ હાથી પર બિરાજમાન છે, અને આ મૂર્તિઓ પૈકીની શેઠની મૂર્તિ ધાતુની અને શેઠાણીની મૂર્તિ સંકેદ આરસની છે. આ બંને મૂર્તિઓ તથા હાથી પર પણ કોઇ પણ જાતનો લેખ વગેરે નહિ હોવાથી આ મૂર્તિઓ કોની હશે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. આ દેરાસરની ભમતીમાં આપણી ડાબી બાજુએથી જતાં પ્રથમ શ્રી શત્રુંજય ગિરનાર તીર્થાવતારનો પટ છે, જેના નીચેના ભાગમાં સંવત ૧૫૮૫ની સાલનો લેખ છે. (જુઓ જૈ. લે. સં. ભાગ ૩ ને લેખાંક ૨૧૫૫).

આ પટ ઉપરાંત પાષાણની ૧૦૩ નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ તથા એક એક ઉપર ઉપરોક્ત પ્રશસ્તિ લેખ, એ સુંદર શિલ્પ-નર્તકીઓ અને એક લક્ષ્મીનારાયણની સુંદર આરસની મૂર્તિ છે. આ બંને શિલ્પ-નર્તકીઓના શિલ્પો બહુ જ સુંદર છે, અને તે બંનેના ફાટાઓ શેઠ આણંદજી કલ્યાણની પેઢીની ઔશીસમાં છે.

મુખ્ય દેરાસરના મંડાવશેનાં શિલ્પો બહુ જ ક્રેષ્ટ કોટીનાં છે અને તે શિલ્પો પૈકીનાં કેટલાંક શિલ્પો તો જિનેશ્વરદેવોની પદ્માસનસ્થ પ્રતિમાઓનાં તથા જૈન સાધુ મુનિ-રાજેનાં છે. આ દેરાસરના ઉપરનું સામરણ બહુ જ સુંદર અને ઝીણવટભર્યા કાતરકામવાળું છે, જેનો ફાટો પણ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં છે.

મુખ્ય મંદિરમાં દાખલ થઇએ ત્યારે સૌથી પ્રથમ નજર ગર્ભદ્વારની બંને બાજુએ આવેલા વિશાળ પીળા પાષાણનાં સત્તરિસય પટ્ટ પર પડે છે. ગલારામાં પેસતાં ડાબા હાથ પર એ પીળા પાષાણની કાયોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, જે બંને મૂર્તિઓમાં બીજી નાની નાની પદ્માસનસ્થ અગિયાર અગિયાર પ્રતિમાઓ છે, જે બંને મહાની એક ચોવીશી છે. વળી તે મૂર્તિઓની પાસે જ એક પીળા પાષાણની પંચતીર્થ તથા પીળા પાષાણનો મોટો સત્તરિસય પટ છે, આ પટની નીચે ત્રણ લાઈનનો મોટો શિલાલેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) સં૦ ૧૫૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૩ દિને શ્રી ઉકેશવંશે હૈદાક્ષત્રિયાન્વયે શ્રીચુ(હુ?)લ્લગોત્રે મંંકુંદાપુત્ર મંંધીધાપુત્ર મંંલલમસી પુત્ર મંંપદ્મા મંંવીરા તત્ર મંંવીરા પુંંજીંદા મંંધીરા । દેવરાજ । ઢાહા । વસતા । સહજા । તત્ર ધીરા માર્યા

(૨) ધાંધલદે પુંંમ તેજા મંં વિજ્ઞા મંં ગજા મંં સાતલ તત્ર મંં તેજા માંં હાંસલદે પુણ્યાર્થ પુંંમંં રૂપસી મંં સોમસીમ્યાં તત્ર રૂપસી માંં રાંતલદે પુંંમંં રાજા પુત્રી દક્ષી । રુકમણિ । સોમસી માંં સંસારદે પુત્રી રોહિણિ પ્રમુખપરિવારસહિતામ્યાં શ્રીસત્તરિસયપટ્ટિકા કારિતા:

(૩) પ્રતિષ્ઠિતા શ્રીચરતગરગચ્છે શ્રીજિનરાજસુરિપટ્ટે શ્રીજિનમદ્રસુરિપટ્ટે શ્રીજિનચંદ્રસુરિગચ્છનાથકૈ: શિષ્ય શ્રીજિનસમુદ્રસુરિ શ્રીગુણરત્નાચાર્ય પ્રમુખ પરિવારસહિતૈ: ॥ દુર્ગાંધિય શ્રીદેવકર્ણનૃપસંજ્યે । શુભં ભૂવાત્ । લિખિતા કમલલાભમુનિના શ્રેયોસ્તુ ॥

શ્રી માતર તીર્થ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજી

(ક્રમાંક ૮૯થી શરૂ: ગતકંથી ચાલુ: આ અંકે સંપૂર્ણ: લેખાંક ત્રીજો)

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્તિનું વર્ણન

ખેડા જિલ્લાના માતર તાલુકામાં ખરેડા નામે નાનું ગામ છે. ગામની નજીક વાત્રક નદી છે. ગામમાં જૈનોનાં માત્ર એ જ ઘર છે. એક વખતે ત્યાંના વણકર લોકો વાત્રક નદીમાં કાંકરી કાઢવા ગયા. સફલાગ્યે નદીના કિનારામાંથી સાતમા સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્તિ પ્રગટ થઈ. પ્રતિમાજીને નદીના પાણીથી નવરાવી, માટી ફરકરી, પોતાના ઘરે લાવી, ઘરની બહારના ચોકમાં તુલસી-ક્યારો હતો ત્યાં પધરાવી અને તેના કંઠમાં તુલસીની માલા પહેરાવી, પાસે લીના દીવો પ્રગટાવ્યો, અને મૂર્તિની સન્મુખ હરહમેશ ભજનાદિ કરવા લાગ્યા. જે દિવસે આ મૂર્તિ વણકરને ત્યાં આવી તે દિવસે ૫૦ વર્ષની ઉમ્મરવાળા એવા તે વણકરને ઘરે પુત્રનો જન્મ થયો, એટલું જ નહીં પણ ઘરના પાયામાંથી રૂ. ૧૦૦) જેટલી કિંમતનો માલ નીકળ્યો. આ અનાવ અનવાથી તેને પ્રભુ પર બહુ જ આસ્થા બેઠી અને આ મૂર્તિ મહાચમત્કારિક છે તેમ તે માનવા લાગ્યો. પોતાના ઘેર આ રીતે મૂર્તિ આવી અને લાભ થયો તે વાતની બહાર ખબર પડવા દીધી નહીં. જેમ જેમ તેને વધુ ક્ષયદા થતા ગયા તેમ તેમ તેની મૂર્તિ પરની આસ્થામાં વૃદ્ધિ થવા લાગી અને તે મૂર્તિની ભક્તિ દિવસે દિવસે વિશેષ કરવા લાગ્યો. મૂર્તિના અધિષ્ઠિત દેવે માતરના રહીશ સાંકળચંદ હીરાચંદને સ્વપ્ન આપ્યું કે હું ખરેડા ગામમાં વણકરને ઘેર છું ત્યાં આવીને લઈ જાઓ. સાંકળચંદ શેઠ માતરથી ખરેડા ગયા પણ પત્તા લાગ્યો નહીં એટલે તે પાછા આવતા રહ્યા.

ત્યારપછી ફરીથી મૂર્તિના અધિષ્ઠિત દેવે માતરના રહીશ શા. નગીનદાસ કાળીદાસ તથા સુનીલાલ ભીખાભાઈને સ્વપ્ન આપ્યું કે-પહેલાં મેં સાંકળચંદ હીરાચંદને સ્વપ્ન આપેલું, તેઓએ તે વાત ખોટી માની છે, પણ તે વાત સાચી જ છે. અને હું તે જ વણકરને ત્યાં તુલસીક્યારામાં છું. આવીને મને લઈ જાવ. આ વાતથી બંને જણાએ સંઘ ભેગો કરી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. બાદ ઉપરોક્ત ત્રણ વ્યક્તિ સહિત દશ માણસો ગાડાં બેઠીને વારસંગ ગામે ગયા. વારસંગ ગામમાં નાથાલાલ શ્રાવકનું એક ઘર હતું. તે સુખી અને બાહોશ હતો. માતરથી પધારેલા આ બધાની પરોણાગત સારી રીતે કરી. અને તેમના કામમાં મદદ કરવા તે પણ સાથે જવા તૈયાર થયા.

ખરેડા અને વારસંગ વચ્ચે વાત્રક નદી પથરાયેલી છે. નદીના સામસામા કાંઠા પર આ બંને ગામ વસેલાં છે. નદી કિતરીને સર્વ ખરેડા આવી પહોંચ્યા. બાદ વણકરવાસમાં ગયા તે જોતેત્યાં તુલસીના ક્યારાઓ હતા તેને ત્યાં જઈ ક્યારાઓમાં તપાસ કરવા લાગ્યા. તપાસ કરતાં કરતાં અધિષ્ઠિત દેવે જે ‘વણકરના ઘરના ચોકમાં રહેલ તુલસીક્યારામાં હું છું, ત્યાંથી મને લઈ જાવ’ એવા પ્રકારનું સ્વપ્ન આપ્યું હતું, તે જ વણકરના ઘરના ચોકમાં રહેલ તુલસીક્યારામાં સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ભવ્ય મૂર્તિ નિહાળી. સાંકળચંદ હીરાચંદ મૂર્તિની પાસે જઈ બારીકાઈથી તપાસ કરી તો શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ખીળા પાષાણની શ્વેતાંબરીય આચીન મનોહર મૂર્તિ જણાઈ. આ દશ્ય જોતાં વણકરના હૃદયમાં મુંઝવણનો પાર રહ્યો નહીં. તે મનમાં ને મનમાં જ રડવા લાગ્યો: અરેરે! હું આ લોકો આ

મૂર્તિને મારા ઘેરથી લઈ જશે! મારા આંગણામાંથી શું આ પ્રભુ ચાલ્યા જશે! અસ, ગમે તે થાય, પણ મૂર્તિને ન આપું! એમ એણે પોતાના હૃદયમાં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો.

માતરના આવેલા શ્રાવકોએ વિચાર કર્યો કે હવે પ્રભુજીને અહીં મૂકીને કેમ જવાય? ગમે તે ભોગે અહીંથી લઈને જ જવું જોઈએ. ભલે કદાચ વણકર ન માને તો લાલચ આપીને પણ મૂર્તિ લઈ જવી. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિચાર કરી વણકર પાસે મૂર્તિની માગણી કરી, પણ તેણે તે આપવાની ચોખ્ખી ના પાડી; અને શ્રાવકોને સંભળાવી દીધું કે મને મારી નાખો, મારું સર્વસ્વ લૂંટી દ્યો, મારા પર સીતમ ગુજારો. તોપણ એ પ્રભુની મૂર્તિને હું આપવાનો નથી. ન્યારે તેણે આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ ના કહી ત્યારે શ્રાવકોએ ૧૦૦) રૂ. સુધીની લાલચ આપવા માંડી. પણ વણકરે તો જરાય લલચાયા વગર ઘસીને ચોખ્ખી ના પાડી દીધી. એટલે આ મામલાને તાત્કાલિક શાંત કરવાની જરૂર લાગવાથી સમયસૂચક વારસંગના શેઠ નાથાલાલે માતરના શ્રાવકોને સમજાવ્યા કે અત્યારે તમે પ્રભુજીને લઈ જવા રહેવા છો! ચૈસા આપવાની કંઈ જરૂર નથી. આવતી કાલે હું ગમે તે રસ્તો કાઢી આ મૂર્તિ તમને અપાવીશ. મમતે ચઢેલી વાત તાત્કાલિક સુધરતી નથી. એને માટે તો કાંઈક સમય જોઈએ. માતરવાળા પણ વણકરના હૃદયને દુઃખ કરી મૂર્તિ લઈ જવા રાજ ન હતા, તેમ જ વણકરનો વાસ એટલે વણકરોનું જોર એટલું બધું હતું કે તોફાન કરીને પણ મૂર્તિ મેળવી શકાય તેમ નહોતું. આ સર્વ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી મૂર્તિ લેવા આવેલા માતરવાળા શ્રાવકો એમ ને એમ પાછા ગયા. માતર આવી સર્વ વૃત્તાંત સંઘ આગળ રજુ કર્યો. એ સાંભળીને માતરના શ્રાવકોએ ગમે તે ભોગે પ્રતિમાજીને માતર લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો અને અગાઉ ગયેલા દશ સહિત આશરે વીશ શ્રાવકો વિ. સં. ૧૯૬૦ના મહા શુદ્ધ ૧૩ના રોજ રાતના બરોડે જવા નીકળ્યા. મધ્યરાત્રે તેઓ રસ્તામાં આવતા મેહરજ ગામે આવી પહોંચ્યા. રસ્તામાં એક ગાડું નદીની પાસે ખાડો આવતાં ઊંધું વળી ગયું, છતાં પ્રભુપ્રતાપે કાઢીને લેશમાન ધન થઈ નહીં. બધાએ ભોગા થઈ ખાડામાંથી ગાડું બહાર કાઢ્યું. ત્યાંથી વારસંગ ગામે આવી પહોંચ્યા, ને શ્રાવક નાથાલાલને ત્યાં ગયા. નાથાલાલે માતરના શ્રાવકોને કહ્યું કે વણકરને સમજાવી રૂ. ૨૦૦) સુધી આપવા પડે તો આપીને અને છતાં કદાચ આનાકાની કરે તો વણિકશુદ્ધિ વાપરી સમજાવી પતાવી ગમે તે ભોગે મૂર્તિ મેળવવી. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી માતરના શ્રાવકો, નાથાલાલભાઈ, તથા વારસંગના નાથાલાલે સાથે લીધેલા ગરાસીયાઓ વગેરે મળી કુલ ૩૫ માણસો બરોડે ગયા. ત્યાં વણકરને ઘેર સીધા જઈ પહોંચ્યા. ક્યારાની આંસપાસ બધા વણકરોને વીટળાઈ ગયેલા જોઈ તેમણે વિચાર્યું કે કાંઈક ભુલું પરિણામ આવશે, એટલે એ લોકો ગામના મુખી પરેલ પાસે ગયા અને મુખીને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવી. એટલે મુખીએ વણકરને મૂર્તિ આ લોકોને આપી દેવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. ત્યારે વણકરોએ મુખીને જણાવ્યું કે અમારી પાસેથી મૂર્તિ તો ખરાંદીવાળા શેઠ બેચરદાસ લલ્લુભાઈ મફત લઈ ગયા છે. ન્યારથી અમારી પાસેથી મૂર્તિ બંધ ત્યારથી અમે ખાધું પણ નથી અને ઉદાસીન થઈ બે દિવસથી બેસી રહ્યા છીએ, અમને એ પ્રભુજીનાં દર્શન કસવો તો જ અમે ખાઈએ. આ વાત પર મુખીને વિશ્વાસ આવ્યો નહીં; એટલે તેની તપાસ કરવા માતરવાળા બે શ્રાવકોને ખરાંદી શેઠ બેચરદાસ લલ્લુભાઈને ત્યાં જઈ કહ્યું. માતરવાળા

શા. સાંકળચંદ હીરાચંદ તથા મગનલાલ ભીખાભાઈ ખરાંડી ગયા ને અન્ય માતરવાળા શ્રાવકો વગેરે મુખીના ચોરા પર ખેંચી રહ્યા. મુખીએ તેમની મહેમાનગતી સારી કરી.

પેલા બે માતરવાળા શ્રાવકો ખરાંડી પહોંચ્યા, ને શેઠ બેચરદાસ લલુભાઈને મળ્યા. તેમને સર્વ હકીકત પૂછી ત્યારે શેઠ બેચરદાસ લલુભાઈએ કહ્યું કે—હું કાલે ખરાંડી ઉત્તર-રાણી માટે ગયો હતો ત્યાં તમે પરમ દિવસે આવેલા, માગણી કરેલી, પણ તે વણકરે મૂર્તિ આપેલી નહીં. આ વાતની મને ખબર પડી એટલે હું ત્યાં ગયો અને તે વણકર પાસે મારા રૂ. ૧૦૦૦ લેણા હતા તેમાંથી ઓછા લેવાનું વગેરે આડુંઅવળું સમજાવી તેની પાસેથી મૂર્તિ લઈ આવ્યો છું. વણકર કહેતો હતો કે મને સ્વપ્ન થયું છે કે ‘તું’ એક પણ પૈસો લઈશ તો તારું ખરાબ થશે’ એટલે તેણે પૈસાની લાલચે મને પ્રતિમાજી આપ્યા નથી. પ્રથમ તો મને પણ આવવાની ના પાડી હતી, પણ પ્રભુજીની દયા ત્યાં જવાની હશે એમ સમજી મહામહેનતે આપવાનું નક્કી કર્યું, એટલે મેં નિકટમાં વાતક નદી છે ત્યાં મૂર્તિને મૂકી જવાનું કહ્યું, તેથી વણકરે મૂર્તિ લઈને વાતક નદીએ આવ્યો અને નદીમાં મૂર્તિને નવરાવી, કંઈમાં જે તુળસીની માળા નાખેલી હતી તે કાઢી નખાવીને મૂર્તિને હું ઉપાડીને મારા ગૃહમંદિરે લાવ્યો છું. પ્રભુજીની સેવાપૂજા કરી હહેલાના મેડા પર ટાકાની ઉપર બેસાડ્યા છે. ચાલો તમારે દર્શન કરવા હોય તો કરાવું. એમ કહી બન્ને જણુ હહેલાના મેડા પર ગયા અને પ્રભુજીનાં દર્શનાદિ કર્યાં. બાદ શેઠ બેચરદાસને કહ્યું કે જો તમારે મંદિર બંધાવવું હોય તો તેમાં પ્રતિમાજી સ્થાપન કરવા માટે પ્રથમ અંગન-શલાકા કરવી પડશે અને એમાં થતો ખર્ચ કરવાની શક્તિ હોય તો ખુશીથી પ્રતિમાજીને અહીં રાખો, નહીંતર અમારા ગામમાં શેઠ બેચરદાસ મોતીલાલની ધર્મપત્ની ગંગાચંદ્ર પાર્વતીબાઈ ઉઘાપન કરવાનાં છે, ને દહેરાસરમાં નૂતન ગોખલો કરાવી પ્રતિમાજી પધરાવવાના છે, તેમાં તેઓ રૂપિયા દસથી પંદર હજારનો સદ્વ્યય કરવાના છે, માટે આપ જો મૂર્તિ અમને સમર્પો તો મહોત્સવમાં વિશેષ વૃદ્ધિ થશે. હજારો માણસો તેનાં દર્શનાદિનો લાભ ઉઠાવશે. અને સાચા દેવ સુમતિનાથ પ્રભુજીના ભવ્ય દહેરાસરમાં તે બિરાજમાન થશે. અમેને પણ ફરી આવી તક નહીં મળે. અમારો મહોત્સવ આ પ્રભુમૂર્તિથી શોભાવો એ જ વિનંતી છે. બેચરદાસભાઈએ પણ હર્ષપૂર્વક પ્રભુજી લઈ જવાની રજા આપી. રજા મળતાં સાંકળચંદ હીરાચંદ અને મગનલાલ ભીખાભાઈના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. સાંકળચંદભાઈ નાહી, શુદ્ધ અર્ધ, પૂજનાં કપડાં પહેરી પ્રભુજીને શુદ્ધ વસ્ત્રથી ઢાંકી મસ્તક પર લઈ ત્યાંથી વારસંગ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં પાછું બેરોડા આવ્યું. ત્યાં સર્વે વાટ જોઈને જ બેઠા હતા કે ક્યારે પ્રભુજીને લઈને આવે. એટલામાં તે પ્રભુજી સહિત સાંકળચંદભાઈને દેખ્યા. એટલે તો મેઘ દેખીને મધૂર જેમ હર્ષિત થાય તેમ સર્વે જણા હર્ષિત થયા. વણકર લોકો પણ પ્રભુની રાહ જોઈ રહ્યા હતા અને બધે દિવસના ભૂખ્યા હતા તે પણ ભેગા થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે અમે બે દિવસના ભૂખ્યા છીએ માટે અમને પ્રભુજીનાં દર્શન કરાવો. ત્યારે સાંકળચંદભાઈએ કહ્યું કે આ વણકરોએ હજી સુધી ખાધું નથી માટે તેમને દર્શન કરાવવા જોઈએ. ત્યારે બીજાઓએ કહ્યું કે રસ્તામાં દર્શન ન થાય, તમારે દર્શન કરવા હોય તો ચાલો અમારી સાથે વારસંગમાં. આ પ્રમાણે સાંભળીને મધુકર જેમ કમળમાં સુગંધ લેવા માટે તલપાપડ થાય તેમ વણકરો પણ પ્રભુનાં

દર્શન કરવામાં તદ્દલીન થયેલા તેમની સાથે સાથે વારસંગ આવી પહોંચ્યા. આદ સૌને પ્રભુનાં દર્શન કરાવ્યાં. સૌએ પ્રભુજીનાં ભક્તિપૂર્વકે ભજનાદિ કર્યાં. શ્રાવકોએ સેવાપૂજન કરી અત્યવંદન કર્યાં.

આ સમયે નાથાલાલભાઈએ પણ સર્વેની મહેમાનગતી સારી રીતે કરી અને પ્રભુજીને મહેમાન તરીકે એક રાત રાખવાની માગણી કરી. સર્વેએ હા પાડી. પ્રભુજીને ત્યાં મૂકી, માતર જઈ ખબર આપી. માતરના લોકો પણ રાહ જોઈને જ બેઠા હતા કે ક્યારે સમાચાર આવે. સમાચારથી સૌને વાકેફ કર્યાં. સાંભળી સૌ હર્ષિત થયા. મંદિરનો પૂજારી તથા મુનીમ જેઠાલાલ ગણપતરામ રાતોરાત વારસંગ જવા નીકળ્યા ને પ્રભાત થતાં થતાં વારસંગ આવી પહોંચ્યા ને નાથાલાલભાઈને મળી પ્રભુજીનાં દર્શન-પૂજનાદિ કરી પાછા માતર આવતા રહ્યા.

વિ. સં. ૧૯૬૦ના મહા શુદ્ધિ ૧૪ના દિવસે બપોરના ત્રણ વાગતાં ઠાઠમાઠ પૂર્વકે પ્રભુજીને માતર ગામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. આ પ્રસંગે પૂ. મુનિમહારાજ શ્રી વૃદ્ધિવિજયજી મહારાજ ત્યાં વિદ્યમાન હતા. તેમની પાસે સારું મુદ્દર્ત જોવાની શા. કુલચંદ્ર કાળીદાસે નવી દુકાન કરેલી તેમાં તેમના ઘણા જ આગ્રહથી પ્રભુજીને બે કલાક મહેમાન તરીકે રાખ્યા. ત્યારબાદ સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુજીને પ્રથમ જે ઝોરડામાં મહેમાન તરીકે રાખ્યા હતા તે જ ઝોરડામાં મોટું સિંહાસન મૂકી તે પર પ્રભુજીને પરાણા તરીકે પધરાવ્યા. ત્યાં રોજ વિવિધ પૂજનઓ ભણાવવા માંડી ને જૈનોમાં ઘણી ખુશાલી થવાથી ઉત્સવ તથા સ્વામીવત્સલ પણ સારી રીતે થયાં. આખા માતર ગામમાં અત્યંત આનંદનું વાતાવરણ પ્રસર્યું.

શેઠ બેચરદાસ મોતીલાલનાં ધર્મપત્ની ગંગાસ્વરૂપ પાર્વતીબાઈએ સાચાદેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુના દહેરાસરના ગભારાની બહારના રંગમંડપમાં જે સુંદર નૂતન ગોખલો કરાવ્યો હતો, તેમાં તેમને નામરાશિથી વર્તમાન ચોવીશ જિનેન્દ્રો ચૈકી આઠમા શ્રી ચંદ્ર-પ્રભુ ભગવાનની મૂર્તિ બેસાડવાનું નક્કી કર્યું હતું અને પ્રભુજીને પહેરાવા માટે આંગી દાખીના પણ તૈયાર કરાવી રાખ્યા હતા. પ્રભુજીને બેસાડવા માટે મુદ્દર્તમાં દશ દિવસનો વિલંબ હતો, એટલામાં આ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્તિ માતરમાં આવેલી જોઈને બાઈનું મન શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની જ મૂર્તિ નૂતન ગોખલામાં બેસાડવાનું થયું અને તે વિચાર સંધ પાસે નિવેદન કર્યો. સંધે અનુમતિ આપી. મુદ્દર્ત નિકટમાં આવતાં બે શ્રાવકો શા. રામચંદ હડીસિંગ અને સુનીલાલ બીખાભાઈ બન્નેને સુરત મોકલ્યા ને ત્યાં બિરાજતા પૂ. ૫૦ સિદ્ધિવિજયજી મહારાજ (હાલના આચાર્ય શ્રી વિજય-સિદ્ધિસૂરીશ્વર મહારાજ)ને મુદ્દર્ત માટે પુઠાવ્યું. તેમને પણ મુદ્દર્ત સારું કહ્યું. તેથી ત્યાં તાત્કાલિક પ્રતિમાજી લઈ જઈને અંજન કરાવ્યું. બાદ પ્રતિમાજી માતરમાં પાછા લાવી વિ. સં. ૧૯૬૦ ના વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૫ ને શુક્રવારના સવારના ચઢતે પહેરે દશ વાગતાં ઘણી જ ધામધૂમ પૂર્વકે પ્રભુજીને ગોખમાં પધરાવ્યા, અને શાન્તિરનાત્ર ભણાવ્યું. આ પ્રસંગે યાત્રાળુઓ પણ સારા પ્રમાણમાં હતા. યાત્રાળુઓ માટે રસોડાનું સર્વ ખર્ચ આ બાઈ તરફથી કરવામાં આવ્યું. આ પ્રસંગે બાઈએ ઉજમણું પણ સારું કર્યું હતું. બાઈએ ઉજમણામાં તથા પ્રભુજીને ગોખમાં પધરાવવામાં રૂ. ૧૪૦૦૦ નો આશરે સહયોગ કર્યો હતો.

આ રીતે સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની ચમત્કારિક મૂર્તિ ગોખમાં સ્થાપન થઈ. ત્યારબાદ

શેક જમનાભાઈ ભગુભાઈ તરફથી થયેલા જીર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા વખતે તે જ સુપાર્શ્વનાથની ભવ્ય મૂર્તિ અસલ મૂળનાયક જે રથાને હતો તે જ રથાને ગોખમાંથી ઉત્થાપન કરી શેક માણેકલાલ મનસુખભાઈએ ભર્મતીની મોટી દેરીમાં પધરાવી હતી, અને ખાલી રહેલ ગોખલામાં અન્ય પ્રતિમાજી રથાપન કર્યાં. તે વિ. સં. ૧૯૮૪ ના મહાવદી પાંચમનો શુભ દિવસ હતો.

ઉપસંહાર—

આ સાચા દેવનાં દર્શનાર્થે મહેમદાવાદથી, ખેડાથી, નડીઆદથી, આણંદથી, અમદાવાદથી એમ અનેક રસ્તે મોટર-ગાડી ઇત્યાદિ વાહન દ્વારા આવી શકાય છે. આવવાના રસ્તાઓ સડકાથી બંધાયેલા છે. જત્રાણુઓને ઉતરવા માટે જોનોની ચાર ધર્મશાળાઓ છે. જ્યાં સાચાદેવ શ્રી સુમતિનાથની પેઢી છે તે ધર્મશાળામાં તો સીધું આરસના પાષાણમાં કોતરેલું ખોડું મારેલું છે કે આ ધર્મશાળામાં ઉતરનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ કંદમૂળ ખાઈ ન શકે તેમજ રાત્રિભોજન કરી શકે નહીં. આ વસ્તુ દરેક ગામની ધર્મશાળાઓવાળાને અનુકરણ કરવા લાયક છે. આ સિવાય જોનેતરોની ખીણ પણ ધર્મશાળાઓ છે. તદુપરાંત ઉપાશ્રય છે. શ્રાવકનાં લગભગ ૨૦ ઘર છે. ગામમાં કુલ ૧૪૦૦ ઘર છે. એકંદર ગામની કુલ વસ્તી ૪૦૦૦ ની છે. દહેરાસરના બહારના પગથીયા પરથી તેમજ સામેની ધર્મશાળાના ઓટલા પરથી સાચાદેવ સુમતિનાથ પ્રભુજીનાં દર્શન થઈ શકે છે. પ્રતિવર્ષ જેક શુદ્ધ ૩ ને દિવસે ઓટલે સાચા સુમતિનાથ પ્રભુની વર્ષગાંઠને દિવસે ભાતું અપાય છે. જત્રાણુઓની અવર-જવર પણ રહ્યા કરે છે. કોઈ કોઈ વખતે સંઘ પણ આવે છે. કેટલાક માણસો દરેક પૂનમ પર દર્શનાર્થે આવે છે. વિહાર કરતાં સાધુ-સાધ્વીઓ પણ સારા પ્રમાણમાં આવે છે. ગામના શ્રાવકો વગેરે ભાવિક છે. ગામની બહાર લગભગ અડધો માછલિ પર સડકની પાસે નાનકડી દેરીમાં આદિનાથ પ્રભુજીનાં પગલાં છે. ત્યાં કાર્તિક શુદ્ધ પૂનમે અને ચૈત્ર શુદ્ધ પૂનમે ૫૮ બંધાય છે. તે દિવસે ગામમાંથી વાજતાં ગાજતાં સૌ દર્શન કરવા જાય છે. આ રીતે માતર જત્રાણું ધામ છે, અને ખેડા જીલ્લામાં આવેલું છે. માતર તાલુકા તરીકે, સાચા દેવના ગામ તરીકે અને માતર તીર્થ તરીકે એ જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી માતર તીર્થના આ ઇતિહાસમાં જે જે ઘટનાઓનો નિર્દેશ કર્યો છે તે મારા જાણવામાં આવેલી હકીકતના આધારે કર્યો છે. વિશેષ સત્ય તો જ્ઞાનભગવંતની દ્રષ્ટિ જ નિરખી શકે. સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુના આ પવિત્ર તીર્થનાં દર્શન કરી સૌ પોતાનું જીવન સફળ કરે એ જ ભાવના !

સુધારો-વધારો

(૧) લેખાંક પહેલાંમાં સાતમા પાને જ્યાં વિ. સં. ૧૮૯૩ના મહાશુદ્ધિ ૧૦ ને સુધવારે પ્રતિષ્ઠા થયાનું લખ્યું છે ત્યાં અંજનશલાકા થયાનું પણ સમજવું.

(૨) એ જ પાનામાં જ્યાં પ્રેમચંદ દેવચંદનું નામ છે તેના બદલે હરમચંદ દેવચંદ નામ વાંચવું. અને જ્યાં હેમાભાઈ પ્રેમાભાઈનું નામ છે તેના બદલે હેમાભાઈ વખતચંદનું નામ વાંચવું.

[૨૩૪ પાનાનું 'જૈસલમેર' લેખનું અનુસંધાન]

ગભારામાં પેસતાં જમણા હાથ તરફ પાણુ એક વિશાળ પીળા પાપાણુનો સત્તરિસય પટ્ત તથા પીળા પાપાણુની એક ચોવીશી છે, જે પૈકી સત્તરિસય પટની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે:—

॥૮૦॥ સંવત ૧૬૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૩ દિને શ્રીઝકેશવંશે શ્રીવલ્લહ-
રાગોત્રે સાં સાદા માં સુદ [હા] દે પું સાં ચાંપા માર્યા હાહી સુશ્રાવિકાયા
સુપુણ્યાર્થ સમ્પતિશતજિનવરેંદ્રપટ્ટિકા કારિતા પ્રતિષ્ઠિતા શ્રીચરતરગચ્છે શ્રી
જિનમદ્રસૂરિપટ્ટે પૂર્વાચલસદ્ગજકરાવતાર શ્રીજિનવંદ્રસૂરિભિઃ ॥ તત્તશિષ્ય શ્રી
જિનસમુદ્રસૂરિ શ્રીગુણરત્નાચાર્ય શ્રી સમયમક્તોપાધ્યાય

પટની સાથે પીળા પાપાણુની જે ચોવીશી છે તેની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છે:—

(૧) સંવત ૧૬૦૩ વર્ષે આષ[ા]દ શુક્લ દ્વિતીયાદિને શ્રીજેશલ—

(૨) મેર મહાદ(દુ)ર્ગે રાડલશ્રોલૂળકર્ણવિક્ષયિરાજ્યે । શ્રીઝકેશવંશે પારિ-
ક્ષગોત્રે પંચ વીદા

(૩) માર્યા શ્રાં વાલ્હી સુશ્રાવિકાયા પુત્ર પંચ મોજા પંચ રાજા પંચ વીક
[૧] પંચ ગુણરાજ સિચરાજ રંગા

(૪) પાસદત્ત રૂપમલ દેદા નોદા ધર્મદાસ મયરવદાસ પ્રમુખ પુત્રપૌત્રાદિ
સત્પરિવાર સહિતયા

(૫) સ્વપુણ્યાર્થ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનવરપટ્ટિકા કારિતા પ્રતિષ્ઠિતા ચ
શ્રીવૃદ્ધસૂરતરગચ્છાધી [—]

(૬) શ્વર શ્રીજિનહંસસૂરિપટ્ટપૂર્વાચલ સદ્ગજકરાવતાર

(૭) શ્રી

[આણુ]

કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઇ : સોનેરી
ઑર્ડર : મૂલ્ય-આર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી : ઘીઝાંટા, અમદાવાદ.

નિહ્નવાદ

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દુરધરચિંજયજી

(ક્રમાંક ૮૮ થી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહ્નવ શ્રી રોહગુપ્ત: ત્રૈરાશિક મતાગ્રહી: વૈશેષિકમતપ્રવર્તક

“રોહગુપ્ત ! શું ત્યાંથી વિલંબે નીકળ્યો હતો, કે જેથી અહીં આવતાં મેં હું થયું ?”

“હા, ત્યાંથી પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યોદય થયા પછી તરત જ નીકળ્યો હતો, પરંતુ માર્ગમાં થોડું રોકાવું પડ્યું તેથી મેં હું થયું.”

“રસ્તામાં શું કારણથી રોકાવું પડ્યું.”

“ગુરુજી ! અહીં આવ્યા પછી ગામમાં સાંભળ્યું કે કેટલાએક દિવસોથી અહીં એક પરિત્રાજક આવેલ છે. તે ઢોલ પીટાવે છે કે મારી સાથે વાદ કરવા તૈયાર થાવ, નહીં તો હું માનીશ કે અહીં મારો કોઈ પ્રતિવાદી નથી.”

“હા. એક પરિત્રાજક ઢોલ ટીપાવે છે. લોકો આ પોંદ્ડશાહની વાત કરે છે એ જ ને ?”

“હાજી. એ જ. પેટ ઉપર લોહનો પટ્ટો બાંધીને અને હાથમાં જાંબુડાના ઝાડની ડાળ રાખીને ગામમાં ગલીએ ગલીએ ફરે છે. કોઈ પૂછે છે તો કહે છે કે, ‘મારા પેટમાં એટલી બધી વિદ્યાઓ ભરી છે કે તે વિદ્યાઓ પેટ ફાડીને બહાર ન નીકળી જાય માટે પેટ ઉપર આ પટ્ટો બાંધ્યો છે. અને જાંબુડીપ આખામાં મારી સાથે વાદ કરવા કોઈ તૈયાર નથી, માટે આ જાંબુડાની ડાળ રાખી છે.’ આ રીતે આખા ગામમાં અભિમાનથી લોકોને કહેતો ને પોતાની બહાઈ મારતો ફરે છે.”

“શું તને તે મળ્યો હતો ?”

“હાજી. હું આ બાબુ આવતો હતો ત્યારે તે પણ ઢાંડી પીટાવતો સામેથી આવતો હતો. રસ્તામાં અમે ભેગા થયા.”

“પછી તારે તેની સાથે કાંઈ ચર્ચા થઈ ?”

“નાજી. ચર્ચા કે વાદ તો કાંઈ થયાં નથી, પણ હવે થશે. કારણ કે તેના ઢોલ વગાડનાર માણસને મેં ઢોલ વગાડવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણે મને ઉપર પ્રમાણે જણાવ્યું. મેં તેને કહ્યું કે ‘તું ઢોલ ન વગાડ. હું તે પરિત્રાજક સાથે વાદ કરીશ.’”

“પછી તે ઢોલ ટીપનારે શું કયું ?”

“હા. ઢોલ વગાડનારે મેં કહ્યું તે પ્રમાણે પરિત્રાજકને વાત કરી. એટલે પરિત્રાજકે મને પૂછ્યું કે ‘તમે મારી સાથે વાદ કરવાના છો ?’ મેં કહ્યું ‘હા, કોઈનો પણ મિથ્યા મદ માગવો એ અમારું સાધુઓનું કર્તવ્ય છે.’ તેણે પૂછ્યું, ‘ક્યારે અને ક્યાં વાદ કરશો ?’ મેં જણાવ્યું, ‘તમારી જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં. અત્યારે અહીં કરવો હોય તો અહીં અને રાજસભામાં કરવો હોય તો ત્યાં.’ એટલે તેણે આવતી કાલે રાજસભામાં વાદ કરવાનું નક્કી કરી ઢોલ વગાડવો બંધ કર્યો.”

“રોહગુપ્ત ! તું આ કરી આવ્યો છે તે ખરું ! પણ આ તેં સાડું નથી કયું. તને આ કોણ માણસ છે, કેવી પ્રકૃતિનો છે, તેની કેટલી કિંમત છે, તેના બોલવાની ગામમાં

દેવ-દાનવ, ક્રોધ-ક્ષમા, માન-માર્દવ, માયા-આર્જવ, લોભ-સંતોષ, પાપી-પત્યર, કાષ્ઠ-અગ્નિ વગેરે અબ્જમે રાશિની માફક જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ છે.” એ પ્રમાણે પરિત્રાજકે પૂર્વ પક્ષ કર્યો.

“પરિત્રાજકજી ! તમે આ જે રીતે બે રાશિનું સ્થાપન કરે છે તે જ પદ્ધતિએ વાદ કરવા માંગો છો કે ન્યાયની રીતિએ પક્ષ, સાધ્ય, હેતુ વગેરેથી વાદ કરવા ઇચ્છો છો ? બે એ રીતિએ ઇચ્છતા હો તો તે પ્રમાણે પક્ષ વગેરેથી પૂર્વપક્ષ કરો.” રાહુજી તે પરિત્રાજકને પદ્ધતિસર પૂર્વપક્ષ કરવા સૂચવ્યું.

“તમે ન્યાયની રીતિથી વાદ કરવા કહેતા હો તો જુઓ—જીવ અને અજીવ, એમ બે જ રાશિ છે, જગતમાં સર્વ વસ્તુઓમાં બે રાશિ જ જણાતી હોવાથી, શુભ અને અશુભ આદિની માફક,” એ પ્રમાણે પક્ષ સાધ્ય હેતુ-દષ્ટાન્ત બતાવી પરિત્રાજકે પૂર્વપક્ષ કર્યો.

“જગતમાં દરેક વસ્તુઓ બે રાશિવાળી છે, એ સમ્યક્ષા કેટલાંએક ઉદાહરણ બતાવી તમે જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ સિદ્ધ કરો છો તે યથાર્થ નથી. પરંતુ જીવ, અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ છે, જગતમાં દરેક વસ્તુઓની ત્રણ રાશિ ઉપલબ્ધ થતી હોવાથી, સાંભળો—

દેવાનાં ત્રિતયં ત્રયી હૃતશુજાં, શક્તિત્રયં ત્રિસ્વરા—

ઘૈલોક્યં ત્રિપદી ત્રિપુષ્કરમથ, ત્રિવ્રજ વર્ણાશ્રયઃ ॥

ત્રૈગુણ્યં પુરુષત્રયી ત્રયમથો, સન્ધ્યાદિકાલત્રયં,

સન્ધ્યાનાં ત્રિતયં વચસ્યમથાઽપ્યર્થાશ્રયઃ સંસ્મૃતાઃ ॥૧॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તે મહેશ્વર એમ ત્રણ દેવો છે. આહવનીય, ગાહર્પત્ય તથા ઔપસ્થીય એમ યજ્ઞની ત્રણ અગ્નિઓ^૧ છે. મંત્રશક્તિ, ઉત્સાહશક્તિ અને પ્રભાવશક્તિ અથવા જનનશક્તિ, રક્ષણશક્તિ અને વિનાશશક્તિ એમ ત્રણ શક્તિઓ છે. હસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુત^૨ અથવા ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત^૩ એમ ત્રણ સ્વરો છે. સ્વર્ગ, મૃત્યુ તે પાતાળ ત્રણ લોક છે. ઉપન્નેષ્ઠવા, ધ્રુવેષ્ઠવા, વિગમેષ્ઠવા (ઉત્પાદ, વ્યય તે પ્રૌવ્ય) એ ત્રણ પદો છે. ત્રિવેણીની માફક ત્રણ પોખરાવાળું ત્રિપુષ્કર તીર્થ છે. શુદ્ધ બ્રહ્મ, માયાવચ્ચિન્ન બ્રહ્મ અને અન્તઃકરણાવચ્ચિન્ન બ્રહ્મ એ પ્રમાણે, અથવા તો બ્રહ્મ એક જ છે છતાં સમષ્ટિના કારણજૂત શરીરમાં રહેલ બ્રહ્મ વિરાટ કહેવાય છે, સૂક્ષ્મને ઉત્પન્ન કરવાના કારણજૂત શરીરમાં રહેલ બ્રહ્મ હિરણ્ય-ગર્ભ કહેવાય છે, અને સૂક્ષ્મ ઉત્પન્ન કરવામાં કારણજૂત શરીરમાં રહેલ બ્રહ્મ ઈશ્વર કહેવાય છે, એમ ત્રણ બ્રહ્મ છે. લાલ, પીળો તે વાદળી એમ અથવા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય^૪

૧ ઔપસ્થીયને સ્થાને દક્ષિણાગ્નિ પણ ગ્રહણ કરાય છે, જે માટે દક્ષિણાગ્નિર્ગાહપત્યા-હવની-યૌ ત્રયોઽમયઃ એ પ્રમાણે અમરકોષમાં કહેલ છે. વળી યજ્ઞમાં મંત્રથી સંસ્કારિત કરેલ અગ્નિ ત્રણ પ્રકારનો આવે છે, જેનાં નામ સમૂહય, પતિયાથ્ય તે ઉપચાર્ય છે. એ પણ લઈ રાકાય.

૨. એક માત્રા જેમાં હોય તે હસ્વસ્વર, બે માત્રાવાળો દીર્ઘસ્વર અને ત્રણ માત્રાવાળો પ્લુત સ્વર કહેવાય.

૩ ઉચેથી બોલાય તે ઉદાત્ત, નીચેથી બોલાય તે અનુદાત્ત અને મધ્યમ રીતે બોલાય તે સ્વરિત સ્વર કહેવાય છે.

૪. શદ્ર-ક્ષદ્ર હોવાને કારણે અથવા દ્વિગતિમાં એટલે જનોઈ રાખવામાં તેને અધિકાર નહિ ગણાયેલ હોવાથી તેની ગણતરી કરેલ નથી.

એમ ત્રણ વર્ણો છે. સત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એમ ત્રણ ગુણ છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એમ ત્રણ પ્રકારે પુરુષ છે. મંગલાર્થક, અનન્તરાર્થક અને પ્રશ્નાર્થક એમ ત્રણ અર્થો છે અથવા હવે બીજા ત્રણ ત્રણ પદાર્થો બતાવાય છે. પ્રાતઃસન્ધ્યા, મધ્યાહ્ન સન્ધ્યા અને સાયંસન્ધ્યા એમ ત્રણ સન્ધ્યા કાળ છે. અથવા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણ કાળ છે. સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણ વખત કરવામાં આવતી સન્ધ્યાવન્દન ક્રિયારૂપ સન્ધ્યા ત્રણ છે. એક વચન, દ્વિવચન અને બહુવચન એમ ત્રણ વચન છે. ધર્મ, અર્થ અને કામ એ અથવા શબ્દાર્થ, વાક્યાર્થ અને તાત્પર્યાર્થ એમ ત્રણ અર્થ છે. આ સિવાય પણ વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાજ્ઞ એમ ત્રણ આત્મા છે. પ્રાતિભાસિક, સ્વાપ્નિક અને કલ્પિત એમ ત્રણ તૈજસ આત્મા છે. જહલ્લક્ષણા, અજહલ્લક્ષણા અને જહલ્લજહલ્લક્ષણા એમ ત્રણ લક્ષણા છે. શક્તિ, લક્ષણા ને વ્યંજના એમ ત્રણ વૃત્તિ છે. વ્યાવહારિક, પ્રાતિભાસિક અને પારમાર્થિક એમ ત્રણ સત્ છે. આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એમ ત્રણ દુઃખ છે. આરંભવાદ, પરિણામવાદ અને વિવર્તવાદ એમ ત્રણ વાદ છે. જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાન, ધ્યાતા, ધ્યેય ને ધ્યાન, સ્વામી, સેવક અને સેવા એમ ત્રિપુટીઓ છે. શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન એમ ત્રણ આત્મજ્ઞાનનાં કારણ છે. જ્ઞાન, ઉપરતિ અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ મુક્તિના હેતુ છે. રેચક, કુંભક અને પૂરક એમ ત્રણ પ્રાણાયમ છે. સહજ, કર્મજ અને બ્રાતિજ એમ ત્રણ એકતા છે. પુત્રૈષણા, વિતૈષણા અને લૌકૈષણા એમ ત્રણ એષણા છે. લૌકિક, કાર્મિક અને ધાર્મિક એમ ત્રણ વ્યવહાર છે. વાસના, વિષય અને ક્ષત્ર એમ ત્રણ આનંદ છે. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એમ ત્રણ આત્માના અદિતીય રત્ન સમાન પ્રધાન ગુણો છે. (આ ઉપર ગણાવેલ ત્રણ ત્રણ વસ્તુઓમાં ધણીખરી વેદાન્તી વગેરે અન્ય દર્શનીઓને અભિમત છે. જૈનદર્શનની તે સર્વમાં સમ્મતિ છે એમ ન સમજવું.) આ પ્રમાણે જગતની કોઈ પણ ચીજ હ્યો તો તેના ત્રણ પ્રકાર જ થાય છે. માટે જીવ, અજીવ અને નોજીવ એ ત્રણ ત્રણ રાશિ છે પણ બે રાશિ નથી.” એ પ્રમાણે શ્રી રાહુગુપ્તે ત્રણ ત્રણ રાશિવાળા પદાર્થોની ગણતરી કરાવી જીવ વગેરે ત્રણ રાશિ છે એમ સ્થાપન કર્યું.

“ સુનિજી ! તમે આમ લાંબું વિવેચન કરી ત્રણ ત્રણ રાશિની ગણતરી કરાવી જીવ વગેરે ત્રણ રાશિ સાખીત કરો છો તે બરોબર નથી. જીવ વગેરે ત્રણ રાશિમાં કોઈ પ્રમાણ બતાવો.” પરિત્રાજક પ્રમાણુની આવશ્યકતા બતાવી.

“ જીવ, અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિ છે. જગતમાં ત્રણ રાશિ સિવાય બીજી કોઈ રાશિ ન હોવાથી, આધિ, મધ્ય ને અન્તની જેમ અથવા નર, નારી ને નપુંસકની માફક. આ પ્રમાણે અનુમાન નામના પ્રમાણથી ત્રણ રાશિની જ સિદ્ધિ થાય છે.” શ્રી રાહુગુપ્તે પ્રમાણ બતાવ્યું.

“ સુનિજી ! તમે ત્રણ રાશિને સ્થિર કરતું અનુમાન કરો છો ને હું દ્વિરાશિને સ્થાપન કરતું અનુમાન કરું છું એટલે તે બન્ને અનુમાનો પરસ્પર અથડાઈને બળ વગરનાં થયાં છતાં સુન્દોપસુન્દો ન્યાયથી એક પણ રાશિ સિદ્ધ થશે નહિ. એટલે અનુમાનને છોડી

૫. સુન્દ અને ઉપસુન્દ નામના બે ભાઈઓ હતા. તેમને એવું વરદાન હતું કે જોતા સિવાય બીજા કોઈ તેમને મારી શકે નહિ. એક વખત એક સ્ત્રીના પ્રેમમાં ફસાઈને પરસ્પર બુદ્ધિ ભરી છે. એટલે જેમ સુન્દ ને ઉપસુન્દ પરસ્પર મરાયા તેમ આપણા અનુમાન ત્રણ રાશિને સિદ્ધ કરવામાં નહિ

હું કહું છું કે જીવ અને અજીવ એ જ રાશિ છે. પ્રત્યક્ષ એ જ રાશિ દેખાય છે માટે. અર્થાત્ નર-નારી, પશુ-પક્ષી, કીડી-મકાડી, માખી-મચ્છર, ચાંચક-માંકડ વગેરે સર્વ જીવ છે, સોનું-રૂપું, ઈંટ-ચૂનો, લોહું-લાકડું વગેરે સર્વ અજીવ છે. આ સિવાય નોજીવ નામની કોઈ પણ વસ્તુ મળતી નથી માટે એ જ રાશિ છે, પણ ત્રણ રાશિ નથી.” પરિવ્રાજકે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી એ રાશિની સ્થાપના કરી.

“ પરિવ્રાજકજી ! તમે સુન્દોપસુન્દ ન્યાયથી ખન્ને અનુમાન વ્યર્થ જશે એમ કહો છો તે ઠીક નથી. જો કે એક વસ્તુ માટેના પરસ્પર વિરુદ્ધ અનુમાન કરવામાં આવે ત્યારે સત્પ્રતિપક્ષિત નામના હેત્વાભાસથી ખન્ને અનુમાનો નકામાં થાય છે, પણ તે ક્યારે કે ન્યારે ખન્ને અનુમાનો સરખાખળવાળાં હોય. પરંતુ જો એક અનુમાન વિશેષ બળવાળું હોય અને બીજું અનુમાન નિર્બળ હોય તો નિર્બળ અનુમાનને બિરુદ્ધ અનુમાન નકામું કરી તેને જ સત્પ્રતિપક્ષ દોષથી દૂષિત કરીને પોતે પોતાના સાધ્યની સિદ્ધિ કરે છે. માટે તમારું અનુમાન સત્પ્રતિપક્ષ સાથે અસાધ્યારણ નામના દોષથી પણ દૂષિત હોવાથી નિર્બળ છે માટે તે નકામું થાય છે. ને અમારું અનુમાન સાધ્ય સિદ્ધ કરવા સમર્થ અને છે. વળી તમે જો પ્રત્યક્ષ અનુભવ એ જ રાશિનો થાય છે માટે એ રાશિ છે એમ સિદ્ધ કરો છો એ તો તમારી નરી અજ્ઞાનતા જ છે. તમે તમારા જ્ઞાન-ચક્ષુઓ ખોલીને જગતને નિહાળ્યું નથી એટલે તમને નોજીવ નામની વસ્તુ દેખાઈ નથી. જગતમાં નોજીવ નામની વસ્તુ વિદ્યમાન છે, ને તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જુઓ-દેખાતાં દિવ્યોવાળા પ્રાણીઓ જીવ છે. કાષ્ઠ, પથ્થર વગેરે અજીવ છે. ને તરતનું કપાયેલા ગિરેણીનું પુચ્છ નોજીવ છે. જેમ વળ દીધેલ કાથીની દોરી સ્વયં ચેષ્ટા કરતી હોવાથી અજીવ નથી, ને સુખ દુઃખનો અનુભવ કરતી ન હોવાથી જીવ નથી માટે નોજીવ છે, તેમ છેદાયેલ ગિરેણીનું પુચ્છ ચેષ્ટા કરે છે ને સુખ-દુઃખનો અનુભવ નથી કરતું માટે નોજીવ છે. એ પ્રમાણે નોજીવ નામનો પદાર્થ પ્રત્યક્ષ દેખાતો હોવાથી જીવ, અજીવ અને નોજીવ, એ ત્રણ રાશિ સિદ્ધ થાય છે.” શ્રી રાહુપુત્રે પરિવ્રાજકના મતને દૂષિત કરી પોતાનો અનુમાનથી અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ત્રણ રાશિની સિદ્ધિ કરી.

“ સુનિજી ! ગિરેણીના તરતના કપાયેલા પુચ્છને તમે નોજીવ તરીકે ઓળખાવો છો તે યથાર્થ નથી. કારણ કે જ્યાં સુધી તેમાં ચેષ્ટા થાય છે ત્યાં સુધી તેનો જીવમાં સમાવેશ થાય છે ને ચેષ્ટા બંધ પડ્યા પછી તેનો સમાવેશ અજીવમાં થાય છે. વળી વળ દીધેલ કાથીની દોરી તો અજીવ જ છે. ચેષ્ટા તો તેને વળ દીધેલ હોવાથી થાય છે. જેમ કપાવ હોય ત્યાં ગોળ પથ્થરને દેડવો હોય તો તે સ્વયં ગતિ કરે જ જાય છે તેથી તે કંઈ જીવ કે નોજીવ થઈ શકતો નથી. કારણ અને સંધ્યોગેને પામી અજીવ પણ ચેષ્ટા કરે છે તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. માટે નોજીવ નામની વસ્તુ કોઈ સિદ્ધ થતી ન હોવાથી જીવ અને અજીવ એમ એ જ રાશિ સિદ્ધ થાય છે.” પરિવ્રાજકે રાહુપુત્રે ગિરેણીના પુચ્છમાં નોજીવની સ્થાપના કરી હતી તેનું ખંડન કરી એ રાશિની સિદ્ધિ કરી.

“ પરિવ્રાજકજી ! ગિરેણીના ચેષ્ટાવાળા છેદાયેલા પુચ્છને તમે જીવમાં ગણાવો છો. ને ચેષ્ટા બંધ પડેથી અજીવમાં ગણાવો છો. ઠીક, ન્યારે તેનામાં ચેષ્ટા થાય છે ત્યારે તેનો ક્યા જીવમાં સમાવેશ થાય છે. જો ગિરેણીનું તે પુચ્છ છે તે જીવમાં કે કોઈ જુદો

હવે તેમાં આવે છે ?” શ્રી શેહગુપ્તે પરિવાજકને પ્રશ્ન કર્યો.

“મુનિશ્વ! જે ગિરેણીનું ને પુચ્છ છે તેનો જ તેમાં હવે છે.” પરિવાજકે કહ્યું.

“એ ન ઘટી શકે. કારણ કે જે તેનો જ હવે હોય તો ગિરેણી જેમ કપ કપ કરવાથી ભાગી જાય છે, સુખદુઃખના અનુભવથી આનંદિત અને શોક ગ્રસ્ત બની જાય છે, અવાજ કરે છે, તેમ પુચ્છમાં પણ થવું જોઈએ. તે કંઈ પણ પુચ્છમાં થતું નથી, માટે ગિરેણીનો હવે તેમાં સંભવે નહિ.” શ્રી શેહગુપ્તે ખંડન કર્યું.

“ત્યારે ગિરેણી સિવાય બીજો કોઈ હવે તેમાં તરત આવે છે” પરિવાજકે ફેરવ્યું.

“પરિવાજકશ્વ! ઘડીકમાં આમ ને ઘડીકમાં તેમ એમ કરો તે ઠીક નહીં. તેમાં બીજો હવે આવે છે એમ કહો છો તે પણ મિથ્યા છે. જે બીજો હવે આવે છે તે ત્રસ-એટલે હસનયસન કરવાની શક્તિવાળો આવે છે, કે સ્થાવર એટલે મરણ મુજબ ગતિ ન કરી શકે અને સ્થિર પડી રહે તેવો આવે છે. જે ત્રસ આવે તો તે દ્વિ-ઇન્દ્રિય, ત્રિઇન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય કે પંચેન્દ્રિય, એમ ચારમાંથી કોણ આવે છે? એકની પણ સંભાવના થઇ શકતી નથી. સ્થાવરમાં ગતિ ન હોય અને હોય તો તે એકધારી અગ્નિ અને વાયુમાં જ હોય. આ પુચ્છમાં ચેષ્ટા-ગતિ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, ને અગ્નિનો ઉષ્ણ સ્પર્શ કે વાયુનું ન દેખાવાપણું નથી માટે સ્થાવરના હવનું આવવું ઘટતું નથી. એ-ઇન્દ્રિય વગેરે અનુક્રમે બોલી, સૂંધી, દેખી, સાંભળી શકે છે. આમાં તે કંઈ પણ નથી માટે તે પણ નથી ઘટતું. એ રીતે અહારનો કે ગિરેણીનો કોઈ પણ હવે તેમાં ન હોવાથી તે હવે નથી એ નિશ્ચિત છે. અહવે પણ નથી. તમે પોતે કહો છો કે ચેષ્ટા બંધ પડ્યા પછી અહવે છે. માટે ચેષ્ટાવાળું પુચ્છ નોહવે છે એ જ સિદ્ધ થાય છે” શ્રી શેહગુપ્તે પરિવાજકને બોલતો ચૂપ કરી દીધો.

[૩]

“ગુરુશ્વ! ગુરુશ્વ! આ શું? આપના પગ પાસે આટલા વીંછીઓ ક્યાંથી? બહો બહો. આ તો મહાએરી હાકરીયા વીંછી છે.” શ્રી શેહગુપ્તને તેમના એક શિષ્યે સૂચના કરી.

“જો! જો! આ મહારાજના પગ પાસે મોર ક્યાંથી આવ્યો ને મહારાજને કરડવા પ્રયત્ન કરતા વીંછીઓને મારી નાખે છે. આ બધું અહીં ક્યાંથી?” સભામાંથી એક સભ્યે બીજા સભ્યને અતાવીને કહ્યું.

આ એ સભ્યો વાત કરે છે ત્યાં તે બન્નેને ઉદ્દેશીને ત્રીજો સભ્ય બોલ્યો:

“આ અહીં જુઓ. મહારાજની પાછળ મોટા મોટા નાગરાજો ને નાળીયાઓ ઝપા-ઝપી બોલાવે છે. આ નાજો બંચી બંચી ફેણું કરી ફૂંકાડા મારતા મહારાજને દંશ-ડંખ દેવા જાય છે. નાળીયાઓ તેને લોહીહીણાણ બનાવી પાછા પાડે છે. આશ્ચર્ય છે! આ નિશ્ચિદ્ર રાજસભામાં નાગ-નાળીયાઓ ક્યાંથી નીકળ્યાં?”

એટલામાં તો તે બધા સભ્યો પાસે થઈને ચીં ચીં કરતું મોટા મોટા જંગલી ઉંદરોનું મહાસૈન્ય શેહગુપ્ત તરફ ધસવા લાગ્યું. ત્યાં તો અધવચ્ચેથી જ એક પછી એક મોટા બિલાડાઓ ઉપરથી પડ્યા. પાંચ સાત ઉંદરોને ઝેરવેર કરી નાખ્યા એટલે એટલા સભ્યો ઉપર કુદકા મારતા બીજા ઉંદરો નાસભાગ કરી ભાગી ગયા. સભ્યો ગભરાઇ ગયા. કેટલાક બીડે સભ્યોએ સીધા ઘરનો રસ્તો પકડ્યો. બિલાડાઓ પણ અદરજ અદરજ

“ આ કુદકા મારતું હરણીયું અહીં ક્યાંથી ? સહજ અવાજ સાંભળે ત્યાં તો પવન વેગે નાસી જાય. આ શું? આ તો મોટાં મોટાં ચીંગડાં કાંચાં કરી મહારાજને મારવા જાય છે. ચન્દ્રમામાંથી પડી ગયું કે શું? ચન્દ્રમાને તો કલંકી બનાવ્યો, ને વળી આ સલામાં આવી આ સલાને પણ કલંક લગાડ્યું છે. છે શું? ” એક જણે બીજાને વાત કરી.

“ અરે. જો જો આ, વાઘે તરાપ મારી ને મરગલાને સ્વધામ પહોંચાડી દાંધુ બિચારું પાછું ચન્દ્રલોકમાં પહોંચી ગયું.”

“ એલા ભાગ, ભાગ, જો, આ જમીન ફાટ છે. ક્યાંય ધરતીકમ્પ ન થાય.” એક જણે બોલ્યો.

“ ના ના, ધરતીકમ્પ શું થાય? આ તો ત્યાં ભૂંડ નીકળ્યું. બિચારાને પૃથ્વીનો ભાર સહન નહીં થયો હોય એટલે અહીં આવ્યું છે. અરે, એ તો વિકરીને વિકરી ગયું છે. આ લાંછું દંતુશલ કાઢી મહારાજ તરફ ધસે છે.” બીજાને બોલ્યો.

“ શું આ સ્વપ્ન છે કે સાચું ? આ સિંહ ક્યાંથી કુલ્લો, ને પાછું ભૂંડને જમીન-દોસ્ત કરી નાખ્યું? આ ખાડામાં ભૂંડ ને સિંહ બન્ને ક્યાં ગૂમ થઈ ગયા ? અરે, અહીં તો ખાડોય નથી ને કંઈ નથી ! આ તો હવે એવું ને એવું જ છે. આ થાય છે શું ? ” ત્રીજા માણસે કહ્યું.

“ અરે અરે ! આ પરિવ્રાજક પાસેથી કા-કા-કા એવા અવાજ કમ આવે છે ? જો તો ખરે, આ મોટા મોટા કાળા કાળા કાળજા જેવા કાગડાઓ ચાંચ તૈયાર કરી આ મુનિ તરફ જાય છે. પણ ત્યાંથી ઘૂઘૂઘૂ અવાજ કરતા ઘૂવડા નિકળ્યા છે. આ વચ્ચમાં જ બન્ને બાઝ્યા. એહ, આ તો બન્ને જાય કોડ્યા. આગળ કાગડા ને પાછળ ઘૂવડો. હ્યો દેખાતાય નથી. બધું ગૂમ.” સભ્યોએ પરસ્પર વાત કરી.

“ મંત્રીજી ! આ બન્ને જણા વાદ નથી કરતાં ને આ શું ઉપદ્રવ મચાવે છે ? ” રાજાએ મંત્રીને પૂછ્યું.

“ જી, આ પરિવ્રાજક મહારાજને કંઈ ઉત્તર આપી શકતો નથી, એટલે આ કુબ્ધ વિદ્યાઓના ઉપદ્રવથી મહારાજને હરાવવા પ્રયત્ન કરે છે.” મંત્રીએ કહ્યું.

“ મહારાજ પણ બધી વિદ્યાઓમાં કુશળ છે. જુઓ આ પરિવ્રાજકે શકુનિકા નામની વિદ્યાનો ઉપયોગ કર્યો.” રાજાએ કહ્યું.

“ હાજી, આ બધી શકુનિકાઓ (સમળીઓ અથવા ચિત્તડીઓ) મહારાજ તરફ ધસે છે.” મંત્રીએ કહ્યું.

“ જુઓ, મહારાજે ઉલાવક વિદ્યાનો પ્રયોગ કરી ઉલાવક પક્ષીઓ (ર્યેન-બાજ પક્ષીઓ) છોડ્યા. કહેવાય છે કે આ ઉલાવક પક્ષીને જેતાં જ શકુનિકા અપ્રસુર્ષ થઈ જાય છે. ખરેખર, આ પક્ષીઓએ શકુનિકાનો કચ્ચરધાણ વાળી નાખ્યો. ને ઘડીમાં આ બધું નષ્ટ કરી નાખ્યું.” રાજાએ પૂરવ્યું.

એ પ્રમાણે વાદમાં પરિવ્રાજક ન ફાળ્યો એટલે તેણે સાત કુબ્ધ વિદ્યાઓનો પ્રયોગ કર્યો, તેની પ્રતિપક્ષબૂત સાત વિદ્યાઓનો પ્રયોગ કરી શ્રી રાહુપતે પરિવ્રાજકને હતાશ કર્યો. એટલે ખૂબ ક્રોધમાં ભરાઈને પરિવ્રાજક એક મહાવિદ્યાનો પ્રયોગ કરે છે, ને રાહુમંતું શું બને છે તે હવે પછી જોઈશું. (ચાલુ)

તીર્થાધિરાજ શ્રી રાત્રુજયગિરિ ઉપર આવેલા એક ધ્વસ્ત ટૂંક

જિનેન્દ્ર-ટૂંક

લેખક—પૂજ્ય સુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

દેવવિમાનશાં મનોહર જિનમંદિરોથી આ મૃત્યુલોકમાં સ્વર્ગલોકનું સૌંદર્ય રજુ કરતા તીર્થાધિરાજ શ્રીરાત્રુજયનો મહિમા અપરંપાર છે. એની પવિત્રતા અને એના મહિમાથી આકર્ષાઈ અનેક લવ્ય માનવીઓએ પોતાનાં દ્રવ્યનો એ ગિરિરાજ ઉપર સદ્વ્યય કર્યો છે. એ ગિરિરાજ ઉપરની અત્યારે ધ્વસ્ત દશામાં આવી પડેલી એક ટૂંકનો પરિચય આપવાનો આ લેખનો હેતુ છે. એ ટૂંક તે જિનેન્દ્ર-ટૂંક!

પાલીતાણા તરફની તળાટીના માર્ગેથી ચઢવાની શરૂઆત કરી છાલાકુંડ સુધી ચઢ્યા પછી મુખ્ય માર્ગે ન જતાં આપણી જમણી બાજુ એટલે કે છાલાકુંડથી પશ્ચિમ તરફ થોડુંક ચઢાણ આવે છે તે ચઢીને આ ટૂંક તરફ જવાય છે. યાત્રા કરીને પાછા આવતી વખતે આ ટૂંકે જવું હોય તો છાલાકુંડ સુધી ઊતરવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ વચમાંથી આ ટૂંકે જવાની કેડી મળી રહે છે. મુખ્ય માર્ગે ઉપર જતી વખતે દરેકની નજર આ ટૂંક તરફ પડે એવી રીતે આ ટૂંક આવેલી છે. પણ અત્યારે એ સાવ જીર્ણ અને ધ્વસ્ત દશામાં પડેલી હોવાથી અને દૂરથી કોઈ લગ્ન ખંડિયેર હોય એમ લાગવાથી લાગ્યે જ કોઈ યાત્રી એ તરફ જાય છે. કોઈ, સામાન્ય યાત્રી કુતૂહલ વૃત્તિથી પ્રેરાઈને અને પુરાતત્વનો અભ્યાસી ઇતિહાસપ્રેમથી આકર્ષાઈને આ ટૂંક તરફ જાય ત્યારે જ તે સજન લાગે છે, અન્યથા એ સાવ નિર્જન જ રહે છે.

છાલાકુંડની પશ્ચિમે વિશાળ સપાટ પ્રદેશ ઉપર આવેલી આ ટૂંક નીચે પાલીતાણા શહેર અને તળાટી અને ઉપરની નવે ટૂંકોનાં સુરમ્ય જિનમંદિરો—એ એની વચમાં જાણે અનુસંધાનનો પ્રદેશ હોય એવી લાગે છે. નીચે દૃષ્ટિ કરતાં આખાય શહેર અને તળેટીનું વિહંગદર્શન થાય છે અને ઉપર નજર કરતાં બધી ટૂંકોનાં જિનમંદિરોની સ્થિતિપરમાણા નજરે પડે છે. આ ટૂંકના ઊંચાણને લીધે ત્યાં સતત વહા કરતી પવનની શીતળ લહરીઓ જાણે થાક્યા યાત્રીને નવીન શક્તિ ન આપતી હોય એવું બેઘડી વિચારો લેવા જેવું એ સ્થાન છે. એ તરફ ઊંચા પહાડ અને એ તરફ ઊંડી ખાઈના સીમાડા ઉપર આવેલી આ ટૂંકે સાચે જ મનોહર લાગે છે.

આ રીતે કુદરતી સૌન્દર્યથી ભરેલી આ ટૂંક આજે તેના ઉપર માનવીએ સર્જેલ સૌન્દર્યથી વંચિત બની ગઈ છે. તેના ઉપરનાં ધર્મ—સ્થાનો ધ્વસ્ત થઈ ગયાં છે, અને દિવસે દિવસે વધુ ધ્વસ્ત થતાં જાય છે. આ ટૂંકમાં મુખ્યત્વે આટલાં સ્થાનો છે—વચમાં પચાવતી માતાનું ન્હાનું હહેરું, તેની પાછળ યુરુ—સ્મારકવાળો વિભાગ, યુરુ—સ્મારકોની પાછળ એક બે સ્મારકોવાળું સાવ પડી ગયેલું મકાન, અને દક્ષિણ તરફ પાણીનો મોટો કુંડ અને તેના ચાર ખૂણા ઉપર ચાર દેરીઓ. આ બધાંય સ્થાનો ધીમે ધીમે ધ્વસ્ત થતાં જાય છે, તેથી ઇતિહાસના અભ્યાસીને ઉપયોગી થાય એ દૃષ્ટિએ, ત્યાંથી લીધેલા સિલાલેખો અહીં આપવામાં આવે છે.

અહીં જે શિલાલેખો આપ્યા છે તે શુદ્ધ-અશુદ્ધ જેવઃ વળમાં હતા તે જ રીતે સુધારો-વધારો કર્યા વગર જ આપ્યા છે.

શ્રી પદ્માવતીદેવીના દહેરામાંના શિલાલેખો

પદ્માવતી દેવી ઉપરનો શિલાલેખ

॥ સંવત ॥ ૧૧૧૩ વર્ષે માસોત્તમમાસે ફાલગુનમાસે શુક્લપક્ષે દ્વિતીયા તિથો ગુરુવા (૨) સરે । શ્રી પાર્શ્વનાથ પદ્માવતી । મ । શ્રી શ્રીવિજયદેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી પ્રતિષ્ઠિત । શ્રી પાલોતા(૩)ના નગરે । શ્રી સિદ્ધેશ્વરે । શ્રીતપાગચ્છ । કરાપિત । પ્રતિષ્ઠિત । શુભ મઘતુ । શ્રેય ॥ શ્રી ॥

આ પદ્માવતી દેવીની પ્રતિમા સફેદ આરસની લગભગ ૧૬-૧૭ ઇંચની છે અને તેને ચાર હાથ છે. ઉપરના ડાબા જમણા બે હાથમાં અંકુશ અને નીચેના જમણા હાથમાં માળા અને ડાબા હાથમાં બીજોરાતું ફળ છે. પ્રતિમામાં નીચે બે ઝમકે ધારી, તે ઉપર બે ચામરધારી અને તે ઉપર બે જિનપ્રતિમાઓ અને પદ્માવતીદેવીના મસ્તક ઉપર સાત ફણાઓ અને તે ઉપર પાંચ ફણાઓવાળી શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિમા છે. કાનમાં દુંડો છે.

(આ મૂર્તિની ડાબી બાજુએ એક સફેદ આરસની ૧૫-૧૭ ઇંચની હનુમાનની મૂર્તિ શિલાલેખ વગરની છે.)

આ પદ્માવતીની મૂર્તિ આગળ ૧૨-૧૩ ઇંચની સફેદ આરસની ચરણપાદુકા છે. તે ઉપરનો લેખ આ પ્રમાણે છે—

॥ ૬૦ ॥ સંવત ૧૧૦૮ના વર્ષે । માસોત્તમમાસે માઘમાસે શુક્લપક્ષે તિથો પંચમ્યાં * (૨) ચંદ્રવાસરે શા (આગળનો ભાગ પદ્માવતીની પીઠિકા નીચે દબાઈ ગયો છે...) પરંપરાશ્રુત (૩).....(આગળનો ભાગ હનુમાનની મૂર્તિ નીચે દબાઈ ગયો છે.) [મ] દ્વારક શ્રી શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરપદ્મપ્રભા (૪) વિક દિનમણિસમ મદ્વારક શ્રી શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરિભિઃ સ્વકીયહસ્તેન ॥ (૫) નિજપાદુકા વિનિર્મિત x x મદ્વારક શ્રી. વિજયદેવેન્દ્રસૂરિભિઃ । પ્રતિષ્ઠિતા હિતિ ॥૨॥ વૃદ્ધા જલ લગ મે...(૬) (હનુમાનની નીચે દબાઈયું છે).....સૂર જલલગ પહીજ પાદુકા રહજો સુ(૭)જ મરપૂર ॥ ગોહિલ પ્રતાપસિંઘ રાજ્યે ૧॥ (૮) શ્રી સિદ્ધેશ્વરે તપાગચ્છે શ્રી પાદલિપ્તપૂરે જીર્ણોદ્ધાર કરાપિત । રસ્તુ કલ્યાણ(૯)મસ્તુ

આ મંદિરમાં સાત ચરણપાદુકાઓવાળો લગભગ ૧૨ ઇંચનો એક પદ્મ છે તેમાં ત્રણ પંક્તિમાં નીચે મુજબ સાત નામ છે.

(૧) । પં । મુકિવિજયજીપાદુકા । (૨) । પં । મુકિવિજયજીપાદુકા ।

(૩) । પં । વિજયવિજયજીપાદુકા । (૪) । પં । રૂપવિજયજીપાદુકા । (૫) । પં ।

રંગવિજયજીપાદુકા ।

(૬) । પં । હીરવિજયજીપાદુકા । (૭) વલ્લભવિજયજીપાદુકા ।

આ પાદુકાપટ્ટની ચારે તરફ આ પ્રમાણે લેખ છે—

॥ સં. ॥ ૧૧૪૯ વર્ષે માઘોજ્વલવ્રયોદશ્યાં મિયુધ શ્રે । મ । શ્રી પ્રમસૂરિ-સંતાનીય પં । રૂપવિજયાદિપૂર્વજાણાં સત્તસંહ્યા । (૨) મિતઃ પાદન્યાસઃ કારિતઃ

* અહીં તેમજ આગળ બધે આવા અથેજ આંકડા મૂળ શિલાલેખની તે તે પંક્તિને સૂચવે છે.

પં । પ્રેમવિજયને શ્રીમત્પાદલિતપૂરિષય્યાં શ્રી સિદ્ધગિરૌપરિ જૈનેન્દ્રવસ્યાં (૩) શ્રીમત્તપાગચ્છે । મ । શ્રી વિજયરાજસુરિરાજ્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્ । સુતરાં ।

આ દેરામાં શ્રી માનભદ્રજીની ચાર હાથવાળી એક મૂર્તિ છે.

ગુરુસ્મારક-વિભાગ અને તેના લેખો

પદ્માવતીદેવીના મંદિરની પાછળ ગુરુઓના સ્મારક તરીકે બનાવવામાં આવેલી ૧૮ દેરીઓ આવેલી છે. આ દરેક દેરીમાંની ગુરુપાદુકાઓ ઉપરના લેખો નીચે મુજબ છે.

પહેલી દેરીમાં ત્રણ પાદુકાપટ્ટો છે, ત્રણે ઉપર લેખો છે. તેમાં પહેલા ઉપર આ પ્રમાણે લેખ છે—

॥ ૧ ॥ ૐ નમઃ ॥ સ્વસ્તિ શ્રીમન્નૃપવિક્રમાર્કસમાયાતીત સં । ૧૯૨૭ વર્ષે (૨) શા । ૧૭૯૨ ના પ્ર । શુભકારી કાર્તિકમાસે । કૃષ્ણપક્ષે । ત્રયોદશી ૧૩ તિથૌ ચંદ્ર । (૩) વા । સકલપંડિતશિરોમણિ શ્રી ૫ પં. । શ્રોદીપકુશલ મ । તત્તિશ્ય પ્રવર પં । (૩) બી આજી (૪) હિતની શ્રી ૫ પં. । શ્રીજસકુશલની ગ । તત્તિશ્ય સદ્ગુણીશિરો (૫) મણિ પંડિતની શ્રી ૫ પં. । શ્રીનીતકુશલની ગ । ત. વિદ્વદ્સભાભા (૬) મિનીભાલસ્થલે તિલકાયમાન । શ્રી ૫ પં શ્રીદયા-કુશલની ગ । (૭મણી આજી) (૭) જી । તત્તિશ્ય સકલકલાકલાપકલિત પ્રભ્યાતકીર્તિમાન પંડિ(૮)તજી શ્રીશ્રીશ્રી ૧૦૮ પં. । શ્રીદેવેન્દ્રકુશલની ગણિ તસ્યેમા પાદુકા (૯) શ્રીસિદ્ધગિરૌ જિનેન્દ્રદુંકે । તત્તચરણાનુગેન સુન્દરેણ પ્રતિષ્ઠાસ્તિ ।

બીજી પાદુકા ઉપર નીચે મુજબ લેખ છે—

॥ ૫ ॥ પં. । શ્રીદેવેન્દ્રકુશલનીગણિ તત્તિશ્ય શ્રી । (૨) વિદ્યાકુશલની ગણિભ્યો હમા પાદુકા સ્થાપિતા ।

ત્રીજી પાદુકા ઉપરનો લેખ—

શ્રી ૫ પં. શ્રીવિદ્યાકુશલની ગ । તત્તિશ્ય । શ્રી ૫ । (૨) પં. । શ્રીમાન-કુશલની ગણિભ્યો હમા પાદુકા સ્થા.

પહેલી અને બીજી દેરીની વચ્ચેમાંની પાદુકાનો લેખ—

॥ ૐ નમઃ સંવત ૧૮૭૫ વર્ષે માસોત્તમમાસે ફાલગુનમાસે શુક્લપક્ષે તૃતીયા તિથૌ શનિવાસરે શ્રી । (૨) શ્રીતપાગચ્છાધિરાજ સકલમટાર્કપુરંદર મ । શ્રીશ્રી । વિજય (૩) ધર્મસુરીશ્વરની તત્પટ્ટે મટાર્ક શ્રીશ્રી ॥ શ્રીવિજયજિનેન્દ્ર સુરીશ્વરેણ સ્વયં પાદુકા (૪) કરાપિતા સ્વયં પ્રતિષ્ઠાસ્તવિદ્યાર્ક ચિરં તિષ્ઠતુ પાદુકાયં શ્રી (આ ૭ પાદુકાપટ્ટમાં ઉપરના લેખના અક્ષરોથી બુદ્ધ મહત્વા અક્ષરોમાં પાછળથી ખોદેલ લખાણ આ પ્રમાણે છે) (૫) જંબલમે મેઠ અડગ હૈ, જંબલગ શશી અરુ સુર । તંબલમે ૫ પાદુકા, રહેજો ગુણભરપૂર (૬) ગોહેલ -ડનાની રાજ્યે તત્પુત્ર કુંવર વાવાની સુશ્રેય ॥ શ્રી શ્રેષ્ઠદેવ ॥

બીજી દેરીમાં ૭ પાદુકાઓ છે, તેના લેખો આ પ્રમાણે છે—

મ મટાર્ક શ્રીહેમવિમલસુરીશ્વરની ગુરુભ્યો નમઃ ॥ (૨) ॥ ૧ ॥ ૐ નમઃ સ્વસ્તિ

શ્રીમન્નૃપવિક્રમાર્કસમાયાતીત સંવત્ ૧૯૧૯ વર્ષે । શાલિવાનકૃત શાકે । ૧૭૮૫ ના પ્રવર્તે (૩) માને માસોત્તમમાસે શ્રીમાધ શુક્લપક્ષે તિથી ત્રયોદશ્યાં । ભૃગુવામરે । મ । શ્રી શ્રીહેમવિમલસૂરીશ્વરપાટ (૪) પરંપરાયાં શ્રી ૬ પં । લઙ્ઘિકુશલજીગ । તત્તિશ્ય । પં શ્રી ૬ પં । અમૃતકુશલજી ગ । તત્તિશ્ય । પં શ્રી ૬ પં । દીપ-કુશલજી ગ । ત (૫) શિય શ્રી ૬ પં જસકુશલજી ગ । તત્તિશ્ય । પં । શ્રીકૃતકુશલજી ગ । તત્તિશ્ય । પં । દયાકુશલજી ગ । તત્તિશ્ય । પં । શ્રી ૬ પં । કે (૬) વેન્દ્રકુશલેન રૂમા પાદુકા સ્થાપિત । શ્રીસિદ્ધક્ષેત્રે । મ । શ્રી શ્રીવિજયધરણેન્દ્રસૂરીશ્વરરાજે પ્રતિષ્ઠતા શુભં ભવતુ ।

। પં । શ્રી ૫ પં । અમૃતવિજયજીપાદુકા । મ । શ્રી શ્રીહેમવિમલસૂરિજી-પાદુકા ॥ ॥ પં । શ્રી ૬ પં દીપકુશલજી પાદુકા ॥

॥ પં ॥ શ્રી ૬ પં । પ્રોતિકુશલજીપાદુકા ॥ પં । જસકુશલજીપાદુકા ॥ ॥ પં દયાકુશલજીપાદુકા ॥

ત્રીજી દેરીમાંના લેખ—

॥ સંવત ૧૯૧૯કા શાકે ૧૭૭૪* પ્રવ(૨)ર્તમાને ફાલ્ગુનમાસે અસિતપક્ષે પંચમીતિથી । સોમવાસરે શ્રીમદ્વૃહત્પાગચ્છેશ જં (૩) જુગપ્રધાન મટારકજી શ્રીવિજયદેવેન્દ્રસૂરિજીનાં ધર્મરાજ્યે વિશ્વમા (૪)ને શ્રોવિમલાગિરૌ શ્રી જિનેન્દ્રદંકમધ્યે પં । જયસાગરગણિના શ્રીમચારિત્રસાગરાદિ (૫) ગુરુણામ્ પટ્ટપરંપરાઃ પાદુકાસ્થ કારિતાઃ ॥

॥ પં । ચારિત્રસાગરજી ॥ ॥ પં । કલ્યાણસાગર ॥ પં । ચશસ્તાગરજી ॥ ॥ પં । નસવંતસાગરજી ॥

॥ પં । વિચારસાગરજી ॥ પં । યુક્તિસાગર ॥ ॥ પં ॥ જગરૂપસાગરજી ॥ ॥ પં । સુશાલસાગરજી ॥

॥ પં । મેઘસાગરજી ॥ ॥ પં । ગુમાનસાગર ॥ ॥ પં । જયવંતસાગર ॥ ॥ ॥ સર્વગુરુણાં પાદુકાઃ ॥

(સર્વશુભાં યથા આવી ગયા. યોથી પંક્તિમાં નામ નથી.)

યોથી દેરીમાંના પાદુકા-પટ્ટો ઉપરના લેખાઃ—

॥ સંવત ૧૮૭૫ વર્ષે । માસોત્તમફાલ્ગુનમાસે શુક્લપક્ષે તૃતીયા (૨) તિથી શનિવાસરે શુભયોગે । વ. શ્રી શ્રીમદ્વિજયધર્મસૂરીશ્વ (૩) રજી તત્તિશ્ય વરણસેવીયં । શ્રીહેમવિજયજીકસ્ય પાદુ (૪) કા પં । વિવેકવિજય ગ । કરાપિતા । શ્રીસિદ્ધશૈલશૃંગે ચિરં । (૫) ॥ મ ॥ શ્રી શ્રીવિજયજિનેન્દ્રસૂરિમિઃ પ્રતિષ્ઠિત । શ્રીમસપાગચ્છે ।

ત્રીજી પાદુકાના લેખ—

॥ સંવત્ ૧૮૭૭ વર્ષે માઘમાસે । શુક્લપક્ષે । ૧૧ તિથી (૨) ચંદ્રવાસરે । ॥ પં । વિવેકવિજય ગ । પં । હેમના પા (૩) ટુકા । તત્તિશ્ય । પં । ગુલાબ-

* વિક્રમ સંવત અને શક સંવત વચ્ચેનાં ૧૩૫ વર્ષના અંતરના હિસાબે આહાં ૧૭૭૪ ના બદલે ૧૭૮૪ લેખ્યે.

વિજય ગ । કરા (૪) પિતે । (૫) મ । શ્રી શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । શ્રી । (૬) સિદ્ધક્ષેત્રે શ્રીજિનેન્દ્રદંતે । શ્રીમત્પાગચ્છે ।

ચોથી અને પાંચમી દેરીની વચ્ચેની પાદુકાનો લેખ—

॥ સંવત ૧૯૦૩ શા ૧૭૬૮ પ્રવર્તમાને માઘવદિ ૫ તિથૌ મૃગુવાસરે અમદાવાદવાસ્તવ્ય શ્રીમત્પાગચ્છે (૨)...યુગપ્રધાન મહાર્ક શ્રી શ્રી ૧૦૮ શ્રી વિજયદેવ...(૩)...પરંપરાયાં પં । શ્રી । દીપવિજયગણિ તત્તિશ્ય શ્રી ૫ પં । શ્રી હેતવિજયગણિ (૪) (આગળનો લેખ નથી વંચાતો. આમાં જે પાદુકાઓ છે.)

પાંચમી દેરીમાં પહેલી પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ સંવત ૧૮૭૫ વર્ષે માસોત્તમ ફાલ્ગુણમાસે શુક્લપક્ષે તૃતી(૨)યા તિથૌ શનિવાસરે શુભયોગે મ । શ્રી શ્રીમદ્વિજયદયા(૩) સૂરીશ્વરજી તત્તિશ્ય ચર-
ણસેવી મહોપાધ્યાય ડ । શ્રી સુશા(૩)લવિજયજીકસ્ય પાદુકા પ્ર । ચતુર-
વિજય ગ કરાપિતા ॥ શ્રી સિદ્ધશૈલશૃંગે (૬) મ । શ્રી જિનેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિ-
ષ્ઠિતં શ્રીમત્પાગચ્છે ।

ખીંટ પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ સંવત ૧૮૭૫ વર્ષે માસોત્તમ ફાલ્ગુણ (૨) સુદિ ૭ બુધે મહોપાધ્યાય (૩) ય ડ । શ્રીસુશાલવિજય ગ । કરા (૪) પિતા શ્રીસિદ્ધશૈલશૃંગે । શ્રીજિનેન્દ્રદંતકમધ્યે ચિરં તિષ્ઠતા પાદુ (૫) કા । મ । શ્રી શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરિ પ્રતિષ્ઠિતા । શ્રી તપાગચ્છે ।

પાંચમી અને છઠી દેરી વચ્ચે જે પાદુકા છે. તે ચોથી અને પાંચમી દેરીની વચ્ચેમાં રહેલ સં. ૧૯૦૩ ની જે પાદુકાના જેવી છે. તેમાં પહેલી પાદુકાનો લેખ નથી વાંચી શકાતો. ખીંટ પાદુકા ઉપરનો લેખ આ પ્રમાણે છે—

॥ સંવત ૧૯૦૮ મા વર્ષે માસોત્તમમાસે માઘમાસે શુક્લપક્ષે તૃતી (૨) યાતિથૌ ચંદ્રવાસરે મ । શ્રી શ્રીવિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી (૩) તત્તિશ્ય પં । રૂપવિજય ગ । કસ્ય પાદુકા મ શ્રી શ્રી (૪) વિજયદેવેન્દ્રસૂરિ પ્રતિષ્ઠિતં સિદ્ધક્ષેત્રે ।

છઠી દેરીમાંની ઉપરની એક શિલામાંની પાદુકા, બેડી એક ઉપરનો લેખ—

(ઉપર) ॥ મ । શ્રી શ્રીવિજયજિનેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીતપાગચ્છે (જમણી બાજુ) (૧) ॥ સંવત ૧૮૭૫ વર્ષે માસોત્તમ ફાલ્ગુણમાસે શુક્લપક્ષે તૃતી (૨) યાતિથૌ શનિવાસરે । સકલમહારકપુરંદર મહા (૩) રક । મ । શ્રી શ્રીવિજયદયાસૂરીશ્વરજી । તત્તિશ્ય (જમણી બાજુ) (૧) ॥ પં । શ્રી । સુક્તિવિજયજીકસ્ય પાદુકાયં વિવેકવિજય ગ । (૨) પં પ્રેમવિજય ગ । પં ક્ષીમાવિજય ગ । કરા પિતે । શ્રી સિ (૩) દ્વાચલક્ષેત્રે ॥ શ્રી શુભં ભવતુ ॥

છઠી દેરીમાં આગળની એક શિલામાંની પાદુકાની જે બેડીમાંની એકનો લેખ—

(ઉપર) ॥ મ । શ્રીવિજયદેવેન્દ્રસૂરિ પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીતપાગચ્છે (જમણી બાજુ) (૨) સં. ૧૮૯૩ વર્ષે । શાકે ૧૭૫૮ પ્ર । માસોત્તમ માઘમાસે શુક્લપક્ષે દશમ્યાં તિથૌ બુધવાસરે (૩) પં. શ્રી હુંગરવિજયજી તત્તિશ્ય । ॐ શ્રી વિવેકવિજયજીકસ્ય

પાદુકા । મ ॥ પં. પ્રેમવિ (૪) જય ગ પં ક્ષીમાવિજય ગ પં શ્રી હુંગરસત્કં । પં નરોત્તમવિજય ગ । ૐ શ્રીવિવેકસત્કેન કરાપિતં । (આતી પછી પાદુકાનો લેખ આ પ્રમાણે છે) (૫) ॥ સં. ૧૮૯૩ વર્ષે શાકે ૧૭૫૮ પ્ર । માસોત્તમ માઘમાસે શુકલપક્ષે દશમ્યાં તિથૌ બુધવાસ (૬) રે પં । શ્રી મુક્તિવિજયજી । તત્શિષ્ય । હુંગરવિજયજીત્કસ્ય । પં. પ્રેમવિજય ગ । પં. । ક્ષી (૭) માવિજય ગ । પં શ્રી હુંગરસત્ક । પં નરોત્તમવિજય ગ । ૐ શ્રી વિવેકસત્કેન કરાપિતં સિદ્ધગિરૌ ।

સાતમી ઢેરીમાં ત્રણ પાદુકા છે. તેમાંની મોટી પાદુકાનો લેખ—

॥ સંવત્ ૧૮૯૪ ના વર્ષે માઘ શુદ્ધ ૬ ભોમવાસરે સકલભટ્ટારક્ષ શ્રી શ્રી (૨) વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી તત્શિ । પં. શ્રી ૧૦૮ પં હ...વિજય ગ (૩) તત્શિષ્ય । પં શ્રી ૭ પં લક્ષ્મીવિજય ગ । તત્શિ(૪)ય્ય પં શ્રી ૬ પં રત્નવિજય ગ । તત્શિષ્ય પં શ્રી (૫) અમીવિજયસ્ય પાદુકા કરાપિતં પં રૂપવિ(૬)જેન સ્થાપિતં શ્રીસિદ્ધશૈલે શ્રી વિ(૭) જયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજીપ્રતિષ્ઠિતં ॥

નીચેની જમણી તરફની નાની પાદુકાનો લેખ—

॥ સંવત ૧૮૯૪ના વર્ષે માઘશુદ્ધ ૬ સોમવાસ (૨) રે શ્રી આદિનાથપાદુકા સ્થાપિત (૩) ચોરા નાથા સુત માળજી મા (૪) ચાઈ કસલાયે કરાપિત ॥

ડાબી આજુની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ સંવત ૧૮૯૪ના વર્ષે માઘ શુદ્ધ ૬ ભોમવાસરે (૨) પં વિરમવિજય ગ । પં શ્રી અમીવિજ(૩)યસત્ક તેન પાદુકા (૪) શિ । પં રૂપવિજયેન સ્થાપિતં ।

આઠમી ઢેરીમાંની બે પાદુકાઓમાંની મોટી પાદુકાનો લેખ—

॥ સં. ૧૮૯૩ વર્ષે । શા । ૧૭૫૮ પ્ર । માસોત્તમમાસે માઘમાસે ॥ શુકલ-પક્ષે ૧૦ તિથૌ । બુધવાસરે સકલભટ્ટ (૨) રક્ષિરોમણિ । પુરંદર ભટ્ટારકજી શ્રીશ્રીશ્રી ૧૦૮ શ્રી શ્રી વિજ(૩)યજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી તત્શિષ્ય । મહોપાધ્યાય । ડ- ॥ શ્રી માળિક્યવિજય ગ । કસ્ય પાદુકા પં (૪) મ । વિજયદેવેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । શ્રી તપાગચ્છે । શ્રીપાલીતાણાનગરે (૫) ગુમાનવિજય ગ । કરાપિતં શ્રી સિદ્ધાન્નલક્ષ્મે ।

નીચેની નાની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ ૮૦ ॥ સંવત્ ૧૯૦૮ના વર્ષે માસોત્તમમાસે શુકલપક્ષે વંશમીતિથૌ ચંદ્ર-વાસરે પં । ગુ (૨) માનવિજય ગ । ડ । શ્રી માળિક્યસત્કસ્ય પાદુકા પં । મોતિ-વિજય (૩) ગ । કરાપિતં શ્રી ॥ સિદ્ધલક્ષ્મે । મ । શ્રી શ્રી । (૪) વિજયદેવેન્દ્ર-સૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિત ॥

નવમી ઢેરીમાં પાંચ પાદુકા છે, તેમાંની પહેલી પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ સં. ૧૮૯૩ ના વર્ષે । શાકે ૧૭૫૮ પ્ર । માસોત્તમ માઘમાસે શુ(૨) કલપક્ષે દશમ્યાં તિથૌ । બુધવાસરે પં શ્રી મુક્તિવિજયજી । તત્શિષ્ય પં. શ્રી (૩) હુંગરવિજયજીત્કસ્ય પાદુકા । પં. શ્રી પ્રેમવિજયજી પં । (૪) મ । શ્રી શ્રી વિજયદેવેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । શ્રી સિદ્ધગિરૌ । (૫) નરોત્તમવિજય ગ । ૐ શ્રી વિવેકસત્ક કરાવિતં (૬) લેમવિજયજી પં શ્રી હુંગરસત્કેન ॥

श्री७ पादुकातो लेख—

॥ सं १८९३ना वर्षे शाके १७५८ प्र मासोत्तम माघमासे शु(२)कल पक्षे । दशम्यां तिथौ बुधवासरे । पं । श्री हुंगरविजयजी तत्तिशय्य (३) पं । खेम-विजयजीकस्य पादुका स्वहस्ते करापितं ॥ (१) ॥ भ । श्री श्री देवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं तपागच्छे श्री सिद्धगिरौ ।

श्री७ पादुकातो लेख—

॥ सं । १८९३ना वर्षे । शाके १७५८ प्र । मासोत्तम माघमासे शु (२) कलपक्षे । दशम्यां तिथौ बुधवासरे पं । श्री हुंगरविजयजी तत्तिशय्य ॥ (३) पं खिमाविजयजीकस्य पादुका स्वहस्ते करापितं (४) ॥ भ । श्री श्री विजय-देवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं । श्री तपागच्छे । श्री सिद्धगिरौ ।

श्री७ पादुकातो लेख—

॥ सं । १८९३ना वर्षे शाके १७५८ प्र. मासोत्तम माघमासे शुक्लपक्षे । (२) दशम्यां तिथौ बुधवासरे । पं श्री हुंगरविजयजी तत्तिशय्य । ॐ श्री विवेकवि(३)जयजीकस्य पादुका पं । नरोत्तमविजय ग । करापितं ॥ (४) ॥ भ । श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं । श्री तपागच्छे । श्री सिद्धगिरौ ॥

पांथमी पादुका-आभां ये पादुका छे तेना लेख—

॥ सं । १९०८ना वर्षे मासोत्तममासे शुक्लपक्षे ५मी तिथौ चन्द्र(२) वासरे । भ । श्री १०८ श्री विजयदयासूरीश्वरजी तत्तिशय्य पं (३) मुक्तिविजयजी तत्तिशय्य । पं । हुंगरविजय तत्तिश । ॐ श्री विवेकविजय(४) जी तत्तिशय्य पं नरोत्तमविजयजी ग पादुका । पं । प्रेमविजय तत्तिश । पं । अमरविजय ग । पादुका सिद्धक्षेत्रे । भ । श्री विजयदेवेन्द्रसूरिजी ॥

इसमी देरीभां ओक पत्थरभां पांथ पादुका छे तेना लेख—

॥ सं. १९०८ना वर्षे माघमासे शुक्लपक्षे ५मी तिथौ चंद्रवासरे भ । (२) द्वारक श्री श्री श्री विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजीनी वशी मध्ये ४ । हुंगरविजय ग । (३) पं । हेमसत्केन पादुका स्थापिता । भद्वारक श्री श्री विजयदे । (४) वेन्द्र-सूरीजी प्रतिष्ठितं श्रीमत्तपागच्छे श्री सिद्धक्षेत्रे ।

(१) पं हेमविजय ग ।

(२) जगद्गुरु भ । श्री हीरविजयसूरीश्वरजी पादुका करापितं श्री तपागच्छे ।

(३) श्री केसरविजय ग ।

(४) पं । कुषरविजय ग ।

(५) पं । कस्तुरविजय ग ।

अजिथारभी देरीभां लेख—

॥ प ६० ॥ सं. १९०८ । वर्षे ॥ मासोत्तममासे माघमासे शुक्लपक्षे पंच-मीतिथौ ॐ ना (२) भ । श्री श्रीविजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजी तत्तिशय्य श्री हीर-विजय ग । कस्य पादुका । (३) मं श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरीश्वरभिः प्रति-ष्ठितं । श्री सिद्धक्षेत्रे श्री तपागच्छी ॥

બારમી દેરીમાં એક શિવમાં પાદુકા બેઠી એ ખડિત છે તેમાં સં. ૧૮૭૬નો શિલા-લેખ છે, પણ તે વંચાતો નથી.

તેરમી દેરીમાં પાદુકા-ધુળ છે તેનો લેખ—

॥ સંવત ૧૯૧૪ના વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૫દિને રવો । શ્રી શ્રી (૨) ॥ મ । શ્રીવિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી (૩) તત્તિશ્ય । પં । શિમાવિજય ગ । કસ્ય પાદુકા પ્રતિ(૪)ષ્ઠિતં મ । શ્રી શ્રી વિજયદેવેન્દ્રસૂરિ (૫) ॥ પં રંગવિજય ગ કારાપિતં ।

ચૌદમી દેરીમાં એક શિવમાં પાદુકા બેઠી છે તેનો લેખ—

સંવત ૧૯૧૪ના વર્ષે વૈશાખ શુક્લ ૫ સૂર્યવા । મ । શ્રી શ્રી દ્વીરવિજયસૂરી (૨)શ્વરજી શિષ્યપરંપરાયાં । પં । વિજયદેવ ગ । તત્તિશ્ય । પં । માનવિજય-ગ । કસ્ય (૩) ॥ પાદુકા ભરાપિતં વા । પં । માણેક્યવિજય ગ ॥ પ્રતિષ્ઠિતં । મ । શ્રી વિજયદે(૪) ॥ વેન્દ્રસૂરિભિઃ ॥ ક પં । માનવિજય ગ । પાદુકા ॥ પં । માણેક્યવિજય ગ । પાદુકા । (૫) શ્રીમત્તાપાગચ્છે સિદ્ધક્ષેત્રે ॥

પદર, સોળ, સત્તર અને અઠાર-એમ ચાર દેરીઓમાં આવેલ પાદુકા વગેરે કશું નથી તેથી તે ખાલી છે અને તેમાં લેખ નથી.

કુંડ અને તેની દેરીઓ

ઉપર ગુરુસ્મારક વિભાગના લેખો આપ્યા, તે દેરીઓની જમણી તરફ થોડી દૂરી ઉપર એક કુંડ છે અને તે કુંડની ચારે તરફ ચાર દેરીઓ છે તેમાં નીચે સુશ્રુત લેખો છે—

પહેલી દેરી, ગોડીપાર્શ્વનાથની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ સંવત ૧૮૭૭ વર્ષે । માર્ગશિર શુદિ ૩ શુક્રવાસરે મ । (૨) । શ્રી શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી । શ્રી શ્રી ગોડીપાર્શ્વ(૩)નાથકસ્ય પાદુકા કારાપિતં । મ । શ્રી શ્રી વિજય(૪)જૈનેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રે શ્રી જિનેન્દ્રકુંડ (૫) કે શ્રીમત્તાપાગચ્છે ॥ શ્રી ॥

બીજી દેરી, આદિનાથ પ્રભુની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ સંવત । ૧૮૭૭ વર્ષે માર્ગશિર શુદિ ૩ શુક્રવાસરે । મ । શ્રી શ્રી (૨) વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી । શ્રી શ્રી રુષભદેવપાદુ(૩) કા કારાપિતં । મ । શ્રી શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્ર । (૪) િષ્ઠિતં । શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રે । જૈનેન્દ્રકુંડ(૫)કે । શ્રીમત્તાપાગચ્છે ।

ત્રીજી દેરી, ગૌતમસ્વામીની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ સંવત ૧૮૭૭ વર્ષે માર્ગશિર શુદિ ૩ શુક્રવાસરે (૨) । મ । શ્રી શ્રી વિજય જિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી । શ્રી ગૌતમ (૩) સ્વામિજિના પાદુકા કરાપિતં । મ । શ્રી શ્રી વિજય (૪) જૈનેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રે । જૈનેન્દ્ર-કુંડે । શ્રીમત્તાપાગચ્છે । શ્રી શ્રી દ્વી ।

ચોથી દેરીમાંનો લેખ—

॥ સંવત ૧૮૭૭ વર્ષે માર્ગશિર શુદિ ૩ શુક્રવાસરે । મ । (૨) શ્રી શ્રી

વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજીઈ । શ્રી વિ(૩)જયધર્મસૂરીશ્વરજીત્કાનાં પાદુકા કારાપિતં । મ । (૪) શ્રી શ્રી વિજય જૈનેન્દ્રસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । શ્રી સિદ્ધેશ્વ(૬)ત્રે જૈનેન્દ્ર દુંકે શ્રીમત્પાગચ્છે ॥ શ્રી

ઉપરની આરે દેરીઓ જે કુંડ ઉપર છે તે કુંડમાં નીચે ઉતરવાનાં પગથીઆં છે. પગથીઆ ઉપર, મોટા મંડપ જેવું છે. કુંડમાં પાણી ભરેલું છે. સામે દિવાલમાં એક દેવીનું નાનું ખાનું છે. પશ્ચિમ તરફથી પાણીનું ગ્રહેણ આવે છે. નાનો કિલ્લો પણ છે.

કુંડ ઉપર પરચાર બાંધેલો છે. ખેસવાની સુંદર જગા છે. અહીંથી પાલીતાણા નગરનું તળાટીનું દ્રશ્ય પણ મનોરમ્ય દેખાય છે.

અહીંથી સિદ્ધગિરિનાં ઉન્નત શિખરોનાં દર્શન થાય છે. ખાસ નવટૂંકા તરફના ભાગનાં શિખરો દેખાય છે. બહુ જ સુંદર દ્રશ્યો દેખાય છે.

આ રીતે આ જિનેન્દ્ર ટૂંકના શિલાલેખો અહીં પૂર્ણ થાય છે. અહીં આસપાસના પત્થરો તપાસતાં લગભગ બે ફૂટ લાંબો અને એક ફૂટ પહોળો સફેદ પત્થરનો ટુકડો અમને મળી આવ્યો. આ પત્થર ઉપર અંગૂલી નિર્દેષ કરતાં હાથનું ચિત્ર આપીને 'જિનેન્દ્ર ટૂંકમાં જવાનો રસ્તો' એ પ્રમાણે અક્ષરો કાતરેલા હતા.

દેવલકિત નિમિત્તે પોતાની સંપત્તિનો સદ્વ્યય કરવાની ભાવનાવાળા મહાનુભાવ માટે આ સ્થાન આદર્શરૂપ છે. એવો કોઈ ભાવનાશીલ મહાનુભાવ જનમે અને આ ટૂંકના સુંદર પ્રદેશને જિનમંદિરોથી સુશોભિત અને ઘંટારવોથી ગાજતું બનાવીને હજારો યાત્રાળુઓને એ તરફ આકર્ષી પોતાનું નામ અમર કરે ! એ જ ભાવના !

કાગળના અસાધારણ ભાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણ આને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠ-નવગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આપણું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

બચવસ્થાપક

‘પ્રજામંધુ’ સાપ્તાહિકમાં પ્રગટ થતી ચાલુ વાર્તા

જિગર અને અમી

અમદાવાદમાંથી પ્રગટ થતા ‘પ્રજામંધુ’ સાપ્તાહિકમાં કેટલાક વખતથી ‘જિગર અને અમી’ નામક એક ચાલુ વાર્તા પ્રગટ થાય છે. આ વાર્તા મુખ્યત્વે જૈનધર્મને સ્પર્શતી હોવાની, અને એમાં કોઈ એક સાધુની આત્મકથાના રૂપમાં જૈનસાધુ-જૈનધર્મની ટીકા કરવામાં આવતી હોવાની વાત અમારા જાણવામાં આવતાં અમે ‘પ્રજામંધુ’ના છેલ્લા કેટલાક અંકો જોયા. એ જોતાં અમને એ વસ્તુ સાચી લાગી અને તેથી અમે ‘પ્રજામંધુ’ના તંત્રીશ્રીને એ સંબંધી એક પત્ર લખ્યો હતો. આ પત્રના ઉત્તરમાં અમને તેમના તરફથી એક પત્ર મળ્યો છે.

હજી આ સંબંધમાં થોડોક વધુ પત્રવ્યવહાર કરવો અમને ઠીક લાગે છે, એટલે એ પત્રવ્યવહાર પૂરો થતાં સુધી આ સંબંધમાં અમારે જે કંઈ કહેવું છે તે મુલતવી રાખી અત્યારે તો માત્ર એ પત્રવ્યવહાર જ પ્રગટ કરીએ છીએ.

—વ્યવસ્થાપક

પત્ર-વ્યવહાર

સમિતિ તરફથી ‘પ્રજામંધુ’ના તંત્રીને લખાયેલ પત્ર

અમદાવાદ, તા. ૬-૫-૪૩

શ્રીયુત તંત્રી ‘પ્રજામંધુ’ સાપ્તાહિક, અમદાવાદ.

રા. રા. ભાઈશ્રી,

આપના ‘પ્રજામંધુ’ સાપ્તાહિકમાં ‘જિગર અને અમી’ નામની એક ચાલુ વાર્તા છપાય છે. આ વાર્તામાં જૈનધર્મ-જૈનસાધુની ઠીક ઠીક નિંદા અને અવ-હેલનાં કરવામાં આવી છે. અને ધીમે ધીમે એ વાર્તા કુત્સિત રસ પ્રતિ પ્રવાહિત થતી જાય છે. એક ધર્મની આ રીતે નિંદા કરતી વાર્તા આપે ‘પ્રજામંધુ’ જેવા સાર્વજનિક પત્રમાં પ્રગટ કરવાનું મુનાસીફ માન્યું એ ઘણું જ દ્વિગિર થવા જેવું છે. જો નિંદા જ કરવી હોય તો એકાદ અપવાદને આગળ કરીને ગમે તે ધર્મ, સંપ્રદાય કે વ્યક્તિની નિંદા કરી શકાય. પણ નિંદાથી ભરેલું આવું સાહિત્ય પ્રગટ કરવાથી સાહિત્યની કે સંસ્કૃતિની કશી પણ સેવા ન જ થઈ શકે; સિવાય કે અમુક સંપ્રદાય કે ધર્મનાં દ્રેષી વાંચનારાઓના અંતરમાં ક્ષણ-ભરનો દ્રેષભર્યો આનંદ ઉદ્ભવે ! પણ આવી દ્રેષ અને ઈર્ષ્યાભરી લાગણીઓને ઉત્તેજિત કરે અથવા પુષ્ટ કરે એવું સાહિત્ય પ્રગટ કરવાથી શો લાભ મેળવી શકાય ? પરધર્મસહિષ્ણુતા અને સાંપ્રદાયિક એકતા માટે પ્રચાર કરવો અને સાથે સાથે આવા સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવું એ વદ્વતો વ્યાઘાત જેવું લાગે છે.

તેથી અમને લાગે છે કે હજી પણ જો આપ આ વાર્તા પ્રગટ કરવાનું મોકુફ રાખશો તો એમાં આપને કશું પણ ગુમાવવાપણું નહીં રહે. આશા છે આપ આ માટે અવશ્ય વિચાર કરશો.

આ સંબંધમાં-આ વાર્તા ‘પ્રજ્ઞાબંધુ’માં કેટલા વખતથી છપાય છે તે તથા એ વાર્તાના લેખક કોણ ભાઈ છે અને તેમનું સરનામું શું છે તે જણાવશો તો આભારી થઈશ.

પત્રોત્તર આપશો. એ જ

લિ. આપનો

રતિલાલ દીપચંદ હસાઈ

વ્યવસ્થાપક

‘પ્રજ્ઞાબંધુ’ના તંત્રી તરફથી મળેલ ઉત્તર

અમદાવાદ, તા. ૧૧-૫-૧૯૪૩.

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ,

જેસંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા-અમદાવાદ.

રા. રા. ભાઈશ્રી,

વિ વિ. આપનો તા. ૬-૫-૧૯૪૩નો પત્ર મળ્યો છે. “જીગર અને અમી” એ વાર્તા એક જૈન સાધુની નોંધપોથીને આધારે શ્રી. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ લખે છે એ કથા જૈનધર્મની કે જૈન સાધુની નિંદા કે અવહેલના કરવાના હેતુથી લખવામાં આવતી નથી. કથાનો કોઈ એકાદો ભાગ એક વ્યક્તિને વાસ્તવિક અને ઉપયોગી લાગે અને બીજી વ્યક્તિને તે કુત્સિત રસવાળો અને નિરૂપયોગી લાગે તો એ મતભેદ કે રૂચિભેદની વાત છે; પણ એવો ભાગ પણ કુત્સિત રસ ફેલાવવાની દૃષ્ટિથી લખાતો નથી કે પ્રસિદ્ધ થતો નથી, તેની હું તમોને ખાત્રી આપું છું. એટલે એ વાર્તા “પ્રજ્ઞાબંધુ”માં પ્રકટ કરવાનું મોકુફ રાખવાની મને કશી જ આવશ્યકતા જણાતી નથી.

લિ.

કપિલરાય મહેતા.

કાં તંત્રી.

નવી મદદ

પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી યશોભદ્રવિજયજીના સદુપદેશથી વડસાડમાંથી આ માસમાં નીચે મુજબ નવી મદદ મળી છે. તે માટે અમે પૂજ્ય મહારાજશ્રીનો તેમજ મદદ મોકલનાર ભાઈઓનો આભાર માનીએ છીએ.

૧૫) શેઠ કપૂરચંદ હીરાચંદ તરફથી ભાઈ શ્રી ચંદ્રકાન્તના નવપદઆરાધન નિમિત્તે.

૧૭) શ્રીમતી ગુલાબબેન, લા. શેઠ નગીનચંદ ઝવેરચંદ.

સ્વીકાર

૧ સદ્ગુણાનુરાગી શ્રી કપૂરવિજયજી લેખસંગ્રહ, ભાગ છઠ્ઠોમહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત જ્ઞાનસાર વિસ્તૃત ભાવાર્થયુક્ત), પ્રકાશક શ્રી કપૂરવિજયજી સ્મારક સમિતિ, ગોપાળભુવન, ક્રિસેસસ્ટ્રીટ, મુંબઈ, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૩૨, મૂલ્ય-બાર આના.

૨. ખંભાતનો ઇતિહાસ અને ચૈત્ય—પરિપાટી—(ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ ખંભાતનો ત્રિવાર્ષિક હેવાલ). પ્રકાશક—શ્રીસ્તંભતીર્થ જૈનમંડળ, તાંબાકાંટા, મુંબઈ નં-૩, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૮૨. મૂલ્ય-ચાર આના.

૩. રાજનગરથી સમેતશિખર યાને સ્પેશીયલમાં સાઠ દિવસ—લેખક શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોક્સી, પ્રકાશક—સુભદ્રાબેન કસ્તુરચંદ દીપચંદ, ખંભાત, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૨૦, મૂલ્ય-ચાર આના.

આ ત્રણે પુસ્તકો સિલિકમાં હશે ત્યાં સુધી જ્ઞાનભંડારે તેમજ પુસ્તકાલયોને દસ આનાની ટપાલની ટીકીટો મોકલવાથી નીચેના સરનામેથી ભેટ મોકલવામાં આવશે.

શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોક્સી

૬. તાંબાકાંટા, વહોરાનો જૂનો માળો, ચોથે માદરે, મુંબઈ-૩.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે.

૦૪.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનાં જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (રૂપાલખચરિત્રો એક આનો વધુ).

(૨) શ્રી પુરુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય એક રૂપિયો.

(૩) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં આનસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયો.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

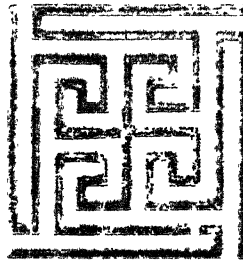
[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

—રૂબો:—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા, અમદાવાદ.

Vol 8
No 9

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८ ॥ विक्रम सं. १९९६ : वीरनि. सं. २४६६ : धर्मवीरान १९४३ ॥ क्रमांक
अंक ९ ॥ जेठ शुद्ध १२ : मंगलवार : जुन १५ ॥ ९३

विषय — दर्शन

- १ सिद्धदेवभट्टभार संवत् : पू. मु. म. श्री. पुण्यविजयल : २५६
- २ जिनोद्भूत-द्वैतना अनुसंधानमां : पू. मु. म. श्री. न्यायविजयल : २६२
- ३ भारतवर्षके बाहर जैनधर्म : श्री डॉ. बनारसीदासजी जैन : २६५
- ४ जैसदमेर : श्री. साराभाई भण्डाराल नयाय : २६८
- ५ निरुपवाह : पू. मु. म. श्री. धुरंधरविजयल : २७३
- ६ मूर्ति और नाम दोनों संजूर होने चाहिए : पू. मु. म. श्रीविष्णुविजयजी : २७७
- ७ प्रवचन-प्रश्नमात्रा : पू. आ. म. श्री. विजयपदसूरिल : २८०
- ८ श्रीपास्यदंष्ट्रिकृत वस्तुपार-तेजपाव
रास : पू. मु. म. श्री. जयंतविजयल : २८३
- ९ कुछ शब्दों पर विचार : श्री. मूलराजजी जैन : २८६
- नवी भद्र, स्वीकार.
२९० नी सामे

सूचना-आ मासिक अंग्रेज भडिनानी पंढरमी तारीजे प्रगट थाय छे.
तेथी सरनामाना इरकारना भयर भारमी तारीजे समितिना कार्यालय
पडोयाडवा.

लवाजम-वार्षिक-जे इपिया : छूटके बालु अंक-त्रालु आना

मुद्रक : नरोत्तम ह. पंड्या; प्रकाशक : श्रीमन्नाल जोङ्गदास शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगलानी वाडी, वीकांटा रोड, अमदावाद,
मद्रासस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, भीरगपुर रोड, अमदावाद.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्री जैनसत्पात्रकाश

वर्ष ८

ક્રમાંક ૯૩

અંક ૯

સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી

[પૂ. પ્રવર્તક શ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજના પ્રશિષ્ય]

“ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાલા”માં આજ સુધીમાં પ્રચલિત થયેલ વૈદિકસંવત્, કલિયુગસંવત્, વીરસંવત્, વિક્રમસંવત્, શાલિવાહન-શકસંવત્, ગુપ્તસંવત્, સિંહસંવત્ વગેરે અનેકાનેક સંવતોનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. જે પૈકીના ઘણાખરા સંવતો તો આજે જનતાના સ્મૃતિપટ પરથી ભૂસાઈ ગયા છે. માત્ર વીરસંવત્, વિક્રમસંવત્, શાલિવાહન શક-સંવત્ જેવા ગણતરીના જ સંવતો જનતામાં એકધારી રીતે આદરપાત્ર રહ્યા છે. તેમ છતાં એટલી વાત તો ચોક્કસ જ છે કે—જે જે વ્યક્તિઓના નામના સંવતો ચાલુ થયા હશે—છે તેમના પ્રત્યે કોઈ ખાસ કારણને લઈને જ જનતાનો પક્ષપાત બંધાયો હશે અને તે તે સંવતો તેમના અનુયાયીઓની વિશ્વમાનતા પર્યંત ચાલીને છેવટે ભૂસાઈ ગયા હશે. એ બધું ગમે તેમ હો તો છતાં સંવતોની ઉત્પત્તિએ ઇતિહાસમાં મોટામાં મોટું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે એટલે એ સંવતો કોના કોના નામે અને ક્યારે ક્યારે ચાલુ થયા છે એને લગતી મૌલિક હકીકતોને શોધવા અને મેળવવા પાછળ વિદ્વાનોએ અતિ ઝીણવટભરી રીતે પ્રયત્ન અને શ્રમ સેવ્યા છે. આજના આ સંક્ષિપ્ત લેખમાં એવા જ એક વિશિષ્ટ સંવતનો પરિચય કરાવવામાં આવે છે, જેનું નામ સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્ છે. આ સંવતનો ઉલ્લેખ ક્યાંથી મળ્યો છે એને લગતો પરિચય આપ્યા પછી સંવતના અંગે વિચાર કરવામાં આવશે.

ઉપર જણાવેલ ‘સિદ્ધ-હેમ-કુમાર’ સંવતનો ઉલ્લેખ ગિરિરાજ શ્રીશત્રુજન્યના શિખર ઉપરની ચોમુખજીની ટૂંકના મૂળ મંદિરના સુખ્ય દરવાજાની ડાબી બાજુના મંદિરમાં રહેલ એક ધાતુની પ્રતિમા ઉપરના લેખમાંથી મળી આવ્યો છે. એ લેખ આખો અહીં આપવામાં આવે છે:

શ્રીસિદ્ધહેમકુમાર સં ૪ વૈશાખ વ ૨ ગુરૌ મીમપહ્લી સત્ક વ્યવ૦ હરિશ્ચંદ્ર
માર્યા ગુણદેવિ શ્રેયોર્થે શ્રીજ્ઞાંતિનાથવિંબં કારિતં ॥

ઉપર આપેલ ધાતુપ્રતિમાલેખમાં કોઈ ખાસ સહત્વનો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ નથી. તેમ નથી એ લેખમાં પ્રતિજ્ઞા કરાવનાર આચાર્યાદિના નામનો ઉલ્લેખ. તેમ છતાં આ

અતિસંક્ષિપ્ત પ્રતિમાલેખ તેમાં મળતા શ્રીસિદ્ધહેમકુમાર સં ૪ એટલા ઉલ્લેખને પરિણામે અતિચોરવર્વતું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લે છે કે જે સંવતનો ઉલ્લેખ આજ સુધી ક્યાંય જોવામાં કે નોંધવામાં આવ્યો નથી.

પ્રસ્તુત પ્રતિમાલેખમાં તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર આચાર્યાદિના નામનો ઉલ્લેખ નથી એટલે પ્રસ્તુત સંવત્ ક્યારે ચાલ્યો હશે? એ સંવત્ ચલાવવા પ્રત્યે કોનો સવિશેષ પક્ષપાત હશે? તેમજ એ સંવત ચલાવનાર અનુયાયીવર્ગ સખળ કે નિર્બળ હશે ઇત્યાદિ હકીકતોનું આપણે માત્ર અનુમાન જ કરવાનું રહે છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિમાલેખમાં મળતા શ્રીસિદ્ધ-હેમ-કુમાર સંવતમાં ગૂજરાતની મહાવિભૂતિ-સ્વરૂપ ત્રણ વ્યક્તિઓનાં નામનો સમાવેશ થાય છે. એક ગૂર્જરેશ્વર મહારાજ શ્રીસિદ્ધરાજ જયસિંહદેવના નામનો, બીજો કલિકાલસર્વજ્ઞ સ્યાદાદવિજ્ઞાનમૂર્તિ ગૂર્જરેશ્વરયુગલના મિત્ર અને ગુરુ આચાર્યપ્રવર શ્રીહિમચંદ્રસૂરિના નામનો અને ત્રીજો ગૂર્જરેશ્વર પરમાર્હત મહારાજ શ્રીકુમારપાલદેવના નામનો. આ રીતે ગૂજરાતની મહાપ્રભાવસંપન્ન આ ત્રણ વિભૂતિઓનાં નામના આદ્ય આદ્ય અંશના સંકલનદ્વારા પ્રસ્તુત સંવતને ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો છે એમાં લેશ પણ શંકાને સ્થાન નથી.

આ સંવતની ઉત્પત્તિ વ્યવસ્થિત રીતે થઈ હોય તેમ માનવાને આપણા સમક્ષ અત્યારે એક પણ પ્રમાણ કે સાધન નથી. એ દશામાં આપણે એટલું જ માનવું જોઈએ કે પ્રસ્તુત ધાતુપ્રતિમાલેખમાં મળતો શ્રીસિદ્ધહેમકુમાર સંવતનો ઉલ્લેખ લગવાનું શ્રીહિમચંદ્ર પ્રત્યે અતિબહુમાનની લાગણી ધરાવનાર કોઈ વ્યક્તિએ કર્યો છે. અને એ ઉલ્લેખ મારી સમજ પ્રમાણે ત્રણ મહાત્માઓના સ્વર્ગવાસ પછી જ થયો હશે.

પ્રસ્તુત સંવત ચલાવવા પાછળ કોઈ સખળ વ્યક્તિઓનો હાથ દેખાતો નથી. નહિ તો એ સંવતનો ઉલ્લેખ કેટલાક ગ્રંથોની પ્રશસ્તિઓમાં અને પુષ્પિકામાં તેમજ કેટલાક પ્રાચીન શિલાલેખોમાં જરૂર આપણને મળી શકત. પરંતુ હજી સુધી ક્યાંય પણ એ સંવતનો ઉલ્લેખ વિદ્વાનોની નજરે ચઢ્યો નથી. ફક્ત કોઈ મહાનુભાવનાં હૃદયમાં ગૂજરાતની આ વિભૂતિઓ પ્રત્યે ભક્તિ ભભરાઈ આવી હશે જેને પરિણામે એણે આટલો ઉલ્લેખ કરી પોતાની કર્તવ્યપરાયણતા રજૂ કરી પોતાની જાતને ધન્ય અને કૃતકૃત્ય કરી છે. એ સિવાય વિશેષ કશું લાગતું નથી. નહિતર આજના અમુક વર્ગે જ ચલાવેલા આત્મસંવત્ અને ધર્મસંવત્ જેવા સંવતો પણ અમુક વર્ષ પર્ચત ચાલુ રહેશે અને એના ઉલ્લેખો અમુક અમુક સ્થાનોમાં ઉદ્ભવિત મળશે, ન્યારે ગૂજરાતની ત્રણ સમર્થ મહા-વિભૂતિઓના નામથી વિભૂષિત પ્રસ્તુત સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્ પાછળ સખળ તો શું પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબનો આત્મસંવત્ અને ધર્મસંવતના અભુયાયી વર્ગ જેવો સામાન્ય વર્ગ પણ હશે કે કેમ એ કહેવું કે સમજવું મુશ્કેલ નથી.

અસ્તુ, પ્રસ્તુત “સિદ્ધ-હેમ-કુમાર” સંવત્ પાછળ સખળ વ્યક્તિઓનો હાથ હો અમર ન હો, અથવા એને સખળ વ્યક્તિઓએ કદાચ (?) ટેકો ન પણ આપ્યો હોય; તેમ છતાં આપણે સૌએ આનંદ જ મનાવવો જોઈએ કે—તે જમાનામાં એવી કોઈ વ્યક્તિઓ હતી જ કે જેમને એમ બાગ્યું હતું કે ગૂજરાતની આ ત્રણ મહાપ્રભાવક

મહાવિભૂતિઓની યાદગારીની નિશાની તરીકે તેમના નામનો સંવત્ જરૂર ચાલવો જોઈએ અને તે માટે પ્રયત્ન પણ કર્યો. ખરે જ તે યુગની જનતાએ એકમત થઈ આ મહાવિભૂતિઓની યાદગારીમાં સંવત્ ચલાવ્યો હોત તો આજે ગૂજરાત અને ગૂજરાતની પ્રજા જગતની નજરે સવિશેષ ગૌરવવંતી લેખાત.

અંતમાં આ ઠેકાણે જૈનપ્રજાનું અને ખાસ કરી અત્યારે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનું એક વસ્તુ તરફ ભારપૂર્વક લક્ષ્ય દોરવું ઉચિત માનું છું કે આપણે ત્યાં મહત્ત્વની વસ્તુઓના સંરક્ષણ અને સાચવણી તરફ જે લક્ષ્ય હોવું જોઈએ તે રાખવામાં નથી આવતું. એટલે અહીં હું પેઢીના કાર્યકર્તાઓને ભારપૂર્વક જણાવું છું કે—ચામુખજીની ટૂંકમાં રહેલી આ ગૌરવવંતી ધાતુની પ્રતિમાને એવા સ્થાનમાં રાખવામાં આવે કે જ્યાંથી એ પ્રતિમા,—જેમ વિમલવસીમાંથી પાજનો લેખ ગૂમ થયો તેમજ વિમલશાના મંદિરમાંથી અજબ કારીગરીવાળી ધાતુની પ્રતિમા ઉપડી ગઈ તેમ,—ગૂમ ન થાય. ખરે જ મને તો આ પ્રતિમા જોઈને એને ચોરી લઈ કાઢ યોગ્ય સ્થાનમાં મૂકવાનું જ મન થયું હતું. પણ સાચે જ કાંઈ ઐતિહાસિક વસ્તુઓના વ્યાપારીને હાથે એ પ્રતિમા ચઢી ન જાય એ માટે શેઠ આ. ક. પે.ના કાર્યકર્તાઓએ ધ્યાનપૂર્વક વ્યવસ્થા કરવી થઈ.

કુળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઈઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઈ : સોનેરી
બોર્ડર : મૂલ્ય—ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો ભુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

જિનેન્દ્ર-ટૂંકના અનુસંધાનમાં

[સિહોરની ટેકરી ઉપરના એક ધ્વસ્ત દેવસ્થાનનો પરિચય]

લેખક:-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ત્યાયવિજયજી

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ”ના ગયા અંકમાં-ક્રમાંક દરમાં આપણે જિનેન્દ્ર ટૂંકનો પરિચય જાણ્યો. ત્યારપછી તેજ ટૂંકના અનુકરણરૂપે સિહોરમાં પણ જિનેન્દ્ર-ટૂંક કહી શકાય તેવું સ્થાન છે, તેનો પરિચય અહીં આપ્યો છે.

સિહોર ભાવનગર રાજ્યનું પ્રાચીન રાજધાનીનું શહેર છે. ચોતરફ ગિરિશૃંગોથી આચ્છાદિત આ પ્રાચીન નગરીનો ઇતિહાસ પણ બહુ જાણુવા જેવો છે. સિહોરના પ્રાચીન ઇતિહાસ સંબંધી એ ત્રણ પુસ્તકો પ્રકાશમાં આવ્યાં છે, પણ એમાં લેખકોએ પોતાની જ્ઞાતિની પ્રાચીનતા અને વૈભવ માટે જ પાનાં ભર્યાં છે. તેમાં વાસ્તવિક રીતે સિહોરના ઇતિહાસને સ્પર્શતી માહિતી બહુ જ અલ્પ પ્રમાણમાં આપી છે.

વર્ષાઋતુમાં મુશલધાર વરસાદથી ધોવાઈને એ પહાડોમાંથી પ્રાચીન સિક્કાઓ નીકળી આવે છે, જેનો સમ્રાટ ત્યાંની લાયબ્રેરીમાં અને એક જૈન ગૃહસ્થને ત્યાં છે. અમારી ત્રિપુ-ટીએ થોડા દિવસના ત્યાંના સ્થિરવાસ દરમ્યાનમાં કેટલીએક જાણુવા જેવી વિગતો મેળવી છે જે યથાસમય શૃંખલાબદ્ધ ગોઠવીને રજુ કરાશે. અત્યારે તો માત્ર તીર્થધારાજ શત્રુજય ઉપરની જિનેન્દ્ર-ટૂંકના અનુસંધાનરૂપ એક દેરી માટે જ આ લેખ લખ્યું છું.

અહીં એક મરુદેવાટૂંક હતી. એ ટેકરી ઉપર અમે ખાસ નવું જાણુવા અને મેળવવા ગયા હતા. એક વખતનું પ્રાચીન જૈન તીર્થસ્થાન જેવું ગણાતું આ સ્થાન આજે જૈનત્વના નામનિશાન વિનાનું થઈ ગયું છે. ભૂમિની સ્પર્શના જરૂર થઈ, પરંતુ જૈનત્વના પવિત્ર વાતાવરણ વિહોણા આ સ્થાને અમને બહુ આહ્વાદ ન ઉપજાવ્યો. ટેકરી ઉપરથી નજર ફેંકતાં ચોતરફ નાના નાના અનેક પહાડો, સિહોરનગર, દૂર દૂર પવિત્ર સિદ્ધગિરિ, એક બાજુ સોનગઢ, ચોગઠની ટેકરીઓ, સામી બાજુ ભાવનગરનો દરિયો, વચમાં વરતેજ વગેરે સ્થાનો સાફ નજરે પડતાં હતાં. ઉપર દેરીમાં એક પ્રાચીન શિલાલેખ હોવાનું અમે સાંભળ્યું હતું, પરંતુ અત્યારે એ શિલાલેખનું નામનિશાને અમને ત્યાં હાથ ન આવ્યું. આમાં મુખ્યતઃ જૈન સંઘની બેદરકારી અને અજ્ઞેનોની ઇર્ષ્યા એ જ કારણ જણાયું. એકાદ પથ્થર એવો દેખવામાં આવ્યો જે જિનમંદિરનો હોય. અહીંના શ્રી સંઘના કથન મુજબ એક પૂજ્ય સમર્થ સૂરિપુંગવે અહીં વચ્ચેના ચોગાનમાં સુંદર જિનમંદિર બંધાવવાની વાત મૂકેલ, પણ એમાં અનેક કારણોથી સફલતા ન મળી. મારું પોતાનું તો દૃઢ મનતવ્ય છે કે એમાં સફલતા મળી હોત તો એક પ્રાચીન જૈનતીર્થ નષ્ટ થતું બચી જત. હજીયે અનુકુલતાએ જરૂર લક્ષ્ય આપવા જેવું છે.

મરુદેવા ટૂંકની લગભગ સામે જ, સાત સેરી-(શાન્તિશ્રી અથવા શાંતિસૂરિ) નામની ટેકરી છે. આ સાતસેરી એ વાસ્તવિક નામ નથી લાગતું, કાંતો શાન્તિનાથ ટેકરી અથવા શાન્તિસૂરિ ટેકરી ઉપરથી ફરતું ફરતું બ્રષ્ટ રૂપ સાતસેરી થઈ ગયું લાગે છે. આ ટેકરીના ઊંચેના શિખર ઉપર એક ૧૬ થાંભલાની નક્કીદાર છત્રી છે. ચોતરફ ખુલ્લા આ શિખર ઉપર પવન એવો સખત ફૂંકાય છે કે સાચવીને જ ત્યાં ઊભું રહેવું પડે. ઉપરનો ચઢાવ પણ મુશ્કેલ છે. ક્યાંયથી ઉપર ચઢવાનો રસ્તો જ સાફ નથી. દૂરસુદૂર દેખાતો પવિત્ર સિદ્ધા-

ચલ અહીંથી બહુ જ સાફ દેખાય છે. અહીં છત્રીમાં તો અત્યારે કશુંયે નથી. વચ્ચે કાંઈ અર્થદાસે અર્થની લાલસાએ ખાડા ખોદ્યા છે. ઉપરનું શિખર ટૂટી ગયું છે. ટેકરીના પૂર્વ તરફના ઢોળાણમાં દેવીઓ (વિદ્યાદેવીઓ જેવી)ની ચાર દેરીઓ છે. તેમાં એક દેવીની નીચે સં. ૧૧૦૬ (૧૫૮૬)નો લેખ છે. દેવીઓ કંઈક ખંડિત-અખંડિત છે. દેરીઓ ખંડિત છે અને ઘણીખરી દટાયેલી છે. દેવીઓનાં આસનો દબાયેલાં છે. કહે છે કે વર્ષાદેવી ધોવાઈ ધોવાઈને માટી ખસી જવાથી આ દેરીઓ અને દેવીઓ દેખાવા માંડી છે. અહીં વિશેષ ખોદકામ થાય તો ઘણું પ્રાચીન સ્થાપત્ય મળી આવે ખરું. ટેકરીની શરૂઆતમાં એક સુખનાથ મહાદેવનું મંદિર અને ત્યાંથી આગળ જતાં જિનેન્દ્રકુંવાળો વિભાગ આવે છે.

પહેલી વાર જ્યારે અમે અહીં આવ્યા ત્યારે અમારી ત્રિપુટી અને સાથે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સાહિત્યપ્રેમી પૂ. મુનિમહારાજ શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજ આદિ હતા. ગરમીની ઋતુ છતાંયે મેઘરાજ પણ સાથે જ આવ્યા હતા. શિલાલેખ વગેરે લખીને અમે ઉપર જવાનો વિચાર કરતા હતા ત્યાં તો મેઘરાજએ પોતાનું કામ શરૂ કર્યું અને અમને અર્ધો કલાક વિશ્રાંતિ લેવા બેસવું પડ્યું. પુનઃ ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ શિહોરના શ્રીસંઘ સાથે અહીં શ્રીસિદ્ધગિરિરાજનાં દર્શનાર્થે આવવું થયું. પ્રાતઃકાલનો સમય હતો. દૂર સૂદૂર ગિરિરાજનાં શિખરોનું દર્શન થતું હતું. બધાએ લક્ષ્મીનાથની ચૈત્યવંદનાદિ કર્યાં સિદ્ધગિરિ-રાજ જાણે આપણી સન્મુખ જ હોય, અમે બધા ચડતા હોઈએ, અને જાણે ઘાટનાં દર્શન થયાં, મંજુલ સ્વરે ભક્તિથી ગવાતાં સ્તવનો સંભળાતાં હોય એમ બધાને લાગતું. આ દેરી માટે જૈન સંઘને અને અજૈનોને કંઈક કંઘડો પણ થયેલો, પરંતુ ફેંસલો જૈન સંઘના લાભમાં જ થયો છે. અહીંથી નવો રસ્તો પણ નીકળી શકે તેમ છે. તેમજ શ્રીજૈનસંઘ ધારે તો આ સ્થાનનો ઉદ્ધાર પણ કરી શકે છે. પણ એક તો અહીંના આપસનો કુસુપ, અનૈક્ય અને આને અંગે જ ઉત્સાહનો અભાવ, ત્યાં આપણે વધુ આશા રાખીએ એ તો મુગજળ પાછળ દોડવા જેવું જ લાગે છે. બીજું આર્થિક કંઠાવતનો અશ્ર પણ એટલો જ વિકટ છે. આકાંક્ષા અહીંનો શ્રીસંઘ એક થઈ પ્રયત્ન કરે તો મરુદેવા-ટૂંક, અને આ સાત-સેરી-શાંતિનાથજીની ટૂંકનો પણ ઉદય કરી શકે એમાં સંદેહને સ્થાન નથી. અહીંનો શ્રીસંઘ ચૈત્રી, કાર્તિકી પૂર્ણિમાના દિવસોએ, તેમજ બીજા પણ મોટા પર્વના દિવસોએ વાજે ગાજેથી આ સાતસેરી ટેકરીની જિનેન્દ્ર-ટૂંકે આવે છે અને સામે જ દેખાતા સિદ્ધિગિરિનાં દર્શન-સ્તવન કરે છે. દેરીની વ્યવસ્થા-પૂજા તથા રક્ષા આદિની સંપૂર્ણ સત્તા જૈન સંઘની જ છે. દેરીની આસપાસ સુંદર પરચાર છે અને આજુબાજુ કિલ્લા જેવું છે. સુખનાથ મહાદેવવાળા સ્થાનમાંથી રસ્તો છે અને કિલ્લામાં આરી-નહાનો દરવાજો છે ત્યાંથી અહીં અવાય છે. રસ્તો જાહેર છે. ગમે ત્યારે આવે જાઓ તો રોક ટોક નથી.

હવે આપણે શિલાલેખ જોઈ લઈએ. દેરીમાં પચાસન ઉપર એક અને પચાસન નીચે બે-એમ ત્રણ પાદુકાઓ છે. આ ત્રણ પાદુકાઓ ઉપર વચમાં પાદુકા અને ચારે તરફ લેખ એવી ગોઠવણી છે. એ ત્રણ લેખો આ પ્રમાણે છે:—

પચાસન ઉપરની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

સંવત ૧૯૧૨ના માસોત્તમમાસે શુક્રપક્ષે કાકતિ સુદ ૬ વાર ગુરુ દાદાજી વિજયજિનેન્દ્ર(દ્ર) સુરિપાદુકા ॥

પગ્થાસન નીચેની જમણી તરફની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

સંવત ૧૯૧૨ના માસોત્તમમાસે શુક્લપક્ષે કાકતિ સુદ ૬ પં. શ્રી....વિજયજી તસ્ય પાદુકા ભરાપિતં ॥

પગ્થાસન નીચેની ડાબી તરફની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

પં. કલ્યાણકુશલાનાં ઉપદેશાત્ સાધવી શ્રીનાનશ્રીજીઈ પાદુકા ભરાપિતં શુભં ભવતુ ।

આ ત્રણ પાદુકાઓમાં એક તો તપાગચ્છીય ભટ્ટારક શ્રીપૂજ્ય જિનેન્દ્રસૂરિની પાદુકા છે. શ્રીજિનેન્દ્રસૂરિજીનો પરિચય સુપ્રસિદ્ધ ભક્તતત્ત્વવિરાજ શ્રીવીરવિજયજી મહારાજ ચોસકપ્રકારી પૂજના કલશમાં આ પ્રમાણે આપે છે “વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વર-રાજ્યે, તપગચ્છ કેરો રાયો.” જિનેન્દ્ર-ટૂંકના શિલાલેખોના આધારે ભટ્ટારક શ્રીવિજય-ધર્મસૂરિજીના પદ્મપ્રભાવક શ્રીવિજયજિનેન્દ્રસૂરિ થયા છે. તેમના પદ્મપ્રભાવક વિજયદેવેન્દ્રસૂરિજી થયા છે. તેમની વિદ્યમાનતામાં શ્રીવીરવિજયજી મહારાજે ખીજી પૂજાઓ બનાવેલી છે.

આ સિવાય ભાવનગર સ્ટેટનો રાજમહેલ પણ જોવા જોવો છે. તેમાં કેટલાંક પ્રાચીન ચિત્રો કલાની દૃષ્ટિએ જોવાજોવાં છે. બહાર નીકળતાં દરવાજાની અંદર જ એક મહાદેવજીના મંદિરની બહાર જૈન મૂર્તિના પરિકરના કેટલાક ખંડિત ભાગો ત્યાં હતા. એક ભાગ ઉપર ચંદ્રગચ્છ સાફ વંચાતું હતું. તેરમી-ચૌદમી સદીનો લેખ હતો. પરિકરના નીચેના ભાગના ત્રણ ટુકડા હતા. આ બધું જલદી જલદી જોઈ અમે ઉપાશ્રયે આવ્યા.

શિહોરમાં સુંદર જિનમંદિર છે. એક મંદિરમાં જ બે વિભાગમાં બે મંદિરો છે. એકમાં મૂલનાયક શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી છે, અને બીજા વિભાગમાં શ્રીઅજિતનાથજી પ્રભુ મૂલનાયક છે. મંદિર ભવ્ય અને દર્શનીય છે. મૂર્તિઓ પ્રાચીન અને મનોહર છે. શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી ભગવાનના મંદિરની બહાર સીડી પાસે ઉપર એક નાની દેરી છે, તેમાં પણ એક પાદુકા છે. લેખ છે. લેખ લીધો છે, પણ તેની નકલ અહીં નથી એટલે નથી આપ્યો.

શ્રી અજિતનાથજીના મંદિરના નીચે વ્યાખ્યાનશાળા છે. તેમાં પેસતાં સામે જ તપાગચ્છાધિપતિ શ્રીમૂલચંદ્રજી મહારાજ (મુક્તિવિજયજી ગણિ) ની સુંદર મૂર્તિ છે ખુણામાં ડાબી બાજુ શ્રીમાણીભદ્રજી છે જે ચમત્કારી અને પ્રાચીન છે. અહીં યતિઓની ગાદી છે—હતી. બીજું નાનું ધરમંદિર છે જેનો જીર્ણોદ્ધાર ચાલે છે. ઉપાશ્રય-ધર્મશાળાની બધી સગવડ છે. સ્ટેશન પર ભાવનગરવાળા સફ્ટગૃહસ્થોએ બંધાવેલી વિશાળ જૈન ધર્મશાળા છે. અહીં ઉતરનાર યાત્રિકોએ શિહોરના મંદિરનાં દર્શન જરૂર કરવાં. પાલીતાણા જનાર દરેક યાત્રિકને શિહોર ગાદી બદલવી પડે છે. સમય મળે તેમણે જરૂર લાભ લેવા જેવું છે. શિહોર ઉપર ખાસ તપાગચ્છાધિરાજ શ્રીમૂલચંદ્રજી મહારાજનો ધર્મોપકાર હોવાથી પાઠશાળા વગેરે પણ તેમના નામથી ચાલે છે. શિહોર ખાસ તેમનું ક્ષેત્ર કહેવાય છે. શિહોરની ધર્મભાવના પણ સારી છે. પણ આજે તેમાં જે અનૈક્ય-અપ્રેમ અને સંપતો અભાવ જોવાય છે તે નિકળી જાય તો તેની પ્રાચીન કારકીર્દી શોભે તેમાં સંદેહ નથી. શાસનદેવ સર્વને સદ્ગુણિ અર્પો એ જ શુભેચ્છા !

भारतवर्षके बाहर जैनधर्म

लेखक:-श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन M. A. Ph. D. लाहौर

यद्यपि जैन और बौद्ध धर्म दोनों ही श्रमण संस्कृतिके भेद हैं, और इनके सिद्धान्त और आचरण भी आपसमें कुछ कुछ मिलते-जुलतेसे हैं, तथापि बौद्ध धर्म तो अपनी जन्मभूमि भारतको छोड़ कर दूर तक देश-देशान्तरोमें फैल गया है, लेकिन जैनधर्म भारतवर्ष तक ही सीमित रहा है। इसका कारण यह प्रतीत होता है कि जैनधर्मके उपदेष्टा साधु-मुनिराजोंके जीवनके नियम बहुत कठोर होते थे और वे इन पर बड़ी दृढता से चलते थे। वे इनमें शैथिल्य न आने देते थे। ये नियम ऐसे कठिन थे कि विदेशमें इनका पालन करना बड़ा मुश्किल था। इस लिये जैनधर्मका प्रचार भारतके बाहर नहीं हो सका और न भारतके बाहर कोई जैन अवशेष ही मिले हैं। मगर फिर भी श्रावक लोग तो व्यापारके निमित्त देश-देशान्तरोमें जाया करते थे और वहाँके रहने वाले इनके संपर्कमें आते थे। संभव है कि इन श्रानकोंका कुछ न कुछ प्रभाव अन्य देशोंके किसी किसी व्यक्ति पर पड़ जाता होगा। ऐसे एक व्यक्ति हैं अबुल अला जो अरब देशके विख्यात दार्शनिक कवि थे। ये मुअर्रक रहने वाले थे इस लिये अबुल अला मुअर्रकिनामसे प्रसिद्ध हैं। इनका जीवन बड़ा निवृत्तिमय था। ये निरामिष आहार करते थे अर्थात् इनको मांस भक्षणका सर्वथा त्याग था। यहा तक कि ये दूध पीनेमें भी पाप समझते थे, क्योंकि दूध तो गाय भैंसके अपने बच्चों के लिये होता है। वे ऐसा दूध लेते थे जो गाय भैंसके बच्चोंके तृप्तिपूर्वक पीलेनेके पीछे बचे। इसी प्रकार वे मधु (शहद) का भी सेवन न करते थे, क्योंकि मधुको मक्खियां अपने लिये बनाती हैं। इसी हेतुसे अण्डे आदिका भी इन्हें परित्याग था। इनका भोजन और वस्त्र इतना सादा होता था कि दूसरा कोई पुरुष इसे स्वाना और पहिनना पसन्द न करे। वे चमड़ेका जूता पहिननेमें पाप समझते, इसलिये पैरोंमें लकड़ीकी खड़ाऊं डाला करते। वे जीवरक्षामें बड़े सावधान रहते थे। वे कपड़ेका प्रयोग बहुत थोड़ा करते, यहां तक कि नग्न रहना पसन्द करते थे। इनका जन्म सं. १०३० में और मृत्यु सं. १११५ में हुई।

इस प्रकारके निवृत्तिपरक और दयालु व्यक्तिका अरब जैसे अनार्य देशमें

होना आश्चर्यकी बात है । जर्मन विद्वान क्रेमर और ग्लाजनपका अनुमान है कि जैनधर्मके प्रभावके बिना इस प्रकारका जीवन संभव नहीं । अबुल अलाने अपनी आयुका अधिक भाग बग़दादमें व्यतीत किया । वहां बहुतसे जैन व्यापारी रहते थे । उनके संसर्गमें आकर अबुल अलाने मांसभक्षण आदिका परित्याग किया होगा और जीवों पर दया करना सीखा होगा ।^१

अरबके अतिरिक्त चीनी तुर्किस्तानमें भी जैनधर्मके अस्तित्वका अनुमान किया गया है । एन. सी. महेताके आधार पर सी. जे. शाह लिखते हैं—“चीनी तुर्किस्तानके गुफा-मन्दिरोंमें जैन घटनाओंके भी चित्र बनाये जाने लगे थे ” ।^२ एन. सी. महेताके कथन का आधार है ए. फ़ान ल. क्रोकका ग्रन्थ जिसमें मध्य एशियाके बौद्ध अवशेषोंका वर्णन है ।^३ इसके तीसरे भागमें एक चित्र (नं. ४) दिया है, और पृ. ३० पर उसके विषयमें लिखा है कि यह चित्र जैनधर्मकी दिगम्बर संप्रदायसे संबन्ध रखता है, जो इसकी दो मुख्य संप्रदायोंमेंसे एक है ।

यह चित्र २७ इंच ऊंचा और ८ इंच चौड़ा है । एक हजार बरस से अधिक पुराना है, और हरी-लाल भूमि पर नीले रंगसे बना है । इसका सिर खण्डित हो चुका है । चित्रित व्यक्ति अपने पादाग्रों पर खड़ा है जैसा कि नृत्य करते समय किया जाता है । दाईं टांग आगे लाकर बाईं ओर कर दी है । इससे पैरोंका व्यत्यय हो गया है अर्थात् दायां पैर बाईं ओर और बायां पैर दाईं ओर आ गया है । इसके कटि-प्रदेशमें मेखला के चिह्न भी दिखाई दे रहे हैं । सबसे विचित्र बात यह है कि चित्रित व्यक्ति बिल्कुल नग्न है और उसके लिङ्गको वेधन करके उसमें धातुका मोटा छल्ला डाला हुआ है जैसा कि भारतके कई तपस्वी किया करते थे ।

अब उपर्युक्त वर्णन वाले इस चित्रको किसी प्रकार जैनधर्मसे संबन्धित

१. H. V. Glasenapp : **Der Jainismus**, Berlin, 1925. pp. 455-56.
२. Chimanlal J. Shah : **Jainism in northern India**, Bomby, 1932. p 194.
Nanalal Chamanlal Mehta : **Studies in Indian Painting**, Bombay, 1926. p. 2.
3. A. von Le Coq : **Die Buddhistische Spactantike in mittelelasien**, Band III **Die Wandmalereien**, Berlin, 1924.

नहीं कर सकते । अतः हम कह सकते हैं कि भारतसे बाहर अभी तक जैन-धर्मका कोई अवशेष नहीं मिला ।

जबसे जैन लोग यूरोप और अमरीकामें जाने लगे हैं तबसे वहां भी कुछ व्यक्ति जैनधर्मको पालने वाले हो गये हैं । सं० १९५० में श्रीयुत वीरचंद गधवजी गांधी “ वल्ड्ज कांग्रेस ऑफ़ गिलिजन्ज ” में, जो अमरीकाके चिकागो नगरमें भरी थी, जैनधर्मके प्रतिनिधि बन कर गये । कांग्रेसकी समाप्ति पर गांधीजीने अमरीकामें भ्रमण किया और वहां कई स्थानों पर जैनधर्मके विषयमें व्याख्यान दिये । अमरीकामें “ गांधी फिलोसाफिकल सोसायटी ” की स्थापना हुई । फिर सं० १९५२ में गांधीजी इंग्लैंड गये । वहां उनके संसर्गसे मि० हर्बर्ट वारनने जैनधर्म अङ्गीकार किया । सं० १९८२ में इन पंक्तियोंका लेखक भी इंग्लैंडमें था और दो तीन बार मि० वारनसे मिला । इनसे मिलकर बहुत आनन्द प्राप्त हुआ क्योंकि वारन महोदय बड़े भद्रप्रकृति हैं । इन्होंने जैनधर्म पर एक पुस्तक भी लिखा है । इन्होंने मांस और मदिराका सर्वथा परित्याग किया हुआ है । सं० १९७० में श्रीयुत जगमंदरलाल जैनीके उद्योगसे लंदनमें “ महावीर ब्रदरहुड ” और “ जैन लिटरेचर सोसायटी ” की स्थापना हुई । कई बरस तक बा० चम्पतराय जैन यूरोपमें जैनधर्म पर लेखचर देते रहे । इस प्रयत्नका फल यह है कि हर्बर्ट वारन के अतिरिक्त अलैजेंडर गार्डन, मिसिज एथल गार्डन, रूई डी सेन्टर आदि कई अंग्रेज व्यक्ति जैनधर्मको पालने वाले हो गये हैं ।

चीन, जापान आदिकी जनताको जहां बौद्ध धर्मका इतना प्रचार है, जैनधर्मका परिचय करानेकी आवश्यकता है ।

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક:—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ.

(ગતાંકથી ચાલુ)

શ્રીશાંતિનાથજીના ગભારામાં મૂળનાયક તરીકે શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનની સંવત ૧૫૩૬ ની સાલના લેખવાળી ધાતુની મોટી (પંચતીર્થ) મૂર્તિ ગિરાજમાન છે, મૂળનાયકનો લેખ પાછળના ભાગમાં હોવાથી બરાબર વાંચી શકાતો નથી. મૂળનાયકની પલાંઠી પર નીચે પ્રમાણેના અક્ષરો વાંચી શકાય છે:—

॥ સં૦ ૧૫૩૬ વર્ષે ફા૦ સુ૦ [૩] દિને શ્રીશાંતિનાથ ॥

મૂળનાયકની મૂર્તિ ઉપરાંત આકીની ત્રણે દિશાઓમાં એકેક જિનપ્રતિમા છે, અને આ ચારે જિનપ્રતિમાઓ, ફરતી સમવસરણની આકૃતિમાં ગિરાજમાન છે. ખરેખર ગભારાની અંદરનું આ સમવસરણ પણ શિષ્યકલાનો સુંદર નમુનો છે. સમવસરણના ઉપરના ભાગમાં નાનું સરખું શિખર પણ છે. શિખરના ઉપરના ભાગમાં ધુમટની છતમાં જુદી જુદી જાનનાં અપ્સરાનાં વાદ્યો સહિત નૃત્ય કરતાં બાર સ્વરૂપો છે અને તે બારે અપ્સરાનાં રૂપોની નીચે (૨) શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરની માફક જ બાર બીજાં જુદાં જુદાં ગાંધર્વોનાં સ્વરૂપો છે. આ છતનો ખાસ ફેટો લેવા જેવો છે.

મૂળનાયકના ગભારાની પાપાણીની મૂર્તિઓ પૈકી બાર મૂર્તિઓપરના નાના નાના લેખો જે વાંચી શકાય તેવા છે તે આ પ્રમાણે છે:—

1. જેતા પુણ્યાર્થ
2. સા૦ કીતા મા૦ કરણી પુણ્યાર્થ
3. સા૦ સલા મા૦ દસ પુણ્યાર્થ
4. શ્રીશાંતિનાથ સા૦ મન્ના સા૦ દેવદત્ત
5. ॥ સં૦ ૧૯૦૮ મિ । માઘ સુદિ
6. ॥૮૦॥ સંવત ૧૫૩૬ શ્રીવિમલનાથ વિ [૦] શ્રીજિનચંદ્રસુરિ: ॥
7. સં૦ ૧૬૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૪ સં૦ વિજા માર્ચયા મુરિ
8. શ્રીસુવિધિનાથ વિંબં કા૦ સા૦ સોનૂમલ
9. પરીક્ષિ કાજા સા૦ પૂજા
10. શ્રા૦ અપ્ કારિત
11. શ્રા૦ કાન્હી
12. કુંપા મા૦ કુપ્ પુણ્યાર્થ

ઉપરોક્ત આર પ્રતિમાઓ સિવાય એક ચરણપાદુકા પણ છે અને તેના ઉપર નીચે પ્રમાણેના લેખ છે:—

સંવત્ ૧૬૩૬ વર્ષે ફા૦ સુ૦ ૫ દિને શ્રીઊકેશવંશે સંસ્થાલ ગોત્રે સા૦ આપમલ્લ પુત્ર સા૦ પેથા પુત્ર સં૦ આસરાજ ભાર્યા ગેલમદે નામ્ના પુત્ર સં૦ સ્વેતા પુત્ર સં૦ વીંદા નોડાદિ યુતયા શ્રીઆદિનાથપાદુકાયુગ્મ કારયામાસ । પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીચરતર-ગચ્છે શ્રીજિનમદ્રસૂરિપદે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિભિઃ ॥ સંવત્ ૧૬૩૬ વર્ષે ફાગુણસુદિ ૩ શ્રી આદિનાથની પાદકા વાઈ ગેલી કારિતાં

(૫) શ્રી અષ્ટાપદશતુ દેરાસર:—

આ દેરાસર ઉપરોક્ત (૪) શ્રી શાંતિનાથજીના દેરાસરની નીચેના ભાગમાં આવેલું છે. દેરાસરમાં પેસતાં ડાબા હાથ તરફથી ભમતી શરૂ થાય છે. ભમતીમાં ૭૩ પીળા પાષાણની, ૫ સફેદ આરસની અને ૧ કાળા પાષાણની મહીને કુલ ૭૯ નાની મોટી પાષાણની જિન-પ્રતિમાઓ છે. આ દેરાસરના મૂળનાયકના બંને આલુના મંડોવરોમાં સુંદર શિલ્પો કાતરેલાં છે. ભમતીમાંની કેટલીક મૂર્તિઓ પર નાના લેખો કાતરેલા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. સં. ૧૬૩૬ વ૦ ફા૦ સુ૦ ૩ ઊકેશવંશે શ્રે૦ રો.....પ૦ જિનચંદ્રસૂરિભિઃ
૨. મા૦ માંણિક સિવદત્ત શ્રીશીતલનાથ
૩. પ૦ ગુણરાજ કારિતા શિવરાજ
૪. શ્રીઅજિતનાથ અમરીપુણ્યાર્થ
૫. સં ॥ ૧૯૨૮ કા મિ । માઘ સુદિ ૧૩ ગુરૌ શ્રીમુનિસુવ્રતજિનવિંબં
.....પ । મ । શ્રીજિનમુક્તિસૂરિભિઃ કરાપિતં...
૬. ॥ સં ૧૬૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૩ દિને શ્રીવરહુદિયાગોત્રે સા૦ સ્ત્રીમા
પુત્ર સા૦ ધરમા ભાર્યા (૨) મોડાદેઝ પુત્ર ગદમલ્લ ધરમા નામ્ના
નિજ ભાર્યા પુણ્યાર્થે શ્રીમદ્વાવીરવિંબં કારિતં । પ્રતિષ્ઠિતં । શ્રીવૃહ
(૩) શ્રીરત્નાકરસૂરિપદે શ્રીમેરુપ્રમસૂરિભિઃ ॥ શુભ ॥

ભમતીમાંથી ફરીને સભામંડપમાં અવાય છે. સભામંડપના ચાર થાંભલાઓની વચ્ચે વચ્ચે તોરણો આવેલાં છે. સભામંડપમાંથી ગભારામાં જતાં અહારની આલુના ડાબા હાથ તરફ પીળા પાષાણની કાર્યોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમા, ૧ પીળા પાષાણની પદ્માસનસ્થ જિન-મૂર્તિ, ૧ સફેદ આરસની મૂર્તિ તથા ૧ કાળા પાષાણની જિનપ્રતિમા આવેલી છે. આ બંને કાર્યોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમાઓને ફરતી બીજી અગિયાર અગિયાર જિનપ્રતિમાઓ છે. આ પ્રમાણે બંને મળીને ચોવીસી થાય છે. આ ચોવીસીના બંને કાઉસગીયાપર નીચે પ્રમાણે લેખ છે:—

- (૧) સંવત્ ૧૬૮૨ વર્ષે ફાગુણ વદિ ૬ દિને સોમવારે
- (૨) શ્રીસુપાસવિંબં કારિતં સં૦ માલા પુત્રરત્ન સં૦ પૂનસી
- (૩) કેન પુત્રાદિ પરિવારયુતેન સ્વશ્રેયસે પ્રતિ [૦]

ગભારામાં પેસતાં જમણા હાથ તરફ અહારની આલુ પીળા પાષાણની ૧ ચોવીસી,

૧ સફેદ આરસની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ, તથા ચાર પીળા પાષાણુની પદ્માસનસ્થ જિન-પ્રતિમાઓ છે.

ગભારાની અંદરના ભાગમાં અનુક્રમે સાત, પાંચ, સાત અને પાંચ મળીને ચારે દિશામાં કુલ ૨૪ સફેદ આરસની જિનપ્રતિમાઓ છે તથા ૨ પીળા પાષાણુની અને ૨ સફેદ આરસની મળીને કુલ ૪ ગુરુમૂર્તિઓ છે. આ દેરાસરના મૂળનાયક કુંથુનાથ ભગવાન છે, પરંતુ પરંપરાથી આ દેરાસર અષ્ટાપદજીના દેરાસરના નામથી પ્રસિદ્ધ હોવાથી મેં પણ તે જ નામ રાખ્યું છે; આક્રી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ જોતાં ૨૪ જિનપ્રતિમાઓનો ક્રમ સાત, પાંચ છે તે બરાબર નથી, પરંતુ ચાર, આઠ, દસ અને એ એ પ્રમાણે ૨૪ જિનપ્રતિમાઓનો ક્રમ હોવો જોઈએ. ગભારાની અંદરની ભરતીમાં આપણા ડાબા હાથથી ગણતાં સૌથી પ્રથમ પીળા પાષાણુની ચોવીસી આવે છે, જેની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છે: —

॥૮૦॥ સંવત્ ૧૫૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૩ દિને શ્રીઝકેશવંશે શ્રીસંસ્થવાલ-ગોત્રે સાં મળગદ પું સાં જયતા માર્યાં કપૂરાઈ શ્રાવિકયા કારિં પ્રતિષ્ઠિતા શ્રી ચરતરગચ્છે શ્રી જિનમદ્રસૂરિપદે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિભિ.

ઉપરોક્ત ચોવીસીની જોડે બીજા નંબરે આવન જિનેશ્વરનો પદ છે, જેની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે—

(1) ॥૮૦॥ સંવત્ ૧૫૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૩ દિને શ્રીઝકેશવંશે કૂકઢા-ચોપઢાગોત્રે સાં પાંચા માં રૂપાદે પું સં લાક્ષણ માં લક્ષમાદે પુ [-]

(2) ણ્યાર્થે પુત્ર સં શિશ્વરા સં સમરા સં માલા સં મુહણા સં સુહણા સં કુરપાલ સુશ્રાવકૈઃ દ્વિપંચાશદ્જિનાલયપટ્ટિકા કારિતા પ્રતિષ્ઠિતા શ્રીચરત [-]

(3) રગચ્છે શ્રીજિનમદ્રસૂરિપટ્ટાલંકારે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિરાજૈઃ તત્શિશ્વ્ય શ્રીજિનસમુદ્રસંહૈતૈઃ ॥ શ્રીજેસલમેહમહાદુર્ગૈ ॥ શ્રીદેવકર્ણરાજ્યે ॥

આવન જિનેશ્વરના પટની પછી અનુક્રમે એક સફેદ આરસની તથા ચાર પીળા પાષાણુની પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, પછી ખેતિર જિનનો પીળા પાષાણુનો પટ તથા પીળા પાષાણુની ચોવીસીનો બીજો પટ આવેલો છે, જેની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે:—

(1) સં ૧૫૩૬ ફાગુણ સું ૩ સં લાક્ષણ પુત્ર સં સમરા માં

(2) મેવાઈ પુણ્યાર્થે ચતુર્વિંશતિજિનપટ્ટઃ કાં પ્રં ચરતરગચ્છે શ્રીજિન-ચંદ્રસૂરિભિઃ ॥

ઉપરોક્ત ચોવીસ જિનના પટ પછી પીળા પાષાણુની ૬ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, પછી અનુક્રમે ત્રીજો ચોવીસ જિનનો પટ તથા પીળા પાષાણુની ૧૬ અને સફેદ આરસની બે પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, અને ૧ ધાતુની પંચતીર્થ છે.

આ પ્રમાણે આ દેરાસરમાં કુલ બહારની ભમતીમાં ૭૯, ગભારાની ડાબી બાજુએ ૫, ગભારાની જમણી બાજુએ ૫, ગભારાની ભરતીમાં ૩૦ અને ગભારાના મૂળનાયકની ૨૪ મળીને કુલ ૧૪૩ પાષાણુની જિનપ્રતિમાઓ, ૧ ધાતુની પંચતીર્થ, ૪ પાષાણુની

ચુરુમૂર્તિઓ, ૪ પાષાણની ચોવીશીઓ, ૧ આવન જિનનો પાષાણનો પટ તથા ૧૭૨ જિનનો પાષાણનો પટ આવેલાં છે.

આ દેરાસરમાંથી બહાર નીકળીએ એટલે તેની સંગોસંગ યાત્રાળુઓને સ્નાન કરવાની વિશાળ જગ્યા આવે છે, જ્યાં આદે મદિના પૂજ્ય કરવા માટે દેડા તથા ગરમ પાણીની સગવડ રાખવામાં આવે છે.

સ્નાન કરવાની ઓરડીની સામે જ અને શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાંથી બહાર નીકળતાં આપણા ડાબા હાથ તરફ અને કિલ્લા પરથી શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં જતાં આપણા જમણા હાથ તરફ અનુક્રમે (૬) શ્રીઋષભદેવ ભગવાનનું તથા (૭) શ્રીચંદ્રપ્રભુ સ્વામીજીનું દેરાસર આવે છે.

(૬) શ્રીઋષભદેવ ભગવાનનું દેરાસર:—

આ દેરાસરના સભામંડપમાં ૧૪ થાંભલાઓ છે. આ થાંભલાઓની વચ્ચે તોરણો નથી. ભમતીમાં આપણા ડાબા હાથ તરફથી જતાં પીળા પાષાણનો મોંતેર જિનનો પટ આવેલો છે, જેની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છે:—

(1) [સં] ૧૮૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૬ દિને શ્રીઋકેશવંશે ગણધરગોત્રે સં૦ સદ્ધા માર્યા શ્રા૦ સિંગારદે પુત્ર સં [દિવ-] સિંધેન પુત્ર સા૦ રિણમા સા૦ મુળા સા૦ સદ્ધના સા૦ મહના પૌત્ર

(2) [-] દા [સા૦] મેઘરાજ । જીવરાજ સહિતેન મા૦ અમરી પુણ્યાર્થ પટ્ટિકાકારિ પ્રતિષ્ઠિતા.....શ્રીજિનચંદ્રસૂરિભિઃ ॥ સુમં ॥

આ ચોવીસ જિનના પટ પછી બીજી ૩૯ નાની મોટી પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે, પછી પીળા પાષાણનો મોટો એક સત્તરિસય પટ છે, પછી પાંછી બીજી ૮ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે અને છેલ્લો ૭૨ જિનનો (અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ચોવીશીઓનો) પીળા પાષાણનો પટ આવેલો છે. આ પ્રમાણે ભમતીમાં કુલ ૭૧ જિનપ્રતિમાઓ, એ ૭૨ જિનના પટ, ૧ વીશ વિહરમાનનો પટ, ૧ ચોવીશ જિનનો પટ અને ૧ પીળા પાષાણનો સત્તરિસય પટ આવેલાં છે. આ દેરાસરના શિખરના મંડોવરોનાં રૂપો ખાસ જોવા લાયક છે. ભમતીમાં આપણી જમણી બાજુના એટલાની કોર પર આ પ્રમાણે લેખ છે:—

સંવત્ ૧૮૨૬ વરષે ફાગુણ સુદિ ૬ દિને ઋકેશવંશે ધાઢીવાર ગોત્રે સં૦ રહીઆ સં૦ દેવલદે પુત્ર

આ દેરાસરના મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ગભારામાં પેસતાં ઉપરના આર-સાખમાં મંગલમૂર્તિ તરીકે સફેદ આરસની પદ્માસનસ્થ ત્રણ સુંદર મૂર્તિઓ ક્રોતરેલી છે. મૂળનાયકની આગળના ભાગમાં સુંદર સફેદ આરસનું તોરણ છે. તે શિલ્પકલાના સુંદર નમુના સમું છે અને તેમાં ૨૪ જિનપ્રતિમાઓ નાની નાની પદ્માસનસ્થ કોરેલી છે. આ તોરણનો ખાસ ફોટો લેવા લાયક છે. ગભારામાં મૂળનાયક સિવાય બીજી ૭ પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિઓ તથા એ ઓલી કાયોત્સર્ગસ્થ પીળા પાષાણની જિનપ્રતિમાઓ,

૧ થાતુની પંચતીર્થી તથા નાની ચાંદીની ૩૦૫૫માં ફોતરેલી સુંદર ચાંદીની ૧ નાની જિનપ્રતિમા છે. આ પ્રમાણે ગભારામાં નાની મોટી કુલ ૧૨ જિનપ્રતિમાઓ અધી મળીને છે. મૂળનાયકના ગભારાને ફરતી બીંતોના ગોખલામાં બીજી ત્રણ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે. ગભારાને ફરતી ભમતીમાં બીજી ૫૬ જિનપ્રતિમાઓ તથા નીચેના ભાગમાંની બે મલીને કુલ ૫૮ જિનપ્રતિમાઓ ગભારાની અહારની ભમતીમાં છે. ગભારામાં પેસતાં અને આબુએ પીળા પાષાણની માનુષી આકારની ચક્રવર્તી ભરતની તથા ક્ષમાશીલ આહુબલીજીની સુંદર મૂર્તિઓ કાયોત્સર્ગસ્થ મુદ્રાએ ઊભેલી છે, જે અનેના ફોટા લેવા લાયક છે. વળી ગભારાની અહાર અને રંગમંડપમાં જમણી આબુએ પીળા પાષાણના હાથી ઉપર આરૂઠ થયેલાં મારુદેવી માતાની મૂર્તિ તથા ૩૫મી આબુએ પીળા પાષાણનું સુંદર સમવસરણ આવેલું છે. આ અધા ભાવે અહુ જ સુંદર રીતે શિલ્પીએ પીળા જેસલમેરી પાષાણમાં ટાંકણાંથી ઉતારેલાં છે. સમવસરણમાં ચારે આબુ એકેક ઋષભદેવ પ્રભુની જિનમૂર્તિ પદ્માસનસ્થ ધિરાજમાન છે.

મૂળનાયક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનો લેખ પાછળ હોવાથી વાંચી શકાતો નથી. માત્ર સંવત્ અને તિથિ વંચાય છે, જે આ પ્રમાણે છે:

સંવત્ ૧૫૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૫

મૂળનાયકની જમણી આબુએ ઊભેલા કાઉસગીઆની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે:—

સંવત્ ૧૫૩૬ વર્ષે ફાગુણ સુદિ ૫ દિને ગણધરચોપડાગોત્રે સં

મૂળનાયકની ૩૫મી આબુએ ઊભેલા કાઉસગીઆની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છે:—

(1) ॥ સંવત્ ૧૫૩૬ ફાગુ. સુ. ૫ દિને શ્રીઝકેશવંશે ગણધરગોત્રે સં

(2) સત્ત્વા પુત્ર સં. ધર્મા. મા. ધારલદે પુત્ર સં. લાલાકેન પુ. રત્નાયુતે [-]

(3) ન મા. લાલલદે પુણ્યાર્થ શ્રીસુપાસંબિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિ [-]

(4) તં શ્રીસુરતરગચ્છે શ્રીજિનભદ્રસુરિપદે શ્રીજિનચંદ્રસુરિભિઃ ॥

(5) શ્રીજિનસમુદ્રસુરિભિઃ

આ અધા લેખો ઉપરથી આ દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા સંવત્ ૧૫૩૬ના ફાગણ સુદિ ૫ ના થયેલી હોય એમ લાગે છે.

(ચાલુ)

નિહ્નવવાદ

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી હુરંધરવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહ્નવ શ્રી રોહગુપ્ત : ત્રૈરાશિક મતાગ્રહી : વૈશેષિકમતપ્રવર્તક

[૪]

“ આ શ્યામવસ્ત્ર પહેરાવીને તિરસ્કારપૂર્વક કોને નગરપાર કરવામાં આવે છે ? ” એક નાગરીકે અન્ય નાગરીકને પૂછ્યું.

“ તમને ખબર નથી ? રાજસભામાં ગઈ કાલે જ્યેન મુનિ સાથે પેલા પરિત્રાકને વાદ થયો હતો, તેમાં તે પરાજિત થયો ને તેને નગરપારની સગ્ન થઈ.”

“ તે તો સભામાં ઉપદ્રવ મચાવતો હતો ને ? ”

“ હા, ઉપદ્રવ તો ખૂબ મચાવ્યા, પણ કાંઈ ફાવ્યો નહિ. તમે ત્યાં આવ્યા ન હતા ? ”

“ હું આવ્યો હતો પણ આ ઉપદ્રવની શરૂઆત થયા પછી થોડા સમયે ચાલ્યો ગયો.”

“ તમે ક્યારે નિકળી ગયા ? ”

“ હું પેલા કાંદરોનો ઉપદ્રવ થયો ત્યારે ઝેડી ગયો. પછી શું થયું ? ”

“ પછી તો એવાં જ જુદાં જુદાં તોફાનો થયાં. તે સર્વનો પ્રતિકાર મહારાજે કર્યો. અધામાં તે નિષ્ફળ થયો, એટલે ખૂબ ક્રોધમાં ભરાઈને તેણે એક ગધેડીને ખોલાવી.”

“ ત્યારે તો તેણે ગદ્દભીં વિદ્યાનો ઉપયોગ કર્યો હશે ! એ વિદ્યા બહુ બળવાળી ગણાય છે. કહેવાય છે કે તે ગધેડી ભૂકે તો તેનો અવાજ સાંભળવા માત્રથી મોટાં મોટાં સૈન્યોનો પણ નાશ થઈ જાય છે. ” પછી તે ગધેડીએ આવીને શું કર્યું ? ”

“ તે ગધેડી મહારાજ પાસે આવીને તેમના ઉપર મૂત્ર ને વિષ્ટા કરવા જતી હતી, પણ એટલામાં તો મહારાજે ઓઘો ફેરવીને તેના માથામાં એવો તો માર્યો કે તે તરત જ પાછી ફરી ગઈ.”

“ સારું થયું. નહિ તો સાંભળવા પ્રમાણે ગધેડી જેના ઉપર મૂત્ર ને વિષ્ટા કરે તેનું શરીર સડીને ખવાઈ જાય. અને એનું એવી સ્થિતિમાં મરણ થાય કે તે જોયું પણ ન જાય. પછી તે ગધેડી પાછી ફરીને ક્યાં ગઈ ? ”

૧. શ્રી કાલિકાચાર્યના બહેન, નામે સસ્ત્રવતી સાધ્વી થયાં હતા. તે ઘણાં રૂપવતી ને સૌન્દર્યવતી હતાં. તેમનાં રૂપસૌન્દર્યથી મોહિત થઈને કામી ગર્દભિલ્લરાજાએ તેમને અન્તઃપુરમાં પકડી મંગાવ્યાં. આ અનર્થની શ્રી કાલિકાચાર્ય મહારાજને ખબર પડતા એવા દુષ્ટને દાંડ દેવાનું તેમને મન થયું. સૈન્ય મેળવી યુદ્ધ કરવા મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. રાજાએ કિલ્લાના દરવાજા બંધ કર્યા. ને ગર્દભી વિદ્યાના બળે ગધેડીને ખોલાવીને કિલ્લા ઉપર મોકલી. તે ગધેડીએ ભૂકવાને મોં પહોળું કર્યું કે તરત સૈનિકોએ બાણથી તેનું મોં ભરી દીધું. એટલે તેનો અવાજ બહાર ન નીકળી શક્યો. આખર ગધેડી પાછી ફરી ને ગર્દભિલ્લ રાજા ઉપર વિષ્ટા ને મૂત્ર કરી ચાલી ગઈ. શ્રી કાલિકાચાર્ય મહારાજે તેને પકડયો અને સાધ્વીને મુક્ત કરાવી અનર્થપરસ્પરાને પ્રશાન્ત કરી. અને છેવટે પોતે પ્રાથશ્રિત્તથી શુદ્ધ થઈ આત્મસાધનમાં ઉજમાળ બન્યા.

“ તે ગર્દાડી પાછી ફરીને પરિત્રાજક પાસે આવીને તેના ઉપર મૂત્ર વિષ્ટા કરીને ચાલી ગઇ. પછી સભાપતિ રાજ્ય વગેરેથી અવહેલના કરાતો પરિત્રાજક નગર પાર કરાયો.”

“ અરેખર, પ્રતિવાસુદેવનું ચક્ર જે પ્રમાણે પોતાનું જ વિનાશક થાય છે, તે પ્રમાણે આ વિદ્યા પણ જે કાર્ય માટે વાપરી હોય ત્યાં જો નિષ્ફળ થાય તો મૂકનારને મારે. અરેરે ! આપડા પરિત્રાજકની બહુ ખરાબ સ્થિતિ થઇ. કેટલું અભિમાન હતું ? ક્ષણમાં અધુરું અદલાઈ ગયું.”

“ બીજું શું થાય ? વગર વિચાર્યું મિથ્યાભિમાન માણસને કાંચે ચડાવીને એવું તો પછાડે છે કે તેનું નામનિશાન પણ રહેવા દેતું નથી.”

“ સાંભળ્યું કે આ વિજયથી મહારાજને ઘણું સન્માન મળ્યું, ને તેમનો યશ બહુ વધ્યો છે.”

“ એ તો સારું જ થયું છે. પણ મહારાજ હજી એટલા પ્રૌઢ થયા નથી તેમને મજેલ આ માનનો દુરુપયોગ ન થાય તો સારું. તેઓ આગળ વધે ને આવી વિદ્વત્તા ફેલાવે તો આપણે ગોરવ લેવા જેવું છે.”

“ એમાં શું ? આપણા રાજ્યમાં એવા વિદ્વાનો વસે એ આપણને અને રાજ્યને અભિમાનનો વિષય છે. વળી હજી સુધી હું જીવ ને અજીવ એ એ જ પદાર્થ છે એમ જ સમજતો, પણ આ મહારાજનું કથન સાંભળ્યા પછી મારો એ ભ્રમ દૂર થયો ને નોજીવ પણ છે એ સમજાયું.”

“ હા, મારા પણ સાંભળવામાં અત્યાર સુધી એ નહોતું આવ્યું, મહારાજે એ નવીન જ બતાવ્યું.”

શ્રીરોહગુપ્તે પરિત્રાજકને વાદમાં પરાજિત કરીને તેની દુષ્ટ વિદ્યાઓને બલહીન કરી એટલે તેણે ગર્દાડી મહાવિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો. શ્રીરોહગુપ્તે પોતાના ગુરુમહારાજે મંત્રીને આપેલ ઓધાથી તેને પણ બચાઈ કરી એટલે ઉપાયહીન થઈ પરિત્રાજક સંપૂર્ણ પરાસ્ત થયો ને રાજ્યે તેને નગર પાર ક્યો. ને શ્રીરોહગુપ્તને ખૂબ માનપૂર્વક વિજયા બાહરે ક્યાં. ઉપરની નાગરીકાની વાતચિતથી એ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

[૫]

આજ અન્તરજિકા નગરીમાં ધરધર ઉત્સવ છે. જૈનો અને જૈનેતરો સર્વે શ્રીરોહગુપ્તના વિજયથી આનન્દિત થયા છે. શ્રીરોહગુપ્તને મોટા ઉત્સવપૂર્વક રાજસભાથી ઉપાશ્રયે લાગ્યા. તેમના ગુરુમહારાજશ્રીએ વાદમાં વિજય મેળવવા માટે તેમને ખૂબ શાખાશી આપી, ને પછી વાદનો વૃત્તાન્ત પૂછ્યો તે આ પ્રમાણે—

“ રોહગુપ્ત ! વાદની શરૂઆત કાણે કરી હતી ? ”

“ જી, રાજ્ય તરફથી વાદ શરૂ કરવા સૂચન કરાયું એટલે તે કંઈ પણ બોલ્યો નહિ ત્યારે મેં કહ્યું ‘ પૂર્વપક્ષ કરો ’ એટલે તેણે પૂર્વપક્ષ કર્યો.”

“ શા વિષયમાં તેણે પૂર્વપક્ષ કરેલ.”

“ જી, જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ છે. તેનું તેણે સ્થાપન કર્યું.”

“ ત્યારે તો તેણે આપણને અભિમત સત્ય સિદ્ધાન્તનો પક્ષ સીધો. પછી તે શું કર્યું ? ”

“ જી, મેં દ્વિરાશિનું ખંડન કરીને ત્રણ રાશિનું સ્થાપન કર્યું.”

“ પછી ફરી તેણે દિરાશિનું મંડન કરી તારે વિરોધ કર્યો હશે ને ? ”

“ હાજી, તેણે ત્રણ રાશિનું સામાન્ય ખંડન કર્યું. વળી મેં સ્થાપના કરી. એમ થોડો સમય પરસ્પર વાદ ચાલ્યો પણ છેવટ ત્યારે મેં તેનું સચોટ ખંડન કરી ત્રણ રાશિનું મંડન આપાદ કર્યું એટલે તે બોલતો જ અંધ થઈ ગયો. ”

“ પછી શું થયું ? ”

“ પછી તો તેણે દુષ્ટ વિદ્યાઓનો ઉપયોગ કર્યો, ને મેં તે સર્વ વિદ્યાઓને આપ-ત્રાના પસાયથી પ્રતિકાર કર્યો એટલે તેમાં પણ તે ન ફાળ્યો. ”

“ સારું થયું. પણ વાદમાં વિજય મળ્યા પછી તે ખુલાસો કર્યો કે નહિ કે આ ત્રણ રાશિનું મેં જે સ્થાપન કર્યું છે તે ફક્ત આ પરિવ્રાજને પરાજિત કરવા માટે કરેલ છે. પણ વાસ્તવિક તો એ રાશિ જ છે. ”

“ નાજી. એવો ખુલાસો મેં નથી કર્યો. ”

“ તારે એવો ખુલાસો કરવો જોઈતો હતો. તારા ખુલાસા વગર તારા બોલવાથી કટલાએક ત્રણ રાશિને સત્ય માની એસે તો અનર્થ થાવ. કાંક હજી શું બગડી ગયું છે ? આવની કાલે સભામાં જઈ ખુલાસો કરી આવજો ”

“ હા. એમાં અનર્થ શું થાય ? મને હવે એવો ખુલાસો કરવાની જરૂર જણાતી નથી. વળી એવું કહેવાથી મારા વચનનું બહુમાન ઘટે ને મારી લઘુતા થાય. ”

“ એમાં લઘુતા શું થાય ? ઉલટું આપણે સત્ય માર્ગને અનુસરીએ છીએ ને આગ્રહ-વાળા નથી એવી છાપ પડે. અને સ્પષ્ટીકરણ ન થાય તો વાદીને પરાજય પમાડવા આમ કહેવાય છે એવું ન સમજનારા ત્રણ રાશિને સત્ય માની એસે તો આપણાથી મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ થાય, માટે જરૂર ખુલાસો કરી આવવો. ”

“ જે સભામાં મેં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરી ત્યાં જ જઈને મારે મુખે મારું કથન મિથ્યા છે ને પરિવ્રાજની માન્યતા તથ્ય છે એવું કહું તો મારું ગૌરવ શું રહે ? મારાથી એવું બની શકશે નહિ. ”

“ તારાથી એ ન બની શકે તો તું મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ કરે ને હું તે ચલાવી લઉં તે મારાથી પણ બની શકશે નહિ. વળી તારે ક્યાં એમ કહેવું છે કે ‘મારું કથન મિથ્યા છે ને પરિવ્રાજનનું સત્ય છે.’ તારે એમ ખુલાસો કરવો કે એ રાશિ સત્ય છે ને ત્રણ રાશિ અસત્ય છે. મેં અમુક કારણસર ત્રણ રાશિનું મંડન કર્યું હતું, પણ તે ચથાર્ય નથી. આ તો આ છે. પણ કોઈ વખત એવો જ પ્રસંગ આવે કે જ્યાં કોઈ આવા જ વાદી આપણને અભિમત આત્મા-કર્મ-મુક્તિ વગેરે પદાર્થોનું મંડન કરે ને આપણે તે સર્વનું ખંડન કરીએ તે છેવટ આપણો વિજય થાય એટલે એ સાચું કર્યું છે તેનો ખુલાસો કરવાથી આપણે હલકા પડીએ છીએ એવું થોડું છે ? વાદમાં વિજય તો શુદ્ધિનો થાય છે, સત્ય સિદ્ધાન્તનો થોડો થાય છે ? તું સત્ય સિદ્ધાન્તને બતાવતો હો ને તારાથી વિશેષ પ્રતિભાશાળી કોઈ સામે હોય તો તારું સર્વ ખંડન કરી નાખે ને વિજયી થાય એથી એ સત્ય, એમ થોડું માની લેવાય ? માટે આપણે ખુલાસો જરૂર કરી આવવો જ જોઈએ. ન કરી આવીએ તો દોષિત થઈએ. ”

“ જી. આપનું કહેવું યથાર્થ છે, પણ મેં તદ્દન મિથ્યા મંડન કર્યું હોય તો ખુલાસો કરવાની જરૂર રહે. આ તો અપેક્ષાર્થી ત્રણ રાશિ સંભવી શકે છે, તો સત્ય વચનનો ખુલાસો કરવાની શી જરૂર ? ”

“ કોઈ પણ રીતે ત્રણ રાશિ ન સંભવે. તોજીવ નામની કોઈ જુદી વસ્તુ જગતમાં હોય તો ને ? અપેક્ષાર્થી ત્રણ રાશિ સંભવે છે એ તારી માન્યતા મિથ્યા છે. ”

“ ગુરુજી, યુક્તિ અને આગમ બંનેથી ત્રણ રાશિ સિદ્ધ થાય છે તો આપ શા માટે તેનો નિષેધ કરો છો ? આમાં આપની ભૂલ થાય છે. ”

“ તારો એ ભ્રમ છે. વાદમાં વિજય મેળવવા માટે તેં ત્રણ રાશિનું સ્થાપન કર્યું એટલે તને મિથ્યા આગ્રહ બધાયો છે. ત્રણ રાશિ છે જ નહિ. ”

“ મારો એ ભ્રમ નથી, હું ત્રણ રાશિ સિદ્ધ કરવા તૈયાર છું. ”

“ સારું, જો તને ત્રણ રાશિની માન્યતાનો આગ્રહ હોય તો સિદ્ધ કરજો. પણ હજી હું તને સમજાવું છું કે એ માન્યતા છોડી દે, તેમાં તારું હિત છે. પાછળથી તને પરતાવો થશે. ”

વાદીનો વિજય કરીને આવ્યા પછી રોહગુપ્તને તેમના ગુરુજીએ સઘળા સમાચાર પૂછ્યા તેમાં ત્રણ રાશિનો પક્ષ લઈ રોહગુપ્તે વાદીને હરાવેલ તે સમ્બંધી ખુલાસો કરવા ગુરુમહારાજે તેમને સૂચવ્યું. રોહગુપ્તે તે સૂચનાની અવગણના કરી. ઘણી રીતે સમજાવ્યા છતાં રોહગુપ્ત ન સમજ્યા એટલે શ્રીગુપ્તસૂરિજી મહારાજ આ અનર્થ ન વધે અને ત્રિરાશિની માન્યતા વિશેષ ન ફેલાય તે માટે વિશિષ્ટ પગલાં લે છે.

[૬]

“ શુ આચાર્ય મહારાજશ્રી અને રોહગુપ્ત મહારાજ વચ્ચે રાજસભામાં વાદ થવાનો છે, એ વાત સાચી છે ? ” ગામમાં આ પ્રશ્ન ચર્ચાતો હતો.

“ હા. શ્રી રોહગુપ્ત મહારાજ પરિવારજક સાથેના વાદમાં જ બોલ્યા હતા તે સિદ્ધાન્ત-આગમ વિરુદ્ધ હતું. તેનો ખુલાસો રાજસભામાં જઈને કરવા આચાર્યમહારાજશ્રીએ તેમને સમજાવ્યું. પણ તેમણે ન માન્યું. વધારે કહ્યું ત્યારે કહેવા લાગ્યા કે મેં ક્યાં ખોટું કહ્યું છે ? એટલે આચાર્ય મહારાજશ્રીને લાગ્યું કે આ શક્તિવાળો છે, ને મિથ્યાઆગ્રહમાં બદ્ધ થયો છે. જો હવે માર્ગમાં નહિ આવે તો એની શક્તિનો સદુપયોગ થવાને બદલે એના ખોતાના વિચારના પ્રચારમાં થશે તે તેથી હિત થવાને બદલે અનર્થ થશે. માટે તેની સાથે વાદ કરી તેને માર્ગે લાવવા મહારાજશ્રીએ વિચાર કર્યો છે. ” બીજાએ ખુલાસો કર્યો.

“ જો આમ થશે તો તો, આ વિજયને લઈને, નિન્દા કરતા અન્ય દર્શનીઓને પ્રશંસા કરવી પડતી હતી, તેમને જો આ ખબર પડશે એટલે પાછા નિન્દા કરવા માંડશે. તેમને તો આટલું જ જોઈએ છે. ”

“ નિન્દા કરે તો કરે ! એથી શું ? આપણે ખોટા વિચારોને થોડા ચલાવી લેવાય ?

“ એ વાત તો ખરાબર છે. પણ લણીગણીને તૈયાર થયેલ મહારાજ આમ તદ્દન ફરી ગયા એ શું ? ”

“ માટે તો આમ સખત પગલાં લેવાં પડે છે. સામાન્ય સાધુ હોત તો આવું થોડું કરવું પડત ? સમજે તો ઠીક, નહીં તો તેની શી અસર થવાની છે ? ”

“ પણ આચાર્ય મહારાજશ્રી રાજસભામાં વાદ કરવા માટે શું કરવા જાય છે ? ઘર મેળે મહારાજને સમજાવવા હતા, ન સમજે તો સંઘ કે સમુદાય બહાર કરવા હતા. આ તો જાણી જોઇને વિશેષ હેલનાનો માર્ગ લેવાતો હોય એમ નથી લાગતું ? પૂર્વે પણ બહાર કરી દીધાનું આવે છે. ”

“ પણ એમ કરવાથી ઉદ્દેશની સિદ્ધિ નથી થતી માટે આમ કરવું પડે છે. શ્રી રોહ-ગુપ્તને સમુદાય બહાર કરે એટલે તેઓ શાન્ત બેસી રહે એમ ન સમજવું, તેઓ પોતાના વિચાર ફેલાવવા પ્રયત્ન કરે. તેથી આ રીતે સભામાં જાહેરમાં વાદ થાય ને પછી ન સમજે તો બહાર કરાય એટલે તેઓ આડું અવગું કંઈ પણ બોલી તો ન જ શકે. વળી સભામાં મહારાજશ્રી સાથેના વાદમાં વિજય મેળવે એ સ્વપ્ને પણ અનવાનું નથી. ”

“ ઠીક, વાદ ક્યારથી થવાનો છે ? ”

“ હજુ નક્કી નથી થયું. પણ બે ચાર દિવસમાં ઘણું ખરું વાદ થશે. ”

શ્રી રોહગુપ્તને ઘણું સમજાવ્યા છતાં ન સમજ્યા એટલે શ્રીગુપ્તસિદ્ધ મહારાજ જાહેરમાં રાજસભામાં રાજની સમક્ષ વાદ કરવા રોહગુપ્તને કહે છે. એ રીતે ગુરુ શિષ્ય વચ્ચે લાંબાકાળ સુધી વાદ થશે. એ વાદ કેવો થાય છે ને તેનું પરિણામ શું આવે છે તે હવે પછી જોઈશું. (ચાલુ)

નામ ઔર મૂર્તિ દોનો મંજૂર હોને ચાહિએ

લેખક : પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિક્રમવિજયજી

તા. ૧૧-૨-૪૨ કે ‘સ્થાનકવાસી જૈન’ પત્રમાં રતનલાલજી ડોસી લિખતે છે કે ‘માલૂમ હોતા હૈ સૂરિજી इस विषयके अपनी ही समाजके साहित्यसे भी अनभिज्ञ हैं’ । कैसी हास्यजनक बात ! સૂરિજી મહારાજને જો લિખ્યા હૈ કે ‘हम शास्त्रोंके उपयोगको मूर्तिपूजा मानते ही कब है’ इस पर आप चाहे तो चतुरभुजजीका नाम दो या और किसीका, ज्ञानसुन्दरजीका नाम लिखो या चारित्रसुन्दरजीका, उनका आशय सूरेश्वरजी महाराज समझते हैं और आप नहीं समझते हो । सूरेश्वरजी महाराजके आशयको आपने समझा ही नहीं, या तो इरादापूर्वक उलटा घसीटा है, और इसी लिये आगेके पाठको छोड़ दिया है, वह पाठ यह है ‘जो हम ऐसे ही मानते’ इसका मतलब यह है कि यदि हम शास्त्रके उपयोगको मूर्तिपूजा मानते तब तो हमको मंदिरमें जानेकी जरूरत ही क्या रही ? शास्त्र तो हरदम हमारे पास ही रहते हैं । विद्वान मुनि श्री ज्ञानसुन्दरजी शास्त्रका उपयोग मूर्तिपूजामें करते हैं, वह शास्त्रको प्रभुकी वाणीकी मूर्ति समझकर, न कि साक्षात् प्रभुकी मूर्ति समझकर, इस लिये तो तालिकामें दोनों स्वरूप भिन्न भिन्न बतलाये हैं । ये सब क्या कहते हैं, इसको समझनेकी फुरसद कहाँ है ? रतनलालजीके आगे (पृ. ४२)के

इशारेका भी जवाब इसीमें आ जाता है, क्योंकि हमने शास्त्रको वाणीकी मूर्ति रूप और उसके सन्मानको मूर्तिपूजा रूप मानना चाहिए यह साबित किया है, और जब वाणीकी मूर्ति रूप अक्षर जड़ होने पर भी उसकी पूजा मानी जावे तब भगवानकी मूर्ति माननेमें क्या विरोध रहा? यह भाव समझकर लिखना चाहिए।

आगे चलकर डोसीजी लिखते हैं कि 'सुरिजीको मूर्तिके बिना सारा शासन ही शून्य दिखाई देता है', बात तो बराबर है, क्योंकि जहां जहां सम्यग्दर्शन वहां वहां प्रभुमूर्तिकी मान्यता है, जहां प्रभुमूर्तिकी मान्यता नहीं है वहां समकित भी नहीं और समकित के बिनाकी करणी 'मूलं नास्ति कुतः शाखा' जैसी है यही बात सुरीश्वरजी महाराजने 'प्रभुपूजाको नहीं मानने-वाले' इत्यादिसे बताई है, इस लिये 'मूर्तिमाताकी ममतावाले' इत्यादि लेखसे मात्र प्रपंच ही खेला गया है।

"मूर्ति बिना किया हुआ ध्यान बुगला ध्यान होनेसे सर्वथा अनिष्ट और दुर्गति देनेवाला है"। ऐसा जो डोसीजीने सुरिजीके नामसे अवतरण दिया है वह झूठ है। सुरिजीने तो ऐसा लिखा है कि 'इससे बरखिलाफ होकर ध्यान करनेवालोंका ध्यान बुगलाध्यान..... है'। गणधर, पूर्वधर आदि महान आत्माएं मूर्तिको मानती थीं वह तो पक्षपात छोड़कर सर्वांग आगमोंको मानलो तो बखुबी मालूम हो जाय और वे ही गणधर पूर्वधर आदि महापुरुष आगमोंमें मूर्तिपूजाको कह रहे हैं तब वे मूर्तिकी मान्यता नहीं रखते, अवसर पर उनका ध्यानादि नहीं करते थे यह किस तरहसे कह सकते हो? ऐतिहासिक वर्णनोंमें एक भी वर्णन नहीं मिलता जिसमें वे मूर्तिकी मान्यता न धराते हो, अतः सुरिजी जो कहते हैं वह सर्वथा सत्य ही है। जब सुरिजीने साक्षात् प्रभुकी मौजूदगीमें भी उनकी मूर्तिकी आवश्यकता बतलाई हो तब तो गणधरादिके ऐसा नहीं करनेसे आपने दिये हुए आरोप लग सकते थे। 'हम मूर्तिमें मूर्तिमानकी पूजा करते हैं' यह अवतरण भी डोसीजीने खोटा ही लिखा है, क्योंकि 'हमारा मूर्तिमें मूर्तिमानका पूजन होनेसे सारा हि अवलंबनका विषय और मूर्तिपूजन भिन्न नहीं सिद्ध होता है' ऐसा सुरिजीका लेख है और मूर्तिमें मूर्तिमानकी पूजा करे भी तो झूठ कैसे? और मूर्तिकी ही पूजा की जाती है, इससे मूर्तिमानकी पूजा नहीं हुई यह विषय कैसे साबित हो सकता है? क्या मूर्तिमानको नहीं देखने मात्रसे? या और किसी प्रमाणसे? किस तरहसे आपने इसे झूठ कहा? मूर्तिमानको तो आपने भी देखे नहीं, तो 'मूर्तिमानकी पूजा नहीं' यह किस तरहसे प्रत्यक्ष है ऐसा कहोगे? आपकी प्राथमिक जिज्ञासा असंगत ही है, क्योंकि ग्रामस्थ मूर्तिमें मूर्तिमानकी पूजा नहीं होती, यह केवल आपकी कपोल कल्पना ही है। दूसरी जिज्ञासाका उत्तर यही है कि मूर्तिमानकी पूजा अनेकों प्रकारसे है क्योंकि समवसरणमें प्रभुकी पूजा भग्न जीव दूसरे प्रकारसे करते थे, और अन्य कालमें अन्य प्रकारसे,

इसका उद्देश मूर्तिपूजा नहीं है किंतु मूर्तिमानकी ही पूजाका है, मूर्ति तो मात्र जरिया है अथवा मूर्ति और मूर्तिमानका अभेद होनेसे मूर्तिपूजा कहो तो भी हर्जा नहीं। तीसरी जिज्ञासाका उत्तर यही है कि समवसरणस्थ परमात्माके सामने जो पुष्पवृष्टि होती है उसे भी आप प्रभुका अपमान ही समझते होंगे। या उसमें पुत्र समान जीवोंकी हिंसा समझते होंगे! क्योंकि पुष्पवृष्टि आदि क्षणभंग्यमें अनेको वाय्वादि जीवकी हानि होनेका संभव है। 'त्रस स्थावर जीवोंको मारकर उन्हीं पर चढ़ानेवाले' ऐसा लिखकर तो झूटकी हद की है। दिखलावे तो सही किस् त्रस जीवको मारकर उन्हीं पर चढ़ाया गया। वास्तवमें जब ऐसा है नहीं तो ऐसी गप्पे मारनेसे अपना उल्लु सीधा नहीं हो सकता।

'भरतेश्वर आदि मूर्तिको नहीं माननेवाले थे' ऐसा कहना प्रमाणहीन है, क्योंकि आपके पास निषेधका कोई प्रमाण नहीं और हमारे पास तो आवश्यकनिर्युक्ति वगैरह प्रमाण हैं जो परिशिष्टमें दिये ही हैं। 'जिसमें कि लम्बे समय तक आत्मा निवास कर चुकी है, कोई मूल्य नहीं तब मूर्ति कि जिससे जीवका कोई तालुक नहीं क्यों महत्त्व दिया जाता है?' ऐसा आपने लिखा है, यह बराबर नहीं है, क्योंकि जिसमें जीव निवास करे वो ही मूल्यवान है अन्य नहीं ऐसा कोई नियम नहीं है, किन्तु जिसके साथ जीवकी अभिन्नता है उसकी महत्ता है, यह बात आप भी स्वीकारते हैं, अन्यथा नामकी भी महत्ता उड़ जायगी। एवं च जिस तरह आज उच्चरित नामके साथ उनका संबंध न होने पर भी उस नामकी महत्ता स्वीकारते हैं, उसी तरह मूर्तिमें भी मानना चाहिए, अगर मूर्तिमें नहीं मानो तो किसी तरह आजकलके उच्चरित नाम कभी मान्य नहीं हो सकते। 'नाम लेते हैं' भाव स्वरूप (अभेद्) अनन्त चारित्रवान् प्रभुका' हां बराबर, प्रभुका नहीं, किन्तु उनके नामरूपी जड शब्दपुद्गलोंका, कि जो आपके मत अनुसार अचेतन होनेसे कुछ कर नहीं सकते, भाव प्रभु तो अभी हैं ही नहीं और शब्द तो अभी हैं, मगर उसके साथ उनका कोई संबंध नहीं, अतः स्वयं जड ऐसा क्या कर सकता है? यदि प्रभुका उस जडके साथ संबंध न होने पर भी संबंध हो जाय तो मूर्तिके साथ संबंध माननेमें क्या आपत्ति है? एकान्त दृष्टिको छोड़कर जिस तरह नामके साथ इसको अभिन्नता है, और कलेवरके साथ जैसी अभिन्नता है, उसी तरह मूर्तिके साथ और उनके निर्वाण आदि स्थलोंके साथ भी उनकी अभिन्नता है, इसीसे इन सबको माननेमें ही अधिक लाभ है। इसी लिये 'नाम और मूर्ति दोनों मंजूर होनेसे हमारा कार्य डबल सिद्ध हो गया' ऐसा सूरिजी कहते हैं इसमें क्या अनुपपत्ति है?।

(क्रमशः)

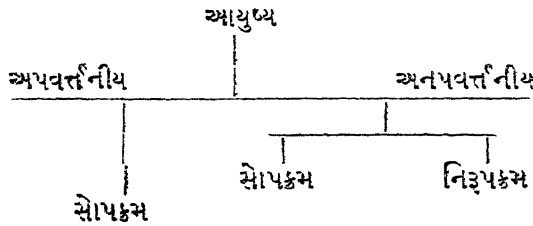
પ્રવચન-પ્રશ્નમાલ

પ્રયોગક—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદસૂરિજી

(ક્રમાંક ૯૧થી ચાલુ)

૩૦ પ્રશ્ન—શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિમાં આયુષ્યના ત્રણ ભેદ પણ કહ્યા છે તે કયા ?

ઉત્તર—૧ સોપક્રમ અપવર્તનીય આયુષ્ય, ૨ સોપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્ય અને ૩ નિરૂપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્ય. આ રીતે ત્રણ ભેદ જાણવા.

અનપવર્તનીય આયુષ્ય સોપક્રમ પણ હોય, ને નિરૂપક્રમ પણ હોય. અને અપવર્તનીય આયુષ્યમાં તેવા બે ભેદ ન જ હોય, કારણકે તે સોપક્રમ જ હોય છે. એ આ ઉપર જણાવેલા યંત્રનું રહસ્ય છે. ૩૦.

૩૧ પ્રશ્ન—સોપક્રમ અપવર્તનીય આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે આયુષ્ય ઉપક્રમને લઈને પૂરેપૂરું (આંધેલ સ્થિતિ પ્રમાણે) ન ભોગવાય તે સોપક્રમ અપવર્તનીય આયુષ્ય કહેવાય. અહીં શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમોથી આયુષ્યના દલિયા જલદી ભોગવાય છે. ૩૧

૩૨ પ્રશ્ન—સોપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે જીવોને આયુષ્યના અંતિમ સમયે શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમોના માત્ર સંબંધ હોય, પણ તેની અસર આયુષ્યની ઉપર થાય જ નહિ. આવા જે જીવો આંધેલ આયુષ્યની સ્થિતિ પ્રમાણે સંપૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવીને જ મરણ પામે, તેમનું આયુષ્ય સોપક્રમ અનપવર્તનીય કહેવાય. ૩૨

૩૩ પ્રશ્ન—નિરૂપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—આયુષ્ય આંધતી વખતે જેટલી સ્થિતિ આંધી તે જ પ્રમાણે જે આયુષ્ય સંપૂર્ણ ભોગવાય, ને જેમાં શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમો લાગતા નથી, તે નિરૂપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્ય કહેવાય. ૩૩

૩૪ પ્રશ્ન—ઉપક્રમ એટલે શું ?

ઉત્તર—જેનાથી આયુષ્ય ઘટે, તે ઉપક્રમ કહેવાય. ૩૪.

૩૫ પ્રશ્ન—શ્રી જ્ઞાનેન્દ્રગમમાં તેવા ઉપક્રમો કેટલા જણાવ્યા છે ?

ઉત્તર—જેથી આયુષ્ય ઘટે તેવા ઉપક્રમો શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં સાત જણાવ્યા છે. ૩૫

૩૬ પ્રશ્ન—એ સાત ઉપક્રમોનાં નામ કયાં કયાં ?

ઉત્તર—૧ અધ્યવસાય, ૨ નિમિત્ત, ૩ આહાર, ૪ વેદના, ૫ પરાધાત, ૬ સ્પર્શ અને ૭ શ્વાસોચ્છવાસ. આ સાત કારણોથી આયુષ્ય ઘટે છે. આ સાતે કારણોને ઉપક્રમ

નામથી શાસ્ત્રમાં યોગબાવ્યાં છે. ૩૬

૩૭ પ્રશ્ન—કેવા અધ્યવસાયથી જીવનું આયુષ્ય ઘટે ?

ઉત્તર—૧ રાગના અધ્યવસાય, ૨ સ્નેહના અધ્યવસાય અને ૩ ભયના અધ્યવસાય, આ ત્રણ ગતતાના અધ્યવસાયથી જીવનું આયુષ્ય ઘટે. મનમાં હૃદયપરાંત રાગ, સ્નેહ કે ભયની ભાવના થાય તો જરૂર આયુષ્ય ઘટે છે. માટે જ પરમકૃપાળુ શ્રીતીર્થકર દેવાએ રાગાદિને તજવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ૩૭.

૩૮ પ્રશ્ન—અધ્યવસાય શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—કપાય મોહનીયના ઉદય કાલમાં વર્તતા અસુક ગતતા જે જીવના પરિણામે તે અધ્યવસાય કહેવાય. આવા અધ્યવસાયો દશમા સૂક્ત સંપરાયગુણસ્થાનક સુધી જ હોય છે. વિશેષ બીના શ્રીદંડકવિસ્તરાર્થની પ્રસ્તાવનામાં જણાવી છે.

૩૯ પ્રશ્ન—રાગ શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—સ્ત્રી વગેરે ભોગનાં સાધનોમાં જે આસક્તિ (પ્રીતિ) થાય તે રાગ કહેવાય. જેમ લાલ, પીળા વગેરે રંગના કુંડામાં સફેદ ઝુગડું યોગવાથી તદ્દન ધોળાશ જતી રહે છે, તેમ રાગની ભાવનાથી જીવની શુદ્ધ દશા (નિજગુણમણ્ડા) અગડી જાય છે. વિશેષ બીના ‘દેશનાચિતામણિ’ વગેરે ગ્રંથોમાં જણાવી છે. ૩૯

૪૦ પ્રશ્ન—રાગના અધ્યવસાયથી કોઈનું આયુષ્ય ઘટયું હોય એવું દર્શાવે જૈન શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે. ?

ઉત્તર—એક સ્ત્રી પાણીની પરખ ઉપર જતા આવતા લોકોને પાણી પાય છે. એક યુવાન માણસને જોઈને તે (સ્ત્રી) અત્યંત રાગ ધારણ કરે છે. જુવાન માણસ પાણી પીને ચાલ્યો જાય છે. તીવ્ર રાગને લઈને તે સ્ત્રી ખૂરી ખૂરીને મરણ પામે છે. વિશેષ બીના શ્રીવિશેષાવશ્યક, લોકપ્રકાશક, સવેગમાલા, આવકર્ષમંજારિકા આદિમાં જણાવી છે. આ સ્ત્રી જે તત્કાલ મરણ પામી, તેમાં રાગના અધ્યવસાયો કારણ હતા એમ સમજવું. ૪૦.

૪૧ પ્રશ્ન—સ્નેહના અધ્યવસાયથી આયુષ્ય ઘટે, એમાં કાંઈ શાસ્ત્રીય દર્શાવે છે ?

ઉત્તર—શ્રી વિશેષાવશ્યકાદિમાં જણાવ્યું છે કે—એક સ્ત્રીનો પતિ પરદેશમાં ગયો છે. તેના મિત્રોએ મશ્કરીમાં તે સ્ત્રીને જણાવ્યું કે—‘તારો પતિ મરણ પામ્યો.’ મિત્રોએ તો સ્નેહની પરીક્ષા કરવા માટે કહ્યું પણ પરિણામ એ આવ્યું કે—પતિની ઉપર તે સ્ત્રીને તીવ્ર સ્નેહ હતો, તેથી પતિનું મરણ સાંભળીને તે જ વખતે તે મરણ પામી. એ જ પ્રમાણે પુરુષ પણ સ્ત્રીનું મરણ સાંભળીને તીવ્ર સ્નેહના પ્રતાપે મરણ પામ્યો. આ સ્નેહથી મરણ પામેલાનું દર્શાવે જણાવું. વિશેષ બીના શ્રીસવેગમાલાદિમાં જણાવી છે. ૪૧.

૪૨ પ્રશ્ન—ભયથી આયુષ્ય ઘટતાં મરણ થયું હોય, એવું કાંઈ શાસ્ત્રીય દર્શાવે છે ?

ઉત્તર—અત્યંત ભયથી સોમિલ બ્રાહ્મણનું આયુષ્ય ઘટી ગયું, તેથી તે મરણ પામ્યો. તે બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવી. વસુદેવ રાજા અને દેવીકી રાણીના પુત્ર ગજસુકુમાલકુમાર સોમિલ બ્રાહ્મણની આઠ પુત્રીઓને પરણ્યા બાદ પ્રભુશ્રી નેમિનાથની વૈરાગ્યમય દેશના સાંભળીને સંયમ લેવા તૈયાર થયા. કૃષ્ણમહારાજે રાજ્યાદિ દેવાનું કહીને ઘણાએ લોભાવ્યા, પણ ગજસુકુમાલે તેનો ત્યાગ કરીને, સર્વની અનુમતિ લઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે જ દિવસે ગજસુકુમાલ મુનિવરે આરમી ભિક્ષુપ્રતિમા અંગીકાર કરીને

સ્મશાનમાં તે કાઉસગમાં હોવા રહ્યા. પોતાની પુત્રીઓને નિરાધાર બનાવવા આ ગજસુકુમાલ છે. આવા વિચારથી સોમિલ બ્રાહ્મણને તે મુનિ ઉપર તીવ્ર દ્રેષ હતો. જ્યાં ગજસુકુમાલ કાઉસગમાં રહ્યા હતા તે રસ્તે થઇને સાંજે સોમિલ બ્રાહ્મણ આશ્વે જતો હતો. મુનિને જોતાં તેને દ્રેષ જાગ્યો. તેથી તે બ્રાહ્મણે મુનિના મસ્તક ઉપર માટીની પાળ બાંધીને અંદર ધગધગતા અંગારા ભર્યા. આ તીવ્ર વેદનાને સમતા ભાવે સહન કરીને ગજસુકુમાલ કેવલી થઇને મોક્ષે ગયાં. સોમિલ બ્રાહ્મણે કારિકાના દરવાજામાં પેસતાં હાથી ઉપર બેઠેલા કૃષ્ણ મહારાજને જોયા. જોતાંની સાથે જ ‘અરે, મને કૃષ્ણ મહારાજ મારી નાંખશે, કારણ કે તે મારું પાપ જાણતા હશે,’ આવી ભયની ભાવના પ્રકટતાં તે સોમિલ તે જ વખતે આયુષ્ય ઘટતાં મરણ પામ્યો. આ રીતે ભયના અધ્યવસાયથી આયુષ્ય ઓછું થાય છે. વિશેષ બિના શ્રીસાતાસૂત્ર અંતકૃદ્ધશાંગાદિમાં જણાવી છે. ૪૨.

૪૩ પ્રશ્ન—કયાં ક્યાં નિમિત્તોથી આયુષ્ય ઓછું થાય ?

ઉત્તર—ઝેરનું ખાવું, શસ્ત્રનો ઘા, લાકડી, ચામડી, કોરડા વગેરેનો સપ્ત માર વગેરે નિમિત્તોથી ઘણાય ઝૂતેનું આયુષ્ય ઓછું થાય છે. ૪૩.

૪૪ પ્રશ્ન—કેવો આહાર કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થાય ?

ઉત્તર—જમ ઉપરાંત આહાર ખાવાથી અથવા ખિંકકુલ આહાર નહિ લેવાથી આયુષ્ય ઓછું થાય છે. ૪૪.

૪૫ પ્રશ્ન—કેવા પ્રકારની વેદનાથી આયુષ્ય ઓછું થાય ?

ઉત્તર—ઉદરશૂલ મસ્તક વગેરેમાં તીવ્ર વેદના થતાં આયુષ્ય ઓછું થાય છે. ૪૫.

૪૬ પ્રશ્ન—પરાધાતનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—કૃવા વગેરે જળાશયમાં પડવું, પર્વતાદિની ઉપરથી ઝંપાપાત ખાવો, થંભ વગેરેની સાથે જોરથી અથડાવું વગેરે પરાધાત સમજવા. આમાંના કોઇ કારણથી આયુષ્ય ઓછું થાય. ૪૬.

૪૭ પ્રશ્ન—કેવા પ્રકારના સ્પર્શથી આયુષ્ય ઓછું થાય ?

ઉત્તર—મહાઝેરી સર્પ, વીછી વગેરે કરડવાથી જે આયુષ્ય ઓછું થાય, તે સ્પર્શ નામના ઉપક્રમથી આયુષ્ય ઘટવું એમ સમજવું. ૪૭.

૪૮ પ્રશ્ન—કેવા પ્રકારના શ્વાસોચ્છવાસથી આયુષ્ય ઓછું થાય ?

ઉત્તર—ઘણું દોડવું, દમનો બ્યાધિ વગેરે પ્રસંગે વધારે પ્રમાણમાં શ્વાસોચ્છવાસ લેવાથી અથવા શ્વાસોચ્છવાસ લેવાની ક્રિયા તદ્દન બંધ કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થાય, ને અચાનક મરણ થાય. વિશેષ બિના શ્રીશ્રાવકધર્મજાગરિકાદિમાં જણાવી છે. ૪૮. (યાત્ર)

ચતુર્માસનું નિશ્ચિત સરનામું લખી જણાવવાની
પૂજ્ય મુનિમહારાજોને વિનંતી છે.

શ્રી પાસચંદ્રસૂરિકૃત શ્રી વસ્તુપાલ—તેજપાલ રાસ

સંગ્રાહક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

- જિજ્ઞુ ચઉવીસઘ ચલણુ નમેવી, અનંધ સૂઅસામિણિ સરસતિદેવી;
સહિ ગુરુ પાય પસાઉલઘ એ. (૧)
- રાસ સંઅંધિસ યિહું અંધવકેરુ, કાંધ કીજઘ કવિત નવેરૂં;
વસ્તુપાલ તેજગતણુ એ. (૨)
- ભરહુ ખેત્ર ધુરિ ઉત્તમ જાણુઈં, ગુજરધર વર દેશ વખાણુઈં;
પટ્ટણુ અણુહલપુરિ વરુ એ. (૩)
- ગઢ મઢ મંદિર પોલિ પગાર, કૃવ સરોવર અતિ મણોહાર;
ચઉરાસી ચહુટાં લલાં એ. (૪)
- જિજ્ઞુમંદિર પોસાલ વિસાલ, સુરપતિ સોહઘ જિમ સુર ખાલ;
તિમ અણુહલપુરિ નારિ નરો (એ). (૫)
- નર સમુદ્ર તસ ઉપમ સારો, તિહિન વસઘ અંડપ મહારો;
પચંડ પુત્ર તેહતણુ એ. (૬)
- સોમ કુમર આસરાજ લણીજઘ, પોરવાડ વંશ ધુરિ દીજઘ;
કર્મવસિ નિર્ધન હૂઆ એ. (૭)
- દ્રવ્યહીણુ તિહાં નવિ વસાઘ, તુ છાડેવા કાઉ ઉપાઘ;
માલાશણુ પુરિ આનીઉ એ. (૮)
- તિણુ પુરિન વસઘ આલૂ સાહો, પોરવાડ વંશ ઉછાહો;
લાછલિ દેવી તસ ધરણિ (એ). (૯)
- તાસ કુમર (રી) અતિસ લલિત જાણું, નામિ કુંઅરાદેવિ વખાણું;
ત્રીય રચણુ ઉપમ ન લહઘ એ. (૧૦)
- લણી ગુણી તારત પરણાવી, તેઉ વાત પણિ મેલી ન આવી;
વિહિનઘ વિસિ વિથા હૂઈ એ. (૧૧)
- તુ આપિ પીહરી તેડાવી, કર્મતણુઘ વિસિ તિહાં આવી;
ધર્મની મ...અહિનસિ કરઘ એ. (૧૨)
- જિજ્ઞુવર પૂજ અતિસુવિચારો, હીયડઘ સમરઘ નિતુ નવકારો;
વંદણુ પડિકમણું કરઘ એ. (૧૩)
- અંન (અન્ય) જહુ લક્ષણુવંતી, જિજ્ઞુવર વંદીય વરિત પહૂતી;
સહિ ગુરુ દષ્ટિ તવ ચડીય. (૧૪)
- તસ અંગિ લક્ષણુ દીઠઉં જાંમ, સહિ ગુરુ સીસ હલાવિઉ જામ;
મનમાંહિ જાણી રહ્યા એ. ૧૫
- ધ્રિણુ અવસરિ આગઘ છઈ અઘઉંઉ, આસરાજ મંત્રીસર દીઠઉં;
સીસહ કારણુ પૂછીઉં એ. (૧૬)
- તીણુ વચણે ગાઢેરી ખંતે, આસરાજનઈ લાગી ચિતે;
પાયકમલ સીહાશીઉ એ. (૧૭)

આગ્રહ જાણી મંત્રી કેરુ, દીક લાલ અનધ અધિકરુ;
 હરિભદ્રસરિ કારણ કહિઉ એ. (૧૮)
 એહની કૃપાઈ સર સમાણુ, બીજી બીજી સસિહર અભીય વખાણુઈ;
 પુત્રચણુ બહુ અચ્છ એ. (૧૯)
 સ્ત્રી રચણુ લેવા મઝ ઠાઉ, મંત્રીસર હિવ કરઈ ઉપાઉ;
 ઋષિ ભાષિઉં તે નવિ દક્ષ એ. (૨૦)
 આગઈ આદિ જિણેસરિ કીધું, તે સંગ્રહણું લોકપ્રસિધું;
 પૂરવ રીતિ ન લોપીધ એ. (૨૧)

વસ્તુ

પદમ જિણુવર પદમ જિણુવર, પમુહ ચુવીસ,
 તિથ્યંકર સવિ મનિ ધરીય, કરિ સુચરિત વસ્તગહ કેરુ,
 અણુહલવાડા જમલિ, નહીય નયર પુહવિ અનરુ;
 ચંડ પ્રચંડ તિહાં લસઈ, સોમસીહ તસ પુત્ર,
 આસરાજ ધનહીન હુઆ, માલાશણિ સંપત્ત. (૨૨)
 આણુ સાહ તણુઈ ધરિ, અચ્છ રખારી એક તે,
 મુદ્ધિવંત બલિ આગલુ એ, અવસર બોલઈ છેકઉ;
 મંત્રીસરિ મિત્ર થાપીઉ એ, આસરાજિ તે તેડિઉ,
 મિત્ર પુત્ર બંધવ સહ એ, લાભઈ કમર્મહ કેડિઉ. (૨૩)
 પ્રીતિ આપણુ આપણીય, બોલઈ બોલ સુરંગત,
 જુમન લીધું તેહ તણુ એ, વાત કહી ચતુરિ મનિ;
 મન લાધા વિણુ વાતડીય, જે કવિ કહઈ અચાણુઉ,
 સહ પરાભવ અતિ ધણુએ, નિશ્ચઈ ગમઈ પરાણુઉ. (૨૪)
 સાદિ પદ્માણી રાતડીય, રાતડી નીદ્ર ભરિ જમઉં,
 આણુ સાહ તણી ધૂઅઉ, હરી મઝરઈ પ્રાણીઉ;
 વાત સુણી ધરિ આવીઉ એ, માઝિમ રચણી જમઉ,
 કુમરિ ચડાવી ચાલીઉ એ, સાદિ ઉપરિ તામઉ. (૨૫)
 તીણુ રખારી હાકવીય, માંડિઉ કિસિઉ ઉપાયઉ,
 આસરાજિ એમું કહીય, દોસ નહિ મુઝ માયઉ;
 કદારી કાઠી કરીયઉ, તિણુ કલપિઉ શરીર તે,
 એ અષ્ટ્ર કાંઈ આઠવિઉ, આપણુપા ન હી વઈરઉ. (૨૬)
 મંત્રીસર ઇમ બોલિઉં એ, ભદ્રિ તુંમ કરિસુ રીસ તે,
 એહ વચન મઝ ગુરિ કહિઉં એ, કાંઈ તું છેદીઈ સીસઉ;
 તિણુ વચણુ તિણુ સાંસહિઉં એ, કૂઅરિ હૂઈ તસુ નારિઉ,
 કૂંકણુ દેસી જવ ગયા એ, નાવી વાત વિચારિઉ. (૨૭)
 અનુકમી બેટી સાત તસુ, જાહઉ માઉ નામ તુ,
 સાહ ધણુદેવી સહીય, સોહ લગઈ અતિ અભિરામઉ;
 વઈજલદેવી પદિમલીય, સત્ત સોહાસિણિ જાણિઉ,
 તુ મનિ માતા ચીતવઈ, ધર્મર્મહ કીધી હાણિઉ. (૨૮)

ઇમિ કરતાં પુત્ર જામી એ, પહિલુ જૂલિમ સાહઉ,
 તીણુ વારિ હરખ્યાં ઘણું, ઘરિ માડિ ઉઝાહઉ;
 બીજઉ એટઉ જામીએ, માલદેવ ગુણસાર તે,
 રૂપ અનંગહ આગલુ એ, જાણુઈ સયલ સંસારઉ. (૨૬)
 આલ કાલ જગ દેખતાં એ, પહુતા એ પરલોડિઉ,
 માડી ગાદઈ અતિઘણું એ, રાઈ તેહન સોડિઉ;
 આસરાજ ઇણપરિ જાણુઈ એ, સુરખિ તુમ મ ઝૂરિઉ,
 હું જાઈ વળી પૂછિયું એ, સહિ ગુર હરિભદ્રસૂરિઉ. (૩૦)
 ઇમ કહી વલી આવીઉ એ, અમકઉ ગણધર પાસિઉ,
 ભગવન એટા તમહે કહિયા એ, લાધા મનિ ઉઠ્ઠાસિઉ;
 ઘરિ ન રહિયા કારણુ કિસુ એ, જોઉ કરીય પસાઉ,
 તુ સહિ ગુરુ જાનિયું કહઈ એ, મ ઘરિસુ ચિત્ત વિષાદઉ. (૩૧)
 મેલ્હી કૂંકણુ દેસડઉ એ, જૂજરિ જવ આવેસિઉ;
 પુહુવિસુ પુરિ ધવલકઈ એ, તુ એટા પામેસિઉ,
 તિણુ વારિ મનિ હરખાઉ એ, જાંડિઉ કૂંકણુ દેસડઉ;
 કુંડુંજ સરીસુ આવીઉ એ, કીધઉ ધવલકઈ પ્રવેશઉ. (૩૨)
 તિહાં આખ્યાં પુત્ર જામીએ એ, મોટઈ મનિ ઉઝાહિઉ,
 વાચુ કીધ વધામણાં એ, ધુલકા નયર માંહિઉ;
 વસ્તિગ નામ પ્રતિષ્ઠીઉ એ, વાધઈ તે સુકમાલઉ,
 બીજઉ એટઉ જામી એ, નામ દીધું તેજપાલઉ. (૩૩)

વસ્તુ

સાહ આભૂ સાહ આભૂ તણઈ એક ધૂઅ,
 નામિ કૃઅરદેવી તસ, આસરાજિ પરણીય આણીય,
 સત્યસીલ ગુણુ અલંકરી, રૂપવંતિ સઘલે વખાણીય,
 આભૂ કરી કૂંકણિ ગઈએ, કી જામી એટી સાત,
 જિ એટા તસ ઉપના, હિવ હૂઈ રૂડી વાત. (૩૪)
 શસિહર સૂર સમાણુ એ અ, તેજે દીપંતાં,
 વાધઈ સુરતર તેમ એઉ, દિણુ દિણુ જયવંતા;
 વસ્તુપાલ પરણાવીઉ એ, સુલલિત લલતાદે,
 તેજપાલ ધરિ અતિસુ નારિ નામિ અણુપમદે. (૩૫)
 પૂરવ પુણ્યપ્રભા વિસ્તરિ, સુખ વિલસઈ એઈ,
 ધણુ કણુ કંચણુ ધણુ હૂઆ એ, વધરી નવિ કોઈ;
 વીરધવલ તિહાં રાજ કરઈ, વાઘેલું રાણુ,
 અરીયણુ ગયઘટ ભંજણુ એ, કરિ સીહ સમાણુ. (૩૬)
 અન્ન (અન્ય) દિવસ તિણિ રાઉ તેડી, મંત્રીસર થાખ્યા,
 એ અંધવ પહેરાવીઆ એ, અહૂં ગાસ જિ આખ્યા;
 વસ્તુપાલ તવ બોલીઉ એ, સુણિ નરવર સાચું,
 લાખ દબ્ય જાઈ અમહ પ્રત્યક્ષ એ નહી પ્રદ પ્રાય. (૩૭)

જવ તું રૂસધ નરવરંદ, તવ એ તું રાખે,
લાભ ઈમિ હુકધ બાખીઉં એ, સવિહુ જળુ સાખે;
રાજનીતિ ખોલી ખરી એ, ન બિહુઈ ગમારો,
સૂઅણુહ લોક આનંદીઉં એ, હરિખિઉં પરિવારો. (૩૮)
ખંભનયરિ ગઈઉં વસ્તુપાલ, બલિ ઘણુઈ અપારો,
સૈનદ નામિ નોડઉં વસધ એ, નવિ કરધ જુહારો;
તસુ ઉપરિ મંત્રી કાપીઉં એ, શ્રીવસ્તુપાલો,
જાણેકરિ જમ રૂસવિઉં એ, એ ખૂટઉં કાલો. (૩૯)
નોડાનધ મિત્ર સાખૂઉં એ, છઈ અતિ હિ પ્રચંડો,
ઉલગ ન કરધ કહિ તણી એ, નવિ આપધ દંડો;
ભારીય વાસ પચાસની એ, મૂસલ મૂહિ પૂરધ,
એકઈ ઘાઈ આહાણીઉં એ, તે સદ્ધ યૂરધ. (૪૦)
પહિલઈ જૂઝિ પાડીઉં એ, જે દેસ વહીઉં
લીધીય લક્ષ્મી તેહતણી એ, નોડુ પણિ જીઉં;
વાર છત્રીસ ઈણીપરિ એ, વધરી દલ ભાગાં,
ચોર ચરડ નઈ ખૂટ ખરડ, તેહુ બલ ગાંજ્યાં. (૪૧)
વીરધવલ તવ માનીઉં એ, અતિઘણુ અધિકરુ,
હિવ મંત્રીસ્વર ચીતવધ, પુણ્ય કરિસુ નવેરુ. (૪૨)

વસ્તુ

સૂર શશિહર સૂર શશિહર, તણુધ આકારિ,
એ બંધવ પરણાવિયા, એઉં નારિ ઇતિ સુભગ સુંદર,
એ મંત્રીસર થાપીયા, બહુઅ ઘણી લછિ મંદિરિ;
એ પણુ જૂઝિ આગલા, જીઉં ખંડેરુ રાઉં,
મંત્રીસ્વર મનિ ઉપનું, ધમ્મહ ઉપરિ ભાવ. (૪૩)
હિવ સંખ્યા—

અધઆ પંચસધ એ સહસપ્રસાદ, વસ્તગે જૈન કરાવીયા એ,
બિંબહ એ લાખ સવાઉ, બિહુ બંધવિ ભરાવીયા એ;
પોસાહ એ સાતસધ, નવ ચુરાસી (૯૮૪) વલી આગલીય,
સાતસધ એ સત્રાકાર, લેખકશાલા તેતલીય,
કુન્નિસધ એ ગરૂઅ તલાવ, ગઠ બત્રંસ કરાવીયા એ. (૪૪)
તોરણ એ વર સધ વ્યારિ, એકનીસ સુરપદ ઠાવીયા એ,
પાંચસધ વેદ બાણુંતિ, એક સહસ વર્ષાસણુ એ;
પાંચસધ એ આગલાં પાંચ, સમોસરણુ બદર તણું એ,
પાંચસધ એ સિંધાસણુ, સહસપાદ આસણુતણું એ. (૪૫)
ચુસડી એ તુરકમસીત, સાતસધ મઠ તપસીતણું એ,
મુણિવડ એ સધ પાંત્રીસ, નિતુ વહુરધ વસ્તગે તણુધ એ;
વીસ સધ એ સધ વલિ પાંચ, ભવણુ મહેસરધ બાણુધ એ,
વરસહ એ મોહિ વ્યાહિ, વાર સંધપૂજ કાપડ દીધ એ. (૪૬)

કંચણુહ એ કુંભ ચુનીસ, વાસકૂપા વહિરાવીયા એ,
 કાપડી એ જિમણુ લહંતિ, એક સહસ્ર નિત આવીઆ એ:
 ચ્યારિ સઘં એ ચુસકિ વાવિ, સાતસઘં કૂપ ખણુવીયા એ,
 પરવહ એ સઘં નિતુ ચ્યારિ, પાણીય તરસ્યાં પાઇ (યા) એ. (૪૭)
 એક સુ એ નયર સમૃદ્ધ, જિણુવર નામિ ગાઇએ,
 સેત્રુંજી એ સાદી ખાર, જાત્ર કીધી રેવંતિ વલી ય;
 પહિલી એ જાત્રં એહ, મઘં સંખ્યા ઇમિ સાંભલીય,
 દેવહ એ તણા પ્રસાદ, એકસુ સાથિ ચલાવીયા એ. (૪૮)
 ચ્યારિ એ રાય સુરંગ, પાયક તિહાં સાથિ કીયા એ,
 સીકિરી એ સઘં ઉગણીસ, ઘયદડ ગહીય ન ગહિગહિ એ;
 ચ્યારં એ સહસ્ર તુરંગ, રંગિહિ ચાલઈ નરવલંખ,
 વાહિણાં એ સહસ્ર અઢાર, પાલખી પુણિ પાંચસઘં એ. (૪૯)
 ક્ષિપનક એ સઘં અગ્યાર, સહનિ ગાયન ગહગહિ એ,
 ચ્યારં એ સહસ્રં પાંચ, સેજવાલાં સાથિ કીયાં એ:
 ત્રાંખમઈ એ ચરૂઅ તલાવ અપાર, પાર ન લાંભઈ દીવીયાં એ,
 દુનિસઘં એ નઈ વલી ત્રીસ, દાંત તણા રથ નહી મણા એ. (૫૦)
 ગણુવર એ સાતસઘં જાણિ, ત્રીસ સઘં શિખ્ય તીવ તણા એ,
 ભાટઇ એ સઘં પાંત્રીસ, એક સહસ્ર વલી સૂતધાર;
 વારણુ એ દસઈ હૂંતિ, દસઈ સાથિ લોહકાર,
 પોડીયા એ સહસ્ર એ જાણિ, ઊટ સઘં સાત સાથિ ભલાં એ. (૫૧)
 પુટક દી એ સંખ ન પાર, સાત લાખ માણુસ મિત્યા એ,
 ખજ્જક એ મોદક જાણિ, કંદૌઈ શતકે વલુ એ;
 નાન્હડા એ લોક અપાર, ચાલતા દીસઘં એવલા એ,
 એતલુ એ સિંધ ચાલંતિ, મેર મહીધર ખલભલઇ એ. (૫૨)
 પુહુવી એ પોઠઈ પ્રાણિ, સાયરે સઘલે ઝલહલઇ એ,
 કાંપીઉ એ ખેહડી સુર, કાંપીઉ વીસગ નાગલોક;
 ચાલીઉ એ ઈંદ્રણુ ઠાણુ, જાણુ કીધું ખાર દેવલોક,
 આવીઉ એ સેત્રુંજી ઠાણિ સંધ, આદિજિણુંદ જુહારી એ. (૫૩)
 ભેટીઉણુ તિહૂંઅણિ નાહઉ, પાતક સવિ હારીયા એ,
 જિણુવર એ કરહ સનાત્ર, નાન્હાં મોટાં ઉમાહીઉ એ;
 એવડુ એ પાણીય પૂર, જલનિહિ સઘલું સાહીઉં એ. (૫૪)
 પૂજઉ એ પદમ જિણુંદ, તિથ જુહારઈ ફરિ ફરીય;
 ચાલીઉ એ ગદ ગિરનાર, નેમિ જિણુસર મનિ ધરીયા. (૫૫)

વસ્તુ

મંત્રિ વસ્તગ મંત્રિ વસ્તગ, અનઈ તેજપાલ,
 એ બંધવ સુરકમ્ભીય, જિણુહ જિંબપ્રાસાદ કારીય,
 ગદમઠ મંદિર અનઈ સુર, ઠામિઠામિ વાહી અ વારીય,

જ્ઞાનભંડાર ભરાવીયા, ભરીયા સુકૃત ભંડાર,
 અવર તિથ વસિ ઉધર્યા, તીહ ન લાભઈ પાર. (૫૬)
 જમ વસિતગઃ જમ વસિતગ, જત્ર ચાલંતિ,
 તા સાયર સવિ જ્ઞહલ્યાં, ખેહક ભરિ આકાશ જાહિઉં;
 નાગરાજ મનિ કમકામઉ, કિસિઉં આજ એ પ્રિય આઈઉં,
 લછીઉં મણુ દૂમણી, જાણિઉં સમુદ્ધ તું કાઈ,
 સંધવી સેત્રુજિ જવ ગઈઉં, તવ સુલીલાઈ તથાઈ. (૫૭)
 ભવિહિ ભગતિ પૂજ કરઈ, સાવયજન મનતણુ ફલ લેખ;
 સેત્રુજિ વચી વિત અપાર, છત્રુ લાખ કોડિ ભંડાર. (૫૮)
 સત્ત સોહાસણિ તિલખુ તોરણ, નેમિ ભૂઅણિ વીર સરગારોહણ;
 થંભણુ પાસ તણુ અવતારો, થાપીય મનિ ચિંતઈ ગિરનારો. (૫૯)
 અસીય લાખ દ્રવ્ય આરઈ કોડિ, વેચીય નમે નમી કર જોડી;
 કલ્યાણુ ત્રય આદિ વિહારો, તિહિ થાપી સેત્રુજ અવતારો. (૬૦)
 તીહ અષ્ટાપદ દીસઈ, ડાવ ઇશરિ સમેત નમીસઈ;
 ત્રિપન્ન લાખ વલી આરહ કોડિ, નેમિ ભૂઅણિ તોષ આરહ કોડિ. (૬૧)
 આદિ વિહાર પીતલ અચલેસો, આપ્યુ ઉપરિ કાઉ નવેસો;
 જ્ઞાનિર્વચીય કોડિ અદારો, પુસ્તકિ ભરિયા ત્રિણિ ભંડારો. (૬૨)
 અવર સ્થાનક સંખ્યા નવિ જાણું, એકઈ જાલઈ કીમ વખાણું;
 ત્રિણિ કોડિસઈ ત્રિહુન્નિરિ કોડિ, અસીય લાખ સોવંનહ જોડિએ. (૬૩)
 એઉ દ્રવ્ય એવંકારઈ, વેચીય ભરીયા પુણ્ય ભંડાર;
 એ સહુ વરસ અદારહ માંહે, ધર્મ કર્મ કીધાં મન ઉછાહે. (૬૪)
 લાજિ તણું ઇમ લાહુ લેઈ, દેવલોકિ તે પહુતા ખેઈ;
 મન આણુદિ હિ રાસ રમીજઈ, તુ મનવંછિત સહુઈ સીઝઈ. (૬૫)
 જાણઈ એહ રાસ સાંભલીઉં, જાણુ તિહ ધરિ સુરતર ફલીઉં;
 પાસચંદ્રસુરિ ગુરું ઇમ જોલંતે, ભણઈ ગુણુઈ તે સુખ લહંતે. (૬૬)

ઇતિ વસ્તુપાલ-તેજપાલ રાસ સમાપ્ત.

નોંધ—પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજની પાસેની ત્રણ પત્રવાણી એક
 હસ્તલિખિત પ્રત જે અત્યંત જૂની હતી, તેમાં વસ્તુપાલ-તેજપાલ રાસ, વિમળમંત્રી રાસ
 અને શ્રીસ્થૂલિભદ્ર ફાગ જેવું છે. તેમાં પહેલો સંપૂર્ણ હતો તે ઉતારીને અહીં આપ્યો
 છે. બીજો વિમલમંત્રીનો રાસ શરૂ થયા પછીનું પાનું ત્રીજુ મળી શક્યું નથી અને ચોથા
 પાનામાં વિમલમંત્રી રાસ સંપૂર્ણ કડી ડર એમ લખાએલું જણાય છે અને પછી સ્થૂલિ-
 ભદ્ર ફાગ શરૂ થયો છે તે પણ અધૂરો છે.

આના કર્તા પાસચંદ્રસુરિ જે પાચચંદ ગચ્છ સ્થાપક હોય તો તેમનો જન્મ સં.
 ૧૫૩૭ના ચૈત્રસુદિ ૬ને શુક્રવારે હમીરગઢમાં થયો હતો ને સ્વવાસ સં. ૧૬૧૨ના
 માગસર સુદિ ૩ના રોજ થયો છે. એટલે આ કૃતિ લગભગ ચારસો વર્ષની જૂની કહી
 શકાય. આ કૃતિમાં સુખ્યવે વસ્તુપાલ-તેજપાલનાં ધર્મકાર્યોની જ નોંધ મળે છે.

कुछ शब्दों पर विचार

लेखक:—श्रीमान् मूलराजजी जैन, M. A., LL. B.

[प्रिन्सीपाल—श्री आत्मानन्द जैन कालेज अंबाला सीटी]

जैन साहित्यमें संस्कृत प्राकृतके अनेक ऐसे शब्द मिलते हैं जिनके अर्थ अथवा व्युत्पत्ति पर विचार करनेकी आवश्यकता है। उनमेंसे तीन शब्द पर यहां विचार किया जावेगा।

१. अर्धमा० बुसिमं, बुसीमंत, बुसीमओ.

इस शब्दका प्रयोग सूत्रकृताङ्ग और उत्तराध्ययनमें कई स्थलों पर हुआ है। जैसे—एस धम्मे बुसीमओ सूत्र० १, ८, १९; १, ११, १५; १, १५, ४. उत्तर० ५, १८ इत्यादि। टीकाकारोंने इसका अर्थ “वश्यवत्” किया है अर्थात् इन्द्रियोंको वशमें रखनेवाला, साधु, मुनि।

यहां अर्थ तो सुसंगत है पर व्युत्पत्ति ठीक नहीं। यदि “व्यवसायवत्” या “व्यवसिन्” अर्थ करें, तब भी यही आपत्ति आती है।

“बुसीमंत”—का संस्कृत रूप “वृसीमत्” है। वृसी शब्द श्रौतसूत्रोंमें निलता है, इसका अर्थ है कुशा आदिका बना हुआ ब्रह्मचारियोंका आसन। ‘वृसीमत्’ का अर्थ हुआ ब्रह्मचारी, मुनि, साधु। सेठ हरगोविन्ददासने अपने ‘पाइयसदमहण्णवो’ में यही व्युत्पत्ति दी है।

टीकाकारोंके वश्यवत्, व्यवसिन् आदि अर्थसे सिद्ध होता है कि जैन साधुओंमें वैदिक साहित्यके पठनपाठनकी परिपाटी नहीं थी। इसी लिये जैन भंडारोंसे संहिता, ब्राह्मण, श्रौतसूत्र आदि ग्रन्थ नहीं मिले हैं। वृसी शब्दका प्रयोग प्राचीन संस्कृतमें पाया जाता है। अर्वाचीन संस्कृतमें नहीं मिलता।

२. जैन माहा० सग

संग्रहणी आदि ग्रन्थोंमें जहां संख्याओंका अधिक काम पड़ता है, सातके लिये नियमित ‘सत्त’ के अतिरिक्त ‘सग’ शब्द भी आता है। यह शब्द चन्द्र, नेत्र, गुण, गति आदिकी भांति कविसमय नहीं है। इसका मूल ‘सत्त’ ही है, परंतु इग, दुग, तिगकी समानतासे सग बन गया है। ‘क’ प्रत्यय लगनेसे ‘सत्तग’ होना चाहिये था जो लाघवके कारण सग बन गया। विधिमार्गप्रपा (बंबई, स० १९९७) पृ० २८ पर इग, दुग, तिग, पणग, छग, सत्तग सत्तड सग, दसग रूप मिलते हैं। चारके लिये चउ, चउक्क ही मिले

हैं, चुग या चउग अभीतक देखनेमें नहीं आए, शायद कहीं मिलते हों।

३. संस्कृत मुत्कलाप्य

पहलेपहल जैनसाहित्य प्राकृतमें रचा गया। कुछ कालके बाद जैनाचार्य संस्कृतमें भी ग्रन्थ रचने लगे। संस्कृतका सबसे प्राचीन जैन ग्रन्थ जो अब मिलता है, उमास्वातिकृत तत्त्वार्थाधिगमसूत्र है। चूंकि जैनसाहित्यकी प्रधान भाषा प्राकृत थी और जैन लेखक प्राकृतके विद्वान होते थे, इस लिये उनकी संस्कृत रचनामें, विशेषकर लोकप्रिय कथा कथानकोंमें प्राकृतके अनेक शब्द संस्कृत जैसे बनाकर प्रयुक्त किये गये हैं। अजैन पण्डित इन शब्दोंसे अपरिचित होते थे। जिन जैन ग्रन्थोंका अजैनोंने संपादन किया, उन्होंने ऐसे शब्दोंको अशुद्ध समझकर शुद्ध करनेकी निष्फल चेष्टा की है। 'मुत्कलाप्य' इसका उदाहरण है।

मुत्कलाप्य शब्द पञ्चतन्त्र, वेतालपञ्चविंशति, कथाकोष आदि ग्रन्थों प्रचुरतासे मिलता है। इसके पूर्व प्रायः द्वितीया विभक्त्यन्त गुरुं, पितरं, मातरं आदि शब्द होते हैं। इसका अर्थ है गुरु आदिकी आज्ञा लेकर प्रस्थान करना। अजैन संपादकोंके हाथमें इस शब्दने कई रूप धारण किये। किसीने उसे उत्कलाप्य बनाया, किसीने उत्कलाप्य। पूर्ववर्ती शब्दके अनुस्वारको निरर्थक समझकर मुत्कलाप्यको ०म् + उत्कलाप्य मान लिया। लाहौरसे सन् १९४२में प्रकाशित कथाकोषके संपादकने पृष्ठ ६ पर मुत्कलाप्य पाठ रक्खा है। व्युत्पत्ति करते समय किसीने इसे उद् पूर्वक कल् धातुका णिजन्तरूप माना, किसीने उत्कलापसे निकाला अर्थात् कलाप (पक्षों) को फैलाते हुए मोरकी तरह प्रसन्न हो कर। चित्रसेनपद्मावतीचरित्र (लाहौर, १९४२) श्लोक ३१५ में मुत्कलापयति रूप मिलता है।

वास्तवमें यह शब्द प्राकृत मुक्कलसे बना है जिसका अर्थ है 'छूटा हुआ'। मुक्कल=संस्कृत मुक्त+ल प्रत्यय। फिर मुक्कलसे नाम धातु बना मुक्कलवेइ 'छुड़ी लेना, छुड़ी पाना'। इससे फिर संस्कृतमें मुत्कलापयति रूप बनाया गया।

यह शब्द अब तक देशी भाषाओंमें मिलता है। जैसे—गुजराती 'मोकलवुं'; हिन्दी पञ्जाबी 'मुक्कलावा' अर्थात् विवाहके पश्चात् वधूका बरके धरमें लाया जाना। 'मोकला'=मुक्त।

विस्तृत विवेचनके लिये देखिये—'न्यू इन्डियन एन्टिक्वरी,' प्रथम खण्ड, पृ० ३४२-३।

નવી મહદ

૨૫) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયવર્ધનચરિત્ર મહારાજના સદુપદેશથી ઇચ્છી શેઠ શ્રીસાંકળચંદ્ર હુંગરશાહાદ નરકથી શ્રીમતી કાંતબેન તથા દેવાબેનની દીક્ષા નિમિત્તે આસ્થાપૂર્વક મળ્યા છે.

સ્વીકાર

ભારતીય સંપાદન શાસ્ત્ર-લેખક શ્રીમાન્ મૂલગજ જૈન, પ્રકાશક-જૈન વિદ્યા

મવન, કૃષ્ણ નગર, લાહૌર, પૃષ્ઠસંખ્યા ૭૦.

(લાહૌરની ઓરિયેન્ટલ પ્રેસેબના મેગેઝીનમાં છપાવેલ લેખની નકલ)

કાગળના અસાધારણ ભાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણ આને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠ-નવગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આપવું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મહદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે.

વ્ય.

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितितुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	॥	विक्रम सं. १९९६ : वीरनि. सं. २४९६ : धर्मेसीसन १९४३	॥	क्रमांक
अंक १०	॥	अपाठ शुद्धि १२ : शुक्रवार : शुद्धाष्ट १५	॥	९४

विषय — दर्शन

१ 'सिद्धहेमकुमार संवत्' सं'गंधी

सभ्य पुराणे : पू. सु. म. श्री. न्यायविजयश्रु : २६१

२ सुवर्णक्षिरी कल्पसूत्रनी प्रतिना अंतर्मांनी

विस्तृत प्रशस्ति : पू. सु. म. श्री. पुण्यविजयश्रु : २६२

३ 'उमापतिवरलब्धप्रसाद' ओ विशेषणुने

उद्गम, विकास अने धर्तिदास : पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयश्रु : २६७

४ ज्ञेयधमेर

: श्री. साराभाई मण्डिताल नवाय : ३००

५ निद्वन्द्ववाद

: पू. सु. म. श्री. धुरंधरविजयश्रु : ३०४

६ शीलदेवसूरि-विरचित 'विनयध्वरचरित्र'

: डॉ. वनारसीदासजी जैन : ३०६

७ ड. श्री. ज्ञानसागरश्रु गणिकृत

तीर्थभाला स्तवन : पू. सु. म. श्री. जयंतविजयश्रु : ३१३

८ मूर्ति और नाम दोनों संजूर होने चाहिए

: पू. सु. म. श्री. विक्रमविजयजी : ३१६

९ नयी मद्द

: ३२२

पूज्य मुनिमहाराजने विज्ञप्ति

३२२ नी सामे

सूचना-आ मासिक अत्रेण मडिनानी पंढरमी तारीजे प्रगट थाय छे.
तेथी सरनामाना हेरक्षरना अजर जारमी तारीजे समितिना कार्यावये
पडोयाडवा.

लवाजम-वार्षिक-जे रुपिया : छूटके यालु अंक-त्रय आना

मुद्रक : नरोत्तम ड. पंड्या; प्रकाशक : गीमनबाव जोडगदास शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगबाईनी वाडी, धीमांटा रोड, अमदावाद,
मद्रासस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, भीरगापुर रोड, अमदावाद.

श्री जैनसत्पात्रकाश

વર્ષ ૮

ક્રમાંક ૯૪

અંક ૧૦

“સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્” સંબંધી સંબંધ પુરાવો

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયચંદ્ર, ન્યાયતીર્થ.

આ સંવત વિષે વિદ્વન્માન્ય મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ આ પત્રિકાના ગયા અંકમાં એક પ્રકારે દેખાડે છે. આ સંવત વિષે ક. સ. આચાર્ય હેમચન્દ્રનો પોતાનો જ ઉલ્લેખ મળે છે. તેઓ પોતાના “અભિધાનચિન્તામણિ” સંસ્કૃત શબ્દકોશમાં છેલ્લા (છઠ્ઠા) કાંડમાં, ૧૭૧ માં શ્લોકમાં “સંવત્” શબ્દનો અર્થ “વર્ષ” બતાવતાં તેની ટીકામાં લખે છે કે—

“યથા વિક્રમસંવત્ સિદ્ધહેમકુમારસંવત્”

આ પ્રમાણે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય પોતે ‘સિદ્ધહેમકુમારસંવત્’ હોવાની વાત જણાવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે એ આચાર્યદેવની હયાતીમાં જ એ સંવતનો ઉદ્ભવ થયેલો અને પ્રચલિત થયેલો. એ સંવતનો ઉદ્ભવ સાધારણ સ્થિતિનો હોત તો શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય એનો ઉલ્લેખ ન કરત એમ લાગે છે. એમના અવસાન પછી વિષમ કાળબળને લીધે એ સંવત વધુ વખત નહિ ટકી શક્યો હોય એમ તો લાગે છે.

નોંધ:—આ ‘સિદ્ધહેમકુમારસંવત’ નો પ્રારંભ ક્યારથી થયો તે સંબંધી, નિશ્ચયક પુરાવો ન મળે ત્યાં સુધી, કશો નિર્ણય ન કરી શકાય, છતાં જ્યારે ક. સ. હેમચન્દ્રસંસ્કરિ પોતે તેનો ઉલ્લેખ પોતાના ગ્રંથમાં કરે છે ત્યારે એટલું તો ચોક્કસ થાય છે કે તેમની હયાતીમાં આ સંવત ચાલુ થયો હતો. વળી શ્રી. મધુસૂદન ચીમનલાલ મોદી પોતાના ‘હેમસમીક્ષા’ પુસ્તકમાં અભિધાનચિન્તામણિ શબ્દકોષ વિ. સં. ૧૨૦૭-૧૨૦૮ ના અરસામાં રચાયાનું જણાવે છે. આ ઉપરથી એક નિર્ણય એવો કરી શકાય ખરો કે મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહના સ્વર્ગવાસ પછી અને મહારાજ કુમારપાળના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે એટલે કે વિ. સં. ૧૧૯૬માં, એ ત્રણે મહાપુરુષોના સ્મરણરૂપે આ સંવત ચાલુ કરવામાં આવ્યો હતો.

તત્રી

સુવર્ણાક્ષર કલ્પસૂત્રના પ્રાતના અતમાના

વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ

સંગ્રાહક તથા સંપાદક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી

[પૂ. પ્રવર્તક શ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજના પ્રશિષ્ય]

આ લેખમાં લાવનગર-શ્રીસંઘના જૈન જ્ઞાનભંડારમાંની સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની પ્રતિભા અને તેના અંતમાં લખાએલી એક વિસ્તૃત પ્રશસ્તિનો પરિચય આપવામાં આવે છે. એ પ્રતિ અત્યારે લાવનગર-શ્રીસંઘના ભંડારમાં,—સુરક્ષિત તો ન હોવાય પણ,—રક્ષિત છે. લાવનગરમાં શ્રીસંઘનાં દરેક કાર્યો “શેઠ ડાસાલાલ અભેચંદ્રી પેઢી”ના નામથી ચાલે છે. એટલે પ્રસ્તુત જ્ઞાનભંડાર એ પેઢીના આશ્રય નીચે હોય એની કાળજી-ભરી દેખરેખ પેઢીના પ્રાણીસમા વયોવૃદ્ધ કાર્યકર્તા ધર્માત્મા વિદ્વાન્ શેઠ કુંવરજી આણંદજી રાખે છે. પ્રસ્તુત પ્રતિભા નંબર ડા. ૨૩ નં. ૧૫ છે. એની પત્રસંખ્યા ૯૫ છે. લંબાઈ—પહોળાઈ ૧૧×૪૫૫ ઈંચની છે. દરેક પાનામાં લીટીઓ કેટલી છે એ ગણતરી નોંધવું રહી ગયું છે એટલે અત્યારે મને યાદ છે તે પ્રમાણે તેમાં સાત લીટીઓ હોવી જોઈએ. અને દરેક લીટીમાં અક્ષરો ૨૮થી ૩૪ સુધી છે. આખી પ્રતિ એ વિભાગમાં લખાએલી છે એટલે એ વિભાગ પાડવા માટે વચમાં પણ વેલ છે અને દરેક પાનાની ચોમેર પંથુ વેલ છે. એ વેલ કાંઈ કળાના ખાસ નમૂના રૂપ નથી પરંતુ તદ્દન સાદી જ છે. પ્રતિની લિપિ સુંદર છે અને પ્રતિ દેખાવમાં તેમજ અવસ્થામાં પણ બહુ જ સારી છે. પ્રતિમાં સુવર્ણમય અક્ષર લખવા માટે પાનાની જમીન (Back-ground) લાલ આસમાની અને અમલી એમ ત્રણ રંગથી રંગીન કરવામાં આવી છે જ્યારે ચિત્રો નીચેની જમીન લાલ જ રાખવામાં આવી છે. ચિત્રોમાં રંગોતું વૈવિધ્ય ખાસ નથી, એમાં મુખ્યત્વે કરીને સોનેરી રંગનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આમ છતાં ચિત્રો સુંદરતાથી જરાય વેગળાં કે વચિત નથી. પ્રસ્તુત ચિત્રો કલ્પસૂત્રની હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં સામાન્ય રીતે જે જાતનાં ચિત્રો જોવામાં આવે છે તે જ જાતનાં છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિને અંગે આટલું જણાવ્યા પછી હવે આપણે એ પ્રતિના અંતમાની વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ જોઈએ.

મુજો મુજો ઉવદંસેહ તિ વેમિ ॥ છ ॥ પજ્જોસત્તપ્પકપ્પમે સમ્માત્તો ॥ છ ॥
 પ્રંથાપ્રં ૧૨૧૬ સર્વસંલ્યા ॥ છ ॥ સંવત્ ૧૫૧૭ વર્ષે આસ્મદ સુદિ અષ્ટમી
 સોમે શ્રીઅણહિલ્લુપુરપચને । શ્રી શ્રી સ્વરત્તરગચ્છે ॥ શ્રીજિતચંદ્રશિરાજ્યે
 શ્રીઉપાધ્યાય[ય] સિદ્ધાન્તરુચિઉદયમેન લિખિતં વ્રાહ્મણેન ॥

૯૮૦ ॥ આસીદૂકેશવંશ્યેષુ શુભચાલાસુદ્રવઃ ।
 મંત્રી દુર્લભસિંહાલ્યઃ પદ્મસ્ત્રિયાંગજઃ પુનઃ ॥ ૧
 ત્રિપાત્રો જિનપ્રજ્ઞાત્મા ત્રોદાત્તઃ કલ્પસામ્રાજઃ ।
 ધની અનપતિચેત્તે ચત્તારસ્ય સુસાલ્યઃ ॥ ૨

आर्या भार्या जिणाकस्य सती जासलदेविका ।
 वर्जंगः स्मरसिंहश्च पुत्रद्वयमिदं तयोः ॥ ३
 तत्र वर्जंगजः सर्वसमः समधरोऽजनि ।
 सुतः समरसिंहस्य सालिगः श्लाघनीयश्रीः ॥
 जीवादेवीभवो भाति मेघराजः परः पुनः ॥ ४
 नोढाभार्या नामलदेवी होली सुतौ तयोर्द्वौ जौ ।
 हांसा-मल्हसंज्ञौ हर्षाल्यः सोमदत्तश्च ॥ ५
 पुत्रिकापंचकं चासीत् गुरुभक्तिपरायणम् ।
 पीमाई च तथा चेळी सारु वारु धनार्जित ॥ ६
 श्रीवत्स-श्रीमन्तौ साधुसदयवत्स-शत्रुशूल्यौ च ।
 इति हंसराज-हंसलदेव्योः पुत्रा भुवि ख्याताः ॥ ७
 मल्हूभार्या माणिकदेवी जाता अमी अगल्ह्याताः ।
 श्रीधर-सुरपति-सु(शु)भकर-सहस्रमल्लाः सुते द्वे च ॥ ८
 मांजू-कस्तूराईनाम्यौ भार्या[ऽ]स्ति सीधरस्य सती ।
 सिरिवादेवी पुत्राश्चत्वारः ख्यातनामानः ॥ ९
 तेषूदयकर्ण-आसकर्म-श्रीकर्ण-राजमल्लाश्च ।
 छाजी-भूमाईनामतश्च पुत्र्यौ तथा जाते ॥ १०
 रत्नादेवी सुख्यतिभार्या शुभकरस्य रंगादे ।
 सद्धर्मकर्मनिरता सहस्रमल्लस्य सहसादे ॥ ११
 हर्षराजस्य जाया[ऽ]स्ति रजाई धर्मतत्परा ।
 गुरुगच्छसाधुसाध्वीनां भक्तिव्यक्तिमंवीहरा ॥ १२
 कल्हादेवी जाता(जाया) धनपतिसाधोः सुतास्तु चत्वारः ।
 शिवदत्तो नगराजो लषराजो जीवराज इति ॥ १३
 जज्ञे[ऽ]थ नगराजस्य तमवः सज्जनाभिधः ।
 तस्यास्त्युदयसिंहाख्यस्तनयो दीप्तिमानति ॥ १४
 रत्नाईकुक्षिरत्नानि लषराजस्य सूनवः ।
 सोनपाळ-पूनपाळ-अमीपाळादयोऽद्भुताः ॥ १५
 दिल्ली-गूर्जर-मालव-सिंधुषु मरुमंडले च वृषर्मन्या ।
 मंत्रीपद्मस्य संततिरुदयवती निरुपमा भाति ॥ १६

अस्याश्च करणीयानि तद्यथा ।

स्थाने स्थाने[ऽ]र्हप्रतिष्ठा-यात्रा-ऽऽचार्यपदादिषु ।

उत्सवाश्चक्रिरेऽमीभिः कस्तानन्धः करिष्यति ॥१७

श्री लोकहिताचार्याः सागरचन्द्रसूरयः ।

श्रीभावप्रभसूरीन्द्राः श्रीजिनचन्द्रसूरयः ॥१८

एते श्रीगुरु(र)वो[ऽ]मीभिः स्थापयांचक्रिरे क्रमात् ।

लक्ष्मसिंह-जिणा साधु-धनपति-स्मरसिंहकैः ॥१९ युगं॥

देवकार्यं गुरोः कार्यं संघकार्यं स्वकार्यवत् ।

कुर्वतो धनपत्यादेः प्रशंसामः कियद्वयम् ॥२०

किंच ।

विनयवती शीलवती दानवती सद्विवेकरंगवती ।

माणिकदेवी मल्लभार्या जयतीह पुण्यवती ॥२१

सा ग्रंथलक्षमेकं लेखितपूर्व्विष्युदारसञ्चरिता ।

लेखयति स्म सुवर्णाक्षररम्यं कल्पसूत्रमिदम् ॥२२

इतश्च ॥

चांद्रे कुले श्रीजिनचन्द्रसूरिः सिद्धान्तवेत्ता[ऽ]भयदेवसूरिः ।

सद्वल्लभः श्रीजिनवल्लभोऽपि युगप्रधानो जिनदत्तसूरिः ॥२३

भाग्याद्भुतः श्रीजिनचन्द्रसूरिः [सूरि]र्बभूवान् जिनपत्यभिल्यः ।

जिनेश्वरः सूरिरुदारचेताः जिनप्रबोधो दुरितापनेता ॥२४

सावेगिकः श्रीजिनचन्द्रसूरिः सूरिर्जिनादिः कुशलावसानः ।

पद्माश्रितः श्रीजिनपद्मसूरिलब्धेर्निधानं जिनलब्धिसूरिः ॥२५

महोपकारी जिनचन्द्रसूरिर्जिनोदयः सूरिरुद्रप्रभायः ।

प्रशान्तमूर्तिर्जिनराजसूरि र्युगप्रधाना जिनभद्रसूरयः ॥२६

ततोऽपि च श्रीजिनचन्द्रसूरयः नयोऽज्ज्वलाः शासति गच्छमात्मनः ।

तेषामधीनं किल कल्पपुस्तकं माणिक्यदेवी कुरुते स्म भक्तिः ॥२७

प्रतिवर्षं महाहर्षान्महोत्सवपुरःसरम् । वाच्यमानं त्रिरं सत्रिक्रियत्वात् कल्पपुस्तकम् ॥२८

संवत् १५१७ वर्षे श्रीअण्णहिल्लपुरपत्तने सा० मल्लभार्यया माणिकदे-

श्राविकया पुस्तकमिदं लेखितं चिरं नंदतु ॥ छ ॥ कृतिरियं श्रीसिद्धान्तरुचि-

महोपाध्यायशिष्यसाधुसोममणेरिति भद्रम् ॥ ज ॥ श्रीअण्ण भवतु ॥ कल्याणमस्तु

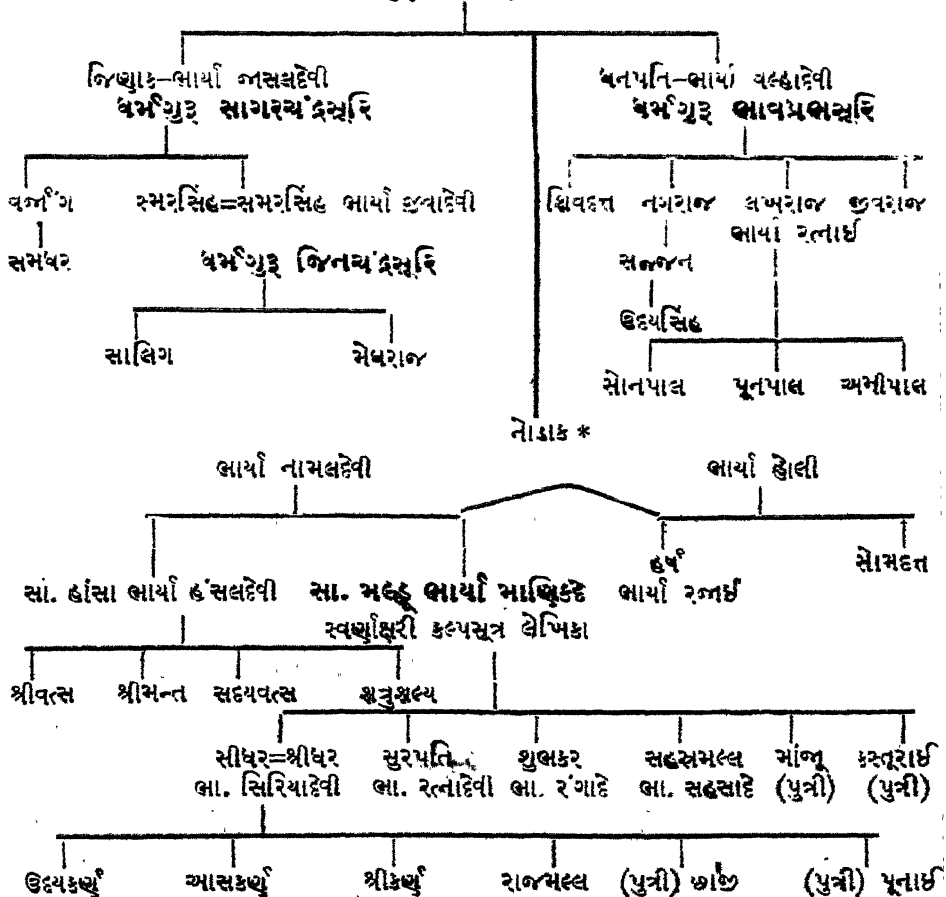
॥ छ ॥ श्रीः ॥

ઉપર આપેલી વિસ્તૃત પ્રશન્તિ ઐતિહાસિક દષ્ટિકોને કરતાં મંત્રી પક્ષ=પક્ષાકાત
વંશને અને ખરતરગચ્છીય સમર્થ આચાર્યોનાં નામોથી જ ભરપેલી છે. એટલે આ આખી
પ્રશસ્તિનો શબ્દશઃ અનુવાદ આપવા કરતાં નેમનાં 'ખાસ ખાસ દષ્ટિકોને' તારવણ આપવું
એ જ વધારે ઉચિત અને સંગત છે એમ માની એ જ અહીં આપવામાં આવે છે.

સૌ પહેલાં આ પ્રશસ્તિના વીસ શ્લોકોમાં મંત્રી પશ્ચાન્ન વંશજોની અને તેમના ધર્મગુરુઓની નામાવલી આપવામાં આવી છે જે જોના વંશમાં થયેલ સા. મદદની બાબતો માણિક્કે શ્રાવિકાએ પ્રસ્તુત સચિત સુવર્ણક્ષિત્રી કદપશ્ચત્રની સુંદર અને સુશોભિત પ્રતિ ક્રમવાળી છે. એ નામાવલી ઉપરથી મંત્રી પશ્ચન્નપશ્ચાન્ન વંશરક્ષ નીચે મુજબનું બની શકે છે:

नेत्रेश्वरं शीय श्युलश्याभीय मंत्री इक्षुक्षिसिंह=लक्ष्मसिंह (१)

वर्मगुरुः लेखिताचार्यः

* નોરાડકને ખીભાઈ, ચેલી, સાર, વાઈ અને ધનાઈ એ નામની પાંચ પુત્રીઓ પણ હતી.

આ વંશાવલી ઉપરાંત પ્રારંભના વીસ શ્લોકોમાં મંત્રી પદ્મનાં વંશજોના સુકૃતનો કાંઈ ખાસ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં નથી આવ્યો. પરંતુ સામાન્ય રીતે એટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે કે મંત્રી પદ્મના વંશજો દિલ્હી, ગૂજરાત, માલવા, સિંધ, મારવાડ વગેરે દેશમાં તેમના મૂળ પુરૂષોની કારકીર્દીના પ્રતાપે રાજ્યો તરફથી માન પામતા હતા. તેમજ આ વંશમાં થયેલા વંશજોએ પ્રતિષ્ઠા યાત્રા તેમજ આચાર્યપદારોપણ વગેરે અસંગોમાં ધણું મહોત્સવો ઉજવ્યા છે.

પ્રશસ્તિના એકવીસ-આવીસમા શ્લોકોમાં 'માણિક્યાધ ધર્માત્મા હતી અને તેણે કલ્પસૂત્રની સચિત્ર સુવર્ણાક્ષરી પ્રતિ લખાવી તે પહેલાં એક લાખ શ્લોક પ્રમાણુ અંગે લખાવ્યા હતા' એમ જણાવ્યું છે.

આ પછીના આઠીના શ્લોકોમાં ખરતરગચ્છીય આચાર્યોનાં નામોની પદ્માવલી અને છેવટે પ્રસ્તુત સચિત્ર સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની પોથી લખાવીને માણિક્યાધએ જે આચાર્યને, - કે જેમનું નામ જિનચંદ્રસૂરિ છે, - અર્પણ કરી છે તે હકીકત જણાવી છે. ખરતરગચ્છીય આચાર્યોનાં નામો આ પ્રમાણુ છે:

૧ ચંદ્રલીય આચાર્ય શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ, ૨ તત્પદે આગમજ્ઞ શ્રીઅભયદેવાચાર્ય, ૩ તત્પદે શ્રીજિનવલ્લભસૂરિ, ૪ તત્પદે યુગપ્રધાન શ્રીજિનદત્તસૂરિ, ૫ તત્પદે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ, ૬ તત્પદે શ્રીજિનપતિસૂરિ, ૭ તત્પદે શ્રી જિનેશ્વરાચાર્ય, ૮ તત્પદે શ્રી જિનપ્રભાકસૂરિ, ૯ તત્પદે શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ, ૧૦ તત્પદે શ્રી જિનકુશલસૂરિ, ૧૧ તત્પદે શ્રીજિનપદ્મસૂરિ, ૧૨ તત્પદે શ્રી જિનલઘ્નિસૂરિ, ૧૩ તત્પદે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ, ૧૪ તત્પદે શ્રીજિનોદયસૂરિ, ૧૫ તત્પદે શ્રીજિનરાજસૂરિ, ૧૬ તત્પદે શ્રીજિનભદ્રસૂરિ, ૧૭ તત્પદે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ જેમને પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રની સચિત્ર સુવર્ણાક્ષરી પ્રતિ માણિક્યાધએ વહોરાવી છે-સાદર અર્પણ કરી છે.

પ્રસ્તુત પ્રશસ્તિની શરૂઆતમાં થોડો ગદ્યમય પ્રશસ્તિ અંશ છે જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રની પ્રતિ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૧૭ અષાઢ સુદિ ૮ સોમે અણુદિક્ષપુર પાટણમાં ખરતરગચ્છીય આચાર્ય શ્રીજિનચંદ્રસૂરિના રાજ્યમાં ઉપાધ્યાય શ્રી સિદ્ધાન્તરુચિગણિની દેખરેખ નીચે વાઝાક નામના લેખકે લખી છે.' અને અંતના ગદ્યપ્રશસ્તિ અંશમાં 'પ્રશસ્તિની રચના ઉપાધ્યાય શ્રીસિદ્ધાન્તરુચિગણિશિષ્ય શ્રીસાધુસોમગણિએ કરી છે' એ સૂચવવામાં આવ્યું છે.

ઉપર જણાવવામાં આવ્યું તેમ પ્રસ્તુત પ્રતિનો જન્મ પાટણમાં થયો છે અને ત્યાંથી સ્થાનાંતર પામતી પામતી એ અત્યારે ભાવનગરના શ્રી સંઘના જ્ઞાનભંડારમાં સુરક્ષિત રીતે સ્થિર સ્થાન પામી છે.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી દેવા અને યત્ર લખીને તમામ નહીં કરવા કૃપાકૃતિ વિનંતી છે.

“ ઉમાપતિવરલઘ્વપ્રસાદ ”

—આ વિશેષણનો ઉદ્ભવ, વિકાસ અને ઇતિહાસ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી

પ્રાચીન રાજવંશી તામ્રપત્રો, દાનશાસનો, શિલાલેખો, ખતપત્રો અને અન્યત્રોના પરિશીલનથી એક નિર્ણય ઉપર ચોક્કસ આવવું પડે છે કે—અમુક શબ્દોમાં લખવાની રીતથી તથા પછી તે શબ્દો તેમાં એક રૂઢિચઢાં લખાતા જ રહે છે. ઉમાપતિવરલઘ્વપ્રસાદ પણ એ જ રીતે લખાતો એક શબ્દ છે.

વલ્લભીવંશના રાજાઓ ચૈદીના કેટલાએક રાજાઓ જૈન અને બૌદ્ધમાં હતા, છતાં તે દરેકના તામ્રપત્રોમાં તેઓને “પરમમાહેશ્વર” તરીકે સંબોધ્યા છે. એ જ રીતે ગુજરાતના રાજાઓ ચૈદીના કેટલાએક વૈષ્ણવ જૈન અને હરિદાસધર્મને માનનારા થયા છે, છતાં કેટલાએક લેખોમાં વિક્રમી આરમ્ભી સદી પછીના ગુજરાતના રાજાઓને ઉમાપતિવરલઘ્વપ્રસાદ કે તે જ અર્થવાળા વિશેષણથી સંબોધવામાં આવ્યા છે.

રાજવંશી તપાસીએ તો આવડા વંશના રાજાઓ, સોલંકી વંશના મુદારાજ, ચામુંડરાય, દુર્લભરાજ, ભીમદેવ, કર્ણદેવ, સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ, અજયપાળ અને સવુ મુદારાજના દાનપત્રોમાં કે લેખોમાં આ વિશેષણ નથી મળતું^૧ જ્યારે ખીજા ભીમદેવથી માંડી મોગલ આદલાહ ઔરંગઝેબ સુધીના રાજાઓનાં કેટલાંએક દાનપત્ર-ખતપત્રોમાં આ વિશેષણ સ્પષ્ટરૂપે લખાએલ મળે છે.

રાજવંશી લેખોમાં ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ માટે—પરમભદ્રારક, મહારાજનધિરાજ, પરમેશ્વર, ત્રિભુવનઅંક, અવંતીનાથ, અર્ધરકગિજા, સિદ્ધચક્રવર્તિ, વગેરે વિશેષણો—ગિરુદો વપરાયાં છે. ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળ માટે તત્કાલીન ગુજરાતના ૧ તામ્રપત્ર અને ૧૩ શિલાલેખોમાં મહારાજનધિરાજ, નિજભૂજવિક્રમરણાંગણુનિર્જિતશાકંભરીભૂપાલ, પ્રૌઢપ્રતાપ, અવંતીનાથ અને ચક્રવર્તિ^૨ તથા પાશુપતાચાર્ય ગંડલાવજીકરપતિની પ્રજાસપાટણવાળી પ્રશસ્તિમાં તેજોવિશેષોદયી, અચિન્ત્યમહિમા, અલ્લાલધરાધિપ—ગંગાવનરેશ્વરિજેતા અને ત્રેલોક્યકલ્પદુમ વિશેષણો મળે છે. તે જ લેખમાં મહાપાળભોજ માટે પરમમાહેશ્વર વિશેષણ છે. રાજા અજયપાળ માટે પણ તત્કાલીન સુલુપસાક્ષી લેખમાં પરમમાહેશ્વરનું ગિરુદ છે. પણ તેઓમાંના કોઈને માટે તે તે કાળના રાજવંશી શિલાલેખોમાં ઉમાપતિવરલઘ્વપ્રસાદ વિશેષણ નથી મળતું.

આ વિશેષણ રાજવંશીય લેખો ચૈદીના ખીજા ભીમદેવના દાનપત્રમાં પહેલપહેલાં આપણને નજરે પડે છે. અને ચારથી આ વિશેષણ રાજવંશી લેખોમાં દાખલ થએલ છે.

૧ જુઓ “જૈન સત્ય પ્રકાશ” વર્ષ ૪ અંક ૯માં છપાએલ “ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળ” લેખ.

૨ જુઓ આ. ગિરનારકર વલ્લભજી B. A., M. R., D. D. સમ્પાદિત “ગુજરાતનો ઐતિહાસિક લેખસંગ્રહ.”

ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળે વડનગરનો કિલ્લો કરાવ્યો અને તેની ઉપર વિ. સં. ૧૨૦૮ આ. ૦ શુ. ૫ ગુરુવારે શ્રીપાલે એક જ દિવસમાં રચેલ પ્રશસ્તિ કાતરાવી હતી. જે, શિલા તરીકે જવાથી ફરીવાર સં. ૧૬૮૯ થી શુ. ૧ ને ગુરુવારે તે પ્રશસ્તિ ખીજ પત્થર ઉપર ખોદવામાં આવી છે. કવિચક્રવર્તી શ્રીપાળે તે પ્રશસ્તિમાં ઉપમાં આપતાં લખે છે કે—

“વિઘ્નેશ જેનાં વિઘ્નેને હરે છે, જેને સફળ શકુન જ્ઞાન છે, દેવીઓ જેના શત્રુઓનો વિનાશ કરે છે અને જેને સોમશ્વરે રાજ્યવૈભવ આપ્યો છે, તે કુમારપાળને રક્ષણ સામગ્રી મંત્રબળ યુદ્ધક્રિયા અને સેના એ તો દેખાવ માત્ર છે” અર્થાત—મહારાજ કુમારપાળ સર્વ રીત્યા ઉદયશીલ છે.^૪

કવિરાજે આપેલ આ ઉપમાની ભાવના જ મળે ખીજ શબ્દોમાં દેખાતી હોય તેમ ગુજરાત બહાર ખોદાયેલ સં. ૧૨૦૮ નો રત્નપુર (મારવાડ) ના શિવાલયનો શિલાલેખ, સં. ૧૨૦૬ મહા વદિ ૧૪ નો કરાડુ (જેશ્વપુર રાજ્ય) ના શિવાલયનો શિલાલેખ, ઉદેપુર ગામ (ગ્વાલીયર રાજ્ય) નો દાનશિલાલેખ અને અજંતે લેખકોએ લખેલ બે ગ્રન્થ પુષ્પિકાઓમાં ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળના નામની પહેલાં ઉમાપતિવરલઘ્વપ્રસાદ નો શબ્દ દેખાય છે.^૫

ખીજ તરફ એ ગુર્જરેશ્વરે સં. ૧૨૧૬ માં આવકનાં ૧૨ વ્રતો સ્વીકારી જૈનધર્મને અપનાવ્યો હતો^૬ એટલે કુમારપાળવિહારમાં તેના વિશેષણરૂપે પરમાર્હત શબ્દ પણ લખાયો

૩ કવિ શ્રીપાલ એ પાટણનો વતની ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ હતો. તેમ મહાકવિ પણ હતા. મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેને કવીન્દ્ર તથા બ્રાતા તરીકે ખોલાવતા હતા. તે પોરવાડ અને ધર્મે જૈન હતા. ખાસ કરીને આ. શ્રી. વાદીદેવસુરિ અને તેના સમુદાયના સાધુઓનો તે ઉપાસક હતા. તેનો એક સ્વતંત્ર ઉપાશ્રય હતો, જેમાં ઉક્ત સમુદાયના સાધુઓ આવીને ઐતરતા હતા. તપસ્યાના પ્રભાવે ચિત્તોડના રાણા ‘જૈનસિંહ’ દ્વારા “તપા”નું ગૌરવવંતુ બિરુદ પ્રાપ્ત કરનાર તપગચ્છના આલ આચાર્ય શ્રી જગન્નંદ્રસુરિના મોટા ગુરુ શ્રી હેમચંદ્રસુરિએ એ જ ઉપાશ્રયમાં “નાભેયનેમિ-દિ-સંધાન” કાવ્ય બનાવ્યું હતું, જેનું સંશોધન કવિચક્રવર્તી શ્રીપાળે એક દિવસમાં જ કર્યું હતું. તથા એ જ આચાર્યના ગુરુ-બ્રાતા-શ્રી સોમપ્રભસુરિએ સં. ૧૨૪૧ માં તેના ઉપાશ્રયમાં “કુમારપાલ-પ્રતિબોધ” કાવ્ય બનાવ્યું છે. તે ઉપાશ્રયની વ્યવસ્થા તેના પુત્ર કવિ સિદ્ધપાળના હાથમાં હતી.

૪. આચાર: કિલ તસ્ય રક્ષણવિધિર્વિઘ્નેશનિર્નાશિત-

પ્રત્યુદયસ્ય ફલાવલોકિશકુનજ્ઞાનસ્ય મંત્રાન્વય: ||

દેવીમંડલકલ્પિતાશિલિરિપોર્યુદ્ધં વિનોદોત્સવ :

શ્રીસોમેશ્વરવત્સરાજ્યવિભક્તસાહેબરં વહિની ||૧૮||

૫. બૂચો “જૈન સત્ય પ્રકાશ” વર્ષ ૪ અંક ૯ માંનો “ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળ” લેખ.

૫. ૪૯૦ થી ૪૯૪ રત્નપુરના શિલાલેખમાં શ્રીરાયપાલદેવને. પણ શમ્ભુપ્રસાદાવાપ્તથી સંબોધના છે—

૬. સત્વલોકાંચન મહીમૂળાં સ્યાદિદ્રોણઃ કલ્પસ્રો વિતથપ્રવાદ: ૧

કિનેન્દ્રર્મ પ્રતિક્ષ્ય કેન સ્લાભ: સ કેશં ન કુમારપાલ: ૨, ૩

—કુમારપાલ પ્રતિબોધ ૫૦ ૪૭૫.

છે. સમય જતાં ઉમાપતિવરલબ્ધપ્રસાદ વિશેષણુને રાજ્ય ભીમદેવ (બીજા)ના કોઈ દાનપત્રમાં પણ સ્થાન મળ્યું અને એ રીતે એ શકેદે રાજવંશી શિક્ષાલેખોમાં પ્રવેશ કર્યો.

એટલે કે ભીમદેવ બીજાએ સં. ૧૨૫૬, સં. ૧૨૬૩, સં. ૧૨૮૩, સં. ૧૨૮૮, સં. ૧૨૯૨ અને સં. ૧૨૯૬ ના શિક્ષાલેખોમાં કુમારપાળને ઉમાપતિવરલબ્ધપ્રસાદ તથા અજયપાળને પરમમાહેશ્વરના વિશેષણુથી નવાજ્યા છે. અને સં. ૧૨૯૬ના લેખમાં તે પોતાનો પણ ઉમાપતિવરલબ્ધપ્રસાદ—પ્રામરાજ્યપ્રૌઢપ્રતાપલક્ષ્મીસ્વયંવરથી પરિચય આપ્યો છે. જ્યારે સં. ૧૨૬૩ (સિંહ સં. ૬૩), સં. ૧૨૬૬, સં. ૧૨૮૩, સં. ૧૨૮૭ નાં દાનપત્રોમાં, સં. ૧૨૭૩ની વક્ષના પુત્ર શ્રીધરની પ્રશસ્તિમાં અને સં. ૧૨૯૯ ના સૂર્યગ્રહણ સંબંધી દાનપત્રમાં ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળને માટે ઉમાપતિવરલબ્ધપ્રસાદ વિશેષણુ વાપર્યું નથી. ત્યારપછી અલિનવ સિદ્ધરાજ (બીજા) જયસિંહે તે પ્રથમ મુગરાજથી લઈને પોતાના સુધી દરેક સોલંકી રાજાઓને ઉમાપતિવરલબ્ધપ્રસાદ ના વિશેષણુથી અલંકૃત કર્યા છે.

આ રીતે એ વિશેષણુ રાજવંશી લેખોમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

પછી પણ ગુજરાતના રાજવંશી લેખોમાં આ વિશેષણુ યાત્રુ રહેલ છે. સત્તરમી સદીના મોગલ સામ્રાજ્યના લેખોમાં—ખતોમાં પણ આ વિશેષણુ મળે છે.^૭

પરિપાટીરૂપે વપરાતા આ વિશેષણુથી સ્પષ્ટ છે કે—ઉમાપતિવરલબ્ધપ્રસાદ થી ઓળખાવાતા રાજાઓ શૈવધર્મી જ હતા એવું માની લેવાની કોઈએ ભૂલ કરતી નહીં.

જ્ઞાનીના ગમા જ્ઞાની જાણે, એમ શિક્ષાલેખીના ગમા શિક્ષાલેખી જાણે !

ઉમાપતિવરલબ્ધપ્રસાદ વિશેષણુનો આ ઇતિહાસ છે.

૭. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના ઉચ્ચ અધ્યાસ અને સંશોધન વિભાગના અધ્યક્ષ શ્રીયુત્ત રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ લખે છે કે—

“આ રીતે ૨૮૫ હાથપ્રતો ખરીદાઈ ઉમેરાયાં છે, જેમાં ૨૨૯ સંસ્કૃત અને ૪૧ ગુજરાતી છે, અને ૧૫ આ વર્ષે મેળવેલાં ખતો છે. + + ઉમેરાયેલાં ૧૫ ખતો જહાંગીરના સમયથી માંડી (સં. ૧૬૮૩ થી) અલીઘીર (સં. ૧૮૬૫ બીજા અકબરના અમલ) સુધીના સમયનાં છે. ઔરંગઝેબના સમયનાં જાણીતાં ખતોની જેમ સં. ૧૬૮૩વાળા ખતમાં પણ પાદશાહનું ઉમાકાંતવરલબ્ધપરમેશ્વરદત્તરાજ્યે એવું વિશેષણુ મળે છે.

—અહેવાલ અને સૂચનપત્ર સને ૧૯૪૧-૧૯૪૨ પૃ. ૫-૬.

કળા અને સામ્રીય દૃષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪”x૧૦” સાઇઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઈ : સોનેરી
ઑર્ડર : મૂલ્ય—ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો હોઠ આનો ભુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી : બીકાંટા, અમદાવાદ.

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક:-શ્રીયુત સારાલાલ મણિલાલ નવાળ, અમદાવાદ.

(ગતાંકથી ચાલુ)

(૭) શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું દેરાસર:-

આ દેરાસર (૬) શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના દેરાસરની જોડાજોડ આવેલું છે. આ દેરાસર ત્રણ મંજલાતું છે. દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવા માટે બાર પગથીયાં ચડવા પડે છે. પેસતાં જ દરવાજાના ઉપરના બારસાખમાં મંગલમૂર્તિ તરીકે જિનેશ્વરદેવની એક પદ્માસનસ્થ નાની મૂર્તિ બિરાજમાન થયેલ દેખાઈ આવે છે. સભામંડપ આઠ થાંભલાઓનો છે, આઠે થાંભલાની મધ્યમાં સુંદર નક્ષીવાળાં આઠ તોરણો આવેલાં છે. ઉપરના ધુમટમાં કથુતર, ચકલાં વગેરે પેસી જઈને કોતરકામને બગાડે નહિ તે માટે વાંસની જાળી ભરી દીધેલી છે; અને તે કારણને લીધે ધુમટનાં શિલ્પો દેખી શકાતાં નથી.

નીચેના પ્રથમ માળની ભમતીમાં આપણા ડાબા હાથ તરફથી જતાં સૌથી પ્રથમ ૩૦ પદ્માસનસ્થ જિન પ્રતિમાઓ, પછી એક પીળા પાષાણુનો ચોવીશીનો પટ, ૧ વીશ વિહરમાન જિનનો તથા એક ચોવીશ જિનમાતાનો પટ પીળા પાષાણુનો આવે છે. પછી પડ પ્રતિમાશ પદ્માસનસ્થ આવેલાં છે, પછી પાછાં બીજા એ પીળા પાષાણુના ચોવીશીના પટ આવેલા છે. પછી ૧ પીળા પાષાણુની જિનમૂર્તિ તથા એક ચોવીશ જિનમાતાનો પટ છે, પછી પાછી બીજી ચોવીશ જિનમૂર્તિઓ પદ્માસનસ્થ આવેલી છે. આ પ્રમાણે નીચેની ભમતીમાં કુલ ૧૦૬ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ ૧ વીશ વિહરમાનનો પટ, ૧ ચોવીશ જિનમાતાનો પટ, ૩ ચોવીશીના પીળા પાષાણુના પટ આવેલા છે.

શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીના નીચેના પ્રથમ માળના ગભારામાં પણ ભમતી છે. અને તે ફરતી ભમતીમાં ૧૫ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે તથા ચારે દિશાઓમાં એકેક એટલે કુલ ૪ પ્રતિમાઓ સફેદ ચારસની શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીની બિરાજમાન છે; તથા ગભારામાં ૧ સફેદ ચારસની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ છે. આ પ્રમાણે ગભારામાં મૂળનાયક સુદ્ધા કુલ ૨૦ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે. આ ગભારાને ફરતા મંડાવરામાં જુદાજુદાં સુંદર રૂપો કોતરેલાં છે, તે રૂપો પૈકી એક પુરુષ (ભૈરવ) ની નય આકૃતિ તથા એક સ્ત્રી (કર્પૂરમંજરી) ની નય આકૃતિ પણ કોતરેલી છે; જૈન મંદિરો પૈકી કોતરેલી આવી બે આકૃતિ કોતરેલી હોય છે તેનું વાસ્તવિક કારણ શું હશે, તે વિષય આજના કાળમાં વિદ્વાનો જણાવશે તો ઉપયોગી થઈ પડશે. નીચેના માળની ભમતીની બારસાખમાં ૩૨ જિનપ્રતિમાઓ છે.

શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીના નીચેના દેરાસરની ભમતીમાં ૧૦૬ પદ્માણુની જિનપ્રતિમાઓ તથા ગભારામાં ધાતુની એક ચોવીશી આવેલી છે. આ દેરાસરના લેખો જૈન લે. સં. ભા. ૩ માં ઘણાખરા છપાઈ ગયેલા છે. પરંતુ મારી તપાસ કરેલા ને જે લેખો અત્યારસુધી અપ્રસિદ્ધ રહેલા માલુમ પડ્યા હતા તે મેં ઉતારી લીધા હતા જે નીચે પ્રમાણે છે:-

भूतनायकना देवः—

१ " संवत् १५१८ वर्षे ज्येष्ठ वदि ४.....

भूतनायकना गवाराभां इरती पीणा आरसनी प्रतिमाया छे तेना उपरना देवोः—

२ चो० सहसा सानन

३ मं० नइता पुत्र गोधाक०

४ चो० पूना भार्या इर्वू ॥

नीयेती कभतीनी पीणा पाषाणुनी भुति परना देवोः—

५ सा० केलहा पुत्र म [०] नायक

६ श्री संभवनाथ आ० रुयडि

७ बाई गंगादे पुण्यार्थ बाई मेवादे

श्रीपीश जिनभाताना पीणा पाषाणुना पट परना देवः—

८ (१) सं० १५७६ वर्षे फागुण वदि ९ दिने श्रीऊकेशवंशे परीक्ष्यगोत्रे ओ० इंगर

(२) मी [जी] पुत्र गांगा भार्या गंगादे पुत्र्या नोडा राजसी । आंबा पौत्र मालादि परिवार सहितायाः आबिका

(३) गंगादे श्रीचतुर्विंशतिजिनादिका पूनार्थ मं० बिलयभार्या आ० बिललदे पुत्र मं० नगमाल पौत्र साह

(४) मं० सहस्रमल्लादि परिवार सहिताया आ० बिललदेभ्यां(व्यां) पट्टिकाकारिता प्रतिष्ठिता ।

(५) श्रीसरतरगच्छे श्रीजिनहंससुरिनि सौभाग्यसुरिभिः ॥

९ (१) संवत् १५८० वर्षे आषाढ सुदि द्वादसी दिने बुधवारं क(प०)

(२) इंगरसी प० नागा प० नोडा पुत्र राजसी पुत्र आ(आं)बा

(३) माला आ० गंगादेव्या पुण्यार्थ पट्टिकाकारिता । सरतरगच्छ ॥

१० सं १९६४ मिति फागुणवदि २ सं । बा० चांदमल के० प्रा वृषीचंद

११ मं० वस्ताभार्या भोली भगतिः

१२ ९ श्रीसुबिधिनाथ बिर्ब का० सा० हरपालेन

१३ श्रीमालीःवजा देवरान ।

१४ मं० बाहड

उपरोक्त श्रीपीश जिनभाताना पटनी कभली आणुना पीज पट परना देवः—

१५ (१) ॥ र्द० ॥ संवत् १५७६ वर्षे वैशाख सुदि ३ दिने । श्रीऊकेशवंशे श्रीभणशालीगोत्रे श्रीचोपडामोत्रे

(२) मं० नोडा भा० कपू पुत्र मं० जीवंद पौत्र मं० नगराजादि परिवार-सहितेन । अपरं च श्रीचोपडामोत्रे मं० सीहा

(३) भार्या आ० सहलदे पुत्र सं० सुडा सं० वरसिहादि परिवारसहितेन । भा० कपू आ० सहलदे स । कारित

(४) ॥ प्रतिष्ठिता श्रीसरतरगच्छे श्रीजिनहंससुरिपदे श्रीजिनहंससुरिभिः सौभाग्यसुरिभिः

(૬) ચતુર્વિંશતિજિનપટ્ટિકાકારિતા । સ્વપુણ્યાર્થે વા૦ કપી...લાઃ
પ્રણમેતિ નિત્યં ॥

ત્રીજા ચોવીશી પટ પરનો લેખ:—

૧૬ (૧) શ્રીમાન વિલેષાંબીગોત્રે સા૦ માલ્હા સંતાનીડ ફેરુ ઉથર પુત્ર
ધાંધળ (ધાંધળ ?)

(૨) સંજઈ ગૂનરજ્ઞાતી

આ દેરાસરની ઉપરના બીજે મળેલે ચત્રતાં નીસરણીના મથાળે ૩૫માં હાથ તરફથી પ્રથમ ઓરડીમાં ૨૧૧ ધાતુપ્રતિમાઓ આવેલી છે, તે ઉપરાંત બીજા માળના ગભારામાં ચાર સફેદ આરસની ચંદ્રપ્રભુસ્વામીની મૂર્તિઓ અને તે ગભારામાં મૂળનાયકની ચારે બાજુ ફરતી બીજા આઠ પ્રતિમાઓ પદ્માસનસ્થ બિરાજમાન છે અને ચારે બાજુના આરસાખમાં એકેક મંગલમૂર્તિ ગણુતાં ચાર નાની પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે.

બીજા માળની હમતીની ૩૬ દેરીઓની આરસાખમાં એકેક મંગલમૂર્તિ તરીકે પદ્માસનસ્થ નાની જિનમૂર્તિ ફારેલી છે, તે ઉપરાંત ૧૫૩ પાષાણની પદ્માસનસ્થ પ્રતિમાઓ તથા સફેદ આરસની પદ્માવતીદેવીની ૯ મૂર્તિઓ પણ બીજા માળની હમતીમાં આવેલી છે. આ પ્રતિમાઓ ઉપરાંત ધાતુની બીજા નાની ૧૪ પ્રતિમાઓ છૂટી તથા કમલની આઠ પાંખડીઓમાં આઠ નાની પ્રતિમાઓ આવેલી છે.

આ ધાતુપ્રતિમાઓ પૈકીની સિદ્ધસેન દિવાકરાચાર્યગચ્છના ઉલ્લેખવાળા એક જિનપ્રતિમાનો જૈન સત્ય પ્રકાશના અંકમાં મેં જુદો પરિચય આ પત્રના વાચકોને કરાવેલો છે, તે સિવાય સ્વર્ગસ્થ પૂરણચંદ્રજી નહારના જૈ. લે. સં. ભાગ ૩માં પણ ઘણાખરા લેખો છપાઈ ગયેલા છે, અને અત્યારસુધી અપ્રસિદ્ધ રહેલા લેખો જે મેં ઉતારી લીધેલા હતા જે નીચે પ્રમાણે છે:—

૧ ॥ શ્રીગઘડીપાર્શ્વનાથ

૨ ॥ શ્રીસોભાગસુંદરસુરિ પ્ર

૩ સં૦ ૧૬૨૨ વ૦ શ્રીપારસનાથ

૪ સંવત્ ૧૭૦૬ વર્ષે વૈસા...દિ ૭

૫ સંવત્ ૧૪૫૮ વર્ષે વૈશાખસુદિ ૧ બુધે. કાં૦ શાંશળ સુત કાં૦ ગુણધર સુત
કાં૦ રૈસર સુબ્રાવલેખ નિજપુણ્યાર્થે શ્રીઅજિતનાથવિશ્વં કારિતં અતિશિત
શ્રીજિનરાજસુરિભિઃ શ્રીચરતરગચ્છે

૬ શ્રીમજ્જાગચ્છે પાઠસહ-સુત સા.....લાઠ્ઠદેવ્યા કારિતા [આગળના શબ્દો, બહુ ધસાઈ ગયેલા હોવાથી તથા ક્ષેલોડ, ભાગ પૂરી ગયેલો હોવાથી વાંચી શકાયા નથી, પરંતુ પ્રતિમાવિધાનની દૃષ્ટિએ આ પ્રતિમાજી અગત્યની સહીના છો:

૭ સં૦ ૧૪૨૭ વર્ષે.....૧, ગુપ્તે:

૮ સ(સં)૦ ૧૪૮૪ વૈશાખસુદિ ૧૨ શ્રીમાલસં૦ કુંડલાલભાર્યા કુંડલદેવિ સુત
સુવ્રજેન, સિદ્ધે: મેઝા: શ્રીપારસનાથ કાં૦ પ્ર૦ પિંચલગચ્છે અતિવિશુદ્ધપ્રમથસુરિ

૯ વ૦ ॥ સંવત્ ૧૪૭૧ વર્ષે માઘસુદિ ૪ શ્રીકેશવજી સાં૦ માલ્હે પુત્ર સાં૦
સાં૦ મોરમ: પુત્ર: સાં૦ ૧૪૭૧ વર્ષે સર૦ વચ્છવિન પ્રતિ કરમા પત્ર

हांसा धन्ना सहसा परिवृतेन स्वपुण्यार्थं श्रीनेमिनाथ विंवं कारितं प्रतिष्ठितं श्री खरतरगच्छे श्रीजिनराजसूरिपट्टे श्री जिनभद्रसूरिभिः

- १० सं [०] १५१८ वर्षे माघसुदि १४ श्रीश्रीमालज्ञा० व्य० भास्वरसुत हीराभार्या हर्ष सुत जोगाकेन पित्रोः श्रेयसे श्रीधर्मनाथविंवं का० पूर्णिमापक्षे श्रीराजतिलकसूरिणामुपदेशेन
- ११ संवत् १२५७ वर्षे वैशाख वदि ५ शुक्ले श्रे [०] ईनडभार्या नायसुदे पुत्र कडूआ कर्मसिंह लींवा
- १२ सं० १४२६ द्वि० वैशाखशुदि १० सोमे श्रीनाणकीयगच्छे सं [०] कर्मसींह भार्या कस्मीरदे पुत्रसींहाकेन पित्रोःश्रे० :श्री आदिविं० का० प्र० श्रीधनेश्वरसूरिभिः ॥
- १३ सं० १४०९ व [०] फागुणवदि २ बुधे उपकेशज्ञातीय अंचलगच्छे व्य० सोमाभार्या महगलश्रेयोऽर्थे भ्रातृ सु० जाणाकेन श्रीशांतिनाथ कारितं प्रतिष्ठितं श्रीसूरिभिः ॥
- १४ ॥ सं० १४९२ वर्षे आषाढ व० १३ डीसावालज्ञातीय व्य० चांपाकेन भा० संसारदे पुत्र आसादि युतेन पु० राजा श्रेयसे श्रीवासुपूज्यविंवंका० प्रति०श्रीसूरिभिः
- १५ सं [०] १३३२ ज्येष्ठसुदि १३ बुधे प्राग्वाटज्ञातिय सं० पूनपाल सुत सं वयराकेन पितृरक्त अरिसींह भा० राजीश्रीपार्श्वनाथ विंवं का०
- १६ ॥ सं० १५२७ वर्षे ज्येष्ठवदि७ सोमे श्रीश्रीमालीज्ञाति व्य० समरा भा० मांकू सु० व्य० धणपाल भा० रंगाई सु० सिंहा भा० मटकू तथा लघुभा० कामाकान्हाप्र० कुटुंबयुतेन श्रीनमिनाथविंवं कारितं प्र० पूर्णिमापक्षे श्रीसाधुरत्नसूरिभिः ॥
- १७ ॥ दं० ॥ संवत् १५०७ वर्षे ज्येष्ठसुदि २ दिने श्री ऊकेशवंशे लोढागोत्रे सा० देवराजसंताने सा० खेडाभार्या भरमीपुत्र मूलराणा सा० नयणा श्राद्धैः मूला पुत्रलक्ष्मणयुतैः पुण्यार्थं श्रीपार्श्वनाथविंवंकारि० प्रति [०] खरतरगच्छे श्रीजिनभद्रसूरिगणधरैः ॥ श्रीः ॥
- १८ संवत् १४५९ वर्षे व्य० खेतसिंहपुत्राभ्यां व्य० सीहा व्य० सुदा सुश्रावकाभ्यां श्रीशांतिनाथविंवं पितृपुण्यार्थं का० प्रति०श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनराजसूरिभिः
- १९ सं. १४९१ फाल्गुन सु० १ गुरौ उपकेशज्ञातौ छाजहडगोत्रे म० वेगड भा० कडतिगदे पुत्रभुणपालेन भा० हीमादे श्रेयोऽर्थं श्रीअजितनाथविंवं का० प्र० खरतरगच्छे श्रीजिनधर्मसूरिभिः ॥ शुभं ॥
- २० ॥ सं० १४७७ वर्षे मार्गव० ४ रवौ वर्द्धमानशाखायां महाजनी पदीआ भा० पद्मलदे सु० मोखाकेन भा० महगलदे सु०लींवा धना सहितेन पित्रोः श्रे० श्रीसुमतिनाथविंवं का० प्र० ऊकेशगच्छे ककुदाचार्यसंताने श्रीसिद्धसूरिभिः
- २१ संवत् १४७६ वर्षे मार्गसुदि१० रवौ श्रीओसवालज्ञातीय सा० भडाभार्या

રામીપુત્ર સાં સીમાભાર્યા રૂઢીસુત સાં નામસીહભાર્યા મટકૂ । ભાર્યા નામલદેપુત્ર રત્નપાલસહિતેન શ્રીશ્રીઅંબલગચ્છે શ્રીગચ્છેશશ્રીમેરુતુંગસૂરી-
શ્વરતત્પદૃ । શ્રીજયકીર્તિસૂરિરૂપદેશેન શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામિચિંચં ચતુર્વિંશ-
તિતીર્થકરસંયુક્તં કારિતં ॥ સકલકુટુંબઆત્મશ્રેયોઽર્થં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીસૂરિભિઃ ॥
૨૨ સં ૧૫૩૫ વર્ષે પૌષ શુ ૦૬ વ(સુખે) શ્રીભાવંદહરંગચ્છે ઉપકેશ જ્ઞાં આસા-
ત્રીગોત્રે સાં ધાંગાપુત્રદેવદ માં નાનાદે પુત્રતોલદ્વા મા [૦] તીલદળદે
પુત્રકુરાકેન માં ધમાઈ સુ [૦] ગિરરાજયુતેન સ્વશ્રેયસે ચતુર્વિંશતિપદ
શ્રીમુનિસુવ્ર[ત]કાં પ્રં શ્રીભાવદેવસૂરિભિઃ ॥ શ્રોઃ ॥

આ દેરાસરના ત્રીજા માળે પણ સફેદ આરસના શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીના ચોમુખજી
ખિરાંજમાન છે. તથા તેની ચારે દિશાઓની આઠ થાંભલીઓ પૈકીની દરેક થાંભલીમાં
નાની નાની પેશાસનસ્થ ત્રણ ત્રણ જિનમૂર્તિઓ છે. તે અધી ગણતાં કુલ ૨૮ જિનપ્રતિમાઓ
પાષાણની ત્રીજે માળે છે. આ દેરાસરમાં જૈસલમેરનાં કિલ્લા પરનાં મંદિરો પૈકી સૌથી
વધારે સફેદ આરસની પ્રતિમા આવેલી છે. વળી મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ માટે તથા
સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ પણ આ દેરાસરમાં વિવિધતાઓની અહુલતા છે. આ પ્રમાણે કિલ્લાપરનાં
આઠ જિનમંદિરો પૈકી આ સાત મંદિરો એક જ હારમાં આવેલ છે. [ચાલુ]

નિહનવવાદ

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કુરંધરવિજયજી
(ગતાંકથી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહનવ શ્રી રોહગુપ્ત : ત્રૈરાશિક મતાગ્રહી : વૈશેષિકમતપ્રવર્તક
(૭)

“ રોહગુપ્ત ! તમારા મતનું પ્રતિપાદન કરો ! ”

“ ચસ્માદનીવવજીવા, - જોનીવોઽપિ વિમિષતે ।

તથૈવોપ્યક્ષગમ્યત્વા, - દંસ્તુ રાશિત્રયં તતઃ ॥

[જે કારણે અજીવ જીવથી બુદ્ધો પડે છે તે કારણે નોજીવ પણ જીવથી બુદ્ધો પડે
તે પ્રમાણે જ પ્રત્યક્ષ થઈ હોવાથી. માટે ત્રણ રાશિ હો.]

નોજીવ (પક્ષ), જીવથી બુદ્ધો છે (સાધ્ય), જીવથી વિલક્ષણ જણાતા હોવાથી (હેતુ),
અજીવની માફક (જેઠાદરણ), જે જેથી વિલક્ષણ જણાય તે તેથી બુદ્ધ હોય છે (વ્યાપ્તિ),
જે અજીવ જીવથી વિલક્ષણ જણાય છે માટે બુદ્ધો છે તેમ નોજીવ પણ જીવથી
વિલક્ષણ જણાય છે માટે બુદ્ધો છે. એ પ્રમાણે નોજીવ નામ એક બુદ્ધો રાશિ હોવાથી
અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિ પ્રમાણસિદ્ધ છે. માટે એ જ રાશિ નહીં, પણ
ત્રણ રાશિ સ્વીકારવી જોઈએ. રોહગુપ્તે ચોટીમાં પક્ષનું પ્રતિપાદન કર્યું.
[આપણે તમે નોજીવ અને વિલક્ષણ કહે છે. એટલે શું ?] અવોષાત્રીયો વર્મા લક્ષ્મણ

અસાધારણ ધર્મ વક્ષણ કહેવાય છે. વિરુદ્ધ વક્ષણ—વિવક્ષણ કહેવાય. અર્થાત્—જે એ વસ્તુમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ અસાધારણ ધર્મ હોય તે અને વસ્તુઓ વિવક્ષણ કહેવાય. વિવક્ષણતા એ પ્રકારે થાય છે: એક તો જુદા જુદા વક્ષણથી અર્થાત્—આનું સ્વરૂપ કંઈક હોય ને તેનું સ્વરૂપ કંઈક હોય, જેમ એક જ સ્થાનમાં રહેનારા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય પરસ્પર વિવક્ષણ છે, કારણકે તે અનેનાં સ્વરૂપ જુદાં છે: ધર્માસ્તિકાયનું સ્વરૂપ ગતિમાં સહાય કરવાનું છે, ને અધર્માસ્તિકાયનું સ્વરૂપ સ્થિતિમાં મદદ કરવાનું છે. એ પ્રમાણે એક જ આત્મામાં રહેતાં પુણ્ય અને પાપ વિવક્ષણ છે. પુણ્ય સુખને આપનાર છે ને પાપ દુઃખ દેનાર છે. સાકરમાં જે સ્થળે સફેદ રૂપ રહે છે તે જ સ્થળે મિટ્ટ રસ પણ રહે છે. છતાં અને એક નથી, કારણકે રૂપ આંખથી જણાય છે ને રસ જીભથી જણાય છે. એ સ્વરૂપભેદરૂપ વિવક્ષણતા યદ્. ખીજી વિવક્ષણતા, જુદા જુદા સ્થાનમાં રહેવારૂપ છે. જેમ—પહેણું પેટ, સાંકડો કાંલો ને જઘવારણ કરવાની શક્તિ ને રૂપ એક જ સ્વરૂપવાળા ઘડાઓ પરસ્પર એકબીજાથી વિવક્ષણ છે. કારણકે જુદા જુદા સ્થાનમાં—લિન્ન લિન્ન દેશમાં રહે છે. જે સ્થાનમાં એક ઘડો રહે છે, તે જ સ્થાનમાં બીજો ઘડો રહેતો નથી. ને આ અને પ્રકારની વિવક્ષણતા ન હોવાને કારણે પોને પોતાથી વિવક્ષણ થઈ શકતો નથી. તમે જીવથી નોજીવને વિવક્ષણ જણાવો છો નો તેમાં કઈ મતની વિવક્ષણતા છે ! વક્ષણભેદરૂપ વિવક્ષણતા છે કે દેશભેદરૂપ વિવક્ષણતા છે !”

“નોજીવમાં જીવથી અને પ્રકારની વિવક્ષણતા છે. માટે તે જીવથી જુદા પડે છે. જીવમાં જીવત્વ છે અને નોજીવમાં નોજીવત્વ છે. એ રીતે અનેનું સ્વરૂપ જુદું છે. દેશભેદ તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે. ગિરોલીથી જુદું પડેલું પુરુષ નોજીવ છે. ગિરોલી જે સ્થાનમાં રહે છે તે સ્થાનમાં તે પુરુષ રહેતું નથી માટે દેશભેદથી પણ નોજીવ જીવથી લિન્ન સિદ્ધ થાય છે.”

“ખીજી કાઈ હેતુઓથી નોજીવ સ્વતંત્ર જુદો સિદ્ધ થયા પહેલાં નોજીવત્વરૂપ સ્વરૂપભેદ કહી શકાય નહીં. તદ્વ્યક્તિત્વરૂપ હેતુથી વસ્તુનો ભેદ સિદ્ધ થાય છે. પણ તે ક્યારે કે વસ્તુનું તદ્વ્યક્તિત્વ સ્વતંત્ર સિદ્ધ થયું હોય તો. મુક્તિમાં એક જ સ્થાનમાં સમાન અવગાહનાથી અવસ્થિત આત્માઓ પરસ્પર જુદા છે. અનન્ત જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર—રૂપ સ્વરૂપ સર્વેમાં સમાન છે. દેશભેદ પણ નથી. છતાં તેમાં જે લિન્નતા છે તે તદ્વ્યક્તિત્વરૂપ સ્વરૂપભેદ આશ્રયીતે જ તે તદ્વ્યક્તિત્વ પ્રથમથી સ્વતંત્ર સિદ્ધ થયેલ છે. તે આ પ્રમાણે—એક જ કાળે સિદ્ધ થયેલાઓની સમાન સ્થળમાં સમાન અવગાહના સંભવતી નથી. તે લિન્ન કાળે સિદ્ધ થયેલાઓની જ સંભવે છે. એ જે કાળભેદ છે તેણે જ તેમાં તદ્વ્યક્તિત્વ સિદ્ધ કરેલ છે. માટે જ્યાં સુધી નોજીવ સ્વતંત્ર સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તેનું વ્યક્તિત્વ લિન્ન કહી શકાય નહીં. તે સિવાયનું હલન—ચલન—સ્ફુરણ વગેરે સ્વરૂપ જીવ નોજીવમાં સમાન છે. માટે સ્વરૂપભેદ—લક્ષણભેદરૂપ વિવક્ષણતા ઘટી શકતી નથી. દેશભેદથી નોજીવ

૧. ભેદે વાસ્તવિક રીતે એ ઘડાથી ખીજા ઘડાનું સ્વરૂપ જુદું હોય છે. એમાં અચુક દેશોત્પત્તિકત્વ તો અન્યમાં અન્યદેશોત્પત્તિકત્વ રૂપસ્પરૂપ લિન્ન છે. છતાં આખાલગોપાલ દેશભેદથી લિન્નતા પ્રતીત થાય છે માટે, ને બ્યવહારમાં એ સ્વરૂપવાળા મનાતા હોવાથી, સ્વરૂપ ભેદને એક દેશભેદે લિન્નવિવક્ષણ બતાવેલ છે.

વિલક્ષણ સિદ્ધ કરી તેમાં જો તદ્વચકિત્વ સ્વતંત્ર સિદ્ધ કરે તો પણ દેશભેદ સંભવતો નથી. દેશભેદ એ પ્રકારનો છે. એક તો જે વસ્તુથી જે વસ્તુમાં દેશભેદ રાખવો છે તે બંને વસ્તુઓ પૃથગભાવે રહેતી હોય. અર્થાત્—બંને વચ્ચે કોઈ પણ જાતનો સમ્બન્ધ ન હોય. જેમ, હિમાચલ અને વિન્ધ્યાચલ બંને ભિન્ન દેશમાં રહે છે તે પૃથગભાવે રહે છે. ને બીજો અપૃથગભાવે એટલે સમ્બન્ધ છતાં ભિન્ન દેશમાં રહેવારૂપ દેશભેદ છે. જેમ, ભૂતલ અને ઘટ બંને સંયોગ સમ્બન્ધથી સમ્બન્ધિત છે, છતાં બંનેમાં દેશભેદ છે. તો તમને અભિલષિત નોજવ, જીવ સાથે સમ્બન્ધિત છતાં ભિન્ન દેશમાં રહે છે કે જીવ સાથે અસમ્બન્ધિત થઈને ભિન્ન દેશમાં રહે છે ? ”

“જીવથી છૂટો પડીને નોજવ દૂર રહેલ છે તે પ્રત્યક્ષ જણાય છે. બંને વચ્ચે કંઈ પણ સમ્બન્ધ જણાતો નથી માટે પૃથગભાવ-અસમ્બન્ધિત-દેશભેદ નોજવમાં છે.”

“નોજવ, જીવથી છૂટો પડેલ છે તે ક્યા હેતુથી ? વિશ્રસા-સ્વભાવથી કે કાંઈના પ્રયોગથી ? તેમાં વિશ્રસાથી છૂટા પડવાપણું ઘટી શકે જ નહીં. વિશ્રસાથી છૂટા પડતા પુદ્ગલો એક વસ્તુથી સ્વયં છૂટા પડીને બીજી વસ્તુ સાથે ચોટે છે, મિશ્રિત થાય છે. જેની સાથે મિશ્રિત થાય છે તેની સાથે તદ્દપ થઈ જાય છે. પોતાના ધર્મોની આપલે કરે છે. તે પ્રમાણે નોજવ પણ જીવથી સ્વયં છૂટો પડીને જ્યાં જેની સાથે રહેશે ત્યાં સુખદુઃખાદિને ઉત્પન્ન કરશે. એ સુખદુઃખાદિની ઉત્પત્તિ દૂષિત હોવાથી અભીષ્ટ માની શકાશે નહીં. માટે વિશ્રસાથી પૃથગભાવ માની શકાય નહિ.”

“નોજવ જ્યાં રહેલ છે ત્યાં સુખદુઃખાદિ ભોગવે જ છે. તેમાં દોષ શું છે ? ”

“જો એ પ્રમાણે સુખદુઃખાદિનો અન્ય સ્થાને અન્યમાં પણ ભોગ માનવામાં આવશે તો એ મહાન દોષ લાગશે. ૧. કૃતનાશ, અર્થાત્—કરેલ કર્મનો વિનાશ. અને ૨. અકૃતાબ્યુપગમ, અર્થાત્—નહીં કરેલ કર્મનો સ્વીકાર. તે આ પ્રમાણે—ગિરોલીમાં રહેલા જીવે પુચ્છમાં સુખદુઃખાદિ અનુભવ કરવા યોગ્ય કર્મ કરેલ છે. જ્યારે પુચ્છ કપાઈને જીવ પડ્યું ને તેનો ગિરોલીમાં રહેલા જીવ સાથે મિલકુલ સમ્બન્ધ સ્વીકાર્યો નથી, એટલે ગિરોલીના જીવે કરેલ કર્મનું કંઈપણ ફળ આવ્યું નહીં. એ કર્મ વિક્ષણ ગયું એ કૃતકર્મવિનાશરૂપ દોષ થયો. બીજો અકૃતાબ્યુપગમ તો ગિરોલીથી છૂટા પડેલ પુચ્છમાં રહેલ જીવે (નોજવે) કંઈપણ કર્મ કરેલ નથી. છતાં પુચ્છમાં સુખદુઃખાદિ અનુભવે છે તે શાથી ? વિના કર્મ સુખદુઃખાદિ અનુભવી શકાય જ નહીં. એટલે ત્યાં નહીં કરેલું કર્મ માનવું પડશે એ બીજો દોષ થયો. નોજવ નહીં માનનારને એ દોષ સંભવતા નથી. કારણ, તેઓ તો કપાયેલ પુચ્છમાં પણ ગિરોલીમાં રહેલા જીવને જ માને છે. તે જીવે કર્મ કરેલ છે, તેનો જ પુચ્છમાં અનુભવ થાય છે. માટે ગિરોલીના જીવનું કર્મ નકામું પડતું નથી ને પુચ્છમાં થતાં સુખદુઃખાદિના અનુભવ માટે નવું કર્મ માનવું પડતું નથી. માટે વિશ્રસાથી, નોજવનો પૃથગભાવ માની શકાય નહીં.”

શ્રી ગુપ્તચરિત્ર મહારાજ અને શ્રી રાહુસ વચ્ચે આ રીતે રાજસભામાં વાદ શરૂ થયો. ગંભીર ધ્વનિથી પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષ થયા, ઘણાં સભાસદો વાદ સાંભળવા એકઠા થયા. રાજાએ સભાનાં અન્ય કાર્યો મૂલતવી રાખ્યાં. સભાનો સમય સમ્પૂર્ણ થતાં સૌ સ્વસ્થાને ગયા. આ રીતે કેટલાય દિવસ સુધી ગુરુ-શિષ્ય વચ્ચે વાદ ચાલુ રહ્યો.

(૮)

“વાદ શરૂ થયા બ્રહ્મા દિવસ થઈ ગયા. છતાં શું કંઈ પણ નીવેડો આવ્યો કે નહીં? કંઈ તાત્કાલિક નિર્ણય થાય એમ લાગે છે કે નહીં” એક જિજ્ઞાસુએ અન્યને પૂછ્યું.

“આ વાદ કેટલા દિવસ ચાલે એ કંઈ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. વાણીના અસ્ખલિત પ્રવાહ વહ્યા જ મળે છે. એમાંથી કોઈ જરી. પણ તર્ક કે યુક્તિમાં પાછા પડતા નથી. એથી લાગે છે કે વાદ સાંખ્યા કાળ સુધી ચાલશે.”

“શું વિષય ચર્ચાય છે? કંઈ વાદ હોય ને ગ્રંથવા જેવું હોય તો જણાવો.”

“મને કંઈ વાદ તો નથી. પણ વાદ રાખવા સાચક જે જે વિષય ત્યાં વાદમાં ચર્ચાય છે તેની હું નોંધ કરી લઉં છું, તેમાં મેં જે લખ્યું છે તે સંભળાવું.”

પ્રથમ દિવસ

નોહવ ઇવથી વિલક્ષણ હોવાથી ભુદો છે એવો પૂર્વપક્ષ શ્રી રાહુમમુનિએ ક્યો. આચાર્ય મહારાજ-લક્ષણભેદે ને દેશભેદે એમ વિલક્ષણતા એ પ્રકારે થાય છે, નોહવમાં કયા પ્રકારની વિલક્ષણતા છે? એવો પ્રશ્ન ક્યો. નોહવમાં બંને પ્રકારની વિલક્ષણતા છે, એવા ઉત્તરનું ખંડન ચાલ્યું. હલન-ચલન-સ્પુરણ-રૂપ લક્ષણ ઇવ અને નોહવમાં સમાન છે, માટે લક્ષણભેદ નથી ને દેશભેદ છતાં તે કેવા પ્રકારનો છે સમ્પદ કે અસમ્પદ, તેના ઉત્તરમાં પૂર્વપક્ષવાદીએ સમ્પદપક્ષ છોડી અસમ્પદનું વિવેચન કરી ઘટાવ્યું. પુનઃ ઉત્તરપક્ષવાદીએ એ વિકલ્પ ક્યાં કે વિશ્વસાથી પૃથગભાવ છે કે પ્રયોગથી? વિશ્વસાથી પૃથગભાવ માનવામાં સુખદુઃખાદિનો સંકર બતાવ્યો. તેને ઇષ્ટ માનવામાં એ દોષોની ચર્ચા થઈ. છેવટ વિશ્વસાથી નોહવનો પૃથગભાવ ન માની શકાય એ સિદ્ધ થયું.

બીજો દિવસ

પૂર્વપક્ષવાદીએ પ્રયોગથી નોહવ ભુદો પડ્યો છે એમ કહ્યું. ઉત્તરપક્ષવાદીએ તેનું ખંડન કરતાં જણાવ્યું જે, ઇવ અમૂર્ત દ્રવ્ય હોવાથી આકાશની માફક તેના ખંડ ભુદો પાડી શકાય નહીં, જે અમૂર્ત દ્રવ્ય છે, જે કાષ્ટએ બનાવ્યું નથી, જેમાં વિકાર જણાતો નથી, જેને વિનાશહેતુઓ સ્પર્શતા નથી, તેના ટૂકડા-ખંડ પણ પડતા નથી ને જેના ટૂકડા-ખંડ પડે છે તેનો સર્વદા-સદન્તર નાશ થાય છે. જે ઇવના ટૂકડા-ખંડ પાડી એકને ઇવ અને એકને નોહવ કહેવામાં આવે તો છેવટ એમ અનેક ખંડો પડી પડીને ઇવનો સર્વથા નાશ માનવો પડશે. જે તેમ માનવામાં આવશે તો જિનેશ્વરે ભગવાને ઇવને શાશ્વત કહ્યો છે-નિત્ય કહ્યો છે તેનો અપલાપ થશે. તેથી જિનમતત્યાગરૂપ એક દોષ. બીજું ઇવને વિનાશી માનવાથી ઇવ મુક્ત થાય છે, તેને મોક્ષ મળે છે એ પણ ન ઘટે. ઇવનો તો નાશ થયો તેથી તે વિઘ્નમાન જ નથી તો મુક્ત થાય કાણ? મોક્ષ મળે કોને? એ બીજો દોષ. ને ત્રીજું તમે આ દીક્ષા પાળો છો, તમે જપ આદિ કરો છો, તે સર્વ વિનાશી આત્મા માનવાથી નિષ્ફળ થશે.” એ પ્રમાણે બીજો દિવસે પ્રયોગથી પણ ઇવથી નોહવનું પૃથક્કરણ ન થઈ શકે એમ સ્થિર થયું.

પછી ત્રીજે દિવસે પૂર્વપક્ષવાદીએ નોહવને સિદ્ધ કરવા ભુદો જ માર્ગ લીધો.

ત્રીજો દિવસ

પૂર્વપક્ષવાદી-ગિરેલીરૂપ ઇવ અને તેનાથી ભુદા પડેલા તેના પુચ્છરૂપ નોહવની

વચમાં કંઈપણ જણાતું નથી માટે બન્ને અત્યન્ત જુદા છે. ઉત્તરપક્ષવાદી-વચમાં કંઈ દેખાતું નથી માટે બન્ને જુદા છે એટલે શું? મધ્યમાં ઔદારિક શરીર નથી જણાતું એ જ કે બીજું પણ કંઈ નથી જણાતું એ જ? કેવળ ઔદારિક શરીર ન જણાય તેથી મધ્યે જીવ નથી એમ કહી શકાય નહીં, કારણ કે જીવને કેવળ ઔદારિક જ શરીર નથી, બીજાં પણ શરીરો છે.

પૂર્વપક્ષવાદી—બીજાં શરીરો છે, તો તે પણ ત્યાં જણાવાં જોઈએ.

ઉત્તરપક્ષવાદી—વૈક્રિય સિવાયનાં બીજાં શરીરો સૂક્ષ્મ છે, ચર્મચક્ષુથી ન દેખી શકાય એવાં છે, શરીર વગરનો જીવ અને સૂક્ષ્મ શરીરવાળો જીવ ઔદારિક કે વૈક્રિય શરીર સિવાય દેખી શકાતો નથી. પણ તેથી તે નથી એમ કહી શકાય નહીં, ભીંત સિવાય દીવાની પ્રભા વચમાં દેખી શકાતી નથી, પણ તેથી દીવા અને ભીંતની વચ્ચે પ્રભા નથી એમ કહી શકાય નહીં. એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજે જીવ અને નોજીવ બન્ને સમ્યન્ધિત છે એ સાબીત કર્યું ને સભા વિસર્જન થઈ.

શ્રી શ્રીહરિમુનિને હંમેશાં છેવટ ચૂપ જ રહેતું પડે છે. આચાર્ય મહારાજ દિન પ્રતિદિન વિજયી બનતા બન્યા છે. એથી એમ લાગે છે કે આચાર્ય મહારાજ પાસે શ્રીશ્રીહરિમુનિ કંઈ કાવશે નહીં.

પછી એથે દિવસે શ્રીશ્રીહરિમુનિએ નોજીવ, જીવથી સર્વથા જુદો થઈને બિન દેશમાં રહેલ છે એ પક્ષનો ત્યાગ કર્યો ને શાસ્ત્રાર્થ શરૂ થયો.

એથે દિવસ

પૂર્વપક્ષવાદી—આપના કથન પ્રમાણે ગિરેલી અને તેના કપાયેલ પુચ્છ વચ્ચે તૈજસકાર્મણ શરીરથી યુક્ત આત્મપ્રદેશો છે, ને તે શરીરો અતિસૂક્ષ્મ હોવાને કારણે બાહ્ય જ્ઞાનથી જણાતાં નથી. આત્મા અરૂપી હોવાથી ગ્રહણ થતો નથી. માટે તે બે વચ્ચે સમ્યન્ધ છે છતાં બન્ને જુદાજુદા દેશમાં રહ્યાં છે તે પ્રત્યક્ષ છે માટે જીવથી નોજીવ ભિન્ન છે.

ઉત્તરપક્ષવાદી—જીવ અને નોજીવ વચ્ચે સમ્યન્ધ છતાં તમે તેને જુદો સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરો છો એટલે શું? નોજીવવાળા વિભાગમાં જીવના થોડા પ્રદેશો છે ને જીવવાળા વિભાગમાં વધારે પ્રદેશો છે માટે બન્ને જુદા છે એમ કહો છો? જો તમે હા કહેતા હો તો એ જ યુક્તિથી એક જ શરીરમાં કે એક જ ઘડામાં સમ્યન્ધ છતાં આગળી, હાથ, પગ, નાક, કાન, આંખ, હોઠ, વગેરે સ્થળમાં ને ઘડામાં કંઠલા વગેરે સ્થળમાં ન્યાં જીવના થોડાથોડા પ્રદેશો છે, ને અજીવના થોડાથોડા પુદ્ગલો છે, તે તે વિભાગો પણ મોટા વિભાગોથી જુદા માની, તેને પણ નોજીવ અને નોઅજીવ માનવા પડશે. એમ માનતા બંધુ જ રાશિ નહીં પણ ઘણી રાશિઓ માનવી પડશે. કદાચ જીવો ઘણાં છતાં ને અજીવો પણ ઘણાં છતાં જાતિની અપેક્ષા જેમ જેમ રાશિ માનવામાં આવે છે, તેમ ઘણાં નોજીવોની અને ઘણાં નોઅજીવોની એક એક રાશિ માનશે તો પણ ચાર રાશિ તો માનવી જ પડશે. એ રીતે પણ તમે ત્રણ રાશિ માની શકશો જ નહીં. એ રીતે એથે દિવસ પૂર્ણ થયો.

આ પછી શાસ્ત્રાર્થમાં નયની અપેક્ષાથી, આગળે પ્રમાણથી નોજીવની સિદ્ધિ કરવા પ્રયત્નો થયા છે. આચાર્ય મહારાજે તે સર્વનું ખેડકું કર્યું છે, વગેરે કહેવે છે. શાસ્ત્રાર્થમાં કોણ વિજયી થાય છે, કોણ પરાજય પામે છે, ને છેવટ પરિણામ શું થાય છે, તે હવે પછી જોઈશું.

शीलदेवसूरिविरचित “विनयंधरचरित्र”

लेखक:—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., Ph. D.

[प्रोफेसर, युनीवर्सिटी ओरियंटल कालिज]

विनयंधरचरित्रको शीलदेवसूरिने सं० १६६४ में समाप्त किया जब वे धग्धर नदी पर बसे हुए सरस्वतीपत्तन अर्थात् सरसा (जिला हिसार)में विराजमान थे। उस समय सम्राट् (जहांगीर) लाहौरमें ठहरे हुए थे। उन दिनों सरसामें जैनधर्मका बड़ा जोर था।^१

“जैन ग्रन्थावली” तथा “जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास”में विनयंधरचरित्रका उल्लेख नहीं मिलता। जहां तक मुझे ज्ञात है, यह ग्रन्थ अभी तक प्रकाशित भी नहीं हुआ। अम्बाला शहरके श्वेताम्बर भण्डारमें इसकी एक प्रति विद्यमान है जो सं० १९६२में किसी प्राचीन प्रति परसे उतारी गई है। इस प्रतिके ५७ पत्र हैं। प्रत्येक पृष्ठ पर १४ पंक्ति, और प्रत्येक पंक्तिमें ४५ के लगभग अक्षर हैं। प्रथम पत्रका पूर्व पृष्ठ खाली छोड़ दिया गया है।^२

शीलदेवसूरि वृद्धगणीय भद्रेश्वर—शिष्य महेन्द्र—शिष्य मेरुप्रभ—शिष्य भावदेवके शिष्य थे। उन्होंने गद्यपद्यमय यह ग्रन्थ संस्कृत—प्राकृतमें लिखा है। एक स्थान पर कुछ हिन्दी पद्य भी हैं। आगमोपनिषद् तथा दूसरे कुछ पाठोंको छोड़ कर शेष ग्रन्थ शीलदेवकी अपनी कृति है। इसकी ग्रन्थाग्रन्थ संख्या

१. पूजानिर्देश यत्र जिनैन्ग्रमन्दिरे सुभ्रावकाः पौषधधारिणः परे।

श्रवत्परं व्रीहिभरश्च वर्धरे सरस्वतीपत्तनसंज्ञके पुरे ॥४६॥

स्नात्राणि प्रत्यब्दमहोमहोत्सवैः श्रीकल्पसूत्रश्रवणस्थितिः परा।

सांवत्सरं पारण[कं] गृहेगृहे श्राद्धैर्धनाढ्यैः सुकृताय दीयते ॥४७॥

शालो विशालो परिखासमन्वितः सद्ब्राह्मणाः क्षत्रियवैश्यमागधाः।

वर्णंतरा जातिरनेककर्मकृच्चारामिकाग्रामततिश्रुतिदिशम् ॥४८॥

सत्पात्रिकागारुडशालिराशयः कार्पासवादीषु कृताश्च सत्फलाः।

पार्श्वे यदीये सधना द्रुमावली सरांसि पङ्केरुहपूरितानि वै ॥४९॥

सम्राजि तेजोभरपूरिते वरे मनोहरे लाभपुरे च तिष्ठति।

अत्रत्य लोके धनधान्यसंकुले वसत्यजस्रं निरुपग्रवे सुखम् ॥५०॥

संवत्सरे चाब्धिरसंतुर्धन्त्रमस्संख्येयके माधवमासि पञ्चमी।

तस्यां सतीन्दौ मधवाख्यभे शुभे योगे सुसिद्धे चरितं समर्थितम् ॥५१॥

२. “पञ्जाब जैन भण्डारसूचि,” लाहौर, सन् १९३९, पृ. ९७, १३७।

२२८५ है। इसमें सर्ग, अध्याय, प्रकरण आदि भाग नहीं हैं।^३

नामको तो यह विनयंधरचरित्र है, परन्तु इसमें विनयंधरके जीवनकी केवल एक—दो घटनाओंका उल्लेख है, और वह भी अति संक्षिप्त। शेष समग्र ग्रन्थमें नीतिवाक्य, दृष्टान्त, ज्ञात, सूत्रपाठ आदि भरे पड़े हैं। आधेसे अधिक तो प्रस्तावना मात्र है जिसमें धर्मका लक्षण धर्मी—अधर्मी जनोकी संख्या, कान्यके गुण, वक्ता—श्रोताका लक्षण, सम्यग् दर्शन ज्ञान चारित्रका वर्णन और अन्तमें पांच प्रकारके दानका स्वरूप बतलाया है। दानके प्रसंगसे पत्र २९(ख) पर विनयंधरका चरित्र आरम्भ होता है। यथा—चम्पानगरीमें धर्मबुद्धि राजा राज करता था। विजयन्तो उसकी रानी थी। उसी नगरीमें इन्ध नामी शेट रहता था। पूर्णयश उसकी भार्या थी। उनके एक पुत्र

३. श्रीमद्वृद्धगणे गुणेशगणभृद् भद्रेश्वरः स्वरिराट्,
तत्पट्टेऽथ मुनीश्वरः समभवत् स्वरिर्महेन्द्राभिधः।
श्रीमेरुप्रमस्वरयश्च मुनिदेवाख्याः सुपुण्यप्रभाः,
सूरीन्द्राः किल कालिकार्यसदृशाः श्रीभावदेवाह्वयाः ॥५२॥
तच्छिष्यैरिह स्वरिभिर्मृदुधिया श्रीशीलदेवाह्वयै—
श्छन्दोभिर्निजदब्धवृत्तरचनासंमीलनाय स्फुटम्।
सिद्धान्तोक्तसुदण्डकाश्च कुहचिद् राज्ञान्तगाथाः पुनर्,
गद्यं पद्यमिदं चरित्रमखिलं ग्रन्थोक्तिभिर्भाषितम् ॥ ५३ ॥
श्लोका वृत्तानि गाथाश्च संस्कृतं प्राकृतं कचित्।
दीधकानि कथावार्ता नूतनेयं च मत्कृतिः ॥ ५४ ॥
आलापकांश्च ग्रन्थेस्मिन्नर्थयुक्तान् सगाथकान्।
अणिमामहिमाश्लोकं विहायान्यकृतिर्न हि ॥ ५५ ॥
अर्हद्वचनविरुद्धं यत् किञ्चित् कापि जल्पितम्।
मोहाज्जिनवरसाक्षिकमधुना मिथ्या मे दुष्कृतं त्रिविधम् ॥ ५६ ॥
ये मत्तोधिकपण्डिताश्च कवयस्तैर्मत्कृपा मानसे,
कर्तव्या च समैः समत्वममतावद्यं परामृश्य तत्।
शुद्धं वाक्यमवेक्ष्य तत्परधिया संस्थापनीयं तथा,
छिप्रग्राहकदुर्जनास्तु सुजनाः केचिद् गुणग्राहिणः ॥ ५७ ॥
त्रे सदृशं च त्रिशती पञ्चाशीत्यधिकाः पुनः।
प्रत्यक्षरं गणनया ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ॥ ५८ ॥

इति दानोपदेशो विनयंधरचरितं संपूर्णम् ॥

नोट—श्लोक ५३ में “कुहचिद्” वैदिक प्रयोग है।

कुटर्नोट १ और ३ के पद्य ग्रन्थकारकी प्रशस्ति है।

उत्पन्न हुआ जिसका नाम विनयधर रखा गया । आगे उसके लालन-पोषणका वर्णन है । पाठशालामें जाकर उसने क्या २ विद्या पढ़ी यह और औत्पत्तिकी, वैनयिकी आदि बुद्धियोंके दृष्टान्त सहित लक्षण दिये हैं ।

पत्र ३८(क) पर विनयधरके गुणवर्णन किये गये हैं । अब विनयधर जवान हो गया था और उसका चार युवतियों—तागा, श्री, विनया और देवीके साथ विवाह कर दिया गया । अब विनयधर बड़े आनन्दसे रहने लगा ।

एक दिन राजसभामें वार्ता चल रही थी कि हमारे नगरमें सबसे सुखी कौन है । लोगोंने विनयधरका नाम लिया । किसीने उसके शारीरिक बल और रूपकी प्रशंसा की । किसीने उसके बुद्धि, धैर्य, क्षमा आदि गुणोंकी श्लाघा की । एकने कहा कि उसके घरमें अगणित धन है और वह सदा दान देता रहता है । एक दुष्ट व्यक्तिने उसकी स्त्रियोंके रूप और यौवनका वर्णन किया । यह सुनकर सब लोग चकित हुए, परन्तु राजाके हृदयमें कामवासना उत्पन्न हो गई । वह इन स्त्रियोंको हरण करनेका उपाय सोचने लगा । अन्तमें उसने अपने एक विश्वासपात्र नौकरको कहा कि तुम विनयधरके साथ कपट-मैत्री डाल लो और अवसर पाकर भोजपत्रके टुकड़े पर उसके अपने हाथसे यह गाथा लिखवालो । फिर वह भोजपत्रका टुकड़ा मुझे लाकर दे देना ।

गाथा—पसयच्छि रइविचक्रिखणि अज्ज अभग्गस्स तुह दुस्सह विरहे ।

सा जामिणी तिजामा वि जाम सहस्सव्व मह जाया ॥

[पत्र ४३ (क), पंक्ति ७]

भावार्थ—हे मृगनयने, रतिविचक्षण, आज मुझ अभागको तैरे दुस्सह विरहके कारण यह तीन पहरकी रात हजार पहर वाली हो गई है । ४

नौकरने राजाकी आज्ञाका पालन किया । जब उसने विनयधरके हाथसे यह गाथा लिखवा कर राजाको दी, तो राजाने उसे रानीके पास भेज दिया और शोर मचा दिया कि विनयधरने रानीके प्रति प्रणयपत्र भेजा है । शट राजसभा करके पत्र पंचोंके आगे रख दिया और कहा कि इस पत्रको देख कर सच २ बतलाओ कि यह पत्र विनयधरके अपने हाथका

४. “पसयच्छि” शब्दके तीन अर्थ हो सकते हैं—

१. पसय = मृगविशेष (देशीनाममाला ६, ४) अतः “पसयच्छि” = मृगाक्षी

२. पसय = प्रसूत; अतः “पसयच्छि” = दीर्घाक्षी

३. पसय = प्रसव, कमल; अतः “पसयच्छि” = कमलाक्षी ॥

लिखा है या किसी दूसरेके। पत्र देखकर सभी लोग चकित हो गये, क्योंकि अक्षर तो विनयंधर ही के थे पर किसीको विश्वास न होता था कि विनयंधर भी ऐसा काम कर सकता है। लोगोंने राजाको समझाया कि विनयंधर बड़ा धर्मात्मा और सदाचारी है। वह ऐसा दुष्ट कार्य कभी नहीं कर सकता। यह निःसन्देह किसी कपटीका काम है। राजाने लोगोंकी बातको नहीं माना। उसने ज़बरदस्ती विनयंधरकी खियोंको अपने अन्तःपुरमें डाल लिया और विनयंधरके घरवारको मोहरबन्द कर दिया।

अब रात्रिके समय राजा अपनी पाशवी तृष्णा मिटानेको विनयंधरकी खियोंके पास गया। उन्होंने राजाको बहुत उपालम्भ दिया और कहा कि राजा तो प्रजाका रक्षक होता है, न कि भक्षक। इस प्रकारकी भर्त्सना आदिमें रात व्यतीत हो गई और राजा लज्जित हो कर पीछे आ गया। जब प्रातःकाल उसने खियोंको राजसभामें बुलाया तब उसने देखा कि वे बिल्कुल कुरूप हैं। राजाको अपने किये पर अफ़सोस हुआ। इतनेमें सूरसेनसूरि नगरमें पधारे। राजा उनके दर्शनार्थ गया। सूरिजीने धर्मोपदेश दिया। तदनन्तर राजाने सूरिमहाराजसे पूछा कि विनयंधरने कौनसा पुण्य किया है जिसके प्रभावसे इसने ऐसी ऋद्धि पाई है। इस पर सूरिजीने कहा कि विनयंधरने अपने पूर्व जन्ममें तीर्थंकर महाराजको दान दिया था, उसीका यह फल है। यह सुन कर राजाको वैराग्य हो गया। उसने अपने पुत्रको राज्यसिंहासन पर बिठलाया और आप दीक्षा ले ली। इधर विनयंधर भी दीक्षा लेकर मोक्ष को प्राप्त हुआ।

यद्यपि कथाकी दृष्टिसे यह ग्रन्थ कुछ अधिक रोचक नहीं, तथापि इसमें स्थल २ पर आये हुए दृष्टान्त और नीतिवाक्य बड़े सरस हैं। किसी आगामी अङ्कमें इनकी कुछ बानगी पाठकोंको भेंट की जावेगी।

६. नेहरू स्ट्रीट, कृष्णनगर, लाहौर.

स्वीकार

१. सद्गतिनी यात्री—पू. सु. भ. श्रीमहिमाविनयलता उपदेशार्थी प्रकाशक—श्रीजैनसेवा समिति, वाया-मोडासा, टीरोछ. प्रथम संस्करण १७६१ में (संस्कृत) कतिवाक्य रायचंद के द्वारा ०-१-६ नी. टी.टी.टी. प्रकाशकानी में २० अक्षर छ.)

(२) महावीर जीवनी प्रभा (३) संतज्योत्सव परिहार—लेखक पूज्य मुनिमहाराज वीरपुत्र आनन्दसागरजी महाराज, प्रकाशक वीरपुत्र आनन्दसागर जैनमंदार, कौटा (राजपूताना) में ८।

ઉપાધ્યાય શ્રી જ્ઞાનસાગરજી ગણિકૃત તીર્થ માલા-સ્તવન

[વિ. સં. ૧૮૨૧માં રચાયેલા એક મહત્વની કાવ્યકૃતિ]

સંપ્રાદેક તથા સંપ્રાદેક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયતવિજયજી મહારાજ

આ તીર્થમાલા-સ્તવન શ્રી વિજયધર્મલક્ષ્મીજ્ઞાનમંદિર, ખેલનગંજ, આગરાના હસ્તલિખિત પુસ્તકોના સંગ્રહમાંની એક પ્રતિના આધારે ઉતારવામાં આવ્યું છે. કલશમાં આપેલ “શ્રી પૂન્યસાગર-સૂરિરાજે પાઠક જ્ઞાનસાગર ગણિ” એ ઉલ્લેખ મુજબ આ સ્તવનના રચયિતા શ્રી પૂન્યસાગરસૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જ્ઞાનસાગર ગણિ છે. અને એની રચના ‘મહીયુગ્મનાગચંદ્ર વર્ષે’ એટલે વિ. સં. ૧૮૨૧ માં કરવામાં આવી છે.

આ સ્તવનમાં કીકાના પુત્ર કચરાએ કાઢેલ સંઘનું વર્ણન છે. અને સંઘના પ્રયાણમાં આવતાં નહાનાં મોટાં ગામોનાં અને સઘ સાથે ગયેલ મુખ્ય મુખ્ય પુરુષોનાં ઉલ્લેખ છે. આ રીતે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ સ્તવન ઉપયોગી છે. ભાષાની દૃષ્ટિએ પણ એની ઉપયોગિતા ઓછી નથી. કવિત્વની દૃષ્ટિએ સ્તવન એટલું ભાવપૂર્ણ છે, કે જે વાંચનાં સંઘનો ચિતાર નજર સામે તાદ્રશ ખડો થાય છે.

આ સ્તવનના કર્તા સંઘધી તથા બીજી કેટલીક જાણવા જેવી હકીકતો સંઘધી વિવેચન કરવાનું, સ્તવન પૂરું અપાય ત્યાંસુધી મોકક રાખીને અત્યારે તો મૂળ સ્તવન જ આપવામાં આવે છે. સ્તવનમાં આવતા કેટલાક શબ્દોના ચાલુ ભાષાના પર્યાયો તે તે સ્થળે આપીને આ સ્તવનને સમજવું સરળ પડે એવા પ્રયાસ કર્યા છે.

ગોહીપાર્શ્વનાથાય નમઃ

કુહા

સ્વસ્તિ શ્રી સુખ સંપદા, દાયક અનુદિન જેહ;	
કલિયુગ કલ્પલતા પરિં, નમો નમો વામેય.	૧
મંત્ર યંત્ર યક્ષ દેવતા, કલિયુગ મંદા તેહ;	
જગે જગ એક જિનવરુ, તેવીસમો ગુણગેહ.	૨
પરતા પૂરણ પરગડો, સમર્થ સાર કરત;	
ઈહ પરલોકનો ભય સવિ, ભાંજે એ ભગવંત.	૩
ધવલ ધિંગ ગોડી ધણી, અડવડીઆં આધાર;	
ભાવે ભગતિ ભગવંતની, કરતાં લહે સુખસાર.	૪
શ્રીગોડીપ્રભુ ગાયવા, સુખ મન ઉમંગ ધરંત;	
શક્તિ નહીં પણ ભગંતથી, કહું કિંચિત વિરંત.	૫
પટણી સા કીકા તણો, કચરો સુગુણ નિધાન;	
નિજ બંધવ ર્યું પરવર્યો, શેત્રુંજી ધરતો ધ્યાન.	૬

તે તે કડીમાં આવતા શબ્દોના પર્યાયો અને બીજી જાણવા યોગ્ય હકીકત યોગ્યડા [] કૌંસમાં તે તે કડીનો અંક આપીને નીચે આપવામાં આવે છે.

કુહા [૧] અનુદિન=રોજરોજ. પરિ=જે-જેવું; વામેય=વામા દેવીના પુત્ર-શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુ [૩] પરતા=પરચા-અમલકાર. પરગડો=પ્રગટ-મહેર. સાર=સહાય. [૪] અડવડીઆં=રખડીરખડીને થાકેલાં-અસહાય. [૫] વિરંત=વૃણંત. [૬] પરવર્યો=પરિવાર યુક્ત-સહિત.

સકલ સંઘ મિલિ તેહને, સંઘપતિ તિલક તે કીધ; ૭
 શ્રી શૈત્રુજ ગિરિ લેટીને, જગમાં સુજસ તે લીધ.
 તસ સુત તારાચંદ લલો, એક દિન કરે વિચાર;
 શ્રીગોડી-પ્રભુ લેટીધ, સકલ હુઈ અવતાર. ૮
 ફતેચંદ કાકા પ્રતે, વીનતી કરે કર જોડિ;
 કરો પસાય જિમ મન તણા, પુરુષ વંછિત કોડિ. ૯
 વલતું કાકા ઇમ ભણે, પુત્ર સુણો સુજ વાત;
 સુજ જોઠાં તુમે હર્ષથી, કરો જિનેસર યાત્ર. ૧૦
 જે જે મનોરથ ઉપજે, તુમ મનમાંહે જેહ;
 તે તે સવિ સફલા કરો, મૂકી મન સંદેહ. ૧૧

ઢાલ ૧

(નમો નમો રે શ્રી શૈત્રુજ ગિરિવર—એ દેશી.)

ધન ધન શ્રી જિનશાસન જગમાં, સકલ સિદ્ધિની ખાણુ રે;
 તીર્થસેવન પવયણુભત્તિ, કરતાં લહે ધ્રુવ ઢાણુ રે. ધન૦ ૧
 ઢાહોપશમ મલ તુણા નાથે, વાસે સુગુણ સુવાસ રે;
 તીરથ ફળ જાણી સંઘ સાથે, કરતાં ગુણ ઉલ્લાસ રે. ધન૦ ૨
 પંચમે આરે પાટણુ-પુરનો, સંઘવી કચરો સાહ રે;
 તસ સુત તારાચંદ સવાઈ, ધન લક્ષ્મીનો નાહ રે. ધન૦ ૩
 આદિલ(મ) જિનપતિ દેહરે જઈને, યાત્રા નવાણુ કીધ રે;
 વળી વિસ્તારે મેસ્ત્ર મહોત્સવ, કરી ભયો પરિવલ ચિત રે. ધન૦ ૪
 ત્યાગી સોભાગી ગુણનો રાગી, જાગિ મતિ એક દિન રે;
 તીરથમાલા શ્રીસંઘ સંયુત, લેટું થીર કરી મન રે. ધન૦ ૫
 પંચમે આરે પરગટ પરતો, શ્રીગોડીમંડળ દેવ રે;
 સંઘ ચતુરવિધ સાથે લેઈ, યાત્રા કયું સુભ દેવ રે. ધન૦ ૬
 ઇમ વિમાસી માગસર સુદિમાં, સાતમને સોમવાર રે;
 શ્રી શાંતિનાથ પ્રાસાદે મહોત્સવ, સ્નાત્ર અઢોતરી સાર રે. ધન૦ ૭
 તિથે વેલા સંઘવી તિહાં આવી, જિન વાંદી કહે એમ રે;
 થલપતિ લેટણુ હુએ ઉમાહો, આવજ્યો ધરી પ્રેમ રે. ધન૦ ૮

[૬] પસાય=પ્રસાદ-કૃપા. [૧૦] વલતું=જવાબમાં.

ઢાલ ૧ [૧] પવયણુભત્તિ=પ્રવચનભક્તિ-શાસનની સેવા. ધ્રુવઢાણુ=નિશ્ચિત સ્થાન-મેક્ષ

[૨] ઢાહોપશમ=ઢાહતી શાંતિ. [૩] સવાઈ=સવાયો-ચલિત્વનો. નાહ=નાથ. [૪] પરિવલ=આગ્રહનું મુળ પ્રયાસમાં નથી આવતું, પણ એનો ભાવ-આનંદિત-હર્ષિત એવો લાગે છે.
 [૫] તીરથમાલા=તીર્થોની સમૂહ. અઢોતરી=અષ્ટોતરી સ્નાત્ર [૮] ઉમાહો=ઉમંગ-મનોરથ.

સુવિહિત સૂરિ ચ્યારેને' તિહાંકિણુ, ઇમ કહે' જોડી પાણુ રે;
 ભગવન શ્રીસંઘ સાથે' આવો, મુજ વિનતિ ચિત્ત આંણુ રે. ધન૦ ૯
 શ્રી વિજયનાનંદ પટોધર પ્રગટ, શ્રી વિજયઉદયસૂરિરાજ રે;
 શ્રીઉદયસાગરસૂરિ અંચલગછનો, નાયક સવિ સિરતાજ રે. ધન૦ ૧૦
 સાગરગછપતિ ગૂરુ સવાઈ, શ્રી પૂન્યસાગર સૂરિરાય રે;
 આગમગછપતિ સિંહરત્નસૂરિ, એ ચ્યારે' હર્ષિત થાય રે. ધન૦ ૧૧
 કહે' સંઘવી ધન જન્મ તુંમારો, સફળ થાઓ જગીશ રે;
 વલી વલી બહુલી સાસન ઉન્નતિ, કરજ્યો એ આસીસ રે. ધન૦ ૧૨
 ગુરુઆસીસ લેઈ ઘર આવી, સાહમીવછલ કીધ રે;
 કંકોતરી દેશ દેશ પઠાવી, સખલ સખલ કીધ રે. ધન૦ ૧૩
 પ્રતિ ચૈત્યે' અઠાઈ મહોત્સવ, વહિ બીજે' ગુરુવાર રે;
 સંઘ સહિત મહા મહોત્સવે', કીધા ડેરા ગાંમ કત્તાર રે. ધન૦ ૧૪
 ગ્રામધિપ સંઘવિ જસ નિસુણી, માફ કર્યું' તિણું દાંણુ રે;
 વસ્તુ ક્રિયાણું બહુલાં લેઈ, દિન ત્રિણુ લોક મંડાણુ રે. ધન૦ ૧૫
 ચ્યારે' ગણપતિ સાથે' લીધા, સંઘવી હર્ષ અપાર રે;
 વસ્ત્ર અશન ડેરાદિક ભગતિ, કીધી ચિત્ત ઉદાર રે. ધન૦ ૧૬
 સંવેગી ગીતારથ સોહે', ખુશ્યાલવિજય પંન્યાસ રે;
 સાધર્મી' સાથે' સહુ લીધા, ભાલતા પ્રભુગુણ લાસ રે. ધન૦ ૧૭
 સૂરતિના વ્યવહારી મોટા, સેજવાલાં બહુ લીધ રે;
 સા હીરા સલાકુલમંડન, સંઘ ચિંતક તસ કીધ રે. ધન૦ ૧૮
 મહેંતા ગોડીદાસ સુત તે રૂઝો, મેહતા નાહલચંદ રે;
 તિંમ વળી સાહ લખમીચંદ બીરજી, વર્ધમાન લીલા-

આણુંદ રે. ધન૦ ૧૯

હીરા કપૂર ને' ઝવેર મોઢી, સાહ ગલાલ કપૂર રે;
 જગુભાઈ ને' ડાણાભાઈ, જવેર કુસલ સનૂર રે. ધન૦ ૨૦
 લાલચંદ અખખા વંશ વિભૂષણુ, સા નાનચંદ પ્રસિદ્ધરે;
 સોની લાલચંદ જવેર દમણીઓ, શેઠ ચંદરસિંઘ સમૃદ્ધ રે. ધન૦ ૨૧
 પાનાચંદ કુપરચંદ વારુ, સા રૂપા વીરચંદ રે;

[૯] તિહાંકિણુ=ત્યાંકણુ-ત્યાં. પાણુ=પાણિ-હાથ. આણુ=આણી-લાવી. [૧૨] જગીશ=આ
 શબ્દનું મૂળ ખ્યાલમાં નથી આવતું, પણ તેનો અર્થ આશા-લાવના એવો કંઈક થાય છે.
 [૧૩] સાહમીવછલ=સ્વામિવાસલ્ય. સખલ=તૈયારી. [૧૪] ડેરા=પડાવ. [૧૮] સેજવાલા=
 વાહન-વિશેષવાલાં. સંઘચિંતક=સંઘની ચિંતા કરનાર. [૨૦] સનૂર=તેજસ્વી. [૨૧]
 દમણીઓ=દમણગામનો.

લાલ પ્રતાપ નેં દુલભ સોભા, સા કસ્તુર અભયચંદ્ર રે. ધન૦ ૨૨
ધરમચંદ્ર શીવચંદ્ર ધનજી રડા, વોહરા કેસરી જાણુ રે;
લાલચંદ્ર વર્ધમાન હેમચંદ્ર સખખર, હર્ષચંદ્ર-

સભાશુભાંણિ રે. ધન૦ ૨૩

જવેરપુ(ખુ)સાલ વપત સતાચંદ્ર, જવેર અમરચંદ્ર જાણિ રે;
મહુકે રૂપચંદ્ર ગોપાલ વિઠલ, ઈંદ્ર ત્રિકુમ મન આણિ રે. ધન૦ ૨૪

નથુભાઈ અદાસા સંયુત, જગજીવન લખમીચંદ્ર રે;

ઇમ અનેક વ્યવહારી મોટા, આવ્યા ધરીય આનંદ રે. ધન૦ ૨૫

જગજીવન કુલભૂષણ ભૂષણ, સાહસીકમાં સીરહાર રે;

સંઘવી તેહથી સંકેત કીધો, વિગતેં કરીય વિચાર રે. ધન૦ ૨૬

રાજનગરમાં આવી મલન્યો, સાહ પુ(ખુ) રચાલચંદ્રને જોડિ રે;

તવ ભૂષણ કહેં સુખેં સિધાવો, વરતો આનંદ કોડિ રે. ધન૦ ૨૭

એમ વ્યવસ્થા સર્વ કરીને, ગાંમ તે વોહરા કઠો(ર)રે;

પ્રથમ પ્રયાણુ આંમ સમીપે, ડેરા કીધા સુભ ઠોર રે. ધન૦ ૨૮

રાતિ દિવસ શ્રી સંઘનેં અહનિશ, કરતો સાર સંભાલ રે;

ઘોઘાવાસી સંઘમાં સૂરો, કેસવજી કોટવાલ રે. ધન૦ ૨૯

જિનવર ચૈત્ય તિહાં જીહારી, સનાત્ર મહોત્સવ કીધ રે;

ગોલ લહેંણી મૂળજી સૂરચંદ્રની, સંઘના મનોરથ સિદ્ધ રે. ધન૦ ૩૦

પહેલી ઠાલેં ઇમ સંઘવીનેં, સકલ સંઘ મિલિ ત્યાંહ રે;

ધન ધન સંઘવી જનમ તુંમારો, કીધં આસીસ ઉછાહ રે. ધન૦ ૩૧

કાલ ૨ (કુહા)

જિનવર પૂજનેં જિમેં, સંઘવી તારાચંદ્ર;

દેવલ લીધું કીપતું, તે ટાલેં ભવકંદ. ૧

સંઘવી સુત ધરચંદ્રજી, અશ્વ ચઢ્યો તે સુહાય;

આગલ સંઘ વલાવતો, સહૂની ખભર ચિત્ત લાય ૨

સંઘવી કચરાસાહનો, અંધવ ગુણુઅગાહ;

તિહાં વોલાવણુ આવીઓ, સંઘવી રૂપેસાહ. ૩

સંઘવીઈ કાકા તણા, ચરણુ નમી સુખદાય;

કહે હું ભવ સફલો કરું, પાંખી તું મે પસાય. ૪

કાલ ૨ કુહા [૧] જિમેં=જમે. [૨] સુહાય=શીખે [૩] ગુણુઅગાહ=ગુણુઅગાધ-
મુશુનો દરિયો. વોલાવણુ=વળાવવા માટે.

(માહરી સહીરે સમાંણી—એ દેશી.)

તવ કાકા કહેં ઇણી પરેં વાંણી, ધન તુમ પુત્ર કમાણી રે, ધન ધરમના રાગી—
 ધન તુમ બુદ્ધિ ધન તુમ ઇહા, ચિત્ત સુદ્ધિ ધન દીહા રે. ધન૦ ૧

સફલ કરો મન ચિંતિત યાત્ર, ફર ન કરજો તિલમાત્ર રે; ધન૦
 ઇહાં ગૃહકાજ સવી અમ્હેં કરસ્યું, તુમ અનુમતિ કરી ચિત્ત વરસ્યું રે. ધન૦ ૨

વિધિમાર્ગે સવિ કરણી કરજ્યો, જિન આણા ચિત્ત ધરજ્યો રે; ધન૦
 ઇહ પરલોક નીદાન ન ધરજ્યો, સુધ ઉપયોગી ગુણ વરજ્યો રે. ધન૦ ૩

મનમાં ન રાખસ્યો કોઈ સંકા, કરો યાત્રા દેઈ ડંકા રે; ધન૦
 શાસનઉન્નતિ લાલ કમાઈ, કુશળે આવજ્યો નિજઘર ભાઈ રે. ધન૦ ૪

ઈમ કાકેં તિહાં અનુમતિ દીધી, તે સંઘવીઈ હવેં લીધી રે; ધન૦
 સંઘવી કહેં એ બલ નવી માહરૂં, એ સવી પૂન્ય તુમારૂં રે. ધન૦ ૫

તાતજી છત્ર છતઈ સવિ સાચું, મન ચિંતિત ન રહેં કાચું રે; ધન૦
 ઘરચિંતા સુજ કુંજી ગણાઈ, જેહનેં જીવેર સરિખા ભાઈ રે; ધન૦ ૬

તાત સીખામણિને ધરી માથેં, જે મેલેં મહોદય સાથેં રે; ધન૦
 ધરમ સુલભ ગુણ જેહથી થાવેં, તેહથી તુમ શોભા આવેં રે. ધન૦ ૭

તે મારગ અમ્હેં નિત અનુસરસ્યું, પામ્યો ભવ સફલો કરસ્યું રે; ધન૦
 ઇમ પડુત્તર દેઈ સીદ્ધા, સેજવાલાં ખેડતાં કીધાં રે. ધન૦ ૮

પટ્ટણવાસી બોધલસા આવ્યો, નવસારીનો સંઘ લાવ્યો રે; ધન૦
 હમણુ ઘણુ દીવી ગાંમનાં લોકા, મલીયા થોકેં થોકા રે. ધન૦ ૯

બ્યાહારા નેં સોનગઢના વાશી, આવ્યા તિહાં ઉલ્લાસેં રે; ધન૦
 રાંનેર ને વરિયાવજ કરાં, ઇમ બહુ ગામ ભલેરાં રે. ધન૦ ૧૦

શ્રીસંઘ સકલ મલિ જિનગુણ ગાવેં, સંઘવી હરખીત થાવેં રે; ધન૦
 શ્રીફલ આપીનેં કાકા વલીયા, શુભ શુકનેં સંગવી ચલિયા રે. ધન૦ ૧૧

તિણેં દીનેં ચોકી ડેરા દીધા, દાંણીઈ ખેડોલ કીધા રે; ધન૦
 દિન એક સંઘ તિણેં અડકાવ્યો, સંઘવીના મનમાં નવી લાવ્યો રે. ધન૦ ૧૨

મૂહ માંગ્યું ધન તેહનેં આપી, સંઘ આખર ચિર થાપી રે; ધન૦
 પ્રભાતે પાનોલી ગામેં આવ્યા, આતપ બાંણી તિહાં ઠાવ્યા રે. ધન૦ ૧૩

વળી પ્રભાતેં સંઘ સિધાવ્યો, ગાંમ અંકલેશ્વર આવ્યો રે; ધન૦

ઠાલ ૨ [૧] ઇણીપરે=આ રીતે. દીહા=દિવસ. [૩] નીદાન=નિવાળું, કાષ્ટપણ ધર્મ-
 કાર્ય કરતી વખતે, આ લોક કે પરલોકમાં તેતું અમુક વિશિષ્ટ ફળ આહવાથી તે ધર્મ-
 કાર્યતું ખરું ફળ મળતું નથી. ધર્મક્રિયા કરતી વખતે આવી ઇચ્છા કરવી તેને નિવાળું
 કહે છે. [૬] કુંજી=શી. [૮૮] પડુત્તર=પ્રત્યુત્તર=જવાબ. ખેડતાં=ચાલતાં. [૧૨] તિણેં=તે.
 ચોકી=ચોકમાં. ખે કાલ=કાલ-વચન વગરનો, વચનભંગ. [૧૩] મૂહમાંગ્યું=મોઢે માંગ્યું.

દેહરાં ચ્યાર તિહાં જૂહાર્યાં, રેવા તટ કીધા ઉતારા રે. ધન૦ ૧૪
 ગામોગામ દેવલ જે નીરખે, લેટ રૂપીઓ મુકી પરભુ પરખે રે; ધન૦
 યાચક દાન દે તો અતિ હરખે, માનું આપાઠો જલધર વખે રે. ધન૦ ૧૫
 ભરખચે મજબુદાર કહાવે, ભાઈદાસ નામ ધરાવે રે; ધન૦
 તસ સુત ભૂષણદાસ તે ભાવે, સાહમીઓ બહુ લાવે રે. ધન૦ ૧૬
 સા મૂલચંદ લાલદાસ જ કેરો, સંઘલકિતને લલેરો રે; ધન૦
 મહાજન લોક તિહાં બહુ મલિયા, સંઘદેખણ હલકલિયા રે. ધન૦ ૧૭
 પ્રભાતે ભરખચે આવ્યા, ચૈત્ય પંચ જૂહારી સુખ પાવ્યા રે; ધન૦
 સત્તાવીસ દેરાસર દેખી, હરખ્યા ગુણ ગવેષી રે. ધન૦ ૧૮
 દિન તિન તિહાંથી સંઘ સિધાવ્યો, ગામ ટંકારીઈ આવ્યા રે; ધન૦
 બીજે દીન મીયાંગામને નિકટે, સંઘ ઉતરીઓ ગહગટ્ટે રે. ધન૦ ૧૯
 સાંહમીઈ ખારિઈ કીધું, સંઘવીઈ લેટણું દીધું રે; ધન૦
 કહે ખારિઓ ગોડી પ્રભૂ મિલીઓ, આજ મનોરથ ફલીઓ રે. ધન૦ ૨૦
 એક દેહરું દેરાસર એક, સંઘે લેટ્યા ધરીય વિવેક રે; ધન૦
 લહેણી ધીની સા મંડણું કીધી, પ્રભાતે ચઢાઈ સીદી રે. ધન૦ ૨૧
 ગામ ઇંટોલે ચઉદિસ આવ્યા, ચૈત્ય એક લેટી સુખ પાવ્યા રે. ધન૦
 વખત સભાચંદ ગોલ લહેણી કીધી, તિહાંથી વટપદ્રની વાટ તે
 લીધી રે. ધન૦ ૨૨
 માધવજીને ગલાલચંદ ગાંધી સંઘાટે, નાથા માણુકચળની
 જોડે રે. ધન૦
 કુશળ ગોડી ને મૂલચંદ હખા, મોદી ડુંગરસી સરખા રે. ધન૦ ૨૩
 ઇત્યાદિક સામીઈ આવ્યા, સંઘવી તણે મન લાવ્યા રે; ધન૦
 ચિરાદિક લેટણુ બહુ લાવ્યા, સંઘ દેખી સુખ પાવ્યા રે. ધન૦ ૨૪
 દેહરાં પાંચ તિહાં મોટાં ઝાર્યાં દાદો પાસ નિરખી દિલ કાર્યા રે; ધન૦
 બીજાં દેરાસર દીઠે જગીસ, વંદ્યા તિહાં અઠાવીસ રે. ધન૦ ૨૫
 સા ડુંગરસી કરે તિહાં લહેણી, ગોલ તણી જસકહેણી રે; ધન૦
 રાય ગોવિંદ ને તસ પ્રધાન, સંઘવીને દે બહુ માન રે. ધન૦ ૨૬
 (ચાલુ)

[૧૪] રેવાતટ=રેવાનદીનો કિનારો. [૧૫] આપાઠો જલધર=આપાઠી મેઘ. [૧૬] સાહમીઓ=સામૈયું. [૧૭] હલકલિયા=હાંફળાફાંફળા થતાં-ઉતાવળા. [૧૮] ગવેષી=એકતે. ગહગટ્ટે=ગહેંગટ-ઉલ્લાસપૂર્વક:સાહમીઈ=સામૈયું. લહેણી=લહાણી-પ્રભાવના, તે વખતે ઘી અને ગોળની પ્રભાવતા કરવાને રીવાજ હશે એમ આ ૨૧ અને ૨૨ મી કડીમાંના ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે. [૨૨] વટપદ્ર=વડોદરા. [૨૪] સામીઈ=સામે. ચિરાદિક=વસ્ત્ર વગેરે. લેટણુ=લેટણું-લેટ. [૨૫] ઝાર્યાં=જૂહાર્યાં-વાલાં. [૨૬] રાય=રાજા. જસકહેણી=યશોભાવનારી.

नाम और मूर्ति दोनों मंजूर होने चाहिए

लेखक:-पूज्य मुनिमहाराज श्री विक्रमविजयजी

(गतांसे समाप्त)

निक्षेप भेदसे, दूसरे सदृश नामकी अस्मरणीयता बताई है, यह कोई स्वरिजीके कथनसे नई बात नहीं है। पूजनीय तो मुख्यतः भाव ही है, 'मात्र भाव ही है' यह बात गलत है। 'आत्माका परिचायक नाम ही स्मरणीय है' यह लेख भी गलत है, क्योंकि भाव भगवानका परिचायक शास्त्र भी स्मरणीय होता है, पुद्गलमय तदाकार शून्य नाममें जिस प्रकार भावार्हतका अभेद है, उसी प्रकार मूर्तिमें भी तदाकार भी है, तो क्यों अभेद नहीं हो सकता है? और जिस प्रकार नामका और भावार्हतका वाच्य-वाचक भाव संबंध है उसी प्रकार मूर्ति (स्थापना)के साथ भी स्थाप्य-स्थापकभाव संबंध है, इसलिये कल्पित आकृतिके अलावा अन्य कोई संबंध नहीं है, ऐसा कहना भी न्यायानभिज्ञताका सूचक है। और आपने मूर्तिमें आकृतिका संबंध मान लिया, किन्तु किसकी आकृतिका संबंध माना है? यह लिखना चाहिए। जिसकी मूर्ति है उसकी आकृतिका संबंध है? कि जिस किसकी आकृतिका? वाच्य-वाचकभाव संबंध ही मान्य नहीं है, अपर संबंध मान्य है, इसमें कोई नियामक नहीं है, भगवद् आदिकी स्थापना अनुपकारिणी है, ऐसा कहोगे तो नामस्मरण भी अनुपकारी ही होगा, नाम पुद्गलमय है, वह आत्माका उपकारी कैसे हो सकता है? जिस प्रकार नामके स्मरणसे, नामस्मरण द्वारा, तद्गुणसमापत्ति होती है, उसी प्रकार भगवत्प्रतिमाके दर्शन-पूजनसे भी सकलातिशायी भगवन्तके गुणका ध्यान होता ही है, देखा भी गया है-बहुतोंको प्रतिमाके दर्शनसे बोधिका उदय भी-इत्यादि स्वरिजीके पक्षमें प्रमाण रहते हुए, एक-देशीय युक्तियां किस तरह खड़ी हो सकती हैं? यदि स्थापना वंश न हो तो नाम भी इसी तरहसे सफल नहीं हो सकता है। इन चार निक्षेपोंमें भावोल्लासकत्व गुण होनेसे वे ग्राह्य हैं। यही इसका मतलब है कि जिसका भाव वंश है उसका ही नाम ग्राह्य है अर्थात् भावोल्लासक जो होता है वो ग्राह्य होता है, अन्यका जो नाम है वह भावका उल्लासक न होनेसे ग्राह्य नहीं होता है। श्राद्धविधिकारका जो लेख है वह भी उपर्युक्त तात्पर्यका ही अवलंबन रखता है इससे तुम्हारी कुछ भी इष्टसिद्धि न हुई, बल्कि स्वरिजीके न्यायकी ही पुष्टि हुई। 'मूर्तिको मूर्ति मानने और आवश्यकतानुसार उचित उपयोग करनेमें हमारा विरोध नहीं, हमारा विरोध अनुचित उपयोग अर्थात् मूर्तिपूजासे है, हमने मूर्तिपूजा निरर्थक होनेसे उसका विरोध किया है' यह कथन भी असंगत है। जब मूर्तिपूजा मानते ही नहीं तो 'मूर्तिपूजा-कोंसे किये जानेवाले उपचारोंको हम मूर्तिपूजा नहीं कहते' यह बात कैसे

कह सकते हो? क्या तुम्हारे हिसाबसे कोई दूसरी मूर्तिपूजा है? जिसको लक्ष्यमें रखकर उन उपयोगोंसे मूर्तिपूजा नहीं कहते, ऐसे लिखते हो। और 'मूर्तिपूजा निरर्थक होनेसे उसका विरोध किया है' यह भी बोलना मात्र ही है। अभी तक वह निरर्थक है यह सिद्ध किये बिना ही केवल निरर्थक है निरर्थक है ऐसा चिल्लानेसे निरर्थकता सिद्ध नहीं हो सकती। जब मूर्तिको मान ही लिया, तब तो मूर्तिका ही मंडन होता है और स्वरिजीकी बात सिद्ध होती है। रही पूजाकी बात तो ऊपर कह चुके हैं, इस लिए तुम्हारे इन लेखोंसे स्वरिजीका कोई भी वचन अवास्तविक नहीं होता है, किन्तु तुम्हारा धीदहवां प्रकरण ही खंडित हो जाता है, अतः किसी प्रकार तुम्हारा कथन सत्य नहीं रहा। 'चित्र लिखित सरोवरमें काई भी स्नान करनेका प्रयत्न नहीं करता, अर्थात् साक्षात् सरोवरका सा व्यवहार नहीं करता, उसी प्रकार आप भी मूर्तिको मत पूजिये' इतना ही दृष्टांत और दार्ष्टान्तिकका मुख्य धर्म है, तो जिस तरह चित्रलिखित सरोवरमें स्नान करनेका प्रयत्न नहीं करता उसी प्रकार साक्षात् परमात्माके दर्शनसे जो अनुभव होता है, वह अनुभव नामसे भी नहीं होता है, इस लिये उसको भी मत जपो, तुम्हारा साधर्म्य इस नामके साथ भी बराबर है, तो नाम स्मरणीय नहीं रहा, जो स्मरण करता है उसको तुम्हारे हिसाबसे मूर्ख ही कहना होगा। और 'मूर्ति तो क्या पर साक्षात् प्रभुको देखकर भी ज्ञान या वैराग्य नहीं होता' ऐसा बोलकर बहुत ही अच्छा काम किया। जिस प्रकार साक्षात् प्रभुको देखकर ज्ञान या वैराग्य नहीं होता, उसी प्रकार तुम्हारे हिसाबसे नाम भी व्यर्थ ठहर गया, क्योंकि साक्षात् प्रभुको देखकर जब ज्ञान या वैराग्य पैदा नहीं होता है, तब उनके नामस्मरणसे ज्ञान वैराग्यादि शुभ भाव कैसे उत्पन्न हो सकते हैं? एवं च तुम्हारे हिसाबसे भावके उत्पादक साक्षात् प्रभु भी नहीं रहे, तब नामादिककी बात तो दूर ही रही, फिर तुम्हारे लिये उनका उपदेश निरर्थक ही है। 'इस तरह तो साक्षात् महावीरका भी ज्ञान-प्रदत्वका निषेध पाया जाता है' इस स्वरिजीके तात्पर्य को नहीं समझते हुए, 'ज्ञानप्रदत्वका निषेध किसने किया, ऐसा कहना अरण्यरुदन ही है। तुमने ही ज्ञानप्रदत्वका निषेध किया, जो कि ज्ञान वैराग्योत्पादादिके लिये साक्षात् भगवानके दर्शनको भी निरर्थक ठहराया। किसी एक पुरुषको प्रभुको देखने पर भी ज्ञान या वैराग्य न उत्पन्न हो तो क्या सर्वको नहीं होता है, ऐसा कहना मूर्खता नहीं है? 'मेरा उदाहरण है, मात्र शरीरके दर्शनका' यह भी असत्य है, क्योंकि उनके शरीरदर्शनके सिवा उनका दर्शन ही असंभवित है। ऐसे तो सर्वथा किसीको भी साक्षात् प्रभुके रहते समयमें भी उनका दर्शन नहीं हुआ ही कहना होगा, तब भाव प्रभु ही अप्रसिद्ध हो गये, क्योंकि शरीरको ही तो देखते हैं, वह तो साक्षात् प्रभु है ही नहीं। मूर्तिसे मूर्तिमानकी कभी पूजा नहीं होती है, ऐसा सिद्धांत तुम्हारा हो तो समवसरणस्थ भगवानको

जिन लोगोंने वंदन नमन किया और पुष्पवृष्ट्यादि उपचार किये हैं, इन्हें निष्फल कहना पड़ेगा, क्योंकि वह तो मात्र शरीरका हुआ, उससे तो साक्षात् भगवानको कुछ नहीं हुआ, तब तो फिर साक्षात् भगवानको किसीने वंदन-नमन उपचारादि किया ही नहीं ऐसा मानना पड़ेगा। इस प्रकार तो सारे जैनशासनको ही उड़ा दिया। हां, आप कह सकोगे कि वहां शरीर-आत्माक अभेद है, इसलिये वह सब पूजा उनकी है तो ऐसा आप क्यों नहीं समझते? अन्यत्र भी ऐसा ही है यह क्यों नहीं समझते? शरीरके पास फूलादि बरसानेसे, क्या आत्माके उपर फूलादि चढ़ गये?। जिससे उनकी पूजा हो गई? इसका जो उत्तर है वो ही मूर्तिके बाबत में भी है। 'मेरे विचारसे मूर्तिके बनिस्वत प्रतिष्ठाचार्य अधिक पूजनीय होने चारीप, ××× गृहस्थको साधुके उच्च पद पर पहुंचानेवाले गुरु पूजनीय नहीं होते?' 'यह विचार भी अप्रस्तुत है। गृहस्थको साधुके उच्च पद पर पहुंचानेवाले गुरुने उसे अविधिसे पहुंचाया हो, या पहुंचाकर स्वयं भ्रष्ट हो गया हो तो क्या वह पूजनीय होता है? तब पहुंचाने-वाला कौन है? शास्त्रकी विधि है, वह सबके लिये पूजनीय है। और तुम्हारे विचारसे तो जो साधु होता है उसको वंदन करनेसे पहिले उनके माता-पिताको वंदन करना चाहिये, क्यों उन्होंनेसे वह प्रतिष्ठित हुआ है। उनके वन्दनके पहिले उनके माता-पिताको वन्दन करना पड़ेगा। ऐसा होनेसे तो अनवस्था दोष आ पड़ेगा और कोई कार्य सिद्ध नहीं हो सकेगा।

इन सब दोषोंसे बचनके लिये जैसे नाम वैसे ही मूर्ति-ये दोनों मंजूर होने चाहिये। (समाप्त)

सामतिना पांथ पूज्योनां यतुमसि

१. परमपूज्य आचार्य महाराज श्री सागरानंदसूरीश्वरज महाराज,
जैन उपाश्रय, ३५७५/७.
२. परमपूज्य आचार्य महाराज श्री विजयलब्धसूरीश्वरज महाराज,
जैन उपाश्रय, वडादी (A. P. Ry.)
३. परमपूज्य आचार्य महाराज श्री विजयदावण्यसूरीश्वरज महाराज,
जैन उपाश्रय, पांजरापोण, अभमदावाह.
४. परमपूज्य मुनिमहाराज श्री विद्याविजयज महाराज,
जैन उपाश्रय, देहभास (A. P. Ry.)
५. परमपूज्य मुनिमहाराज श्री दर्शनविजयज महाराज,
जैन उपाश्रय, रतनपोण, अभमदावाह.

નવી મદદ

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિના પાંચ પૂજ્યો પૈકીના એ પૂજ્યો-પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ તથા પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદ્ગુપ્તેશથી અમદાવાદમાંથી સમિતિને નીચે મુજબ નવી મદદ મળી છે.

૧૦૧) કે તેથી વધુ આપનાર દાતા

૧૦૧) શેઠ મનુભાઈ લલ્લુભાઈ ધડીયાળી

૫૧) શ્રી ઉજ્જવલ કુમ્ભની ધર્મશાળા
(પાંચ વર્ષ માટે)

૫૦) શ્રી હેલાનો ઉપાશ્રય (એ વર્ષ માટે)

એકીસાથે ૫૧) આપનાર સહાયક સભ્ય

શેઠ ચંદુલાલ તારાચંદ અવેરી

” રમણલાલ લાલભાઈ

” મણિકલાલ જ્વેલિંગભાઈ

” નગીનદાસ કીલાભાઈ

” ધોળીદાસ પરસોતમદાસ

શ્રીમતી શારદાબેન જસવંતલાલ

પાંચ વર્ષ માટે વાર્ષિક ૧૧ આપનાર
સહાયક સભ્યો

શેઠ ચીમનલાલ લાલભાઈ

” લાલચંદભાઈ હરજીવનદાસ

” મણિભાઈ વખતચંદ રાજકોટવાળા

” કલ્યાણભાઈ અમૃતલાલ

” રાજભાઈ મોહનભાઈ

” મોહનલાલ મહાસુખભાઈ

” શુકરચંદ મણિલાલ

” કેશવલાલ વેલાભાઈ

” કાન્તિલાલ વીરચંદ

” રમણલાલ ડાહ્યાભાઈ ભોગીલાલ

” બપ્પાભાઈ કેશવલાલ ઉમાભાઈ અવેરી

” નરોત્તમદાસ ચીમનલાલ

” શાંતિલાલ લાલભાઈ

” શાંતિલાલ પરશોતમદાસ અવેરી

” પ્રતાપભાઈ જીખાભાઈ

” ચંદુલાલ ચીમનલાલ

શેઠ કાલીદાસ ઉમાભાઈ

” ચંદુલાલ દલસુખરામ

” પરશોતમદાસ ચીમનલાલ

” મણિલાલ ડાહ્યાભાઈ

” અમૃતલાલ લલ્લુભાઈ અવેરી

” અંબાલાલ છોટાલાલ

” કેશવલાલ મનસુખલાલ

” ચીમનલાલ દોલતરામ

” કચરાભાઈ નાનચંદ વકીલ ડભોડા

જોમના તરફથી ૧૧)ની મદદ મળી છે

શેઠ જગાભાઈ જ્વેલિંગભાઈ

” જ્વેલિંગભાઈ કાલીદાસ વેરા

” સુનીલાલ કેશવલાલ

” છોટાલાલ નાથાલાલ ભગત

” વીરચંદ સાંકળચંદ

” ભોગીલાલ સુનીલાલ

” દલસુખભાઈ ભગુભાઈ

” જગાભાઈ ચંદુલાલ

” મંગળદાસ દલપતભાઈ

” મંગળદાસ મનસુખરામ

” વિમળભાઈ જગનભાઈ

” શાંતિલાલ ઓધડભાઈ

” પીતાંબરદાસ હકમચંદ

” બપ્પલાલ વેણીચંદ

” કેશવલાલ ઉમેદચંદ

” કેશવલાલ સવાઈભાઈ

” ચીમનલાલ કેશવલાલ

” કેશવલાલ તલકચંદ

” મયાભાઈ લક્ષ્મીચંદ લલ્લુભાઈ

” ત્રિકમલાલ પોપટલાલ

” હીરાભાઈ અમરચંદ

શ્રેઃ જગાભાઈ મોહનલાલ
 ,, જગાભાઈ આપાલાલ
 ,, જેશિંગભાઈ રતનચંદ
 ,, ચંદુલાલ મોહનલાલ
 ,, વાડીલાલ સાંકળચંદ
 ,, રતનચંદ ફતેહચંદ
 શ્રીમતી ચંચળબેન.

શ્રેઃ કેશવલાલ મગનલાલ

શ્રીમતી દીવાળીબેન

શ્રીમતી ચંપાબેન

શ્રીમતી જાસુદાસબેન

હરિભાઈ પ્રેમાભાઈ

શ્રીમતી ચંચળબેન

શ્રીમતી કદમણીબેન
 શ્રેઃ હરિલાલ છોટાલાલ
 શ્રીમતી માલીબેન
 શ્રેઃ કેશવલાલ ઘેલાભાઈ
 શ્રીમતી લીલાબેન
 મંગળદાસ રાજ
 શ્રીમતી જાસુદાસબેન
 પરસોતમદાસ આપાલાલ

બીજી મહદ

૨૫ શ્રેઃ ડાહ્યાભાઈ કપૂરચંદ
 ૨૨ ,, ભોગીલાલ વાડીલાલ
 ૨૨ ,, શાહ ખાતે રોકડા
 ડા: શ્રેઃ રમણભાઈ
 ૨૩ શાહ ખાતે રોકડા હ. કાંતિભાઈ
 ૧૫ શ્રેઃ મંગળદાસ ભોગીલાલ

આ માટે અમે એ બંને પૂજ્યોનો તેમજ મહદ આપનાર સદ્ગૃહસ્થો અને બહેનોનો આભાર માનીએ છીએ.

૦૫૦

પૂજ્ય મુનિમહારાજોને વિજ્ઞાપિ

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ એ સમસ્ત શ્રમણસમુદાયે નિયુક્ત કરેલી ધાર્મિક સંસ્થા છે, અને ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ એ સમસ્ત મુનિમંડળનું પત્ર છે. એટલે અત્યાર સુધી તેનો નિભાવ પૂજ્ય મુનિમહારાજોના ઉપદેશથી મળતી મદદ ઉપર થયો છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે રીતે જ થવાનો છે.

એ રૂપિયા જેટલા નજીવા લવાજમમાં માસિક આપવા ઉપરાંત, પૂજ્ય મુનિમહારાજોને તો એ મોટે ભાગે લેટ રૂપે જ મોકલવામાં આવે છે. વળી અત્યારના યુદ્ધકાળના અસાધારણ સંયોગોમાં કાગળના ભાવો પણ મૂળ ભાવ કરતાં આઠ-દસ ગણા વધી ગયા છે. આ બધી પરિસ્થિતિના કારણે સમિતિ માટે વિશેષ મદદની જરૂર રહે એ સ્વાભાવિક છે.

આથી અમે સર્વ પૂજ્યોને વિનંતી કરીએ છીએ કે ચતુર્માસ દરમિયાન સમિતિને મદદ કરવાનો, ન્હાના-મોટા ધાર્મિક ઉત્સવોના અવસરે સમિતિને યાદ રાખવાનો અને માસિકના ગ્રાહકો બનવાનો ઉપદેશ તે તે ગામોના સંઘો અને સદ્ગૃહસ્થોને આપવાની કૃપા કરે. જેથી આ સંસ્થા વધુ પુષ્ટ બને અને વધુ ધર્મકાર્ય કરવા સમર્થ થાય.

વ્યવસ્થાપક.

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	विहम सं. १६६६ : वीरनि. सं. २४१६ : पदरीसन १६४३	क्रमांक
अंक ११	आवण शुदि १५ : रवि वार : अंग २८ १५	९५

विषय — दर्शन

- १ उ. श्री. ज्ञानसागरल गणीकृत तीर्थभाषा
स्तवन : पू. मु. म. श्री. ज्ञानविजयल : ३२३
- २ निह्नववाद : पू. मु. म. श्री. धुरंधरविजयल : ३३०
- ३-स्थ. समानुं नुं ३३ मुं आगम
समुत्थान-सूत्र : पू. मु. म. श्री. ज्ञानद्विजयल : ३३७
- ४ 'रत्नाकरपञ्चीसी'नुं दिगंजरीय इपांतर ('आत्मनिवेदनम्'नुं) रहस्य अने पत्रव्यवहार : ३३८
- ५ उमास्वामि-श्रावकाचार : पू. मु. म. श्री. दर्शनविजयजी : ३४६
- ६ अन्तिम आराधनाना प्रकाश : पू. मु. म. श्री. कनकविजयल : ३४८
- ७ गिरनारने लोकोद्धार (कथा) : N. : ३५२
- आलार : : ३४५
- विहम-निष्कर्षांनी येवना : ३५२ नी सामे.

सूचना-आ मासिक अंग्रेल महिनानी पंदरमी तारीजे प्रगट थाय छे.
तेथी सरनामाना इस्कारना अमर भारमी तारीजे समितिना कार्यालये
पहोआउवा.

लवाजम-वार्षिक-जे इपिया : छूटके आलु अंक-त्रालु आना

मुद्रक : नरेशचंद ल. पंड्या; प्रकाशक : श्रीमन्नाथ जोडणदास शाह; प्रकाशनस्थान
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगलार्थनी वाडी, धीकांडा रोड, अमदावाद,
मद्रासस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, भीरजपुर रोड, अमदावाद.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८]

कंभांक ८५

[अंक ११]

उपाध्याय श्री ज्ञानसागरजी गणिकृत

तीर्थमाला - स्तवन

[वि. सं. १८२१मां रयायेदी ओक महुस्वनी काव्यकृति]
संग्राहक तथा संपादक—पूज्य मुनिमहाराज श्री जयंतविजयजी
(गतांकथी ચાલુ)

ढाण ३ (इडा)

वटपद्रनगर उद्यानभां, संघ भिज्यो समुदाय;
पातस्या पुर सिनोरनो, द्रव्यावतीनो कडाय. १
आणुंदण मदन पारिभतणो, रडिया जसवीर उत्सरंग;
संघमांही आवी मज्या, धरता अधिक आनंद. २
ज'पूसर ने पादरा, द्रापरातो वणी संघ;
कोराव आछोद आभोद तणो, आंपानेर सुयंग. ३

(सुमरानी देशी)

वडोदरेथी श्रीसंघ उपडयो, छांणी आमे जाय;
दडेरौ शांतिजिणुंदनो, जीणं व्यार कडाय.
धन धन संघवी जनमनें, कडे सहु नरनारि (आंकणी) १
गोवतणी वडेणी करे, सा हीरा कपूर;
जीण गांधी नथु तणी, लार्या लक्ष्मी सनूर. धन० २
गांम अडासें आवीआ, जीजे दिन वृत्सार;
वर्धमान सा लाक्ष्मण सोनी, वडेणी करे सुविचार. धन० ३
तिडांथी करमसदे आवीआ, जीजे दिन वसुसार;
जिनमहिर श्रीशांतिनो, खेटयो हर्ष अपार. धन० ४
सा पानाय द कुयरनो, तिम भूलाय द साह;
जणु मे मिदी वडेणी करे, वृत्तनी हर्ष उत्साह. धन० ५

ढाण ३ इडा [१] वटपद्र=वडोदरा. द्रव्यावती=सोभा.

ખેટકપુરમાં આવીઆ, લેટચા લીડલંજન પાસ;	
ઋષભ જિજ્ઞેસર ઉપ પૂરે, પૂજ્યા ધરીય ઉદ્ધાસ.	ધન૦ ૬
લહેણી ઘૂતતણી કરે, લાધા વોહરાપૂત;	
ખીજી ગોલતણી કરે, દેવખાઈ શુભ સૂત.	ધન૦ ૭
મહેતા ગોડીદાસનો, નાહલચંદ સનૂર;	
ત્રોજી લહેણી ઘૂત તણી, કરે ભાવે પૂર.	ધન૦ ૮
વટુઆ ગામે આવીઆ, લાલચંદ અખખા સાર;	
સા ખુસાલ વર્ધમાનની, બેહૂ મલી લહેણી ધાર.	ધન૦ ૯
સરસપૂરામાં સંચર્યા, તિહાં દેહરો એક;	
તિહાં મુનિસુવતસ્વામીનું, લેટયું ધરીય સુવિવેક.	ધન૦ ૧૦
લહેણી બેં તિહાંકિણું હૂઈ, સા ભાઈસાનો નંદ;	
ભિંખા ગલાલ તિંમ રૂયડો, મનમેં અધિક આનંદ.	ધન૦ ૧૧
વહિ પડવેં તિહાં પોસની, રાજનગર મંડાણ;	
સાહમીઈ સંઘને કરે, ગજ રથ હય અસમાન.	ધન૦ ૧૨
સેઠ નથમદલ ખુસાલનો, દીપેં અધિક સૌભાગ્ય;	
જોઈતા જયચંદ તિંમ વળી, ધરી મનમાં ગૂણરાગ.	ધન૦ ૧૩
મહા મહોત્સવથી નગરમાં, પધરાવ્યો સંઘ;	
લોક મળ્યા સહુ નિરખવા, ધન જિનશાસનરંગ.	ધન૦ ૧૪
રાજનગરમાં આવીઆ, સંઘનેં હૂઈ અપાર;	
કોઠારીની પોળમાં, પટ ચૈત્ય ચિત્ત ધાર.	ધન૦ ૧૫
સોદાગરની પોળમાં, દહેરું દીકું એક;	
લહેરીયા પોળેં એક વલી, વંદું ધરીય વિવેક.	ધન૦ ૧૬
નિશાલ પોલેં ત્રિણ વળી, શેખ પાડેં ચ્યાર;	
લીંગવા પોલેં આંત્યજી, દહેરું એક ઉદાર.	ધન૦ ૧૭
પાંજરાપોળમાં પેસતાં, દેહરાં દીકાં તિન;	
તલકસાની પોલમાં, દેવલ એક પ્રવીન.	ધન૦ ૧૮
વર્ધમાનસાનેં મંદીરે, શીતલ સહજનંદ;	
દેવસીસાની પોલમાં, ચઉ ચૈત્ય અસંગ.	ધન૦ ૧૯

ઢાળ ૩ ઢાળ [૬] વટુઆગામ=અત્યારે અમદાવાદ નજીક જે વટવા ગામ છે તે.

[૧૦] સરસપૂરા=અમદાવાદ શહેરનું એક પુરું, જે અત્યારે પણ એ જ સરસપુરના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. [૧૨] રાજનગર=અમદાવાદ. [૧૫ થી ૩૦] આ સોળ કડીમાં સઘે અમદાવાદમાં

એક નગીનાપોલમાં, દેવસીપાઠેં ચઉ ધાર;	
ફતાસાની પોલમાં, દહેરાં ત્રિણ ઉદાર.	ધન૦ ૨૦
હાબપટેલની પોલમાં, દહેરાં ઝાર્યાં સાત;	
ટીમલા ઘંછ પંચાલની, એક એક વિખ્યાત.	ધન૦ ૨૧
રાબમહેંતા કાલુ સંઘવીતણી, ઘનાસુતારની પોલ;	
દેવલ દો દો નીરખીધ, કુંણુ કરેં તસ હોડ.	ધન૦ ૨૨
ચંગ પોલ લીંબડાતણી, સારંગપુર જાણિ;	
દરવાજેં સારંગપુરેં, એકેક મન આણિ.	ધન૦ ૨૩
કામેસર વાઘેસરી, ખેત્રપાલ રૂપચંદ;	
પોલ એકેક વખાણીધ, લેટતાં ગયા ભવફંદ.	ધન૦ ૨૪
પાસ સાંમલો જગિ જાગતો, દેહરાં ત્રિણ ઓલ;	
જલાલપુર દોય દેહરાં, એક ચ્યાપુરની પોલ.	ધન૦ ૨૫
પાંડવ ચૈત્ય તિહાં ભલાં, માંડવીપોલ નિહાલ;	
અડસઠિ સર્વ મલી મોટિકાં, કરેં ભક્તિ વિસાલ.	ધન૦ ૨૬
દેહરાં શ્રીનગરમાં, ત્રિણ શત વડનૂર;	
ઉપર એક વલિ દેખીનેં, હીયડેં હર્ષ ભરપૂર.	ધન૦ ૨૭
સાહ આનંદ લાલચંદનો, નિજપરને ઉપગાર;	
શ્રી સમેતતીર્થતણો, પ્રતિરૂપ કરાવેં સાર.	ધન૦ ૨૮
ટુંક તોરણ નેં કોરણી, કહેતાં નાવેં પાર;	
કૈલાસનગ સરીખો બન્યો, ધન એહનો અવતાર.	ધન૦ ૨૯
વીસેં ટુંકેં જિનતણાં, દર્શન સુખકાર;	
સકલ સંઘ તે લેટીનેં, કીધો સફલ અવતાર.	ધન૦ ૩૦
રાજપુરામાં લેટીઆ, શ્રી સાંમલો પાસ;	
હરીપુરેં હર્ષેં કરી, વાસૂપૂજ્ય ઉલ્લાસ.	ધન૦ ૩૧

આવીને કષ્ટ કષ્ટ પોળનાં જિનમંદિરાના દર્શન કર્યાં તેનો બહુ જ વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરેલો છે. અમદાવાદનો જૈન ઇતિહાસ જાણવાની ઇચ્છાવાળા લાઈને આ ઉલ્લેખો ધણ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે એમાં શંકા નથી. વળી વિ. સં. ૧૮૨૧ માં એટલે આજથી લગભગ પોણાબસો ઉપરાંત વર્ષ પહેલાં પણ, અમદાવાદની પોળો-પાસ કરીને જૈનોનું વસતીવાળી પોળો-આજે જે નામથી ઓળખાય છે લગભગ એ જ નામથી ઓળખાત હતી એમ આ ઉલ્લેખો પુરવાર કરે છે. [૨૮] આ કડીમાં માંડવીની પોળમાં સમેત શિખરની પોળમાં જે સમેતશિખર ગિરિવરની રચના બોલી કરવામાં આવી હતી તેને નિર્દેશ છે. [૩૧] રાજપુરા અને હરિપુરા અત્યારે પણ અમદાવાદની નજીકનાં ગામડાં અને અમુક અમુક દિવસે જૈનો ત્યાં દર્શન જાય છે, એવો તેનો મહિમા છે.

ઢાલ ૪ (દૂહા)

સૂરતિ શહેરથી સુલ પરે, સા ભાઇચંદ હર્ષચંદ;
રાજનગર આવી મેલ્યો, ધરતો હર્ષ અમંદ. ૧
દસ મુકામ રાજદ્રાંગમાં, કરી સંઘવી જસ લીધ;
સરસપુરે ફરી આવીઆ, સંઘના મનોરથ સિદ્ધ. ૨
લહેણી જે તિહાં ગોલની, વલ્લભ મોહને તેમ;
નાથા માણુકચણ તિમ વલી, સંઘલકિતનો પ્રેમ. ૩

(કપૂર હોઇ અતિ ઉજલૂં ૨—એ દેશી.)

ત્રાંખાવતી નગરી થકી રે, વાછડા મંગલજી જાણુ;
સંઘ લેઇ નહીં આવીઓ રે, ધરતો મન શુભ ધ્યાન રે;
ભવિજન સેવો તિરથ સાર, જિમ પામો ભવપાર. ભવિં ૧
ખોરસિદ્ધ પેટલાદનો રે, મુધા કપડવંજ ગામ;
સોઝંતર નડીઆદનો રે, વૈરાટનગર સુઠાંમ રે. ભવિં ૨
કટોસણ સાણુદ વળી રે, બહિઅલ કડિના લોક;
સંઘમાં સહુ આની મિલ્યા રે, નરનારિના થોક રે. ભવિં ૩
શ્રી સુરતથી આવિઓ રે, સા કપૂરનો પૂત;
સા ભૂષણ તસ જોડલી રે, જોડી નિજ નિજ યુથ રે. ભવિં ૪
ભૂષણદાસને ભાવથી રે, સંઘ અધિકારી કીધ;
વોલાવા બહુ રાખીઆ રે, ચત્ત કરણ પ્રસિદ્ધ રે. ભવિં ૫
અમદાવાદથી આગલે રે, નવલ નરુડૂં ગાંમ;
તિહાં ચિંતામણિ પાસજી રે, પદ્માવતી સુત ધાંમ રે. ભવિં ૬
તે લેટી આગલ જાતાં રે, આગ્યું વલાદ શુભ ગાંમ;
તિહાં ભૂષણદાસે કરી રે, ઘૂતલહેણી અભિરામ રે. ભવિં ૭
પ્રભાતે વલી પરવર્યા રે, પેથાપુર પ્રસિદ્ધ;
ચૈત્ય મુખ્ય શ્રીસુવિધિનું રે, બીજાં ચ્યાર સમૃદ્ધ રે. ભવિં ૮
વાંદિ તિહાં વાસો રહ્યા રે, લહેણી ગોલની શુદ્ધ;
સા ગલાલ કપડવંજનો રે, કરે નિજ ભાવ વિશુદ્ધ રે. ભવિં ૯

ઢાળ ૪ દૂહા—[૨] આમાં રાજદ્રાગ એવું નામ આપ્યું છે પણ તે અશુદ્ધ અપ્રમાણ છે. આગળ પાછળનો સંઘ મેળવતાં એ રાજનગર-અમદાવાદ જ હોવું જોઈએ. સત્યજીવ એ છે કે સંઘે અમદાવાદમાં દસ દિવસનો મુકામ કર્યો હતો.

ઢાળ ૪—[૧] આમાં ત્રાંખાવતી નગરીનો ઉલ્લેખ છે તે ચત્તમાનમાં કયું. આમ સમજવું તેનો ખ્યાલ આવતો નથી. [૨] ખોરસિદ્ધ=ખોરસદ, મુધા=મહુધા હોવું જોઈએ. સોઝંતર=સોજિત્રા. વૈરાટનગર=વૌજકા. [૬] નરુડૂં=નરોડાગામ.

માણસા ગામે આવિઆ રે, પારસ ચૈત્ય ઉત્તંગ;
 વાંદુ વૃતલહેંણી કરેં રે, રે. ભવિં ૧૦
 ફૂકરવાડેં શાંત્યજી રે, આવી પ્રણમ્યા પાય;
 ગાંમ કડામાં ચૈત્ય ભલાં રે, યુગલ નમેં સુખ થાય. ભવિં ૧૧
 સા બોઘલ લહેંણી કરેં રે, વૃત અતિ અભિરામ;
 વળી પ્રભાતેં ઉમટયા રે, વિસલનયર સુકાંમ. ભવિં ૧૨
 ભાવનગર ઘોઘાતણાં, પાલીતાણાના જેહ;
 લાંબડી જૂનાઘટ થકી રે, આવી મળ્યા સવિ તેહ રે. ભવિં ૧૩
 વીસલનયરના વાંણીયા રે, જૈનધર્મી દહ રંગ;
 હર્ષ સહિત સંધનેં કરેં રે, સાહમીઉં શુભ ઢંગ રે. ભવિં ૧૪
 ખુશાલ ભંડારી તિહાં રે, હરખજી રહિયા તસ જોડિ;
 ઈમ બહુ નરનારિ મલી રે, આળ્યા સનમુખ દ્રોડિ રે. ભવિં ૧૫
 હાથી ઘોડા પાલખી રે, નિશાણાં નવરંગ;
 ગગનેં શુકીઓ ઉછલેં રે, નૌખતિ ખાજેં ચંગ રે. ભવિં ૧૬
 મહોત્સવ જૂત પધરાવીઆ રે, સંધવીનેં શુભ કાંમ;
 સંધવિ પણિ જિન લેટવા રે, ગામમાં આળ્યા તાંમ રે. ભવિં ૧૭
 દેવલ એક શ્રીપાસનું રે, બીજાં દેહરાં પાંચ;
 સાત દીવસ લગેં લેટીઆ રે, પૂજ્યા તણ બલખંચ રે. ભવિં ૧૮
 લહેંણી એક તીહાં ગોલની રે, બાધ મૂલી કરંત;
 લહેંણી વૃત શ્રાવક કરેં રે, તે તો ન સંભરેં તંત રે. ભવિં ૧૯
 સંધ તીહાંથી ઉપડયો રે, આળ્યું ગુંજા ગાંમ;
 ચૈત્ય જૂહારી સંચર્યા રે, વડેનગર વારુ કાંમ રે. ભવિં ૨૦
 તીહાં શ્રી ઋષભજી લેટીઆ રે, દશ દહેરાસર ચંગ;
 વાંદી પૂજ પ્રહસમેં રે, આલ્યા ચલચિત્ત ઉછરંગ રે. ભવિં ૨૧
 સીહપુર ગાંમ આવીયા રે, ચૈત્ય તિહાં છે દોય;
 જિનમુદ્રા અતિ સ્વયંદી રે, વાંદી રહ્યા સહુ કોય રે. ભવિં ૨૨
 પ્રભાતેં સંધ ઉપડયો રે, શ્રી તારણગીર ભણિ બય;
 વીષમ તલહટી ઉતર્યો રે, ગીરી દીઠેં સુખ થાય રે. ભવિં ૨૩

ઢાલ ૫ (ફહા)

શ્રી સિદ્ધાચલ મગપતિતણા, ઢુંક એક શત આઠ;
 તે માંહિ પણિ એહ છે, એહવે બુધજન પાઠ.

૧

(રાજૂલ ઉભી માલીઈ-એ દેશી.)

આગેં અજિત જિણુંદણ, વિચરંતા ભૂપીઠ; તારણુગીરી વંદો,	
ચોમાસું ઇણી ગિરિ રહ્યા, તિણું તસ તિત્થ વિસિઠ; તા૦	
સકલ તિરથ સિરહાર, ઉંડો ગણુમાં ઇંદો; સુરગણુમાં ઇંદો. તા૦	૧
તારણુદેવી યુગવી, થાપું તારણુ તિત્થ; તા૦	
જિનઆણુઈ સેવતાં, ન રહેં હુકત સિઠ. તા૦	૨
સિદ્ધશિલા ઇંદાં રુચડી, સિદ્ધા સાધુ અનેક; તા૦	
કોટિશિલેં કોડી ગમેં, મુગતિ ગયા ધરી ટેક. તા૦	૩
શાસન ઉત્તતિ ચિત્ત ધરી, કેઈ પામ્યા ભવપાર; તા૦	
સાહિબ શાંતિજિણુંદનો, ચક્રાયુધ ગણુધાર. તા૦	૪
આગેં જિનલક્ષિત લલો, ચક્રિ સગર સનૂર; તા૦	
જગખંધુ જગપતિતણુ, ચૈત્ય કરાવેં ભૂરિ. તા૦	૫
ઇણુ ગિર સિદ્ધવધુ વરી, તિમ તસ બહુ પરિવાર; તા૦	
ઇમ અસંખ્ય પરંપરા, કીધ ચૈત્ય ઉદ્ધાર. તા૦	૬
પાંચમેં આરેં પરગડો, આવો ચૂલૂક્ય વંશ; તા૦	
ગૂજર બંડેં ગાજતો, કુમરનરિંદ અવતંસ. તા૦	૭
તિણું એ ચૈત્ય કરાવીઓ, ત્રીભુવનતિલકભિહાણુ; તા૦	
સંવત ઇંડ્યાર નવાંણુઈ, માંડયો ચૈત્ય મંડાણુ. તા૦	૮
ત્રીસેં વરસેં નીપનો, ચૈત્ય તે મુખ્ય ઉદ્ધાર; તા૦	
ખાકી સહુ ઉણું રહ્યું, ભાવિ ન કો ઉપચાર. તા૦	૯
રાજઋષિ રચના કરી, ખરબ્યા કોડી અદાર; તા૦	
મંડપ શિખર નેં કોરણી; જોતાં હર્ષ અપાર. તા૦	૧૦
વાત પરંપર એકથી, અધિકું જાણું બુદ્ધ; તા૦	
વિજયાનંદન વાંદતાં, એ સંઘળું છે શુદ્ધ. તા૦	૧૧

ઢાળ ૫—[૧] વિસિઠ=વિશિષ્ટ. ‘ઉંડો ગણુમાં ઇંદો’ એ પ્રયોગ અશુદ્ધ લાગે છે. આ પ્રયોગ ઉપમાદર્શક છે અને તેથી તેને ‘ઉંડુ ગણુમાં ચંદો’ એટલે કે ઉંડુગણુ એટલે તારાગણુમાં ચંદ્ર સમાન—એ રીતે સુધારીએ તો અર્થ બરાબર બંદ બેસે છે. વળી ઈંદની ઉપમા આની પછી તરત જ આવે છે. [૨] સિઠ=શિષ્ટ—અવશિષ્ટ—ખાકી. [૩] ચૂલૂક્ય વંશ=ચૌલૂક્ય વંશ. કુમરનરિંદ=મહારાજ કુમારપાળ. અવતંસ=એવં. [૪] ત્રીભુવનતિલક-ભિહાણુ=ત્રિભુવનતિલક નામનું. આમાં ‘ત્રિભુવન’ શબ્દમાં બે અર્થ રહ્યા છે. એક તો પ્રચલિત ત્રણલોકવાચી અર્થ. અને બીજો મહારાજ કુમારપાળના પિતાનું નામ ત્રિભુવનપાળ હતું તેનો. કુમારપાળ પોતાના પિતાનાં નામે ઘણું જિનમંદિરો કરાવ્યાં હતાં. [૧૧] વિજયા-નંદન=અજિતનાથ પ્રભુ.

સંઘ ચઢ્યો ગિરિ ઉપરે, લેટયા અજિત જિજ્ઞંસ;	તા૦
મુરતી મોહન વેલડી, મુખડું પુનિમ ચંદ.	તા૦ ૧૨
સંઘવીઈ પૂજ્યા પ્રભુ, બહુ દ્રવ્યે શુભ ભાવ;	તા૦
આતમવીર્ય ઉઠાસથી, એ છે ભવજલ નાવ.	તા૦ ૧૩
ભુવન વિશાલ છે અતિ ઘણું, તોપણિ સંઘ પહુર;	તા૦
જે પ્રભુજી પૂજી વલે, તે માને સુખ પૂર.	તા૦ ૧૪
દેહરા સાહમો દીપતો, ચોમુખ પ્રતિમા ચ્યાર;	તા૦
પગલાં અજિત જિજ્ઞંસનાં, પૂજા કરી મનોહાર.	તા૦ ૧૫
સિદ્ધસિદ્ધાઈ સુંદર, કીધું ચૈત્ય સ્વરૂપ;	તા૦
સંઘવિઈ સુવિધિ કરી, થાપ્યા શ્રીજિનભૂષ.	તા૦ ૧૬
સૂરિ ચ્યારે સામટા, કરે પ્રતિષ્ઠા સાર;	તા૦
મૂલ પ્રાસાદે મલપતો, ધ્વજ થાપ્યો વિસ્તાર.	તા૦ ૧૭
ચ્યાર દિવસ લગે ચિત્તથી, પૂજ્યા અરચ્યા ધ્યેય;	તા૦
લોલી ટોળી સવિં મળી, ગાયા સુગુણ અમેય.	તા૦ ૧૮
મનહ મનોરથ સવિતણા, પૂગી બોલે એમ;	તા૦
કોડિ દિવાળી જીવજ્યો, સંઘવી વધતો પ્રેમ.	તા૦ ૧૯
ધન ધન તાહરા બાપને, ધન કુલ માતનિ કૂખિં;	તા૦
નેત્ર કરાવ્યાં પારણાં, ભાગી ભવની ભૂષ.	તા૦ ૨૦
સંઘવીઈ સહુ દેખતાં, વાંદી જોડી હાથ;	તા૦
તાહરિ ભક્તિ ભવોભવે, હોયજો મુજને નાથ.	તા૦ ૨૧
ઈંમ વીનવી અરિહંતને, સંઘવી ઉતર્યા તામ;	તા૦
સંઘ સહુકો ઉતર્યો, આઘ્યા જિહાં મુકામ.	તા૦ ૨૨
	(ચાલુ)

કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઇઝ : આર્ટકાડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઈ : સોનેરી
બોર્ડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો ભુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાંડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

નિહ્નવવાદ

લેખક : પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી હુરધરવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહ્નવ શ્રી રોહગુપ્ત : ત્રૈરાશિક મતાગ્રહી : વૈશેષિકમતપ્રવર્તક

(૯)

“આવો આવો, ઘણા દિવસે દેખાયા. તે દિવસ ચાર દિવસનું લખાણ વાંચ્યું હતું, લાવો આગળ હું જ વાંચું.”

“હ્યો ! વાંચો ! આ અહિંથી પાંચમા દિવસનું લખાણ છે.”

દિવસ પાંચમો

“નોજીવ નામનો પદાર્થ આગમસિદ્ધ છે માટે માનવો જોઈએ. જો કે આગમમાં નોજીવ નામે એક જુદો પદાર્થ છે, એ પ્રમાણે કાઈ વચન મળતું નથી તોપણ તેની જેવાં બીજા અનેક દૃષ્ટાન્ત મળી આવે છે. આગમમાં અજીવના (૧૪) ચૌદ ભેદ પ્રતિપાદન કર્યા છે. તે આ પ્રમાણે: ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય ને કાળ. તેમાં, પ્રથમ ત્રણના સ્કન્ધ, દેશ ને પ્રદેશ એમ ત્રણ ત્રણ ભેદો છે એટલે નવ. પુદ્ગલાસ્તિકાયના ઉપરોક્ત ત્રણ અને પરમાણુ સહિત ચાર ભેદ છે. એટલે નવ ને ચાર તેર ભેદ થયા ને કાળ એક જ એમ ચૌદ ભેદ થાય છે. તેમાં ધર્માસ્તિકાય વગેરે એક ને અખંડ પદાર્થ હોવા છતાં તેને જુદા પાડી તેના સ્કન્ધ દેશ પ્રદેશ આદિમાં ભેદ બતાવેલ છે. તે જ પ્રમાણે જીવના થોડા પ્રદેશોને ‘નોજીવ’ કહી તેને ભિન્ન માનવમાં કાઈ પણ બાધક નથી, માટે નોજીવને જુદો અંગીકાર કરવો જોઈએ.” એમ શ્રી રોહગુપ્ત મુનિએ પૂર્વપક્ષ કર્યો.

“જો તમે આગમપ્રમાણથી ચર્ચા કરવા માગતા હો તો તમારે એક ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે-જો આગમોને તમે પ્રમાણભૂત માનો છો તેથી વિરુદ્ધ જઈ શકો નહીં. આગમમાં સ્થળે સ્થળે જીવ અને અજીવ એ બે જ રાશિ છે એવા પાંડ ઉપલબ્ધ થાય છે. સ્થાનાંગસૂત્રમાં બીજા સ્થાનકમાં બે રાશિઓ પ્રદેશી છે તે આ પ્રમાણે: “૧ બે રાશિ જણાવી છે. તે આ પ્રમાણે-જીવો અને અજીવો.” અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી મહારાજ પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“હે રહસ્યવન ! કેટલાં દ્રવ્યો પ્રદેશી છે ?” તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ પ્રતિપાદન કરેલ છે કે-“ગૌતમ ! બે દ્રવ્યો પ્રદેશી છે, તે આ પ્રમાણે. જીવ દ્રવ્યો અને અજીવ દ્રવ્યો.” વળી શાસ્ત્રનાધિપતિ શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવન્તે પોતાના જ શ્રીમુખે દિવાળીના દિવસે અન્તિમ ઉપદેશ આપતાં, જે ઉત્તરાધ્યયસૂત્રના ૩૬ અધ્યયનો પ્રકાશમાં તેમાં પણ “જીવો

૧ “હુવે રાસી પળ્ળતા તંજહા, જીવા ચેવ અજીવા ચેવ ।”

૨ કહ્વિહાણં મન્તે ! દ્વવા પળ્ળતા ! મોયમા ! હુવિહા પળ્ળતા, તંજહા-
જીવદ્વવા ચ અજીવદ્વવા ચ ।

૩ જીવા ચેવ અજીવા ચ, ઇસલોળ વિચાહિણ’ (અધ્યયન-૩૬ ગાથા ૨ પૂર્વાર્ધ)

અને અજીવો એ લોક જાણવો. ” એ પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે. માટે રાશિ તો એ જ છે, ત્રીજા કાંઈ રાશિ નથી ” એ પ્રમાણે ઉત્તરપક્ષ થયો.

“ જો આપ એ રાશિ માટે આગ્રહ રાખતા હો તો ધર્માસ્તિકાય વગેરેના જે ૧૪ ભેદો પ્રશ્ન્યા છે તેનું શું થશે ? માટે જે પ્રમાણે એ ભેદ મનાય છે તે પ્રમાણે નોજીવ માનવામાં શું આધા છે ? ” પુનઃ પૂર્વપક્ષવાદીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ ધર્માસ્તિકાય વગેરેના જે ભેદો યતાવ્યા છે, તે તો તે તે દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાય માટે યતાવ્યા છે. જેમ ઘટાકાશ પટાકાશ મઠાકાશ વગેરે પ્રયોગો આકાશના ભેદો સમજાવવા માટે યતાવાય છે, પણ તેથી કંઈ આકાશથી ઘટાકાશ વગેરે જુદા સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે માની શકાતા નથી, એ જ રીતે ધર્માસ્તિકાયના સ્કન્ધ દેશ પ્રદેશ ભેદો વિવક્ષા માત્રથી સમજવાના છે, પણ સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે માનવાના નથી. એ પ્રમાણે વિવક્ષા માત્રથી માનેલા પદાર્થને સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે માનવામાં આવે તો અનંત રાશિઓ માનવી પડે. ત્રણ રાશિ માનવાથી તેનો નિસ્તાર ન થઈ શકે, માટે આગમથી અવિરુદ્ધ એવી એ જ રાશિ માનવી તે આગમપ્રમાણ સમ્મત છે. ” એ પ્રમાણે ઉત્તરપક્ષવાદીનો ઉત્તર થયો.

દિવસ છઠ્ઠો

“ સમભિરૂઢ નયથી ‘નોજીવ’ની સિદ્ધિ થાય છે, સમભિરૂઢ નય જે શબ્દનો જે અર્થ થતો હોય તે અર્થને જ જણાવે છે. નો શબ્દનો નિષેધ અર્થ થાય છે તે પ્રમાણે દેશ-અમુક વિભાગ-એ પણ અર્થ થાય છે. ઘટનો એક ખંડ ‘નોઘટ’ કહેવાય છે તેમ જીવના થોડા પ્રદેશો ‘નોજીવ’ કહેવાય ‘જીવે ય સે પપ્સે ય સે પપ્સે નોજીવે’ (જીવ એવા જે પ્રદેશો તે પ્રદેશો ‘નોજીવ’) એ અનુયોગદ્વાર સૂત્રનું કથન પણ સમભિરૂઢ નયને મને ‘નોજીવ’ માનવામાં આવે તો જ. સંગત થાય. જો ‘નોજીવ’ ન માનીએ, તો અનુયોગદ્વાર સૂત્ર અને સમભિરૂઢ નયનો વિરોધ આવે માટે ‘નોજીવ’ માનવો જોઈએ ” પૂર્વપક્ષ.

“ સમભિરૂઢ નયથી તમે ‘નોજીવ’ની જુદી સિદ્ધિ કરો છો તે યથાર્થ નથી. નો શબ્દનો અર્થ ‘દેશ’ થાય છે તે અજાણ્ય છે. સમભિરૂઢ નય શબ્દાર્થમાત્રગ્રાહી છે તે પણ સત્ય છે: તેથી જીવના થોડા પ્રદેશોને સમભિરૂઢ નય ‘નોજીવ’ એ પ્રમાણે સંમોધે, પણ તે નય ‘નોજીવ જીવ અને અજીવથી એક જુદો સ્વતંત્ર પદાર્થ છે’ એમ સિદ્ધ કરે નહીં. એક જ વ્યક્તને જુદા જુદા અર્થમાં શોભવાને દીપવાને કારણે ઈન્દ્ર કહે, પુરનું દારણ કરવાને કારણે પુરન્દર કહે, દેવ ઉપર આધિપત્ય-સ્વામિત્વ ભોગવવાને કારણે દેવાધિપતિ કહે, એમ જુદા જુદા શબ્દોથી સમ્મોધે પણ વ્યક્તિભેદ કરી શકે નહીં. ”

દિવસ સાતમો

ઉત્તરપક્ષ ચાલુ : સમભિરૂઢ નયની વધુ ચર્ચા—

“ વળી તમારો આગ્રહ હોય કે સમભિરૂઢ નય વ્યક્તિભેદ સ્વીકારે છે ને તે નયને મતે ‘નોજીવ’ જુદી ચીજ છે, તો તે જ નયને અભિમત એવી ‘નોઅજીવ’ નામની વસ્તુ પણ તમારે જુદી માનવી પડશે. ને તેથી ત્રણ રાશિ સિદ્ધ ન થતાં ચાર રાશિ સિદ્ધ થશે. વળી એક નયને જે અભીષ્ટ હોય તે કંઈ સર્વ નય સમ્મત ન થઈ શકે. અને જ્યાંસુધી નયોનો

વિરોધ રહે ત્યાં સુધી તે વસ્તુ સિદ્ધાન્ત તરીકે સ્વીકારી શકાય નહીં. માટે જ ઋણસૂત્ર નયને માન્ય સવર્થા ક્ષણિકત્વ ખીજ નયો સ્વીકારતા ન હોવાને કારણે અપસિદ્ધાન્ત છે—મિથ્યાત્વ છે. એ જ પ્રમાણે ‘નોજીવ’ કહે સમભિરૂઢ નય સ્વીકારે તોપણ અન્ય નયોનો વિરોધ હોવાથી સિદ્ધાન્ત તરીકે માની શકાય નહીં. સિદ્ધાન્ત તો અન્ય નયોના અવિરોધે જ મનાય. માટે જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ છે, પણ ત્રણ રાશિ નથી.

અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં પણ સમભિરૂઢ નયને અનુલક્ષીને કહેલ છે. ‘નોજીવ’ને જુદી રાશિ માનવાનું ત્યાં કથન નથી, માટે તેનો પણ વિરોધ સંભવતો નથી.” ઉત્તરપક્ષ સંપૂર્ણ.

(૧૦)

“મંત્રીજી! આ બન્ને મુનિમહારાજઓ મહિનાઓ થયા વાદ-શાસ્ત્રાર્થ કરે છે, પણ હજી સુધી કંઈ નિર્ણય ઉપર આવતા નથી તો હવે આપણે પૂછવું જોઈએ કે તમારો આ શાસ્ત્રાર્થ કેટલા દિવસ ચાલશે.”

“જી. આપનું કહેવું સત્ય છે. પ્રજામાં પણ હવે ચર્ચા ચાલે છે કે રાજા સાહેબ જીજી મહિનાઓ થયા પ્રજાની કંઈ પણ ફરિયાદ સાંભળતા નથી અને એ મહારાજના વાદમાં સમય વીતાવી દે છે. માટે કાં તો પ્રજાના ન્યાયને માટે જુદી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ, નહીં તો મહારાજને આ વાદનો જલદી નિકાલ લાવવા સૂચવવું જોઈએ.”

“સારું, હું આચાર્ય મહારાજને સૂચવું છું. આવા મહાન વિદ્વાનો આપણા રાજ્યમાં છે એ ગૌરવ લેવા જેવું છે, છતાં એ ગૌરવથી કંઈ પણ રાજ્યની હાનિ તો ન જ થવી જોઈએ”

x

x

x

“ભગવન્! આપ ધણા દિવસથી આ ગંભીર વિષયમાં જે શાસ્ત્રાર્થ ચલાવો છે તેનું કંઈ ફળ કે કંઈ નિર્ણય તાત્કાલિક આવે તેમ જણાય છે કે નહિ?” રાજાએ આચાર્ય મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“રાજન્! આ રોહિત્સ જિનેશ્વરકથિત સિદ્ધાન્તની વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરે છે. એ વિદ્વાન છે, સમજે તો સારું એમ સમજી અમે તેને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પણ એ સમજે તેમ જણાવું નથી. પણ આથી એટલું જરૂર છે કે હવે તે વિશેષ અનર્થ નહીં કરી શકે.” આચાર્ય મહારાજે જવાબ આપ્યો.

“તો આપ તાત્કાલિક કંઈ આ પ્રસંગનો પાર આવે એવું કરો તો સારું. મારે પ્રજાના કેટલાંએક નિવેદન સાંભળવાને રોકાવું પડશે. જે આપનો શાસ્ત્રાર્થ ચિરસમય ચાલે તેમ હોય તો આપને માટે જુદી વ્યવસ્થા કરાવું.”

“નહીં નહીં, જુદી વ્યવસ્થા કરવાની કંઈ જરૂર નથી. આ તો તમે શ્રવણ કરતા હતા અને તમને કંઈપણ અડચણ નહીં હોય એમ જાણી આટલા દિવસ સુધી લાંબું વિવેચન આપ્યું, પ્રથમથી જ સૂચના કરી હોત તો ક્યારનો નિવેદો આવી ગયો હોત. સારું, આવતી કાલે આ પ્રસંગનો પાર આવી જશે.”

x

x

x

“રોહિત્સ! ‘નોજીવ’ છે કે નહીં એ સમ્યક્માં વિચાર કરનાં, વાદ ચલાવતાં, આપણી વચ્ચે છ માસ વીસા, તોપણ તમારાથી ‘નોજીવ’ સિદ્ધ થયો નથી. તેમ

અનેક યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓથી સમજાવ્યા છતાં ‘નોજીવ’ નથી એ માનું કથન તમે સ્વીકારી શક્યા નથી. રાજા સાહેબે પોતાની સમાનાં કાર્યો મુદ્દતવી રાખી આપણી આ ચર્ચા આજ સુધી શ્રવણ કરી અને જો આ પ્રમાણે આપણે શાસ્ત્રાર્થ ચાલુ રહે તો તેનો વર્ષો સુધી પણ પાર આવે તેમ જણાતું નથી. માટે ‘નોજીવ’ છે કે નહીં તેનો નિકાલ લાવવા માટે એક ઉપાય છે, તે જો તમને કબૂલ હોય ને તમે માન્ય રાખતા હો તો તાત્કાલિક નિર્ણય થઈ જાય. ”

“એ ઉપાય આપ ફરમાવો. ઉપાય ઉચિત ને યથાર્થ હશે તો મને માનવામાં કંઈ પણ વિરોધ નથી. ”

“રાજા! આ શાસ્ત્રાર્થનો નિકાલ લાવવા માટે એક ઉપાય છે, જેમાં આપને થોડી જહેમત ઉઠાવવાની છે. તે જો આપ માન્ય કરતા હો તો એ ઉપાય જણાવું. ”

“આપ બન્નેને તે ઉપાય અનુકૂલ ને સ્વીકૃત હોય તો થોડી જહેમત વધારે કરવામાં મને કંઈ અડચણ નથી. આપ ઉપાય ફરમાવો. ”

“આપે સાંભળ્યું હશે કે જગતમાં જે કોઈ વસ્તુ વિદ્યમાન છે તે દરેક વસ્તુ આ ભૂલોકમાં મળી શકે છે. જે આપણું (દુકાન)માં તે વેચાય છે તેને ‘કુત્રિકાપણ’^૧ કહેવામાં આવે છે. ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ), ઉજ્જયિની વગેરે નગરોમાં એવી આપણો હાલ પણ છે. આપણે અહીં નજીકમાં એવી જે આપણું હોય ત્યાં જઈને ‘નોજીવ’ની મંગણી કરીએ. જે વેપારીની તે આપણું હોય છે, તે વેપારી દેવની^૨ આરાધના કરી પોતાની આપણું તેથી અધિષ્ઠિત કરે છે. દુનિયાના કોઈપણ વિભાગમાં રહેલી વસ્તુ ઉચિત મૂલ્ય આપી ત્યાં માંગવામાં આવે તો તે વેપારી દેવ પાસે તે વસ્તુ મંગાવીને આપે છે ને મૂલ્ય ગ્રહણ કરે છે. જો જગતમાં કોઈપણ સ્થળે ‘નોજીવ’ નામની વસ્તુ હશે તો ઉચિત મૂલ્ય લઈ આપણને તે વેપારી દેવ પાસે તે વસ્તુ મંગાવી આપશે. અને નહીં હોય તો નહીં આપે. ”

“મહારાજશ્રી! આપનું કથન યથાર્થ છે. શ્રી રોહિણી મુનિ! આ ‘કુત્રિકાપણ’માં સર્વ વસ્તુનો વિક્રય થાય છે, ને આપણે ત્યાં જઈ ‘નોજીવ’ની માંગણી કરીએ, એ વાત આપને સમ્મત છે ને ? ”

“હા. ‘કુત્રિકાપણ’ શબ્દનો અર્થ જ એવો થાય છે કે-સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળ એ ત્રણે લોકમાં જે વસ્તુ થાય તેનો વિક્રય કરનારી આપણું. શાસ્ત્રમાં સ્થળે સ્થળે તેનું વર્ણન આવે છે. મોટા મોટા મહાપતિઓ શ્રીમન્તો વગેરે ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે ત્યાં જઈ સવાલક્ષ સોનૈયા દઈ રત્નોહરણ (ઓશો) આદિ ઉપકરણો ખરીદે છે. આપણે ત્યાં જઈ ‘નોજીવ’ની માંગણી કરીએ. જેથી આ તકરારનો તુરત નિકાલ આવી જાય. મને પણ એ અભિમત છે. ”

૧ ‘કુત્રિકાપણ’ ને ‘કુત્રિલપણ’ કેટલાએક કહે છે. ને તેનો અર્થ એવો કરે છે કે, ત્રિજ એટલે ધાતુથી જીવથી અને મૂલ્યથી એમ ત્રણથી જો બને. અર્થાત્ દુનિયામાં વસ્તુમાત્ર આ ત્રણથી બનેલી છે. એ ત્રિજ વસ્તુઓને કુ એટલે પૃથ્વીમાં-ભૂલોકમાં વિતરણ કરે તે કુત્રિલપણ કહેવાય.

૨ બ્યન્તર દેવ જ વિશિષ્ટ વિશિષ્ટ સ્થળે આવી દુકાનો ખોલે છે ને પોતે જ માંગેલી વસ્તુનો વિક્રય કરીને ઉચિત મૂલ્ય ગ્રહણ કરે છે, તેમાં કોઈ માનવ વેપારી હોતા નથી, એવું પણ કેટલાકનું કથન છે.”

“ સારું, આપ તૈયાર થઈ પધારો હું જવાની સર્વ વ્યવસ્થા-યોજના કરાવું, ને પછી આપણે અહીંથી ત્યાં જઈએ. ”

(૧૧)

એક જણે પૂછેલા પ્રશ્નનો ખીન્નએ નીચે મુજબ ખુલાસો આપ્યો :

“ હું કાર્ધ કોષ દિવસ સાંભળવા માટે જતો હતો ત્યારે ત્યાં ‘ નોજીવ ’ ને બદલે તેને લગતા અનેક વિષયોની ચર્ચા ચાલતી. કોષ વખત જુદા જુદા નયોનો વિચાર તો કોષ વખત દ્રવ્યોનો વિચાર ચાલતો. એમ ને એમ છ માસ સુધી ચર્ચા ચાલી. છેવટે એક વખત રાજા સાહેબે આચાર્ય મહારાજશ્રીને ખોલાવીને આ ચર્ચાનો જલદી અન્ત લાવવા સૂચવ્યું. એટલે આચાર્ય મહારાજે ખીજે દિવસે નિકાલ લાવવાનું કહ્યું. ”

“ પછી ખીજે દિવસે શું થયું ? ”

“ ખીજે દિવસે શાસ્ત્રાર્થ તો ન ચાલ્યો, પણ આચાર્ય મહારાજશ્રીએ એક ઉપાય કર્યો ને તેમાં શ્રી રોહિત મુનિ ન ફાળ્યા. ”

“ શું મહારાજશ્રીએ મંત્રપ્રયોગ કરી તેમને હરાવ્યા કે કાર્ધ ખીજે ઉપાય યોજ્યો. શું બન્યું ? ”

“ ના, આચાર્ય મહારાજશ્રીએ મંત્રપ્રયોગ તો કર્યો ન હતો, પરંતુ બહુ જ યોગ્ય ને સર્વમાન્ય ઉપાય બતાવ્યો જે ઉપાય શ્રી રોહિત મુનિએ પણ કબૂલ રાખ્યો. ”

“ એવો કયો ઉપાય હતો ? ”

“ તમારા ખ્યાલમાં હશે કે કેટલેક સ્થળે ‘ કુત્રિકાપણુ ’ નામે આપણુ હોય છે, ને ત્યાં આપણુ જે વસ્તુ માંગીએ તે મળી શકે છે. ”

“ હા. કેટલેક સ્થળે એવી દુકાનો છે. એ જાણવામાં છે. ”

“ પછી આચાર્ય મહારાજશ્રી રાજાસાહેબ શ્રી રોહિતમુનિજી મંત્રીવર નગરશેઠ તથા ખીન્ન લોકો વગેરે સર્વે કુત્રિકાપણુ ગયા. ત્યાં જઈને ‘ નોજીવ ’ ની માંગણી કરી, પણ દેવે ‘ નોજીવ ’ આપ્યો નહીં. ‘ જીવ આપો ’ એમ કહ્યું ત્યારે મેના, પોપટ, સારસ, હંસ, કોકિલ, કબૂતર વગેરે આપ્યાં. ‘ અજીવ આપો ’ કહ્યું ત્યારે પત્થર, માટી, કાળં આદિ આપ્યાં. વળી ‘ નોજીવ ’ ની માંગણી કરી ત્યારે પત્થર આદિ જ આપ્યાં. કારણ કે જીવની સાથે પડેલા નો શબ્દનો અર્થ સર્વથા અભાવ એવો થાય છે. દેશથી અભાવ અર્થ લઈને ‘ નોજીવ ’ નો અર્થ જીવનો ખંડ એવો કરે તો તેની લેવડદેવડ થઈ શકતી નથી. તે તો ફક્ત સમજવા પૂરતું જ હોય છે. એટલે અજીવથી જુદો ‘ નોજીવ ’ દેવે આપ્યો નહીં. વળી ‘ નોઅજીવ ’ આપવા કહ્યું ત્યારે પણ મેના પોપટ વગેરે જ આપ્યાં. ત્યાં પણ સર્વોનિષેધ અર્થ પ્રધાન રાખ્યો. એથી સિદ્ધ થયું કે, ‘ નોજીવ ’ નામનો કોષ જુદો પદાર્થ આ લોકમાં છે જ નહીં. ”

“ પછી શું થયું ? બધા પાછા આવ્યા ? ”

“ ના. ત્યાં આચાર્ય મહારાજે જુદી જુદી ૧૪૪ વસ્તુની માંગણી કરી. તેમાંથી અમુક મળી, અમુકના ખંડ મળ્યા ને જેના ખંડ થઈ શકે એવું ન હતું તે ન મળી. પણ તેને બદલે તેની વિરોધી વસ્તુ મળી. ”

“એ એકસો ચુમ્માલીસ વસ્તુના પ્રશ્નો ક્યા છે ?”

“પ્રથમ તો તેમણે ‘પૃથ્વી હો’ એમ કહ્યું, ત્યારે માટીનું ઢેકું આપ્યું.”

“માટીનું ઢેકું પૃથ્વી તરીકે કેમ આપ્યું ? તે કંઈ સંપૂર્ણ પૃથ્વી નથી. તે તો પૃથ્વીનો એક ખંડ છે. આખી પૃથ્વી તો આખી શકાય નહીં.”

“માટીના ઢેકામાં પૃથ્વીનો ઉપાયાર કર્યો, વ્યવહારમાં પણ એવા ઉપાયારથી જ કામ ચાલે છે. જેમ કોઈ કહે કે-મેં બધી જમીન ખરીદી લીધી તો શું દુનિયાની સર્વ જમીન કંઈ તેણે થોડી ખરીદી છે ? અમુક વિવક્ષિત જમીનને તે બધી જમીન કહે છે. બધા પડિતો પધારી ગયા, બધા શિબ્યો આવી ગયા, ત્યાં પણ વિવક્ષિતને જ બધા કહેવાય છે. તે પ્રમાણે માટીના ઢેકાને પૃથ્વી શબ્દથી સંબોધી શકાય, દેશમાં સર્વનો ઉપાયાર કરી શકાય છે.”

“પછી શું માંગ્યું ?”

“પછી ‘અપૃથ્વી’ માંગી, ત્યારે પાણી આપ્યું. પછી ‘નોપૃથ્વી’ માંગી ત્યારે ઢેકાને લાંગી તેનો એક ટૂકડો આપ્યો. પછી. ‘નોઅપૃથ્વી’ માંગી ત્યારે, મારે જવું નથી એમ નથી, મારે ખાવું નથી એમ નથી, મારામાં તાકાત નથી એમ નથી વગેરેમાં બે વખત નથી નથી એ પ્રમાણે નિષેધ કરેલ હોવાથી નિશ્ચય પૂર્વક ખબર પડે છે કે મારે જવું જ છે, મારે ખાવું જ છે, મારામાં બળ છે જ, એ પ્રમાણે નોઅપૃથ્વીથી પૃથ્વી આખી શકાય, પણ હવે ચળુ પાણી આપ્યું. કારણ કે અપૃથ્વીથી પાણી આપ્યું હતું. નોપૃથ્વીથી ઢેકાનો ખંડ આપ્યો હતો. માટે નોઅપૃથ્વીથી થોડું પાણી આપ્યું. એ પ્રમાણે વ્યવહારથી દેશ વગેરે કંઈપી ઉપર પ્રમાણે આપતો. પણ નિશ્ચયથી દેશ દેશી ભેદ છે જ નહીં એટલે ચારે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં યથોચિત બે જ વસ્તુ મળતી. જીવ વગેરે નિરવયવ એટલે જેના ખંડ નથી પડતા એવી વસ્તુમાં તો ચારે વખતે પરસ્પર વિરુદ્ધ બે જ વસ્તુ આવતી.”

“આ તો તમે ચાર પ્રશ્નો બતાવ્યા. ૧૪૪ પ્રશ્નો કેવી રીતે થાય ?”

“નવ દ્રવ્યો, સત્તર ગુણો, પાંચકર્મ, ત્રણ જાતિ, એક વિશેષ અને એક સમવાય, એમ કુલ મળી ૩૬ થયા, તે દરેકના ચાર ચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા એટલે ૩૬x૪=૧૪૪ પ્રશ્નો થયા.”

“જ્યારે ત્યાંથી ‘નોજીવ’ ન મળ્યો એટલે સિદ્ધ થયું હશે કે ‘નોજીવ’ છે જ નહીં. પછી શ્રી રાહુપ્તનું શું થયું ?”

“‘નોજીવ’ નથી એવું નક્કી થયું એટલે રાજસાહેબે શ્રી ગુપ્તસરિજી મહારાજને ખૂબ સન્માન આપ્યું ને તેમનો વાદમાં વિજય થયો એવું જાહેર કર્યું. રાહુપ્તને ગુરુની સામે થયા તે કારણે બધા લોકોએ ખૂબ ધિક્કાર્યો, રાજસાહેબે પણ તે પરાજિત થયેલ એવું કહી રાજસભાથી દૂર કર્યા ને આખા શહેરમાં ‘શ્રી વર્ધમાનસ્વામી જિન જયવંતા વર્તે છે,’ એવો પડહ દેવરાવ્યો-ઢોલ વગડાવ્યો.

“શ્રી ગુપ્તસરિજી મહારાજે રાહુપ્તને કંઈ કર્યું કે નહીં ?”

“હા, આચાર્ય મહારાજે પણ વાસણેપને બદલે કુંડીમાંથી રાખ લઈ તેમના માથા

ઉપર નાખી નિહવ જાણી સંઘ બહાર કર્યા. સંભળાય છે કે શેહગુપ્ત આગ્રહ અને અભિ-
માનને અધીન થઈ પોતાનો સ્વતંત્ર મત ચલાવશે.”

(૧૨)

શ્રી શેહગુપ્ત સંઘ બહાર થયા પછી સ્વમતિકલ્પના પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા. તેમનાથી વૈશેષિક દર્શનનો આરંભ-ઉદય થયો. દ્રવ્ય ગુણ કર્મ સામાન્ય વિશેષ અને સમ-
વાય એમ છ પદાર્થો છે. પૃથ્વી પાણી પાવક (અગ્નિ) પવન ગગન ચેતન કાલ દિશા
ને મન એમ નવ દ્રવ્યો છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, સંયોગ,
વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, ભુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ ને પ્રયત્ન એ સત્તર ગુણો છે. જીવે જનું,
નીચે જનું, ફેલાવું, ખેંચાવું (સંકાચાવું) ને ચાલવું, એ પાંચ કર્મ છે. સામાન્યના ત્રણ ભેદ છે. સત્તા
સામાન્ય અને સામાન્ય વિશેષ એ પ્રમાણે. તેમાં દ્રવ્ય ગુણ ને કર્મમાં સત્તા રહે છે. દ્રવ્યત્વ-ગુણત્વ
વગેરે સામાન્ય છે. ને પૃથિવીત્વ જલત્વ ઘટત્વ પટત્વ વગેરે સામાન્ય વિશેષ છે. વિશેષ એક
છે ને સમવાય પણ એક છે. એ પ્રમાણે પ્રરૂપણ કરવા લાગ્યા. ભુદ્ધિપ્રતિભા ને પ્રવચન-
શક્તિને કારણે તેમના અનુયાયી પણ નીકળ્યા. જૈનદર્શનથી બહાર થયેલ હોવાથી ને બીજા
કોઈ દર્શનમાં લાગ્યા સિવાય સ્વતંત્ર વિચારણા ફેલાવી હોવાથી ક્રિયાકાંડની વ્યવસ્થાથી
તેમનો પંથ ન ચાલ્યો. પણ વિચારણાના પ્રવાહે આજ સુધી એ વૈશેષિક દર્શનનો મત
ચાલે છે. ઉલ્લેક ગોત્રીય હોવાને કારણે અને છપદાર્થનું નિરૂપણ કરેલ છે
માટે તેમના દર્શનનું બીજું નામ ષડુલ્લેક પણ કહેવાય છે. યુરુત્વ, દ્રવત્વ, સ્નેહ, સંસ્કાર,
પુણ્ય, પાપ, અને શબ્દ, એ સાત ગુણો પછીથી ટીકાકારોએ ઉમેર્યા છે. એમ વૈશેષિક
દર્શનમાં હાલ ૨૪ ગુણો ગણાવાય છે. શ્રી શેહગુપ્ત જૈનદર્શનમાંથી બહાર થયેલ હોવાથી
ચિરસમયના આ દર્શનના સંસ્કાર હોવાને કારણે તેમણે આ ઉપરોક્ત સાતને ગુણ તરીકે
ગણાવ્યાં નહીં. જૈનદર્શનમાં યુરુત્વનો સ્પર્શમાં સમાવેશ થાય છે, દ્રવત્વ સંયોગ વિશેષ છે,
સ્નેહ સ્પર્શવૃત્તિ છે, સંસ્કાર ધારણા નામે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે, પુણ્ય પાપ કર્મવિશેષ છે,
અને શબ્દ પુદ્ગલ છે. પાછળના ટીકાકારો છતર દર્શનમાંથી આ દર્શનના અનુયાયી થયા
હોવાને કારણે તેમણે આ સાત ગુણો વધાર્યા.

એ રીતે, શ્રી શેહગુપ્ત નિહનવ છેવટ સુધી સમજ્યા વગર મિથ્યાત્વમાં રહી, મિથ્યા-
ત્વદર્શન શરૂ કરી ભવભ્રમણના ભાગી થઈ કાળના પ્રવાહમાં તણાઈ ગયા. આ પ્રસંગ
મુશ્વ વીરના નિર્વાણ આદિ ૫૪૪ વર્ષે બન્યો. આ વાત ટૂંકમાં નિરુક્તિકારે જણાવી છે,
તે આ પ્રમાણે—

પંચ સયા ચોયાલા, તદ્દા સિદ્ધિ ગયસ્સ વીરસ્સ ।

પુરિમંતરંજિયાપ, તેરાસિયદિદ્ધિ ઉપ્પન્ના ।

પુરિમંતરંજિ ભૂયગિહ, બલસિરી, સિરિગુત્તેય ।

પરિચાયપોટ્ટસાલે, ઘોસળપહિસેહણા વાપ ।

શેષ વિસ્તાર ભાષ્યકારે કરેલ છે.

(ચાલુ)

સ્વીકાર

દિબ્યદર્શન—ખંડ ૧-૨. લેખક અને સંગ્રાહક—શ્રી જિજ્ઞાસિકપૂ, પ્રકાશક—
શ્રી જી. અનાદયાજી ચંદિર. સાવરકંડલા (કાઠિયાવાડ). પૃષ્ઠસંખ્યા ૫૨ + ૨૮૪ અમદાવાદ

સ્થાનકવાસી સમાજનું નવું ઉત્તમ આગમ સમુત્થાન-સૂત્ર

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયનાનંદવિજયજી

[પૂ. પં. શ્રી. ધર્મવિજયજીશિષ્ય.]

સ્થાનકવાસી સમાજ મૂળ ૩૨ આગમો માને છે તે જગજાહેર વાત છે. તે સંપ્રદાયે ૩૨ આગમોમાં સ્પષ્ટતયા મૂર્તિ-પૂજનનું વિધાન હોવા છતાં તેના વિરોધ કરેલ છે. સ્થા. સંપ્રદાય એક બાબુ જ્વેરશોરથી ડિઝિમનાદે જાહેર કરે છે કે મૂલ ૩૨ સિવાય કોઈ પણ આગમ વિદ્યમાન નથી, કારણ કે મૂલ ૩૨ આગમ સિવાયના બીજા બધા આગમો વિચ્છેદ ગયા છે. ત્યાં બીજા જ બાબુ તે સંપ્રદાયવાળાઓ નવું ૩૩ મું આગમ ‘સમુત્થાન-સૂત્ર’ હયાતીમાં લાવ્યા છે. આ ‘સમુત્થાનસૂત્ર’ પ્રસિદ્ધિમાં ક્યાંથી આવ્યું તેનું કારણ જાણવું જોઈએ.

આજે સ્થા. સમાજને કેવળ ૩૨ આગમ, ટીકાઓને છોડીને, કેવળ મૂળમાત્ર માનવાથી ચાલે તેવું નથી. કેટલાય ક્રિયાકાંડો અને બીજા ઘણી પ્રચલિત વસ્તુઓ ૩૨ આગમમાં નહિ હોવા છતાં તેમને સ્વીકારવી પડી છે.

સ્થા. સમાજને મૂર્તિ-પૂજના વિષયમાં તથા મુખે મુહપતિ બાંધવી વગેરે સાંપ્રદાયિક વિષયોની ચર્ચામાં અવસરે પ્રમાણોના અભાવે મૌન સ્વીકારવું પડ્યું છે. અને તે જ મૌનના પ્રતાપે ઘણા લોકોની તે મત ઉપરની શ્રદ્ધા ઊડી ગઈ છે. અને અનેક પાપબીર આત્માઓ તે સંપ્રદાયના દીર્ઘકાળના દીક્ષિત હોવા છતાં, અવસરે સત્ય જણાતાં તે મતને છોડી ગયા છે. અને અનેક આત્માઓ બોધિ-બીજની પ્રાપ્તિના કારણભૂત એવા જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાના પૂજન-દર્શનના અનુરાગી આજે બની રહેલા જોઈ શકાય છે.

સાચી પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી જ તે દિવસે સ્થા. સમાજ નામશેષ ન થઈ જાય તેવી દાઝને ધારણ કરનાર બોટાદ સંપ્રદાયના સ્થા. સાધુ માણેકચંદ્રજીના શિષ્ય મુનિ શ્રી શિવલાલજીએ પોતાની જે જે માન્યતાઓ ૩૨ આગમમાં શોધી જડતી નહોતી અને પોતે જે વસ્તુ માનતા હતા તેની સિદ્ધિ માટે નક્કર (?) પુરાવા તરીકે તેમણે આ ‘સમુત્થાન-સૂત્ર’નું સંપાદન કર્યું છે. સંપાદક મહાશય પોતાની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે—

“એક યતિના લંડારમાં ઘણી પોથીઓ હતી. તે દરેક પોથીમાં છૂટાં છૂટાં પાનાં હતાં, અને સમુદ્રમાંથી જેમ મોતી મેળવે તેની માફક મહામહેનતે કરી દરેક પાનાં ભેગાં કર્યાં, કે જેના યોગે ‘સમુત્થાન-સૂત્ર’ની હયાતી થઈ” વગેરે વગેરે.

પ્રશ્ન અહીં એ જ થાય છે કે તેમને આ પ્રત કયા યતિજના લંડારમાંથી મળી ? આ સૂત્રની પ્રત ક્યારે અને ક્યાં લખાઈ ? પ્રતના પ્રાન્તે પ્રશસ્તિ હતી કે નહિ ? પ્રશસ્તિ આદિ હતું તો પ્રસિદ્ધ કરવામાં શું વાંધો આવ્યો ? વગેરે શંકાઓનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

વિચક્ષણ પુરુષો સમજી શકે છે કે દરેક પ્રતોમાંથી પાનાં મેળવવામાં તે કઈ જાતની મહેનત કહેવાય ? ખરેખર, અત્યંત લોકને આખે પાટા બાંધવા માટે જ મુનિશ્રીએ મહેનત લીધી લાગે છે. અને પોતાના સંપ્રદાયનું કંઈ રીતે અસ્તિત્વ રહે તે જ જાતની તમન્ના સેવનાર મુનિશ્રીએ આ પરિશ્રમ કર્યો લાગે છે. તે મુનિશ્રીએ કેવી કુનેહભરી રીતે એ સંપાદનકાર્ય કર્યું છે તે સૂત્ર વાંચતાં જ જણાઈ આવે તેવું છે. અસ્તુ.

‘સમુત્થાન-સૂત્ર’ મૂળ અર્થ-માગધી ભાષામાં છે. તે મૂળ ભાષા આધુનિક લાગે છે. તે અભ્યાસના જાણકારોએ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ ખાસ વિચારણીય છે. મૂળ સૂત્રોનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર મુનિશ્રીએ કર્યું છે. એ ગુજરાતી ભાષા પણ વ્યાકરણશુદ્ધ હશે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે.

તેમણે સંપાદિત કરેલ આ ‘સમુત્થાન-સૂત્ર’ એક અધ્યયન રૂપે છે, અને તેના આઠ ઉદ્દેશાઓ છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીજી પૂછે અને ભગવાન મહાવીરસ્વામીજી જવાબ આપે એ રીતે પ્રશ્નોત્તરી રૂપે તેમાં ગોઠવણી કરી છે. તેમાં નીચેના વિષયો મુખ્યત્વે છે—

૧ લા	ઉદ્દેશમાં	આચાર્ય મહારાજ કેટલા પ્રકારના વગેરે
૨ જા	„	દીક્ષા કયા યોગમાં આપવી વગેરે
૩ જા	„	દીક્ષા-વિધિ, ઉપકરણો વગેરે
૪ થા	„	સાધુ-સામાચારી
૫ મા	„	છ આવશ્યકની વિધિ
૬ ઠા	„	એકથી ૩૬ બોલ
૭ મા	„	કાલભાવને દેખાડનાર
૮ મા	„	અનશન-વિધિ

આ પ્રમાણે ૮ ઉદ્દેશાઓ છે તેમાં મુખ્યત્વે નીચે પ્રમાણે ચર્ચાસ્પદ વસ્તુઓ આવે છે—

- (૧) મુહપતિ મુખે બાંધવી. મુહપતિ મુખ ઉપર બાંધે નહિ તેને અતિચાર.
- (૨) જિન-કદ્દપીને દોરા સહિત મુહપતિ મુખ ઉપર બાંધવાનું વિધાન.
- (૩) જિન-પ્રતિમા કરાવે તેને તથા પ્રતિજ્ઞા કરાવનારને શું લાભ ? શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના આ પ્રશ્નમાં ખુદ ભગવાન જવાબ આપે છે કે કર્મ-બંધ, અને અજીવમાં જીવ માન્યો અને પટકાયની વિરાધના આદિના યોગે મહાભિચર્યાત્વ લાગે.
- (૪) ભસ્મરાશિનો ગ્રહ જ્યાંસુધી પૂરો ન થયો તે દરમિયાન થયેલા મહાન પ્રાભાવિક શાસન દુરંધર આચાર્યદેવાદિ ઉપર કારમો ધા કરી યદ્વાતદ્વા લખ્યું છે.
- (૫) દીક્ષાવિધિમાં મુખ ઉપર મુહપતિ દોરા સહિત બાંધવાનું વિધાન.
- (૬) ખુદ તીર્થંકર ભગવાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા જિનને વંદના કરે છે તેવું બાલીશ કથન.

આવા આવા ચર્ચાસ્પદ કપોલ-કદ્દિપત મુદ્દાઓનું સંપ્રદાયવ્યાપ્તભાવના કારણે જ, તેમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. અને આ રીતે એક કદ્દિપત આગમનો ઉદ્ભવ થયો છે.

આના માટે પૂ. વિદ્વાન આચાર્ય મહારાજ આદિ જે યોગ્ય-ઘટતું કરતું લાગશે તે કરશે જ તેમ આશા રાખું છું.

કોઇપણ વિદ્વાન વિચારક આત્મા મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ ‘સમુત્થાન-સૂત્ર’નું જો નિરીક્ષણ કરશે તો તેને આ સૂત્ર કપોલ-કદ્દિપત, બનાવટી અને ઘડી કાઢેલું લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

આ સૂત્ર જેને મંગાવવાની ઇચ્છા હોય તેને નીચેના ઠેકાણે મળી શકે છે તેમ સૂત્રમાં જાહેરાત કરી છે: શા. સોમચંદ ટોકરશી, જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકાલય, ઠે. વારીયાનો ડેલો, જામનગર-કાઠીયાવાડ.

“रत्नाकरपञ्चीसी” नुं द्विगंयरीय इपांतर

[दि. पं. डे. लुण्णवी शस्त्रीकृत ‘आत्मनिवेदनम्’ नुं रहस्य अने पत्रव्यवहार]

[लण्णवी अत्रेण भाषाभां प्रगट थता “जैन गेजेट” नामना द्विगंयरीय भासिक पत्रना गया भार्य भहिनाना अंकभां आरावाणा द्विगंयरीय पंडित डे. लुण्णवी शस्त्रीये रचेल “आत्मनिवेदनम्” नामक संस्कृत काव्य तेना अत्रेण अनुवाद साथे प्रगट थयुं छे. आ काव्य तरङ्ग अभारुं ध्यान जतां तेभांना अउधा उपगंतना श्लोका श्वेतांयरीय जैन काव्य ‘रत्नाकरपञ्चीसी’ भांना श्लोकाना केवण शब्दान्तररूप न लाग्या. ‘रत्नाकरपञ्चीसी’ भां कुल २५ श्लोका छे, जेभांना २४ श्लोका उपगति छंदभां अने पञ्चीसमे श्लोक शार्ङ्गलविकीडित छंदभां छे. “आत्मनिवेदनम्” भां कुल २६ श्लोका छे, जेभांना २५ श्लोका उपगति छंदभां अने छत्रीसमे श्लोक भासिनी छंदभां छे.

आ काव्य जेया पछी अभने लाग्युं डे तेना कर्ता अने प्रकाशकनुं ध्यान अे तरङ्ग द्वारवुं जेधं अे. अने तेथी अमे ‘जैन गेजेट’ ना तंत्रीनी साथे तेमज पंडित डे. लुण्णवी शस्त्रीनी साथे पत्रव्यवहार कर्यो. जनतानी जलु भाटे अे समग्र पत्रव्यवहार अने अने काव्येना भणता आवता श्लोका अही रजु करीये छीये.

पंडित डे. लुण्णवीशस्त्रीये जे मतनो जवाय आप्यो छे ते, अेक पंडित गणुनी व्यक्ति पासेथी आशा न राखी शकय तेयो विचित्र छे. पलु अेक द्विगंयरीय विद्वाने आवे जवाय आप्यो होवाथी अेभां अभने जराय आश्चर्य डे अइसोस नथी थतो. अभने तो पं. लुण्णवी शस्त्रीनो आ पत्र, छेदां डेटलांय वर्षोथी द्विगंयरीय श्वेतांयरीय प्रत्ये डेवुं मानस धरावे छे अने डेवो वर्ताव राखे छे तेना नमूनाइय लागे छे. न्यांसुधी पोतानुं काम सरतुं होय त्यांसुधी कडे कसेजे संप अने समन्वयनी वातो करी अने जराइ पोतानो स्वार्थ धराय डे पोतानी वात उधाडी पडवानो वषत आवे डे तरत द्विगंयरीय भाषयो छेडाई जय छे अने श्वेतांयरीयनां शास्त्री डे पूर्वाचार्यो उपर आक्षेप करवाभां डे श्वेतांयरीयनां तीर्थो उपर आक्रमलु करवाभां जराय पाछी पानी करता नथी. पं. डे लुण्णवी शस्त्रीना पत्रभां आ न वरतु वायडा जेधं शकरी. पत्रनो आगणनो लाग वांच्य पछी, अे न पत्रभां पंडितलुअे लपेल पोतानी कवितानी प्रशंसाना शब्दो अने अंतम लपेक्षी अेकतानी वात पंडितलुना मुण्णभां डेवी शांते छे!!!

—तंत्री

पत्रव्यवहार

‘जैन गेजेट’ ना तंत्रीने लपेल पत्र.

अमदावाद, ता. १२-४-६

श्रीमाम् बाबू अंजीतप्रसादजी

संपादक “जैन गजट” (अंग्रेजी) की सेवामें, लखनौ

महाशयजी,

‘जैन गजट’ के पुस्तक ४०, अंक ३, मार्च १९४३ के अंकमें पंडित के. मुजरा शास्त्रीकृत ‘आत्मनिवेदनम्’ नामक एक संस्कृत कविता छपी है।

यह 'आत्मनिवेदनम्' पं. के. भुजबली शास्त्रीकी स्वतंत्र रचना नहीं है, किन्तु एक प्राचीन श्वेताम्बरीय काव्यका अनुकरण मात्र ही है, जिसका नाम 'रत्नाकरपंचविंशति' है और जिसे १४ वीं शताब्दिमें श्रीमान् रत्नाकरसूरिजीने बनाया है ।

आपकी जानकारीके लिये उसकी एक प्रति बुकपोस्टसे भेजी जाती है । इससे आप देख सकेंगे कि 'आत्मनिवेदनम्' का 'रत्नाकरपंचविंशति' के साथ छंद, शब्द, भाषा, और संकलनामें कितना साम्य है ।

इस प्रकार अन्य ग्रन्थकारका ऋण न स्वीकार करके ऐसी रचना अपने नाम चडा लेनेसे धर्म या साहित्यकी सच्ची सेवा नहीं हो सकती । इससे तो—श्वेतांबर ग्रंथोंको सामने रखकर कई दिगंबर ग्रन्थकी रचना की गई है—इस दोषारोपणका समर्थन मात्र ही होता है ।

आशा है इस विषयमें आप अपना अभिप्राय आपके पत्रके आगामी अंकमें अवश्य प्रकाशित करेंगे । और साथका पत्र पं. भुजबलीजीको भेजदेगें । (डाकव्ययके लिये ०-१-६ के टीकट भेजे हैं)

हमारे योग्य सेवा लिखें । पत्रोत्तर अवश्य दें ।

भवदीय

रतिलाल दीपचंद देसाई, व्यवस्थापक

पं. डे. भुजबली शास्त्रीने लिखे पत्र.

अमदावाद, ता. १२-४-४३

श्रीमान् पंडित के. भुजबली शास्त्रीकी सेवामें, आरा
महाशयजी,

'जैन गजट' (अंग्रेजी) मासिकके पुस्तक ४०, अंक ३, मार्च १९४३ के अंकमें आपकी 'आत्मनिवेदनम्' शीर्षक एक कविता प्रकट हुई है ।

यह कविता आपकी स्वतंत्र रचना नहीं है, किन्तु चौदहवीं शताब्दिमें पूज्य आचार्य रत्नाकरसूरिजीरचित 'रत्नाकरपंचविंशति' नामक श्वेताम्बरीय काव्यकी अनुकृति मात्र ही है यह आप जानते हैं ।

इस प्रकार परायी कृतिमें अल्प-अधिक हेरफेर करके उसे अपने नाम चडा लेना उचित नहीं है । जिस कृतिको देखकर आपको नयी कृति बनानेकी प्रेरणा मिली उस कृतिका ऋण-स्वीकार करनेमें आपको कोई हानि न होती ।

आशा है अब भी आप, जनताके समक्ष सत्य परिस्थिति रखनेके लिये, ‘जैन गजट’ के आगामी अंकमें इस संबंधमें अपना अभिप्राय प्रकट करेंगे और इस भूलको सुधार लेंगे। विशेष कया ? हमारे योग्य कार्य लिखें। पत्रोत्तर अवश्य दें।

भवदीय

रतिलाल दीपचंद देसाई, व्यवस्थापक

‘जैन गजट’ का तंत्रिनी न्याय +

Ajitchashram, Lucknow. 22-4-43

Dear Sir,

Your letter of 12-4-43. We have forwarded your letter to Pandit K. Bhruja Bali Shastri at Arrah for such action as he may consider necessary and proper. We are noticing the fact in our May issue.

Sincerely Yours

Ajit Prasada

‘जैन गजट’ का तंत्रिनी न्याय +

अमदावाद, ता. ११-५-४३

श्रीमान् बाबू अजितप्रसादजीकी सेवामें,

आपका तारीख २२-४-४३ का पत्र मिला था। उस पत्रमें आपके लिखे अनुसार ‘जैन गजट’ के मई (May) माहके अंकमें ‘आत्मनिवेदनम्’ के संबंधमें कुछ निवेदन पढ़ने की आशा थी, किन्तु अंक देखने पर वह सफल न हुई। जब आपने निवेदक करनेकी लिखा था फिर ऐसा क्यों हुआ ? समझमें नहीं आता।

कृपया पत्रोत्तर दें। सेवा लिखे।

भवदीय

रतिलाल दीपचंद देसाई, व्यवस्थापक.

* आ अग्रिम पत्रों आशय आ प्रमाण छे—

तमारे ता. १२ ४-४३ते पत्र मळ्यो. तमारे पत्र अमे पं. ड. लुब्धकी शास्त्रीने आरा मोडकी आभ्यो छे, जेथी तेमने योग्य अने जरी लागरी तेवुं पगलुं तेआ लक्ष शके. अमे आ हकीकतनी आभारा मे महीनाना अंकां नोधि लक्ष्युं.

आ पत्र लप्या पछी पछु 'जैन गेजेट'ना तंत्री तरङ्गथी अभने कशी ज्वाय नथी भयो, तेमज तेमछे ओ स'य'धी कशी नोध 'जैन गेजेट'भां नथी लीधी ओ दिवगीर थवा जेवुं छे.

पंडित डे. लुज्जली शास्त्रीना पत्र.

आरा, १४-५-१९४३

मान्यवर,

सप्रेम जयजिनेन्द्र ।

आपका ता. १२-४-४३ का पत्र देश से लौटने पर मुझे मिला । आपने 'जैन-गजट' (अंग्रेजी) भाग ४०, अं. ३ में (अंग्रेजी अनुवाद के साथ) प्रकाशित मेरी 'आत्मनिवेदनम्' शीर्षक कविता पर आक्षेप किया है । महाशयजी, मैं श्रीरत्नाकरसूरिजी का ही नहीं; श्री अमितगति आदि अन्य कतिपय आचार्य एवं आचार्यतुल्य भूधरदासजी आदि मान्य कवियों का भी चिरऋणी हूँ । क्योंकि अपनी उक्त कविता के लिये मैंने उनकी कृतियों से भी अवश्य सहायता ली है । इसके लिये आप खासकर मेरी कविता का अन्तिम अंश बारीकी से फिर एकबार पढ़नेका कष्ट उठावें । देसाईजी, विशाल जैन साहित्य में ऐसी-ऐसी एक-दो नहीं; सैकड़ों कृतियाँ मौजूद हैं जो कि एक-दूसरेकी भावानुवाद वा छायानुवादमात्र हैं । क्या आप उन मान्य ग्रन्थयुक्तियों को चोर कहने को तैयार हैं ? यदि ऐसी बात है तो, हेमचन्द्रजी जैसे कलिकालसर्वज्ञ भी इस अपवाद से मुक्त नहीं हो सकते हैं । इसी प्रकार 'प्रमाणनयतत्त्वलोकाङ्कार', 'कर्मप्रकृति' आदि श्वेताम्बर ग्रन्थ पूर्ववर्ती दिगम्बराचार्यों की कृतियों की अनुकृतियाँ सिद्ध नहीं होगी ? रतिलालजी, इसी प्रकार एक-दूसरे से समानता रखनेवाली कृतियाँ जैन-साहित्य में पर्याप्त संख्या में उपलब्ध हैं । आपको ज्ञात होना चाहिये कि उन मान्य ग्रन्थकर्त्ताओंका एक मात्र लक्ष्य धर्म एवं लोकसेवा हो रहा है । मेरी यह कविता भी केवल धर्म एवं लोकसेवा के लक्ष्य से ही लिखी गई है; इसमें मेरा कोई स्वार्थ नहीं है । बल्कि मैं आपसे निःसंकोच कह सकता हूँ कि रत्नाकरजी की कविता की अपेक्षा मेरी कविता में विशिष्टता है । साथ ही साथ साहित्यशास्त्र की दृष्टि से अधिक उपादेय भी है (हां, जैन-गजट' में अशुद्ध अवश्य छप गई है) आशा है कि मेरे इस पत्र से आपको सन्तोष होगा और आप अपने हृदय से अपने पूर्वभाव को निस्संकोच हटा देंगे । योग्य कार्य लिखिये । 'जैन-सिद्धान्त-भास्करे' के परिवर्तन में अपना पत्र भेजकर एकता को बढाइये । इस समय इसीकी मांग है ।

आपका

के. भोजबली

હવે ‘રત્નાકરપચ્ચીશી’ અને ‘આત્મનિવેદનમ્’ ના મળતા શ્લોકો જોઈએ.

‘રત્નાકરપચ્ચીશી’નો શ્લોક

શ્રેયઃશ્રિયાં મજ્જલકેલિસત્ર !
 નરેન્દ્રદેવેન્દ્રનતાંત્રિપદ્મ ! ।
 સર્વજ્ઞ ! સર્વાતિશયપ્રધાન !
 ચિરં જય જ્ઞાનકલાનિધાન ! ॥ ૧ ॥
 જગત્રયાધાર ! કૃપાવતાર !
 દુર્વારસંસારવિકારઐથ ! ।
 શ્રીવીતરાગ ! ત્વયિ મુગ્ધભાવા—
 દિજ્ઞ ! પ્રભો ! વિજ્ઞપયામિ કિંચિત્ ॥ ૨ ॥
 કિં બાલલીલાકલિતો ન બાલઃ
 પિત્રોઃ પુરો જલ્પતિ નિર્વિકલ્પઃ ? ।
 તથા યથાર્થ કથયામિ નાથ !
 નિજાશયં સાનુશયસ્તવાગ્રે ॥ ૩ ॥
 દત્તં ન દાનં પરિશીલિતં ચ
 ન શાલિ શીલં ન તપોઽભિતપ્તમ્ ।
 શુભો ન ભાવોઽપ્યભવદ્ ભવેઽસ્મિન્
 વિભો મયા ભ્રાન્તમહો મુઘૈવ ॥ ૪ ॥
 દગ્ધોઽગ્નિના ક્રોધમયેન, દષ્ટો
 દુષ્ટેન લોભાહ્યમહોરોગેન ।
 પ્રસ્તોઽભિમાનાજગરેણ, માયા—
 જાલેન બદ્ધોઽસ્મિ કથં ભજે ત્વામ્ ? ॥ ૫ ॥
 કૃતં મયાઽમુત્ર હિતં ન ચેહ
 લોકેઽપિ લોકેશ ! સુલ્લં ન મેઽમૃત્ ।
 અસ્માદૃશાં કેવલમેવ જન્મ
 જિનેશ ! જજ્ઞે ભવપૂરણાય ॥ ૬ ॥

‘આત્મનિવેદનમ્’નો શ્લોક

સર્વજ્ઞ સર્વેશ્વર દોષમુક્ત
 નરેન્દ્રનાગેન્દ્રસુવન્ધપાદ ।
 નષ્ટાષ્ટકર્માતિશયપ્રપન્ન
 ચિરં જય ક્રૂરકષાયહીન ॥ ૧ ॥
 સુદર્શનજ્ઞાનબલાદિયુક્ત
 સમસ્તસંસારવિકારમુક્ત ।
 સદ્ધ્યાનગમ્યૈકસુખસ્વભાવ
 ત્વયિ પ્રભો વિજ્ઞપયામિ કિંચિત્ ॥ ૨ ॥
 યથા સ્વચાપત્યયુતોઽતિબાલઃ
 પિતુઃ પુરો જલ્પતિ નિર્વિકારઃ ।
 તથૈવ તથ્યં કથયામિ સ્વામિન્
 હૃદિ સ્થિતં સાનુનયસ્તવાગ્રે ॥ ૩ ॥
 દાનં ન દત્તં ન તપોઽપિ તપ્તં
 ન શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયરતોઽમવદ્ધ ।
 ન પૂજ્યપૂજાપિ કૃતા સદૈવ
 નીતં વિભો જન્મ મયા વૃથૈવ ॥ ૪ ॥
 ક્રોધાગ્નિના ક્રૂરતરેણ દગ્ધો
 દષ્ટોઽસ્મિ લોભેન મહોરોગેન ।
 પ્રસ્તોઽસ્મિ માનાહ્વયદુર્ગ્રહેણ
 બદ્ધોઽસ્મિ પાશોન લલાભિધેન ॥ ૫ ॥
 કૃતં મયાઽમુત્ર શુભં ન કિશ્ચિત્
 તતોઽત્ર લોકેઽપિ સુલ્લં ન લબ્ધમ્ ।
 નિરિન્દ્રિયજ્ઞાન સુલૈકધામન્
 ધૃતં મયા નિષ્ફલમેવ જન્મ ॥ ૬ ॥

त्वत्तः सुदुष्प्राप्यमिदं मयाप्तं
रत्नत्रयं भूरिभवभ्रमेण
प्रमादनिद्रावशतो गतं तत्
कस्याप्रतो नायक ! पूत्करोमि ॥ ८ ॥

परापवादेन मुखं सदोषं
नेत्रं परस्त्रीजनवीक्षणेन
चेतः परापायविचिन्तनेन
कृतं भविष्यामि कथं विभोऽहम् ? ॥ १० ॥

विमुच्य दृग्लक्ष्यगतं भवन्तं
ध्याता मया मुहधिया हृदन्तः ।
कटाक्षवक्षोजगभीरनाभि-
कटीतटीयाः सुदृशां विलासाः ॥ १३ ॥

लोलक्षणावक्त्रनिरीक्षणेन
यो मानसे रागलवो विलभनः ।
न शुद्धसिद्धान्तपयोधिमध्ये
धौतोऽप्यगात्तारक ! कारणं किम् ॥ १४ ॥

अंगं न चंगं न गणो गुणानां
न निर्मलः कोऽपि कलाविलासः ॥
स्फुरत्प्रभा न प्रभुता च काऽपि
तथाऽप्यहंकार कदर्थितोऽहम् ॥ १५ ॥

सदभोग लीला न च रोगकीलाः
धनागमो नो निधनागमश्च
दारा न कारा नरकस्य चित्ते
व्यचिन्ति नित्यं मयकाऽधमेन ॥ २० ॥

स्थितं न साधोर्हृदि साधुवृत्तात्
परोपकारान्न यशोऽर्जितं च ।
कृतं न तीर्थोद्भरणादिकृत्यं
मया मुधा हारितमेव जन्म ॥ २१ ॥

प्राप्तं मया भूरिभवभ्रमेण
रत्नत्रयं दुर्लभरत्नमत्र ।
नष्टं यदा नाथ मम प्रमादा-
ल्लब्धुं स्वरत्नं कथयामि कन्तु ॥ १९ ॥

वक्त्रं सदोषं परदूषणेन
नेत्रं परस्त्रीमुखवीक्षणेन ।
चित्तं परानिष्टविचिन्तनेन
कथं भविष्यामि विभो विदोषः ॥ ८ ॥

त्यक्त्वा भवन्तं भवरोगवैद्यं
ध्याता मया मोहधिया सदैव ।
उरोजगुह्यांगमुखप्रदेशाः
विलासिनीनां सुदृशांगनानाम् ॥ १२ ॥

सीमन्तिनी वक्त्रविलोकने हि
यथा मनो मे विपुलं विलग्नम् ।
तथैव स्वामिस्तत्र दर्शनेऽत्र
न लग्नमद्यापि प्रभो जिनेश ॥ १३ ॥

न यौवनं न प्रभुता च कापि
न कांचनं दिव्यकलेबरो वा ।
न निर्मलज्ञानबलप्रतिष्ठा-
स्तथाप्यहंकारवशीकृतोऽहम् ॥ १४ ॥

भोगाय यत्नस्सततं कृतोऽपि
योगाय यत्नो न कृतः कदापि ।
धनाय यत्नः सततं कृतोऽपि
धर्माय यत्नो न कृतस्सदैव ॥ १५ ॥

धृतं मया नाथ न साधुवृत्तं
कृतं मया नेह हितं जनस्य ।
पीतं न धर्माभृतमत्र नित्यं
कृतं न तीर्थोद्भरणादिकार्यम् ॥ १६ ॥

વૈગયરંગો ન ગુરુદિતેષુ
 ન દુર્જનાનાં વચનેષુ શાન્તિઃ ।
 નાધ્યાત્મકેશો મમ કોઽપિ દેવ !
 તાર્યઃ કથંકાર મયા ભવાઢિઃ ? ॥ ૨૨ ॥
 પૂર્વે ભવેઽકારિ મયા ન પુણ્ય-
 માગામિજન્મન્યપિ નો કરિષ્યે
 યદીદશોઽહં મમ તેન નષ્ટા
 મૂતોદ્ભવદ્ભાવિભવત્રયીશ ! ॥ ૨૩ ॥
 ફિં વા મુધાઽહં વહુધા મુધામૂક-
 પૂજ્ય ! ત્વદગ્રે ચરિતં સ્વકીયમ્ ।
 જલ્મામિ ? યસ્માત્રિગત્સ્વરૂપ-
 નિરૂપકસ્ત્વં કિયેદેતદત્ર ॥ ૨૪ ॥

ગુરૂપદેશેષુ મનો ન દત્તં
 વિરક્તિભાવોઽપ્યુદિતો ન ચિત્તે ।
 પંચાક્ષલિપ્તા જરઠા ન જાતા
 તાર્યઃ કથં ઘોરમવાઢિરેષઃ ॥ ૧૭ ॥
 ઉપાર્જિતં પૂર્વભવે ન પુણ્યં
 અસ્મિન્ ભવે હા ન ચિનોમિ કિંચિત્ ।
 ઇતાદૃશી કલેશમયી દશા મે
 કૃપાપરો મે ભવ દેવદેવ ॥ ૧૮ ॥
 વૃથા સ્વકીયં ચરિતં ત્વદગ્રે
 જલ્મામિ સર્વજ્ઞ વિમોહિતોઽહમ્ ।
 ત્વદીયબોધે ચરિતં મદીયં
 સ્પષ્ટં વિભાતિ પ્રશમૈકનાથ ॥ ૨૦ ॥

આ શ્લોકોની સરખામણી ઉપરથી જોઈ શકાશે કે આ બન્ને કૃતિઓના શ્લોકોના ભાવોમાં અને શબ્દોમાં કેટલું બધું સામ્ય છે. ‘રત્નાકરપચ્ચીશી’નો ૧૧ મા શ્લોક અને ‘આત્મનિવેદનમ્’નો ૧૦મા શ્લોકના ભાવમાં અલ્પ સામ્ય હોવાથી ઉપર એ શ્લોકો આપ્યા નથી.

પં. જુજબલી શાસ્ત્રીએ અમને આપેલો જવાબ કેટલો ગેરવાજબી અને સરળતાથી વર્ણવેલ છે તે આ ઉપરથી જોઈ શકાશે.

આભાર

પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજ આદિના સહુપદેશથી અમદાવાદની સી. કે. ળહારાની કંપનીના માલિક સ્વં શેઠ શ્રી નેમચંદ્રભાઈ પોપટલાલ ળહારાના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્ર શ્રીચુત જગતચંદ્રભાઈ (બાબુભાઈ)એ સમિતિના પેટ્રન તરીકે સમિતિને રૂા. ૫૦૧) ની સહાયતા વિક્રમ-વિશેષાંકમાં ખર્ચ કરવા માટે આપી છે.

આ માટે અમે પૂજ્ય મહારાજશ્રીનો તથા શ્રી જગતચંદ્ર-ભાઈનો આભાર માનીએ છીએ.

—૦૫૦

उमास्वामि-श्रावकाचार

लेखक:—पूज्य मुनिमहाराज श्री दर्शनविजयजी, अमदावाद.

गुर्जरेश्वरपरमार्हत महाराजा कुमारपालके गुरु कलिकालसर्वज्ञ आ० श्रीहेमचन्द्रसूरि समर्थ ज्ञानी हुए हैं। आपने सांगोपांग व्याकरण, काव्य, न्याय, चरित्र एवं योग इत्यादि विभिन्न विषयके अनेक ग्रंथ बनाये हैं। आपका स्वर्गगमन वि. सं. १२२९ में हुआ है। आपने “सटीक योगशास्त्र” में श्रावकधर्मका विशद निरूपण किया है। आपके बाद विक्रमकी तेरहवीं शताब्दीके आ० जिनदत्तसूरिने गृहस्थव्यवहारके निरूपणवाला “विवेकविलास” रचा है।

श्रावकोंके आचार बतानेवाले दिगम्बर शास्त्रोंमें “उमास्वामि-श्रावकाचार” भी एक है। उसमें ४७४ संस्कृत पद्य हैं, उसकी हिन्दी टीका वि. सं. १९३९ के पश्चात् चन्द्र-बालकुल गोत्रके पं. हलधुधजीने की है। इस श्रावकाचारमें—विक्रमकी दशवीं शताब्दीके आ० अमृतचन्द्रसूरिके पुरुषार्थसिद्धिउपाय, ११ वीं शताब्दीके आ० सोमदेवसूरिके यशस्तिलक-चम्पू, ११ वीं शताब्दीके आ० अमृतगतिके उपासकाचार और धर्मपरीक्षा, क० स० आ० श्री हेमचन्द्रसूरिके योगशास्त्र, आ० जिनदत्तसूरिजीके विवेकविलास, और वि. सं. १५४१ के पं. मेधावीके धर्मसंग्रहश्रावकाचार इत्यादि कई ग्रन्थोंके श्लोक दर्ज हैं^१।

इनमें आ० अमृतचन्द्रसूरि, आ. सोमदेवसूरि, आ० अमृतगति और पं. मेधावी ये दिगम्बर विद्वान् हैं अतः यहाँ उनके लिये तो कुछ कहना नहीं है। क० स० आ० हेमचन्द्रसूरिजी और आ० जिनदत्तसूरि ये श्वेताम्बर आचार्य हैं, प्रस्तुत श्रावकाचारके विधाताने इनसे जो कुछ ऋण लिया है, सिर्फ उसे ही यहाँ बताना है।

उमास्वामि-श्रावकाचार, जो तत्त्वार्थाधिगम अर्हत्प्रवचनके निर्माता वा० श्री उमास्वातिजीके नामसे जाहिर है, उसमें कतिपय श्लोक ऐसे हैं जो कि योगशास्त्र और विवेकविलाससे ज्योक्तियों लिये गये हैं और कतिपय श्लोक कुछ परिवर्तनके साथ लिये गये हैं।

ज्योक्तियों लिए हुए पाठ

योगशास्त्र प्र. श्लोक	उ. श्रावकाचार श्लोक	विवेकविलास उ० श्लोक	उ. श्रावकाचार श्लोक
२-१४	१९	१-१४४	१०३+१०४
२-२९	३३९	१-१४५	१०४+१०५
३-२६	२६५	१-१७८	१०७
३-६७	३२६	१-१४०	१०८
३-[२५]	२६४		

१. आ० सोमदेवसूरिजी ऐसे ग्रन्थकारोंको काव्यचोर एवं पातकीकी उपाधियाँ देते हैं।

कृत्वा कृतीः पूर्वं कृता पुरस्तात् प्रत्यादरं ताः पुनरीक्षमाणः।

तथैव जल्येदथ योऽन्यथा वा, स काव्यचोरोस्तु स पातकी च ॥ —यशस्तिलकचम्पू ॥

अन्यकाव्यपुशब्दार्थछायां नो रचयेत् कविः

स काव्ये सोऽन्यथा लोके, पश्यतोद्भूतामदेत् ॥९५॥—आ० अजितसेनकृत अलंकारचिन्तामणिः ॥

परिवर्तित पद्यपाठ

योगशास्त्र	उ० श्रावकाचार	योगशास्त्र	उ० श्रावकाचार
प्र० श्लोक	श्लोक	प्र० श्लोक	श्लोक
३-२०	२६३	३-१०१	४०४
२-८२	३७१	३-१०८	४०६
२-७९	३६८	३-१११	४११
३-७०	३२७	३-११२	४०३

नमुनेके तौरसे कुछ श्लोक बताए जाते हैं—

हिंसा विघ्नाय जायते विघ्नशान्ति कृतापि हि ।

कुलचारधियाप्येषा कृता कुलविनाशिनी ॥

—योगशास्त्र, २-२९, उ० श्रावकाचार ३३९

हन्ता पलस्य विक्रेता संस्कर्ता भक्षकस्तथा ।

केताऽनुमन्ता दाता च घातका एव यन्मनुः

॥ यो० ३-२० ॥

हन्ता दाता च संस्कर्ताऽनुमन्ता भक्षकस्तथा ।

केता पलस्य विक्रेता, यः स दुर्गतिभाजनं

॥ श्रा० २६३ ॥

स्त्रीसम्भोगेन यः काम-ज्वरं प्रतिचिकीर्षति ।

स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति

॥ यो० २-८२ ॥

मैथुनेन स्मरार्णि यो विध्यापयितुमिच्छति ।

सर्पिषा स ज्वरं मूढः प्रौढं प्रतिचिकीर्षति

॥ श्रा० ३७१ ॥

नवनीत-वसा-क्षौद्र-मद्यप्रभृतिविक्रयः

॥ यो० ॥

नवनीत-वसा-मद्य-मत्वादीनां च विक्रयः

॥ श्रा० ॥

द्विपाञ्चतुष्पादविक्रयो

॥ यो० ३-१०८ श्रा० ४०६ ॥

प्रतिमा काष्ठलेपाश्मस्वर्णरूप्या (दन्तचित्रा)ऽयसां गृहे ।

मानाधिकपरिवाररहिता नैव पूजयेत् ॥

—विवेकविलास १-१४५, उ० श्रावकाचार १०४+१०५

फल स्वरूप इतना लिखना पर्याप्त है कि—विद्वान् ग्रन्थकतने श्रावकाचारमें योगशास्त्र एवं विवेकविलासका अवतरण बड़ी सफाईसे किया है ।

અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો

[અને તેને અંગેનું આપણું કેટલુંક સાહિત્ય]

લેખક:--પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કનકવિજયજી, મહેસાણા

શ્રી જૈનશાસનમાં સમાધિલાભે મરણને પ્રાપ્ત કરવું એ અતિદુર્લભ માન્યું છે.

જીવન પર્યંતની શુભ આરાધનાઓનું પરિણામ, મરણકાલની આસપાસની આરાધનાઓ પર અવલંબે છે. આ કારણે સમાધિમરણનું મૂલ્ય અમાપ છે. અજ્ઞાન આત્માઓ એની મહત્તાને સમજી શકવાને અસમર્થ હોય છે. કારણ સ્પષ્ટ છે : જૈનશાસ્ત્રોમાં વિહિત કરેલાં અન્તિમ આરાધના માટેનાં વિધિવિધાનો સાચે તત્ત્વજ્ઞાનના પાયા પર નિર્ભર છે, અને તે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી ગ્રાહ્ય છે. એને સમજવા માટે વસ્તુસ્વરૂપના પારમાર્થિક દૃષ્ટા તેમ જ જ્ઞાતા બનવાની જરૂર રહે છે. ન્યાંસુધી દેહ અને આત્માના-જડ-ચેતનના સંયોગોની એકાન્ત દુષ્પરિણતા, ક્ષણિકતા, આત્માનો અજરામર સ્વભાવ, જન્મમરણની પરંપરામાં રહેલી ભયંકર દુઃખદતા વગેરેનો સાચો ખ્યાલ ન આવે ત્યાંસુધી અન્તિમ કાલની આરાધના-વિધિની ઉપયોગિતાનો ભાગ્યે જ વિચાર આવી શકે.

તત્ત્વદૃષ્ટા-વેત્તા [Philosopher] પુરુષો, કે જેઓ દેહ અને આત્માના સંબંધ અને સ્વરૂપનો સદાકાળ આત્મજગૃતિ પૂર્વક વિચાર કરી રહ્યા હોય છે, તેઓ પોતાના અન્તિમ સમયની ધડીએને સુધારવાને ખૂબ જ તૈયાર હોય છે. કારણકે જન્માન્તરની ગતિનો આધાર મરણની છેલ્લી ધડીએ પણ પડેલા આયુષ્યના બન્ધ ઉપર છે. એ વેળાએ જો જગૃતદશા ન રહી, તો કુગતિ કે દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાઈ જાય છે. અને આના યોગે ભવાન્તરમાં શ્રીજિનકથિત કર્મની આરાધનાની શુભ સામગ્રીઓ મળવી મુશ્કેલ બને છે, કદાચ વિપરીત સામગ્રીઓ મેળવવાનો સંભવ છે. આથી પૂર્વકાલની સુંદર આરાધનાઓ નિષ્ફળપ્રાય: બને છે, વિપરીત સામગ્રીઓના યોગે પૂર્વોપર્જિત શુભ કર્મ કે કર્મનિર્જરા કરમાઈ જાય છે, અને નવું અશુભ કર્મ બંધાય છે. આ કારણે અન્તિમ કાલની ધડીઓ, સંપૂર્ણ સાવધ દશામાં શ્રીજિનકથિત આરાધનાઓનાં વ્યતીત થવી જોઈએ.

ચતુ:શરણાદિની આરાધના-

સમાધિમરણને સારુ અતિઆવશ્યક ગણાતી અન્તિમ કાલની આરાધનાના અનેક પ્રકારો શ્રીજૈનશાસનમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. સામાન્ય રીતિએ “શ્રી અરિહંતાદિ ચાર શરણાઓ, દુષ્ટતોની ગહાં અને સુકૃતોનું અનુમોદન” આ મુજબના ત્રણ પ્રકારો પંડિતમરણને પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિવાળા આત્માઓ માટે આવશ્યક ગણાય છે. શ્રીજિનપ્રણીત સુવિશુદ્ધ આરાધનાનું મૂળ કારણ પણ આ જ વસ્તુ છે. ભગવાન શ્રી પંચસૂત્રકાર આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરમાવે છે કે :

इह खलु अणाइ जीवे, अणाइ जीवस्स भवे अणाइकम्मसंजोगनिव्वत्तिप,
दुक्खरूवे दुक्खफले दुक्खाणुबंधे; एअस्स णं वुच्छिस्ती सुध्वग्गमाओ सुध्वग्ग-
संपत्ती पावकम्मविगमाओ; पावकम्मविगमो तद्वा भवत्ताइभावओ.

તસ્સ પુણ વિવાગસાહ્યાણિ, ચડસરણમર્મણ, દુઃકડગરિહા, દુઃકડાણ સેવર્ણ,
અથો કાયવ્વમિર્ણ હોડકામેર્ણ સયા સુપ્પણિદ્દાર્ણ મુજ્જો મુજ્જો સંકિલેસે તિકાલ-
મસંકિલેસે.

‘આ લોકમાં આત્મા અનાદિથી છે. આત્માનો આદિકાલ નથી. આત્માનો સંસાર અનાદિકાલીન છે. તે સંસારનું મૂળ કારણ કર્મોનો અનાદિ સંયોગ છે. સંસાર દુઃખરૂપ છે, દુઃખોના ફળવાળો છે, અને દુઃખોના અનુબંધવાળો છે. આ કારણે, આ સંસારનો પાર પામવો ઇષ્ટ છે. ‘આવા પ્રકારના દુઃખમૂલક સંસારનો નાશ સધ્ધર્મના યોગે જ છે. સધ્ધર્મની પ્રાપ્તિ, પૂર્વોપાર્જિત પાપકર્મોના નાશપર અવસર છે. પાપકર્મોના નાશનું કારણ, બળ્યત્યાદિ શુભ ભાવો છે. અને બળ્યત્યાદિના વિપાકસાધનો આ મુજબ છે :’

‘ચતુઃશરણુ સ્વીકાર, દુઃકૃતગર્હા, સુકૃતોનું અનુમોદન, આથી મોક્ષસુખના અર્થો બળ્ય જીવેએ, સંકલેશની વેળાયે સમાધિપૂર્વક સદા કાલ વારંવાર આ ત્રણ વસ્તુઓનું આરાધન કરવું જોઈએ. જ્યારે અસંકલેશના-તીવ્ર રાગાદિની પરિણતિ યા કષાયોદિ ભાવોની વૃદ્ધિના પ્રસંગો-ન હોય ત્યારે અવશ્ય ત્રિકાલ આનું સેવન કરવું જોઈએ.’

સૂત્રકાર ભગવાન શ્રી ચિરન્તનાચાર્ય, આ પ્રકારે ત્રણ વસ્તુઓની આરાધના, બળ્ય જીવે સમક્ષ પરંપરાએ દુઃખમૂલક સંસારના વ્યુત્પન્નને માટે, જણાવે છે. આ કારણે આ વસ્તુઓનું મહત્ત્વ, જૈનશાસનમાં ફરમાવેલી ઇતર આરાધનાઓ કરતાં સર્વોચ્ચ છે. અન્તિમ કાલને સુધારી લેવાને મટે સૌ કોઈ આરાધકોનું પરમ આશ્રયન પણ આ વસ્તુઓ છે, એ નિઃશંક અને નિર્વિવાદ છે.

અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો-

અન્તિમકાલીન આરાધનાને અંગે, જૈનશાસનમાં ઉપરોક્ત ચતુઃશરણાદિ સ્વીકાર વગેરે અનેક પ્રકારો સૂચવવામાં આવ્યા છે. કારણુ સ્પષ્ટ છે : અન્તિમ આરાધનાનો વિષય જ એવો વ્યાપક, મહત્ત્વનો અને ગંભીર છે. આથી જ અંગસૂત્રો, ઉપાંગસૂત્રો અને પ્રકીર્ણસૂત્રોમાં આ વસ્તુને માટે ઘણા ઘણા ઉલ્લેખો મળી રહે છે.

વર્તમાનકાલમાં ૪૫ આગમોની ગણનામાં, આગમસૂત્રો તરીકે ગણાતા ચઉસરણુ-પચન્ના આદિ દશ પચન્નામાંના અમુક પચન્નાસૂત્રોમાં ખાસ આ અન્તિમ આરાધનાના વિષયને જ અનુલક્ષીને કહેવામાં આવ્યું છે.

શ્રી ચઉસરણુ, આઉરપચ્ચક્ષાણુ, મહાપચ્ચક્ષાણુ, ભત્તપરિણુય, સંધારગ, મરણુ-સમાધિ, આ પચન્નાગ્રન્થોમાં ખાસ અન્ત સમયની આરાધનાના જ અધિકારોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જીવનનો અન્તિમ ભાગ સુધારવા અને આગામી કાલની સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ માટે આમાં સુંદર રીતે જણાવાયું છે.

અન્તિમ કાલની આરાધનાના જો કે અનેક અધિકારો, ભેદો છે, છતાંયે પંચસૂત્રકાર ભગવાન જે ત્રણ વસ્તુઓની આરાધના પર ભાર મૂકે છે, તે ત્રણેય શ્રી અરિહંતાદિ ચાર શરણુઓનું સેવન વગેરે, પ્રત્યેક શ્રીજિનકથિત અન્તિમ આરાધનાઓમાં મુખ્ય રીતિએ દ્વંધમાં રહેલ માખણ કે ધોની જેમ સંકળાઈને રહે છે. આથી શ્રુતસ્થવિર શ્રી વીરભદ્ર મહામુનિ ‘શ્રી ચઉસરણુપચન્ના’ના અભિધેય વિષયનો નિર્દેશ કરતાં કહે છે કે :

‘ચતુસરણગમણ-દુઃકલગરિહા-લુકડાણુમોઞ્ઞા ચેવ ।

પસ ગણો ઞ્ઞવરયં કાયવ્વો કુસલહેઉત્તિ ॥’—ચતુસરણ. ગા. ૧૦

‘વિધિપૂર્વક શ્રી અરિહંત પરમાત્મા આદિ ચાર શરણુઓનો સ્વીકાર, પૂર્વકૃત દુષ્કર્મની શલ્યરહિતપણે નિન્દા અને સ્વ તથા પરના સુકૃતની શુભ ભાવપૂર્વક અનુમોદના, આ ત્રણેય અધિકારો કુશલનાં કારણરૂપ છે. માટે જ સદાકાલ તે કરવાયોગ્ય છે.’

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીહિમચન્દ્રસરીશ્વરજી મહારાજ, અન્તિમ કાલની આરાધનાને જ અધિકારોથી પ્રતિપાદિત કરે છે. ચરમ તીર્થંકર શ્રમણુભગવાન શ્રીમહાવીર પરમાત્મા, શ્રી નન્દનરાજપિંના ભવમાં જ્યારે માસક્ષપણના પારણે માસક્ષપણની ઉત્કૃષ્ટ તપશ્ચર્યાપૂર્વક શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાયના કરે છે તે અવસરે અન્તિમ કાલની આરાધના જે રીતે કરે છે તેનો ઉલ્લેખ, શ્રીત્રિષ્ઠિના દશમા પર્વમાં આ મુજબ કરે છે—

‘દુષ્કર્મગર્હણાં જન્તુક્ષામણાં ભાવનામપિ ચતુઃશરણં ચ નમસ્કારં વાનશનં તથા’

૧ પાપકર્મોની નિન્દા-ગર્હાં, ૨ સર્વ જીવોને ક્ષમાપના, ૩ સંસારની અનિત્યતા વગેરેની ચિન્તવનારૂપ શુભ ભાવનાઓનું પરિશીલન, ૪ પરમશરણુસમાન શ્રી અરિહંત પરમાત્મા આદિના શરણુઓનો સ્વીકાર, ૫ શ્રીનમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણુ અને ચારેય પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક અનશનનો સ્વીકાર, આ પ્રકારે શ્રી નન્દનમહામુનિએ અન્તિમ કાલની આરાધનાને સમાધિપૂર્વક કરી.’

૫મી વર્તમાનમાં અન્તિમ આરાધના માટે વિશેષ પ્રચારને પામેલ શ્રી પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન, કે જે ઉપાધ્યાયજી શ્રી વિનયવિજયજી મદારાજે ગૂર્જરભાષામાં રચ્યું છે તે અન્તિમ કાલની આરાધના કરવાના મનોરથો સાખતાર સૌ કોઈ પુણ્યવાન આત્માઓને સદા જાગૃતિ આપવા સમર્થ છે. અન્તિમ આરાધનાના નામથી ઓળખ આપી શકાય તેવી આ કૃતિમાં પૂજનીય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે, અન્તિમ આરાધનાને દશ અધિકારોથી પ્રતિપાદિત કરી છે. એ દશ અધિકારો તેઓશ્રીના શબ્દોમાં આ મુજબ છે:—

૧ અતિચાર આલોઈએ, ૨ વ્રતધરીએ ગુરુસાખ;

૩ જીવ ખમાપો સથલ જે, યોનિ ચોરાશી લાખ. ૧

૪ વિધિશું વળી વોસિરાવીએ, પાપરથાન અઢાર;

૫ ચાર શરણુ નિત્ય અનુસરો, ૬ નિંદો દુરિત આચાર. ૨

૭ શુભ કરણી અનુમોદીએ ૮ ભાવ ભલો મન આણ;

૯ અણુસણુ અવસર આદરી, ૧૦ નવપદ જપો સુગણ. ૩

શુભગતિ આરાધનતણા, એ છે દશ અધિકાર;

ચિત્ત આણીને આદરો, જેમ પામો ભવપાર. ૪

એકંદર એમ કહી શકાય કે ‘ન્યાં ન્યાં પ્રસંગને પામીને આન્તમકાલાન આરાધનાનાં વણેનો, ઉલ્લેખો આવે છે ત્યાં જો કે ત્રણ, જ કે દશ અધિકારોથી અન્તિમ આરાધનાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. છતાંયે મુખ્યતથા ચતુસરણુપયન વગેરેમાં પ્રતિપાદિત ત્રણ આરાધનાઓ સ્પષ્ટ રીતિએ સંકળાયેલી જોઈ શકાય છે.

કેટલીક પ્રચલિત-અપ્રચલિત પણ મારા જેવા-જાણુવામાં આવેલ અન્તિમ આરાધનાના ઉલ્લેખોવાળી કૃતિઓની નોંધ આ પ્રકારે છે—

કૃતિ	કર્તા	કૃતિ	કર્તા
૧ શ્રી ચઉસરણપયના	શ્રી વીરભદ્ર મહામુનિ	૧૧ શ્રાવક આરાધના	
૨ શ્રી આઉરપચ્ચક્રખાણુ	"	૧૨ પંચસૂત્ર	શ્રી ચિરન્તનાયાજી
૩ શ્રી ભક્તપરિણય	"	૧૩ પુંડરીકમહર્ષિઆરાધના	શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિ
૪ શ્રી સંથારગપયન્ના	"	૧૪ યુગખાદુઆરાધના	શ્રી ભાવદેવસૂરિ
૫ મહાપચ્ચક્રખાણુ	"	૧૫ મહાખલઆરાધના	શ્રી વિનયચન્દ્રસૂરિ
૬ મરણસમાહી	"	૧૬ પુણ્યપ્રકાશનું રતવન ઉ.	શ્રી વિનયવિજયજી
૭ આરાધનાપ્રકરણ	શ્રી સોમસૂરિજી	૧૭ અમૃતપેલની સજ્જાય ઉ.	શ્રી ચરોવિજય
૮ ચતુર્ગતિજીવક્ષમાપણકાનિ		૧૮ મરણસમાધિવિચાર કર્તાનું નામ	
૯ શ્રી નન્દનમુનિ આરાધના	શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજી		ઉપલબ્ધ નથી
૧૦ લઘુ સાધુ આરાધના		૧૯ આરાધનાપતાકા	વીરભદ્ર મુનિ

આ રીતે પ્રકરણ, કથા, પ્રબન્ધ વગેરે કૃતિઓમાં અન્તિમકાલીન આરાધનાને અંગે સુન્દર, સરલ અને ઉપકારક ઉદ્દેષ્યો-વર્ણનો મળી રહે છે, ને તેના અર્થો આત્માઓને માટે અવશ્ય આરાધનામાર્ગમાં પરમ આલંબનભૂત છે.

શ્રી ચઉસરણપયન્ના આદિ-

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, પીરતાલીસ આગમગ્રન્થોની ગણનામાં દશ પયના પણુ આવે છે. 'શ્રી તીર્થેકર પરમાત્માના હસ્તદીક્ષિત શિષ્યો પ્રકીર્ણક (પયના) સૂત્રોની રચના કરે છે' આ રીતનો પ્રદોષ છે. પ્રકીર્ણકસૂત્રોની રચનાને અંગે આ અને આને મળતાં આ પ્રમાણેના ઉદ્દેષ્યો મળી રહે છે કે 'શ્રી તીર્થેકર ભગવન્તોના કહેલા શ્રુતને અનુસરીને તેઓશ્રીના હસ્તદીક્ષિત શિષ્યો જે રચના કરે તે અથવા 'શ્રી જિનકથિત શ્રુતને અનુસરવા પૂર્વક, શ્રી તીર્થેકર પરમાત્માના હસ્તદીક્ષિત શિષ્યો કે પ્રત્યેકજીવ્ય શ્રમણો જે કાંઈ ગ્રન્થપદ્ધતિરૂપ ઉપદેશ કરે તે અંગ અને અંગખાલ સૂત્રોથી ભિન્ન હોય તે- પયના-પ્રકીર્ણક સૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે.'

યુગાદિનાથ શ્રી જ્ઞપજદેવ પરમાત્માના શાસનમાં ૮૪ હજાર પયનાસૂત્રો હતાં, કારણ કે તેઓશ્રીના હસ્તદીક્ષિત શિષ્યો તેટલા પ્રમાણમાં હતા. જ્યારે ચરમતીર્થપતિ દેવાધિદેવ શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના ચૌદ હજાર શિષ્યો હોવાને અંગે, વર્તમાન શાસનમાં ચૌદ હજાર પયનાસૂત્રોની રચના થઈ હતી. વર્તમાનકાલે આમાંના વીશ પયન્ના હાલ ઉપલબ્ધ થાય છે. એક જ્ઞતિનાં અધિકારને અંગે એ વીશ્વાર્થો દશ પયન્ના ૪૫ આગમગ્રન્થોમાં ગણાય છે.

શ્રી ચઉસરણપયન્ના આદિ ચાર પયના સૂત્રો, આ દશ પયન્નારૂપ આગમગ્રન્થોમાં ગણાય છે. અન્ય સમયની આરાધનાના વ્યાપક ત્રણ અધિકારોનું વર્ણન આમાંથી મળી રહે છે. આ ચારેય પયન્નાસૂત્રો, ભવનો છેવટનો કાલ સુધારવા અને આગામી કાલની સદ્ગતિ મેળવવા માટે અતિશય ઉપકારક આલંબનભર્યું સાહિત્ય પ્રાકૃત ભાષામાં પીરસે છે.

સાધુ-સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘ આ ચારે સૂત્રોને, વિધિ મુજબ ત્રણ ત્રણ આયંબીલની તપશ્ચર્યા પૂર્વક વાંચવા-ભણવાને અધિકારી છે. પ્રાકૃત ભાષાને અભ્યાસી વર્ગ, આ સૂત્રોના મૂળ પાઠનું તેમ જ ઉપરોક્ત અન્ય આરાધનાસૂત્રોના પરિશીલન અભ્યાસ કરતાં કરતાં ખૂબ આત્મજન્યુતિને મેળવી શકે તેમ છે.

ગિરનારનો અર્પોદ્ધાર*

[ગિરનાર ઉપરનાં જિનમંદિરોના અર્પોદ્ધારની કથા]

[૧]

ધર્મપ્રેમી શેઠ

આજે દિવાળીના શુભ દિવસને ભગવાન મહાવીરદેવના નિર્વાણકલ્યાણકના પવિત્ર દિવસ તરીકે મોતીચંદ શેઠે ખૂબ યાદ રાખ્યો હતો. આવા પવિત્ર દિવસે તેમને ઉપવાસ હતો. ગામમાં તો ખાવું પીવું નવાં કપડાં અને ઘરેણાં પહેરી ફરવું એમ ચોતરફ મજા ઊડી રહી હતી. પણ મોતીચંદ શેઠ ઉદાસ હતા, એમના દિલમાં શાંતિ ન હતી. આ વર્ષે વરસાદ ન વરસવાથી ખેડૂતોને ધીરેલું ધન-ધાન્ય કશુંય મળે તેમ ન હતું. હેલ્લા પાંચ-સાત વર્ષ આશામાં ને આશામાં ગયેલાં અને ઉદારદિલના શેઠ ખેડૂતોને નાણું ધીરતા જ ગયા. આખા ગામમાં શેઠજીની શાખ હતી. તેઓ કદીયે જૂઠું ન ખોલતા અને વધારે વ્યાજ પણ ન લેતા. ખેડૂતો પણ બહુ જ સાવધ રહી શેઠનું નાણું પાછું આપવા પ્રયત્ન કરતા હતા. કોઈ ખેડૂત આવીને કરગરે તો શેઠ તરત જ મળુ-મે મળુ દાણો મશત આપી દેતા. ગામમાં કોઈ માંદું હોય તો શેઠ દવા મફત આપે. દિન અને દુઃખીના બેઠી જેવા શેઠ બહુ જ ડાહ્યા ધીર અને ગંભીર ગણાતા. આખું ગામ તેમની સલાહ લેતું. તેમની સલાહ કદી કાચી નહોતી નીકળતી. લોકો તેમને મહેતાજી, ન્યાયાધીશ કે નગરશેઠ કહી માન આપના. એકવાર તો મહેતાજીએ દુકાળ વખતે ખેડૂતોનો પક્ષ લઈને રાજ્યના પટેલોને પણ ધમકાવેલા. મહેતાજીએ એ પટેલોને સંભળાવેલું કે તમારાથી થાય તે કરી લ્યો, ખેડૂતો કશું આપી શકે એમ નથી. તમારે લૂંટવું હોય તે લૂંટી લ્યો. પણ યાદ રાખજે કે રાજ્ય મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવનું છે, તે આ અન્યાય નહીં સાંખી શકે. આખરે અધિકારીઓ નમ્યા, પતાવટ કરી અને એ વર્ષનું મહેસુલ માફ કર્યું. બસ, આ પ્રસંગ પછી તો મોતીચંદ શેઠ રાજ્ય અને પ્રજા બંનેના સલાહકાર અને માનનીય થયા.

શેઠ જેમ દયાલુ અને ઉદાર હતા તેમજ પૂરા ધર્મનિષ્ઠ અને ધર્મની ટેકવાળો હતા. આ વ્રતધારી શેઠની ધર્મપ્રિયતા અને ન્યાયપરાયણતાની આખા ગામમાં સુંદર છાપ હતી. તેઓ જિંદગીમાં કદી જૂઠું નથી ખોલ્યા, વધારે લઈ કોઈને એણું નથી આપ્યું, માલમાં કદીએ સેળસેળ નથી કરી કે નથી કદીયે વધારે નફો. ખાવાની ઈચ્છા કરી-એથી એમની શાખ હતી. તે ન્યાય નીતિ અને મહેનતથી પુરુષાર્થ કરી ધન કમાતા. ગરીબોને એ સહાય કરતા અને અવસરે શુભ મદદ પણ પહોંચાડતા. એમની આ દાનવીરતાથી ઘરમાંની તીબેરી બહુ તર ન રહેતી, પણ શેઠ કહેતા-બહુ જમા કરીને કરવું છે શું ? લક્ષ્મી ચમકે છે. કોની સાથે ચર્ચ છે ? કોની સાથે જવાની છે ? પોતાના પુત્રોને પણ રોજ એ જ

* આ કથાના પહેલા અને બીજા પ્રકરણની વ્યક્તિઓનાં નામ કલ્પિત છે. પણ સમગ્ર દેશનાયકને અણીની પળે દ્રવ્યની ઉદાર ભેટ આપવાની તૈયારી બતાવનાર એકીનું પાત્ર ઐતિહાસિક

શિખામણુ આપતા તેમના મોટા પુત્રનું નામ સકરચંદ હતું, પણ શાડમાં બધા તેને સાકરીઓ કહેતા. તેનાં નામ જેવી જ એની વાણીમાં સાકર જેવી મીઠાશ હતી. તેનું ચારિત્ર, તેની ધીરતા અને દાનવીરતા જોઈ લોકે તેની પ્રશંસા કરતા. મોતીચંદ શેઠ પોતાની પાછળ લોકી વાડી મૂકી આખરે સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

[૨]

શેઠના સુપુત્ર

સકરચંદને શેઠાઈ મળી. પણ એ તો બોળાદિલના માણસ હતા. તેને શેઠાઈ મળતાં જ લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેના પૂર્વજોનું પુણ્ય ફળતું હોય તેમ ખેડુતોએ સારાં વર્ષોમાં તેના પિતાના સમયનું ફેવું વ્યાજ સહિત ભરી આપ્યું. શેઠનાં ખેતરોમાં જાણે કાચું સોનું પાક્યું.

શેઠના બીજા એ બાઈઓને પરદેશમાં વ્યાપાર કરવા જવાનું મન થયું. મંગળાપુરી (હાલનું માંગરોળ) ના બંદરેથી વહાણમાં તે પરદેશ ઉપડ્યા. સકરચંદ શેઠને પણ થયું—પરદેશ સિવાય લક્ષ્મી મળવી સહજ નથી. ખૂબ કરીયાણું અનાજ અને મેવો તેમજ બીજા સામાન બાર વહાણોમાં ભરી ત્રણે બાઈઓ પરદેશ ઉપડ્યા. અને એ ત્રિપુટીએ બેગા મળી ન્યાય અને નીતિથી ખૂબ વ્યાપાર ખેડ્યો. પૂર્વ પુણ્યના પ્રતાપે ખૂબ લક્ષ્મી કમાઈ ત્રણે બાઈઓ ઘેર આવ્યા. હવે તેમને ગમકું નહોતું ગમતું. એ છોડી જીર્ણદુર્ગ—સૌરાષ્ટ્રની રાજધાની જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ)માં કિલ્લા ઉપર વિશાળ મકાન બાંધી ત્યાં રહી ઝવેરાતનો વ્યાપાર કરવા લાગ્યા.

એકવાર ગુજરાતનો નાથ સધરા જેશંગ (મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવ) ત્યાં આવ્યો. જીર્ણદુર્ગે જત્યા પછી આ તેનો બીજા વારનો પ્રવેશ હતો. પ્રજાએ ખૂબ પ્રેમથી તેનું સ્વાગત કર્યું. સકરચંદ શેઠે પણ રાજાને સાચા મોતીથી વધાવ્યા અને પોતાનું ઝવેરાત રાજાને બતાવ્યું. રાજાજી આવો કીમતી માલ જોઈ ઘણા ખુશ થયા. સકરચંદ શેઠની સાદાઈ, ન્યાયપ્રિયતા અને ધર્મપ્રિયતા વધતાં જ જતાં હતાં. આંખાની માફક શેઠ સંપત્તિના વધવા સાથે વિનમ્ર અને સૌજન્યની મૂર્તિ બનતા જતા હતા. કોઈતરે બપોર નહોતી પડતી કે શેઠ પાસે શું છે? કોઈ કહેતા બહારનો ડોળ છે, કોઈ કહેતા ગુપ્ત ધનબંડાર છે, કોઈ કહેતા દેવ પ્રસન્ન છે. પણ આ બધાં અનુમાન જ હતાં. શેઠાણી માણેક બહેન પણ લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના યુગલરૂપ દેખાતાં. તે રાજા યથાશક્તિ દાન આપતી અને સ્વધર્મોત્ક્રિષ્ટ અને સંઘસેવાને પોતાનો ધર્મ માનતી. ગામમાં તેમની દયાળુતા અને આતિથ્ય વખણાતાં.

[૩]

સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક

સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક કોણ અને? મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહે મહામાત્ય ઉદાયન, વલુચ્છલીના ત્રિભુવનપાલ અને કાક—એ ત્રિપુટી અને ગુર્જર સેનાના પરિબલથી સૌરાષ્ટ્ર

જીત્યું; રા'ખે'ગારને હરાવ્યો અને સૌરાષ્ટ્ર ને ગુજરાત બન્ને એક થયાં ત્યારપછી સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક માટેના આ પ્રશ્ન મહારાજના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો. સૌરાષ્ટ્ર પરસ્ત થયા છતાંયે ત્યાંની શરવીર પ્રજા વિદેશીઓને ગણકારે એવી ન હતી. સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ બહુ જ ઓછી આવતી અને સદાયે બળવાની-કાન્તીની ભીતી રહ્યા જ કરતી. સૌરાષ્ટ્રી પ્રજાને કાણ વશ કરે ? પ્રેમથી કાણ જીતે ? આખરે મહારાજએ સંજ્ઞન શેઠને સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક નિમવાનો વિચાર કર્યો.

સૌરાષ્ટ્રમાં કાકતું કામ નહોતું. ત્રિભુવનપાલ ત્યાં જવા તૈયાર નહોતો અને આત્રલટની તો હમેશાં પોતાની પાસે જરૂર હતી. સંજ્ઞન મહેતા બહુ જ વ્યવહારકુશલ, દક્ષ, ન્યાય-પ્રિય, શાંતસ્વભાવના અને ઠંડે કંલેજે કામ લઈ શકે તેવા હતા. સાથે જ દુષ્ટરથ દંડ પણ તેમને આવડતું. તેમની આવી શક્તિ જોઈ મહારાજ સિદ્ધરાજ જ નહીં પણ મુંગલ અને કાક પણ સ્તબ્ધ થઈ જતા. આખરે સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક તરીકે સંજ્ઞન મહેતાની નીમણુંક થઈ. સંજ્ઞન મહેતા જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ) આવ્યા. સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને એક ઢંઢેરો પાડ્યો. શાંતિ, ન્યાય, અને પ્રજાસલાહની ખાત્રી અપાઈ. થોડા વખતમાં જ સંજ્ઞન મહેતાએ મહારાજ સિદ્ધરાજના રાજ્યમાં સૌરાષ્ટ્રની શરવીર પ્રજાને રામરાજ્યની પ્રતીતી કરાવી. અને સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા સમજવા લાગી કે પોતાના સુખદુઃખનો ભાગીદાર આ કાક દેવદૂત આવ્યો છે.

સંજ્ઞન મહેતાએ ટૂંક સમયમાં જ પ્રજાનું દિલ જીતી લીધું. એણે ડાકુઓને અને હુંડારાને જેર કર્યાં. અન્યાયી અધિકારીઓને પદ્મપટ કર્યાં. મહેસુલ ઓછું કર્યું. દેવાં માફ કર્યાં, કર ઘટાડ્યા અને પ્રજાને ખૂચ જ રાહત આપવા માંડી. ગરીબોને મફત દવા મલે તે માટે ઔષધાલયો કાઢ્યાં, નિશાળો ઉઘાડી, ન્યાયાલયો સ્થાપ્યાં. અધિકારીઓને તાકીદ આપી કે-પ્રજાને સુવત્ પાલજો અને તેની ધા-દરિયાદ સાંભળજો. ટૂંક સમયમાં જ આખો સૌરાષ્ટ્ર ખીલી નીકળ્યો. અને સરોવરમાં સહસ્ત્રદલ કમલ વિકાસે તેમ પ્રજાને વિકાસ થયો અને થોડા જ સમયમાં રાજ્યની તીજેરી ભરાઈ અને મહારાજ પાસે ગાડી-ઓની ગાડીઓ ભરી સોનામહારો પહેંચવા લાગી. રાજ અને મંત્રીઓ સંજ્ઞન મહેતાની આ કામગીરીથી પ્રસન્ન થયા.

સંજ્ઞન મહેતા જેમ વ્યવહારદક્ષ અને રાજ્યનીતિનિપુણ હતા તેવા જ દયાળુ અને ધર્મપ્રેમી હતા. પ્રજાને દુઃખી દેખી એ કદીયે શાંતિથી બેસી ન રહેતા. કદીએ કાંઈને અન્યાય ન થવા દેતા. અને એમણે પ્રજાને ધર્મ, ન્યાય, દયા, સદાચારના પાઠ પઢાવ્યાં. સાથે જ શરતા, વીરતા અને ધીરતાના ગુણોનો પણ વિકાસ થાય તેવા પ્રયાસો કર્યા. સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને એમ ન લાગે કે અમે પરાધીન છીએ, અમારે માથે વિદેશીશાસન છે, એ માટે સંજ્ઞન મહેતાએ જાણે સૌરાષ્ટ્રને પોતાની જન્મભૂમી બનાવી.

આમ વર્ષો ઉપર વર્ષો જવાં માંડ્યાં અને મહારાજ સિદ્ધરાજ સંજ્ઞન મહેતાને જ સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક તરીકે નીમણુંક થયા.

સંજ્ઞન મહેતાનું દંડનાયકપણું જાણે સફળ થયું !

આણ) N.

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” નો ચોથો વિશેષાંક ૧૦૦ મો ક્રમાંક વિક્રમ-વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કરવાની યોજના

આ વર્ષે સમ્રાટ વિક્રમના સંવત્સરને બે હજાર વર્ષ થશે આ પ્રસંગે સમ્રાટ વિક્રમ સંબંધી સ્થળે સ્થળે ઉત્સવો યોજવામાં આવનાર છે. ખાસ કરીને ગ્વાલિયર રાજ્યમાં ઉજ્જયિન નગરીમાં આ પ્રસંગ મોટા પાયે ઉજવવામાં આવનાર છે.

જૈનોનો સમ્રાટ વિક્રમ અને ઉજ્જયિની સાથે ગહુજ ધનિષ્ઠ સંબંધ હોવા છતાં, તે સંબંધીનો જૈન ઇતિહાસ બિલકુલ અંધારામાં જ છે. આ પ્રસંગે પણ બે સમ્રાટ વિક્રમ સંબંધી જૈન માન્યતાને રબુ કરે તેવું સાહિત્ય પ્રગટ કરવામાં નહિ આવે તો જનતામાં એ સંબંધી ગેરસમજૂતી ફેલાયલી જ રહેશે.

આથી સમિતિના ત્રણ પૂજ્યો-પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયભટ્ટજી, પૂ. મ. મ. શ્રી. વિદ્યાવિજયજી અને પૂ. મ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજી ચતુર્માસ પહેલાં અમદાવાદમાં ભેગા થયા તે વખતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ નો નવમા વર્ષનો ચોથો અંક જે ક્રમાંક પ્રમાણે ૧૦૦મો અંક થાય છે તે વિક્રમ-વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કરવો એવો નિર્ણય કર્યો હતો.

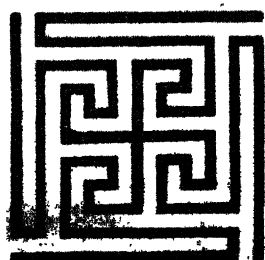
અત્યારના સંયોગો પ્રમાણે આવા વિશેષાંકમાં ૧૪૦૦-૧૫૦૦ રૂપિયાનું ખર્ચ થવા સંભવ છે. અને તે માટે અમારે જૈનસંઘને વિનંતી કરવાની છે કે આટલા ખર્ચની ભેગવાઈ અવશ્ય કરી આપે. અમને જણાવતાં હર્ષ થાય છે કે પૂ. મ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજી આદિના સદુપદેશથી સ્વ. શેઠ શ્રી. નેમચંદભાઈ પોપટલાલ વઢોરાના સુપુત્ર શ્રીચુત જગતચંદ્રભાઈ (બાબુભાઈ) એ પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે આ સંસ્થાના સંરક્ષક બનીને આ અંક માટે ૫૦૧) ની મદદ આપી છે. આશા છે-જેમ બીજા વિશેષાંક માટે જામનગરનિવાસી નગરશેઠ પોપટલાલ ધારશીભાઈ તરફથી અને ત્રીજા વિશેષાંક માટે અમદાવાદના શેઠ શ્રી. જમનાભાઈ ભાગુભાઈનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી શેઠાણી માણેકબહેન તરફથી મદદ મળી હતી તેમ-આ અંક માટે પણ ખૂટતી રકમ જૈનસંઘમાંથી મળી રહેશે.

આ વિક્રમ-વિશેષાંક માટે જૈન ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડે તેવા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિવાળા લેખો લખી મોકલવાની અમે સર્વ પૂજ્ય મુનિ મહારાજો અને જૈન તેમજ જૈનેતર વિક્રાન્તોને સાચાં વિનંતી કરીએ છીએ. વિક્રાન્તોનો સહકાર જોઈએ વધુ મળશે તેટલે અંશે અંક વધુ સમૃદ્ધ અને ઉપયોગી બની શકશે.

શ્રીજૈન સત્ય પ્રકાશ

ક્રમાંક ૮૬

અંક-૧૨

અચિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલવપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮		વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩		ક્રમાંક
અંક ૧૨		ભાદ્રપદ વદિ ૨ : પુષ્યવા ૨ : સપ્તમ્બર ૧૫		૯૬

વિષય — દર્શન

૧ શ્રીઆણંદવિમલસુરિસ્વાધ્યાય	:	પૂ. મુ. મ. શ્રી. વલ્લભવિજયજી	:	૩૫૫
૨ ડિ. શ્રી. જ્ઞાનસાગરજી ગણિકૃત				
		તીર્થમાલા સ્તવન	:	પૂ. મુ. મ. શ્રી. જયંતવિજયજી : ૩૫૬
૩ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમયી “ સીમકુમારકથા ”	:	શ્રી. ડૉ. બનારસીદાસજી જૈન	:	૩૬૨
૪ ગિરનારનો જીર્ણોદ્ધાર (કથા)	:	N.	:	૩૬૪
ખુલાસો			:	૩૬૯
૫ આ. વિજયધરજીન્દ્રસુરિનો સં. ૧૯૨૩ નો				
		ક્ષેત્રાદેશપટ્ટક	:	શ્રી. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા : ૩૭૦
૬ જૈનદર્શનની લોકોત્તર આસ્તિકતા	:	પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજી	:	૩૭૪
૭ તથાકથિત અશોકસ્તંભોંકા પ્રયોજન	:	શ્રી. મા. રં. કુલકર્ણી	:	૩૭૭
૮ સૂર્ય પહાડકી પ્રાચીન જૈનમૂર્તિયાં	:	શ્રી. મંવરલાલજી નાહટા	:	૩૭૯
૯ પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા	:	પૂ. આ. મ શ્રી. વિજયપદ્મસુરિજી	:	૩૮૧

આઠમા વર્ષનું વિષય દર્શન. વિક્રમ-વિશેષાંકની યોજના. નવી મદ્ર. સ્વીકાર.

સૂચના-આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે તેથી સરનામાના ફેરફારના અખર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ-વાર્ષિક-ખે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ જોડકાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જશિંગભાઈની વાડી, ઘીઠાંટા રોડ, અમદાવાદ, મદ્રાસસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८]

कमांक ६६

[अंक १२

श्रीआणंदविमलसूरि-स्वाध्याय

संभाहकः—पूज्य मुनिमहाराज श्री वल्लभविजयजी, [पू. सु. म. श्रीज्ञानविजयजीशिष्य]

पणमिअ पासजिणिंदं, थुणामि भत्तीइ सत्तिजुत्तीए ।

आणंदविमलसूरिं, तवगण-गयणयरवरसूरं ॥१॥

जेणुद्धरिका किरिया, सुत्तत्थं लहिअ गहिअ परमत्थं ।

उज्झिअपमायपंथं, तं वंदे भूरिगुणसूरिं ॥२॥

आसी किरिआपल्लविओ, मिलाणिमावन्नओ वि कलिदोसा ।

चारित्तकण्णरुक्खो, जेणं वेरग्ग-रस-सित्तो ॥३॥

भविअकमलाण बोहं, मोहं हरिऊण गोविलासेहिं ।

सुरोव्व भूरित्तेओ, पुहविअळे एक्कु जौ कासी ॥४॥

सूरेण जहा दिअहो, रयणी चंदेण सग्गु इंदेण ।

सोहाविअं पवयणं, तह जेणं मुणिवरिंदेण ॥५॥

विहिओ उग्गविहारो, पुहविअळे सव्वभव्वसत्ताणं ।

जेणं पडिबोहणत्थं, घोरयरत्तवं चरत्तेणं ॥६॥

कुमयंधकूवपडिआ, उद्धरिआ भव्वसत्तसंघाया ।

अवितहजिणमयदंसण, -हत्थालंबेण इह जेण ॥७॥

आणंदविमलसूरिं, तं तपणाणंदचंदसुंदरयं ।

सिरि हेमविमलसूरि, -सीसं सीसेण पणमामि ॥८॥

इअ थुणिओ मुणिणाहो, सिरिमं आणंदविमलसूरीसो ।

आणंदविजयमयनिज, -पयपउमे देउ अलिल्लिलं ॥९॥

॥ इति श्री आणंदविमलसूरिस्वाध्यायः ॥ संपूर्णः ॥

આ સ્વાધ્યાયના કર્તા મુનિ આનંદવિજયજી છે અને તે શ્રી આનંદવિમલસૂરિના શિષ્ય વિજય-
વિમલગણિ-વાનરુક્ષિના શિષ્ય છે. તેમણે કેસલમેરમાં તપગચ્છનો જ્ઞાનકોષ સ્થાપી તેમાં શ્રી હીર-
વિજયસૂરિજીની મૂર્તિ બેસાડી હતી, સં. ૧૬૬૧ માં ખેલાતમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હતી, ૬૫૬૬૬૬
ત્રિભંગીસૂત્ર પર ટીકા કરી હતી અને પોતાના પુરુષે દયેલ ગચ્છાચાર્યશ્રાવણી મોટી ટીકાના સંશોધન-
દેખનમાં સહાયતા કરી હતી. આ રીતે આ સ્વાધ્યાય ત્રણસો વર્ષથી વધુ પ્રાચીન ગણી શકાય.

ઉપાધ્યાય શ્રી જ્ઞાનસાગરજી ગણિકૃત

તીર્થ માલા-સ્તવન

[વિ. સં. ૧૮૨૧માં રચાયેલી એક મહત્વની કાવ્યકૃતિ]

સંપ્રાદ્યક તથા સંપ્રાદ્યક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજ

[ગતાંકથી માણ]

ઢાળ. ૬. (ફૂલ)

સહસવીર નાથજી લલા, કરે ઘૃત લહેંણી ઉદાર;
આળ્યો બીજાપુર તથા, પટણી સંઘ સકાર. ૧
અવસર એહવેં એપીઆ, સીરોહીનો સાર;
પદ્માદનપુર-પતિ તણે, લેખ મુકાંકિત ચાર. ૨
કાગળ વાંચી સંઘવી, આવળ્યો આંખિમહાર;
શ્રી અર્જુનગિરિ ભેટવા, અમે કરસ્તું તુંમ ગોર. ૩
વાંચી પત્ર હરખિત ઘણું, જાવા કીધ વિચાર;
અર્જુનગિરિ સંઘના, કીધાં પ્રિયાણું સાર. ૪

(મોતીડાની દેશી)

ગાંમ ખેરાલુઈ શ્રીસંઘ આવ્યો, ચૈત્ય એક દેખી તિહાં ઠાવ્યો;
બીજે દીન વડગામે આવ્યા, ચૈત્ય એક વાંદી સુખ પાવ્યા.

સાહબા ગુણસંગી હમારા. મો ૧

તિહાંથી વગદા ગામે પોહતા, જિનગૃહ એક વાંદેં સમો હોતા; સા ૦
ગામ આણુંદપુર દેહરું એક, સંઘ સહુ વાંદેં ધરીય વિવેક; સા ૦ ૨
શાસન સાહબ્ય કરેં વડવીર, મગરવાડે સાહસ ધીર; સા ૦
માણિભદ્ર યજ્ઞ જર્ઠનઈ ભેટયા, સંઘ-વિધન સહુ તિહાંથી મેટયા. સા ૦ ૩
તિહાં એક જિનવર વાંદી વલીયા, વાહણે પાલણુપુર જઈ મલિયા; સા ૦
ખાંન સલેમ સંઘ સાહબો આવ્યો, વાજતે ડકે પુરમાં લાવ્યો. સા ૦ ૪
સંઘ તિહાંનો સંઘને સાર, કરેં સાહમીઉં અતિ હિતકાર; સા ૦
પુરમાં આવી દેહરાં ત્રિણુ, ભેટયાં શ્રીસંઘ ભાવ અદીન. સા ૦ ૫
બીજાં દેરાસર ત્રેવીસ વાંદી, પૂણ્ય સિરિ કીધી ધરબાંદી સા ૦

ઢાલ ૬ ફૂલ [૨] પદ્માદનપુર=પાલણુપુર. [૩] આંખિમહાર=આ તરફ. [૪] પ્રિયાણું=પ્રયાણુ.

ઢાલ ૬ [૩] સાહબ્ય=સહાય. [૪] વાહણે=પ્રભાતે. [૫] અદીન=હિદાર. [૬] પૂણ્ય-સિરિ=પુણ્યરૂપી લક્ષ્મી, ધરબાંદી=ધરની ચાકરડી. એટલે કે પુણ્યરૂપી લક્ષ્મી જાણે પોતાની ચાકરડી હોય એ રીતે તેને પોતાને અધીન કરી.

લહેણી એક કરેં પટણી મીઠો, ઘૂતની ભાવ ધરીનેં વિસિઠો.	સાં ૬
સંઘવીને ખાંનખડાદુર દેખે, હરખીત જન્મ કહેં તુમ લેખેં;	સાં ૭
ધમ બહુમાન દેધનઈ સાથ, આવ્યો ખાદુરખાં બૂનાથ;	સાં ૭
પાલહણપુરથી સંઘ સિધાવ્યો, ગામ ભૂતેડી તે કુશલેં આવ્યો;	સાં ૮
પાલહણપુરનો સંઘ બહુ આવેં, યાત્રા કરણ મન હર્ષ ન માવેં.	સાં ૮
લહેણી એક સા હીરા આપેં, રાય કણુ તણો સુત હુકૃત કાપેં;	સાં ૯
દતિવાડેં સંઘ સિધાવ્યો, ચેત્ય એક વાંદી સુખ પાવ્યો.	સાં ૯
દીન ત્રીજેં અર્ધદગિરિ દીઠા, ગામ હણાદરેં જધનઈ બેઠા;	સાં ૧૦
દેવલ એક છેં તિહાં મોહું, પૂજ પ્રણમી સવિ હુકૃત મેટયું;	સાં ૧૦
શ્રી સીરોહીવાસી કાનજી સાહ, ઘૂત લહેણી કરેં મનનેં ઉછાહ;	સાં ૧૧
ખીજો તસ સાથેં વવહારી, ગુલ લહેણી કરેં સુકૃત વિચારી.	સાં ૧૧
દિન ધગ્યાર લગેં તિણેં દેશેં, ઠાકુર કચપચ કીધ વિશેષ;	સાં ૧૨
તવ યોધલ સા પટણી રૂઠો, સા જગજીવન નહીં ચિત્ત કૂઠો.	સાં ૧૨
એ બેહુ સંઘવી પાસેં આવેં, મંત્ર કરી ધમ વાત ઠરાવેં;	સાં ૧૩
ધણેં ધરતીના લોક છે હુષ્ટ, દ્રવ્ય વિના નહિ થાઈ પુષ્ટ.	સાં ૧૩
ખાંનખડાદુર કહે હું અધિક ન આપું, મોહ યોલ્યું તે ચિર કરી થાપ્યું;	સાં ૧૪
મોજમહિરાણુ તિહાં સંઘવી ભાષેં, ધમ મનમાં સ્યો કીનો રાખે.	સાં ૧૪
ઠાકુર જેહ કહેં ચિત્ત ભાખેં, તેહ આપ્યું અમ છે સહુ લેખે;	સાં ૧૫
મોહમાંયું ધન તેહનેં આપી, સંઘવી કીરતિ અવિચલ થાપી;	સાં ૧૫
કાગુણુ સુદિ સાતમ શનિવારેં, યાત્રા કરવા હર્ષ અપારે;	સાં ૧૬
હણાદરાનો યોપજી રાણો, કહેં સંઘવીનેં એ ચિત્ત આણો.	સાં ૧૬
સીરોહીરાણુનેં જે આખ્યો, તે અમનેં આપી ચિર થાખ્યો;	સાં ૧૭
સંઘવીધં તેહનેં સમજાવ્યો, પ્રભુ ભેટન દીલ કાંઈ ન આવ્યો.	સાં ૧૭

ઠાળ ૭ (ફૂલ)

આખૂની નિકટેં સંઘની, ઋદ્ધિ કહું સવિશેષ;	
સેજવાલાં સત આઠ તિમ, અશ્વ શત ત્રિણ મહેશ.	૧
પોઠી પડતલ પાંચસેં, પાંચસેં મુનિવર સાથ;	
ચાચક એકશત સંઘમાં, સાતસેં સુભટ સનાથ.	૨
ભંઠારી કુશલ ભલો, શુભચારી સુવિનિત;	
નીતું મુનિશત પંચનેં, દેતો અસન એક ચિત્ત.	૩

[૧૦] હણાદરે=આખૂની તલેટીમાંનું અણાદરા ગામ. [૧૧] ઉછાહ=ઉત્સાહ. [૧૨] કચપચ=કચકચાટ. [૧૩] મંત્ર કરી=મંત્રણા કરી-વિચાર કરી. [૧૪] કીનો=કિનો-વૈર.
ઠાળ ૭ ફૂલ [૩] નીતું=નિત્ય-હમેશાં. અસન=અશ્વન-ખાવાનું.

બ્રહ્મચારી હયાગુઓ, સા ખુસાલ કહેવાય;
કારકુની સંઘવીતણો, કરતો એક ચિત્ત લાય. ૪
અમૃતાનંદ પંચાસના, શિષ્ય યોગ વિમલ સનૂર;
અખૂંદગિરિવર હેટવા, આવ્યા ધરી ભાવ પડુર. ૫

(સુંદર સોભાગીની દેશી.)

હવે અખૂંદગિરિ પર ચઢવા, કર્મશત્રુને હણવા હો-

મનમાં હર્ષ ધણો; સંઘને હર્ષ ધણો.

સંઘ બહુલો ને નાની વાટ, લોક ચઢીયા ઠાઠો ઠાઠ હો. સંઘ ૧
દીન બે હૂયા સંઘને જાતાં, વિચિ વિચિ વિસામો ખાતાં હો; મ ૦
નખિ તલાવને તીર, ઉતરીય કેઈ ધીર હો. સંઘ ૨
પીધાં તિહાં ઠંડાં નીર, ટલી તવ સહૂ તનની પીર હો; મ ૦
દેલવાડાનો ઠાકુર ધીઠો, દેહરો બંધ કરી બેઠો હો. સંઘ ૩
સંઘવીઈ તેહને સીકો, ધન આપી પાધરો કીધો હો; મ ૦
તેણે ઉઘાડયો દરબાર, સંઘ મનમાં હર્ષ અપાર હો. સંઘ ૪
સુદિ નવમિ ને શશિવારે, સંઘ યાત્રા કરી મનોહારે હો; મ ૦
વિમલવસઈનો દેહરો દીઠો, અમૃતથી લાગે મીઠો હો. સંઘ ૫
થંભ મંડપ દેહરે દેહરી, તિહાં કોરણી સઘલી અનેરી હો; મ ૦
ધન વિમલમંત્રી દ્રવ્ય, તેણે ચૈત્ય કરાવ્યાં નવ્ય હો. સંઘ ૬
તિહાં મૂલનાયક રીસહેસ, પૂજી પ્રણમી ભાવ વિશેષ હો; મ ૦
ભમતી પંચાવન દેહરી, તેહને પૂજતાં ટલે ભવકેરી હો. સંઘ ૭
તિહાં અગિકાદેવી પાસે, સુનિસુવત ચૈત્ય ઉલ્લાસે હો; મ ૦
તેતો જીવિતસ્વામી કહાવે, શ્રી રામજી બિમ્બ ભરાવે હો. સંઘ ૮
ધણથી એ તીરથ સિદ્ધ, વિમલમંત્રી કીધો પ્રસીદ્ધ હો; મ ૦
નીકલતાં જમણી પાસે, ચૈત્ય દીકું પરમ ઉલ્લાસે હો. સંઘ ૩
તેં જીન વાંદી વળતાં, વિમલ મેહતા દીઠો સમુહોતા હો; મ ૦
મૂલ ચૈત્યને આમોસામી, ગજશાલા દીઠો બહુદ્રામી હો. સંઘ ૧૦
તિહાંથી વસ્તુપાલને દેહરે, નેમનાથ નમો શુભ પેહરે હો; મ ૦
તિહાં રચના નવિ કહેવાઈ, કોઈ દેવકિયા મન ભાવે હો. સંઘ ૧૧
અઠાર લાખ ક્ષીયાને વિતે, દેહરાણી જ્યેઠાણી કરાવે ચૈત્ય હો; મ ૦
ગજશાળાનો તેહવો ઠાઠ, જિનપૂજતાં ગહગાટ હો. સંઘ ૧૨

ઠાલ ૭ [૨] વિચિવિચિ=વચ્ચે વચ્ચે. [૩] પીર=પીડ-પીડા. [૭] રીસહેસ=રૂપભદ્ર.

[૧૦] આમોસામી=આમનસામન-સામોસામ. બહુદ્રામી=બહુમૂલ્ય, દ્રમ-પૈસો. [૧૨] ગહ-ગાટ=આનંદ.

પાસેં સા લીમા ચૈત્યે, ધાતુમય બિંબ સુપવિત્ત હો;	મ૦
પાસેં ચોસુખ નિહાલો, ભવસંચિ પાતિક ગાલો હો.	સંધ ૧૩
નાહનાં મોટાં દેહમાં ઝારી, અચલગઢ ભણી કીધી ત્યારી હો;	મ૦
અચલગઢને પાદરેં વાડેં, શાંતિચૈત્ય લેટયું સુખકાડે હો.	સંધ ૧૪
કુમારપાલકૃત કહેવાઈ, વાંદી પૂજી ગઢ ભણી જાવેં હો;	મ૦
અચલગઢને દહેરેં સફાર, સપ્તધાતુમય બિંબ છે ખાર હો.	સંધ ૧૫
સાહમો સાહમાત્રિભુવનસ્વામી, ગોડીપાસ નેં સુવતસ્વામી હો;	મ૦
રંગેં તિહાં યાત્રા કીધી, પુણ્યલક્ષ્મી અક્ષય કીધી હો.	સંધ ૧૬
ઉતરતાં એક છે ચૈત્ય, સા મનીયાકૃત સુવિદિત હો;	મ૦
તિહાં વાંદી અપાસરેં આવ્યા, તિહાં ચૈત્ય વાંદી સુખ પાવ્યા હો.	સંધ ૧૭
ફરી આવ્યા દેવલવાડેં, સંધ પૂરેં મનનેં રુહાડેં હો;	મ૦
કોઈ નવ નવ છંદેં નાચેં, જિનગુણ સમરી મન માચેં હો.	સંધ ૧૮
મૃગનયણી મલી મલી ગાયેં, પ્રભુગુણથી દુરિત પલાયેં હો;	મ૦
કોઈ નેત્ર ભરી ભરી નિરખેં, સુદ્ધ દેવપણું તિહાં પરખેં હો.	સંધ ૧૯
કોઈ નિજ સ્વરૂપ સંભારેં, સુભ નિમિત્તેં તેહ સધારેં હો;	મ૦
ચૈત્યકારક પુણ્ય અનુમોદે, કોઈ ભવતરુકંદ ઉછેં [દેં] હો.	સંધ ૨૦
દિન પાંચ લગે સુપ્રસિધ્ધ, મનમાની યાત્રા કીધી હો;	મ૦
ખાનખહાદુરેં મોકલ્યો તેડો, સંધ આવ્યો તલહટી નેડો હો.	સંધ ૨૧
ઈમ આખૂની યાત્રા સારી, સંઘવીઈ કરાવી ખ્યારી હો;	મ૦
સંધ સહૂકો દિઈ આસીસ, સંઘવીની ચઢતી જગીસ હો.	સંધ ૨૨

ઢાલ ૮ (ફૂલ)

કાગુણ ચોમાસી તિહાં, પડિકકમિ સંધ સનુર;	
પડવેને દિન પાધરો, સંધ ચઢ્યો ભરપુર.	૧
ઢકાપુર ધવલી તથા, ભટ્ટાણે જિનચૈત્ય;	
એકેકું વાંદી તિહાં વસ્યા, ચઢ્યા પ્રભાતેં પવિત્ત.	૨
મજલ કરી કરડી ઘણું, નદી ઉતારા કીધ;	
ખીજેં દીન સંધ આવીઓ, પાલણપુર પ્રસિધ્ધ.	૩
પૂન્ય-હીન લોકનાં, મન લાંગા તિણે કાય;	
ખાહિર દુષ્કર જલ સુણી, અંતરગત અંતરાય.	૪
શ્રી પૂન્યસાગર સૂરીરાય તિમ, શ્રી જ્ઞાનસાગર ઉવજાચ;	
ભાવ છતેં પાછા વળ્યા, ભાવી બલિઓ ન્યાય.	૫

[૧૩] ભવિસંચિ=ભવોભવમાં ભેગાં કરેલાં. [૧૪] ત્યારી=તૈયારી. [૧૫] સફાર=વિશાળ. [૧૮] માચેં=આનંદિત થાય. [૧૯] પરખેં=પ્રત્યક્ષ કરે=અનુભવે.

ઢાલ ૮ ફૂલ. [૩] મજલ=મુસાફરી. કરડી=આકરી. [૪] કાય=સ્થળે.

લોક બહુ પાછા વળ્યા, પૂન્યવંત સન્ન થાય;
 બીજે દીન સંઘ તિહાં થકી, સિદ્ધ પુર નયરેં જાય. ૬
 ચૈત્ય ચ્યાર તિહાં મોટીકાં, બીજાં તેર કહાય;
 અનુક્રમે સંઘ આવીએ, પાટણુ નયર સુઠાય. ૭

(નણદલની દેશી.)

પુર પાટણુમાં પાસણ, પંચાસરો પ્રસિદ્ધ, સંઘવી ચાલોને;
 તે પ્રભુ વાંદીઈ સંઘ સરવે મન કીધ. ચાલોનેં થલપતિ લેટવા. ૧
 તારાચંદ શેઠણ, આંગ્યો પાટણુમાંહિ;
 મહિતા પાનાચંદ હર્ષીઓ, વળી ઇચ્છાચંદ ત્યાંહ. સં૦ ૨
 બાબીને જઈ વીનવ્યો, સામયીક કરેં સાર;
 હોલ નગારાં ગડગડેં, મહાજન લોક અપાર. સં૦ ૩
 બહુ આદર કરી તેડીઆ, સંઘવી શ્રીસંઘ સાથ;
 ઘર ઘર હર્ષ વધામણાં, આજ થયા રે સનાથ. સં૦ ૪
 સંઘવી પધાર્યા હેહરેં, લેટયા પંચાસર પાસ;
 હેહરાં ત્રણ બીજાં તિહાં, પૂજતાં પૂગી આશ. સં૦ ૫
 ખરા કોટડીઈ ચ્યાર છે, પોસાલવાડેં ત્રિણુ જોય;
 ત્રાંગડીઈ પાડેં એક હેહરો, સાનેં પાડેં દોય. સં૦ ૬
 એક ગૌતમ પાડેં તથા, દોય સા વાડેં જોય;
 મહેંતા તંગોલી કુભારનેં, પાડેં ઇક મન આંણિ સં૦ ૭
 મરેદી પાડેં નીરખીઈ, દેવલિં ત્રિણુ ઉદાર;
 સોની વાડેં દોય છે, નિરખાંતાં લવપાર. સં૦ ૮
 ચ્યાર દેવલ અતિ સુંદર, ફેફલી પાડા માંહિ;
 ખબૂરી પાડેં વચજદ કોટડી, એકેક ચૈત્ય ઉછાહ. સં૦ ૯
 ભામેં પાડેં ભાલો પાસણ, સંઘવીનો તિહાંઈ;
 જિનમંદિર દુગ શોભતાં, એક બાંલણુવાડો જ્યાંહ. સં૦ ૧૦
 ખેતલવસહી પાસણ, પાસેં દહેરાં દોય;
 અડુવસાનેં દહેરેં, ધાતુમેં પ્રભુ જોય. સં૦ ૧૧

ઢાલ ૮ [૧] થલપતિચલપતિ-ભૂમિના સ્વામી-રાજ. જેમ ત્રીજા ઢાળની ૧૫ થી ૩૦ ગાથામાં અમદાવાદની જુદી જુદી પોળોનાં જિનમંદિરો વર્ણવ્યાં છે તેમ આ આકેમી આખી ઢાળમાં પાટણુના જુદા જુદા વાડા-પાડાનાં જિનમંદિરો બતાવ્યાં છે. એ રીતે પાટણુના ઇતિહાસના અભ્યાસીને આ ઢાળ ખૂબ ઉપયોગી થાય એમ છે. [૧૧] ધાતુમેં ધાતુમય-ધાતુની.

કર્ણીસાની પોલમાં, સુંદર દેવલ દીઠ;	
ત્રિણુ મનોહર એક વલી, લીંબડી પાડેં ગરીઠ.	સં ૦ ૧૨
મહાલક્ષ્મી ગોદઠ તણે, નીસાલનો પાડો જાણિ;	
જ્યેત્ય એકેક ધીયા તણે, દેવલ હોય વખાણ.	સં. ૦ ૧૩
કુતકીઓ મથુરાંદાસનો, વખારનો પાડો જેહ;	
મેહતાને પાડેં વલી, એકેક પ્રભુમું તેહ.	સં ૦ ૧૪
હવે દંદેરવાડેં પેખીઆં, મનોહર દેહરાં ચ્યાર;	
વડગુંદીઈ એક જ્યેત્ય છે, કોકાદે પાડેં હોય સાર.	સં ૦ ૧૫
દકાલ કોટડી એક દીપતું, સાલવી વાડેં આઠ;	
મદલી પરિં (પાડેં) મદલી પાસજી, પૂજા કરો શુભ ઠાઠ.	સં ૦ ૧૬
ચોખાવટી વીશા તણે, પાડે હોય ને એક;	
લખીયારવાડેં ત્રિણુ લલાં, સેવો ધરીય વિવેક.	સં ૦ ૧૭
કસૂંખીઈ વાડેં હોય વલી, યોગી એક દીઠ;	
અનુપમ પૂજીઈ જાણીઈ, દેવલ હોય ગરીઠ.	સં ૦ ૧૮
મોદીનો પાડો કલખી તણે, એકેક પ્રભુનું જ્યેત્ય;	
સર્વ પંચાસી જાણીઈ, પ્રભુમું ભાવ સહીત.	સં ૦ ૧૯
જિનધર્મી શ્રાવક ધરેં, પ્રભુદેરાસર સાર;	
અસેં સહોત્તેર સેવતાં, પાંખીજે ભવપાર.	સં ૦ ૨૦
પાટણ હેડેં જાણીઈ, રૂપપુર ગામ વિશાલ;	
એક જિનમંદીર સેવતાં, ટાલેં ભવ જંજાલ.	સં ૦ ૨૧
ચાણુસામા એક દેહરો, પ્રભુ ભટેવો પાસ;	
ભાવ ભગતિ સ્યું સેવતાં, પહોંચે મનની આસ.	સં ૦ ૨૨
ઈણીપરેં પાટણુનયરની, જ્યેત્ય પરીપાટી કીધ્ધ;	
લહેણી કરેં નિજ જ્ઞાતમાં, ખાંડ રૂપઈઓ પ્રસીધ્ધ.	સં ૦ ૨૩
	(ચાલુ)

કળા અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ સર્વામસુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"×૧૦" સાઇઝ : આર્ટકાડે ઉપર ત્રિરંગી છપાઇ : સોનેરી
ખાંડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગલાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

संस्कृत-प्राकृतमयी “भीमकुमार-कथा”

लेखकः—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., PH. D.

प्रोफेसर, युनिवर्सिटी ओरियंटल कॉलेज, लाहौर

वैसे तो सम्यक्त्वसततिवृत्तिमें भीमकुमारकथा पाई जाती है,^१ परंतु जिस रचनाका यहां परिचय कराया जा रहा है, वह इससे भिन्न है और संस्कृत—प्राकृत पद्यमयी है, अर्थात् इसके प्रत्येक पद्यका पूर्वार्ध संस्कृतमें और उत्तरार्ध प्राकृतमें है।^२ स्वतन्त्र रूपसे इस नामकी कोई रचना अभी तक प्रसिद्धिमें नहीं आई। नही इसका नामोल्लेख “जैन ग्रन्थावली” तथा “जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास”में मिलता है। अतः इसका प्रकाशन वाञ्छनीय है, क्योंकि यह प्राकृतके अभ्यासियोंको अवश्य लाभदायक होगा जैसा कि नीचे दिये पद्योंसे स्पष्ट होगा।

मुझे इस रचनाकी दो प्रतियां ज्ञात हैं जो पंजाबके पट्टी नगर (ज़िला लाहौर) के भंडारमें विद्यमान हैं।^३ इनमेंसे एक तो काफी प्राचीन है और इसके बहुत से पत्र जीर्ण हो चुके हैं। एक पत्र नष्ट हो गया है। दूसरी प्रति पहलीकी अपेक्षा नवीन है। कई जगह इनका पाठ खण्डित और मद्धम हो गया है। इस रचनामें कुल २५१ पद्य हैं।

इन प्रतियोंके खंडित होनेके कारण इनके आधार पर इस रचनाका संपादन सकलता पूर्वक नहीं किया जा सकता। इस लिये यदि किसी महानुभावको इसकी अन्य प्रतियोंका पता हो, वे चाहे पूर्ण हों या अपूर्ण, तो प्रस्तुत लेखकको सूचना देकर उसे अनुगृहीत करें। हो सके तो प्रतिका वर्णन भेज दें अन्यथा यह लिखें कि वह प्रति कहां और किसके अधिकार में है। यदि कोई और प्रति मेरे हाथ लगी तो शीघ्र ही इसे प्रकाशित किया जावेगा।

भीमकुमार कथाके कुछ पद्य

कपिशिर्षिकदलकलितं जिनभवनसुकेशरश्रियाश्लिष्टम् ।

किंतु जडसंगमुक्तं इहस्थि कमलं व कमलपुरं ॥१॥

१. इस सूचनाके लिये मैं आचार्य श्रीमद् विजयवल्लभसूरीश्वरका ऋणी हूँ।

२. इस संस्कृतप्राकृत मिश्रणको “गंगाजमनी” भाषा कह सकते हैं। इस प्रकारका संस्कृत और दक्षिणी भाषाओं (मलयालम्, कण्णड) आदिका मिश्रण भी पाया जाता है जिसे “मणि-प्रवालम्” कहते हैं। फ़ारसीहिंदीका मिश्रण अभीर ख़ुसरौने किया। इसे “रेखता” कहते हैं। अरबीफ़ारसीके मिश्रणके भी उदाहरण मिलते हैं।

३. “अ कैटेलॉग ऑव मैन्सुस्क्रिप्ट्स् इन दि पंजाब जैन भंडारस्”, लाहौर, सन् १९३९। पृ. ८२। पुस्तक नं. १९९४-५। इन दोनों प्रतियोंमें कर्ताका नाम, रचना तथा लिपिकाल नहीं दिये गये।

तत्राभवदरिपार्थिवकरटिघटाविघटनप्रकटवीर्यः ।
 ण य काणणकयवासो हव्व हरिवाहणो राया ॥२॥
 प्राणेशा तस्य बभूव मालती मालतीव सुरमिशीला ।
 निस्सीमअभीमपरोवयारसारो मुओ भीमो ॥३॥
 अतिशुद्धबुद्धिबुद्धिलमन्त्रिसुतः प्रेमवारिनिधिः ।
 भीमकुमरस्स जाओ वरमित्तो बुद्धिमयरहरो ॥४॥
 अन्येबुः सवयस्यः प्रशस्यविनयो नयोदबलः स्वगृहात् ।
 कुमरो पभायसमए संपत्तो रायपयमूले ॥५॥
 अनमन्तृपपदकमलं तेन निजाङ्गे क्षणं परिष्वज्य ।
 संठविओ पच्छा पुण उवविट्ठो उचियठाणंमि ॥६॥
 नरनाथचरणयुगलं सप्रणयं निजकमङ्कमारोप्य ।
 संवाहइ गयवाहं नीलुप्पलकोमलकरेहिं ॥७॥
 भक्तिभरनिर्भराङ्गः शृणोति जनकस्य शासनं यावत् ।
 उज्जाणपालणेणं ता विनत्तो निबो एवं ॥८॥
 देव नृपदेववन्दितपदारविन्दोऽरविन्दमुनिराजः ।
 भूरिविणेशसमेओ पत्तो कुसुमागरुज्जाणे ॥९॥
 तच्छ्रुत्वा भूमर्ता दत्त्वा दानं महन्मुदा तस्मै ।
 बहुमतिकुमारजुओ पत्तो गुरुचरणनमणत्थं ॥१०॥
 विधिना व्रतिततिसहितं यतिपतिमभिवन्द्य नृपतिरासीनः ।
 दुंदुभि—उद्दामसरं गुरू वि एवं कहइ धम्मं ॥११॥

(इसके आगे बारह संस्कृत पद्योंमें धर्मोपदेश है ।)

इति गुरुवचनं श्रुत्वा नरनाथः प्रमुदितः सुतादियुतः ।
 गिण्हइ गिहत्थधम्मं सम्मं सम्मत्तसंजुत्तं ॥२४॥
 शमिनां स्वाभिनमानम्य मेदिनीशो जगाम निजधाम ।
 भवियजणबोहणत्थं गुरू वि अन्नत्थ विहरेइ ॥२५॥
 आसन्नासीनसखं निजभवनस्थं कुमारमन्येबुः ।
 सूरिगुणे वल्लंतं नमिउं विन्नवइ इयवित्ती ॥२६॥
 देव नररुण्डमालाकलितः कापालिको बलिछाङ्गः ।
 तुह दंसणमीहेइ तो कुमरेणं मुंच इय भणिए ॥२७॥

તેનાસૌ પરિમુક્તો દત્વાશીર્વાદમુચિતમાસીનઃ ।

પૃથાવં લહિય મળઈ ય દેહિ મહ કુમર મત્તિરહં ॥૨૮॥

તદનુ ભૂલ્લેપવશાદ દૂરસ્થે પરિજને જગૌ જોગી ।

ભુવળક્ષોહિણિ નામા કુમર મહ અત્થિ વરવિજ્ઞા ॥૨૯॥

તસ્યાશ્ચ પૂર્વસેવાં દ્વાદશ વર્ષાણ્યકાર્ષમધુના તુ ।

તં કસિણ ચઽદ્વિસિ દિણે સાહિયમિચ્છામિ પેયવળે ॥૩૦॥

ઉત્તરસાધકભાવં ત્વં દેહિ વિધેહિ મે શ્રમં સફલમ્ ।

આમં તિ મળઈ કુમરો પરોવયરિકરસિયમળો ॥૩૧॥

ફસ પ્રકાર મીમકુમારકો જોગી અપના ઉત્તરસાધક બનાકર રમશાનભૂમિમેં લે ગયા । વહ ચાહતા થા કિ કુમાર કા સિર કાટકર દેવીકો મેંટ ચઢા દે, લેકિન કુમાર.બચ નિકલા । અપને પરાક્રમસે લોગોં પર ઉપકાર કરતા હુઆ અન્તમેં અપને નગરકો વાપિસ આગયા । યહાં અપને પિતાકે સ્થાનમેં રાજ્ય કરને લગા । અન્તમેં દીક્ષા લેકર મોક્ષ પહુંચા ।

અન્તિમ પદ્ય

અન્યેષુર્ભવકારાગાદુઃખિનમાનસ.....

.....(ગિ)ળિહય દિક્ષ્વં મીમો ગઝો મુક્ષ્વં ॥૨૫૧॥

લાઢોર, સંવત્સરી ૨૦૦૦

ગિરનારનો જીર્ણોદ્ધાર

[ગિરનાર ઉપરનાં જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધારની કથા]

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

[૫] જીર્ણોદ્ધારની ઘાષણા

સૌરાષ્ટ્રમાં કુવા, વાવ કે તળાવોની ખોટ નહોતી રહી. પ્રજા સમૃદ્ધ બની હતી. દેવમંદિરોના ધંટાનાદથી ધર્મના વિજયનાદની જાણે ગર્જનાઓ થવા લાગી. સજ્જન મહેતાએ જાણે પ્રજાના દેહમાં પ્રાણ પૂર્ણ. દેવમંદિરો દીપાવ્યાં. હવે તેની નજર ગિરિદુર્ગ ઉપર ગઈ.

કૌસુદી મહોત્સવ-કાર્તિકી પૂર્ણિમાને દિવસ હતો. સોરઠની પ્રજા ગિરિદુર્ગ ઉપર યાત્રાએ આવી હતી. ત્રણ દિવસનો ઉત્સવ હતો. આખો ગિરિદુર્ગ જાણે હસી જઈયો હતો. માનવમેદની માતી નહોતી. ગિરિદુર્ગ સૌરાષ્ટ્રનું નાક હતો. પોતાનાં ગજનયુગ્મી શિખરોથી જાણે જગતનો પારદષ્ટા બનવા મથતો કાઈ માનવી યોગાનસન જમાવી ખેડો હોય તેવો અટલઅચલ આ ગિરિદુર્ગ શોભી રહ્યો હતો. ગિરિદુર્ગના પથરે પથરે પ્રાચીનતાના અવશેષ રૂપ હતા. સુંદર વનરાજી શોભતો, અનેક વનસ્પતિઓથી ભરપૂર, ખળખળ વહેતાં ઝરણોથી ઓપતો એ ગિરિદુર્ગ સૌરાષ્ટ્રનો અજોય કિલ્લો હતો. સૌરાષ્ટ્રની શોભા, કાર્તિક અને યજ્ઞના પ્રતીક સમા આ ગિરિદુર્ગ માટે દરેક સૌરાષ્ટ્રીને અભિમાન હતું.

આ ગિરિદુર્ગ ઉપર અનેક જિનમંદિરોની ધ્વજ્જ્યો ફરકી રહી હતી. તેની ઘંટડીઓના મધુરા નાદથી સંગીતનો અપૂર્વ ધ્વનિ નીકળતો હતો. જાણે કોઈ ગાધર્વ સંગીતનો પાઠ પઢાવવા આવ્યો હોય એવો મધુર નાદ હતો. દર્શને આવનાર બધા ભાવુ-ક્રોધે ગિરિદુર્ગના નાથ તેમજિનનાં દર્શ કર્યોં.

વખત થતાં રાજમંડલી આવી. સજ્જન મહેતા બધાયથી આગળ દેવમંદિરમાં આવ્યા. પોતાનો વૈભવ અને દાઢ બહાર મૂકી મંદિરમાં જઈ ખૂબ પ્રેમ અને ભક્તિથી ત્રિભુવનપતિ નેમિ જિનને તે નમ્યા. આખું રાજમંડલ ભક્તિથી નમ્યું. સ્તવન ગાયાં. જાણે દેવતા પ્રસન્ન થયા હોય તેમ જનતા-જનાર્દન પણ ખૂબ જ ભક્તિથી નાચી ઊઠ્યો. અરે, માનવો જ નહિ, પક્ષીઓ પણ કલકલાટ કરી ઊઠ્યાં. દર્શન કરી મહેતાજી પાછા વળ્યા પણ તેમનું મન ઉઘાસ હતું. સાથેના બધાયને આશ્ચર્ય થયું કે આ ધર્મમૂર્તિ મહેતાજી પ્રસન્ન થવાને બદલે કેમ ઉઘાસ થયા ? શું થયું ? મહેતાજી જેમ જેમ ખૂબ બારીકાઈથી મંદિરો જોતા ગયા તેમ તેમ તેમની ઉઘાસીનતા વધતી ચાલી. છેવટે નગરશેઠે પૂછ્યું—મહેતાજી, આ હર્ષ અને ખુશીના સ્થાને ચિંતા અને ઉઘાસીનતા કેમ ?

મહેતાજીએ કહ્યું: આ મંદિરો કેવાં જીર્ણ થયાં છે ? તેની સાંભળ કેમ કોઈ લેતું નથી ? અરે, આખા સૌરાષ્ટ્રની કીર્તિના પ્રતીકસભો આ ગિરિદુર્ગ અને તેનાં મંદિરો આવાં જીર્ણ ? એ કેમ શોભે ? બધાય આ સાંભળીને ચમક્યા. તેટલામાં એક અવાજ આવ્યો: ખેંગાર હોત તો આજે આ મંદિરો દેવભુવન બની જત. વિદેશી શાસકોને એની શું પડી છે ? એ તો તીજેરી ભરી જાણે ! મહેતાજીને થયું: મારું બધું કર્યું કારણે અને આટલા વર્ષોનો મહેનત ફળુવારમાં ધૂળ મળશે. મહતાં સમય પારખ્યો. પોતાની મહતાને માપી, પ્રજના વિશ્વાસને જાણે ને તે બોલી ઊઠ્યા: ગિરિદુર્ગના સમસ્ત મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર મહારાજ સિદ્ધરાજ કરાવશે. આવતી કાલથી જ કામ શરૂ થઈ જશે. એક પણ મંદિર એક પણ શિખર જીર્ણોદ્ધાર વિનાનું નહિ રહે. એમ ન સમજશો, કે આ રાજ્ય પરાયું છે એ તમારું જ છે, મહારાજ સિદ્ધરાજ તમારા જ રાજ છે, કોઈ વિદેશી નથી. આ સાંભળી આખી પ્રજાએ હર્ષનાદ કર્યો, ત્રિલોકપતિ નેમિજીનની જય બોલાવી, મહારાજ સિદ્ધરાજની જય બોલાવી અને છેલ્લે સજ્જન મહેતાની જય ! મહેતાજીએ કહ્યું: હવે આપણું કામ શરૂ થવું જોઈએ. અને એક દિવસ આખો ગિરિદુર્ગ જીર્ણોદ્ધારના કાર્યથી ગાજી ઊઠ્યો.

જીર્ણોદ્ધારનું કામ ધમધોકાર શરૂ થયું. હજારો માણસો કામે લાગ્યાં. મકરાણાથી આરસ આવ્યો, પાટણથી કુશલ શિલ્પીઓ આવ્યા, અને થોડાં વર્ષમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચો ઈન્દ્રભુવન જેવાં વિશાલ ગમનચુખ્તી મંદિરો તૈયાર થયાં. સુંદર આરસપહાણનાં આ મંદિરોએ તો સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને ઘેલી બનાવી. પુનઃ ત્રણ વર્ષે કૌમુદી મહોત્સવ થયો ત્યારે પ્રજાએ જોયું કે નાના, આ તો રાખેંગારથી વધી જાય તેવો રાજ આપણા ઉપર રાજ્ય કરે છે.

શુભ મુહૂર્તે મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા થઈ. મંદિરો ધ્વજ્જડ અને સુવર્ણ કલશોથી દીપવા લાગ્યાં.

[૫] સજ્જન મહેતાની મુંઝવણ

એક વખત પાટણમાં રાજભંડારીએ મહારાજ સિદ્ધરાજને ફરિયાદ કરી કે—“ છેલ્લાં

થોડાં વર્ષોથી સૌરાષ્ટ્રમાંથી ઉપજ નથી આવી. પહેલાં કરોડોની ઉપજ આવતી તે કેમ રોકાઈ ગઈ? મહારાજ્યે તપાસ કરાવી, પણ જીર્ણોદ્ધારી કાંઈ જવાબ જ ન આવ્યો. સજ્જન મહેતાને પાટણ જવાનાં તેડાં આવ્યાં, પણ મહેતાએ એ વાત પણ ટાળી દીધી. અને મહારાજ્યને કહેવરાવ્યું કે ઉપજ લેવા, સૌરાષ્ટ્ર જોવા, ગિરિદુર્ગનાં દર્શન કરવા અને ત્રિભુવનપતિ નેમિજિનને ભેટવા આપ સ્વયં પધારો એટલે બધું આપની પાસે હાજર થશે.

સજ્જન મહેતાને થયું કે હવે મહારાજ્ય જરૂર આવશે, અને સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ તો બધી ગિરિદુર્ગ ઉપર દેવમંદિરોમાં વપરાઈ ગઈ છે. રાજ્યો તો ધન પ્રિય હોય છે. એટલે તે મારું કામ નહિ જાય, પણ ધનની માંગણી કરશે. તેથી મારે બધું સાધન તૈયાર જ રાખવું જોઈએ. બહુ વિચારીને અંતે તેની નજર વણસ્થલી ઉપર ઠરી. લાંબું મહાજન સાધનસંપત્તિ અને ધર્મપ્રિય છે. વળી મેં આ દ્રવ્ય ક્યાં મારા માટે ખચ્યું છે? આ પણ ધર્મનું જ કામ છે ને? પ્રજામાં કેટલું પાણી છે તે પણ માપી જોવું જોઈએ. એમ વિચારી વનસ્થલી આવી મહેતાજીએ મહાજન ભેગું કર્યું. મહાજને મહેતાજીને ખૂબ માન આપ્યું. અને ગિરિદુર્ગનાં મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે તેમનો ખૂબ ખૂબ આભાર માન્યો. મહેતાજીએ જવાબ આપી પોતે પોતાની ફરજ સિવાય કાંઈ જ નથી કર્યું એમ કહ્યું. પછી હળવેકે દધને વાત મૂકી કે—“ભાઈઓ, રાજ્યને ધન જોઈએ છે. ઉપજ તો બધી જીર્ણોદ્ધારમાં ખચાઈ છે. જરૂર પડશે તો તમારે તમારા ધનભંડારો ઉઘાડવા પડશે.” આ સાંભળતાં જ શેડીયા ચમક્યા, અને એક બીજાનાં મોઢાં જોવા લાગ્યા. હવે શું થશે? આટલું ધન કોણ આપશે? ક્યાંથી આપશે? એમ સૌ વિચારતા હતા ત્યાંતો વિનમ્ર અને સજ્જનતાની ભૂતિસરખો એક શેડીયો ઊઠ્યો. તેના લાલ ઉપર કેસરનું તિલક શોભતું હતું, અને મોઢું હસુ હસુ થઈ રહ્યું હતું. સૌ શેડની સામે જોઈ રહ્યા. અલ્યા આ કોણ? કોઈ કે કહ્યું—આ તો સાકરચંદ શેઠ—હમણાં જ અહીં પેઢી ઉઘાડી છે તે. ત્યાં તો કોઈક ઝોળખી-તાએ કહ્યું: શેઠ જેટલી સોડ તેટલા પગ પહોળા કરજો. ત્યાં વળી બીજો બોલ્યો: ભાઈ ગભરાવ મા, એ તો ડાહી માનો દીકરો છે. ખંભાત અને ભુગુકચ્છ, મંગલપુર અને જીર્ણદુર્ગમાં તેમની પેઢીઓ ચાલે છે. હમણાં અહીં રહેવા આવ્યા છે. ધનનો ટોટો નથી. લક્ષ્મીજી પ્રસન્ન છે. ધર્મવતાર છે. દાનમાં કણું ને યાદ કરાવે તેવા છે.

સાકરચંદ શેઠે મહેતાજીને પૂછ્યું: કેટલું દ્રવ્ય જોઈશો? આ સેવક જેટલું જોઈએ તેટલું આપવા તૈયાર છે. આ શેડીયાઓએ તો ઘણું ખચ્યું છે. આ લાલ આ સેવકને મલવો જોઈએ. શેડની નમ્રતા અને વિનયે બધાયને ચૂપ કર્યા. તેમની સાદાઈ, ધીરજ અને ડહાપણ જોઈ બધા પ્રસન્ન થયા. મહાજન પાસે વાત મુકાઈ. મહાજને સાકરચંદને આદેશ આપ્યો કે મહેતાજી જેટલું દ્રવ્ય જીર્ણોદ્ધાર માટે માગે તેટલું તમારે આપવું. પછી બધાય શેડની પ્રશંસા કરતા વીખરાયા.

શેઠે મહેતાજીને કહ્યું: આપ મારે ત્યાં પધારો અને જે જોઈએ તે લઈ જાઓ. શેઠે ત્યાં જ આઠ કરોડનાં આઠ રત્ન બતાવ્યાં. આ તો અહીં લાગ્યો છું. બાકી જે જોઈએ તે હું આપવા તૈયાર છું. અને મહેતાજી શેડની નમ્રતા અને ઉદારતા જોઈ પ્રસન્ન થયા. ધન્ય છે એની જનેતાને, ધન્ય છે સૌરાષ્ટ્રની ભૂમીને, જેમાં આવા નરરત્નો પાકે છે. મહેતાજીએ શેઠને કહ્યું: તમે હમણાં આ લઈ જાઓ. જરૂર પડશે ત્યારે મંગાવીશ.

[૬] મહારાજ સિદ્ધરાજનું આગમન

વર્ષો વીણાં અને સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ ન આવી એટલે સજ્જન મહેતાના તેડયા મહારાજ સિદ્ધરાજ જ્યસિંહે સૌરાષ્ટ્રની ભૂમી ઉપર પોતાના કટક સાથે આવવાની. તૈયારી કરી. મોટી સેના સાથે તેઓ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા. તેમણે તો અનેક તર્કવિતર્ક કર્યા હતા. પણ પ્રજા આનંદિત અને સુખી હતી, રાજ્યવ્યવસ્થા બરાબર ચાલતી હતી. માર્ગમાં મહેતાજીના વહીવટની કુશળતા, અને ન્યાયપ્રિયતાનાં વખાણુ સાંભળતા સાંભળતાં મહારાજ જીર્જુર્ગ આવી પહોંચ્યા.

સજ્જન મહેતાએ પોતાના રાજવીનું અપૂર્વ સ્વાગત કર્યું. રાજની ધીરજની હવે સીમા આવી ગઇ હતી. હવે ક્યારે રાજમહેલે જઈ, મહેતાજીને જવાબ લઉં અને તેમને દંડ કરું, એમ વિચાર કરતા ગુર્જરેશ રાજમહેલમાં પધાર્યા, અને બધા બાહ્ય વિધિ પતી ગયા પછી તેમણે દંડનાયક સજ્જન મહેતાને પૂછ્યું:

રાજ—મહેતાજી, કેમ કાંઈ જવાબ જ નથી. આપણા રાજકંડાર ક્યાં છે ?

મહેતાજી—આપુ, બધું તૈયાર જ છે. આટલાં વર્ષોનું ધન અહીં તો સચવાય નહીં એટલે ગિરિદુર્ગ ઉપર ભોંયરામાં સાચવી રાખ્યું છે. ત્યાં જખરજસ્ત ચોકી પહેરા છે. કદી કાંઈ લૂંટી શકે નહીં, કદી ખરાબ થાય નહીં, તેમજ કદી ખૂટે નહીં એવા સ્થાને સાચવી રાખ્યું છે. આપુ, કાલે સહવારે આપણે બધાય ગિરિદુર્ગ ઉપર જઈએ. ત્યાં હું આપને એ બતાવીશ. આ સાંભળી મહારાજ પ્રસન્ન થયા.

[૭] સજ્જન મહેતાનો જય.

વસંત ઋતુની શરૂઆત હતી, પ્રાતઃકાળને શાંત સમય હતો, મંદ મંદ પવન વાતો હતો. ગિરિદુર્ગ ઉપર આજે ઉત્સવ હતો. ગુર્જરેશ બર્ષરંજિતે સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ પોતાની વિપુલ સેના સાથે ઉપર ચઢવાનો હતો. આજીબાજીનાં ગામડાંમાંથી ધણીં માણસો પોતાના દેવ જેવા રાજવીના દર્શનને આવ્યાં હતાં. સૌરાષ્ટ્ર જત્યા પછી મહારાજની આ બીજી મુલાકાત હતી. પહેલી વખતે તો એ વિજેતા બની આવ્યો હતો. અને તેનામાં વિજેતાનો કેફ હતો. પણ આજે એ બધું બદલાઈ ગયું હતું. સજ્જન મહેતાએ પ્રજાના માનસમાં પલટો આણ્યો હતો. નાનાં નાનાં રાજ્યો કરતાં એક વિશાલ સામ્રાજ્યના આપણે બધા અંગે છીએ, એક વિશાલ કુટુંબના કુટુંબીઓ છીએ, એવી ભાવના પ્રગટાવી હતી. સિદ્ધરાજ પણ આ વસ્તુ સમજ્યો હતો, તે પણ સૌરાષ્ટ્રની શરવીર અને વાતસલ્યવાળી પ્રજાને, એક વિજેતા તરીકે નહીં પણ કુટુંબી તરીકે મળવા આવ્યો હતો. આ વાસંતી મેળામાં આખું સૌરાષ્ટ્ર ઉઝરાયું હતું. રાજ બધું જોતો જોતો ઉપર ચઢી રહ્યો હતો. લીલીછમ વનરાજીથી વિરાજિત, ઝરણાંના કલકલ નિનાદથી ગર્જિત અને માનવ મેદનીથી પરિપૂરિત ગિરિદુર્ગ જોઈ તેની છાતી હર્ષથી નાચી ઉઠી. મનમાં તે મનમાં એણે ઉચ્ચાર્યું: ધન્ય, સજ્જન મહેતા; ધન્ય ! તે' તો આખું સૌરાષ્ટ્ર પોતાનું કરી લીધું. આજે તું ધારે તે કરી શકે તેમ છો. પણ તારાં વિનય, નમ્રતા, પ્રજાપ્રેમ, સુશીલતા, શક્ષિષ્ટ, ઉદારતા અને સહૃદયતા જોઈ મને એમ થાય છે કે તે' સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ સાચવી રાખી જ હશે. ખેર, આ નિમિત્તે મને સૌરાષ્ટ્રની શરવીર પ્રજાના હૃદયનું દર્શન થયું. આમ રાજ વિચારી રહ્યો છે ત્યાં તો દૂરથી ગગનચુમ્બી શિખર અને ધ્વજ દેખાયાં. રાજને આશ્ચર્ય થયું. શું અહીં

આવું વિશાળ મંદિર છે ! આ શિખર તો જાણે વાદળો સાથે અથડાય છે. અરે, સૂર્યદેવતા રથ પણ અથડાય એવું ઊંચું આ શિખર છે. ત્યાં તો ધ્વજઓના ફફડાટ અને ધ્રુવરીઓના નાદ સંભળાયા. રાજાને આશ્ચર્ય થયું. પહેલાં પોતે આવેલો ત્યારે આવાં ધવલ શિખરો, ધ્વજદંડો અને ધ્વજઓ નહાતી. આટલાં થોડાં વર્ષોમાં આ મંદિરો કાણે બંધાવ્યાં હશે ? રાજાની વિચારધારા અટકી અને રાજાએ સજ્જન મહેતાને પૂછ્યું : મહેતાજી, આ મંદિરો કોનાં છે? એ કાણે બંધાવ્યાં અને ક્યારે બંધાવ્યાં ?

મહેતાજી—બાપુ, આ જૈન મંદિરો છે. હમણાં જ બંધાવ્યાં છે.

રાજા—પણ કાણે બંધાવ્યાં ? ધન્ય છે આ મંદિરો બંધાવનાર ધર્માત્માને અને ધન્ય છે તેમની જનેતાને કે જેમના સુપુત્રોએ આવાં સુંદર મંદિરો બંધાવ્યાં.

સજ્જન—બાપુ, ધન્ય છે માતા મીનલદેવીને કે જેના સુપુત્રે આવાં મંદિરો બંધાવ્યાં.

રાજા—કેમ મહેતાજી આમ બોલો છો ? મને તો ખબર નથી કે આ મંદિરો કાણે બંધાવ્યાં ! પણ મને એમ તો થાય છે કે જેમણે આ મંદિરો બંધાવ્યાં છે તેમણે મહાન પુણ્ય ઉપાજીએ છે.

સજ્જન—બાપુ, આપનું ધન મેં અહીં જ જમા કર્યું છે. સૌરાષ્ટ્રની ત્રણ વર્ષની ઉપજ અહીં જ એકઠી કરી છે. કદી કોઈ લૂંટે નહિ, કદી ક્યાંય જાય નહી, અને તેનું ફળ સદાય આ લોક અને પરલોકમાં આપને મળ્યા કરે.

રાજા—શું કહો છો ? સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ આ મંદિરોમાં ખર્ચો છે ?

સજ્જન—હા બાપુ. હવે હું આપને વિનમ્ર બાવે પૂછું છું કે આપને આ મંદિરોનું પુણ્ય જોઈએ છે કે ઉપજ ? જો પુણ્ય જોઈતું હોય તો તે અને ઉપજ જ જોઈએ તો તે પણ આપવા હું તૈયાર છું. આપનું દેહ દુઃખાવીને કે રાજ્યનું અહિત કરીને મ્હારે રાજી નથી થવું.

સિદ્ધરાજ—મહેતાજી, ધન્ય છે તમારી હિમ્મતને, તમારા ધર્મપ્રેમને, અને રાજ્યપ્રેમને ! આ મ્હારું ધન જે ખર્ચાયાનું કહો છો તે વાસ્તવિક રીતે મ્હારું નથી જ. સૌરાષ્ટ્રનું જ ધન સૌરાષ્ટ્રના પુણ્યના કાર્યમાં અને સૌરાષ્ટ્રની શોભામાં વપરાય એમાં જ આપણી મહત્તા અને શોભા છે. મહારાજના આ ઉદ્દગારો સાંભળી મહેતાજી અને પ્રજાજનો હર્ષિત થયા. ધન્ય રાજવી અને ધન્ય તેનો ધર્મ અને પ્રજાપ્રેમ !

રાજા આ પુણ્યકાર્યથી કૃતકૃત્ય થયો. તેણે જાણે રાણકેવી માટે કરેલ અસાચારનું આ પુણ્યગંગામાં સ્નાન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. આ વખતે એક કવિએ કહ્યું—

“ ઘણા મ જણીશ કામિની, સિંહણ એક જ જાય;

આવે નહિ કો હુંકડો, પશુ નર નાગ પુલાય. ”

સિદ્ધરાજે આ સાંભળ્યું, સજ્જન મહેતાએ સાંભળ્યું અને કવિરાજને ઇનામ આપી દેવભુવન જેવાં મંદિરોમાં જઈ જિનવરેન્દ્રને ભક્તિથી નમસ્કાર કર્યા.

[૮] સોનું અને સુગંધ

ગિરિદુર્ગ ઉપરનાં જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધારની આ કથા ઘેર ઘેર ગવાવા લાગી. કોઈકે સજ્જન મહેતાની હિમ્મતને અને વૈયત્ન, અને કોઈકે સિદ્ધરાજની ઉદાર-

તાને અને ધર્મપ્રિયતાને પ્રશંસી. પરંતુ સાકરીયા શેઠ-સકરચંદ શેઠની તો અધાયે તારીફ કરી. સળ્જન મહેતાએ સિદ્ધરાજની પાસે આખી ઘટનાનો ખુલાસો કરતાં કહ્યું-

આપુ, આપ તો ઉપજ લેવા આવ્યા હતા. આ શેઠ પોતાની તિબેરી એને માટે ઉઘાડી રાખી હતી. મને હિમ્મત અને શક્તિ આ શેઠે જ આપી હતી. સિદ્ધરાજે સાકરચંદ શેઠને બોલાવ્યા. તેમને સત્કાર કરી નગરશેઠાઈ સોંપી અને કહ્યું: તમારા બેવા દાનવીરો અને ધર્મવીરો આ સૌરાષ્ટ્રમાં વસે છે એ જાણી મને ધણો આનંદ થયો છે.

સિદ્ધરાજના ગયા પછી એક વાર સાકરચંદ શેઠ પેલાં રત્નો લઈ સળ્જન મહેતા પાસે આવ્યા અને કહ્યું: આ રત્નો મેં તમને જીર્ણોદ્ધાર માટે અર્પણ કર્યાં હતાં તે રાખો.

મહેતાજી—શેઠજી, એ તો જરૂર પડે તો લેવાનાં હતાં. હવે એનો અપ નથી.

શેઠજી—મહેતાજી, એ તો મેં શુભ કાર્યમાં આપો દીધાં જ સમજો. આપેલું દાન પાછું ન રખાય. હ્યો આ રત્નો જ્યાં તમને ઠીક લાગે ત્યાં ધર્મકાર્યમાં વાપરજો.

મહેતાજી—શેઠજી, ખરે વખતે તમે મારી લાજ રાખી એ જ અસ છે, હવે મ્હારે એની જરૂર નથી.

શેઠજી—જીર્ણોદ્ધારમાં નહીં તો બીજા જિનમંદિરના કાર્યમાં આ રત્નોનો ઉપયોગ કરજો. સંકલ્પ કરેલું દ્રવ્ય મારાથી તો ન જ રખાય.

આખરે મહેતાજી શેઠના આગ્રહ પાસે નમ્યા. એ રત્નો લઈ બાલબ્રહ્મચારી શ્રીનેમિથજીનો સુંદર રત્નહાર બનાવી પ્રભુજીના ગળામાં પહેરાવ્યો.

રત્નોનું તેજ અને ચળકાટ આખા જિનમંદિરમાં પ્રસરી જતાં. રાત્રે પણ દિવસનું બાન કરાવે તેવાં પ્રકાશકિરણો ફેલાતાં. જાણે એ રત્નો સાંકળચંદ શેઠની, સળ્જન મહેતાની અને સિદ્ધરાજ જયસિંહની યશોગાથા ગાઈ રહ્યાં હતાં. શેઠની દાનવીરતા બોધ એક કવિએ મુકતકંઠે ગાયું:

શતેષુ જાયતે શૂરઃ સહસ્રેષુ ચ પંડિતઃ ।

વક્ત્રા શતસહસ્રેષુ, દાતા ભવતિ વા ન વા ॥

ઈતિહાસકારોએ ગિરિદુર્ગના જીર્ણોદ્ધાર માટે આ ત્રિપુટીનાં યશોગાન ગાયાં છે, એટલે લેખકે પણ એમાં જ સૂર પુરાવી વિરમે છે. N.

ખુલાસો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ના ગયા અંકમાં પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજનો ‘અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો’ શીર્ષક લેખ છપાયો છે તે સંબંધી ભાવનગરથી શેઠ શ્રી કુંવરજી આણંદજીએ એક ખુલાસો અમને લખી જણાવ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે. ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ વિરચિત ‘પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન’ એ તેમની સ્વતંત્ર કૃતિ નથી, પણ ‘આરાધનાપયજ્ઞા’ નું અક્ષરશ્ચ : યુગરાત્રી ભાષાંતર છે. એટલે તે બંને કૃતિઓ સ્વતંત્ર નથી, ફક્ત આરાધના પયન્નો જ સ્વતંત્ર કૃતિ છે.

આચાર્ય શ્રીવિજયધરજીન્દ્રસૂરિનો સં. ૧૯૨૩નો ક્ષેત્રાદેશ પટ્ટક

[સંપાદક-શ્રી. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, એમ. એ.]

જૈન સાધુસમાજમાં ગચ્છાધિપતિ આચાર્યો તરફથી પોતાના સાધુઓને જે તે વર્ષમાં અમુક સ્થળે ચાતુર્માસ કરવાની આજ્ઞા કરતા ક્ષેત્રાદેશપટ્ટકો બહાર પાડવામાં આવતા એ જાણીતું છે. આવા ક્ષેત્રાદેશપટ્ટકોમાંથી સાધુઓ વિષે તથા-એ પટ્ટકો વિશેષતઃ જૂનાં હોય તો-ભૌગોલિક સ્થાનો વિષે પણ ઘણી જાણવા જેવી માહિતી મળે છે. શ્રીજિનવિજયજીએ અગાઉ “જૈન સાહિત્ય સંશોધક” ત્રૈમાસિકમાં કેટલાક પટ્ટકો છપાવેલા છે.

આ સાથે આચાર્ય શ્રીવિજયધરજીન્દ્રસૂરિનો સં. ૧૯૨૩ નો એક ક્ષેત્રાદેશપટ્ટક રજુ કર્યો છે. મૂળ પટ્ટક મને પાટણમાં મુનિ શ્રી જશવિજયજી પાસે કેટલાંક વર્ષ ઉપર જેવા મળેલો. મૂળ ઉપરથી તા. ૮-૫-૧૯૩૧ના રોજ કરેલી નકલ અહીં પ્રસિદ્ધ કરી છે.

આવા અન્ય ક્ષેત્રાદેશપટ્ટકો જેમની પાસે હોય તેઓ જો તે પ્રકાશમાં મૂકે તો જૈન ઇતિહાસને લગતી કેટલીક ઝીણી છતાંયે અગત્યની હકીકતો પ્રકાશમાં આવે.

સહી

॥एदी॥ॐ नत्वा । म । श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरीश्वरजी
परमगुरुभ्यो नमः ॥
म । श्री श्री विजयधरणेन्द्रसूरिभिर्य्येष्टस्थित्यादेशपट्टको लिख्यते ॥

સં. ૧૯૨૩ના વર્ષે
શ્રી ગુજર્ ૨ દેશે

[સાધુનું નામ]*

[સ્થિતિનો દેશ]

પં. મોતિવિજય ગ ।	શ્રીશ્રીજીસપરિકરા	શ્રીલુમ્બદેશે
ઉ. સુજ્ઞાનવિજય ગ૦	પં. સુવધિ સ૦	વડોદરા ૧
પં. જ્ઞાનવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	અસ્મતપાશ્વે ૧
પં. સોભાગ્યવિજય ગ૦	પં. અમી સ૦	રાજનગરમધ્યે ૧
પં. રંગવિજય ગ૦	પં. વીર સ૦	રાજનગરમધ્યે ૧
પં. નવલવિજય ગ૦	પં. નરોત્તમ સ૦	} નસુરત ૧, નવસારી ૨, ધણુદેવી ૩, સોવનગઢ ૪.
પં. હિતવિજય ગ૦	પં. અમર સ૦	
પં. સુમતિવિજય ગ૦	પં. ધીર સ૦	ખંભાયત ૧
પં. ગુલાબવિજય ગ૦	પં. ખુસાલ સ૦	} રાજનગર ૧, સરખેદ ૨, ઘોલ- કો ૩, કોક ૪, ગોધાવી પ.
પં. રત્નવિજય ગ૦	પં. ગુલાબ સ૦	
પં. રૂપવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	અસ્મતપાશ્વે ૧
પં. લગવાનવિજય ગ૦	પં. ગુલાબ સ૦	—
પં. રંગવિજય ગ૦	પં. હીર સ૦	ગઢ, મઢાણા
પં. મોતીવિજય ગ૦	પં. તેજ સ૦	થરા, જામપુર

* મોટા કૌંસમાંના શબ્દો મારા છે.

+ મૂળમાં લખાણ આ પ્રમાણે કૌંસ પાડેલું નથી પણ સીધી લીટીમાં છે.

પં. લાલવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦	} પાવલ, ધધાણા, કમોઈ, દસાડા.
પં. કલ્યાણવિજય ગ૦	પં. અમૃત સ૦	
પં. વિનયકુશલ ગ૦	પં. કુંવર સ૦	} રાતેર
પં. ચતુરકુશલ ગ૦	પં. લક્ષ્મી સ૦	
પં. કલ્યાણકુશલ ગ૦	પં. દોલત સ૦	દમણ, ભુહારી, વાલોલ, ઓડપાડ.
પં. દીપવિજય ગ૦	પં. કૃષ્ણ સ૦	
પં. ઉત્તમવિજય ગ૦	પં. વલ્લભ સ૦	} પાટણ, સિદ્ધપુર, સવેસર, કુણગ
પં. સુખાવજય ગ૦	પં. અમૃત સ૦	
પં. વિદ્યાવિજય ગ૦	પં. સંતિ સ૦	સોરઠું દેશે
પં. લક્ષ્મીવિજય ગ૦	પં. દેવ સ૦	
પં. જીતવિજય ગ૦	પં. શુભ સ૦	વીસલનગરે, પીંપલદર, કરપટી- થો, ડાલલા, વેણુપ, જરસકા.
પં. રાજવિજય ગ૦	પં. ઉત્તમ સ૦	
પં. કૃતેવિજય ગ૦	પં. તેજ સ૦	ધીણોજ, લણુવા, કથરાની, ધવલેશ.
પં. દોલતવિજય ગ૦	પં. શુભ સ૦	
પં. ભાગ્યવિજય ગ૦	પં. જસ સ૦	વિહારા, કકોર.
પં. નિત્યાવજય ગ૦	પં. લક્ષ્મી સ૦	
પં. ગુણુરત્ન ગ૦	પં. તેજ સ૦	ધાનેરા, વાવ, કુવાલા, વણોદ.
પં. વિવેકવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦	
પં. પ્રેમવિજય ગ૦	} પં. ચતુર સ૦	કલાડો, માંડલ, પંચાસર, પાડલા.
પં. સુરેન્દ્રવિજય ગ૦		
પં. રૂપેન્દ્રસાગર ગ૦	પં. કૃતે સ૦	} દક્ષણદેશે.
પં. સૌભાગ્યસાગર ગ૦	પં. મણી સ૦	
પં. નરોત્તમવિજય ગ૦	} પં. સુવધિ સ૦	વીરમગામ, ગોરીપો.
પં. કિસ્તુરવિજય ગ૦		
પં. રાજવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦	સમી, ચંદૂર, ડૂધવા, પીડભડી.
પં. જીતવિજય ગ૦	પં. ઉમેદ સ૦	
પં. પૃથ્વીચંદ્ર ગ૦	પં. અમી સ૦	મેસાણા, કડી, મણોજ, ડાંગરો, યાત્રાપીપલી.
પં. ગુમાનચંદ્ર ગ૦	પં. પૃથ્વી સ૦	
પં. હીરવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦	મમોઈ, વેણુપો, નાગુથાણો, વસી, અગાસી.
પં. ચતુરવિજય ગ૦	પં. નવલ સ૦	
પં. ભગવાનવિજય ગ૦	પં. સુવધિ સ૦	પાટડી, બળાણા.
પં. વિનયવિજય ગ૦	પં. નિત સ૦	
પં. રિષભવિજય ગ૦	પં. વિનય સ૦	લરુવચ, દેળખારો
પં. રિષભવિજય ગ૦	પં. રંગ સ૦	
પં. દયાવિજય ગ૦	પં. રિષભ સ૦	} ઇંડર, જમલા.
		} સોરઠું દેશે
		રાધણુપુર, કમાલપુર, નવાગામ, તેરવાડા.
		માવડ, ગોડા, સીપર, ઉંબરી, ચાવ, સથલાસણ.
		ડભોઈ
		} જંથુસર, ઝીણાર.
		} ડીસા, કાંપ, ચાંગા, આહોડા.

પં. ભાગ્યવિજય ગ૦	પં. પુણ્ય સ૦	ચાણસમે।
પં. મનરૂપવિજય ગ૦	પં. મયા સ૦	વડાલી, અહાની ખેડ.
પં. તેજવિજય ગ૦	પં. પુણ્ય સ૦	ઉમતા
પં. ભાગ્યવિજય ગ૦	પં. કનક સ૦	હાકું, હરસોલ, તાજપુર.
પં. જયવિજય ગ૦	પં. વિદ્યા સ૦	મોહનપુર
પં. પ્રેમવિજય ગ૦	પં. મહિમા સ૦	અમનગર
પં. લાલચંદ્ર ગ૦	પં. પ્રેમ સ૦	સોરઠું દેશે
પં. ઉદયવિજય ગ૦	પં. પદ્મ સ૦	વીઝપુર, લાડોલ, સમોહિ.
પં. ચતુરવિજય ગ૦	પં. કિસ્તુર સ૦	પાલણપુર, મેતા, ધોતા- સકલાણા, વગદા.
પં. મુક્તિવિજય ગ૦	પં. ભીમ સ૦	પાદર
પં. તિલકવિજય ગ૦	પં. મુક્તિ સ૦	વડાવલ
પં. હેતવિજય ગ૦	પં. વિવેક સ૦	આગલોલ
પં. ગુલાબવિજય ગ૦	પં. મોહન સ૦	ભાલક
પં. લઘ્વિજય ગ૦	પં. લાવણ્ય સ૦	} રાજપુર
પં. ન્યાનવિજય ગ૦	પં. નાયક સ૦	
પં. પ્રેમવિજય ગ૦	પં. માણિક સ૦	મોરવાડો, ભાબર, ઉચ્ચોસણ.
પં. ખુશાલવર્દન ગ૦	પં. ધર્મ સ૦	વદમાણ, ધ્રાંગધરો.
પં. ધર્મવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	ગોત્રકો, વારાહી
પં. રૂપવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	સાંકરા, કરહા, ઉદરા, વહા.
પં. અમીવિજય ગ૦	પં. મુક્તિ સ૦	કચ્છ દેશે.
પં. પદ્મવિજય ગ૦	પં. રવિ સ૦	કચ્છ દેશે.
પં. પ્રતાપવિજય ગ૦	પં. ભગવાન સ૦	મીયાંગામ, વટાદરો, અનસ્તુ, છટાલો.
પં. મુક્તિવિજય ગ૦	પં. નેમ સ૦	ખોરસદ
પં. હેતવિજય સ૦	પં. હંસ સ૦	} દક્ષણદેશે.
પં. મણીવિજય ગ૦	પં. હેત સ૦	
પં. ભીમવિજય ગ૦	પં. હેમ સ૦	લેંછ, લાંબણાજ, અંબાસણ, કુકુંઆવ, દેકાવાડો.
પં. લક્ષ્મીવિજય ગ૦	પં. હીર સ૦	ઈલોલ, દાવડ.
પં. ભાણુવિજય ગ૦	પં. હર્ષ સ૦	મગરવાડો, ટીખા, થુડી, મજદર, પરપડી.
પં. સુવધિવિજય ગ૦	પં. ગુલાલ સ૦	વેડ, રાપુ, અણુવરપુરો, સંપલપુર.
પં. પદ્મવિજય ગ૦	પં. ભાગ્ય સ૦	અંતરોલ, નંદાસણ, સરિયાડ.
પં. જયવિજય ગ૦	પં. દીપ સ૦	અદરકો, ગાગડ.
પં. સૌભાગ્યવિજય ગ૦	પં. ગુમાન સ૦	ચીલોડો
પં. ભક્તિવિજય ગ૦	પં. પ્રતાપ સ૦	ગોલા
પં. કુંવરવિજય ગ૦	પં. લક્ષ્મી સ૦	સોઈગામ, વેણુપ.

પં. યસવિજ્ય ગ૦	પં. ઉત્તમ સ૦	બળાણામધ્યે
પં. મહિમાવિજ્ય ગ૦	પં. નેમ સ૦	સોઠગામમધ્યે
પં. હોરવિજ્ય ગ૦	પં. ચતુર સ૦	પીલુચો
પં. કનકવિજ્ય ગ૦	પં. દીપ સ૦	મુહો, બીલડી.
પં. હંસવર્દન ગ૦	પં. નિત્ય સ૦	કોઠ
પં. ક્ષત્રેશલ ગ૦	પં. જીત સ૦	દક્ષણદેશે
પં. અમૃતવિજ્ય ગ૦	પં. રંગ સ૦	માતર, નડીઆદ, પાંડલી.
પં. કિસ્તુરવિજ્ય ગ૦	પં. ગોકલ સ૦	વડગામ
પં. મોહનવિજ્ય ગ૦	પં. માણિક્ય સ૦	સાબલી
પં. ક્યાવિજ્ય ગ૦	પં. જીત સ૦	પેટલાદ, ઇસર.
પં. ઉત્તમચંદ્ર ગ૦	પં. રાજેન્દ્ર સ૦	દેવાડખો.
પં. ભકિતવિજ્ય ગ૦	પં. કિસ્તુર સ૦	લીંબડી
પં. મોતીવિજ્ય ગ૦	પં. ધન સ૦	વડનગર, ષેરાલુ
પં. તેજવિજ્ય ગ૦	પં. રાજ સ૦	સોરકદેશે.
પં. કીર્તિવિજ્ય ગ૦	પં. જવેર સ૦	વસુ, સાસમ.
પં. લખિધવિજ્ય ગ૦	પં. લાલ સ૦	ભરુવચ્ચમધ્યે
પં. તિલકવિજ્ય ગ૦	પં. હીર સ૦	હઠવાડો, ગાંધુ, મુઢેરા.
પં. રિદ્ધિવિજ્ય ગ૦	પં. દીપ સ૦	માલણ.

સમસ્ત સમુદાયયોગે । અપરં સહુ પદ્મા પ્રમાણે પોતા પોતાને ક્ષેત્રદેશે જઈ પોહ્યજ્યૈ
જે કોઈ પારકા ક્ષેત્રમાંહે રહસ્યૈ તથા ક્ષેત્ર આલટપાલટ કરસ્યૈ ત. ક્ષેત્ર ક્યવિક્રય કરસ્યૈ ત
ચોમાસા માહે કોઈ કિહાંઈ ફિરસ્યૈ હિરસ્યૈ ત. કોઈ ગૃહસ્થ થડી ચઢી બોલસ્યૈ તેહને આકરે
ઉપાલંબ આવસ્યૈ. સર્વથા ગુદરાસ્યૈ નહી. એહવું જાણી મર્યાદામાં પ્રવર્તવું. ॥શ્રી॥

આગામી અંક

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ નું આઠમું વર્ષ આ અંકે પૂરું થાય છે એટલે આવતો અંક નવમા વર્ષનો પહોલો અંક પ્રગટ થશે.

ધણાખરા ગ્રાહક લાઇઓનું લવાજમ આ અંકે પૂરું થાય છે. તેઓને નમ્ર સૂચના કરવાની કે તેઓ, લવાજમ પૂરું થયાની જુદી સૂચના મળવાની રાહ જોયા વગર જ, પોતાના લવાજમના બે રૂપિયા મોકલી આપે, અને એ રીતે વી. પી. ખર્ચના પોતાના ચાર આનાનો નિર્ણયક ખર્ચ બચાવે અને અમારું કાર્ય તેટલા પૂરતું સરળ બનાવે.

બચ.

જૈન દર્શનની લોકોત્તર આસ્તિકતા

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી લદ્દકરવિજયજી, જુનનેર.

જીવ છે, પરલોક છે, પુણ્ય છે, પાપ છે, સ્વર્ગ છે, નરક છે—એટલું માનવા માનથી લોકોત્તર આસ્તિકતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. જેઓ જીવ, પરલોક, પુણ્ય, પાપ, સ્વર્ગ કે નરકાદિ અતીન્દ્રિય વસ્તુના અસ્તિત્વને સ્વીકારતા જ નથી, તેઓ તો પરમ નાસ્તિક છે જ, પરંતુ જેઓ જીવ, પરલોક, અને પુણ્ય, પાપાદિની સત્તાને સ્વીકારવા છતાં તેના સ્વરૂપને જેવી રીતે તે છે તેવી રીતે માનતા નથી પણ અન્ય અન્ય રીતિએ સ્વીકારે છે તેઓ પણ લોકોત્તર દૃષ્ટિએ નાસ્તિક જ છે.

જીવને માનવા છતાં જેઓ તેને પંચભૂતમાત્ર સ્વરૂપવાલો માને છે, પાણીના પર-પોટાની જેમ કે કાળના અગ્નિની જેમ ભૂતમાત્રમાંથી ઉત્પન્ન થઈને ભૂતમાત્રમાં વિલય પામી જનારો માને છે, તેઓ તો નાસ્તિક છે જ, પરંતુ જેઓ જીવને ભૂતથી અતિરિક્ત અને કદી નાશ નહિ પામવાના સ્વભાવવાળો માને છે તેઓ પણ જે તેને કૂટસ્થનિત્ય કે સર્વથા અલિપ્ત સ્વરૂપવાળો માને તોપણ જીવના પ્રત્યક્ષસિદ્ધ કર્તૃત્વાદિ ધર્મોના અપલાપ કરનારા થાય છે. ભૂતાતિરિક્ત જીવને નહિ માનવામાં જેમ નાસ્તિકતા રહેલી છે તેમ ભૂતાતિરિક્ત જીવમાં રહેલા કર્તૃત્વાદિ ધર્મોને નહિ સ્વીકારવામાં પણ નાસ્તિકતા છુપાયેલી જ છે.

જીવ નિત્ય છે તેમ આકાશ પણ નિત્ય જ છે. પણ જીવની નિત્યતા અને આકાશની નિત્યતા વચ્ચે મોટું અંતર છે; આકાશ નિત્ય છતાં ત્રિકાલ અલિપ્ત છે, તેમ જીવ નથી. સકર્મક જીવ બાહ્ય પદાર્થો અને સંયોગોથી અવશ્ય લેપાય છે. તે તે પદાર્થો અને સંયોગોનાં પરિવર્તનોની વધતી-ઘટતી અસર જીવ ઉપર થાય જ છે. પરંતુ આકાશ ઉપર થતી નથી.

જીવ જેવા સંયોગોમાં મુકાય છે તેવી અસર તેના ઉપર થાય જ છે. સંયોગી અવસ્થામાં પ્રતિ સમય જીવ કર્મ કર્યા જ કરે છે. વિગ્રહગતિમાં પણ કર્મબંધ કરે છે. આહારાદિ છ પર્યાપ્તિઓમાં કોઈ પણ પર્યાપ્તિ શક્તિ રૂપે કે પ્રવૃત્તિ રૂપે હોતી નથી, છતાં વિગ્રહ-ગતિમાં જીવને કર્મબંધન થાય જ છે; કાયિકાદિ બાહ્ય વ્યાપાર ન હોય ત્યારે પણ પૂર્વ પ્રયોગાદિથી ચક્રબ્રમણાદિની જેમ વિગ્રહગતિ આદિમાં કર્મબંધ થયા કરે છે એવું જ્ઞાતિવચન છે. કર્મબંધરહિત અવસ્થા માત્ર સિદ્ધોને અથવા અયોગીને અથવા કેવલી સમુદ્ધાત સમયે યોગવ્યાપાર નહિ હોવાના કારણે કેવલીને અમૂક સમય સુધી હોય છે. છતાં જેઓ જીવને આકાશની જેમ ત્રણે કાળ અને સર્વ અવસ્થામાં આક્રિય અને અલિપ્ત તરીકે માને છે તેઓ પ્રગટપણે સંપૂર્ણ રીતે નાસ્તિક નહિ હોવા છતાં અંશતઃ નાસ્તિક જ છે.

સકર્મક અવસ્થામાં જીવ જેમ શુભાશુભ કર્મોનો કર્તા છે તેમ તેના સારાં-નરસાં ફળનો ભોક્તા પણ છે જ છે. શરીર છૂટ્યું એટલા માત્રથી કર્મ છૂટ્યાં એમ સંસારી જીવ માટે બનતું નથી. અથવા કર્મ બાંધે બીજો અને તેનું ફળ ભોગવે બીજો એવું પણ કદી બનતું નથી. કુટુંબાદિક માટે પાપકર્મ કરનારાનાં પાપકર્મોનું ફળ કુટુંબાદિક ભોગવતું

નથી, પણ પાપકર્મ કરનારને જ ભોગવું પડે છે. તેથી સંસારી જીવ એ આકાશની જેમ નિષ્ક્રય નથી તેમ અલિપ્ત પણ નથી. કિન્તુ સક્રિય અને સસિપ્ત છે.

જીવ, જીવનું નિત્યત્વ, જીવનું કર્તૃત્વ અને જીવનું ભોક્તૃત્વ-એ ચારને જેવી રીતે જૈન દર્શન સ્વીકારે છે તેવી રીતે ઇતર દર્શનોએ સ્વીકાર્યા નથી. પરન્તુ જૈન દર્શનની વિશેષતા તેટલા માત્રથી જ સમાપ્ત થતી નથી. જીવના અસ્તિત્વને કે નિસ્તત્વને, કર્તૃત્વને કે ભોક્તૃત્વને કોઈ માનો યા ન માનો તેટલા માત્રથી તે ઊડી જતું નથી. યુક્તિ અને આગમથી તેને સ્વીકારનારને જેમ તે માનવા પડે છે તેમ નહિ સ્વીકારનારને પણ તેનું ફળ અનુભવવું જ પડે છે. પરન્તુ જૈન દર્શનની લોકોત્તરતા જીદી છે. જૈન દર્શનની લોકોત્તર જેમ જીવને કર્મબંધ અને કર્મફળનો ભોગ માનવામાં રહેલી છે, તેમ સર્વકર્મક્ષય અને તેના ઉપાયના અસ્તિત્વને માનવામાં પણ રહેલી છે.

જીવનો કર્મથી સર્વથા છુટકારો થઈ શકે છે અને તે છુટકારાના સમ્યગ્દર્શનાદિ ઉપાયો પણ વિદ્યમાન છે જ—એ માન્યતા ઉપર લોકોત્તર આસ્તિકતા અવલંબેલી છે.

લોકોત્તર આસ્તિકતામાં જીવ અને પરલોક આદિની શ્રદ્ધા સાથે જીવના નિત્યત્વની, કર્તૃત્વની, ભોક્તૃત્વની, મુક્તત્વની અને તત્સાધનસત્ત્વની શ્રદ્ધા પણ અવિચળપણે રહેલી હોય છે. એમાંથી એકની કે એકના કોઈ એક અંશની પણ અશ્રદ્ધા ન્યાંસુધી છે, ત્યાંસુધી લોકોત્તર આસ્તિકતા તો નથી જ, કિન્તુ અગ્રગટપણે નાસ્તિકતાનાં બીજો છુપાયેલાં જ છે. એ નાસ્તિકતાનાં બીજો એના માલિકને મુક્તિમાર્ગની આરાધનામાં સીધી કે આડકતરી રીતે પ્રતિબંધક થયા સિવાય પણ રહેતા નથી.

લોકોત્તર આસ્તિકતાના અર્થો આત્માઓ માટે જૈન શાસ્ત્રકારોએ શ્રદ્ધાનાં ૭ સ્થાનો બતાવેલાં છે, તેમાં એકની પણ અધુરાશ ચાલી શકે તેમ નથી. એકની પણ અધુરાશ ન્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી તે જીવ નાસ્તિકતાથી સંપૂર્ણ મુકાયેલો નથી.

સ્થાન પહેલું—દશ્યમાન પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતોથી બિન્ન સ્વરૂપવાળો, આ લવ છોડીને અન્ય લવમાં જનારો, અને જ્ઞાનાદિ ગુણોને ધારણ કરનારો જીવ નામનો એક સ્વતંત્ર પદાર્થ છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી ભૂતાતિરિક્ત જીવને નહિ માનનાર નાસ્તિકવાદનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન બીજું—પાંચ ભૂતોથી વ્યતિરિક્ત જીવ નામનો પદાર્થ દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ અવિનાશી અને નિત્ય સ્વભાવવાળો છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી શરીરના નાશ સાથે જીવનો નાશ માનનાર ચાર્વાકમત, મોક્ષપ્રાપ્તિ વખતે જીવનો નાશ માનનાર બૌદ્ધમત અને મોક્ષપ્રાપ્તિ વખતે જીવત્વાદિ (જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણો આદિ)નો નાશ માનનાર વૈશેષિકાદિ મતનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન ત્રીજું—ન્યાંસુધી જીવનો મોક્ષ ન થાય ત્યાંસુધી સંસારી જીવ પ્રતિસમય (૭-૮) કર્મને બાંધ્યા જ કરે છે. એ કર્મ મૂળ (૮) પ્રકારનાં છે અને ઉત્તર (૧૫૮) પ્રકારનાં છે. જ્ઞાનદર્શનને રોકનાર, સુખદુઃખને આપનાર, વિચાર અને વર્તનમાં વિપર્યાસ કરાવનાર, જીવન અને શરીરને ધારણ કરાવનાર, ઉચ્ચનીચ આદિ અવસ્થાઓને અપાવનાર અને દાનલાભાદિમાં અંતરાયભૂત થનાર તે કર્મો જ છે. પરન્તુ કર્મો સિવાય

બીજું કાંઈ પણ નથી. (આ સ્થાનપરની શ્રદ્ધાથી જીવને નિર્ગુણ અને નિષ્ક્રિય માનનાર સાંખ્ય મતનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન ચોથું—જે જે જીવો જે જે કર્મોને બાંધે છે, તે તે જીવોને તે તે કર્મોને લોગવવાં જ પડે છે (આ સ્થાનપરની શ્રદ્ધાથી જીવોના અદૃષ્ટથી ઇશ્વરને શરીર ધારણ કરવાનું માનનાર નૈયાયિક મત, પુત્ર પૌત્રાદિની શ્રદ્ધાદિ ક્રિયા વડે પિતા પિતામહાદિની તૃપ્તિ માનનાર ધ્વજભોજ્યાદિ મત, જગતની ઉત્પત્તિ પ્રલય અને ખંડપ્રલયાદિ માનનાર વેદાન્ત્યાદિ મત અને જગતને સુખદુઃખ દેનાર તરીકે ઇશ્વરને માનનાર ઇશ્વરવાદી આદિ મતનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન પાંચમું—જન્મજરામરણાદિની પીડાથી રહિત અને અનંત જ્ઞાનદર્શનાદિ શુભાની સમૃદ્ધિથી ભરપૂર જીવની મોક્ષાવસ્થા છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી જીવનો મોક્ષ નહિ માનનાર ચાર્વાકાદિ અને મોક્ષને માનવા છતાં તેને અભાવાદિ સ્વરૂપવાળો માનનાર બૌદ્ધાદિ મતોનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન છઠું—ભવ્ય જીવનો મોક્ષ એ ઉપાયથી સાધ્ય છે. હિંસાદિ આશ્રવોનો રોધ, અને સમ્યગ્દર્શનાદિ સંવર નિર્જરાના ઉપાયોનું ઉત્કટ આસેવન એ મોક્ષનો ઉપાય છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી મોક્ષના ઉપાયોને નહિ માનનાર આજીવિકાદિ મત અને વિપરીત ઉપાયોને માનનાર મીમાંસકાદિ મતોનો નિરાસ થાય છે.)

જૈન દર્શનની લોકોત્તર આસ્તિકતાનું સ્વરૂપ સમજી સૌ કોઈ તેના પર આદરવાળા બનો, અને આત્યન્તિક શ્રેયને સાધો, એ જ એક અભિલાષા.

સ્વીકાર

શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકવિરચિત શ્રી તત્ત્વાર્થા-
ધિગમ સુત્ર (મૂલ અને ભાવાનુવાદ)-સંપાદક-પૂજ્ય
મુનિમહારાજ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજ; પ્રકાશક
શ્રી જયંતિલાલ બેચરદાસ દોસ્તી, વ્યવસ્થાપક શ્રી જૈન
સ્વાધ્યાય મંદિર, સાવરકુંડલા (કાઠિયાવાડ), ભેટ.

तथाकथित अशोकस्तंभोंका प्रयोजन

[स्तंभोंके प्रयोजन विषयक विशिष्ट तर्क]

लेखक:—भा. रं. कुलकर्णी, बी. ए., राजवाडे संशोधन मंडल, धुलिया.

भारतवर्षमें कौपांबी, सारनाथ, सांची आदि स्थानोंपर जो विशाल और अखंड शिलास्तंभ पाए जाते हैं, और जो स्तंभ सम्राट अशोकने बौद्धधर्मके प्रचारके लिए बनवाये थे ऐसा अभी तक समझा जाता था, वह न तो सम्राट अशोकने बनवाये हैं और न उनका बौद्धधर्मसे कोई संबंध है, किन्तु इन शिल्पोंका निर्माता जैनसम्राट प्रियदर्शी है—यह सिद्धांत श्री. डॉ. त्रिभुवनदास लहेरचंद शाहने अपने 'सम्राट प्रियदर्शी' नामक ग्रंथमें बड़े परिश्रम और सफलतासे प्रतिपादित किया है। इस पर भी ऐसा एक प्रश्न पूछा जा सकता है कि सम्राट प्रियदर्शिनिये स्तंभ क्यों बनवाये ? इसका उत्तर देनेका प्रयत्न इस लेखमें मैं करना चाहता हूँ।

जिन पाठकोंने इन स्तंभोंको प्रत्यक्ष या चित्र द्वारा देखा हो उनको यह याद होगा कि इन स्तंभों पर आमूलप्र किसी प्रकारकी खुदाई नहीं है। भिन्नभिन्न स्तंभोंपर भिन्नभिन्न शिरोमूषण पाये जाते हैं। जैसे सारनाथके स्तंभका शिखर चारों दिशाओंकी ओर मुख करके बैठे हुए सिंहोंसे सजा हुआ है। इलाहाबादके कालेमें जो स्तंभ मौजूद है उसके शिखर पर कोई कारीगरी नहीं है। किसी स्तंभ पर मगर है। किन्तु एक बात सब जगह एकसी है कि ये स्तंभ लकड़ीके खंभे जैसे बिलकुल सरल हैं। और इतना ही नहीं, किन्तु इन स्तंभोंके पृष्ठपर जहां प्रियदर्शिनिये अपनी आज्ञाएं खुदाई हैं उन आज्ञाओंके इर्द-गिर्द न तो कोई वेलपत्ती, नकशी, महिराव या और किसी प्रकारकी खुदाई की हुई है।

जब कोई विशिष्ट प्रयोजनसे ऐसे ऊंचे स्तंभ बनवाये जाते हैं तो यह बात वहां अवश्य पाई जाती है कि—उन स्तंभोंका प्रयोजन बतानेवाली खुदी हुई शिला लगानेके लिये उनपर पहले ही से खास जगह छोड़ी जाती है। और इस शिलालेखके चारों ओरकी मर्यादा सादी रेखाओंसे या नकशी सहित रेखाओंसे बनाई जाती है। यदि इन स्तंभोंका प्रयोजन या खास हेतु सम्राट प्रियदर्शीकी आज्ञाओंका प्रकाशन ही होता तो संभव था कि उन आज्ञाओंके लिये, स्तंभ बनानेवाले कारीगर, पहले ही से कुछ जगह मध्य मर्यादाके रख छोड़ते। भला, सम्राट प्रियदर्शी भी किसी विजयके स्मारकके कारण इन स्तंभोंको बनवाता था ऐसी शंका भी उसके लेखोंसे निर्मूल हो जाती है। उन स्तंभोंमें कहीं भी किसी विजयका नामोल्लेख नहीं है। और जो आदेश ऐसे स्तंभों पर खुदे हैं वैसे ही आदेश और स्थानोंपर

पहाड़ोंमें बड़ी बड़ी चट्टानोंपर भी खुदे हैं। फीर भी सारनाथ कौशांबी ये ऐसी जगह है जहां इन स्तंभोंका तीसतीस फीट लंबा पत्थर बड़ी दूरसे और बहुत परिश्रमसे लाया गया होगा। यदि स्तंभोंका एकमात्र प्रयोजन अपनी धार्मिक आज्ञाएं खुदवाना यही होता तो उसके लिये ऐसे बीस-पचीस हात लंबे पत्थरके बदले दो-तीन हात लंबे-चौड़े ऐसे एक ही पत्थरसे काम बन सकता था। और एक विशेषता यह भी दिखाई देती है कि जहां साधुओंके ठह-रनेके स्थान और पासमें छोटा-मोटा शहर हो ऐसी ही जगहमें स्तंभ बने हैं; जंगल या पहाड़ोंमें ऐसे स्तंभ नहीं मिलते। इन सब प्रश्नोपप्रश्नोंसे यह सूचित होता है कि इन स्तंभोंका खास प्रयोजन कुछ और ही है।

इस प्रकारके अखंड पत्थरके खंभे अन्य प्राचीन संस्कृतियोंके देशोंमें भी पाये जाते हैं। इजिप्त या मिश्र के प्राचीन मंदिरोंके सामने इस तरहके विशाल पत्थरी खंभे (Monoliths) रखे जाते थे। और उनकी छाया द्वारा वर्षकी ऋतु और दिनकी घड़ियां समझी जाती थीं^१। इसी तरहके स्तंभ रोम और ग्रीसमें थे^२ और उनका प्रयोजन भी यही था। भारतके वैष्णव पंथके मंदिरोंके सन्मुख भी प्रायः ऐसा ही स्तंभ बनाया जाता था। गोकुलमें जो सोनेका गरुडस्तंभ है उसमें और इन प्रियदर्शिके बननाये हुए स्तंभोंमें बहुतकुछ साम्य है।

शंक्रकी छाया नाप कर उससे सूर्यकी दैनिक और वार्षिक गति-स्थितिका पता चलाना यह ज्योतिषकी प्राचीन प्रणालिका 'सूर्यप्रज्ञप्ति' ग्रन्थमें स्पष्टतासे बतलाई हुई है। 'सूर्यप्रज्ञप्ति' ग्रन्थमें 'पौरुषी-छाया-प्रमाणं' नामका ९वां प्राभूत इसी विषयकी चर्चा करता है। इस सब विवरणसे मेरा यह तर्क है कि ये स्तंभ एक प्रकारके विशाल शंक्र होने चाहिये। कोई जैनाचार्यके उपदेशसे जैन संघ और साधुओंकी सुभीताके लिये कालादर्शके कारण इन स्तंभोंकी रचना और योजना हुई होगी। और प्रसिद्ध नगरोंके प्रमुख स्थानोंपर उनकी स्थापना की गई प्रतीत होती है। छायाके नापनेमें किसी प्रकारकी बाधा न आने पावे इसके कारण स्तंभ गोल ही नहीं किंतु किसी अन्य कारिगरीसे बिलकुल अलसित रखे गये। और धर्माज्ञाएं भी इस तरह हलके हाथसे खुदवाई गई की स्तंभपृष्ठ पर कहीं भी ऊंची नीची जगह न बने। धर्माज्ञा खुदवानेमें केवल 'एक पंथ दो काज' यही तत्व होगा। कदाचित् प्रियदर्शिन सब स्तंभ बनावकर सुप्रसिद्ध स्थानोंको भेंट दिये होंगे। किंतु उनका प्रयोजन ज्योतिषमूलक ही होना चाहिए ऐसा अनिवार्य तर्क है।

यह विषय सर्व उपलब्ध स्तंभोंके नाप और जाँच करनेके पश्चात् अधिक निर्णायक हो सकेगा। आशा है-इस दृष्टिसे प्रयत्न शुरू होवे।

सूर्य पहाडकी प्राचीन जैन मूर्तियां

लेखक:—श्रीयुत भँवरलालजी नाहटा, बीकानेर.

आसाम प्रान्त में गवालपाडा एक सुप्रसिद्ध नगर है। यह ब्रह्मपुत्रा नदी के किनारे स्थित है। पहले यह गवालपाडा जिले के नाम से प्रसिद्धि था अब यह धोबड़ी जिले के अन्तर्गत है। यहां पर पाट (Jute) की बहुत आमदानी होती है। सूर्यपहाड़ गवालपाड से १४ मील की दूरी पर है।

गवालपाडे में श्री पार्श्वनाथ भगवान का एक मंदिर है जिसका वर्णन कुछ वर्ष पूर्व हमने 'आसाम प्रान्त में जैन मंदिर' नामक लेखमें प्रकाशित किया था। हमारी दुकान वहाँ १०० वर्ष से भी पुरानी है। वर्षोंसे हमने वहाँ के निकटवर्ती सूर्य पहाड की प्राचीन मूर्तियों की बात सुन रखी थी इस लिए ता. २२ नवम्बर सन १९४१ के दिन हम लोग मोटर द्वारा सूर्य पहाडके दर्शनार्थ निकले। हमारी मोटर आसाम के ऊबड़ खाबड़ पथरीले जंगल को पार करती हुई कमशः डूबापाडा के नदी तट पर पहुँची। नदी पर पुल नहीं होने के कारण मोटर-गाड़ी को व यात्रियों को मांड (जुड़ी हुई दी नौकाएं) द्वारा पार किया जाता है। मोटर को मांड पर लेजानेके लिए कच्चा घाट बना रहता है किन्तु वह टूटा हुआ था और नदी के वेगसे अस्तव्यस्त हो गया था मजदूर लोग उसे ठीक करने के लिए बैठे हुए थे, हमने उन्हें शीघ्रता से ठीक करवा कर नदी को पार किया और थोड़ी देर में सूर्य पहाड के निकट जा पहुँचे।

सूर्य पहाड पर एक गुजराती साधु जो कि सन्तोषी और सज्जन थे अपने शिष्य सहित वहाँ रहते थे। पूर्व परिचित होने के कारण बड़ी प्रसन्नता पूर्वक हमारा स्वागत करनेके लिए आये और हमारे साथ साथ घूम कर सब जगह दिखलाई। दो तीन दिनसे ज्वराक्रान्त और निराहार होते हुए भी उन्होंने हमें ऐसा मादम नहीं होने दिया। ज्वराक्रान्त होने का तभी ज्ञात हुआ कि जब हम सब कुछ देखकर उनके आश्रम में आये और उन्होंने हम लोगोंका केला, पपीता, दूध, चाय आदि से सत्कार किया।

यह परगना दसभुजा सोमेश्वर के नामसे प्रसिद्ध है। पहले पहाडके नीचे पानी के पहाड़ी नाले पर बहुत से महादेवजी के लिंग और छोटी गुफाएं हैं। एक चट्टान पर १२ हाथोंवाली दशभुजा देवी की मूर्ति है जिसके मस्तक पर सप्तफणा सांप का छत्र है। उसके पास राम, लक्ष्मण, सीता और पांच सतियों की मूर्तियां हैं। पहाड के ऊपर सोमेश्वर महादेव हैं, रास्ते में हनुमानजी का मंदिर है। दूसरी तरफ से पहाडके किनारे किनारे हो कर गये वहाँ पानी के नाले पर एक गणेशजी की मूर्ति है उसके समीप बोहड जंगलमें से व्याघ्रराज आकर अपनी पिपासा शान्त करके लौटे थे, जिनके पदचिह्न उस समय भूमि पर स्पष्ट अंकित

थे। थोड़ा आगे जाने पर एक बहुत बड़ी पाषाणखंड की बनी हुई एक वेदी मिली, जिसे वहाँ के लोग व्यासवेदी कहते हैं। इससे कुछ आगे जाने पर एक पहाड़ी गुफा मिली जो वास्तव में गुफा नहीं है किन्तु दो पर्वतखंडों के मिल जाने से प्राकृतिक गुफासी हो गई है। उसमें प्रवेश करने पर दो कायोत्सर्ग ध्यानस्थ मूर्तियों के दर्शन हुए, जिनमें दाहिनी ओर की मूर्ति ४ फुट ऊँची और १॥ फुट चौड़ी है। उसके दाहिनी ओर ऊपरकी तरफ ६ अक्षर खुदे हैं और नीचे ४ अक्षर खुदे हैं। प्रतिमा के नीचे पद्मका चिह्न है जो कि छठे जैन तीर्थङ्कर श्री पद्मप्रभु भगवानकी मूर्ति का परिचायक है।

दूसरी मूर्ति इसके बाँये तरफ हैं वह २। फुट ऊँची और १ फुट चौड़ी है। इसके नीचे वृषभ का चिह्न है जो कि प्रथम जैन तीर्थङ्कर श्री ऋषभदेव भगवान का लक्षण है। मस्तक के पीछे भामंडल लगा हुआ है जो कि समवसरण में व जैन मंदिरों में प्रभु प्रतिमाओं के पीछे लगा रहता है। इस मूर्तिके बायीं तरफ चार अक्षर खुदे हुए हैं। यह लिपी लगभग १००० वर्ष की प्राचीन प्रतीत होती है। अक्षर बहुत बड़े बड़े और स्पष्ट हैं परन्तु पत्थर साफ नहीं होने से छाप नहीं ली जा सकी, फोटो का भी साधन उस समय साथ में नहीं था अतः भविष्यमें इस विषयमें उचित व्यवस्था की जायगी। वहाँसे फिरती लौटकर सूर्यकुंड नामक सरोवर के पास आये। वहाँका घाट टूटा फूटा परन्तु पुरानी इंटोका बना हुआ कहीं कहीं अवशिष्ट था उसीके किनारे सूर्यका मन्दिर था जो अब नष्ट हो चुका, परन्तु एक टीनके धरमें सूर्यकी मूर्ति अब भी सुरक्षित है। काले रंगके पत्थरकी सूर्यमूर्ति है जिसमें बीचमें १ मूर्ति और उसके चारों तरफ १२ मूर्तियाँ हैं जिसे सूर्यकी १२ कला बतलाते हैं। सब मूर्तियोंके बड़े बड़े कान हाथोंके से विचित्र मालूम होते हैं। पहाड़ पर और नोचे और भी मूर्तियाँ मिल सकती है, परन्तु जंगल बहुत है और रास्ता खराब होनेके कारण हम लोग नहीं गये।

सूर्य पहाड़ बहुत बड़ा और कई मीलमें फैला हुआ है। इस पहाड़ के ऊपर जंगली जातियाँ रहती हैं। वे खेती बाड़ी करके अपना निर्वाह करती हैं। पहाड़ के ऊपर घना जंगल है और रास्ता खराब है।

इसी प्रकार गवालपाड़ा जिले के पंचरत्न, पातालपुरी, जोगीगुफा, टुंकेश्वरी इत्यादि पहाड़ों पर कई प्राचीन मूर्तियों के भग्नावशेष हैं। इन पहाड़ों पर कई जोगी तपस्या करते थे। वहाँ पर कई तरह की जड़ी बूटियाँ मिलती हैं। रास्ता बहुत खराब है। सरकारको इन प्राचीन पहाड़ों के अनुसंधान की ओर ध्यान देना चाहिए।

आसाम प्रान्तसे जैनधर्मका सम्बन्ध कैसा रहा है इसके जाननेका कोई साधन हमारे अवलोकन में नहीं आया। विशेषज्ञों से निवेदन है कि इस सम्बन्धमें उनकी कोई जानकारी हो तो प्रकाश में लाने की कृपा करें।

પ્રવચન—પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદસૂરિજી
(કર્માંક ૯૩ થી ચાલુ)

૪૯ પ્રશ્ન—અન્ય ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે કે—“આયુષ્યને શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે સંબંધ છે, એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસને અધીન આયુષ્ય છે અથવા આયુષ્યનો આધાર શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા ઉપર છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે જીવનું આયુષ્ય જોટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રમાણ હોય તે જીવ તેટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરીને જ મરણ પામે છે, કદાચ મરણ પામતી વેલાએ શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરવા બાકી રહ્યા હોય, તો જલદી જલદી શ્વાસ લઈને તમામ શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરી મરણ પામે છે.” આ બાબતમાં જૈન દર્શન શું માને છે ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્નમાં જણાવેલી બિના તદ્દન અધટિત (ખોટી) છે. કારણ કે જીવ—‘પાછલા ભવમાંથી આગામિ ભવની અંદર મારે અમુક સંખ્યામાં શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરવા’ એવો નિર્ણય કરીને અહીં આવતો નથી. પરંતુ આયુષ્ય બાંધતી વખતે આયુષ્યના વિશ્વમાન તમામ પુદ્ગલો ભોગવવાના જ એવો જ નિર્ણય કરીને અહીં આવે છે. વસ્તુ-સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે આયુષ્યને કોઈ જાતનો સંબંધ છે જ નહિ. ન્યાસુધી જીવ જીવે ત્યાંસુધી શ્વાસ લે ને મૂકે એમ ખૂશીથી કહી શકાય. તથા અમુક જીવે અમુક ભવમાં આટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવા જ જોઈએ, એમ પણ નથી. આ પ્રસંગે યાદ રાખવું જોઈએ કે—આયુષ્યને ઘટાડનારાં અનેક કારણોને અંગે કદાચ એમ પણ બને છે કે—કોઈ જીવ જાણી જોઈને કે ધણાં દુઃખના આવેશ (ઉત્તરા)ને લઈને કે દોડવા વગેરેથી ધણો થાક લાગતાં ધણાં પ્રમાણમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે, તો તેનું (અપવર્તનીય આયુષ્યવંત જીવનું) આયુષ્ય જરૂર ઘટે છે. કારણ કે—તે પ્રસંગે વધારે પ્રમાણમાં આયુષ્યના દલિકોનો ક્ષય થાય છે. આ વાતને મળતી બિના શ્રી કર્મપ્રકૃતિ વગેરે ગ્રંથોમાં પણ ટૂંકામાં જણાવી છે તે આ પ્રમાણે—જે માણસ બહુ જ દુઃખી હોય, તે શ્વાસોચ્છ્વાસ બહુ ગ્રહણ કરે છે, ને આયુષ્યકર્મની નિર્જરા પણ ધણી કરે છે. આ સત્ય બિનાને નહિ જાણનારા જીવો જ એમ કહી શકે કે—‘આયુષ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને અધીન છે.’ વળી લઘિઅપર્યાપ્તા જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ લીધા વિના શરૂઆતની ત્રણ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પરભવનું આયુષ્ય બાંધીને મરણ પામે છે. આથી પણ સાબીત થાય છે—કે આયુષ્યનો આધાર શ્વાસોચ્છ્વાસની ઉપર હોઈ શકે જ નહિ. આયુષ્યકર્મની હૃદયરણમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ કારણ કહી શકાય, જીવન દોરી તૂટી છે કે નહિ ? આ માણસ જીવે છે કે નહિ ? તે જાણવાનાં અનેક કારણોમાં શ્વાસક્રિયાને પણ ગણી છે. ૪૯

૫૦—પ્રશ્ન—સોપકમ આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—૧ જેથી આયુષ્ય ઓછું થાય, તે ઉપક્રમોમાંના કોઈ પણ ઉપક્રમથી જે આયુષ્ય ક્ષીણ થાય (નાશ પામે, ઘટે) તે સોપકમ આયુષ્ય કહેવાય. બીજા ગ્રંથોમાં ઉપક્રમનો અર્થ, ‘બાહ્ય નિમિત્ત’ કર્યો છે. આ વ્યાખ્યા અપવર્તનીય આયુષ્યમાં ઘટાવવી. અનપવર્તનીય આયુષ્યને અંગે સોપકમ આયુષ્યની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે જાણવી—અંતિમ સમયે જે (આયુષ્ય) ને બાહ્ય નિમિત્ત હયાત હોય, તે સોપકમ આયુષ્યની બીજી વ્યાખ્યા

જાણાવવાનું કારણ એ છે કે—અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા જીવોને અંતિમ સમયે ઉપક્રમ હયાત હોય, પણ તેની અસર આયુષ્યની ઉપર લગાર પણ થતી જ નથી. એટલે તેમના આયુષ્યનો ક્ષય ઉપક્રમથી થતો જ નથી. પણ અનુક્રમે ભોગવીને તેઓ આયુષ્ય પૂરું કરે છે—એમ શ્રી તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં જણાવ્યું છે. આયુષ્યની બિના સ્પષ્ટ રીતે સમજવાને માટે આયુષ્યના અપવર્તનીયાદિ ભેદોનું સ્વરૂપ જરૂર જાણવું જ જોઈ એ. ૫૦

૫૧ પ્રશ્ન—નિરૂપક્રમ આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જેનો ક્ષય અનુક્રમે આયુષ્યના દલિયા ભોગવીને જ થાય, એટલે જેને ઉપક્રમ ન લાગે તે નિરૂપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય. ૫૧

૫૨ પ્રશ્ન—ઉપક્રમનો સંબંધ થયા પહેલાં આયુષ્યને ભોગવવાનો ક્રમ કેવા પ્રકારનો હોય છે ?

ઉત્તર—ઉપક્રમનો સંબંધ થયા પહેલાં ભવોત્પત્તિના પહેલા સમયે આયુષ્યના દલિયા વધારે ભોગવે, બીજે સમયે ઓછા ભોગવે, ત્રીજે સમયે તેથી પણ ઓછા ભોગવે. આ રીતે આગળ આગળના સમયે પહેલાંના સમયમાં જે દલિયા ભોગવે, તેથી ઓછા ઓછા આયુષ્યના દલિયા ભોગવાતા હતા. જ્યારે ઉપક્રમનો ઓછા પ્રમાણમાં સંબંધ થાય ત્યારે પહેલાંનો ક્રમ પલટાઈ જાય છે—એટલે પૂર્વ પૂર્વના સમયમાં જે આયુષ્યના દલિયા ભોગવે તેના કરતાં આગળ આગળના સમયમાં વધારે વધારે આયુષ્યના દલિયા ભોગવે છે. કોઈ વખત ઉપક્રમની અસર પ્રબલ થાય તો આગળ આગળના સમયમાં અસંખ્ય ગુણુ—અસંખ્ય ગુણુ વધારે દલિયા ભોગવીને અંતર્મુદ્દર્તમાં પણ સર્વ આયુષ્યના પુરૂગલો ભોગવીને ક્ષય કરે છે. આ રીતે સાત ઉપક્રમોમાંનો કોઈ પણ ઉપક્રમ લાગે, ત્યારે આયુષ્યના દલિયા વધારે ભોગવાય, તેથી અકાલ મરણ થાય છે. ૫૨

૫૩ પ્રશ્ન—કયા કયા જીવોનું નિરૂપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્ય હોય ?

ઉત્તર—તમામ દેવ, નારક, યુગલિક મનુષ્ય, તિર્યચોનું નિરૂપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્ય હોય છે. યુગલિકાની બાબતમાં શ્રી સૂત્રકૃતાંગ, કર્મપ્રકૃતિ વગેરેમાં એમ પણ કહ્યું છે કે—યુગલિયાઓનું પણ ત્રણ પદ્યોપમનું આયુષ્ય અપવર્તનાકરણ કરીને ઘટતાં ઘટતાં અંતર્મુદ્દર્ત પ્રમાણુ બાકી રહે. આવી ઘટના કોઈક જ યુગલિયાના આયુષ્યની બાબતમાં સંભવે છે. ૫૩

પ્રશ્ન ૫૪—સોપક્રમ અનપવર્તનીય, અને નિરૂપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્યને ધારણ કરનારા કયા કયા જીવો હોય ?

ઉત્તર—૧—તે જ ચાલુ મનુષ્યભવમાં મોક્ષે જનારા જીવો, ૨ તીર્થંકર, ૩ ચક્રવર્તી, ૪ બલદેવ, ૫ વાસુદેવ—આ તમામ જીવોમાં કેટલાએક જીવોનું સોપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ્ય હોય છે, ને કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય ત્રણે પ્રકારે હોય છે. એટલે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જે જીવો જણાવ્યા નથી તેવા જીવો એટલે તદ્દલવસુકિતગામી જીવો—તીર્થંકર, ચક્રી, બલદેવ, વાસુદેવ સિવાયના સામાન્ય મનુષ્ય તિર્યચાદિમાંના કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય સોપક્રમ અપવર્તનીય હોય છે, ને કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય સોપક્રમ અનપવર્તનીય હોય છે, તથા કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય નિરૂપક્રમ અનપવર્તનીય પણ હોય છે. ૫૪

(ચાલુ)

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ”

નું

આઠમા વર્ષનું વિષય-દર્શન

પ્રતિકાર

‘અરિહન્ત-જૈત્ય’ શબ્દકા અર્થ : પૂ. મુ. મ. શ્રી વિક્રમવિજયજી : ૬૭, ૧૦૦, ૧૬૬, ૧૬૭.
‘પ્રભવ્યધુ’ સાપ્તાહિકની ચાલુ વાર્તા ‘જિગર અને અમી’ (એ સંબંધી પત્રવ્યવહાર) : ૨૫૭
મૂર્તિ ઓર નામ દોનો મંજૂર હોને યાહિય : પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિક્રમવિજયજી : ૨૭૭, ૩૧૬
સ્થાનકવાસી સમાજનું નવું ૩૩મું આગમ સમુત્થાનસૂત્ર : પૂ. મુ. મ. શ્રી જ્ઞાનદેવિજયજી : ૩૩૭
‘રત્નાકરપદ્મીસી’નું દિગંઘરીય રૂપાંતર (‘આત્મનિવેદનમ્’નું રહસ્ય અને પત્રવ્યવહાર) : ૩૩૬

ઇતિહાસ, શિક્ષ, સ્થાપત્ય

જૈસલમેર	: શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાભ : ૬, ૭૬, ૧૦૮, ૧૩૬, ૨૩૨, ૨૬૮, ૩૦૦, (ચાલુ)
ચિત્રોડના કિલ્લામાંના જૈન અવશેષો :	પૂ. મુ. મ. શ્રી ન્યાયવિજયજી : ૩૧ (ચાલુ)
શ્રી મહાવીર જયંતીની જાહેર રમ :	શ્રી હીરાચંદ્ર જૈન : ૩૭
જૈન ઇતિહાસમેં લાહૌર :	શ્રી ડૉ. બનારસીદાસજી જૈન : ૮૧
તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી :	શ્રી નાથાલાલ છગનલાલ શાહ : ૬૦, ૧૧૫
કતિપય ઐતિહાસિક ગીતોંકા સાર :	શ્રી અગરવૈંદજી નાહટા : ૧૧૩
ગિરનારતીર્થની પાજ કાણે બંધાવી :	પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી : ૧૩૦, ૧૬૧, ૨૦૬
શ્રી માતર તીર્થ :	પૂ. મુ. મ. શ્રી. સુશીલવિજયજી : ૧૫૪, ૧૭૬, ૨૩૫
સંપ્રતિ-કાલનિર્ણય :	શ્રી ચીમનલાલ અમુલખ સંઘવી : ૨૦૧
શ્રી શત્રુજય ઉપરની જિનેન્દ્રટૂંક :	પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી : ૨૪૬
સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્ :	પૂ. મુ. મ. શ્રી પુણ્યવિજયજી : ૨૫૬
જિનેન્દ્રટૂંકના અનુસંધાનમાં :	પૂ. મુ. મ. શ્રી ન્યાયવિજયજી : ૨૬૨
ભારતવર્ષ કે બાહર જૈનધર્મ :	શ્રી ડૉ. બનારસીદાસજી જૈન : ૨૬૫
‘સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્’ સંબંધી સખળ પુરાવો :	પૂ. મુ. મ. શ્રી ન્યાયવિજયજી : ૨૬૧
સુવર્ણાક્ષરી કથપ્રસંગના અંતમાંની વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ :	પૂ. મુ. મ. શ્રી પુણ્યવિજયજી : ૨૬૨
‘ઉમાપતિવરલલ્લપ્રસાદ’ એ વિશેષણનો ઉદ્ગમ, વિકાસ અને ઇતિહાસ	પૂ. મુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજી : ૨૬૭
તથાકથિત અશોકસ્તંભોંકા પ્રયોજન :	શ્રી મા. રં. કુલકર્ણી : ૩૭૭
સૂર્ય : પદ્મજીવી પ્રાચીન જૈન મૂર્તિયાં :	શ્રી મંવરલાલજી નાહટા : ૩૭૬

साहित्य

कञ्ची जैनानां भानगी पुतस्कादयो : श्री भीमजी हीरजी छेडा :	१४
शार्दूलविक्रीडित छंदमें एक पारसी पद्य: श्री. डॉ. बनारसीदासजी जैन:	२२
श्री लक्ष्मीभरस्तोत्र : पू. सु. म. श्री दर्शनविजयजी :	२५
कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताके विषयमें नया प्रकाश: श्री अग्रचंदजी नाहटा:	३६
मुनिभावस्तनकृत लहेवा पार्श्वनाथनी उत्पत्तिनुं स्तवन : श्री भोगीलाल ज. सांडेसरा :	४२
सागरगच्छीय साधुओंकी उपस्थापना-दिनावली: पू. पं. श्री कल्याणविजयजी गणि:	५४
श्री लाभसागरकृत पार्श्वजिन स्तवन : श्री भोगीलाल ज. सांडेसरा :	७३
मुनि विमलविरचित भूषणपुराण पुरभंडन श्री आदिनाथ-स्तवन :	
पू. सु. म. श्री. जयंतविजयजी :	८४

‘जैन तत्त्वसार’का रचनास्थल अमरसर कहाँ है: श्री अग्रचंदजी नाहटा:	६६
कुन्दकुन्द श्रावकाचार : पू. सु. म. श्री. दर्शनविजयजी :	६८
श्री कृष्णविजयजीकृत कुटुम्भभंडन श्री अक्षयजिन स्तवन :	

श्री साराभाई भणिलाल नवाय : १०५

श्री विशाखसुंदर-शिष्यविरचित श्री अंबलुवाडा महावीर-स्तोत्र :

पू. सु. म. श्री जयंतविजयजी :	१३७
श्री देवविजयजीकृत अंनयाला स्वाध्याय : श्री साराभाई भणिलाल नवाय :	१६६
सत्तरमी सदीनी ऐक्य अग्रकट तीर्थभाणा : पू. सु. म. क्रांतिसागरजी :	१८५
एक अलभ्य महत्त्वपूर्ण प्रति : श्री अग्रचंदजी नाहटा :	१६६
श्री पद्मविजयजी विरचित पंचकल्याण-महोत्सव-स्तवन :	

पू. सु. म. श्री जयंतविजयजी : २२५

श्री पासयंद्रसूरिकृत वस्तुपाल तेजपाल रास : पू. सु. म. श्री जयंतविजयजी :	२८३
कुछ शब्दों पर विचार : श्री मूलराजजी जैन :	२८६
शीलदेवसूरिविरचित विनयधरचरित्र: श्री. डॉ. बनारसीदासजी जैन:	३०६
डि. श्री. ज्ञानसागरजी गणिकृत तीर्थभाणा स्तवन : पू. सु. म. श्री जयंतविजयजी :	३१३
३२३, ३५६, (यालु)	

उमास्वामि श्रावकाचार : पू. सु. म. श्री, दर्शनविजयजी :	३४६
संस्कृत-प्राकृतमयी “भीमकुमार-कथा” : श्री. डॉ. बनारसीदासजी जैन :	३६२
आचार्य श्री विजयधरजीन्द्रसरिने। सं. १६२३ ने। क्षेत्रदेश पट्टक	

श्री भोगीलालज. सांडेसरा : ३७०

चरित्र, कथा, वार्तुन, उपदेश

श्री सिद्धयन्त्री सात्त्विकी आराधना :	पू. सु. म. श्री धुरंधरविजयजी :	३
क्षुद्रक मुनिनी शिक्षा :	पू. म. म. श्री. सुशीलविजयजी :	१७
जैनधर्मी वीरानां पराक्रम :	श्री मोहनलाल दीपयंत जोडसी	
(कभांक ८४ थी यालु)	२८, ७०, १६७, १२२, १४२, २१४, २२६.	

પ્રતિજ્ઞા-પાલન	: પૂ. સુ. મ. શ્રી સુશીલાવિજયજી	: ૪૯
પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો પ્રભાવ આજે છે કે નહીં	: પૂ. સુ. મ. શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજી	: ૬૧
દેવાધિદેવ	: પૂ. સુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજી	: ૧૭૩
મહારાજ કુમારપાળની ધર્મચર્યા	: N.	: ૧૯૩
અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો	: પૂ. સુ. મ. શ્રી. કનકવિજયજી	: ૩૪૮
ગિરનારનો જીર્ણોદ્ધાર	: N.	: ૩૫૨, ૩૬૪
પ્રુલાસો (અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો સંબંધી)	: શ્રી. કુંવરજી આણંદજી	: ૩૬૯
જૈન દર્શનની લોકોત્તર આસ્તિકતા	: પૂ. સુ. મ. શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજી	: ૩૭૪

તત્ત્વજ્ઞાન

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા	: પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી	:
(ક્રમાંક ૮૪ થી ચાલુ)	૬૫, ૧૦૨, ૧૫૨, ૨૧૭, ૨૮૦, ૩૮૧ (ચાલુ)	
નિદ્ધવવાદ	: પૂ. સુ. મ. શ્રી ધુરંધરવિજયજી	:
(ક્રમાંક ૮૪ થી ચાલુ)	૧૨૫, ૨૪૧, ૩૭૩, ૩૦૪, ૩૩૦ (ચાલુ)	
નમસ્કાર મહામંત્ર	: પૂ. સુ. મ. શ્રી ભદ્રંકરવિજય	: ૧૪૫

સ્તુતિ-સ્તોત્ર-સ્તવન આદિ

શ્રી મહાવીર-સ્તવનમ્ (શ્રી અમ્યદેવસૂરિનિર્મિત)	: પૂ. સુ. મ. શ્રી. કાતિસાગરજી	: ૧
શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ (કવિતા):	„ „	૪૦ ની સામે
શ્રી સાધારણ જિન સ્તવનમ્ (સંભવતઃ શ્રી મુનિસુન્દરમૂરિનિર્મિતમ્) :		
	પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયક્ષેમામદ્રસૂરિજી :	૪૧
શ્રી ક્ષેત્રવર્દિપાશ્વનાથજીનો છંદ :	શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવામ :	૪૭
શ્રી કેશરિયાજી વન્દના :	પૂ. સુ. મ. શ્રી. મદંકરવિજયજી :	૧૯૨
ગુરુનામગુપ્ત શ્રીઆદિનાથસ્તોત્ર :	પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયક્ષેમામદ્રસૂરિજી :	૨૨૧
સીમંધર-વિનંતિ-સ્તવન :	પૂ. સુ. મ. શ્રી જયંતવિજયજી :	૨૨૨
શ્રીઆણંદવિમલસૂરિ સ્વાધ્યાય (શ્રી આણંદવિજયજી) પૂ. સુ. મ. શ્રી વલ્લભવિજયજી :		૩૫૫

તંત્રીની નોંધ

આભાર	:	૩૮
આઈમું વર્ષ	:	૩૯
આભાર અને વિનંતી	:	૭૨ ની સામે
આભાર	:	૩૪૫
વિક્રમ-વિશેષાંકની યોજના	:	૩૫૨ ની સામે.

ચિત્રો

શંખેશ્વર મહાતીર્થનું સુરમ્ય જિનમંદિર	પહેલો અંક, મુખપૃષ્ઠ
„ „ ભવ્ય શિખર	પાંચમો અંક, „
શ્રી રાણકપુર તીર્થનું વિશાળ જિનમંદિર ‘ ધરણ વિહાર ’	આઠમો અંક, „

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો ચોથો (વિશેષાંક.
૧૦૦ મો ક્રમાંક વિક્રમ-વિશેષાંક તરીકે
પ્રગટ કરવાની યોજના

આવતા વર્ષે સમ્રાટ વિક્રમના સંવત્સરને બે હજાર વર્ષ થશે. આથી બુદ્ધે બુદ્ધે સ્થળે અને ખાસ કરીને ગ્વાલિયર રાજ્યમાં ઉજ્જયિની નગરીમાં આ પ્રસંગ ઉત્સવરૂપે ઉજવવામાં આવનાર છે.

જૈનોનો સમ્રાટ વિક્રમ અને ઉજ્જયિની સાથે ઘનિષ્ટ સંબંધ હોવા છતાં તે સંબંધીનો જૈન ઇતિહાસ સાવ અંધારામાં જ છે. આ અવસરે પણ જો સમ્રાટ વિક્રમ સંબંધી જૈન ઇતિહાસ પ્રગટ કરવામાં ન આવે તો એ અંધકાર ચાલુ જ રહેશે. આથી અમારી સમિતિએ ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો નવમા વર્ષનો ચોથો અંક, જે ક્રમાંક પ્રમાણે ૧૦૦ મો અંક થાય છે તે, વિક્રમ-વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અને તેમાં જૈન ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ નીચેના કે એના જેવા ઉપયોગી વિષયોના લેખો આપવામાં આવશે.

વિક્રમનો સમય
વિક્રમનું અસ્તિત્વ
વિક્રમનું મૂલ નામ
વિક્રમ સંવત્
વિક્રમનો વંશ
વિક્રમનો રાજ્યવિસ્તાર
વિક્રમ પહેલાંના ઉજ્જયિનીના શાસકો
અને રાજવંશ
વિક્રમ અને જૈનો
ઉજ્જયિની સાથેનો જૈનોનો સંબંધ

વિક્રમના સમયની મહત્વની જૈન ઘટનાઓ
વિક્રમના ગુરુ
વિક્રમનાં ધર્મકાર્યો
વિક્રમની રાજસભાના પંડિતો
વિક્રમના સમકાલીન મહાપુરુષો
શ્રીકાલકાચાર્ય અને વિક્રમ
વિક્રમ સંબંધી દંતકથાઓ અને તેનું
રહસ્ય
વિક્રમના સમયમાં રચાયેલ જૈન સાહિત્ય
વિક્રમચરિત્રનાં ઉપલબ્ધ સાધનો

આથી અમે સર્વ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિરાજો તેમજ જૈન અને જૈનેતર વિક્રાંતોને આ વિશેષાંકમાં આપી શકાય તેવા, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિવાળા સુદાસરના લેખો, ગુજરાતી, હિન્દી કે અંગ્રેજી ભાષામાં લખી મોકલીને અમને સહકાર આપવાની આગ્રહ પૂર્વક વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઇની વાડી, ધોર્કાટા, અમદાવાદ.

શ્રી પર્યુષણા મહાપર્વના અવસરે, તે તે ગામમાં બિરાજતા પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોને અમે સમિતિને સહાયતા કરવાનો ઉપદેશ આપવાની વિનંતી કરી હતી. અમારી આ વિનંતીને ધ્યાનમાં લઈને અમને નીચે જણાવેલ સંઘો અને મહાનુભાવો તરફથી મદદ મળી છે.

૫૧) પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. દર્શનવિજયજી મહારાજ આદિના સદુપદેશથી શેઠશ્રી ભોળાભાઈ જેશિંગભાઈ, અમદાવાદ.

૩૧) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીચંપકસાગરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ કમિટી, ખીવાણી.

૨૫) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયતીન્દ્રસૂરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીજૈન સ્વેતાંબર સંઘ, ત્રીયાણા.

૨૫) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીયશોભદ્રવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીજૈન યુવક મંડળ, વાપી.

૨૦૧૧ પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીયશોભદ્રવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીયુત ગુલાબચંદ મકનજી તરફથી શ્રીમતી ચંપા બહેન તથા શ્રીમતી રતન બહેને કરેલ અઠ્ઠાઈની તપસ્યા નિમિત્તે, વાપી.

પરમપૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીભુવનવિજયજી ગણિના સદુપદેશથી પીંડવાડામાંથી ‘ શ્રીજૈન સત્ય પ્રકાશ ’ ના ૨૫ આહુકો નોંધાયા છે, અને બીજી મદદ મળવાની આશા છે.

આ મદદ માટે ઉપદેશ આપનાર પૂજ્ય મુનિમહારાજોનો અને મદદ મોકલનાર શ્રીસંઘ કે સદ્ગૃહસ્થોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

વિનંતી

અન્ય શહેરોમાં કે ગામોમાં બિરાજતા અન્ય પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોને સમિતિની મદદ માટે તે તે ગામના સંઘો અને સદ્ગૃહસ્થોને ભારપૂર્વક પ્રેરણા કરવાની અને ઉપદેશ આપવાની અને શ્રીસંઘ તથા સદ્ગૃહસ્થોને મદદ મોકલી સમિતિના કાર્યમાં સહકાર આપવાની અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

આશા છે કે અમારી આ વિનંતી અવશ્ય સફળ થશે.

